

ONGELOOF EN REVOLUTIE

DOOR
MR. G. GROEN VAN PRINSTERER.

ONGELOOF EN REVOLUTIE.

Ongeloof en Revolutie.

EENE REEKS VAN HISTORISCHE VOORLEZINGEN,

DOOR

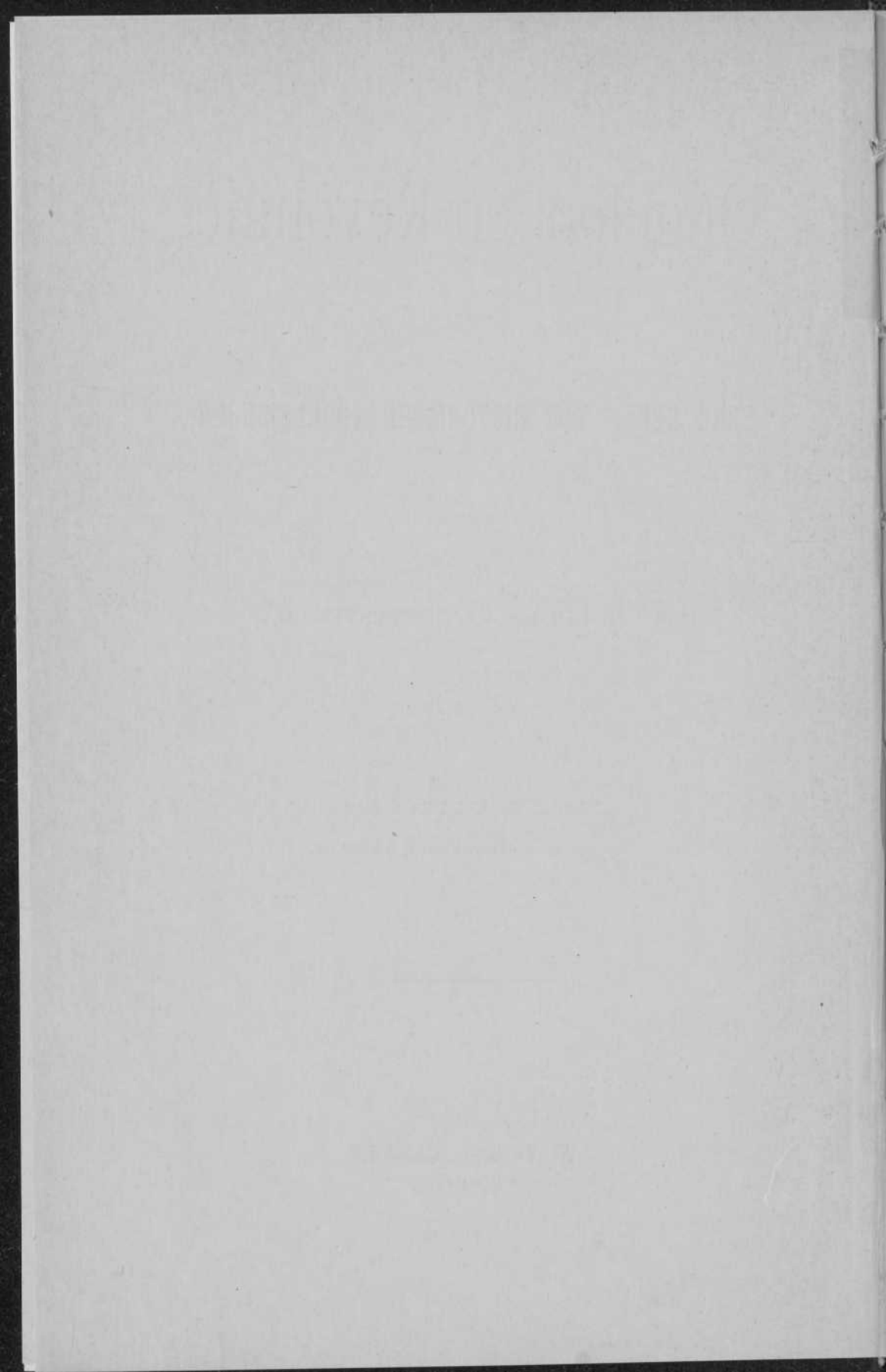
✓
Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER.

DERDE UITGAAF.

✓
Met een voorrede van Dr. H. BAVINCK.

J. H. BOS. — KAMPEN.

1904.

VOORREDE.

Een inleidend woord van mijne hand voor het standaardwerk van GROEN VAN PRINSTERER over *Ongeloof en Revolutie*, kan de bedoeling niet hebben, om dit werk aan te prijzen of in den breedte zijn lof te verkondigen. Daar is het boek te voor-naam, daar staat de Schrijver te hoog voor. Maar wel mag eene korte omschrijving van het karakter van dit werk de redenen aangeven, waarom eene nieuwe uitgave hartelijke aanbeveling en steun verdient.

Bijna zestig jaren is het geleden, dat de eerste, en meer dan veertig jaren, sedert de tweede druk van dit werk verscheen. In die jaren zijn onder velerlei opzicht de tijden veranderd. De vijanden, tegen wie Groen optrad, zijn bijna allen van het tooneel verdwenen. De denkbeelden, door hem bestreden, vinden thans schier geen verdedigers meer. Wie neemt het nu nog met eenige geestdrift op voor de verklaring der rechten van den mensch? Wie roemt nog in de heldendaden en de zegeningen der Fransche Omwenteling? Wie dweept nog met de leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap? En wie waagt het nog, staat en maatschappij, taal en godsdienst, recht en zeden uit verdrag en overleg, uit een bewuste wilsdaad van den mensch te verklaren? Al de theorieën, waar vroegere geslachten mee dweepten en de oplossing van het raadsel des levens in zagen, zijn voorbijgegaan, en weggetrok-

ken als nevelen voor de stralen der zon. Met de kentering der eeuw is er eene verandering ingetreden in heel het leven en streven der volken.

Rousseau heeft voor Darwin, Kant voor Hegel, het deïsme voor het pantheïsme, het rationalisme voor het mysticisme, het optimisme voor het pessimisme plaats gemaakt. Terwijl voormaals de mensch als een engel werd beschouwd, wordt hij nu gehouden voor een ontwikkeld dier. En nadat eerst vergeefs beproefd werd, alle instellingen en verhoudingen op pelagiaansche wijze uit de willekeur van den mensch, uit het toeval af te leiden, stelt men thans pogingen in het werk, om alles deterministisch uit den onbewusten drang, uit het noodlot te verklaren. De revolutie is na herhaalde mislukte proefnemingen in het stadium der evolutie overgegaan.

Toch is *Groen's* werk daardoor in het minst niet verouderd. Want de vijand, dien *Groen* bestreed, is wel van gedaante verwisseld, maar niet van gezindheid veranderd. Beide malen toch is het de *mensch*, die aan taal en godsdienst, aan recht en zede, aan staat en maatschappij het aanzijn geeft; beide malen wordt God, wordt Zijn woord en wet, buiten beschouwing gelaten. Zelfs is er, van dit standpunt bezien, geen verbetering, maar verergering der toestanden waar te nemen. Er is vooruitgang geweest, maar in den zin van verdere ontbinding. Er is ontwikkeling aanschouwd, maar in de richting naar beneden. Terwijl God in vroeger dagen nog onmisbaar gerekend werd voor den oorsprong der dingen, wordt thans zonder schroom Zijn bestaan of in elk geval Zijne kenbaarheid geloochend. Het heet onwetenschappelijk, met God rekening te houden. De wetenschap meent als zoodanig „athée” te moeten zijn, of anders zich zelve te verloochenen. Gezin, maatschappij en staat, godsdienst en zedelijkheid, taal en gedachte moeten historisch, of, indien dit onmogelijk is, psychogenetisch, en in laatste instantie mechanisch worden verklaard.

Deze ontwikkeling der revolutionaire beginselen is aan *Groen* niet ontgaan. Immers, hij had Plato bestudeerd en geloofde aan de realiteit der ideeën. Hij was daarna door de

Evangelieverkondiging van Merle d'Aubigné onder invloed gekomen van den Réveil en had alles schade leeren achten om de uitnemendheid der kennis van Christus. Hij zag eindelijk als kabinetssecretaris zich den toegang ontsloten tot de archieven van het Huis van Oranje, en had in de historie van onzen worstelstrijd het geloof in de practijk, de vrucht van de leer in het leven aanschouwd. Zoo werd hij voorbereid, om het heerlijke religieuze leven van den Réveil in de historische, nationale, gereformeerde bedding over te leiden, en om met Christelijk-historisch kompas, niet naar terugkeer, maar naar vooruitgang te streven.

Naarmate hij in deze periode van voorbereiding met klaarder bewustheid en inniger gehechtheid zich aansloot bij de onveranderlijke waarheden der Hervorming, ging hem een nieuw, verrassend licht op over het wezen der Revolutie. Hij leerde haar nu kennen als een gewrocht van systematisch ongeloof. Het revolutietijdperk met zijne lotwisselingen en rampen, werd hem de vrucht der revolutie-begrippen, en de natuurlijke ontwikkeling dezer heillooze denkbeelden was naar zijne overtuiging de oorzaak der gebeurtenissen. Zelfs a priori meende *Groen* de perioden van deze ontwikkeling te kunnen construeeren; de revolutie-begrippen volgden zulk een logischen gang, en de tijdperken, waarin de eenzelvigheid van het revolutionair karakter openbaar werd, waren zoo onvermijdelijk, dat reeds van te voren een schema van die geschiedenis zich vaststellen liet.

Toch mag dit niet zoo worden verstaan, alsof volgens *Groen* de ideeën in zichzelf de kracht bezaten, om zich te realiseeren, en de feiten niets anders waren dan belichaamde gedachten. Want *Groen* erkent zelf, dat de gebeurtenissen slechts de omtrekken en de vormen zijn, waarin de gestadige werking van den tijdgeest zich openbaart. De ontwikkeling der revolutieleer heeft ook nooit vrijen loop; zij ontmoet altijd bezwaren, die, opgerezen uit den aanleg en de behoefte van den mensch, verbonden aan de natuur en aan de ordeningen Gods, onoverkomelijk zijn. Daarom maken die bezwaren, met de revolutie-

leer zelve, de *twee factoren* der geschiedenis uit. Natuur en historie komen met de revolutiebegrippen in conflict. Want men kan de historische opkomst en ontwikkeling der staten, den heiligen oorsprong van recht en gezag, de oppermacht Gods, de betrekking tusschen kerk en staat met wederzijdsche zelfstandigheid, men kan alle deze waarheden wel uitmaken voor dwaling en vooroordeel; zij zijn en blijven desniettemin grondzuilen van het algemeene staatsrecht. De levensloop der Revolutie is om die reden een gestadig kampen van haar beginsel tegen de onveranderlijke ordeningen Gods. Bij eenzelvigheid van beginsel en richting is er dan ook menigvuldig verschil; de loop der omstandigheden was in de verschillende landen niet eenerlei. Zelfs is de revolutionaire theorie nooit ten volle verwezenlijkt, omdat hare verwezenlijking eene onmogelijkheid is.

Maar lijnrecht staat *Groen van Prinsterer* met deze zijne geschiedbeschouwing tegenover die van het historisch materialisme, dat na hem opkwam. *Groen* geloofde aan de realiteit en de werking der ideeën, niet als gehypostaseerde machten, maar als invloed oefenend op de personen, die er de dragers en aanhangers van zijn, en door hen heen op den gang van de geschiedenis der menschheid. Hij geloofde niet alleen aan wetten in de natuur, maar zonder fatalisme ook aan wetten in de zedelijke wereld. En dit geloof had hij met alle groote historici gemeen. Want er is geen geschiedenis in eigenlijken zin, wanneer naast en bij de oeconomische factoren niet het bestaan en de kracht der ideëele factoren aangenomen wordt. En in onderscheiding van vele historici was *Groen* nog bezielde door de diepe overtuiging, dat naar het woord der Schrift gerechtigheid een volk verhoogt, maar dat de zonde een schandvlek der natiën is. *Groen* geloofde aan den zegen van het Christendom, en nog meer in het bijzonder aan dien der Reformatie. Hij was op zijne hoede tegen de renaissance en het ongeloof, maar evenzeer tegen de vermeerderende werkzaamheid en aanmatiging van Rome. En terwijl van die zijde de Reformatie met de Revolutie op ééne lijn werd gesteld, toonde *Groen* aan, dat zij antipoden zijn; want de Revolutie

had de beschaafde wereld in een afgrond van ongeloof en ellende gestort, maar de Reformatie had Europa uit het bijgeloof en ook uit het ongeloof gered.

Neutraal stond *Groen* daarom niet tegenover de gebeurtenissen van zijn tijd. Hij zag en beoordeelde ze van een bepaald, met bewustheid ingenomen standpunt. En dit was het standpunt van den Christen, die nergens in begeert te roemen dan in Christus en dien gekruist; die in godsdienst, zedelijkheid en recht, in huisgezin en staat geen wijsheid of waarheid erkent, welke niet met onderwerping van hart en verstand aan de Openbaring begint; die ook in de historie, niet enkel met den deïst de leiding eener voorzienigheid opspoort en opmerkt, maar aan de belijdenis van het Evangelie met vastheid van overtuiging getrouw, in de komst en in de zegevierende terugkomst van den Heiland de oplossing der raadsels van de geschiedenis der menschheid erkent en tegemoet ziet.

En toch, in weerwil, of liever, juist ten gevolge van dit zijn standpunt was *Groen* in hooge mate een onbevangen en onpartijdig geschiedschrijver. Dat kwam zoowel in zijne beoordeeling van de Reformatie als van de Revolutie uit. Van antipapisme is *Groen* niet te beschuldigen; hij verzweg de gebreken en verkeerdheden van de Hervormers en van hunne volgelingen niet; voor het Christelijke in Rome had hij een open oog en over het vergoelijken der misdaden van de Roomschen tijdens de Hervorming berokkende hij zich zelfs een scherp en onverdiend verwijt. Maar hij waarschuwde er ook tegen, dat de Protestanten het hun toebetrouwde pand verwaarloozen zouden; dat zij, in de erkenning dat ook aan hunne zijde niet alles voortreffelijk is geweest, *zonder verder in de toedracht der zaak te dringen*, zich aan een kwalijk begrepen edelmoedigheid zouden overgeven, die de schaal deed neigen naar de zijde van den tegenstander en van het onrecht. Hij wenschte onpartijdigheid en wenschte die volkomen. Hij was, evenzeer als iemand, op het *audiatur et altera pars* gesteld, mits inderdaad de wederpartij gehoord, en, na rijp beraad, het vonnis geveld wierd. Hij kwam er tegen op,

dat de Protestanten, door *onbekendheid met de feiten*, de voortreffelijkheid der Hervorming, zoo in het karakter der Hervormers als in den loop der gebeurtenissen, te laag zouden schatten.

En evenzoo stelde het Christelijk-historisch standpunt *Groen van Prinsterer* in staat, om het wezen en de strekking der Fransche Revolutie te doorzien. Onder deze Revolutie verstond hij niet eene der vele gebeurtenissen, waardoor verplaatsing van het openbaar gezag te weeg gebracht wordt; zelfs niet enkel den omwentelingsstorm, welke in Frankrijk gewoed heeft, maar de omkeering van denkwijze en gezindheid, in geheel de Christenheid openbaar; de ontwikkeling van een volslagen scepticisme, waarbij Gods woord en wet terzijde gelegd is. En bij de revolutiebegrippen had hij het oog op de grondstellingen van vrijheid en gelijkheid, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, conventionele heerscheping, welke men als de hoeksteen van staatsrecht en staatsgebouw vereert. Van deze Revolutie beweerde *Groen*, dat zij, uit de verwerping van Gods woord en wet geboren, van huis uit niet alleen een politiek maar ook een sociaal karakter droeg; dat zij niet enkel bedoelde wijziging van staatsvormen maar verandering der maatschappij; dat er in haar niet alleen eene politieke dwaling, gelijk die ook vroeger wel voorkwam, maar tevens een sociaal wanbegrip aan het licht trad. Want wanneer de souvereiniteit Gods wegvalt of verloochend wordt, waar blijft dan de oorsprong van het gezag, van het recht, van elke heilige en plichtmatige betrekking in den staat, in de maatschappij, in den huiselijken kring? Welke grond blijft er voor het onderscheid van rang en stand? Welke reden is er, waarom ik gehoorzaam en een ander mij gebiedt, de een behoeftig is en de ander rijk? Alle instelling, recht en vrijheid, alle godsdienst en zede, alle eigendom en leven verliest zijn grondslag en wordt afhankelijk van den souverainen volkswil, van de meerderheid van de helft plus één.

De juistheid van dit inzicht in het wezen der Revolutie is tijdens *Groens* leven en na zijn dood in de historie der volken bevestigd van jaar tot jaar. Overal en op alle terrein, in gezin

en maatschappij, in wetenschap en kunst, in godsdienst en zede, in recht en geschiedenis worden de consequentiën getrokken, welke *Groen* in het beginsel der Revolutie als in kiem besloten zag. Indien zij niet of niet volledig in het leven toegepast worden, is dat waarlijk niet aan het beginsel te danken, maar alleen aan de machten, welke God in natuur en historie daartegenover stelt; aan den terugkeer tot het Evangelie, dien Zijn Geest in een deel der Christenheid heeft verwekt. Daarop steunende en met die hope in het hart, wanhoopte *Groen* dan ook niet, al zag hij de toekomst menigmaal donker in. Het Evangelie was het eenige maar ook het afdoende geneesmiddel voor de kwalen der eeuw. Geen doode orthodoxie, geen ouderwetsche vormen begeerde *Groen* terug, maar wel oprecht geloof, persoonlijke bekeering, onderwerping aan Gods woord en wet, aan elke waarheid uit Gods woord afgeleid, aan elk gezag van Gods gezag ontleend, hartelijke omhelzing en beleving van de onveranderlijke waarheden der Hervorming. Van dit standpunt uit rondom zich heen ziende, vond hij zijne geestverwanten en medestanders onder alle belijders van den Christus. Nooit was hij alleen op weren, steeds ook op werven bedacht. Tot zelfs in de Heidenwereld vond hij steun voor de beginselen van gezag en vrijheid, welke hij voorstond. Als het er op aankwam, was niet hij, de veldheer zonder leger, maar was de Revolutie met haar atheïsme geïsoleerd. Hij ergerde zich niet alleen aan haar onchristelijk, maar evenzeer aan haar door en door onhistorisch karakter.

Groen bleef echter bij dezen eisch van persoonlijken terugkeer tot het Evangelie niet staan. Hoezeer ook den nadruk leggend op individueele, waarachtige bekeering, hij was toch steeds tegen de gevaren van piëtisme en separatisme op zijne hoede. Uit het Evangelie leidde hij beginselen af, die voor gezin en maatschappij, voor staatsrecht en staatsbouw, voor kunst en wetenschap ten zegen moesten strekken. Het vermogen van het Evangelie, om orde en vrijheid en welvaart te bewerken, was immers door de wereldhistorie gestaafd.

Al wat den mensch nuttig en heilrijk is, wordt door de vreeze Gods bevorderd, door de verloochening Gods tegengewerkt.

Terwijl met name heden ten dage het streven bestaat, om den staat van alle hoogere, godsdienstig-zedelijke beginselen los te maken en daartegenover hem hoe langer hoe meer de behartiging van allerlei materiële belangen op te dragen, stuurde *Groen* in tegenovergestelde richting. Hij verdedigde het goddelijk recht der overheid en kon zich in de Christenlanden geen goeden geordenden staat denken, die onverschillig of vijandig tegenover de kerk stond. Immers de Souverein, hetzij dit de Vorst in de monarchie of de Gemeente in de Republiek zij, is tot handelen geroepen; dit handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingericht zijn; de zedelijkheid, zal zij grond en beteekenis hebben, moet een steunpunt bezitten in een geloof, aan welks getrouwe belijdenis de Souverein, ter handhaving van recht, deugd en orde, bescherming en begunstiging verleent.

Maar dit droit divin der overheid is niet van dien aard, dat de wil van den Souverein eenzelvig is met den wille Gods. Het wettigt geen alvermogen van vorstelijk gezag. Het dient niet enkel ter *bevestiging*, maar tevens ter *regeling* en *beteugeling* der hoogste macht. Het is ook niet alleen aan de overheid eigen, maar aan allen, die onder menschen met eenige zeggenschap over menschen zijn bekleed. Want het is dezelfde leer, welke den troon en het erf van den minsten onderdaan beschermt. De rechten en vrijheden der bevolking kunnen niet worden miskend, zonder het recht van den Souverein aan het wankelen te brengen.

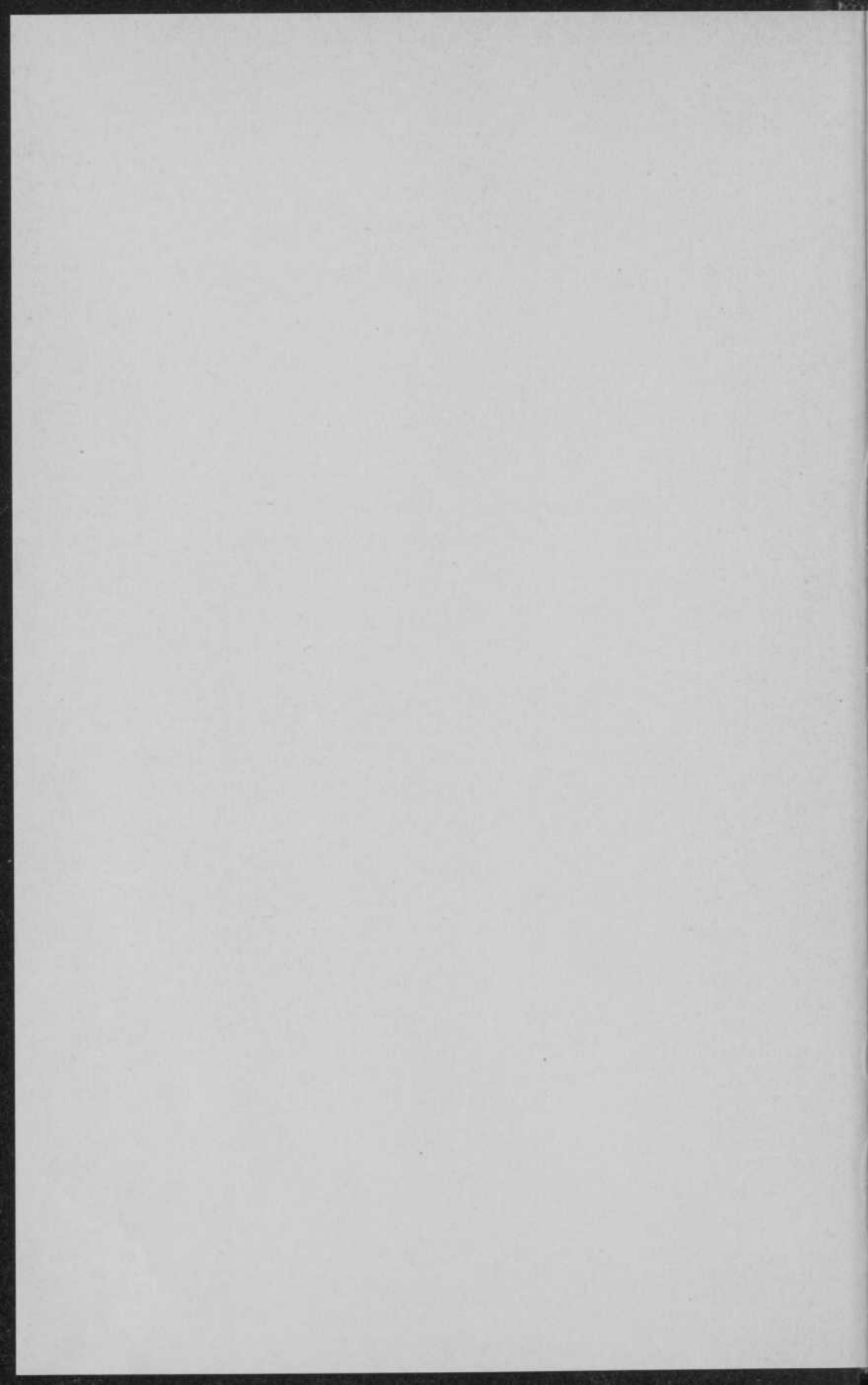
In het droit divin ligt dus ook de grondslag en waarborg van de vrijheid der maatschappij, van de zelfstandigheid der in haar aanwezige levenskringen. Ieder hoofd van een gezin, iedere corporatie, iedere stand was, in vroeger tijd, in den omvang der eigenaardige bevoegdheid, gerechtigd over persoon en eigendom te beschikken, aan onderhoorigen de wet te stellen, eigen zaken te regelen naar goedvinden; een imperium te doen gelden, hierin alleen van het souverein gezag

verschillend, dat er de onafhankelijkheid aan ontbreekt, kenmerk der souvereiniteit. De algemeene welvaart werd onafscheidelijk gerekend van de vrije ontwikkeling der *Stenden*, dat is der *Staten in den Staat*. Er was, bij verschil van rechten, gelijkheid van recht. Dit beginsel van associatie en corporatie achtte *Groen* nog heden ten dage voor, zij het dan ook naar de omstandigheden gewijzigde, toepassing vatbaar. In de oplossing der sociale vragen lag naar zijne overtuiging, ook voor de botsingen met het buitenland, de sleutel der toekomst. Maar daarbij gaf hij meer acht op de eigenaardige vorming der maatschappij, dan op kunstmatige inrichtingen. Op den Souverein legde hij vóór alle dingen de verplichting, om geen belemmering te brengen in de historische werking der natuur, waardoor uit de eenvoudigste bestanddeelen der samenleving de maatschappij zich in de verscheidenheid van omtrekken en vormen kristalliseert.

In dit alles komt de beteekenis van *Groens* werk niet alleen voor het verleden en heden, maar ook voor de toekomst uit. Er zijn, gelijk *Groen* in overeenstemming met *Baco* opmerkt, er zijn eenige weinige boeken, die, zooals de staf van Mozes tegenover de staven der Egyptenaars, verslindende kracht bezitten; ook van zijn werk geldt, dat het een boek is, dat vele andere boeken verteert.

AMSTERDAM, April 1904.

H. BAVINCK.

Bij deze tweede uitgaaf, ter inleiding, een enkel woord slechts.

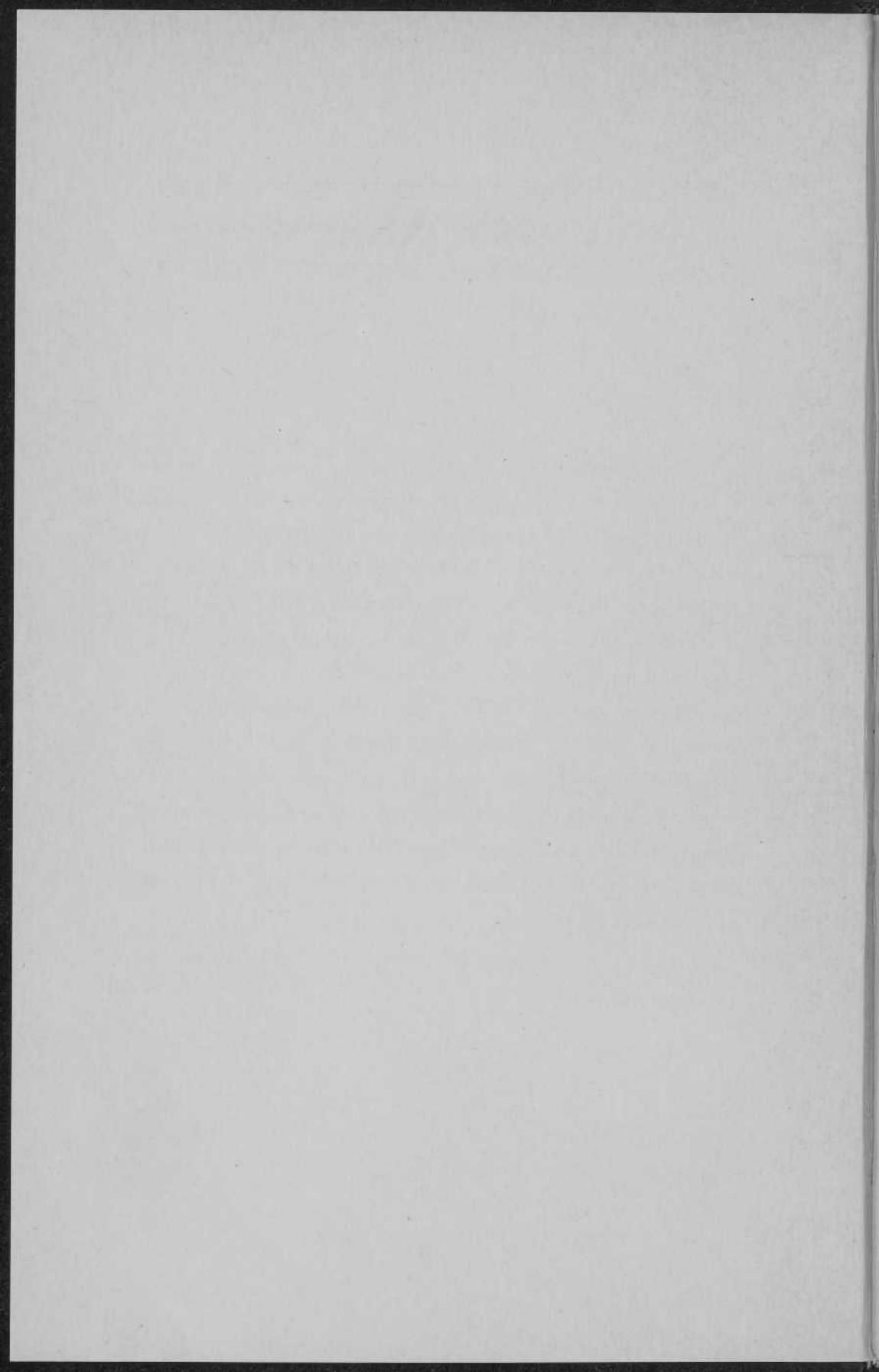
Nauwelijks zag *Ongeloof en Revolutie* het licht, toen de Revolutie van 1848 over Frankrijk en Europa losbrak.

De tekst is nagenoeg onveranderd; doch in de Aanteekeningen heb ik getracht, onder verwijzing naar mijne latere geschriften, winst te doen met de ervaring van een twintigjarig bij uitnemendheid revolutionair tijdvak.

Aldus zal kunnen blijken dat mijne overtuiging, in de hoofdgedachte eener christelijk-historische of anti-revolutionaire wereldbeschouwing, niet slechts dezelfde gebleven, maar versterkt is. De Moderne Maatschappij, met al haar uitnemendheden, in de dienstbaarheid der ongeloofstheorie geraakt zijnde, wordt telkens meer verleid tot *stelselmatige verloochening van den levenden God*.

GR. V. PR.

Juli 1868.

Deze Voorlezingen, in den winter van 1845—1846 voor een klein getal belangstellende vrienden in mijne boekenkamer gehouden, zijn eene proeve van historisch betoog, dat er natuurlijk en noodwendig verband is tusschen *ongeloof* en *revolutie*; dat de richting welke, ten gevolge der zelfverheffing van den mensch, in staatsrecht en wetenschap, niet zonder weërspraak evenwel, heerschappij voert, uit verwerping van het Evangelie is ontstaan. — Ik heb getracht, door het bewijs der ervaring, duidelijk te maken dat deze verderfelijke richting, om luchtkasteelen te bouwen, de grondslagen van waarheid en recht, op stelselmatige wijs, omgekeerd heeft; dat zij, in haar doorgaans hooggeroemden vooruitgang, langs de baan van wettige gevolgtrekking, naar volslagen ongodisterij en radicalisme vooruitgaat, en dat, waar men de theorie beaamt, er tegen de juistheid der toepassing geen behoedmiddel is dan in gewelddadig stuiten van een, naar zoodanige beschouwing, alleszins rechtmatigen loop. Ik heb uit de doodelijkheid der vrucht, zonder gedwongenheid, meen ik, het gevolg ontleend, dat de boom waarop zij groeit, geen levensboom is; dat men niet op het kweken, maar op het uitroeien der giftige plant moet bedacht zijn; met andere woorden, dat, ook op politiek terrein, men niet maaien kan dan wat men gezaaid heeft; dat geen verscheidenheid van grond in de eigenaardigheid der kiem, en geen wisseling van omstandigheden in het revolutionair gewas verandering brengt; dat veeleer de onvermijdelijkheid der mislukking uit den aard zelven der proefneming ontspruit; en dat, vermits de verloochening van den levendigen God met

verwarring, onrecht en slavernij in verband is, vereeniging van vrijheid met recht en orde, buiten onderwerping aan den hoogsten Wetgever en Koning, als een steen der wijzen, vruchteloos gezocht wordt ¹⁾).

Doch genoeg reeds! Ik zou licht met vermetelheid voorop stellen wat, in het werk zelf, met behoedzaamheid en van lieverlede te voorschijn gebracht is: ik zou, door mijne beknoppte inhoudsopgave, te weeg kunnen brengen dat de inhoud niet bruikbaar, niet leesbaar gekeurd, en dat het boek, waarin ik, voor de eerste maal met eenige uitvoerigheid ²⁾, het geheel mijner christelijk-historische beschouwing, opgeteekend heb, met minachting of met verontwaardiging ter zijde gelegd wierd.

Ik geef het Handschrift, op enkele woorden na, onveranderd, gelijk het, in den winter van 1845 op 1846, medegedeeld werd aan een klein getal personen, wier belangstelling in de zaak, wier welwillendheid voor den spreker niet twijfelachtig was.

Spoedige openbaarmaking had ik aanvankelijk niet bedoeld. Veeleer was ik voornemens de opstellen, vrucht van langdurig onderzoek en rijp beraad, zorgvuldig te herzien en ze, door voortgezette nasporing en overleg, gedachtig aan het *nonum prematur in annum*, tot meer volledigheid te brengen. Weldra ben ik overtuigd geworden dat de aard, noch van het onderwerp, noch van onzen leeftijd, dergelijk streven aanraadt, dergelijk uitstel vergunt. Waar men zich gewaagd heeft aan de behandeling eener stof, met gewichtige vraagstukken in verband, behoort al wat naar volledigheid zweemt, tot de niet vervulbare wenschen; en, vermits over historie en staatsrecht, ook hier te lande, een strijd waaraan ik mij niet onttrekken wil, gevoerd wordt; vermits deze worsteling de dierbaarste en heiligste belangen van het vaderland, van de menschheid en, rechtstreeks of zijdelings, de erkenning of miskennen van het

¹⁾ [Een kort begrip van het werk vindt men in *le Parti antirévolutionnaire et confessionnel*, p. 33—41, en *Ter Nagedachtenis van Stahl*, blz. 27, vg.]

²⁾ Met beknoptheid heb ik het *gedaan* (1831) in de *Nederlandsche Gedachten*, III. n° 21—27.

Licht der wereld en het behoud van onsterfelijke zielen betreft, zoo mocht ik, bij het gewicht der zaak en den drang van het oogenblik, uit bedenkingen eener lichtschuwe eigenliefde niet vergeten dat de ure van het gevaar de ure der voorbereiding niet is, en dat, wanneer van alle zijden het vijandelijk zwaard schittert, gebruik, niet opsiering, der wapenen te pas komt.

Na het eindigen van mijne taak, in April 1846, hebben, binnen één jaar en weinige maanden, gebeurtenissen en geschriften ruime bijdragen ter bevestiging van mijne zienswijze, in de voornaamste van haar omtrekken, geleverd.

Ik bedoel de gebeurtenissen in *Zwitserland*; de opvolging der voorschriften van het radicalisme; de onvoorwaardelijke gestrengheid en logische nauwgezetheid, waardoor al wat ik over de versmelting van de Kerk in den revolutionairen Staat gezegd heb, door praktische toelichting aanschouwelijk en onmiskenbaar gemaakt is.

Ik bedoel de houding van den Koning van *Pruisen*. Zonder mij te vermeten over de tijdigheid en gepastheid der samenroeping van den Vereenigden Landdag ¹⁾ oordeel te vellen, mag ik de tegenstelling opmerken van historisch en revolutionair staatsrecht, van ware en schijnbare vrijheid, van moderne constitutiën en traditioneele rechten, van verloochening en aanbidding van Hem die over willigen en onwilligen gebied voert; mag ik mij verblijden, wanneer een der machtigste Vorsten, als regent in den kring der landzaten, van zijn voor-nemen om den Heer te dienen, met plechtigen ernst en aandoenlijken eenvoud, belijdenis aflegt; wanneer hij in den wil en in de ordeninge Gods den grondslag van het gezag, het richtsnoer zijner plichten, den onvernietigbaren waarborg der vorstelijke verantwoordelijkheid aanschouwt; wanneer hij, met

¹⁾ Minder in den geest van Stahl dan van het *Berliner-politische Wochenblatt*.

de onafhankelijkheid der landsheerlijke bevoegdheid, haar grenzen in het oog houdt; in geen deele begeert, onder driekleurige vlag, door bloemlezing uit de nieuwerwetsche wijsheid, naar een revolutionair alvermogen, dat aan de constitutioneele overheid zoo licht in handen gespeeld wordt, te dingen; wanneer hij, ter goeder trouw, op het verleen van vrijheden en waarborgen bedacht is, waarvan het liberalisme, met bedriegelijken ophef, de valsche munt geeft. ¹⁾

Ik bedoel een werk, in Duitschland uitgekomen en hier te lande waarschijnlijk aan zeer weinigen bekend: *Gesprekken uit den tegenwoordigen tijd over Staat en Kerk* ²⁾: meesterlijke voorstelling van de eenheid der revolutie-begrippen; van de wijs waarop de meest uiteenlopende richtingen, liberalen, radicalen, socialisten, maar ook doctrinair en conservatieven, van hetzelfde middelpunt uitgaan: te weten, voorbijzage van de natuurlijke en historische eigenaardigheid der dingen; ter zijdestelling, in het staatsleven, van de goddelijke wet; vorming en hervorming, schepping en herschepping van de maatschappij uit de willekeur der menschen; afgodische eerbiediging van den Staat, als vereeniging van vrije en gelijke individuen, in wier naam de vertegenwoordiging of het bewind, onder de menigvuldigheid der vormen, altijd naar eigen goedvinden, met een centraliseerend administratief beheer,

¹⁾ [»Friedrich-Wilhelm IV erkannte es als seinen Beruf auf der Höhe des Throns das Banner zu entfalten für die ewigen Wahrheiten des Glaubens und des Rechts wider den verneinenden Geist der Zeit. Nenne man diesen Geist Revolution, Civilisation, Rationalismus, Liberalismus, Ideeën von 1789.... Was ihm vor allem auszeichnet, ist, dasz er den Kampf mit *geistigen Waffen* führte... Er wollte nicht blos die Erhaltung der Güter, welche das Zeitalter anfeindet und zerstört, sondern auch den Erwerb der Güter, welche es ersehnt, und auf unrichtigen Wege anstrebt. Er wollte nicht die Freiheit, welche sein Idol ist, abwehren, sondern die falsche Freiheit durch die wahre Freiheit überwinden." Stahl.]

²⁾ *Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche, Stuttgart, 1846.* [Door von Radowitz, die, raadsman van den koning van Pruissen, in en na 1848, een belangrijk aandeel in het politiek overleg gehad heeft. Zie Laboulaye: *Études contemporaines sur l'Allemagne*, Paris, 1856, p. 299—346.]

over eigendom en recht, over lijf en ziel van souvereine en machteloze bevolkingen beschikt. ¹⁾

Ik bedoel een werk, dat voorzeker ook in Nederland in veler hand is; het eerste deel van de *Geschiedenis der Omwenteling door Louis Blanc* ²⁾; waarin, met het eigen voorbeeld van dezen scherpzinnigen theorist, gestaafd wordt dat, door een revolutionair, aan de logica getrouw, het ideaal der leer, niet in Montesquieu, maar in Rousseau, het ideaal der praktijk, niet in der reactionairen veelsoortige list en geweld, maar in eenvoudige voortzetting van de afgebroken taak der naar algemeene broederschap strevende terroristen, gezien wordt. ³⁾

Ik bedoel een werk, in de beschaafde wereld reeds gelezen door bijkans iedereen die in de geschiedenis en letterkunde belang stelt; een werk waarvan ook de overdrevenheid van sommige lofspraken mij niet beletten zal de voortreffelijkheid te erkennen; in de juistheid en keurigheid en rijkdom der uitdrukking; in de aanschouwelijkheid der voorstelling, in de sierlijkheid en pracht van een stijl die boeit en wegsleept en die, ter waardige beschrijving van de Revolutie, in haar onweerstaanlijken en tragischen afloop, met den gloed eener poëzie, waaraan menigwerf enkel rijm en versbouw ontbreekt, schrik en mededoogen, siddering en weemoed door een mengt; zoodat het in de Fransche literatuur onzer dagen, ten dien

¹⁾ »Die wirkliche Freiheit hat nur einen einzigen Gegner, den absoluten Staat." S. 235.

²⁾ *Histoire de la Révolution*, Paris 1847. [Voor de toepassing was Frankrijk, zelfs in 1848, niet rijp.]

³⁾ »LA FRATERNITÉ annoncée par les penseurs de la Montagne, disparut dans une tempête et ne nous apparaît aujourd'hui encore que dans les lointains de l'idéal; mais tous les grands cœurs l'appellent, et déjà elle occupe et illumine la plus haute sphère des intelligences." p. 10. — Ook hij wil geenszins »l'athéisme de la loi," veeleer een godsdienst van staat naar nieuwerwetschen trant. »Il y a loin," schrijft hij, »du respect pour le culte individuel et domestique à la suppression de toute Religion de l'État."

opzichte nauwelijks wedergâ heeft. Het werk van Lamartine *over de Girondijnen* ¹⁾, dat mij, ook in verband met mijn anti-revolutionair betoog, welkom geweest is. Van soortgelijke strekking als dat van Louis Blanc, en waarin ik, in de levendige voordracht der feiten, op nieuw de noodwendige opvolging en ontrolling der gevolgtrekkingen uit het revolutionair beginsel (de theorie, in de geheele reeks der stadiën van haar levenspad) terugvind, en, over de ondergeschiktheid der personen aan den invloed eener heillooze leer, over de verklaarbaarheid der daden enkel uit de richting der begrippen, over de eenzelve van terroristen en theoristen, in bijzonderheden herlees wat ik, in 't algemeen en met enkele trekken, in het midden gebracht heb. Een werk waarin ik, in de beginselen, gevoelens, en verwachtingen van den begaafden auteur, opmerk wat reeds door menig schitterend voorbeeld getoond werd. Namelijk dit. Waar de gedachten niet tot de gehoorzaamheid van Christus geleid zijn, daar zal, noch kunde, noch vernuft, noch ervaring, noch bestudeering van al wat in de afgrijselijkheid der Revolutie leerrijk geweest is; zal niets, in één woord, beletten dat men langs dezelfde baan naar denzelfden afgrond worde gesleept; de Rede voor onfeilbaren maatstaf houde der openbaringen Gods ²⁾; den staf breke over instellingen, wier grondslag in hooger dan menschelijk goedvinden ligt ³⁾; een schemerend lampje of een gloeiende helletoorts bewondere, als of het hemellicht was. Daar zal het mogelijk zijn dat men een Revolutie, die zelve, in bloed en tranen, in onmenschelijkheid en ongerijmdheid, het bewijs levert der

¹⁾ *Histoire des Girondins*, Paris 1847.

²⁾ »La raison humaine est la confidente divine de la providence sur la terre. Elle est la révélation continue des vérités dont la clarté s'accroît sans cesse sur l'horizon des peuples." *Discours de M. de Lamartine à Macon*, juillet 1847.

³⁾ »Nous mettrons dans l'un des plateaux de la balance les crédulités d'esprit, le droit divin des rois, les distinctions de droits entre les castes (ontwikkeling der Stenden uit de veelsoortigheid van eigendom en bedrijf), les unions simoniaques entre le sacerdoce et l'empire" (vereeniging van kerk en staat)." t. a. p.⁴

onuitvoerlijkheid van haar beginsel, dat men dezen onheiligen en heilloozen opstand tegen natuur en recht, als den aanvankelijken triump van denkbeelden roeme, heerlijk en heilig, in wier volledige toepassing het geluk der volken alleen moet worden gezocht; dat men, in dichterlijke vervoering, als of, na zooveel ondervinding, alles ware vergeten en niets aangeleerd, van de Fransche omwenteling gewag make, als van een vulkaan voorzeker, maar die onvergankelijke waarheden uitslingert¹⁾; als van een vuurbaak voor de menschheid, te midden der stormen welke men, op de wereldzee der menscheelijke dwalingen en driften, te gemoet ziet. — Voorzeker zoodanig werk, en de weerklink er van in veler harten, is krachtig bewijs van wat ik, als hoofdgedachte, ontwikkel; dat het ongeloof geen uitweg heeft dan in het revolutie-beginsel; dat de verscheidenheid der meeningen, door de vuurproef der logische en historische ontvouwing, terwijl al het overige verteerd wordt, in het eenvoudig contrast van goddelijke waarheid en van menscheelijke eigenwijsheid versmelt; dat men, of met onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift,

¹⁾ »Dans l'autre plateau nous mettrons un peu de cette lumière que la révolution française fit jaillir d'un *volcan* sans doute, oui, mais d'un *volcan de vérités*." t. a. p. — Wanneer wij Lamartine alle de *vooroordeelen* van een *verouderd* liberalisme zien omhelzen; wanneer wij hem zien draven en voorthollen in het *spoor*, waarin de geheele kudde der revolutionairen, door logica of fanatisme voortgezweept, zich steeds met onbesuisdheid heeft geworpen, dan zouden wij, met ongeveinsde hoogachting voor zijne talenten, mogen vragen of de qualificatie welke hij aan zijne tegenpartij geeft: »*viens parti de la routine et du préjugé*," wellicht beter op hem zelve toepasselijk is? — [Zie zijn pantheïstischen onzin *Grondweth. en Eensgez.*, blz 119. Let ook op de merkwaardige plaats in da Costa's profetisch dichtstuk (1847) *Wachter, wat is er van den nacht?*

»'t Is de oude omwentlingstem,
Weêr brullend uit haar graf. Hoor, luider dan de wetten,
Heel de oppervlakte langs van Frankrijk, met banketten
Den weêrgalm toegejuicht, en 't daverend onthaal
Van Robespierres leer in Lamartines taal!
Moet dan de vraag in bloed weer opgelost! de twisten
Die in de wetenschap als in de boezems gisten,
Door 't vallen van de bijl weer doorgehakt?...."]

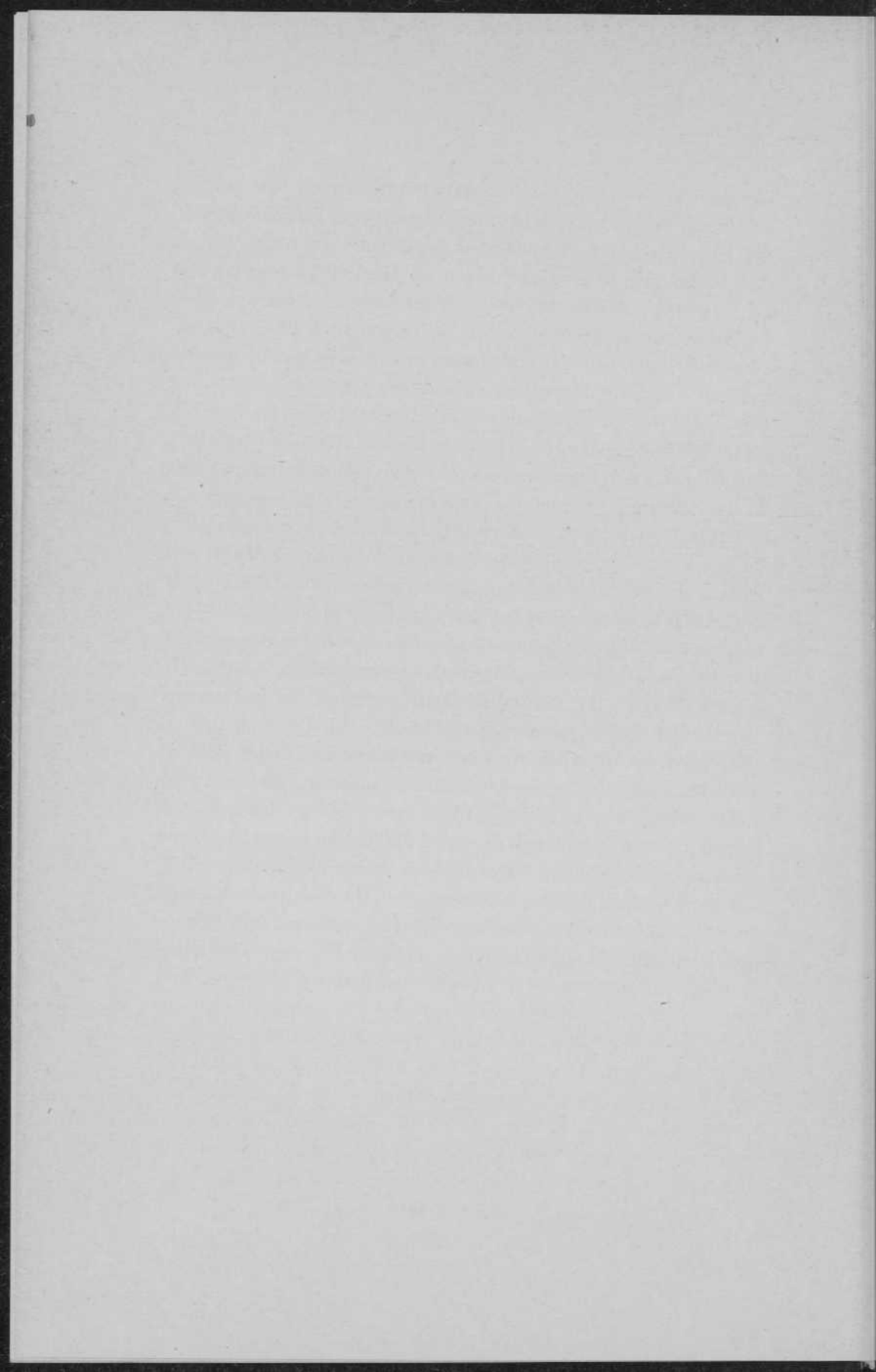
christen; of, met wegredeeneering dezer oorkonde, jacobijn en radicaal wordt, en dat zich aldus aanvankelijk, in enkelen die, zonder huivering consequent zijn, het karakter openbaart van den ontzachelijken strijd, voorbode, naar het getuigenis van de profetie, der wederkomst van Hem aan wien alle macht gegeven is in Hemel en op aarde, en die de toespraak „vrees niet, gij klein kuddeken; want het is uws Vaders welbehagen u het koninkrijk te geven; Ik ben met u alle de dagen tot aan de voleinding der wereld,” aan zijne Apostelen niet alleen, maar aan allen die door hun woord in Hem gelooven zouden, gericht heeft.

Ik bedoel doch mijne optelling is genoegzaam. Ongaarne zou ik voorbeelden ontleenen uit hetgeen in plaats en tijd zeer nabij is. Ter ontwikkeling van wat ik in weinige regels aangeduid heb, zou ik een tweede boek moeten schrijven.

Ik eindig met de verklaring dat ik, tegen alle wijsheid der menschen, bij het gevoel van eigen zwakheid, twee woorden, *als onderpand der zege, ten leus heb; er staat geschreven! en er is geschied!* een fundament tegen elk schutgevaarte, een wortel tegen iederen wervelwind van filozofisch ongelooft bestand. De Historie, die ook het vlammend schrift van den heiligen God is; de Heilige Schrift die, in de onafscheidelijkheid van gebeurtenis en leer, ook de historische schrift is. De Historie, gelijk zij, niet enkel door de reeks der daden, maar vooral door de ontplooiing der begrippen gevormd wordt; gelijk zij, door de feiten der Openbaring, haar aanvang en beteekenis en richting en eenheid ontvangt. De Heilige Schrift, gelijk zij aan schriftgeleerdheid de wet geeft; gelijk zij, in de dwaasheid van het kruis, met het ootmoedig geloof der kindkens de diepzinnigheid beschaamt van wijsgeer of sofist; gelijk zij getuigt van het Lam dat geslacht is; van het rijске uit den afgehouden tronk van Isaï en den onverwinbaren Leeuw uit Juda's stam, Davids zoon en Davids Heer, God en mensch, Middelaar of Rechter, die, na het vruchteloos toereiken van den genadestaf, een ijzeren scepter ter verplettering van

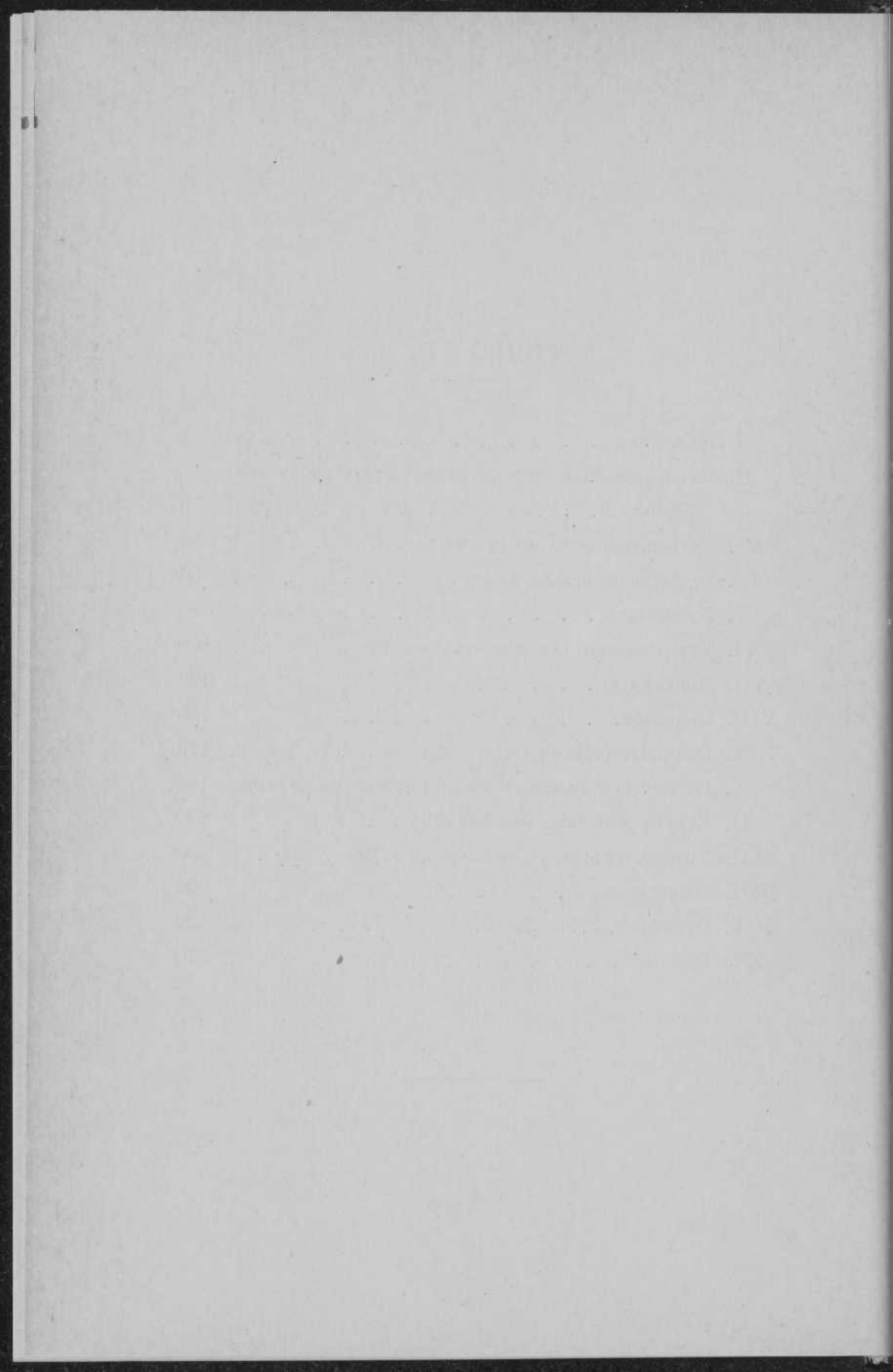
hardnekkigen in de hand heeft. Historie en Heilige Schrift, gelijk zij, onder den verbeurden zegen eener langmoedigheid die alle berekeningen overtreft, eenstemmig en vereenigd, den boetvaardigen zondaar wijzen op Hem die, met den glans zijner volmaaktheden, ook op Nederlandschen bodem zich heeft geopenbaard: wiens belofte en bedreiging: *die Mij eeren zal Ik eeren, maar die Mij versmaden zullen licht geacht worden*, vervuld werd, in de uitgestrektheid van den zegen, waardoor een Volk, dat nauwelijks een Volk was, tot een eersten rang onder de mogendheden verhoogd is; in de uitgestrektheid der vernedering en ellende welke de verloochening van zijn heiligen Naam over eene ondankbare nakomelingschap gebracht heeft; wiens waarschuwend woord: *Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan en het verstand der verstandigen zal Ik te niet maken*, ten huidigen dage, na zooveel opgeblazenheid eener onchristelijke wetenschap en politiek, in de ijdelheid van haar glinsterende waterbellen gezien wordt; in een toestand waarvan iedereen, ook bij verscheidenheid van inzicht, het droevig aanzijn erkent; in die gesteldheid waarvoor het bezwaarlijk wordt eene juiste benaming te kiezen; in dat somber gelaat der tijden, waarvan elke trek merkteeken is der machteloosheid van den zich onafhankelijk wanenden mensch; onaandoenlijkheid voor al wat te recht goed en groot heet; miskenning en verzaking van voormalige voortreffelijkheid en luister; woelziek onvermogen, zedelijk ontzenuwd en verlamd-zijn, versterving en levenloosheid, welke, naarmate men de verlaten levensbron opzoekt of ontwijkt, het herstel, of ook, waar men door de goedertierenheid Gods niet tot bekeering geleid wordt, het verderf van weerspannige natiën voorafgaat.

Augustus 1847.

INHOUD.

	Bladz.
I. INLEIDING.	1
II. DE WETENSCHAP TEGENOVER HET STAATSRECHT DER REVOLUTIE.	16
III. ANTI-REVOLUTIONAIRE BEGINSELS	36
IV. HISTORISCHE STAATSVORMEN	59
V. MISBRUIKEN	80
VI. VERBASTERING VAN HET STAATSRECHT	100
VII. HERVORMING	129
VIII. ONGELOOF.	155
IX. ONGELOOF (vervolg)	173
X. DE REVOLUTIE-LEER IN STRIJD MET NATUUR EN RECHT	197
XI. EERSTE TIJDPERK. <i>Voorbereiding</i>	230
XII. TWEEDE TIJDPERK. <i>Ontwikkeling (1789—1794)</i> . .	263
XIII. SCHRIKBEWIND	296
XIV. OVERZICHT. 1794—1845	332
XV. BESLUIT	370

I.

INLEIDING.

Het onderwerp dezer Voorlezingen is het betoog dat, sedert de opkomst der *Revolutie-begrippen*, de oorzaak der gebeurtenissen in de *natuurlijke ontwikkeling* dezer heillooze denkbeelden ligt.

Billijkerwijs verlangt Gij dat ik u, omtrent *keus, aard, nut* en *bestek* van dit veelomvattend onderwerp, opheldering geef.

1. De *keus*. — Zij was, onder voltooiing van het *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, het gevolg der overweging van hetgeen sedert 1795 tot op onze dagen in Nederland gebeurd is. Met uitzondering van oogenblikken, waarin de hoop op eene betere toekomst zich opdeed, was er een onmiskenbaar en somwijlen levendig besef van vernedering en achteruitgang.

Wanneer wij in de *stoffelijke* belangen, op de onbeduidendheid van den Staat, op de beperktheid van den handel, op de bezwaren der nijverheid, op het verbazend aantal behoeftigen letten, overal is er een, met voormaligen bloei en luister, bedroevend contrast.

De verachtering geldt niet enkel stoffelijke welvaart. In de *politieke vormen*, waarbij men zich heilrijke vereeniging van gezag en vrijheid ten doel gesteld heeft, treedt eene lange reeks van proefnemingen te voorschijn, niet slechts allen mis-

lukt, maar die telkens levendiger het gevoel hebben achtergelaten, dat de kracht der staatsregelingen zich meer in desorganiseeren dan in regelen van den Staat openbaart.

Deze wanorde strekt zich tot het geheele weefsel der *maatschappelijke samenleving* uit. Ik wijs u op het te niet gaan van de verscheidenheid der Stenden, gelijk zij op verkregene rechten en op den aard der gezellige ontwikkeling gebouwd was; op de nadeelen der onbepaalde concurrentie; op de wegneeming der banden van liefde en onderwerping uit associatiegeest en plichtbesef; op den bijkans onwederstaanbaren invloed der groote kapitalisten; op den gedurig meer dreigenden toestand van het armwezen. Reeds dit oppervlakkig overzicht wijst naar het aanzijn eener algemeene oorzaak van maatschappelijk bederf.

Maar, zegt ge, de ondervinding is wellicht de beste leermeesteres geweest, en heeft ons, langs eenen moeilijken weg, naar de deugdelijkheid gebracht eener *theorie*, welke, aan overleg en ervaring ontleend, het onbedriegelijke richtsnoer wordt voor betere praktijk. Is dit zoo? werd er, uit zooveel nadeel, althans dit voordeel getrokken dat de wetenschap van het staatsrecht in ontwikkeling en vastheid heeft gewonnen? Het tegendeel is waar. Nooit wellicht was ieder vraagstuk zoo zeer en bij toeneming aan ongewisheid ten prooi: nooit heeft het twijfelen in de wetenschap zulk een weifelen in het handelen ten gevolge gehad. Onvermogen naar vasten regel of welbe-raamd ontwerp den Staat te besturen, acht men zich gelukkig, bij den dag levende, te verrichten waartoe men telkenmale door den loop der gebeurtenissen, willens of onwillens, geleid wordt. Nooit is, in gelijke mate, afkeer van alle theorieën, ten gevolge der bedriegelijkheid van vele theorieën, ontstaan.

Dezelfde twijfelzucht is zichtbaar in de grondslagen van *Godsdienst, zedelijkheid en recht*. De meeste verdeeldheid van begrippen: alles subjectief en individueel. Ieder heeft eigen geloof, eigen meening, bij velen zoo wankelbaar dat zij, in eigen verstand en hart, bij het veranderen der omstandigheden en wisseling van jaar en dag, telkens door eene andere even

ras voorbijgaande meening afgewisseld wordt. Wij hebben niet *één* kerkgehoof, niet *eenige* godsdienstige gezindten, maar, onder de bijkans algemeene benaming van christelijke belijdenis, een ontelbare menigte van opvattingen omtrent God en zijn Woord. Niet door vermeerderende overeenstemming, door afnemende belangstelling, vermindert somwijlen de hevigheid van den strijd.

Overdrijf ik misschien? oordeelt zelf. Wanneer wij achteruit staren, wat dunkt u van de schreden op de baan der volmaakbaarheid afgelegd? Verheugen we ons over nijverheid en handel? zijn we omtrent het financie-wezen onbezorgd? speelt Nederland op het tooneel van Europa een glansrijke, een eervolle rol? hebben wij, door Grondwet en Bestuur, een duurzaam verbond van vrijheid en orde getroffen? mogen we ons verblijden dat Overheid en onderdanen door de liefelijke banden van wederzijdsch vertrouwen en genegenheid samengestremgeld zijn? is er reden om zich te beroemen over de wijs waarop de staats-inrichting ten waarborge en ter bevordering van de rechten van den godsdienst, der zedelijkheid, en der wetenschap verstrekt? gevoelen wij dat aan de krachten der natie die ongestoorde werking verleend wordt, zonder welke de staat een lichaam zonder ziel is? streeft het gouvernement, met regelmatigen voortgang, naar een welgekozen doel? lost verscheidenheid der inzichten zich in hooger overeenstemming op? is de veelzijdigheid in meening met eenheid van grondstellingen gepaard? Doch ik wil, bij een onderwerp zoo ernstig, zelfs in den toon, al wat naar ironie zweemt, vermijden. Liever vraag ik: van waar die achteruitgang, die wanorde, dit algemeen verval? — Wijt gij het aan de regeeringsvormen? wij hebben alle soorten gehad; democratie, aristocratie, eenhoofdig bestuur, despotisme, constitutioneel bewind: de gansche voorraadschuur der revolutionaire gouvernementen heeft ons ten dienste gestaan. — Aan de omstandigheden? ze zijn niet altijd ongunstig geweest. — Aan de verbastering van het Volk? dit was niet zoo diep gevallen dat er geen opbeuring mogelijk was. Ontbrak het aan mannen van bekwaamheid en energie? Er zijn staatslieden geweest, aan wie ik althans talent en

karakter, evenmin als goede bedoeling, ontzeg; zoodat we des te meer gedrongen worden naar de reden te zoeken, waardoor ook hunne wijsheid bedrogen en hunne veerkracht verlamd werd.

Alles wijst dus op eene *algemeene oorzaak*, aan wier invloed staatsvormen en omstandigheden en volkskarakter en handelende personen ondergeschikt zijn geweest; deze moet gezocht worden in de *begrippen*, welke den boventoon gehad hebben. „Il faut le dire, car on ne le saura jamais assez: tout sort des doctrines; les mœurs, la littérature, les constitutions, les lois, la félicité des Etats et leurs désastres, la civilisation, la barbarie, et ces crises effrayantes qui emportent les peuples ou qui les renouvellent, selon qu'il reste en eux plus ou moins de vie.”¹⁾

De gebeurtenissen zijn de omtrekken en vormen waarin de gestadige werking van den tijdgeest zich openbaart. Dit verlang ik in den loop der revolutie-tijden, ook buiten ons land, te doen opmerken. De geschiedenis van Europa, sedert meer dan een halve eeuw, is het onvermijdelijk gevolg der dwalingen, die zich van de heerschende denkwijis meester hebben gemaakt.

2. Om van den aard van dit onderwerp te doen blijken, is het noodig te verklaren wat ik door REVOLUTIE en *revolutie-begrippen* versta. Met *Revolutie* bedoel ik, niet eene der menigvuldige gebeurtenissen, waardoor verplaatsing van het openbaar gezag teweeggebracht wordt; niet enkel den omwentelingsstorm welke in Frankrijk gewoed heeft; maar de omkeering van denkwijis en gezindheid in geheel de Christenheid openbaar. Met *revolutie-begrippen* heb ik het oog op de grondstellingen van vrijheid en gelijkheid, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, conventioneele herschepping, welke men als de hoeksteen van staatsrecht en staatsgebouw vereert.²⁾

¹⁾ De la Mennais.

²⁾ De Revolutie is de ontwikkeling van een volslagen scepticisme, waarbij Gods woord en wet ter zijde gelegd is. *Grondwetterziening en Eensgezindheid* ('s Hage, 1848), blz. 363. Voorts *Narede op vijfjarigen strijd* ('s Hage, 1855), blz. 6 vg.

De overtuiging dat de menigvuldige onheilen die onze Vaders en die wij beleefd hebben, uit deze wijsheid en uit haar bron, verwerping van het Evangelie, gevloeid zijn, is uit versche aanschouwing van den loop der gebeurtenissen, in mij versterkt. Opnieuw heb ik gezien hoe men, waar deze theorieën post gevat hebben, in een cirkel van ellende rondgevoerd wordt.

Door strenge toepassing der Revolutie-leer wordt men, in stelselmatige getrouwheid, tot de meest buitensporige ongerijmdheden en tot de ergste gruwelen geleid. Wanneer men daarentegen, uit schrik voor revolutionaire *ontwikkeling*, die men voor *overdrijving* houdt, zonder af te zien van het beginsel, *matiging* der praktijk begeert, vervalt men, terugdeinzend voor de gevolgen zijner overtuiging, in een weifeling en willekeur, die geen richtsnoer dan in den loop en drang der omstandigheden heeft. Zoodanig is wat men, nog in onze dagen, als diepe staatkundige wijsheid, vermeldt; het overleg der *doctrinaires*, het systema, dat, onder den naam van *juste-milieu*, thans heerschappij voert, de theorie der *conservatieven*, en het stelsel of, indien ik naar waarheid spreken moet, de *routine*, de slapheid en slaperigheid, de sleur, die ook in ons Vaderland de overhand heeft.

De gevolgen der revolutie-begrippen kunnen met vrucht bestreden worden, alleen wanneer men zich, buiten hun invloed, op het terrein der anti-revolutionaire beginselen stelt. Dit terrein is onbereikbaar, zoolang men niet erkent dat de grondslag van het recht in de wet en ordening Gods ligt. De Bonald heeft deze waarheid uitgedrukt, met beknoptheid en diepen zin: „la Révolution a commencé par la déclaration des droits de l'homme, elle ne finira que par la déclaration des droits de Dieu.”¹⁾

3. Het *nut* mijner stof valt in het oog. — Zij raakt de hartader der geschillen in godsdienst en politiek. De revolutie-be-

¹⁾ »Die Revolution in Europa schlieszt nur das Christenthum und der christliche Staat und die christliche Schule.“ Stahl.

grippen zijn de toepassing van het ongeloof op het staatsrecht. Er is, tusschen het Evangelie en deze praktikale ongodisterij, een strijd op leven en dood, waarbij het denkbeeld van toenadering ongerijmd wordt, en die al wat ons heilig en dierbaar, al wat voor Kerk en Staat nuttig en onmisbaar is, omvat.

Bij de vermelding der belangrijkheid van het onderwerp beweer ik niet dat beter inzicht in het karakter van onzen tijd nuttig of aangenaam kan zijn voor den zelfzuchtige, voor den kleingeestigen egoïst. Integendeel. Immers de zegepraal der beginsels die ik aanprijs, is niet spoedig te verwachten. De dwalingen die ik bestrijd, zijn krachtig genoeg om, zelfs nadat ze op het veld der wetenschap zijn overwonnen, geruimen tijd, op het gebied der praktijk de overmacht te behouden. Kennis der waarheid is, voor wie geen offers aan de waarheid verlangt te brengen, een last. De kennis, welke de verantwoordelijkheid verhoogt, is niet begeerlijk voor hen wien het om eer of voordeel, om toejuiching van tijdgenooten te doen is. Het levenslot van de meesten uwer is genoeg gevestigd om hen over de mogelijke gevolgen eener oprechte belijdenis onbezorgd te doen zijn; maar, indien een jongeling, bij het nauwelijks intreden zijner politieke loopbaan, zich tot mij vervoegde om in het anti-revolutionaire staatsrecht onderricht te ontvangen, ik zou aarzelen wat te doen. Ik zou althans trachten hem vooraf tot zelfonderzoek te brengen. Ik zou hem vragen: hebt gij de kosten berekend? zijt ge tot zelfverloochening gereed? Zoo niet, ik zou geen moed hebben hem nuttelooze wroeging te bereiden. Doch, mocht ik in hem een edeler geest ontwaren, een niet dagelijkschen maatstaf van geluk en eer, ik zou hem toeroepen: laat niets u terughouden; voor u heeft de waarheid voorrechten en genoegens, waardoor het te loor gaan van elke verwachting overvloedig zal worden vergoed!

De belangrijkheid van het onderwerp valt te meer in het oog, naarmate het ons, als *Nederlanders* en als *Christenen*, om plichtvervulling te doen is.

Als *Nederlanders*. — Er is, helaas! weinig vaderlandsliefde:

het denkbeeld van vaderland, in hoogerem zin, is bijkans verloren gegaan. Gij evenwel, ik twijfel er niet aan, kent en waardeert de eigenaardige trekken van het volkskarakter. Gij zijt niet los van de herinneringen wier dierbaarheid en roem de nakomelingen aan het voorgeslacht en de inwoners dezer landen aan een der meest gezegende plekken van den aardbodem verbindt. Gij kent onze tegenwoordige gesteldheid; gij keurt roekelooze pogingen ter omverwerping van het staatsgebouw af, doch acht niet de volmaaktheid bereikbaar door het zeer geringe overblijfsel van leven in onze constitutioneele instellingen te verstikken. Indien onze vluchtige blik op het vaderland een vaderlandlievende blik geweest is, zullen we ons afvragen wat we, bij het levendig besef van dezen toestand, behooren te verrichten. Is het raadzaam zich in bespiegelingen over velerlei punten, in wijzigingen van de Grondwet misschien, te verdiepen, zich in het praktikale strijdgewoel te werpen, om het naleven der meeningen, die wij voor schadelijk houden, te beletten? Voorzeker dit kan, nu of in het vervolg, nuttig en plichtmatig zijn, maar boven dit alles is het noodig, niet alleen de uitgestrektheid te weten, maar vooral den wortel en de *vertakkingen* van het kwaad; opdat wij, met het bederf, het geneesmiddel erkennen; opdat we, in de onbedriegelijkheid eener geloovige wetenschap, de vastheid erlangen om, bij den wind van allerlei leering, onbewogen te blijven en, in het verdedigen der waarheid, ons niet schuldig te maken aan dat onzekere geluid der bazuin, waardoor ook een waarachtig getuigenis, omdat de getuige zelf half overtuigd is, dikwerf krachteloos wordt. — De meest welgemeende pogingen dragen geene vrucht, zoolang de verwantschap der gebreken van den Staat met verderfelijke theorieën niet in het oog valt. Zonder eerbiediging der beginselen welke de menschelijke waanwijsheid versmaadt, is elke toeleg om te hervormen aan overpleistering der graven gelijk.

Voor ons, ook als *Christenen*, is het van belang met de natuur en richting van het staatsrecht onzer dagen niet onbekend te zijn.

Één ding, ik weet en belijd het, één ding is noodig voor allen. Niet als staatslieden of geleerden, als zondaars, wenschen wij zalig te worden. Één weg, ééne waarheid is er. Ik vind de rust en den vrede mijner ziel in de blijde boodschap dat er in het schuldvoldoienend offer van den Zaligmaker, uit vrije genade, vergeving en zaligheid is voor een iegelijk die gelooft. Ik wil op geenerlei wijs den smaad dezer belijdenis ontgaan. Algemeene vermelding van christelijke beginselen is onbestemd genoeg om geen noemenswaardigen tegenstand te wekken. In verband met de Geschiedenis en het Staatsrecht daarvan gewag te maken, stelt, zoolang men zich van het ondubbelzinnig preciseeren eener felbestreden overtuiging onthoudt, aan geen verwijt of vermoeden van bekrompenheid bloot. Even daarom wensch ik, aan den ingang dezer Voorlezingen, te herhalen dat ik de waarheden bedoel in de Heilige Schrift opgeteekend en door den Heiligen Geest in het hart van den meest eenvoudigen Christen geprent. Vasthouding aan de waarheid eischt vasthouding aan de plichten, naar elks bijzondere standplaats en betrekking, opgelegd. Ons, mijne vrienden! voor zoover wij rechtstreeks of zijdelings, door daad of gesprek, invloed op den gang der staatsaangelegenheden of op de richting der gemoederen hebben; ons voegt het, dankbaar bij het licht van Gods Woord, in de schuilhoeken der wetenschap en in den doolhof der gebeurtenissen te dringen; om ook in deze zijne werken den Heer te bewonderen en te aanbidden; om ook alzoo verkondigers van een, in elken kring zegenrijk, Evangelie te zijn.

Één ding is noodig; maar, wanneer wij dat ééne bezitten, moet de vrucht er van openbaar zijn in alles. Wij willen, wat de behoudenis der zielen betreft, niets weten dan Christus en dien gekruist; maar, indien wij dit weten, moet die wetenschap der liefde van Christus ons, ter verheerlijking Gods, overal waar Hij kan worden verheerlijkt, opwekken en dringen. Tot prediking van het Evangelie is ieder, aan wien het bekend gemaakt is, geroepen; want die verkondiging aan alle creaturen kan plaats hebben op velerlei wijs; geen middel mag ver-

waarloosd worden, dat tot verstand en gemoed den weg baant. Men kan voorzeker, zonder bekeering des harten, dwepen met de wonderen Gods, in de schepping en onderhouding der Natuur, in de wisselingen en uitkomsten van zijn wereldbestier, en, zoo wij het doen, Hij zelf beware ons daarvoor! het zou ter verzwaring onzer schuld strekken; doch het is, zoo wij den HEER in het Rijk der genade kennen, dubbel onverantwoordelijk Hem te miskennen in de gangen van zijn voorzienig opperbeheer, en daarin de teekenen zijner almacht en liefde, de wonderen zijner weldaden en zijner gerichten met koele onverschilligheid voorbij te willen gaan. De Hemelen vertellen Gods eer; zou het niet insgelijks een verhaal der eere Gods zijn, wanneer de geschiedenis van het revolutionaire tijdperk aanwijst dat verlaten van zijn Woord genoeg is om den afvalligen mensch, wien het, noch aan schranderheid en vernuft, noch aan begunstiging der omstandigheden ontbreekt, in een afgrond van ellende te werpen? zou het geen voorbereiding zijn voor den wijsgeer dezer eeuw om het trotsche hoofd voor het zegenend Evangelie te buigen, wanneer hem, in de aaneenschakeling van onbetwistbare feiten, de duisternis zijner verlichting en de dwaasheid zijner wijsheid, getoond wordt? Ook dit getuigenis mag evangelie-belijden, ook dit mag evangelie-prediken worden genoemd.

De Christen zou ten onrechte meenen dat hij, met het richtsnoer der Heilige Schrift, de wetenschap niet behoeft. Om met ijver en nauwgezetheid in elke hem aangewezen betrekking werkzaam te zijn, moet ook hij nauwkeurige bekendheid bezitten van den aard en het werk zijner eigene taak. De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap; maar het beginsel is de geheele wetenschap niet; deze wordt gevormd ook uit de overige bestanddeelen waarin zich het beginsel belichaamt. De evangelische waarheid is de zuurdeesem; o ja, maar, om het voedzame en smakelijke brood te verkrijgen, moet er bij den zuurdeesem deeg zijn. Het deeg der wetenschap is noodig, zoo men prijs op degelijkheid stelt. Onze traagheid zoek geen bedriegelijk voorwendsel in de algenoezaamheid van

Gods Woord. Men zou aldus tot een soort van Godverzoeken worden verleid. Meent iemand dat hij, in vraagpunten van staatsrecht, met de dagelijksche praktijk in verband, door een christelijk instinct, voor het goed noemen van het kwade, voor het kwaad noemen van het goede, zal worden bewaard? Ik betwijfel de rechtmatigheid van dit vertrouwen. Ik wijs op godvruchtige mannen, als Lavater, Klopstock, Stilling, P. L. van de Kastele, welke hun oprecht en levendig geloof niet behoed heeft om, bij de algemeene bedwelming, het begin der Fransche revolutie als dageraad eener gulden eeuw te begroeten. Ik wijs hem op sommige van onze protestantsche vrienden in Zwitserland en Frankrijk, die zooveel goeds schrijven en verrichten, en echter, door onbekendheid met historie en staatsrecht, op politiek terrein, meeningen voorstaan van nadeelige en gevaarvolle strekking. Ik zou op hedendaagsche voorbeelden, ook hier te lande, kunnen wijzen; op verwarring van begrippen omtrent Kerk en Staat, uit gebrek aan kunde, niet aan geloof. Op misbruik, óf der les, „men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan aan de menschen,” óf der evenzeer apostolische vermaning: „Alle ziele zij den Machten over haar gesteld onderworpen;” zoodat men óf door de theorieën eener valsche vrijheid medegesleept wordt, óf in eene lijdelijkheid vervalt, schadelijk voor de rechten der ingezetenen niet alleen, maar ook voor de vastheid van het openbaar gezag, en die in geenendele naar christelijke onderwerping gelijkt.¹⁾

Wanneer het alleen om ministerieele verantwoordelijkheid, of rechtstreeksche verkiezingen, of soortgelijke, zoo het heet, overdierbare steunselen der burgerlijke vrijheid te doen ware, kon wellicht de Christen, zonder plichtverzuim, onbezorgd zijn; doch hier is meer dan dit, hier is al wat den Christen ter harte behoort te gaan, op het spel. Het geldt de bestrijding van begrippen, wier noodlottige werking zich tot de heiligste belangen uitstrekt. Dat de Kerk van den Staat gescheurd is om aan den Staat overgeleverd te zijn; dat de Staat zich ge-

¹⁾ *Recht der Hervormde Gezindheid*, blz. 96. (Amst. 1848).

rechtigd keurt het christelijk onderwijs, door de inrichting der volksschool en door het weren, zooveel mogelijk, van hetgeen in anderen zin beproefd wordt, te belemmeren, zoo niet te beletten; dat de bescherming der gezindten in bescherming van het opgedrongen bestuur eens kerkgenootschaps, met verdrukking der gezindte zelve, ontaardt; dat de Kerk van Rome de grondwettige gelijkstelling tot het vestigen eener dreigende overmacht misbruikt; dat vrije en volledige verkondiging der waarheid bijkans als rustverstoring aangemerkt wordt; dat er aan de gemeenschappelijke behartiging der heiligste aangelegenheden veelsoortige bezwaren in den weg worden gelegd; dat, waar het Evangelie zich levendig en krachtvol betoont, tegenstand en vervolging, ook om des godsdiensts wille, onder de plichten der nieuwerwetsche staatkunde behoort; dit en zoo veel meer, ten gevolge waarvan, bij een Volk, boven vele Natiën met den zegen der zaligmakende waarheid begunstigd, deze waarheid niet dan zeer voorwaardelijk het genadebetoon eener algemeene verdraagzaamheid geniet, waaraan, vraag ik, is het te wijten? waaraan anders dan aan de heerschappij van dwalingen en van vooroordeelen omtrent natuur en doel en regeling van den Staat, die ook hier, onder schaduw van het ongelooft, als een wortel der bitterheid beroering makende, opgeschoten zijn! — Geen hevig beklag dus over de menschen: van velen geldt: „zij weten niet wat zij doen.” Des te meer is het plicht den aard en de onvermijdelijke gevolgen der begrippen door opzettelijke bestudeering te kennen; om zich onbevlekt te bewaren van de wereld; om, waar het noodig is, te strijden met de wapenen des lichts; om ons en anderen waarschuwend te doen opmerken dat naleving der beginsels, aan de revolutionaire staatsregelingen ten grondslage gelegd, tot miskenning en ter zijdestelling van hooger verordeningen verleidt.

De Revolutie, in verband tot de wereldhistorie, is, in omgekeerden zin, wat de Hervorming voor de Christenheid geweest is. Gelijk deze Europa uit het bijgeloof gered heeft, zoo heeft de Omwenteling de beschaafde wereld in den afgrond van het ongelooft geworpen. Gelijk de Reformatie, strekt de

Revolutie zich over elk gebied van praktijk en wetenschap uit. Toen was onderwerping aan God, thans is opstand tegen God het beginsel.¹⁾ Daarom is er ook thans in de Kerk, in den Staat, in de wetenschap, één algemeene, één heilige strijd; over de ééne groote vraag omtrent onvoorwaardelijke onderwerping aan de wet Gods. De beschouwing der Revolutie uit dit oogpunt is, meer dan ooit, een vereischte om onzen leeftijd te verstaan.

4. Nog een enkel woord over ontwerp en *bestek*.

Het revolutie-tijdperk, met lotwisselingen en rampen, is de *vrucht der revolutie-begrippen*.

Het eerste gedeelte van mijn betoog is *negatief*. Europa, zegt men, was, vóór het opkomen der nieuwe wijsbegeerte, aan schromelijke wanbegrippen ten prooi; de staatsregelingen waren een samenweefsel van zonderlinge herkomsten, en het dikwerf aangematigd gezag aldus een plaag voor de volken: verkeerdheden van allerlei aard deden uitzien en smachten naar volledige zuivering der maatschappij; zoodat, uit onmogelijkheid van hervorming, omwenteling losbrak. Niet alzoo. Noch uit de *beginsels* eener vroegere orde van zaken, noch uit de *vormen*, waarin deze grondwaarheden zich hebben ontwikkeld, noch uit de ingeslopen *misbruiken*, kan het raadsel van onzen steeds revolutionairen toestand worden verklaard.

Het *stellige* bewijs wordt aan *theorie* en *geschiedenis* ontleend.

Eerst wijs ik op de *leer*, op haar oorsprong en vorming, om u, reeds in het beginsel, de onvermijdelijkheid van den loop der Revolutie te doen erkennen.

¹⁾ »On parle souvent des analogies de la Révolution et de la Réforme: tâchons de les résumer. — »La Révolution part de la souveraineté de l'homme; la Réforme de la souveraineté de Dieu. L'une fait juger la révélation par la raison; l'autre soumet la raison aux vérités révélées. L'une débride les opinions individuelles; l'autre amène l'unité de la foi. L'une relâche les liens sociaux et jusqu'aux relations domestiques; l'autre les resserre et les sanctifie. Celle-ci triomphe par les martyres, celle-là se maintient par les massacres. L'une sort de l'abyme et l'autre descendit du Ciel." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*. 1re S. I. (2e éd.) p. 117*.

Daarna neem ik de *geschiedenis* bij de hand, en toon, ¹⁾ in de lotwisselingen der Staten, dat de werking der revolutie-begrippen met den eisch der logica overeenkomt. — Gelijk uit den boom de vrucht, zal uit de vrucht de boom worden gekend.

Eigenlijk is het geheele betoog *historisch*. ¹⁾ Verhaal van wat er *geleerd*, en, dientengevolge, *gebeurd* is. Om de theorieën te ontzenuwen en te wederleggen, is het genoeg ze in *aard* en *werking* te beschrijven. In het lichtstelling van de *feiten*; ook van wat in de wereld der geesten voorvalt; ook van de denkbeelden en beginsels, waaruit al het overige voortvloeit, zelve *feiten* van den hoogsten rang. „C'est sur des faits que notre esprit s'exerce, il n'a que des faits pour matériaux, et quand il en découvre les lois générales, ces lois sont elles mêmes des faits qu'il constate.... En étudiant les faits l'intelligence peut s'en laisser écraser; elle peut s'abaisser, se rétrécir, se matérialiser; elle peut croire qu'il n'y a de faits que ceux qui la frappent au premier coup d'oeil, qui nous touchent de près, qui tombent, comme on dit, sous nos sens: grande et grossière erreur; il y a des faits éloignés, immenses, obscurs, sublimes, très-difficiles à atteindre, à observer, à décrire et qui n'en sont pas moins des faits, et que l'homme n'est pas moins obligé d'étudier et de connaître; et s'il les méconnaît ou s'il les oublie, sa pensée, en effet, en sera prodigieusement abaissée, et toute sa pensée portera l'empreinte de cet abaissement.” ²⁾

Mag ik hier bijvoegen wat ik van U verlang?

Ruime toegeeflijkheid, ook vriendelijke tegenspraak en terechtwijzing voor uwen medeleerling. De geschiedenis alleen is leermeesteres. Bij haar ter schole te gaan is altijd en voor allen goed.

Laat ons allen, voor zoo ver wij in Christus ons vertrouwen gesteld hebben, gedachtig blijven aan hetgeen van *Christenen*

¹⁾ Over het *anti-historische* der revolutie-leer. Zie *Beschouwingen over staats- en volkenrecht*. IV. 2^e afd.

²⁾ Guizot.

geëischt wordt. De grondtrekken der heerschende gemoedsstemming zijn ongewisheid en twijfelarij, moedeloosheid, vadzige onverschilligheid, lijdelijke of baatzuchtige berusting. De Christen kent een beginsel dat vastheid aan de wetenschap geeft; dat, opgevolgd, genoegzaam zijn zou om de wankelende staatsgebouwen op onwrikbaar fundament te herstellen. Het is hem niet geoorloofd in de verdediging van recht en waarheid te verslappen, omdat zijn eigenbelang geen schâ lijdt. Zwaar zijn de plichten, die de duisternis en het bederf der tijden aan hen die het licht en het zout der aarde genoemd worden, oplegt.

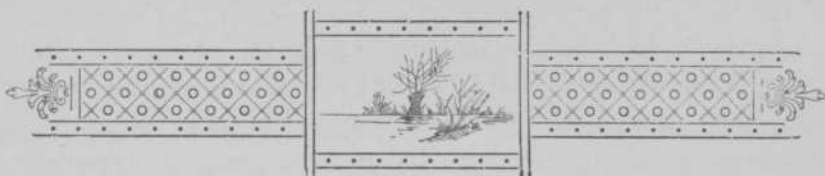
Dit plichtbesef verdubbelt, ook om de *gunstige verschijnselen* van onzen tijd. Het bevreemdt u immers niet dat ik van *gunstige* verschijnselen gewaag? Of is het, vergelijkenderwijs met wat de Vaderen hebben beleefd, weinig een tijdperk achter ons te hebben, rijker wellicht dan eenig ander in tastbare proeven der machteloosheid van den hooghartigen mensch! een tijdperk, dat met opgeblazenheid der beloften aanving en waarin zich, aan het einde, volledigheid der teleurstelling in angstvallig huiveren voor de minste verandering verraadt! Is het weinig dat God ook thans een werk doet voor den Christen onmiskienbaar? dat zich, onder veel zwakheid en ellende, eene terugkeering tot de evangelische waarheid vertoont, welke naar herleving van doodsbeenderen gelijkt!

Ook thans zou, indien wij hierop, of geen of weinig acht gaven, het verwijt aan ons kunnen worden gericht:

Et quel temps fut jamais plus fertile en miracles?
 Quand Dieu par plus d'effets montra-t-il son pouvoir?
 Aura tu donc toujours des yeux pour ne point voir,
 Peuple ingrat! Quoi, toujours les plus grandes merveilles,
 Sans ébranler ton coeur, frapperont tes oreilles?

Wij leven voorwaar in een drukkende atmosfeer; maar het is desnietteenstaande vergund zich aldus, op de vleugelen

des geloofs, bij het gadeslaan van de teekenen ook dezer tijden, naar hooger kring te verheffen. Dit zij ons voorrecht, en laat ons, met het oog naar Hem die wijsheid en kracht geeft, op de uitgestrektheid zijner weldaden acht geven en op den omvang onzer verantwoordelijkheid bedacht zijn!

II.

DE WETENSCHAP TEGEN DE REVOLUTIE.

Eer ik aan het uitwerken van de opgegeven schets begin, zal, tegen de hooghartigheid onzer dagen, een beroep op het bondgenootschap der voorgeslachten niet ongepast zijn. De beginselen die wij voorstaan, worden geenszins door de meerderheid van tijd- en landgenooten beaamd: van daar somwijlen een gevoel van verlatenheid, van isolement. Het is dus niet overbodig te toonen dat het ons aan geene hulpbenden ontbreekt; dat wij strijden tegen de aanvallen eener eeuw die zich, door oppervlakkigheid evenzeer als stoutmoedigheid der oordeelvelling, onderscheidt, en dat de bedachtzame *wetenschap*, door alle tijden heen, *tegen het Staatsrecht der revolutie getuigt*.

Treffend voorzeker en behartigenswaard is het gezegde van Luther: wij moeten van de waarheid Gods ter zaligheid zoo onwrikbaar zeker zijn dat, al verzette de gansche wereld zich daartegen, wij in de vrijmoedigheid der belijdenis niet zouden worden geschokt. ¹⁾ Evenwel in de algemeenheid der bestrijding ligt eene verzoeking voor het geloof: een middel ter geloofs-

¹⁾ »Sollst du selig werden, so muszt du des Wortes Gottes also gewisz seyn, dasz, wenn gleich alle Menschen anders sagten, ja alle Engel nein dazu sprächen, du dennoch könntest allein darauf stehen, und sagen: noch weisz ich dasz disz Wort recht ist.“

verlevendiging en versterking daarentegen in het zien op de wolke der getuigen die, van den beginne der wereld tot op dezen dag, onder tegenspraak en verdrukking, verkondigers der waarheid en kracht van de in het Paradijs gedane en aan het kruis vervulde belofte geweest zijn.

In 't algemeen moeten wij streven naar zelfstandigheid der overtuiging; niet van de wisselende meening van anderen afhankelijk zijn; geenszins gelijken naar een door den wind ginds en weder gedreven riet; doch ook niet te spoedig in eigen oordeel berusten, en ons wachten voor beslissenden en meesterachtigen toon. Niet altijd vreemd is die toon, welke de wereld onzer dagen karakteriseert, zelfs aan Christenen, die evenwel voorbeelden behoorden te zijn ook in het acht geven op de vermaning, „zijt met ootmoed bekleed.” Dit treurig verschijnsel kan, behalve uit het: „wij struikelen allen dagelijks in velen,” uit misverstand worden verklaard. De geloovige weet dat het Woord Gods aan al wat daarop deugdelijk gebouwd en daaruit met juistheid afgeleid is, onwrikbaarheid verleent; maar hij vergeet te dikwerf dat de deugdelijkheid van het gebouw en de juistheid der gevolgtrekking menschelijk werk is; zoodat hij ten onrechte, eigen breekbaren arbeid met den rotssteen, eigen redeneering met de uitspraken des Allerhoogsten vereenzelvigt, en alzoo, bij levendig besef van de onfeilbaarheid Gods, eigen feilbaarheid vergeet. Laat ons, ook in de politieke wetenschap, bij het gevoel van onwankelbaarheid van den grondslag uit God, nauwkeurige toetsing voegen van al wat uit ons is. Laat ons aan het oordeel van anderen, aan de algemeene overeenstemming, aan de publieke opinie der menschheid, binnen de grenzen van haar bevoegdheid, gewicht hechten, en ons verblijden dat de christelijk-historische waarheid in de eenparige belijdenis van vroeger tijden, ondubbelzinnige bevestiging vindt.

Ik wijs u op den *Bijbel*, op de *Historie*, op de *politieke schrijvers* van vroeger en later tijd.

De *BIJBEL* is het boek der boeken, ook en vooral in de anti-revolutionaire boekerij. De nieuwere wijsheid, ook waar

zij de Openbaring niet onbewimpeld verwerpt, meent dat hooger uitspraak in den kring van het staatsrecht niet te pas komt. Wij daarentegen (zonder daarin, gelijk sommigen gedaan hebben, eene Encyclopedie te zoeken) beweren dat de Heilige Schrift de grondslagen van recht en zedelijkheid, van gezag en vrijheid, ook voor Natiën en Regeeringen aanwijst. De Bijbel is de onbedriegelijke toetssteen. Onvoorwaardelijke onderwerping aan Gods Woord was steeds de waarborg van plichtmatige gehoorzaamheid en van plichtmatig verzet. Met de uitspraken der Openbaring kan geen leer van trotsche zelfvolmaking of van schromelijke losbandigheid bestaan. *Er is geschreven!* ziedaar de bijl die elken wortel van revolutionair misgewas afsnijdt.

Natuurlijk vinden de uitspraken des Bijbels weerklink, gelijk in de daden, evenzoo in de schriften van hen voor wie de Schrift, met overgifte van eigen wijsheid, leiddraad geweest is. Ten voorbeelde kies ik de Hervormers. Menige bladzijde uit de werken van een Luther en Calvyn bewijst, wat hun leven bevestigt, dat zij, omtrent het gezag der overheden en de plichten der vorsten, uit de bevelen Gods verstand gekregen en alle leugenpaden gehaat hebben. ¹⁾ Vandaar dat men in de eenvoudige woorden der christelijke belijdenissen doorgaans een treffend getuigenis hiervan aantreft. Zoo bijv. in Art. 36 onzer Belijdenis. Evenzoo in latere tijden. Ik wijs u op de uitmuntende *Berliner Evangelische Kirchenzeitung*, die, in 1830 en 1831, ²⁾ getoond heeft hoe getrouwheid aan Gods Woord en Wet alleen tegen den tuimelgeest van revolutionaire woeling en het schrikachtig overhellen naar dwangmiddelen behoedt.

De revolutionaire theorieën zijn, gelijk tegen de *Openbaring*,

¹⁾ Ps. CXIX : 104.

²⁾ [Althans niet minder in 1848. In 1866?

Christenen door wie in dat tijdschrift een ultra-luthersche richting betreurd wordt, zullen bezwaarlijk kunnen ontkennen de onberekenbare diensten die het gedurende vele jaren, in het moedig opvatten en volhouden van den strijd tegen ongeloof en bijgeloof bewees.]

ook tegen de *Geschiedenis* gericht.¹⁾ Hebben dan, zegt gij, de revolutionaire theorieën zich niet op de Historie beroepen? Voorzeker, en schijnbaar niet zonder grond. De oppervlakkigheid waarmee de geschiedenis werd behandeld, was voordeelig aan elk die steunselen voor ongerijmde leerstellingen zocht. Gelijk, bij nevelachtigheid of schemerlicht, de verbeelding omtrekken, niet met juistheid zichtbaar, bijkans naar willekeur vormt, zoo had zij ook hier te vrijer spel, naarmate zij minder door nauwkeurige bekendheid der feiten werd belemmerd. Van den fakkel der nieuwere wijsheid, maakte men gretig gebruik ter toelichting van het gansche historieveld. Zoo verviel men in wat Montesquieu (schoon hij zelf er gedurig in vervalt) terecht de vruchtbaarste bron van historische dwalingen noemt, en bracht eigen voorstellingen over in volken en tijden, daaraan ten eenenmale vreemd. En, gelijk de droomen teruggeven wat het denkvermogen over dag bezig gehouden heeft, is het niet vreemd dat men de trekken die de revolutionairen zich vast in geheugen en gemoed hadden geprent, in de droombeelden die zij voor historische waarheden uitventen terugvindt. De *Geschiedenis* werd een valsche getuige; dit valsche getuigenis een krachtig middel te meer om de openbare meening in het gareel der revolutionaire richting te drijven. De Historie werd een museum, vol revolutionaire *specimina*, een arsenaal vol revolutionair wapentuig, ter vermoordding van de waarheid. Zoo was het toen; zoo, althans zonder krachtige tegenspraak, is het nu niet meer. De Historie verkleurt, met het revolutionaire prisma bezien, doch eindelijk valt het bedriegelijk glas uit de hand en de ware toedracht der gebeurtenissen komt aan het licht. Dit is een voorrecht van onzen tijd. Heilzaam was de bekendwording van vele historische bronnen, waarin het leven zelf tegen verlooehening en vervalsching protesteert. Overvloedig is uit menigvuldige nasporingen gebleken, dat er in de wereldgeschiedenis, wel verre van gestadige weerklank, een niet afgebroken weerlegging der revolutionaire leerstellingen

¹⁾ [Merkwaardig is het getuigenis van Renan: «La connaissance de l'histoire manquait aux hommes de 1789.»]

is. Mannen, zelfs die niet gaarne de onwaarde dier stellingen erkennen, bijv. Guizot, ¹⁾ hebben, door leerrijke geschriften, tot het verdrijven der valsche analogiën medegewerkt. Nu kan ook het getuigenis der Historie, in zijne geheele zuiverheid en zwaarte, op de schaal der oordeelvelling gelegd worden, en loopen wij minder gevaar voor de aanmatigende houding eener leer, die zich in een haar niet passend kleed van eeuwenheugende ervaring gehuld had.

Het ware belangrijk na te gaan het verband van de dwalingen der schrijvers over het staatsrecht met de gebeurtenissen waarvan zij de toedracht òf zelf aanschouwd òf van de tijdgenooten gehoord hadden. Aldus zou men, in de stelsels der meestberoemden, het eigenaardig voortbrengsel van hunnen leeftijd ontdekken en tevens opmerken hoe gevaarlijk het is zich wapenloos over te geven aan de indrukken van wat ons omringt; zonder tegenwicht, zonder gedachtig te wezen aan het: „C'est par l'esprit des siècles que l'esprit du siècle doit être jugé.”

Al wat tot de echte kennis van Openbaring en Geschiedenis leidt, is anti-revolutionair en strekt om de tooverkracht van den zwijmeldrank te ontgaan. Bij deze algemeene opmerking voeg ik aanwijzing van *politieke schrijvers* die met ons eensgezind zijn.

Ik beroep mij op de schriften der *Ouden*. De grieksche en latijnsche Oudheid is op onze hand. Ik weet en erken dat men te dikwerf heidensche wijsheid, ten koste van christelijke waarheid, geroemd en haar schaduwzijde voorbijgezien heeft; maar op de lichtzijde dient ook te worden gelet. De meesterstukken der Oudheid zijn niet slechts blijvende modellen van smaak en stijl, maar ook onwaardeerbare bijdragen voor de wetenschap. ²⁾ Zoo heidensche wijsheid, tegenover het Evangelie,

¹⁾ [Eerst na 1843, is Guizot stellig opgekomen tegen de grondwaling der Revolutie.]

²⁾ [»Les lettres grecques et romaines sont pour nous, malgré nous, une tradition nationale, une littérature nationale, la clef de nos idées, la racine de nos langues, le sens de nos moeurs.... Si jamais l'idéal de l'humanité, esprit et âme, s'est vu réalisé,.... ç'a été sous la double influence de la culture classique et des livres sacrés.” Vinet, *Des Études classiques*.]

dwaallicht en flikkerglans is, door de wijsheid van menigen Heiden wordt de wijsheid van vele zoogenaamde Christenen beschaamd. Naamchristenen lieten het talent, hun toebetrouwd, ongebruikt; terwijl Heidenen de overblijfsels eener vroegere Openbaring, onder de dwalingen en gruwelen van bijgeloof en afgoderij niet geheel verloren, op woeker hebben gezet. Nooit is de oudheid afgedaald tot de laagte waartoe ongeloofsleer de coryfeën der nieuwerwetsche verlichting gebracht heeft. Openbaring en Historie ter zijde te stellen, is het levensbeginsel der Revolutie. In de politieke geschriften der Oudheid is het regel met de *Godheid* te beginnen en met de *ervaring* te rade te gaan. Door geen zucht naar denkbeeldige voorstellingen en naar staatsvormen van eigen vinding werd Aristoteles geleid, toen hij de beschrijving van een aantal Republieken ten grondslage zijner raadgeving gelegd heeft. Voor hen, die Plato niet gelezen of niet bestudeerd hebben, moge hij niets meer zijn dan een welsprekend dweper, omdat hij op onveranderlijke ideeën wijst, uit den wil en het wezen der Godheid afkomstig; en in de ordeningen des hemels den standaard der aardse voorstellingen zoekt; in dezen onvergelykelijken schrijver, voorwerp ook mijner geliefkoosde studie, is het historisch element allerwege openbaar. Te Rome was de politiek steeds op den voorgrond. Men behoeft de boeken *de Republica* van Cicero slechts open te slaan om te bemerken dat zijne staatkunde praktisch en positief was. Ik ken, bij de vele en grove afwijkingen der heidensche wijsgeeren, slechts één voorbeeld eener met de revolutionaire theorie vergelijkbare richting. Dit voorbeeld is niet vereerend, maar treffend. Het is dat der *Sofisten*. Om een der voornaamsten te noemen, Protagoras beweerde dat iets van de Goden te weten onmogelijk is; dat er buiten de gewaarwording der zinnen geen grondslag van weten bestaat; dat de mensch zich zelven ten wet, en dat eigen inzicht de maatstaf is aller dingen; hetzelfde scepticisme, dat ook nu voor zoo velen den geheelen omvang der menschelijke kennis wankeelbaar en subjectief maakt. Verwantschap der vroegere en latere schijn-filozofen of staat- en volkbedervers wordt aan dezen

onuitwischbaren familie-trek herkend.¹⁾ Terwijl Griekenland, door eene te veel en somtijds ook te weinig geprezen socratische school, voor de overheersching van volslagen Godverzaking en stelselmatige onzedelijkheid bewaard bleef, heeft dezelfde leer in Europa, ik zeg niet over het Evangelie, maar over Volkeren die met het Evangelie bevoorrecht waren, de overhand behaald.

Heeft dan eenzijdige studie der Oudheid op het staatsrecht in Europa niet nadeelig gewerkt? Ongetwijfeld. Later wil ik dit opzettelijk bewijzen, maar deze schadelijke werking is *republikeinsch*, niet (in den zin waarin wij thans het woord gebruiken) *revolutionair* geweest.

De eerste eeuwen onzer tijdrekening waren rijk, meer aan politieke verwarring dan aan politieke theorie, en gij verwacht niet dat ik uit latere tijden, vóór het losbreken van den revolutie-storm, een lange reeks van schrijvers u voorleg. Twee aanmerkingen slechts.

Vooreerst. Met uitzondering van Descartes, in wiens grondstellingen wellicht de kiem der wijsbegeerte van de volgende eeuw bespeurd wordt, en van engelsche geleerden, wier staatsrecht op de leest der engelsche deïsten geschoeid is, zou men, onder de lichten der wetenschap, nauwelijks één kunnen noemen, die aan begrippen, gelijk die welke wij bestrijden, hulde gebracht heeft. Noch Baco, wiens wijsbegeerte op ervaring, in tegenoverstelling met ijdele bespiegelingen, steun zoekt; noch Huig de Groot, die de historie als bron en toetssteen gebruikt; noch Leibnitz, die in het veldwinnen der nieuwerwetsche staats-theorieën met ontzetting de voorteekenen eener naderende omwenteling zag.²⁾ Zij allen, wanneer men verzaking of ter zijdestelling van het christelijk geloof, als voorwaarde van onbe-

¹⁾ [Zoo de uitdrukking »staat- en volkbedervers", vergeleken met het oordeel van Grote in zijne voortreffelijke *History of Greece* te scherp is, het scepticisme van Protagoras en anderen is ontwijfelbaar.]

²⁾ »Des opinions dangereuses, s'insinuant peu à peu dans l'esprit des hommes du grand monde qui règlent les autres, en se glissant dans les livres à la mode, disposent toutes choses à la révolution générale dont l'Europe est menacée."

vangen onderzoek, aangeprezen had, zouden zich met de aanhaling der schrijftuurplaats: „de dwaas zegt in zijn hart: daar is geen God,” vergenoegd hebben.

Ten anderen. De denkwijis van het beschaafdsten en invloedrijkste gedeelte der natiën toont dat de theorieën, waarin de 18e eeuw het *nec plus ultra* der politieke volmaakbaarheid stelt, vroeger ongehoord zijn geweest. Ik bepaal me bij het staatsrecht. Naar verkiezing zou ik mij op alle volken, door kennis en wetenschap vermaard kunnen beroepen, doch ik wil niet buiten Nederland gaan. Gij kent de bijkans onafgebrokene reeks onzer verdeeldheden en dikwerf hooggaande twisten; de menigvuldigheid der inzichten en de hevigheid der politieke geschriften; maar, indien iemand, vóór het midden der 18^e eeuw, de verwezenlijking van denkbeelden, enkel aan het brein van zoogenaamde filosofen ontleend, te berde had willen brengen; zou er, meent gij, in het met verontwaardiging afwijzen van zoodanigen gruwel, tusschen staats- en oranjegezinden verschil en niet veeleer een wedstrijd der verontwaardiging hebben bestaan? Evenzoo elders. Dergelijke leer heeft vroeger in geen volk of tijd opgang gemaakt. En, om mijne gedachte tot haar meest eenvoudige uitdrukking te brengen; zoo wij, bij alleenheerschings der dwaalbegrippen, somtijds een lastig gevoel van zonderlingheid hebben en tegen den geest onzer eeuw, geïsoleerd zijn, die Eeuw zelve staat alleen, en is door de zeldzaamheid van haar richting, als uitzondering op den geheelen omvang der wereldgeschiedenis, in den volsten zin des woords, geïsoleerd.

Slaan wij het oog op de tijden, waarin de Revolutie gezegevierd heeft.

Nooit was de alleenheerschings zoo volkomen, dat ze geen tegenspraak vond. De waarheid had ten allen tijde belijders. Maar wij kennen ook den hoogen toon van de voorstanders der velerlei zich snel opvolgende soorten van nieuwe wijsheid; wij weten hoe zij telkens de vermaning „frappez plutôt fort que juste”, in stoutheid en schaamteloosheid van beweren en in heftigheid van aanval, opgevolgd hebben; hoe zij hebben ge-

tracht, door afspraak en samenspanning, al wie met hen niet was, ter zijde te schuiven, door spottèrrij en laster personen zoowel als geschriften van andersdenkenden in een valsch daglicht te stellen; hoe zij inzonderheid, en met vrucht, gepoogd hebben wat met hunne inzichten niet strookte, onbekend te doen blijven of in vergetelheid te brengen. Het kan ons niet bevreemden dat, in een tijd, waarin zooveel voorbereid was om aan vermeende filosofen ingang te verschaffen, de duidelijke en krachtige stem van enkele beoefenaars der wetenschap door de schelle tonen der kermistrompet overschreeuwd werd. Maar wij behoeven ons thans niet meer aldus te laten bedriegen. Wij, voor wie, op ruimen afstand, de daverende toejuiching der toenmalige wereld haar oorverdoovende kracht niet behoudt, wij kunnen ook thans nog gehoor geven aan wat in vroeger dagen ter wederlegging in het midden gebracht is. Naarmate men de literatuur der 18de eeuw, in haar wijsgeerig en politiek gedeelte, zal onderzoeken, zal het openbaar worden dat er, ook toen ze veld won, steeds, ondanks smaad en verguizing, krachtige taal gevoerd is ten behoeve van godsdienst, zedelijkheid en recht. Nederlanders! laat ons, onder hen, die in den storm pal hebben gestaan, van Alphen niet vergeten. In zijn *Predikt het Evangelie aan alle creaturen*, in den *Spectator*, en andere schriften, zult gij, ook waar meerdere beknoptheid u wenschelijk voorkomt, leerrijke wenken aantreffen; ten bewijze dat hij, toen de toepasselijkheid en kracht van het Evangelie veelszins miskend werd, vrijmoedig belijder en beoefenaar was van christelijke waarheid en wijsheid.

Daarenboven, ofschoon elders, bijv. in Duitschland en Frankrijk, dergelijk getuigenis grootendeels gesmoord werd, dit was niet overal zoo. Één land is er, Engeland, alwaar, ofschoon het ook zetel en bakermat der ongelooovige filosofie geweest is, de weerspraak den boventoon had. Dáár was het licht der politieke wetenschap op den kandelaar; dáár was meer dan één luisterrijk protest. Het ontbrak dáár niet aan mannen, die in hooge betrekking zich tegen het naderend verderf, met woord en daad, hebben verzet. Velen mag ik niet opnoemen, van

twee mag ik niet zwijgen, omdat zij, meer dan anderen recht op bewondering en dank hebben. Gij hebt ze reeds genoemd: Pitt en Burke.

Het is de plaats niet om u de verdiensten te schetsen van den staatsman, die, wat onmogelijk scheen, zijn vader, Lord Chatham, heeft overtroffen; die, geen 23 jaren oud, zelfs boven mannen in de behandeling der politieke aangelegenheden vergrijsd, waardig gekeurd werd aan het, vooral in die dagen, felgeschokte roer van Groot-Brittanje te staan; die, door de volharding van zijn karakter en de vastheid zijner grondstellingen, den revolutiegeest in Engeland ontwapend, alleen tegen Napoleon stand gehouden, en, onder de drukkende lasten van telkens hernieuwden en bijkans alle zeeën en landen omvattenden krijg, zijn Vaderland tot ongekenen trap van welvaart en glorie opgevoerd heeft. Wel behoor ik te wijzen op hetgeen van hem in zijne redevoeringen is overgebleven ¹⁾: te meer, vermits hij politieke quaestiën van den dag telkens in den vollen glans der algemeene beginselen gesteld heeft; zoodat in die heerlijke gewrochten (flauw afdruksel zijner onvergelykbare taal) hooge ernst der wetenschap gepaard is met die levendigheid der voorstelling, welke in geschriften, waarbij men lezers en geene hoorders in het oog had, zoo zelden aangetroffen wordt.

Zoo zelden! somwijlen nochtans. Dan vooral, wanneer, in een machtig genie, de warmte der overtuiging en de gloed der verbeelding door nauwkeurigheid en diepzinnigheid van onderzoek niet bekoeld is. Geen schitterender voorbeeld dan Burke is mij bekend. Verlangt gij den aard en de werking der revolutie en de middelen, waardoor zij, met goed gevolg, bestreden had kunnen worden, te kennen, leest zijne geschriften: het beroep op de Whigs van vroeger dagen, ²⁾ waar hij het contrast van ware en valsche vrijheid, de vrijheid waarvan Willem III beschermer, en die, waarvan jacobijnsche moordzucht voorstanderes was, aan het licht gebracht heeft;

¹⁾ *Speeches in the House of Commons*. Vol. I—III. London 1808.

[Fox met Pitt niet gelijk te stellen. *Verscheidenheden*, blz. 92, vgg.]

²⁾ *Appeal from the new to the old Whigs*.

het vertoog over de fransche omwenteling,¹⁾ waarin hij, met de kracht van Demosthenes, den banvloek uitsprak over hetgeen als zegen toegejuicht werd; de aanmerkingen over de staatkunde der Geallieerden,²⁾ waarin hij uit den verkeerden geest de verkeerde richting en de noodwendige mislukking hunner maatregelen verklaart; de Brieven over den vrede met de koningmoordenaars³⁾ waarin zich verontwaardiging over de toenadering tot het revolutionaire bewind, aan het einde zijns levens, met onverzwakte energie lucht gaf. Leest en herleest zijne geschriften: gij zult er in vinden nooit overtroffen helderheid van betoog, waardoor, wat voor anderen voorwerp is van raden en gissen, reeds tot zekerheid gebracht is. Vroeger zelfs dan Pitt, heeft Burke de strekking der ook in Engeland hooggeroemde dwalingen doorzien. Pitt achtte vrede niet onmogelijk, toen hij in 1792 tot oorlog werd gedwongen; doch Burke had reeds voorlang de onvermijdelijkheid beweerd eener worsteling op leven en dood.⁴⁾ Pitt, en wie zal het misduiden! achtte de onafhankelijkheid der Staten van Europa, voor jaren achtereen, verloren, toen hij, na drie Coalitiën vruchteloos gevormd te hebben, op het sterfbed de verpletterende tijding der nederlaag van Austerlitz ontving;⁵⁾ doch Burke had, reeds eer Napoleon optrad, den toekomstigen despoot en, na zijn val, de wederoprichting

¹⁾ *Reflections on the Revolution in France*. »Mit der ganzen Kraft geschrieben, welche die Ueberzeugung eigner Gefahr des Vaterlandes dem Britischen Demosthenes einflößen konnte.« Heeren.

²⁾ *Remarks on the Policy of the Allies*.

³⁾ *Letters on a Regicide Peace*.

⁴⁾ In het najaar van 1791, met Pitt, Grenville, en Addington, in gezelschap, sprak Burke van »the propagandism of Revolution.« Pitt zeide: »England and its constitution were safe to the day of judgment. Yes, said B. quickly — but 't is the day of no judgment I am afraid of.«

[Van de verhouding tot de roomschgezinden sprekende, voegt Macaulay er het volgende zeer opmerkelijke woord bij: »In truth Mr. Pitt's opinions on these subjects had, to a great extent, been derived from a mind even more powerful and capacious than his own, from the mind of Mr. Burke.« *Speeches* (1854), p. 298.

Zie ook *Ter Nagedachtenis van Stahl*, blz. 36.]

⁵⁾ »After a melancholy survey of the map of Europe, he turned away saying: Hencefort we may close that map for half a century.«

van het aloude Vorstenhuis; door middel, niet eener opgewonden verbeelding, maar eener bijkans wiskunstige redeneering, aanschouwd. Niemand had in gelijke mate de gaaf ontvangen der profetie, welke de draden der toekomst in het schijnbaar verwarde weefsel der tegenwoordige dingen opspoort en aanwijst, proefondervindelijk de waarheid toonende van hetgeen de Dichter zegt:

In 't verleden
Ligt het HEDEN;
In het NU wat worden zal ¹⁾.

Nog een schrijver is er, wien ik niet met Burke vergelijk, veel min gelijk stel, maar echter, op het veld der praktische staatkunde, den voornaamsten publicist van Duitschland zou durven noemen: von Gentz. In al zijne geschriften bewondert men, bij belangrijkheid van inhoud, het echt klassieke van den vorm. Zijn werk over oorsprong en aard van den oorlog tegen Frankrijk ²⁾ verdient naast de beste voortbrengselen van Burke te staan. Sedert 1815 heeft hij op eene reeks van Congressen, in naam der Groote Mogendheden, de pen gevoerd; doch lofwaardig was hij vooral, toen, zonder hoogen rang of weidschen titel, in de dagen van Duitschlands vernedering, zijne aanklacht en tegen den geweldenaar, en tegen lafheid en verraderlijke baatzucht der Vorsten, en tegen lijdelijke en kortzichtige vad-

¹⁾ Eene merkwaardige hulde aan Burke was ook de belijdenis van Mackintosh, die tegen zijn vonnis over de Fransche Revolutie een geschrift, bij de uitgave zeer toegejuicht, in het licht gezonden had: »For a time seduced by the love of what I thought liberty, I ventured to oppose, without ever ceasing to venerate, that writer who had nourished my understanding with the most wholesome principles of political wisdom.... Since that time a melancholy experience has undeceived me on many subjects in which I was then the dupe of my own enthusiasm." — Aan von Gentz schreef hij: »Multum ille in sapientia civili profecisse se sciat cui Burkius valde placebit."

[Burke is niet ten onrechte genoemd »Le Bossuet de la politique."]

²⁾ *Ueber den Ursprung und Charakter des Krieges gegen die Französische Revolution.* Berlin 1801.

zigheid der Volken gehoord werd;¹⁾ toen zijne gretig gelezen schriften spranken en vonken hebben verspreid, die later het vuur van den heiligen volksopstand zouden doen ontgloeien. Hij mocht de eer genieten van bij Napoleon, minder voor legers dan voor beginselen van volkenrecht beducht, een voorwerp van smaad en laster te zijn. Terwijl deze hem, om de uitgave van een meesterlijk geschrift, waarin het Duitsche vaderland, ook na den noodlottigen veldtocht van 1805, ter volharding aangemaand werd, als een *vil pamphlétaire*, als een aan Engeland verkochten ellendeling liet uitschelden, schreef Mackintosh, onder de Britsche staatslieden en historiekenners vermaard, hem uit Indië dit: „Ik beaam al wat gij zegt; met al wat gij gevoelt, sympathiseer ik; ik bewonder evenzeer uwe welsprekendheid en uw verstand; vijftig malen herlas ik uwen brief; met dezelfde gewaarwording als waarmede een Romein, aan het uiterste van Mauritanië, een bericht zou hebben ontvangen van den ondergang zijns vaderlands in den slag van Pharsalus, den dag na het onheil met den onverwinbaren geest van Cato en met de pen van Tacitus gesteld. Hij zou zich verheugd hebben dat er een zeker iets bestond, zelfs voor Cesar onbedwingbaar, waaruit nog eenmaal een bevrijder en een wreker zou kunnen opstaan.”²⁾

Ingenomenheid met geliefde Auteurs zou mij, bij het rondzien in mijne boekery, kunnen verleiden om te veel van uwe aandacht te vergen. Om u te wijzen op den scherpzinnigen en geestrijken Fiévée, en de reeks der Nota's welke hij, van 1802—1813, op Napoleons verlangen, met vrijmoedige beoordeeling van de keizerlijke staatkunde, ingeleverd heeft.³⁾ Op het *Berliner Politisches Wochenblatt*, van 1832—1837, schat van politieke wijsheid uit rechtsbeginselen ontleend⁴⁾! Op de school

¹⁾ Inzonderheid in de *Fragmente aus der neuesten Geschichte des Politischen Gleichgewichts in Europa*. De beroemde Heeren zegt er van: „Mit einer Vorrede, in einer trostlosen Zeit, mit Tacitus Feder geschrieben.”

²⁾ In een brief uit Bombay van 24 Dec. 1806.

³⁾ *Correspondance et Relations de Fiévée avec Bonaparte (1802—1813)*: Paris, 1836.

⁴⁾ [Ofschoon het, in billijke waardeering der voortreffelijkheid van von Haller, zich van zijne dwaalbegrippen niet vrijgemaakt heeft.]

waartoe een de Bonald, een le Maître, hebben behoord; mannen die, ofschoon zij, helaas! de christelijke kerk met de ketterij van Rome verward hebben, evenwel, omdat zij op God zagen, verder en beter dan de meesten hunner tijdgenooten hebben gezien. Ik zou vooral de la Mennais niet vergeten, wiens schriften te bestudeeren, in verband met wijziging van begrippen en wisseling van lot, belangrijk zou wezen voor de kennis der afwijkingen van het genie; wellicht ook der afdwalingen van het door hoogmoed en teleurgestelde eierzucht geslingerd hart; onwederstaanbaar in redeneering, wegslepend van stijl; in alles, vooral in buitensporigheden onvergelykbaar; en die, van de hoogte eener, naar het schijnt, alleen verstandelijke overtuiging, in de diepte van twijfelarij vervallen, ook nog in zijne latere werken, waar hij niet zelden eene lasterlijke taal voert, treffende wenken daarheen werpt over al wat staatkunde en denkwijis onzer dagen karakteriseert.¹⁾ Ik zou bij u geene verontschuldiging behoeven; geene verzekering dat ik niet overhel tot de Roomsche kerk; gij behoort niet tot hen, die waarheid enkel in medestanders waardeeren, en die vergeten dat niet enkel van vrienden, dat somtijds evenzeer en meer nog van vijanden geleerd wordt. Wij behooren, in den goeden zin des woords, *Eclectici* te zijn; met een deugdelijken toetssteen de echtheid van het metaal, overal waar het aanwezig is, te erkennen. Ik verlang evenzeer uit de schriften van een roomschgezinde die mij verkettert, nut te mogen trekken, als ik mij op liberale schrijvers beroep, waar zij, al is het door inconsequente redeneering, aan beginselen die ik handhaaf, onwillekeurig hulde hebben gebracht. Hiertoe, naar ik vermeen, heb ik recht, en ik hoop mij van dat recht met onbekrompenheid te bedienen.

Thans nog een enkel woord over twee schrijvers, die ik, om meer dan ééne reden, niet onvermeld mag laten: von Haller en Bilderdijk.

¹⁾ [»Ce grand esprit égaré dans ses passions, tombé parmi les malfaiteurs intellectuels de son temps, lui, qui semblait né pour être l'un de ses guides les plus sévères." Guizot.]

Geen onvoorwaardelijk lofredenaar ben ik, van niemand, van von Haller vooral niet, die, opgevoed in den schoot der evangelische Kerk, kleinzoon van een man, wiens zeldzaam vernuft door eenvoudige godsvrucht werd versierd en geheiligd, tot de Roomsche kerk is afgevallen, op eene wijs niet vereërend voor zijn karakter, en later niet geschroomd heeft zijne stem bij oppervlakkigen laster tegen de Hervorming en de Hervormers te voegen.¹⁾ Maar ik zal daarom niet ontkennen dat wellicht niemand, in onze dagen, ter bestrijding van valsche stellingen in het staatsrecht gelijke verdiensten gehad heeft;²⁾ dat het schijnbaar hoogmoedig opschrift: *Restauration der Staatswissenschaft*, in het wegnemen der bezwaren waardoor opbouw onmogelijk was, met de waarheid overeenkomt. Ik zeg, met den hoogleeraar Star Numan, dat niemand den aard der Europeesche Rijken scherpzinniger ingezien en duidelijker opengelegd heeft;³⁾ met Ancillon, dat hij de gevaarlijke leeringen van een oorspronkelijk maatschappelijk verdrag en van de volkssouvereiniteit terneërgebliksemd en vergruisd heeft,⁴⁾ met het *Berliner Wochenblatt*, dat men bijkans elke betere staatsrechtelijke richting in Duitschland aan het licht door hem ontstoken dankweten moet.⁵⁾ *Simplex sigillum veri*. Haller heeft ingezien dat het gansche samenstel der nieuwere wetenschap op ééne onware veronderstelling berust; alsof de Staat

¹⁾ Ik bedoel hier vooral zijne *Histoire de la Réforme Protestante dans la Suisse Occidentale* (Paris 1838): beoordeeld in de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I (2e éd.) p. 108e sqq.

²⁾ [Stahl was mij in 1845 nauwelijks bij name bekend. Zie *Ter Nagedachtenis van Stahl* (1862), blz. 95, vgg. en 117, vgg. — Lees ook zijn oordeel over von Haller t. a. pl. blz. 9.]

³⁾ »Nusquam in Italia exstiterunt regia illa imperia, quae in ceteris fere Europae partibus e Germanorum moribus et institutis effloruerunt, quorumque naturam nemo Hallero et perspexit sagacius et disertius declaravit.” *De Machiavello*.

⁴⁾ »M. von Haller foudroye et pulvérise les fausses et dangereuses doctrines d'un contrat social originaire et de la souveraineté du peuple”.

⁵⁾ Haller wordt aldaar genoemd »der Vater aller bessern staatsrechtlichen und politischen Richtungen der neuesten Zeit:”

[»Das Werk Haller's war nicht bloß ein Buch, sondern es war eine mächtige politische That.” Von Mohl.]

door menschelijk goedvinden, dat aan den toestand der natuur een einde gemaakt had, was ontstaan. Bij het wegvallen van dit ééne dwaalbegrip, doet de Staat zich terstond in zijne eigenlijke gedaante voor, niet als kunstmatig voortbrengsel, maar als natuurproduct; als de hoogste ontwikkeling van het privaatrecht, waarvan zich het evenbeeld bij alle gezellige betrekking, in meer beperkten kring, terug vindt, en die hiervan enkel verschilt door eene onafhankelijkheid, welke alleen God boven zich erkent.¹⁾ Doch wat zou ik vruchteloos pogen in weinige zinsneden den hoofdinhoud te beschrijven! Ik herinner mij nog hoe, vóór meer dan twintig jaren, terwijl het onhistorische der nieuwere theorieën mij telkens had bevreemd en geërgerd, ik, bij de lezing van von Haller, uit de nevelen van het idealisme op den vasten bodem der wezenlijkheid overgebracht werd. Naderhand heb ik, ook waar de schrijver mij onvoldaan liet, te dezen aanzien het nut van zijnen arbeid telkens hooger gewaardeerd. — Mag ik er, met openhartigheid, nog iets bijvoegen? Het heeft mij veeltijds verdrotten dat aan dit onschatbare werk hier te lande nauwelijks, naar het schijnt, eenige waarde gehecht wordt. Ook de gestadigheid mijner aansporing heeft niet gebaat. Ik heb een enkele ontmoet die het lezen zou, bijna niemand die het gelezen, veel min die het, wat onmisbaar is, herlezen, overdacht, bestudeerd had. Zes deelen, waarvan het dunste vrij dik is, zijn, in een tijd waarin veel te lezen valt, een wezenlijk bezwaar. Niet zoo groot evenwel als het schijnt. Want, vooreerst, hebben, volgens de opmerking van Baco, eenige weinige boeken, zooals de staf

¹⁾ "Tout, dans cette science, dépend de savoir s'il faut regarder les États comme des sociétés arbitrairement formées, artificielles et distinguées de toutes les autres par leur origine et leur but; ou bien, s'ils ne sont que le degré le plus éminent de la société naturelle ou particulière, de sorte qu'ils n'en diffèrent que comme le grand diffère du petit, le complet de l'incomplet, le tout de sa partie... Si l'on ne s'était pas constamment obstiné à voir dans les États autre chose que des rapports sociaux naturels, à imaginer au dessus de ceux-ci une société de convention, et à laquelle on donnait le nom de *civile*, les vaines théories d'un contrat social originel et de la délégation du pouvoir, avec l'innombrable foule d'erreurs qui en dérivent, n'auraient jamais vu le jour." De Haller, I. 521.

van Mozes tegenover de staven der Egyptenaars, verslindende kracht; ook dit werk is een boek dat andere boeken verteert. Ten anderen, reeds door de lezing en overdenking van het eerste deel, wordt men tot een levendig besef van de ijdelheid der revolutionaire theorieën gebracht. Ik weet dat weinigen zelfs tot die gedeeltelijke bestudeering tijd en gelegenheid hebben; ik mag echter vragen: wat is er in Nederland van de studie van het Staatsrecht geworden, wanneer zoodanig werk, dat verbazenden opgang gemaakt en op de ontwikkeling der wetenschap, meer dan eenig ander, invloed gehad heeft, enkel uit het verguizen der maandschriften, wier meeste redacteurs het nooit gezien hebben, bekend is! ¹⁾

Nu nog Bilderdijk: want ik ben, zegt men en ik zeg het ook, leerling van Bilderdijk. Gij weet dat ik hem, met de meesten uwer, den eerbied toedraag waarop de grootste dichter wellicht van ons land, ten minste in onzen tijd, waarop een der grootste dichters en zeldzaamste geniën van alle landen en van alle tijden, aanspraak bezit; wij verheugen ons te mogen zeggen dat hij tot de onzen behoort; dat hij zich der waarheid niet geschaamd en, op grond zijner christelijke overtuiging, met bewonderenswaardige veerkracht en zelfopoffering, tegen de afgoden der eeuw getuigenis afgelegd heeft. Doch, terwijl ik aan den voorganger in een plichtmatigen strijd en aan den grootvorst der Nederlandsche poësie de schatting mijner hulde betaal, onderschrijf ik niet al wat hij geleerd heeft in geschiedenis en staatsrecht. Onmogelijk is het dat een vernuft als het zijne, zich met eenige wetenschap inlate, zonder over haar gebied licht te verspreiden; maar ook het genie heeft feilen, die te lichter tot navolging verleiden, omdat zij de feilen van het genie zijn. Ik heb mij veroorloofd ze in de geschiedenis van het vaderland te doen opmerken; ²⁾ ook in het staatsrecht is het gebleken dat ik niet in allen deele de richting zijner beginselen beaam. Van hem geldt wat men nog onlangs ten

¹⁾ [Gelijke ervaring had ik later, jaren achtereen, in het aanbevelen van Stahl.]

²⁾ [*Archives de la Maison d'Orange*, 1e Série, T. I. p. 29 sv.]

onrechte mij toeschreef. Voor hem is „het ware beginsel van den Staat, door God zelven onmiddellijk gegeven, *monarchie*, en de hoogste ontwikkeling van den Staat *terugkeering tot dat beginsel*.” Bilderdijk, in deze exclusief-monarchale gevoelens vervallen, heeft te weinig, bijkans zou ik zeggen, ganschelijk niet, het verschil, het contrast erkend tusschen wezenlijke *monarchie*, gelijk zij op eigen en veelszins beperkt gezag der Vorsten berust, en de *autocratie*, welke, onder den naam van *monarchaal bewind*, uit de anarchie, als onvermijdelijk gevolg ontspruit. Vergramd over den telkens terugkeerenden geest van Godverzaking en opstand, heeft hij inzichten en wenschen gekoesterd, en zou hij, tot bedwang van het kwaad, naar middelen hebben kunnen grijpen, die ik althans van revolutionairen oorsprong en strekking niet gaarne vrijpleiten zou. Aldus verlangde hij in 1787 de verheffing van Willem V tot Souverein, op eene wijs, die meer aan den wensch naar een krachtig bestuur, dan aan den eisch van eigenaardige hervorming en historische terechtbrenging beantwoord zou hebben. Aldus was hij voor Napoleon (omdat hij in hem den revolutietemmer en niet tevens den zoon en levensbehouder der omwenteling zag), in de eerste jaren van zijn glansrijk beheer, met eene geestdrift beziel, aan welke men eene der voortreffelijkste proeven van zijn meesterschap in het lierdicht heeft te danken gehad. Aldus zou hij naderhand, door ingenomenheid tegen de beginselen der grondwet te ver afgeleid, misschien aan het vorstelijk gezag eene vrijheid van handelen toegekend hebben, meer overeenkomstig met de dwalingen die hij bestreed, dan met de beginselen die hij voorstond. Zoo het ons nu vergund is klippen, waarop zelfs Bilderdijk verzeild is, te ontwijken, laten we ons niet op het licht dat uit de omstandigheden oprijst, alsof wij het zelf ontstoken hadden, beroemen; laat ons het voorrecht dat ons te beurt valt, gebruiken, en de waarheid, zelfs tegen Bilderdijk, in den geheelen omvang belijden, waarin zij ons bekend is. ¹⁾ — Ik ben, zegt men en gaarne

¹⁾ [»Er zijn er nog die meenen dat ik aanvankelijk een bestrijder van het *constitutioneele staatsrecht*, een ijveraar voor het *koningschap*, als den

zeg ik het ook, kweekeling van Bilderdijk. Doch in welken zin? Is het om mij van den plicht der dankbaarheid te kwijten? Ik erken met blijdschap groote verplichting aan Bilderdijk te hebben; inzonderheid omdat hij, door de hevigheid zijner aanvallen tegen veel dat ik als ontwijfelbaar beschouwde, mij aan het twijfelen en tot een onbevangen onderzoek gebracht heeft. Is het om te deelen in den smaad die veeltijds, in naam tegen de Bilderdijksche school, inderdaad tegen recht en waarheid, ook tegen de christelijke waarheid gericht is? Ik ben gereed mij op de rol der aangeklaagden of, zoo men wil, der veroordeelden, te laten schrijven. Doch er is een ander oogpunt waaruit ik, met ernst, tegen solidariteit protesteer. Men is zoo genegen, ter ontwijking van nieuwen strijd, zeer uiteenlopende gevoelens onder de denkbeelden te rangschikken eener partij die men meent of beweert overwonnen te hebben. Het is, op onbloedig terrein, de wensch, in grenzenlooze wreedaardigheid, door keizer Caligula geuit: dat het Romeinsche volk, in letterlijken zin, eenhoofdig ware, om met de scherpte van het zwaard, in één slag te worden geveld. Gij beseft hoe men met deze Caligulas-taktiek, na ééne vermeende overwinning, voortaan, zonder gestreden te hebben, de zege behaalt. Doch ik ben niet gezind mij aan die krijgslist te onderwerpen. Liever willen wij, om onzen plicht in den dienst der waarheid te vervullen, zelfstandigheid behouden, en alzoo doen wat ook Bilderdijk ons leert.¹⁾

En wat ik van dezen meester betuig, zij van alle mijne onderwijzers, uit vroeger of later eeuw, gezegd. Ik wensch lessen te ontvangen; ik gevoel, in het besef eigener zwakheid, behoefte om mijne meening door achtbare rechters bevestigd te zien. Tevens wensch ik van niemand afhankelijk te zijn; het *nemini me mancipari* „aan niemand heb ik mij verslaafd”,

bijkans alleen wenschelijken en rechtmatigen regeeringsvorm geweest ben; dat ik aldus tot de school van Bilderdijk behoor. Dit is zoo niet.” *Aan de Kiezers XIX. 2, vgg.*

¹⁾ [*Grondwetherziening en Eensgezindheid*, blz. 85, vg.]

in den zin waarin het, zonder zelfverheffing, een iegelijk past, mij ten regel te stellen; bij het raadplegen van menigen schrijver, naar de Schrift bij uitnemendheid het oog gevestigd te houden, en op het gebied der wetenschap, met erkentelijk gebruik der aan anderen verleende wijsheid, de uitspraak van den Zaligmaker in gedachtenis te houden: „één is uw Meester, namelijk God.”

III.

ANTI-REVOLUTIONAIRE BEGINSELS.

Laat ons een begin maken met het *negatief* gedeelte van mijn betoog. De Revolutie, in den aangewezen hoofd-karaktertrek is niet veroorzaakt door de verkeerdheid van het staatsrecht; noch wat de *beginselen*, noch wat de *staatsvormen*, noch wat de *misbruiken* betreft.

Zij is niet verklaarbaar enkel uit reactie tegen de verderfelijkheden der *grondslagen*, waarop de staatsregelingen in het voormalig Europa gebouwd waren.

Wellicht gelukt het mij u hiervan te overtuigen, wanneer ik op de grondtrekken van het staatsrecht in hun eenvoudigheid een vluchtigen blik werp, en daarna enkele punten verdedig, die men als bij uitstek aanstootelijk bestrijdt.

Ik sprak van de *eenvoudigheid* der grondtrekken. De dwaalbegrippen hebben de wetenschap omslachtig gemaakt.

Vraagt gij naar het *wezen* van den Staat. Men had tot kenmerk der Souvereiniteit de onafhankelijkheid van het gezag. — Vraagt gij naar den *oorsprong*. Men wist dat de Staat, niet van menschelijk maaksel, maar van goddelijke instelling, met de natuur en met de behoefte der gevallen menschheid in onafscheidelijk verband is. Zooals, bij gelijksoortigheid der voorwerpen, het kleinste zoowel als het grootste, in verscheidenheid

van omvang, overeenkomst van eigenschappen vertoont, zoo werd reeds in de eerste familie, toen echtgenoot en vader als heerscher over de aarde gesteld was, geen beeld en gelijkenis, maar het wezen van een Staat, in de volledigheid zijner vereischten, aanschouwd. — Vraagt ge naar de *ontwikkeling* van den Staat in de verscheidenheid zijner *vormen*? Men wist dat vermenigvuldiging den stam vormt, dat natuurlijke uitbreiding van den stam een soort van aartsvaderlijk gezag, ook in de gedaante der machtigste Rijken, vertoont; dat geweld der wapenen, of uitgestrektheid van landbezit, of hulde aan gerechtigheid en wijsheid, de grondslag van vermogen en heerschappij geweest is. Dat aldus de Vorst middenpunt, ziel en levensbeginsel der *monarchie* is, maar dat dikwerf ook uit eene vereeniging een *Gemeenebest* ontstaan is, alwaar de Souvereiniteit aan de Gemeente behoort, door wier goedvinden en opdracht een republikeinsch beheer zich in de hand eener gekozen Overheid bevindt. — Vraagt gij naar de *perken* van het gezag? Men dacht dat ieder binnen den kring van eigen bevoegdheid beperkt is; men kende geen beteren waarborg dan de handhaving en inscherping der goddelijke wet van gerechtigheid en liefde en de daaruit voortvloeiende onschendbaarheid van verkregene vrijheden en rechten. Men wist dat de Volken niet uit onmondige kinderen die gekastijd, niet uit weerlooze schapen, die ten behoeve van den eigenaar der kudde geschoren worden, bestaan; doch men had niet geleerd de liefelijke beelden van vaderlijke teederheid en herderlijke zorg, in de betrekking van regent en onderdaan, als ongepast en gevaarlijk ter zijde te stellen. Genoeg reeds ter aanwijzing van sommige regels van theoretische en practische wijsheid, gelijk zij vroeger als in de consciëntie der Christenheid waren geprent.

Wie de voornaamste tegenwerpingen ter bestrijding uitkiest, toont dat hij voor geen van allen beducht is. Ik geloof die onverschrokkenheid aan den dag te leggen, wanneer ik op deze vier wijs:

1. Uit overdreven eerbied voor historische rechten is de oppermacht der algemeene rechtsbeginselen miskend.

2. Aan den regel „*geen imperium in imperio*” te weinig gedachtig, is men in veelsoortige botsing en verwarring geraakt.

3. De goddelijke oorsprong van het gezag is voorwendsel en steun geweest van stelselmatige dwingelandij.

4. Het gedwongen verband van Kerk en Staat heeft de schromelijkste nadeelen gehad.

1. De akte van beschuldiging begint met de onderstelling dat men, te zeer aan de historische bestanddeelen gehecht en in de banden van het bestaande gekneld, tot miskenning der algemeene rechtsbeginselen verleid werd.

Voorzeker het filosofische recht, vormkracht der heden-daagsche staatsregelingen, werd niet opgevolgd; omdat het onbekend was, en omdat, zoo het bekend geweest ware, men daarin stelselmatige aanprijzing van het onrecht zou hebben gezien. Maar het is grove dwaling, wanneer onze tegenpartij zich verbeeldt dat schroomvalligheid om verandering in het bestaande te brengen, van bekrompen terzijdestelling der rechtsbeginselen het gevolg was. Het is verkeerde voorstelling, wanneer zij de historische rechten voor tegenstelling, niet voor afspiegeling dezer beginselen houdt, wanneer zij waant dat enkel uit de geschiedenis het recht ontleend, en dit historische staatsrecht uit den bajert van al het gebeurde, zonder het alvermogen van hoogere krachten, gevormd werd. Het was de langzaam rijpende vrucht van het rechtsbeginsel, dat, wel verre van zich voor de gebeurtenissen te buigen, indien ik het dus mag uitdrukken, den ongevormden klomp der omstandigheden en feiten aan zijnen regelenden en zuiverenden invloed onderwerpt. Het Recht, in wijsgeerigen zin bij uitnemendheid wezenlijk en historisch, werd niet beneden, maar boven hetgeen wij, in het dagelijksch spraakgebruik, Historie noemen, gesteld. ¹⁾

¹⁾ »Wer zu seinen geschichtlichen Forschungen das sittliche Gesetz nicht mitbringt, wird nimmer im Stande seyn die Thatfachen der Geschichte richtig zu würdigen... Das höchste Princip alles Rechts steht seiner Natur

Het is uit deze heerschappijvoering van het *Recht* over de feiten dat de reeks der verkregene *rechten* ontspruit. Het samenstel dezer rechten, waarin de eigenaardige vorm van het staatsleven te voorschijn treedt, maakt de natuurlijke staatsregeling uit. — Of er dan niet ook veel onrecht geschied is? onnoemelijk; er is geene bladzijde en bijkans geen regel der Historie, welke niet door de zonde werd bezoedeld. — Of in deze werken der ongerechtigheid niet de oorsprong ligt van de meeste der hooggeroemde historische rechten? geenszins. Wachten we ons aan de voorgeslachten te willen opdringen het stelsel, dat in onze dagen zooveel opgang maakt, en waarbij men in gebeurde zaken, *les faits accomplis*, berust, zoodra de geweldenarij volbracht en het nadeeliger is aan het slachtoffer hulp, dan aan den boosdoener hulde te brengen. Deze vereenzelviging van overmacht en recht werd niet ten regel gesteld. De vrijspraak werd niet uitgereikt en de in bezitstelling niet als eigendomstitel erkend, op vertoon van bewijs dat de misdaad gelukt was. Geen recht werd uit onrecht geboren. Wel kon, door een middel dat het recht zelf aan de hand geeft, ten gevolge der gepleegde daad, een nieuw recht tegenover derden ontstaan: wanneer namelijk de vrucht van het onrecht, door verjaring (niet op willekeur en tijdverloop, maar op den aard der zaak en op de verandering van personen en omstandigheden gegrond) van de oorspronkelijke smet gereinigd, in den kring der onbetwistbare rechten opgenomen werd. Wel verre van voor de overmacht der omstandigheden te zwichten, begreep men geen feit voor geldig te mogen houden, zoo het niet, vroeger of later, aldus met den stempel van het recht gemerkt was; evenmin achtte men zich bevoegd eenig feit ter zijde te stellen, wanneer het met dit heiligende merk tegen willekeur optrad. Zoo werd, in eerbiediging der verkregen rechten, aan het gezag

nach über der Geschichte, und darf, weil die sittliche Freiheit nur das göttliche Gesetz als ihre Richtschnur über sich erkennen kann, auch nur im göttlichen Willen gesucht werden." *Polit. Wochenblatt*, 1834. — Zie mijne *Proeve over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd*. (2de druk) blz. 64—76.

van de hoogste rechtsbeginselen hulde betoond. — Gij ziet dat de aanklacht in lofspraak verkeerd is. Wat zou ik dan langer met u vertoeven ter verdediging van een beginsel, waar buiten geen heiligheid en dus ook geen veiligheid van recht en eigendom is; dat zich tegen geweldig ingrijpen op den natuurlijken loop der dingen verzet: onder de voorwaarden van geleidelijke en weldadige hervorming behoort, waardoor alleen de staatsregelingen groei, wasdom en stevigheid erlangen; ter staving van het veelbeteekende woord van Cato, waarin de oude met de nieuwere wijsheid zoo treffend contrasteert: „De inrichting van den Staat is het werk noch van één tijdperk, noch van één mensch.” ¹⁾

2. Nu het tweede bezwaar; de verslapping van het staatsgezag, de verwarring in den Staat, ten gevolge der zelfstandigheid aan de deelen en onderdeelen toegekend.

Geen *imperium in imperio*! Nuttige waarschuwing, indien zij beteekent dat in een welgeordend Rijk of Gemeenebest, niemand volkomen onafhankelijkheid bezit. Elk ingezetene is onderdaan; alleen, of met anderen vereenigd, is hij, in al wat tot de kennismeming van het staatsgezag behoort, eenigermate aan de overheid ondergeschikt. Maar de nuttige waarschuwing wordt valsche en gevaarlijke machtspreuk, wanneer zij voor ondergeschiktheid lijdelijkheid verlangt, zelfstandigheid met onafhankelijkheid verwacht, elke vrije werking voor wederspannigheid houdt; al wat zich op het staatsgebied bevindt, aan de willekeur van den Staat onderwerpt; zelfbestuur der individuen en corporatiën, niet in de afwijkingen, maar in het wezen bestrijdt, en aldus, onder den schijn eener betamelijke handhaving van het gezag, naar vernietiging van echte vrijheden leidt. Niet alzoo is de leer en de praktijk der Vaderen geweest. Ieder hoofd van een gezin, iedere corporatie, iedere stand, was, in den omvang der eigenaardige bevoegdheid, ge-

¹⁾ »Scitum est illud Catonis: »nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem reipublicae.“

rechtigd over persoon en eigendom te beschikken, aan onderhoo-
rigen de wet te stellen, eigen zaken te regelen naar goedvinden;
een *imperium* te doen gelden, hierin alleen van het souverain
gezag verschillend dat er de onafhankelijkheid aan ontbreekt,
kenmerk de Souvereiniteit. ¹⁾ De algemeene welvaart werd
onafscheidelijk gerekend van de vrije ontwikkeling der *Stenden*,
dat is der *Staten in den Staat*. De heiligheid van de rechten
der Stenden werd als hoeksteen van het staatsgebouw ge-
waardeerd, totdat, toen men omverwerping ten doel had, in
den hoeksteen een steen des aanstoots gezien werd. In den
grond der berisping herkent gij de *Centralisatie*, welke met
vernietiging der rechten van Provinciën en Gemeenten begint,
en waar zij tot consequent-zijn genoopt wordt, ook feitelijk
geenerlei recht, of werkzaamheid, of bestaan dan onder haar
oppertoezicht en beheer, en als uitvloeisel van haar genade-
betoon, duldt of erkent. ²⁾ Ook hier roemen wij in het verwijt.
Vrij en onbelemmerd, in de uitoefening van haar recht, zij de
oppermacht, ook tot heil van de Volken; maar, met het wegvallen
van de belemmering waarvan hier spraak is, vervalt het eenige
middel om aan het alvermogen van den Staat paal en perken te
stellen; om zich tegen een staatsleer te verzetten, die lijdelijkheid
eener volksmassa en onweêrstaanbaarheid eener *staatsmachine*
boven zelfwerkzaamheid en organisch leven verkiest. ³⁾

3. Mocht ik tot dusverre geslaagd zijn, thans, bij het derde
punt, wacht ons hachelijker strijd. Het *goddelijk recht der*

¹⁾ [*Grondweth. en Eensgezindh.*, bl. 371.]

²⁾ [Zie mijne *Adviezen* over de kieswet, de provinciale en de gemeente-
wet. — Zelfstandigheid (*autonomie*) is onafhankelijkheid in eigen kring.
La centralisation administrative is even verderfelijker als *la centralisation*
gouvernementale onmisbaar.]

³⁾ [**La centralisation administrative n'est point une conquête de la*
Révolution. C'est au contraire un produit de l'ancien régime." Tocqueville,
L'ancien régime et la révolution. I. 49. — Merkwaardige wenk voorzeker,
doch waarbij men in het oog houde, dat deze centralisatie, in het Euro-
peesche recht een *ontaarding* (vergelijk Engeland) door de revolutie werd
overgenomen, als *eigenaardigheid* en uit *beginnel*.]

Overheid wordt, vrij algemeen, uitgekreten, als verouderd misbegrip der duistere middeleeuwen, als zinneloos verdichtsel van vorstelijke sluwheid en priesterlijke baatzucht; weefsel der ongerechtigheid, met eene menigte van dwalingen en ongerijmheden in verband. Als verdediger te durven optreden van het *Droit divin*, was, vóór weinige jaren, wanneer men de eere der menschen boven de eere Gods liefhad, een vermetel bestaan; het was zich vrijwillig op de rij der meest achterlijke dwepers te stellen; en, ofschoon er misschien, na gebleken wankelbaarheid van elk ander fundament, wijziging der opinie is ontstaan, van zeer velen echter heeft men slechts verontwaardiging of mededoogen te wachten. Dit zal mij niet beletten de voortreffelijkheid van de aangerande leer te staven, door u te doen zien de *misvorming*, den *aard*, en de *gevolgen* eener waarheid die, vermits de vreeze des Heeren het begin der wetenschap is, bij uitnemendheid met den naam van beginsel mag worden vereerd.

De *misvorming*. — Ook hier is het vooraf noodig de nevelen te verdrijven; want de overwinning is gewis, zoo we in het zonnelicht vechten. Hoe dwaas en verkeerd, zegt men, aan menschen eene hulde, die alleen aan God behoort, te brengen; de Vorsten tot eene categorie van bovenmenschelijke wezens, wien een onuitwischbaar merk van heiligheid ingedrukt is, te verheffen; de joodsche Theocratie, in de Schrift zelve exceptioneel, voor een model van alle Staten te houden; aan den vorm der Alleenheerschings met redelooze voorliefde te hechten; aardschgezinde bedoelingen in het dekkleed eener uit den Hemel ontleende bevoegdheid te hullen; aan de Overheid een systematisch geweld in de hand te spelen, dat ieder onrecht aan den Souverein vergunt, elken wederstand aan den onderdaan ontzegt, elke vrijheid aan den nieuwen afgod prijs geeft!

Onheil over ons, indien wij beweren of bedoelen wat ons te laste gelegd wordt! Doch hoe nu, indien ik in de reeks van caricaturen geen enkel gelijkend afbeeldsel erken? Ik betwist niet dat de historie voorbeelden van al wat ik zoo even oopen-gestapeld heb, in overvloed aan de hand doet; maar ik betwist

wel dat het verdedigen eener leer het verdedigen tevens van haar menigvuldige verbasteringen oplegt. Wij zien niet, zoo als men van sommige Volken verhaalt, in den wil van den Souverein eenzelvigheid met den wille Gods. Wij richten niet, met de Romeinen onder de Keizers, altaren voor de Overheid op. Wij verlangen geen ongepaste overbrenging van gebruiken en verordeningen, aan het uitsluitend kenmerkende der Israëlietische bedeeeling ontleend. Wij droomen van geene heiligheid der dynastiën, van geen erfelijkheid als in den Huize Davids. Wij willen de toepasselijkheid eener algemeene waarheid niet ten nutte alleen van den monarchalen staatsvorm: gezind met Jacobus I te raaskallen over het alvermogen van vorstelijk gezag, of met Napoleon het beroep op God ter *bevestiging*, en niet tevens ter *regeling* en *beteugeling*, der hoogste macht te doen strekken. Wij wenschen niet de Souvereiniteit van banden te ontslaan, maar zijn overtuigd dat ondergeschiktheid van overheid en onderdanen aan bovenaardsche oppermacht de beste waarborg van wederzijdsche plichtbetrachting en de alleen genoegzame band is.

Welke is dan de *aard* en beteekenis van het *Droit divin*?

Wij vinden, ofschoon we ons ook op de ongewijde Oudheid kunnen beroepen, het eenvoudig en duidelijk antwoord in de H. Schrift. „Alle ziele zij den Machten over haar gesteld onderworpen; want er is geene macht dan van God, en de Machten die er zijn, zijn van God verordineerd.” ¹⁾

Alle macht is van God verordineerd. — Het is niet vergund wat ons te krachtig schijnt, door zoutelooze uitlegging, naar eene door ons wenschelijk gekeurde opvatting, te verzwakken. Dus mogen we de bedoeling dezer woorden geenszins ontduiken door een wijzen op de zorg der Voorzienigheid, die het goede te voorschijn brengt uit het kwade dat zij dult. De Machten zijn niet enkel toegelaten; zij zijn door God zelven gewild, ingesteld, geheiligd: dit is de alleen aannemelijke beteekenis van *verordineerd*.

Evenzeer behooren we ons voor eene schriftverdraaiing te

¹⁾ Rom. 13 : 1.

wachten, waartoe misverstand of laaghartige bedoeling verleidt. *Alle Macht* moet in den gezonden zin, welken te dezer plaatse ook de herinnering aan Gods rechtvaardigheid en heiligheid voorschrijft, van elk soort van *wettige* Macht worden verstaan. *Macht* is niet synoniem van overmacht en geweld. Ik weet dat, toen Paulus schreef, Nero het bewind had: ik weet dat de Christen niet altijd wordt geroepen zich in geschillen over de wettigheid der bestaande machten te mengen; de uitdrukking „ook den harden,” van meesters over slaven, wil ik bij analogie, van de ongerechtigheid der Overheden doen gelden, doch ik wil geene uitlegging onderschrijven, welke ons verplichten zou den booswicht die het moordtuig voorhoudt, gehoorzaam te zijn, of den gekroonden roover, die gisteren den wettigen Vorst verjaagd heeft, heden als eene van God verordineerde macht te beschouwen. ¹⁾

Duidelijk is het dat de aard der onderwerping met den aard der van God verleende macht overeenstemt. Te 's Gravenhage ben ik niet verplicht tot onderwerping aan een gezag, gelijk het te Constantinopel of ook te Petersburg wettig uitgeoefend wordt; evenmin gerechtigd tot vrijheden en voorrechten die te Londen of Parijs de burger of onderdaan heeft.

Elke soort van wettige macht. — Het Droit divin is geen

¹⁾ »Man miszversteht diesen Ausspruch wenn man glaubt, *Gewalt* stehe hier im Gegensatz von *Recht*, und der Apostel wolle damit sagen, man solle jeder Obrigkeit gehorchen, insofern sie grade die Herrschaft in Händen hat, sey dies nun rechtmäszig oder unrechtmäszig der Fall. Gr. heiszt er wörtlich: »Jederman sey unterthan den höherstehenden Gewalten,“ worin keine Andeutung liegt für die Entscheidung dieser Frage, ob man der rechtmäszigen, oder der bloz in Besitze befindlichen Obrigkeit gehorchen solle. Die Behauptung, man solle jeder, auch der unrechtmäszigsten Obrigkeit nicht nur weichen, sondern mit Vernachlässigung der Treue gegen die rechtmäszige, ihr als einer von *Gott geordneten* gehorchen, würde in schneidenden Widerspruch treten mit dem Gebote: *du sollst nicht stehlen*, und alle Achtung vor dem Rechte, als Gottes ausgesprochenem Willen, untergraben. Dagegen ist die Untersuchung ob eine Obrigkeit der rechtmäszige sey, oft nicht jedermans Pflicht, und ein auch unrechtmäszig angefangener Besitzstand kann allmählich zu einem rechtmäszigen werden.“ Von Gerlach, *das Neue Testament, nach Luthers Uebersetzung, mit erklärenden Anmerkungen* (Berlin, 1840).

kenmerk der alleenheerschings; het is aan alle regeeringsvormen gemeen. Wat wij ook aan de Witt en de zijnen ten kwade duiden, dit niet, dat zij vasthoudende aan de Souvereiniteit der Staten van Holland, zich beijverd hebben, in Plakaten en Traktaten, met keur en kracht van woorden, het republikeinsche gezag dezer machtige Aristokraten (bij de geweldige gisting der gemoederen geen overbodige zorg!) onder beveiliging van den goddelijken oorsprong hunner souvereiniteitsrechten te stellen.

Alle macht is van God, Gods *Stedehouderes* en Gods *dienares*. In deze tweeledigheid der betrekking, in de tweeërlei richting, op- en nederwaarts, ligt de gansche theorie. Wij moeten aan de over ons gestelde Macht gehoorzamen, om des Heeren wil; zij moet gehoorzaam wezen aan God. „Zij is Gods dienares, u ten goede,” schrijft de Apostel. De oppermacht is eene gave Gods, die in zijn dienst, tot nut van anderen, en tot zijn eer, moet worden besteed.

Maar, zegt men, dit is met elke gave Gods het geval. Stedehouder, dienstknecht en rentmeester Gods te zijn, is de roeping van iedereen in eigen kring. De mensch, in elken stand, in elke betrekking, heeft een talent ontvangen, ter vrije beschikking; God zal hem ter verantwoording roepen over het gebruik. De Souverein draagt het beeld Gods op aarde; gelijk de Vader bij het kind, de Rechter bij den beklaagde; gelijk de eigenaar, van welke goederen ook (alle goederen zijn *gaven* en ieder eigendom is *geleend*), in den naam en naar het gebod des Heeren, wandelen moet in de goede werken die Hij voor ons bereid heeft. Het beginsel is voor allen hetzelfde, én in de rechten die het verleent, én in de plichten die het oplegt, én in het richtsnoer dat het aan de hand geeft. Waarin ligt dan het vreemde en buitengemeene dat doorgaans, met omslag en ophef, aan de Overheid toegekend wordt?

Deze tegenwerping is mij welkom. Uit het eenvoudige komt het onbetwistbare van de zaak aan het licht. Haar grondslag is te vaster, naarmate zij, wel verre van vreemd of buitengewoon te zijn, de natuurlijke toepassing eener algemeene

waarheid bevat. Dit juist is een noodlottig misverstand geweest, dat het *Droit divin* en de *Legitimitéit*, door hen die er zich baatzuchtig op beriepen, als een exceptioneel recht, en door hen die er zich wrevelig tegen verzetteden, als een hatelijk privilege beschouwd is. Weg met die eigendunkelijke beperking! De waarheid dat de schennis van het recht schennis der goddelijke wet is, geldt voor niemand, of voor allen. Zij geeft vastheid aan het gansche samenstel der maatschappij. De belofte, „*guerre aux châteaux, paix aux chaumières*”, is altijd een bedriegelijke klank. De redeneering die het vorstelijk paleis sloopt, zal het kantoor van den handelaar, of het nederige dak van den landbewoner, of de schamele hut van den armoedigen daglooner niet ontzien. Het is dezelfde leer welke den troon en het erf van den minsten onderdaan beschermt.

Miskenning van dezen eenvoud der zaak heeft dikwijls aanleiding gegeven tot een ergernis waarvoor geen reden bestond. Vergun mij twee voorbeelden; de plechtigheid der *zalving* en de formule *Souverein bij de gratie Gods*.

De *zalving*. — Dwaze bijgeloovigheid, zoo dikwerf, zonder oprechte aanroeping van Gods naam, aan de daad zelve geheimzinnige waarde toegekend werd. Sluwe kunstenaar, in zoo ver zij ten doel had de macht van de Geestelijkheid boven den Souverein, of de willekeur van den Vorst boven recht en billijkheid te stellen. Maar wanneer zij, volgens het oorspronkelijk doel, geschiedde, om de bevolking in den Souverein een lasthebber en afgezant der hoogste Majesteit te doen erkennen; om den Vorst op de onmisbaarheid van hooger bijstand te wijzen; om, in het gevoel van eigen nietigheid en onwaarde, hem een wijs en verstandig hart te leeren vragen, ten einde zoo groot een volk te kunnen richten; om hem in statelijken vorm de verbintenis tot handhaving der wetten van liefde en gerechtigheid te doen afleggen; om dubbele kracht te verleen aan de toezeggingen, door hem te dezer gelegenheid gedaan; dan was die plechtigheid geen ijdele vertooning; dan gaf het gebed om hulp en zegen geen minderen waarborg dan de beloften van revolutionaire overheden en repre-

sentanten ter handhaving van fraai bewerkte Constitutiën, vooral door rekbaarheid uitmuntend en die men dikwerf alleen daarom niet verbreekt, omdat men ze, waar het te pas komt, verbuigt.

Dus is het ook met de woorden *Souverein bij de gratie Gods*. Vleitaal en begeerlijkheid vinden overal voedsel voor hoogmoed en geweld; doch, zoo het hart zich voor hoogere waarheid opent, leest het in dit kernachtige woord de vermaning om, door ootmoedige plichtbetrachting, dankbaarheid voor de gave die men uit genade ontvangen heeft, te bewijzen. — In die formule wordt de theorie van het *Droit divin* samenge trokken. Mocht zij ten allen dage, niet in naam slechts, maar in waarheid de leus der Overheid zijn; gelijk zij strekt ter inscherping van plichten en rechten, van rechten wier handhaving onder de rij der plichten behoort!

De *gevolgen* der leer zijn u reeds in het oog gevallen. In dit kenmerk van het gezag ligt het behoedmiddel tegen elk vals *criterium* dat men in de plaats zou willen stellen. Aan niemand verantwoordelijk dan aan God, weet de Souverein, dat hij aan God verantwoordelijk is; meester in den kring van eigen rechten, weet hij dat hem de eerbiediging der rechten van anderen opgelegd is.¹⁾ De rechten en de vrijheden der bevolking kunnen niet worden miskend, zonder het recht van den Souverein aan het wankelen te brengen. De onderdaan

¹⁾ Op de Overheid in 't algemeen is toepasselijk wat Bossuet, naar aanleiding van den 81^{en} Psalm, van de koningen zegt: »C'est Dieu qui parle. Je l'ai dit: »Vous êtes des Dieux, et vous êtes tous enfants du Très-haut: mais vous mourrez comme des hommes, et vous tomberez comme les grands. Je l'ai dit: Vous êtes des Dieux. C'est à dire: Vous avez dans votre autorité, vous portez sur votre front un caractère divin. Vous êtes les enfants du Très-haut. C'est luy qui a établi votre puissance, pour le bien du genre humain. Mais, ô Dieux de chair et de sang: ô Dieux de boue et de poussière! Vous mourrez comme des hommes, vous tomberez comme les grands. La grandeur sépare les hommes pour un peu de temps; une chute fatale à la fin les égale tous. — O rois! Exercez donc hardiment votre puissance; car elle est divine, et salutaire au genre humain: mais exercez-la avec humilité. Elle vous est appliquée par le dehors. Au fond, elle vous laisse mortels; elle vous laisse pécheurs; et vous charge devant Dieu d'un plus grand compte."

gehoorzaamt, niet uit oogendienst, om menschen te behagen, maar om Gods wille; als dienstknecht van den eeuwigen Koning, die over de koningen der aarde gebied voert. Wat vernederen zou, verheft. De gehoorzaamheid, uit onderwerping aan God geboren, wordt naar de wetten Gods, geregeld en beperkt. Zij is niet met overgifte van eigene rechten en vrijheden gepaard. Zij berust op het: „geef den Keizer wat des Keizers is,” waaruit niet volgt: „geef den Keizer ook wat den Keizer niet toebehoort,” maar dat veeleer in het „geef Gode wat Gods is,” zijn grond heeft. „Zij sluit de *vis inertiae* niet uit, die het geweld kan afmatten, noch het recht van bescheiden oordeelvelling, noch het recht van standvastige weigering en kloekmoedigen wederstand; ofschoon die wederstand niet onbegrensd is, en het onrecht geen bevoegdheid geeft tot verbreken van heilige betrekking. Dit hebben onze vrome vaders geweten, toen zij, eerst na veertigjarige lijdelijkheid en lijden, met schroom en ter verdediging, de wapens opvatteden en, in heilige nauwgezetheid, alles, behalve Gods Woord, veil zouden gehad hebben om getrouw te blijven, aan een opperheer, zelfs gelijk Filips was. — Wat zal ik over dezen grondslag van staatkundige wijsheid meer zeggen? het gezag wordt bevestigd, de willekeur beteugeld, de gehoorzaamheid geadeld, de vrijheid beschermd, de hoofdwaarheid verkondigd, welke, in de menigvuldigheid der toepassing, cement is van het staatsgebouw. „Toute véritable législation provient de Dieu, principe éternel de l'ordre et pouvoir général de la société des êtres intelligents. Sortez de là, je ne vois que des volontés arbitraires et l'empire dégradant de la force; je ne vois que des esclaves et des tyrans.” ¹⁾ De stelling die een legioen van heillooze dwalingen scheen te bevatten, is de bron waaruit een stroom van heilrijke waarheden vloeit. „Ainsi

¹⁾ De la Mennais. — [»Qui n'obéit qu'aux hommes, sans égard à Dieu, obéit mal et n'obéira pas longtemps. L'anarchie n'a point de recrues à faire dans les rangs des hommes de conscience, elle en fait d'innombrables parmi les partisans de l'obéissance implicite. Esclaves aujourd'hui, rebelles demain.” Vinet.]

toutes les vérités sociales découlent de cette première et grande vérité, que *tout pouvoir vient de Dieu.*" ¹⁾

4. Één punt blijft er, om het gewicht van het onderwerp en de menigvuldigheid en heftigheid der aanvallen, in dubbele mate opmerkenswaard; *de vereeniging van Kerk en Staat*. Wij hebben hier te doen met velerlei vijanden, ook met vijanden die vrienden, met hen die, ondanks politieke dwaling, medechristenen zijn.

Laat ons, naar de regels van het krijgsbeleid, ook hier in het oog houden waarin de kern onzer kracht ligt, namelijk in de onopgesmukte voorstelling der waarheid, zoo dikwerf door verdictsel en drogrede onkenbaar. — De Souverein (in de monarchie de Vorst, in de Republiek de Gemeente) is tot handelen geroepen; dit handelen moet naar de voorschriften der zedelijkheid ingericht zijn; de zedelijkheid, zal zij grond en beteekenis hebben, moet een steunpunt bezitten in een geloof, aan welks getrouwe belijdenis de Souverein, ter handhaving van recht, deugd en orde, bescherming en begunstiging verleent. Dus vereeniging van Kerk en Staat. — De Souverein is de stedehouder Gods; derhalve gehouden God te belijden, openlijk te vereeren en te dienen; anderen tot uitoefening van den godsdienst behulpzaam te zijn, en, zoo ver zijn rechtmatig gezag strekt, de wet van God tot richtsnoer zijner daden en verordeningen te stellen. Dus vereeniging van Kerk en Staat. — De God van Hemel en aarde spreekt in zijne grimmigheid tot de Vorsten die de banden van den Heer en van zijnen Gezalfden verscheuren en hunne touwen van zich werpen: „Nu dan, gij koningen! handelt verstandiglijk; laat

¹⁾ De la Mennais. — [Geen keus dan *le Droit divin* of *le contrat social*, de *geopenbaarde Souvereiniteit* Gods of de *revolutionaire Volkssouvereiniteit*. — Ook de praktische Revolutie heeft aan een *Droit divin*, hoedanig dan ook, behoefte, om de wankelbaarheid van bloot menschelijk gezag. *Grondwetterziening en Eensgezindheid*, bl. 113 vgg., 366, 532—551. — De Reformatie heeft het *Droit divin* gehandhaafd, als waarborg van de *zelfstandigheid* der Overheid tegen de *theocratie der Middeleeuwen*, en de nog steeds voortdurende beweringen van het ultramontisme, blz. 502.]

u tuchtigen gij rechters der aarde. Dient den Heer met vreeze en verheugt u met beving." Dus, tenzij we God willen tergen, als of wij sterker waren dan Hij, vereeniging van Kerk en Staat. — De Kerk is geroepen het licht en het zout en de zuurdeesem der wereld te zijn; zij behoort geen martelaarschap en ook geen vernedering te zoeken; zij vermag niet zich aan den Staat, waar deze medewerking verlangt, te onttrekken; het past haar, uit eigen beweging, voor het Evangelie naar gezag en invloed, opdat de geboden Gods nageleefd mogen worden, te dingen. Dus, hetzij men op de roeping van den Staat of op de bestemming van de Kerk let, vereeniging van Kerk en Staat.

Wat beteekent, zegt men, voor den Staat de ondersteuning der Kerk, te duur menigwerf betaald! Waarom zou de Kerk den steun van den Staat behoeven? zij bloeit onder de verdrukking; zij is tegen wereldsche gunsten en begeerlijkheden niet bestand; het Evangelie is sterk genoeg zonder menschelijke hulp. — Alle deze *loci communes* doen niets ter zake, zoodra de plichtmatigheid onbetwifelbaar is. De wijs en uitgestrektheid der toepassing moge zwaarigheid hebben, dit kan nimmer leiden tot verloochening van het beginsel. De vereeniging met een valsche godsdienst zal (ofschoon zij Griekenland en Rome lang tegen twijfelarij en godverzaking behoed heeft) schromelijke nadeelen te weeg brengen; het zou ongerijmd wezen aan het beginsel te wijten wat gevolg is der dwaling die er meê vermengd was. Het beginsel kan in de toepassing aanleiding geven tot verkeerdheid; het wegeijferen der plichten is niet vergund, omdat, ten gevolge der menschelijke verdorvenheid, zelfs de beoefening van iedere plicht aanleiding tot zonde en ongerechtigheid wordt.

Het is u niet onbekend, de bestrijding van dit beginsel is aan de orde van den dag. — De Kerk, zegt men, is heilig en de Staat onheilig; de Kerk is de Gemeente Gods, de Staat is de wereld die in het booze ligt. Wat samenstemming tusschen Christus en Belial! — Meent niet dat ik den bestrijderen te sterke bewoordingen in den mond leg. Gij kunt dergelijke

uitdrukkingen en de strengste boetpredikatiën tegen de voorstanders der vereeniging vinden in menig boek of vlugschrift dezer dagen, dat de vereeniging als het *delenda Carthago* bestrijdt. Nog onlangs ¹⁾ heeft een ijverig Christen ²⁾ hier te lande verklaard, dat, met uitzondering van het oude Israël, alle Staten uit den duivel zijn; en de voortreffelijke Vinet, in zijn alom bekende werk, ³⁾ schroomt niet te beweren dat de oorsprong van dit wanbegrip bij den Satan moet worden gezocht: „Le prince de l'erreur, le père du mensonge pourrait seul nous dire le secret de cette confusion dont il fut le véritable auteur.”

Ook waar ik een zijner meest geliefkoosde meeningen niet beaam, spreek ik met hoogachting van dezen schrijver, geloovig en ootmoedig Christen, die een eersten rang onder de nuttige leden der Kerk en onder de sieraden der fransche letterkunde bekleedt. Het geschrift, aan eene dwaling gewijd, is nuttig in tweeërlei opzicht: vooreerst, is het aan waarheden, gewichtig van inhoud en sierlijk uitgedrukt, rijk; ten anderen, is de verdediging volledig en tot in de uiterste gevolgtrekkingen zich gelijk blijvend; zoodat men het gansche heir der argumenten, in volle kracht, bijeenvindt en telkens uitlopend op de kern van het vraagpunt, met afsnijding van alle bijzaken en nietsbeduidendheden, waarin zich de redeneering van minder scherpzinnige tegenstanders verwacht en verliest.

Volgens Vinet, is de vereeniging ten allen tijde, in alle omstandigheden, onder elken regeeringsvorm, een gruwel. ⁴⁾

In den revolutionairen Staat, ook voor mij. Ik heb een afkeer van de vereeniging, in Nederland sedert 1795 scheiding genoemd, die de Kerk in de uitoefening van wettige rechten

¹⁾ [Vóór 1847.]

²⁾ De predikant Scholte in het Tijdschrift *de Reformatie*.

³⁾ *Essai sur la manifestation des convictions religieuses et sur la séparation de l'Eglise et de l'Etat*. Paris 1841. [2e druk 1853. — Zie ook in verband met de wederlegging door de Rougemont, *Ontwerp v. wet*, blz. 173, en *Ter Nagedachtenis van Stahl*, blz. 431, vgg.]

⁴⁾ [De scheiding dus een dogme.]

beperkt, in eigenaardigen invloed belemmert, onder voogdij stelt, en, met verbreking van liefelijker band, in kluisters legt. Aan deze slavernij behoort de Kerk zich te ontwringen, zelfstandigheid te hernemen, geen betrekking op zoodanigen Staat te verlangen, betrekking enkel van overheersching en dwang.

Van vereeniging, door verlies van zelfstandigheid gekocht, heb ik een afkeer: maar, terwijl ik deze exceptioneele veroordeeling wettig, verzet ik mij tegen de algemeenheid van het vonnis, ongegrond en ongerijmd; ik zou er bijvoegen onverklaarbaar en raadselachtig, zoo ik niet meende den sleutel van dit geheim gevonden te hebben.

Waarin? in eene valsche notie van den Staat; in het beoordeelen van wat vroeger geschied is, naar begrippen, in die tijden onbekend.

Laat mij u dit, „ex uno disce omnes,” uit Vinet bewijzen. Zijne voorstelling van den Staat is het radicale denkbeeld eener algemeenheid van individuen, naar wier goedvinden de geconcentreerde massa bestuurd wordt. ¹⁾ Om nu de werking van een radicalisme, dat de vrijheden der Kerk verzwelgen zou, te ontduiken, wringt hij de redeneering in wonderlijke bochten; begeert dat de Staat enkel met stoffelijke belangen te doen hebbe; vergelijkt den Staat met een mensch, neen! met een automaat, zonder hart of geweten. ²⁾ Deze kunstgreep is onmisbaar om de ontzettende *corollaria* zijner beschouwing van den Staat te ontgaan. Met de hem eigen scherpzinnigheid, voorziet hij dat, in zoodanigen Staat, de Overheid, ook in den godsdienst, haar strekking naar revolutionair alvermogen behoudt; dat zij dus, tot de Kerk in betrekking geraakt, zich eene soort van apostolische zending aanmatigen zal; de bevolking ook in heilige aangelegenheden zal vertegenwoordigen, beheeren, en reglementeeren; dat ze, waar zij het noodig of

¹⁾ De Staat is ook voor hem altijd *la société civile*, waarin „les personnes réelles dont un peuple est composé ont mis en commun ce qu'elles pouvaient mettre en commun”: p. 215.

²⁾ „Nous ne refusons pas cette formule: l'État c'est l'homme, moins sa conscience”: p. 256.

nuttig acht, haar inzicht en gevoelen tot algemeen richtsnoer en, met verkrachting der gewetensrechten, tot nationaal geweten, onder gouvernementsmerk, zal verheffen. De Staat der vorige tijden heeft geenerlei gelijkenis met den Staat, gelijk Vinet zich dien voorstelt. Van daar dat wij de waarborgen, die hij verlangt, niet behoeven en hij tegen ons vruchteloos zijne pijlen verschiet. — „Constateer de apostolische zending van den Staat en ik ben ter onderwerping van mijnen godsdienst aan zoodanigen Staat volkomen bereid.” ¹⁾ Wij protesteeren met u tegen die zending en verlangen geen onderwerping van dien aard. — „Bewijs mij dat de Staat mijn vertegenwoordiger is, en ik zal den Staat als godsdienst-opperhoofd erkennen.” ²⁾ Wij gelooven niet dat in godsdienstzaken, deze vertegenwoordiging of dit oppergezag te pas komt. — „De godsdienst behoort niet onder administratie der Overheid te worden gesteld.” ³⁾ Wij reiken u in het ijveren daartegen de hand. — „De conscientie der Overheid zou de conscientie zijn van het volk.” ⁴⁾ Wij ijzen met u van de gedachte. — Aldus zijn en blijven wij schootvrij; omdat Vinet een Staat treft en bedoelt, waarvan de grondtrekken met ons staatsbegrip in tegenspraak zijn.

Voorts is Vinet te dikwerf in den verleidelijken betoogtrant vervallen, die de verkeerdheden der toepassing op rekening der beginselen brengt. Alsdan heeft de oratorie vrij spel. De huichelarij, de baatzucht, de onverdraagzaamheid, de dweperij roept ze, als waren wij daarmede in verbond getreden, uit het schimmenrijk op. „Umbras evocat Orco.” Doch de oproeping van dit schimmenheir is tegen ons overtollig; want ik stel mij

¹⁾ Si l'État pouvait constater sa mission apostolique, je n'aurais pas de répugnance à lui soumettre ma religion": p. 253.

²⁾ «Faites que je croie que l'État me représente, et je l'accepterai pour mon chef religieux": p. 254.

³⁾ Vinet spreekt van »l'idée de mettre la religion en régie": p. 265.

⁴⁾ Si la vérité n'a pas son sceau dans le nombre, je suis en droit de ne point distinguer si un gouvernement réside en plusieurs hommes ou en un seul; et je vois dans tous les cas *un* homme (qu'il ait plusieurs complices ou qu'il n'en ait point) obliger un peuple à revêtir sa conscience": p. 275

geen partij voor de dwaasheid en boosheid der menschen; ik verdedig enkel het beginsel en wat daarmee in noodwendig verband is.

Dan eerst zouden dergelijke beschuldigingen tegen mij gelden, zoo het bleek dat de misbruiken in den aard der vereeniging gegrond zijn. Ziedaar dan ook wat menigeen beweert. De Souverein zal steeds de overmacht dienstbaar maken ter bereiking zijner oogmerken. De financiëele betrekking zal overal het voorwendsel zijn van inzage en beheer. De Geestelijken zullen ten allen tijde door eer- en gunstbewijs worden gewonnen. Waar de Kerk in vereeniging met den Staat is, kan geene zelfstandigheid in geloofszaken bestaan.

De overheid heeft zich te dikwerf van haar macht ten onrechte bediend en niet enkel in onze dagen de hoedanigheid van betaalmeester, waar schuld ¹⁾ betaald werd, ter verkrijging van meesterschap over de Kerk gebruikt. De Geestelijkheid bleef voor wapenen die blinken of klinken, niet altijd ontfelbaar. Maar zij kan ook de verzoeken weêrstaan; de pogingen van den Staat kunnen afdoenden tegenstand ontmoeten; niet ieder Souverein zal eene Kerk willen overheerschen, omdat hij met haar belijdenis instemt. De godvruchtige en beroemde Chalmers, die zelf deze stelling zoo uitnemend in praktijk bracht, heeft gezegd: eene Kerk kan in tijdelijke zaken van den Staat afhankelijk wezen, zonder dat er in geestelijke dingen een zweem van afhankelijkheid zij; ze behoeft niet van het burgerlijk gezag, met haar onderhoud, ook haar godgeleerdheid te ontvangen. ²⁾ Niet de eenige of voornamste band ligt in de regelmatige geldbetaling. De diensten van de Kerk en de verplichtingen van den Staat laten zich niet opwegen in zilver of in goud.

¹⁾ Tractementen voor eene Kerk wier goederen de Staat eigendunkelijk en wederrechtelijk genationaliseerd had.

²⁾ "There might be an entire dependence on the state in things temporal, without even the shadow of a dependence upon it in things ecclesiastical. Although the church should receive its maintenance, and all its maintenance, from the civil power, it follows not that it therefore receives its theology from the same quarter; or that this theology should acquire thereby the slightest taint or infusion of secularity."

De betaling kan ophouden en de vereeniging voortduren, wanneer op het kerkgeloof in het ontwerpen van wetten en inrichtingen gelet wordt. Om kort te gaan, mogelijkheid is geen noodzakelijkheid der misbruiken; zij zijn de natuurlijke vrucht niet eener vereeniging als, vóór de Revolutie, bij alle Volken aangetroffen werd.

Vinet, gelijk dit ook met andere eerbiedwaardige christelijke tegenstanders het geval schijnt, is meer op de bloemrijke velden der wijsgeerige bespiegeling dan in de dorre woestijnen van het historisch onderzoek te huis. Wij bemerkten het in de jammerlijke misvatting omtrent den vroegeren historischen Staat. Hier evenzeer. Als de Kerk vereenigd is met den Staat, zegepraalt, zegt men, laaghartigheid en baatzucht over elk hooger beginsel. Hebben dan de gedenkboeken onzer Vadersen uitingen niet van veêrkracht, alleen van zwakheid, voorbeelden enkel van plichtverzuim en nooit van plichtbetrachting tot ons overgebracht? Men gaat te ver door te beweren dat nooit geschieden *kan* wat dikwerf geschied *is*. Ik weet niet in hoe ver de Zwitsersche kantons de nagedachtenis van Calvijn, die de zelfstandigheid, noch van den Staat, noch vooral van de Kerk, miskende en prijs gaf, door flauwhartigen afstand van wat aan de Kerk toekomt, hebben onteerd. Ik begeef mij niet in een onderzoek of in de luthersche Gemeenten, of in de anglikaansche Kerken, onder het toezicht van den *summus episcopus*, sommige rechten verloren zijn gegaan. Maar wij, die behooren tot een der oorspronkelijk zuiverste Kerken der Reformatie, wij althans kunnen uit de geschiedenis dezer Kerk de getuigen oproepen wier daden de mogelijkheid eener onwrikbare vasthouding aan de rechten der Kerk tegen de aanmatigingen van het wereldlijk beheer luisterrijk hebben gestaaft. Ik wijs u op Groot-Brittanje; waar, ook nu, de vrije Kerk van Schotland de voordeelen der vereeniging, hoe hoog zij die schatte, op het voorbeeld van denzelfden zooeven genoemden apostolischen leidsman, aan echte zelfstandigheid ten offer gebracht heeft. In de 17^e eeuw is bijna de geheele historie van Engeland begrepen in de worsteling der moedige

Puriteinen tegen den dwang eener roomschgezinde caesaropapie. Buitensporigheden hebben eene zaak, in oorsprong goed en edel, dikwerf ontsierd, maar niet altijd; voorzeker niet, toen, na de Restauratie in 1660, de geloovigen in Schotland, om handhaving van presbyteriaanschen kerkvorm tegen een ondankbaren en gewetenloozen koning, overgeleverd zijn aan eene twintigjarige vervolging ten bloede toe, die niet ophield, eer, met de komst van Oranje, overmacht en willekeur verdween. ¹⁾ De getuigen, in woord en daad, zijn ook op vaderlandschen bodem. Ik zou Trigland kunnen opslaan, waarin onze vriend van der Kemp, beter dan ik, de menigvuldige plaatsen zou aanwijzen, in welke deze bekwame en trouwhartige schrijver, met klaarheid en juistheid, in overeenstemming met onze bijbelsche kerkleer, de grenzen van Kerk en Staat afbakent, den aard der onderlinge verhouding en der wederzijdsche plichten aanwijst. ²⁾ Vooral zou ik mij op daden beroepen, ten bewijze dat de Kerk in Nederland niet gewoon was te buigen, wanneer zij met het uitgetogen zwaard der scherpe ordonnantiën en placaten bedreigd werd. De bejammerenswaardige tijden der remonstrantsche twisten waren slechts een deel van den gestadigen strijd, niet enkel met Maurits, maar ook met iederen Willem aan het hoofd, voor

¹⁾ Hierover kan men treffende bijzonderheden vinden in de meesterlijke beoordeeling der *Tales of my Landlord* van Walter Scott, in *Miscellaneous Writings of Th. M'crie* (Edinb. 1841), p. 259—450.

²⁾ Bijv. »Het hoogste gezag in het kerkelyke komt alleen den Heere J. C. toe, als het Geestelyk Hoofd en Koning zyner Kerke. Indien men daaronder de Hooge Overheid zoude stellen, onmiddellyk, met eene gebiedende macht, als den zienlyken Regeerder der Kercke hier op aarde, soo sonden wy wel haest eenen Politycken Paus hebben, jae soo veel Pausen als er Hooge Overheden syn." bl. 440. — »In de regieringe der Kercke te spreekken en volgens de Kercke te helpen regieren, dat is suyver kerkelyck en kan derhalve niet gheschieden dan uyt kracht van een kerkelyk ampt; maar het ampt der Overheydt is geen kerkelyk ampt." bl. 448. — »Als de Overheydt, wanneer het haar belieft, mach tegenwoordig syn in de kerkelycke vergaderingen, om daer te hooren en te sien, dat bewyst dat de Gereformeerde den Overheden niet en willen maken tot blinde executeurs van hare kerkelycke decreten." bl. 454.

de vrijheden van de Kerk tegen de heerschzucht van sommige Regenten ¹⁾).

Doch het is tijd met een algemeene opmerking te sluiten.

Nooit, zoo men de Sofisten uitzondert, nooit, eer de dageraad der Revolutie aanbrak, zijn de waarheden die ik op den voorgrond gesteld heb, betwijfeld. Met verwondering en schaamte, schrijft von Gentz, ontwaart men hoe in de Republieken der oudheid omtrent de hoogste waarheden der staatkunde en den standaard van echte wetgeving, inzichten algemeen waren, die thans bij de zoogenoemde christelijke volken schijnen verloren te gaan. Hoe ver moeten wij van het standpunt, waarop zelfs een Cicero stond, zijn afgeweken, wanneer ellendige wijsneuzen de bron der wetgeving, gelijk die in de wille Gods ligt, verzaken, het laatste heiligdom der menschheid ontwijden, en wie zich op den hoogsten Rechter beroept, als droomer en dweper verachten ²⁾! Bij de Ouden

¹⁾ [Over de vereeniging van Staat en Kerk zie o. a. *Ontw. v. w.*, blz. 179, vgg. — Geen *scheiding*, maar *onderscheiding* en gemeen overleg, in wederzijdsche onafhankelijkheid. *L'État laïque* tegenover het ultramontanisme. — Over Vinet zie t. a. pl. en *Ter Naged.*, bl. 48, vgg.; vooral de Rongemont, *Les individualistes* (Neuchâtel, 1844). — Met den voorrang der christelijke kerk vervalt de mogelijkheid om de vrijheid van geweten tegen de onverdraagzaamheid van het ongelooft te behouden. Het ongelooft wordt godsdienst van Staat. »Es ist überall ein religiöser Princip das der Staat acceptirt; und wo er dessen sich entledigt, da ist nicht etwa die Meinung diese dass er sich gleichmässig, d. h. indifferent zu aller Religion verhalte, sondern dieser Indifferentismus ist in Wahrheit immer ein positiver Rationalismus oder Deismus oder Materialismus.» Palmer, *Evangelische Paedagogie*, s. 457. Met de tolerantie van 1793. — De bedenkingen van Vinet zijn gericht tegen het socialistische staatsbegrip, en in zoo verre juist want van vereeniging met den anti-christelijken staat zal wel voor den Christen geen spraak zijn. Doch het christelijk *individualisme* zal, waar men de openbare instellingen prijs geeft, niet behoeden tegen het *humanisme*, tegen de kerk der menschelijkheid, tegen de *nationale* kerk der *moderne* wijsheid. *Grondwetherz. en Eensg.*, blz. 118, vgg. Zie ook *Studien ter Schoolweth.* Bijlage. — Leerrijk is, als altijd, Stahl, *Der Christliche Staat*, Berlin 1858.]

²⁾ »Es ist eine merkwürdige und niederschlagende Wahrheit, dass in den Republiken des Alterthums, dass lange vor dem Aufgange jener Sonne, aus der das umgewandelte Europa seine ganze Herrlichkeit geschöpft hat, über die obersten Grundsätze politischer und legislativer Weisheit, und das Verhältnisz der Staaten zu dem Urbilde aller ächten Gesetzgebung

waren de stellingen die ik verdedig elementair; wij hebben in onzen tijd aan elementair onderwijs behoefte; de *elementa* zijn *fundamenta*. Deze is juist de verderfelijke richting der nieuwere wijsbegeerte dat zij het alphabet der wetenschap verleert, de grondslagen der wetenschap vernielt.

De Revolutie is, noch rechtstreeks, noch zijdelings, veroorzaakt door beginsels, eeuwig en onwandelbaar als het wezen Gods en die, ook wanneer daarnevens op het zand gebouwd wordt, de grondzuilen blijven van vrijheid, recht en orde, voor den Staat, voor de Kerk, en voor de geheele inrichting der maatschappij.

Ansichten obwalteten, die aus der Gemeinschaft der christlichen Völker mehr und mehr verschwinden zu wollen drohen. Mit einem seltsamen Gefühl von Verwunderung und Schaam liest man heute wie Männer, die auf dem damals glänzendsten Schauplatz der Erde die wichtigsten Geschäfte geführt hatten, über diese groszen Gegenstände dachten. Cicero schreibt: »Hanc video sapientissimorum hominum fuisse sententiam legem neque hominum ingeniis excogitam, nec scitum aliquod esse populorum, sed aeternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientiâ. Ita principem legem illam et ultimam, mentem esse docebant omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei.« — Wie weit müssen wir uns von diesem erhabenen Standpunkte entfernt haben, wenn armselige Sophisten sich öffentlich erkönnen dürfen, jener höchsten Quelle der Gesetzgebung Hohn zu sprechen, das letzte Heiligthum der Menschheit — *conscientiam generis humani* — zu entweihen, und den, der an diese oberste Instanz appellirt, als einen fanatischen Träumer zurück zu weisen!

V. Gentz.

IV.

HISTOIRISCHE STAATSVORMEN.

Het staatsrecht van Europa heeft gesteund op historische ontwikkeling, organisch leven, souvereiniteit Gods, onderwerping, in woord en daad, aan zijne wet. De deugdelijkheid dezer beginselen waarborgt niet de deugdelijkheid van den vorm. Ook goede fundamenten kunnen ten grondslage zijn van een mistimmerd gebouw. Was, misschien ondanks de voortreffelijkheid der algemeene beginsels, de aard der *regeeringsvormen* zoo gebrekkig, dat er eene Revolutie ter omkeering, niet der grondstellingen, maar der staatsregelingen, vereischt werd?

Dit is bij velen uitgemaakt. Het souverain gezag werd, zegt men, dwingelandij; het goddelijke recht der Overheid de steun eener alleenheersching, waarbij de vrijheid of niet, of in voorrechten van Geestelijkheid en Adel bestond. De staatsregelingen waren het samenstel van eigendunkelijke bepalingen, waarin overmacht en geweld zich, als in een geheiligd dekkleed der ongerechtigheid, gehuld had. Doch gij behoeft geene verdere opsomming dezer verwijten. Uit de herinneringen uwer politieke lectuur weet ge dat het aan geen afkeer en verachting ontbreekt.

Voorzeker is het dus niet overbodig dat ik den aard en de strekking der Europeesche staatsvormen met u beschouw. Alleen wanneer wij met de beteekenis en den wettigen omvang van

het gezag in die vormen nauwkeurig bekend zijn, leeren wij inzien hoe ver de stelselzucht der geleerden reeds vroeg van de waarheid der geschiedenis afweek, en hoe verkeerdelijk door de revolutionairen hun doel, als grondwettig herstel van het aloude staatswezen, uitgebazuind werd. Misverstand hieromtrent heeft, in 1789, ingang, onder historische firma, aan anarchieke denkbeelden verleend; in 1815, bij de pogingen tot wederopbouw der Staten, den schijn der instellingen, die men herriep, met het wezen verward; in lateren tijd en ook in onze dagen, de middelen miskend, waardoor, zelfs in een gedesorganiseerden toestand, wederaanknooping der draden van het historische volksbestaan, zonder willekeur of botsing, met inachtneming der veranderde omstandigheden mogelijk ware geweest.

Ik zal pogen, eerst het *wezen*, en daarna de *waarde* der voormalige staatsvormen te schetsen.

Het *wezen*, het gemeenschappelijk karakter waardoor zich deze soort van regeeringsvormen onderscheidt, is: de Staat was *getempered Monarchie*.

Gij werpt mij immers niet tegen, dat ik, Nederlander, het republikeinsche Nederland vergeet. Monarchale heerschappij heeft in Nederland de grondslagen van den Staat gelegd; zelfs in het Gemeenebest was hiervan eenig spoor. De Republiek geleek naar eene monarchie met een afwezigen Vorst; veel van hetgeen, tegen revolutionaire dwaling, de monarchale staatsinrichting karakteriseert, geldt, met geringe wijziging, ook van de Gemeenebesten uit vroeger tijd. Maar, dit alles daargelaten: waar het om den gang der Europeesche ontwikkeling te doen is, mogen wij niet, uit voorliefde voor Nederland, het oog nagenoeg bij uitsluiting op het plekje gronds onzer inwoning gevestigd houden, noch wat uitzondering is, ten regel stellen.

De Staat was *getempered Monarchie*.

Monarchie, niet in naam alleen, maar inderdaad. — Wat is *monarchie*? Historische vraag, waarbij we met de latere

theorieën niet te doen hebben; weshalve ik u met ernst verzoek niets van wat ik omtrent het vorstelijk gezag zeg, naar den Staat onzer dagen (op geheel anderen grond gebouwd) over te brengen. Wat moet, wanneer wij te rade gaan met de natuur der dingen, in de geschiedenis openbaar, door eene monarchie, welke aan dezen naam van Alleenheerschings beantwoordt, worden verstaan?

Laat ons nagaan hoe velerlei regeeringsvormen er kunnen zijn. Wij kennen de verdeeling in monarchiën, aristocratiën, democratiën; in zuivere en gemengde regeeringsvormen; maar, wanneer men aan geen schijnbare of ondergeschikte verscheidenheden hecht, ontwaart men slechts tweeërlei staatsvorm, *Vorstendom* en *Gemeente*, heerschappij van *persoon* of *vereeniging*; *Monarchie* of *Republiek*. Het oppergezag is het *eigendom*, in het gemeenebest van de gemeente, in de monarchie van den Vorst. In dit eigendom van het gezag ligt het kenmerkend verschil. Ziet nu waaruit het misverstand ontspruit. In de republiek zijn, bij democratische en aristocratische insgelijks monarchale bestanddeelen; er is eene strekking om veel dat beslissing, vooral dat uitvoering betreft, onder eenhoofdigheid te brengen. Dit bedoelt Cicero, als hij in de boeken *de Republica* van een koninklijk element, van iets uitstekends en vorstelijks (wij zouden, gedachtig aan onze republiek, van een Eminent Hoofd spreken) als wenschelijk en onmisbaar, gewag maakt.¹⁾ Zoo te Rome de Consuls, te Carthago de Suffeten. Er was in republieken somtijds eene koninklijke magistratuur: bijv. te Sparta. Er was dikwerf eenhoofdige dwang; de lange rij van tyrannen der Oudheid, waaronder eenigermate de Romeinsche keizers geteld mogen worden, levert er overvloedig bewijs van. Noch die verdrukking, noch de eenhoofdigheid van hetgeen men thans uitvoerende macht noemt, is eigenlijk monarchie. Deze is alleen, waar de Vorst uit eigen hoofde, in eigen naam, gebied voert; waar hij, ik herhaal het, eigenaar

¹⁾ „Placet esse quoddam in rep. praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum ac tributum; esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis.” *Cic., De Rep.* I. 45.

van het gezag is. Niet; want wij behooren, waar zoo dikwerf valsche aantijgingen gemaakt zijn, op de nauwkeurigheid der uitdrukkingen te letten; niet alsof de Vorst eigenaar van de onderdanen was: hij is eigenaar der Souvereiniteit.¹⁾ — De monarchie is geene vereeniging van menschen, die zich een opperhoofd kiest; zij is heerschappij van één persoon, die een eigen en dus ook een erfelijk gezag heeft; een machtig en aanzienlijk en onafhankelijk Heer, die aan anderen gebiedt, en aan niemand zijner medemenschen gehoorzaamheid schuldig is; en om wien zich allengskens, niet eene associatie van burgers, maar eene aggregatie, eene agglomeratie van onderhoorigen gevormd heeft.

Ik wil nog stoutmoediger zijn. Dit gezag is volledig, of, om eene meer gewone bewoording te kiezen, *absoluut*. Niet in den despotischen zin, waarin de geweldhebber geenerlei plichten of regelen erkent; niet in den revolutionairen zin, waarin de Overheid, in naam van het oppermachtige volk, geen goddelijke wet of menschelijk recht ter beperking van haar willekeur kent; maar gebonden aan verordeningen van hooger oorsprong, van alle andere tusschenkomst vrij, door geene splitting van macht, door geen toezicht of mederegentschap van onderdanen verdeeld of verlamd. Men betwiste niet aan de monarchie wat een eigenschap is van elke souvereiniteit.²⁾

Ik vrees niet, wetende dat ik tot u, als tot verstandigen, spreek, mijne vermetelheid nog verder te drijven. Ik wil mij, ter kenschetsing van de vorstelijke macht, bedienen van een gezegde, dat doorgaans geldt voor het kort begrip van het onzinnigste despotisme. *L'État, c'est moi!* Vreeselijk is dit,

¹⁾ Het gezag is, kort en juist »une propriété de puissance, et non pas une puissance de propriété."

[»Es war (1789) der gerade Gegensatz zu den Principiën des Feudalstaates. Dieser betrachtete die politische Macht als Privateigenthum des jedesmaligen Inhabers." Von Sijbel, I. 213.]

²⁾ »L'autorité souveraine est essentiellement *absolue*, mais ne doit jamais être *dissolue*." Moreau, *Discours sur l'Hist. de France*, I. 2. — »Plusieurs affectent de confondre le Gouvernement *absolu* et le Gouvernement *arbitraire*; mais il n'y a rien de plus distingué." Bossuet, *l. l.* IV. 1.

wanneer, naar de revolutie-leer, het recht en het aanzijn van allen in den Staat opgelost en zoodanig alvernietigend vermogen in het ijzeren juk van een geweldenaar, die zich vertegenwoordiger der Natie noemt, saamgetrokken is; maar onschadelijk en juist, naar den aard eener wezenlijke monarchie. Of Lodewijk XIV de uitdrukking gebruikt, en welke beteekenis hij er aan gehecht heeft laat ik daar; dit beweer ik dat ze, wel opgevat, alleszins geschikt is om de monarchie van gemeene-bestelijke inrichting ¹⁾ te onderkennen. Dan is zij de toepassing der algemeene waarheid dat het vormend beginsel van den Staat in de souvereiniteit ligt. „La puissance souveraine est le principe fondamental et générateur de l'état”. ²⁾ Het wegvallen van den soevereinen vorst in de monarchie, van de soevereine corporatie in het gemeenebest, is vernietiging van den staat. — Laat ons een oogenblik de heden-daagsche voorstelling vergeten. Rome was de Romeinsche staat. Neem Rome weg: er is geen staat meer; er zijn zoo vele staten als Rome wingewesten had. Breng dit over op de monarchie. Neem den Vorst weg, en er is geen staat meer; er zijn, naar de strengheid der redeneering, zoo vele staten als er personen of corporatiën waren, die geen anderen opperheer kenden dan den weggevallen Vorst. Wij kunnen niet te angstvallig zijn in spraakgebruik en definitie. Eene valsche terminologie was dikwerf het middel om het wezen der dingen op den achtergrond te stellen. Toen eene gevaarlijke wijsbegeerte in de gemoederen sloop, sprak men van het Opperwezen, omdat men ongaarne sprak van den levenden God, die zich in zijn Woord openbaart; van christendom en christelijk beginsel, omdat het wezenlijk Evangelie, al behoudt men deze en soortgelijke fraaie bewoordingen, te niet gaat, zoodra de persoon van den Zaligmaker in de schaduw raakt. Evenzoo op politiek terrein. De benamingen van *Staat* en *Gouvernement* hebben krachtig medegewerkt om, in den Vorst, eerst het

¹⁾ [«L'État c'est moi, disait Louis XIV et il avait raison.” Tocqueville, I, 143. Vergelijk Stahl, III. 240.]

²⁾ Ancillon, *Nouveaux Essais*, II. 194.

hoofd en later den dienaar van den Staat te doen aanschouwen. Ik ben geen voorstander van Lodewijk XIV: zijne scherpzinnigheid evenwel verdient allen lof, zoo hij, bij het opkomen van valsche theorieën, door dit ééne woord, „de Staat ben ik, *Yo el Rey*,” den nevel der nieuwe kunsttermen verdreven en de monarchie in het licht gesteld heeft, gelijk zij sedert eeuwen ook in Frankrijk bestond.

Ook in Frankrijk bestond! Is er dan, zoodanige alleenheerschings in Frankrijk en in Europa geweest? Is niet veeleer het tegendeel waar, bewezen, verkondigd, overbekend? Weet men niet dat de Europeesche Rijken oorspronkelijk volksregeeringen waren, in welke het ciceroniaansche *aliquid praestans et regale* de overhand behaald heeft; zoodat de vorsten, die van het vertrouwen der volken en van de omstandigheden misbruik gemaakt hebben, even gelijk de Romeinsche keizers, zoo men op den oorsprong der dynastiën en op den aard der overgeërfdde macht let, tyrannen zijn van een verbasterd gemeenebest?

Dit gevoelen was en is nog, ofschoon met meer uitzonderingen, algemeen. Het is dat van schier alle vermaarde publicisten uit de 18de eeuw en van velen ook in later tijd. Om enkelen te noemen, van Mably, wat meer zegt, van Montesquieu en zijne tallooze navolgers of copisten; naderhand van Mme de Stael en van Chateaubriand; in onze dagen van Thiers en van Mignet. Doch wat zou ik door een veeltal namen, u in den waan brengen, alsof het getal der tegenstanders buitengewoon groot, evenwel beperkt ware. Ik herzeg: onze meening wordt gelogenstraft door ieder die in de revolutionaire periode opgang gemaakt heeft. Voor de rechtbank der publieke opinie kan zij geen oogenblik bestaan; de periodieke drukpers heeft ze onnoemelijke malen gebrandmerkt, als historische dwaling verbonden met gevaarlijke politieke ketterij.

Gij verlangt te vernemen wie ik tegen deze strijdbare helden tot bondgenoot heb. Wie? ik schroom bijna het te zeggen. Wie ik tot medestanders heb, vraagt gij. Alle deskundigen allen die, omdat zij de quaestie met onbevangenheid en nauwkeurigheid onderzochten, bevoegd zijn oordeel te vellen.

Wanneer ik eene reeks van mannen gelijk ik zooeven aangeduid heb, onbevoegd noem, gevoelt gij dat ik reikhals mij vrij te pleiten van oppervlakkige veroordeeling en vermoed.

Verre van mij de verdiensten der tegenpartij te miskennen. Auteurs, die over een deel der nakomelingschap heerschappij gevoerd hebben, zijn niet van kundigheden, vooral niet van glansrijke talenten misdeeld. Alleen zij het mij geoorloofd te zeggen, ook waar zij in het beschrijven van latere gebeurtenissen uitgemunt hebben, dat ik hen, in de vroegere historie, niet als kenners, maar, gedeeltelijk ten minste, als onkundige dilettanten beschouw. Al wat prijselijk is prijs ik en literarische gaven verhef ik; alleen moet ik mij het recht voorbehouden, ook in de literatuur, het onderscheid der *genres* niet uit het oog te verliezen, noch mij voor geschiedenis te laten opdringen wat, in het wezen anti-historisch, in den vorm historische of politieke roman is.

Deze aanklacht vordert bewijs.

De schrijvers die ik bedoel, zijn meestendeels met de bronnen weinig bekend. Er is een tijd voor alle dingen, maar er is niet voor alle dingen tijd. Wie zich bij voorkeur in de aanlegenheden van den dag mengt; de gezindheden en meeningen der tijdgenooten bestudeert; geen arbeid te zwaar acht om, door meesterschap over de taal, meesterschap over het gemoed te verkrijgen, zal niet ligt uren en althans niet, gelijk vereischt wordt, jaren aan een onderzoek, ter bereiking zijner oogmerken bijkans overbodig, verspillen. Dit geldt zelfs van Montesquieu die, omdat hij in *l'Esprit des Loix* een soort van historische lappendeken gemaakt had, zich voor grondig historie-beoefenaar, met algemeene toejuiching, uitgaf.¹⁾

Daarbij hebben zij, van de toepasselijkheid hunner begrippen op het verledene overtuigd, aan die denkbeelden geassimileerd al wat hun ten halve bekend was, zoodat het in hun brein

¹⁾ »Il a trop plané au dessus de tous les Gouvernemens de l'Univers; il les voit de trop loin, et, pour défricher les premiers siècles de notre Histoire, il faut ramper à travers des broussailles." Moreau.

valsche richting, gewaande volledigheid, hersenschimmige gedaante verkreeg.¹⁾

Ik heb, om u gerust en mij zelven in veiligheid te stellen, nog meer. De schrijvers die in de Rijken van Europa de ont-aarding der Republiek aanschouwen, geraken, zoodra zij de ontwikkeling hunner denkbeelden beproeven, in hevigen strijd. Wat de een beweert, ontkent de ander, en *vice versa*. Wat de een onaannemelijk acht, is voor een ander ontwijfelbaar. Zoo worden zij gelijk aan de gewapende mannen die, volgens de oude fabelleer, Cadmus hadden omringd. Zij beleedigen, zij bevechten, zij vernietigen elkander; het is een collectieve zelfmoord; we zijn overwinnaars, nadat we enkel toeschouwers geweest zijn.

Ik wil u in de gelegenheid stellen zelf de juistheid na te gaan mijner aanklacht, uit enkele staaltjes der oppervlakkigheid van hen die men als toongevers in de behandeling van historische vraagstukken gevolgd heeft.

De eenparigheid omtrent het aanzijn van een republikeinschen Staat (*democratie royale*), als grondslag van het Frankische Rijk, steunt op het beweren dat de Kroon bij keus en opdracht over moest gaan. Intusschen blijkt dat de Kroon steeds erfelijk geweest is; dat de Vorst naar goedvinden over het eigendom van elk gedeelte van zijn territoire beschikte; dat het, bij gebrek aan uiterste wilsbepaling, als gemeenschappelijk erfgoed, onder de prinsen van den bloede verdeeld werd.

Een tweede proef. — Men stelt als gewis dat er, van de vroegste tijden af, eene bijkans onafgebroken reeks van nationale vergaderingen bestaan heeft; doorlopende historische lijn nevens het vorstelijke gezag. Straks zien wij hoe weinig die naam op de Stenden toepasselijk is. Thans doe ik opmerken, dat men die nationale aaneenschakeling onderstelt in eeuwen, toen er geen Natie bestond. Maar wat hebben wij dan te denken van de wijdberoemde *Maart- en Meivelden*, van de

¹⁾ Dit, en veel van hetgeen volgt, is meer uitvoerig behandeld in *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I. (2e édit.) 76* en volg.

volksvergaderingen, waar, onder den vrijen hemel, over de aangelegenheden der Franken beraadslaagd en bij meerderheid beslist werd; Comitïën, in wier eenvoudigen afloop en heilzame strekking Lodewijk XVIII, blijkens de voorrede van zijn Charter, het type der constitutioneele regeering terugvond? Wat wij daarvan moeten denken? dat ze nooit hebben bestaan. Gij meent wellicht dat wij menigvuldige en uitvoerige beschrijvingen in de Annalisten van die dagen bezitten. Niet ééne. Slechts ééne plaats is er, die van zoodanig Meiveld gewag maakt. En zij werpt de hypothese omver. Aldaar is sprake enkel van wapenschouwing, die geen betrekking op wetten of algemeene beraadslagingen heeft.

Wilt gij nog een voorbeeld? Deze schrijvers verkondigen, als axioma, dat de wetgevende macht tusschen Koning en Volk minstens gedeeld was. Hiervoor beweren zij een stellig en onwederlegbaar bewijs te hebben in eene ordinantie der 9de eeuw; „de wet wordt gemaakt door toestemming van het Volk en afkondiging van den Vorst”. ¹⁾ En inderdaad, wat kan bij de oppervlakkige lezing van dezen losgerukten volzin duidelijker zijn! De Vorst mocht niets bepalen zonder toestemming van het Volk. Doch de inzage van het stuk leert dat deze zinsnede een louter stedelijke en judiciëele zaak, de bijeenkomst der stedelingen voor een rechtsgeding, betreft. ²⁾ — Toch is zij de hoeksteen gebleven van het betoog. ³⁾

Geen daad of persoon die zijn ware gedaante en karakter behoudt. Karel de Groote, in den volsten zin alleenheerscher, voorgelicht door wijze raadslieden, van bekwame ambtenaren gediend, van dappere legerhoofden omringd, heeft zich, met

¹⁾ »Lex fit consensu populi et constitutione Regis.”

²⁾ »Iedere rechtszaak wordt in staat van wijzen gebracht door de getuigenis der aanwezigen en krachtens de bevelen die in naam des Konings uitgevaardigd zijn.”

³⁾ Een blad, hetwelk, om de buitengemeene bekwaamheid der redactie en om de macht der partij die het vertegenwoordigt, grooten invloed heeft, of althans gehad heeft, de *Gazette de France* heeft, in historische artikelen over den aard van het vorstelijk gezag, sedert eene reeks van jaren, altijd met deze zinsnede geschermd.

voorbeeldelooze werkzaamheid en veerkracht, wetgever en oppergebieder betoond. Welnu! ook hij is, onder de kunstbewerking der moderne republikeinschgezinden, het hoofd van een Gemeenebest geworden; een opper-magistraat, die de toestemming zijner onderdanen voor uitvaardiging der Capitulariën nederig verzocht.

Wat er met de historie van ons eigen Land, in de beschrijving van het grafelijk gezag, plaats had, is u bekend. Hiervan breng ik u één voorbeeld te binnen, van eene alles te bovengaande fantaseerende stouthed. Vóór de 15de eeuw waren in Holland geen bijeenkomsten der Staten bekend. Desniettemin beweerden de Staten van Holland in 1587 dat de Souvereiniteit des Lands sedert 800 jaren vanwege de Staten, aan de Graven en Gravinnen opgedragen was. Derhalve de lasthebber had den last ontvangen, zeshonderd jaren eer de lastgever bestond. Niet mannen van den tweeden rang zijn in dergelijke dwalingen vervallen. Wie stond hooger in de algemeene schatting dan de Groot, en wat verdient lager dan zijn geschrift *de Antiquitate Reipublicae Batavae* te staan?

De geschiedenis was, onder zoo menigen aanval, geen weerlooze prooi. Er zijn, nevens de onbevoegden, deskundigen geweest, welke, met ernst en nauwgezetheid, uit liefde tot de wetenschap, zich aan haar beoefening gewijd en, door studie der bronnen, meer bijkans in vroeger eeuw dan in hun eigen dagen geleefd hebben. Welnu! we geven immers meer crediet aan het eenvoudig getuigenis van één geloofwaardig man, die een verafgelegen land zelf bezocht heeft, dan aan de zwierige beschrijving van een aantal geografen, die hunne kennis, aan het hoekje van den haard, uit gebrekkige boeken hebben ontleend; laat ons evenzoo meer gewicht stellen in het bescheiden oordeel van den echten historie-onderzoeker dan in de orakeltaal van hen wier vastheid van overtuiging uit onbekendheid met den feitelijken bodem hunner fraaie geschiedenissen ontspruit. Bij grondige wetenschap is, in de hoofdpunten, onderlinge overeenstemming. Zelfs geen verkeerde richting der eeuw kon iemand van de geleerden, die ik op het oog heb, in

twijfel doen trekken wat hij dagelijks in de oude gedenkschriften en staatsstukken, met wier overweging of uitgave hij zich bezig hield, geprent vond. Zoodanig was de vermaarde school der Benedictijners, aan wier verbazenden arbeid en volharding wij eene reeks gewichtige werken over de geschiedenis van Frankrijk te danken hebben. Zoodanig de rijkshistoriograaf onder Lodewijk XVI, Moreau, die zich, door het diepgaande zijner navorsching, van revolutionaire dwalingen onbesmet bewaard heeft, en wiens geschriften, volgens het veelbeteekenend oordeel van Kluit, over den oorsprong en de ontwikkeling der Fransche monarchie meer dan een gansche vleet van boeken licht hebben verspreid. Zoodanig Guizot, wiens schranderheid en ernstige bestudeering der bronnen hem doorgaans tegen het wringen der gebeurtenissen op de leest van politieke vooringenomenheden behoed heeft. Zoodanig in Nederland Kluit, die door geene verguizing in het streven naar de waarheid zich liet afschrikken. De uitkomst zijner studiën kwam met de geliefkoosde bespiegelingen niet overeen. Daar zijne kunde ontwijfelbaar was, werd zijne eerlijkheid verdacht: zijn doel was, zeide men, struikelblokken in den weg van patriotsche ontwikkeling en vrijheidszin te leggen. Zeventig jaren vervlogen; de man, die aan den laster ten doel stond, wordt als moedige ijsbreker erkend, als leidsman gevolgd, en, al heeft de verscheidenheid van gevoelens niet opgehouden, door allen, als model van echte historie-onderzoekers, naar waarde geschat.

De Staat in Europa was eene *getemperde* monarchie. — Monarchie, dus hadden wij op den Vorst, *getemperd*, dus hebben wij op de *Stenden* te letten. — Ik wijs u vooral op Frankrijk, vermits in het Frankische rijk de wortel ligt, welks vertakkingen zich over den Europeeschen bodem hebben verspreid. Zonder mij met afwijkingen en misvormingen bezig te houden, vestig ik uwe aandacht op de doorgaande strekking, op wat in den regel plaats had en, in de vorming van den Staat, bezielend en karakteristiek was.

De Koning was meester en eigenaar van het souverein gezag in wetgeving, rechtspleging en bestuur. Geboren *landsheer*, de natuurlijke en erfelijke Heer, de souvereine Prins en Vorst, in eigen naam Regent, omdat de Staat door zijne persoonlijke betrekking op onderdanen en corporatiën gevormd werd; omdat de zaken van den Staat zaken waren van zijn Huis en Dynastie, zoodat het beheer van den Staat met het beheer zijner huis-houdelijke belangen gelijk stond. Een Koning, die eigen domeinen, eigen geldmiddelen, eigen vrienden en vijanden had; die zelf krijg voerde en vrede sloot, niet omdat dit recht hem nuttigheidshalve toegekend werd, maar omdat oorlog en vrede zijne persoonlijke zaak was; die gunsten en voorrechten verleende, niet *opdat* hij Souverein zou worden, maar *omdat* hij Souverein was: wiens gezag, hoewel hij niet vermocht buiten den kring zijner eigene rechten te gaan, daar binnen aanspraak op eerbiediging en gehoorzaamheid had. Ik kan in geene ontwikkeling treden van de wijs waarop de monarchiën van Europa uit de puinhoopen van het Romeinsche rijk opgerezen zijn. Verovering, kriegsrecht, herinneringen uit het keizerlijk bewind hebben daartoe medegewerkt. Dit slechts houde men steeds in het oog: het voorname fundament lag in landbezit en grondeigendom; een eigen, persoonlijk, individueel gezag was er; „Le caractère distinctif et fondamental de la royauté, c'est qu'elle était un pouvoir personnel, non un pouvoir public; une force en présence d'autres forces, non une magistrature au milieu de la société”. ¹⁾ Ik kan evenmin in bijzonderheden de lotswisselingen nagaan van het monarchaal beginsel: hoe het vorstelijk gezag onder de *Rois fainéants*, en onder de zwakke opvolgers van Karel den Groote, bijkans te niet ging; hoe beurtelings hierarchie en leenroerigheid den Vorst nagenoeg van invloed en macht beroofden, hoe de Kroon, in het slijk gevallen, eerst door de veerkracht der Karolingers en later

¹⁾ Guizot. [»La royauté qui devait sortir de ce chaos fécond, devait être, elle fut en effet, en premier lieu, strictement *héréditaire*. La royauté fut, en second lieu, la conséquence d'un droit *personnel* et comme une extension de la propriété”. Renan. — Even als von Haller].

door de opkomst der steden en haar vereeniging met den Vorst, tegen de onafhankelijk geworden Rijks-grooten, weder opgebeurd werd. Genoeg zoo we, bij alle verscheidenheden der Historie, de voortduring, de eenzelvigheid, de onvernietigbaarheid van het beginsel opmerken. Het lag in de natuur van den Staat.¹⁾ Het was er mede, als met den leeuw die, telkens in gevaar van onder de baren bedolven te worden, telkens uit de baren verrijst.²⁾ Door alle eeuwen heen was rechtens en werd feitelijk telkens op nieuw toepasselijk wat Bossuet schrijft: „Le Prince ne doit rendre compte à personne de ce qu'il ordonne. Quand le Prince a jugé, il n'y a point d'autre jugement. Il n'y a point de force coactive contre le Prince. L'autorité royale doit être invincible. Le peuple doit craindre le Prince, mais le Prince ne doit craindre que de faire mal.” — Of wel, met één woord: „l'autorité royale est absolue;” de Vorst, eigenaar der Souvereiniteit, had vrije beschikking over dit eigen, hem door Gods genade ten deel gevallen, gezag.

Er was dus eene monarchie. Doch op welken grond mag eene alleenheersching, waarin aan den Vorst volstreckte en onbedwingbare macht toegekend wordt, *getemperde* monarchie worden genoemd?

Omdat de Vorst, alvermogend in de sfeer zijner eigen rechten, niets tegen de rechten van anderen vermocht; omdat hij door de rechten der *Stenden* beperkt werd.

Als men van de beperking der vorstelijke macht door Stenden gewag maakt, denkt men licht aan Staten-Generaal, wier vereenigde werking tegen het geweld der Kroon heilzaam gewicht in de schaal legt. Nemen wij het woord in meer ruimen zin. Stenden zijn al wat tegenover den Vorst zelfstandigheid heeft. De beperking van den Souverein ligt reeds in dit afzonderlijk bestaan; in de verplichting, door recht en zedelijkheid, aan den Vorst opgelegd, om alle rechten te eerbiedigen en te be-

¹⁾ „Naturam expellas furcâ, tamen usque recurret.”

²⁾ Luctor et emergo.

schermen; om, met terzijdestelling van willekeur en dwang, aan ontwikkeling en zelfwerkzaamheid bevorderlijk te zijn; om geen belemmering te brengen in de historische werking der natuur, waardoor, uit de eenvoudigste bestanddeelen der samenleving, de maatschappij zich in de verscheidenheid van omtrekken en vormen crystalliseert. Er was, bij verschil van rechten, gelijkheid van recht. Ieder vrij man, elk vermogend landbezitter, ieder geestelijke, elk edelman moest, uit eigen hoofde, worden ontzien. Uit de individuen werden, door gelijkheid van doel of betrekking, vereenigingen gevormd; geen Souverein was bevoegd deze gemeenschappelijke behartiging van eigen zaken te beletten. Het beginsel van associatie en corporatie verkreeg vrijen loop. Gilden, Gemeenten, Steden werden, met veelszins gewijzigde inrichting van lidmaatschap en burgerrecht, gevormd. Aldus ontvingen de Stenden, in dit samenweefsel van velerlei rechten en belangen, een meer aanschouwelijken vorm; de Adel, de Geestelijkheid, later de Derde Stand. Aldus was er vastheid voor den Staat; aldus waren er steunsels voor vrijheid, eigendom en recht; steunsels ook voor den Vorst, steunsels des te meer waard, naarmate zij steviger zijn. Laat ons dan, in het onderzoek naar de heilzame tempering van het gezag, niet zoozeer op kunstmatige inrichtingen letten, als op de eigenaardige vorming der Maatschappij.

Aan de *Vergaderingen* der Stenden moet niet te veel en ook niet te weinig worden gehecht. Deze Vergaderingen zijn niet, gelijk de Stenden zelve, een integreerend bestanddeel van den staatsvorm; de bijeenroeping was niet het gevolg eener regelmatige tusschenkomst in het beheer: zij was telkens een buitengewone maatregel, die kon achterblijven, zonder dat uit deze weglating verandering van zaken ontstond. En hoedanig nu was het doel en het werk en de roeping dezer bijeenkomsten? Ik zou kunnen wijzen op Willem *den Goede*, die, omdat de onderdanen tienmaal meer geven wilden dan hij had gevraagd, niets wilde ontvangen, van nu af aan overtuigd dat ze hem zouden bijstaan als hij hulp behoefde; deze vrijgevigheid en goedheid was geen dagelijksch verschijnsel. Ik zou u

te Gent kunnen brengen, waar de Staten het *Groot Privilegie* aan de jeugdige en weerlooze Maria, met hulp van een bloedgierig gepeupel, afdwongen, of te Brugge, waar aartshertog Maximiliaan maanden achtereen gevangen gehouden werd. De verregaande ruwheid der majesteitschennis kan, evenmin als de ongemeene hartelijkheid der bevolking jegens één van de Landsheeren, tot maatstaf strekken der burgerlijke rechten of der vorstelijke bevoegdheid.

Om den aard der Vergaderingen te leeren kennen, zij men aan de tweeërlei hoedanigheid der Stenden gedachtig.

Als *onderdanen*; door den Vorst opontboden, tot gehoorzaamheid gehouden, die niet de allermiste aanspraak hadden op beschikking over regeeringszaken, op deelgenootschap aan de wetgeving, op initiatief of gemeen overleg. Geenszins als een nationaal lichaam; maar als Stenden, elk in afzonderlijke bevoegdheid.

Als *eigenaars*. Het recht van eigendom was grondslag en van het vorstelijk gezag, en van de veelsoortige vrijheid der bevolking. De Vorst was niet bevoegd naar welgevallen krijgsdienst te bevelen en belastingen te heffen. Daarom had hij niet enkel aan gehoorzaamheid, maar dikwerf, vooral bij tegenspoed en gevaar, aan welwillendheid en hulpvaardigheid behoefte. De Staten konden de beurs gesloten houden; de Vorst kon over geen penning willekeurig beschikken. De oproeping stond doorgaans met finantieele noodkreet gelijk; hun finantieele invloed was derhalve groot en desniettemin beperkt. De Vorst, in geldelijke verlegenheid geraakt, kon alsdan bezwaarlijk in onrechtvaardigheden volharden; want de spreuk „Point de redressement de griefs, point de subsides”, werd machtspreuk, in letterlijken zin. Evenwel de Stenden konden niet zoo licht als men somtijds onderstelt de gelegenheid ter verkorting van de vorstelijke rechten misbruiken. *Subsidiën*, onderstand, bijdragen, hulpelden werden gevraagd; niet als nu in den constitutioneelen regeeringsvorm waar de weigering van de gelden den geregelden loop van zaken stremt en onmisbaar den geheelen Staat met slooping of

burgeroorlog bedreigt. De Vorst, die eigen domeinen en eigen opbrengsten en eigen crediet had, was niet spoedig gereed om zich, ten koste van recht en eer, uit verlegenheid te redden. Zoo somwijlen dergelijke losprijs gevorderd en betaald is, behoort dit niet onder de rechtmatige gevolgen der instelling. — In die bijeenkomsten was, geenszins een hefboom, ter omverwerping van den vorstelijken zetel; maar, tegen heerschzucht en begeerlijkheid van den Alleenheerscher, een uitmuntend bolwerk.

Zoo wij verplicht waren ons, ter waardeering van dezen Europeeschen Staatsvorm, naar het oordeel der revolutionaire tegenpartij te voegen, dan hadden wij het geding verloren, dan zoude deze vorm *ipso jure* nietig en van onwaarde gekeurd worden. Hoe durven wij spreken over onafhankelijkheid van den Vorst, indien de genade van het volk de eenige bron van wettig gezag is? Wat beteekent dergelijk gebeuzel over het onderscheid van Stenden, indien gelijkheid van allen de kern is der onvervreembare rechten van den Mensch! Doch ik kom tegen het vonnis der revolutionaire wijsheid bij u in hooger beroep. Laat ons de gehalte van de Europeesche monarchieën eerst met de vroegere staatsvormen vergelijken, daarna toetsen aan het oordeel van hen wier wijsheid meer dan twintig eeuwen verduurd heeft.

Met de vroegere staatsvormen bedoel ik de *Aziatische monarchieën* en de *republieken der Oudheid*.

De Aziatische monarchieën. — Ik weet dat er in de beoordeeling veel overdrijving en misverstand geweest is. Dat de dwingelandij vooral aan het Hof, onder de naastbestaanden en beambten van den Autocraat, in haar onrechtvaardigheid en in de toemeloosheid der hartstochten ontwikkelt; dat willekeur door godsdienst en zeden, door vrees voor misnoegen en opstand, in toom gehouden wordt. Desniettemin, bij de herinnering aan het ontaarden van aartsvaderlijk gezag in despotieke macht, aan den aard dezer Rijken aan de regeering, van ondervorsten

en satrapen, door wie de beklagenswaardige en weerlooze bevolking uitgemergeld wordt; aan een heerschappij, waar opstand, brandstichting en moord het petitierecht vervangt, aan de innerlijke zwakheid van die schijnbaar machtige Staten, waarin zooveel in het wezen stationair en in de vormen bouwvallig is; bij de herinnering aan dit alles geloof ik, zonder Europeeschen hoogmoed, te kunnen beweren dat de Europeesche staatsvormen, onder den invloed der christelijke beginsels, in de rij der politieke gewrochten op hooger en rang staan.

Aanzienlijk en schitterend waren de Republieken der Oudheid. En vanwaar ging die verbazende macht uit? van den zeer beperkten kring eener *Stad*. Zelfs Rome, dat naar wereldheerschappij dong, was eene Stad met haar gebied. Hieruit wordt haar gansche inrichting verklaard. Ik verdiep mij niet in duistere vragen over den aard der stedelijke alleenheersching, waarmede doorgaans de geschiedenis dezer Gemeenebesten aanvangt. Zooveel is duidelijk, dat samenwoning eenheid van belangen en onderling overleg teweeg bracht; dat spoedig het denkbeeld van Gemeente en burgerij en deelgenootschap aan de staats- of stadsaangelegenheden ontstond. Maar hoedanig is het beheer dezer Staten, hoedanig lot en leven der burgerijen geweest? Wij bewonderen in Tyrus en Carthago, in Athene en Rome, veerkracht in handel en krijg; maar wij weten ook hoe, bij verschil der belangen en barnen der driften, onophoudelijk bijna worsteling der democratische en aristocratische bestanddeelen gezien werd. Aan instellingen ontbrak het niet, de Aristocratie had in den Senaat, of in soortgelijk lichaam van aanzienlijken en gegoeden, regelmatige werking; aan het Volk werd wettige macht en invloed door Comiteën verleend, en voor eenheid van bestuur door veelvermogende magistraten gezorgd. Maar tusschen deze verschillende machten de grenslijn met juistheid te trekken, met nadruk te handhaven, en aan de orde van den Staat de vastheid te geven, waardoor zij een dam vormt tegen begeerlijkheid en heerschzucht, ziedaar het moeilijke problema, in de geschiedenis dezer Republieken onopgelost. Gij weet dat de toedracht der gebeur-

tenissen, onder velerlei wijziging, hoofdzakelijk dezelfde verschijnselen vertoont; den telkens wederkeerenden voortgang en afloop der krankheid in het organisme van den Staat gehuisvest; de overgangen van Aristocratie en Oligarchie, van deze tot vrij- en volksgezind beheer; de tooneelen van partijwoede en wraakoefening die deze afwisselingen vergezeld hebben; de triumpf der menigte, de toenemende losbandigheid, de dorst naar vrijheid en naar bloed, bij elke teug onleschbaarder nog; de wanhoop en afmatting, die den behendigen volksleider of zegevierenden veldheer den weg baant naar het plechtanker der vertwijfeling, de tyrannie. Waarlijk wij behoeven den voorbijgaanden glans niet te benijden, wanneer wij bedenken dat deze reeks van overgangen, met een ontzettenden nasleep van ellende, tot de eigenaardigheid van een ziekte-toestand behoort, waartegen dwingelandij alleen het rampzalig geneesmiddel aan de hand geeft.

Doch er is meer. Ik wil u de waarde der Europeesche staatsvormen doen opmerken, in de bespiegelingen en wenschen van beroemde mannen der oudheid die zelf deze vormen niet hebben gekend. De wijsgeeren en staatslieden van Griekenland en Rome zochten wat uit de natuurlijke ontwikkeling van het christelijk en germaansch beginsel ontstaan is. Deze heeft bezwaren uit den weg geruimd, welke voor hen onoverkomelijk geweest zijn. Immers, vragen wij naar de oorzaak waardoor alles in de monarchieën van het Oosten in onveranderlijken vorm gegoten, in de republieken der Oudheid daarentegen vlottend en lichtbewegelijk was, wij vinden die in het gemis, hetzij aan den eerbied voor recht en vrijheid, hetzij aan de onwrikbaarheid van het eenhoofdig gezag, wier vereeniging en harmonie de Europeesche Staten, in aard en strekking, karakteriseert. Deze staatsvorm is de verwezenlijking van hetgeen de Ouden, als het toppunt van hun verlangen, te vergeefs hebben begeerd. Ik zal u niet de ondienst bewijzen mij met oen tooi van geleerdheid te omhangen; ik zou met plaatsen uit Isocrates en Plato en anderen u kunnen overstelpen. Slechts twee gezegden, het eene van Cicero, wanneer hij aan Scipio,

die eigenlijk voor hem optreedt, in den mond legt: „zoo ik kiezen moet, kies ik de Monarchie; eigenlijk keur ik noch Monarchie, noch Aristocratie, noch Democratie op zichzelf goed; boven alle verkies ik den staatsvorm, uit alle samengesteld”. ¹⁾ De andere uitspraak van een niet minder bevoegden rechter, van Tacitus: „De natiën en steden werden door het volk, of door de aanzienlijksten, of door opperhoofden bestuurd. Het valt lichter een staat met geregelde samenwerking dezer drie elementen te prijzen dan te vormen. Wierd die geboren, het zou niet voor lang zijn”. ²⁾ En toch die vereëning is langdurig geweest. In menigen Staat wordt, door alle verbaseringen heen, de nuttige werking dezer mengeling aanschouwd. In Groot-Britannië vooral, waar de welverdiende roem der staatsregeling minder ligt in haar eigenaardigen oorsprong dan in het gemeenschappelijk erfgoed, den gemeenschappelijken aanleg der Europeesche Rijken. Voor de Ouden was geen bestendigheid van monarchie met eerbiediging der volksvrijheden bereikbaar. Elke poging mislukte, omdat het aan den vasten bodem ontbrak der zelfstandigheid van het vorstelijk gezag. Wat *une Monarchie entourée d'institutions Républicaines* beteekent, heeft de ervaring der laatste jaren geleerd; deze *meilleur des Républiques* vond spoedig in de willekeur van één persoon of van eene factie haar graf. Natuurlijk; een zetel op de volkssouvereiniteit gebouwd, kan enkel door despotisme worden geschraagd. Eene staatsregeling, in historischen bodem geworteld, is tegen de stormen der vrijheid bestand. In Engeland is gebleken dat, onder bescherming van een onwankelbaren troon de vrijheid beter wellicht dan in een republikeinschen staatsvorm gedijt; dat er de monarchie, zonder gevaar, in republikeinschen geest kan worden bestierd. Overeenkomstig het gezegde van Bolingbroke, door Burke beaamd: „het is

¹⁾ »E tribus nullum ipsum per se separatim probo; anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed si unum ac simplex probandum sit, regium probem atque in primis laudem.”

²⁾ »Delecta ex his et consociata reipublicae forma laudari facilius quam evenire et, si evenit, haud diuturna esse potest.”

lichter veel wat tot de republiek behoort op een monarchie te enten, dan iets wat naar monarchie zweemt in republikeinsche vormen te brengen". ¹⁾

Voorzeker het gebrekkige der Europeesche staatsvormen was geen oorzaak der Revolutie. Zij waren, onder de hand des tijds en de begunstiging der omstandigheden, afdruksels van het ideaal dat zich de politieke wijsheid in vroeger eeuw gevormd had. In de grondtrekken dezer staatsregelingen, met het volksleven vereenzelvigd, ligt de veroordeeling van elke revolutie. Geen omkeering werd vereischt, hervorming zou mogelijk geweest zijn. Terecht verwijt Burke aan de Franschen, na gewag te hebben gemaakt van 1688 (onmisbaar geworden behoedmiddel tegen revolutie): „Gij hadt uit dit voorbeeld nut kunnen trekken. Uwe privilegiën, buiten werking, waren niet in vergetelheid geraakt; uwe staatsregeling niet vernietigd; de grondslagen waren in hun geheel. Gij hadt op de oude fundamenteën kunnen voortbouwen. In uwe stenden hadt gij de samenvoeging en verscheidenheid der belangen; noodig, zoowel in de politieke als in de fysieke wereld, voor de harmonie van het geheel. In het verschil der belangen was de heilzame belemmering van overhaaste besluiten. De vrijheid had zoo menigen waarborg als er in de stenden verschillende zienswijze was, uit eigen standpunt. Alle deze voordeelen waren u in den voormaligen staatsvorm te beurt gevallen; doch gij hebt liever van meet af willen beginnen, omdat gij uwe voorrechten veracht hebt." ²⁾ — Dit verwijt heeft ook

¹⁾ „You can better ingraft any description of Republic on a monarchy than any thing of monarchy upon the republican forms." *Reflections on the Revol. in Fr.* [Maar ook: „We are members of a monarchy, and we must preserve religiously the true legal rights of the Sovereign, which form the key-stone". *Verscheidenh.* blz. 264.]

[De geheele geschiedenis van Nederland, in verband met de historie van het Stadhuis van Oranje, bewijst dat de Nederlandsche monarchie, in historischen oorsprong, met republikeinschen zin en geest doorvoed is. *Adviezen*, II, 417. Ook 173.]

²⁾ „You might, if you pleased, have profited of our example and have given to your recovered freedom a correspondent dignity. Your privileges

Nederland verdiend. Ik vlecht geen krans voor eene staats-regeling, ontaard in een samenstel der prerogatieven van de stedelijke magistratuur; maar ik beweer dat, door het opsporen der historische grondtrekken, elke wenschelijke verbetering verkrijgbaar ware geweest. Door versterking van het stadhoudelijk gezag, eenheid van het algemeen bewind; door eerbiediging der historische rechten van allen, eerbied voor de rechten der burgerijen, der Hervormde Kerk, der kleinere Steden, der Landgewesten: eerbied voor menigvuldige rechten, die de overmacht, óf van de Staten, óf van Holland, óf van Amsterdam miskend had. Door ontwikkeling van het beginsel van verdraagzaamheid, de meerdere gelijkheid vereenigbaar met de veiligheid van Kerk en Staat.¹⁾ Doch wij vergaten de spreuk: „Gelukkig die zijne voorrechten waardeert”.²⁾ Ook wij hadden liever een revolutionairen, dan een historischen Staat; liever eene Bataafsche Republiek dan een Nederlandsch Gemeenebest.

though discontinued, were not lost to memory. Your constitution, it is true, whilst you were out of possession, suffered waste and dilapidation; but you possessed in some parts the walls, and in all the foundation of a noble and venerable castle. You might have repaired those walls; you might have built on those old foundations.... In your old states you possessed that variety of parts corresponding with the various descriptions of which your community was happily composed; you had all that combination and all that opposition of interests, you had the action and counteraction which, in the natural and in the political world, from the reciprocal struggle of discordant powers, draws out the harmony of the universe.... You had all these advantages in your ancient States; but you choose to act as if you had never been moulded into civil society and had every thing to begin a new. You began ill, because you began by despising every thing that belong to you."

¹⁾ »Il falloit retremper l'État dans son principe."

²⁾ »Felices nimium si sua bona nôrint Agricolae."

V.

MISBRUIKEN.

De Revolutie is noch aan verkeerdheid der vroegere beginsels van het staatsrecht, noch aan de ondeugdzaamheid der staatsvormen te wijten. Doch waren misschien door *misbruiken* de staatsvormen zoo verbasterd en had het bederf zich van de edele deelen van het lichaam zoo geheel meester gemaakt, dat herstel onmogelijk, dat de Staat evenmin tegen het geneesmiddel als tegen de kwaal zelve bestand, en elk streven naar hervorming van omwenteling de kiem was?

Ik acht dat de toetsing dezer misbruiken veeleer het tegendeel bewijst.

Alleen die misbruiken komen hier in aanmerking *welke zich met de staatsvormen vereenzelvigd hebben*. Gaarne begin ik met een teeken van onpartijdigen zin, door, in naam der voorgeslachten, schuld te belijden. Een lang en zwart zondenregister kan, gelijk van ons, van hen ter tafel worden gebracht. Het is altijd, ook in de nieuwere historie, als van oudsher: „wij en onze Vaders hebben gezondigd.” Hoe meer wij den revolutietijd naderen, hoe grooter zedenbederf. Vorsten en Volken schenen, door het volkomen worden der ongerechtigheid, rijp voor de oordeelen Gods. Doch hier is enkel van het bederf der staatsinrichting sprake. Was het vorstelijk gezag in gren-

zenloos despotisme ontaard? elke waarborg van rechten en vrijheden verloren? de onderlinge verhouding der stenden ondragelijk en ongerijmd? zuchtte men onder het juk van een autocraat, van een trotschen adel, van eene bijgeloovige en vervolgzieke geestelijkheid?

De voorstelling dezer met den politischen toestand saamgevlochten misbruiken is dikwerf logenachtig.

Bij het opsommen der verkeerdheden verzweeg men al datgene, waardoor zij werden opgewogen en verzacht. Altijd werd het kwade, nooit het goede vermeld. Tafereelen werden gevormd, waarvoor men beelden en kleuren ontleend had enkel aan wat onrechtvaardig, misdadig en schandelijk was.

Overdrevenheid was blijkbaar in opeenstapeling van wat tot lang vervlogene tijden behoort. Men zocht ijverig in vroeger eeuwen naar punten van beschuldiging rond. De rampzaligheden van het leenstelsel, de aanmatigingen der hierarchie, de vervolgingen van staatswege, om den godsdienst wille, ten behoeve van het bijgeloof; de oorlogen dientengevolge, de inquisitie en de dragonnades, de uitmergeling van het landvolk door de landsheeren, de willekeur van Vorsten, die zich met goed en bloed der onderdanen, ten dienste van eer- en baatzucht, gemest hebben. Hier tegen heeft men, noch de zegenrijke vruchten, zelfs van een verbasterd christendom, in zoo ver het christelijk was, noch de diensten van geestelijkheid en adel, noch de daden van brave en volklievende vorsten in rekening gebracht. Men heeft, door tallooze anachronismen, eene ongelooftelijke massa van misdrijven verzameld, om hen op wie het gemunt was, onder een aanklacht, die over duizend jaren had moeten verdeeld worden, te verpletteren.

Dit was onrecht. Dubbel onrecht, omdat enkel het kwade en niet de voorvaderlijke verdienstelijkheid toegerekend werd. De verontwaardiging was blijkbaar grootendeels kunstmatig opgewekt. Negen tienden der aldus opgehoopte lasten waren geen oorzaak meer van druk. De achttiende eeuw had geen smart van wat de tiende onder het ijzeren juk der feodaliteit,

of de zestende, ten gevolge der religie-oorlogen en der willekeurige bevelen van tyrannieke vorsten, verduurd had. Wel is het gelukt smart te doen ontstaan, door al deze tijdperken van leed in het geheugen te doen herroepen; door ze met levendigheid aanschouwelijk te maken en te vertegenwoordigen; door de misdrijven, die, sedert den geweldigen jager Nimrod, vorsten en aanzienlijken en priesters gepleegd hadden, in één punt samen te brengen; door aldus, met het vuur der tong, uit deze ontvlambare stoffen een vlam te doen opgaan, waarin vorsten en overheden en geestelijken der achttiende eeuw zouden worden verteerd.

Misbruiken zijn ondergeschikte oorzaken der Revolutie geweest. Ik laat ten volle den invloed gelden van het verkeerde met de staatsregelingen vermengd; doch met de Revolutiebegrippen waren deze misbruiken, in de nadeelige werking, niet vergelijkbaar.

Men heeft zich in het *bestaan*, de *grootte* en de *zwaarte* der misbruiken vergist.

In het *bestaan*. — Door misverstand omtrent den *oorsprong* en de *uitgestrektheid* der rechten die de staatsregeling gaf.

Omtrent den *oorsprong*. — Aldus scheen misbruik wat recht was. Verkeerde voorstellingen omtrent het staatsrecht, door welke de soeverein tot hoogste ambtenaar verlaagd en de bevolking tot soevereine corporatie verhoogd werd, hebben verbitterd. De helft der declamatiën tegen Adel en Geestelijkheid valt weg, zoo men in het oog houdt dat het geene instellingen waren ten algemeenen nutte, verantwoordelijk voor aanbetrouwde macht, maar corporatiën wier vrije beschikking op eigendomsrecht gegrond was. Evenzoo met het vorstelijk gezag. Veel, in een opperste magistraat onverschoonlijk, behoeft geene verontschuldiging in hem die op eigen naam gebied voert.¹⁾

¹⁾ [Dezen volzin heeft iemand *wettiging van wandaden* genoemd.]

De kreet tegen heerlijke rechten en persoonlijke dienstbaarheden zou niet zoo dikwerf aangeheven zijn, indien men steeds geweten en bedacht had, dat de meeste dezer verplichtingen voorwaarden waren eener uitgifte van gronden, uit onverplichte goedwilligheid geschied; zoodat men te dikwerf voor een overblijfsel van hatelijken dwang heeft gehouden, wat blijvend teeken van ontvangen gunstbewijs was. Ik zal de onvoorzichtigheid der koningen van Frankrijk niet roemen, die, meer dan 150 jaren, de stenden niet bijeengeroepen en het krachtigste middel van toenadering tusschen troon en natie, uit kwalijkbegrepen eigenbelang, verzuimd hebben; doch de kritiek zal minder scherp zijn, wanneer wij weten dat deze verwaarloozing van wat hun te doen en ook te laten vrij stond, geen inbreuk op de staatsregeling was. Om nog een voorbeeld te noemen, ik prijs den jeugdigen Lodewijk XIV niet, die, gelaarsd en gespoord, met de zweep in de hand, zijn goedvinden aan het verbaasde Parlement mededeelt, maar desnietemin zal het invloed hebben op de mate onzer berisping, wanneer wij weten dat deze *cavalière* behandeling plaats had jegens een lichaam dat den koning vertegenwoordigde; geen macht had dan van hem ontleend; welks registreeren van de wetten geen andere beteekenis had dan bekendmaking dat zij van den souverain uitgevaardigd en met alle kenmerken van dit wetgevend gezag voorzien waren; welks bevoegdheid en verplichting om met eerbiedige vrijmoedigheid remonstrantiën in het midden te brengen, nooit de perken van raadgeving te buiten mocht gaan, nooit eenige blijvende hinderpaal aan den wil van den Vorst in den weg mocht leggen; een lichaam, om vooral ook dit niet te vergeten, dat vóór weinige jaren, met onrust en burgerkrijg, naar de rechten eener soort van volksvertegenwoordiging gestreefd had.

Ik sprak van misverstand aangaande de rechten en voorrechten der staatsregeling, ook in hun *uitgestrektheid*. — Men heeft zich als grenzenloos voorgesteld wat begrensd was, en alzoo met heftigheid tegen misbruiken geijverd die enkel in de verbeelding hebben bestaan. Ik wil niet ophalen wat tegen

Adel en Geestelijkheid gezegd is; genoeg zij het te doen opmerken dat de willekeur en de macht dezer stenden, sedert de herrijzing van het vorstelijk gezag en de opkomst der steden, alles behalve onbeperkt was. Ik wijs u op het vorstelijk gezag; niet onder Lodewijk bij de lange rij der Heiligen gevoegd; niet onder Lodewijk XII, vader des volks genoemd, niet onder Hendrik IV, aan wien zoo veel lof te beurt viel; maar op het vorstelijk gezag, vertegenwoordigd door den koning, op wien, meer dan op eenig ander, de schuld gelegd wordt van, door dwingelandij, de Revolutie voorbereid te hebben. Ik ben er ver af de gedeeltelijke waarheid hiervan te ontkennen; ik weet dat niemand gelijk Lodewijk XIV aan de vestiging van administratieve eenheid is bevorderlijk geweest, en dat de meer energieke werking van zijn wettig gezag, voelszins, ten behoeve zijner eierzucht, tot het opleggen van zware lasten en tot het plegen van onrechtvaardigheden misbruikt is. Doch, bij het breed uitmeten zijner dwingelandij, vergeet men wat haar *jure* en *facto* beperkt heeft. Men vergelijkt ~~hem~~ ^{hem} met de oostersche despoten en vergeet dat zelfs hun willekeur voornamelijk het Hof treft en in veelsoortige rechten tegenstand ontmoet. Europa stond hierin bij Azië althans niet achter. Daarom schrijft Heeren terecht: „Het geweld des Konings was in Frankrijk op verre na geen zuiver despotisme. Hiervoor was het staatswezen veel te ingewikkeld. Welke grenzen werden niet, door de bevoorrechte stenden, door herkomsten en plaatselijke rechten, aan des Vorsten welbehagen gesteld! Voor enkelen kon de willekeur geducht zijn, niet voor de Natie, zelfs niet licht voor eenig aanzienlijk lichaam. Zoo kon volksgeest ontstaan, door den luister van het tijdperk verhoogd.” ¹⁾ Zoo we niet wisten hoe men door revolutionaire vooroordeelen

¹⁾ »Die königliche Gewalt blieb noch weit von einen Despotismus entfernt. Zu diesem war die Verfassung viel zu *verwickelt*. Welche Grenzen setzten nicht Adel und Geistlichkeit, welche nicht Herkommen und örtliche Rechte der königlichen Willkühr? Sie konnte Einzelnen furchtbar werden; nicht einmal leicht einzelnen mächtigen Corps. So konnte trotz ihr sich *Nationalgeist* erhalten, den der Glanz des Zeitalters erhöhte.“

kan worden verblind, zouden we ook hier verbaasd staan bij de wonderlijke misvattingen van beroemde en verdienstelijke auteurs. Zoo schreef Mme de Stael: „Louis XIV a pensé que les propriétés de ses sujets lui appartenoient.” Welke grond is er om in den niet onverstandigen monarch een zinneloos denkbeeld te onderstellen, van welks onjuistheid de proefneming hem spoedig zou overtuigd hebben! ¹⁾ In het uitvaren tegen de alleenheersching ziet men de vroegere organisatie van staat en maatschappij voorbij. Waar het eigen bevoegdheid, privaatrechten, rechten van corporatiën, gemeenten, gewesten gold, was dikwerf en doorgaans de Vorst, hoe machtig, machteloos; de onderdaan, hoe gehoorzaam, weigerachtig en onverwinbaar. Geene voorwendselen, aan algemeen belang of staats-welzijn en alvermogen ontleend, waren bij de hand om den tegenstand te bedwingen. Wél toen de theorie der vrijheid in gebruik raakte. Een treffelijk schrijver, bij het vermelden van de opheffing der voorrechten van sommige corporatiën door Lodewijk VI (in 1776, op aanraden van revolutiegezinde staatslieden), maakt de zeer juiste opmerking: „Zoo werden, met de grondstellingen der nieuwe wijsbegeerte, binnen het jaar, eene menigte van inrichtingen en bevoegdheden vernietigd die de meest onbepaalde monarch in den loop der roemrijkste regeering nauwelijks zou gewaagd hebben aan te tasten. Zoodanig ingrijpen in de rechten van één enkelen Groote, ontstak burgeroorlogen, die aan honderdduizenden het leven en aan den gewelddadigen Vorst de Kroon hebben gekost.” ²⁾

¹⁾ [Evenwel de theorie dat van staatswege het *bezit* der landen, niet het *eigendom* toegekend was, zoodat de Staat eigenaar bleef, is openlijk in de edicten van Lodewijk XIV geleerd. — »Cette doctrine avait pris sa source dans la législation féodale; mais elle ne fût professée en France que dans le temps où la féodalité mourait et jamais les cours de justice ne l'admirent. C'est l'idée mère du socialisme moderne.” Tocqueville, *l'Ancien Régime*, p. 288.]

²⁾ *Geschichte der Staatsveränderung in Frankreich unter Ludwig XVI, oder Entstehung, Fortschritte und Wirkungen der sogenannten neuen Philosophie in diesem Lande*: Leipz. 1827 (I. 187). Een werk, tot Juni 1791 voortgezet, dat van ongemeene belezenheid en oordeelkunde getuigt.

Ook omtrent de *grootte* der misbruiken heeft men zich vergist. Veel dat te voren rechtmatig misnoegen gaf, was verminderd in omvang en kracht. De verhouding der *Stenden* gewijzigd; de Adel, door het schitterende en kostbare hofleven, in rijkdom en aanzien gedaald. Het was de tijd niet meer dat de Geestelijkheid, aan den Vorst zoowel als aan het Volk, de wet gaf. Van de diensten uit het vroeger lijfeigenschap ontsproten was weinig over. Hier en daar slechts bleef men gebonden aan erfelijke lasten, waarvoor het erfelijk bezit van landerijen gekocht was. Op vele plaatsen waren zij te niet gegaan. Zoo spreekt men veel van de *main-morte*; eene usantie, volgens welke het genot der gronden met drukkende voorwaarden bezwaard was, terwijl bovendien het goed, zoo de inwonende familie uitstierf, aan den oorspronkelijken eigenaar terugviel. Het is onbillijk bij voorwaardelijk verleende voorrechten, enkel op den last der voorwaarde en geenszins op het daaraan verbonden voorrecht te letten; bovendien was het getal der *main-mortables* tot $1\frac{1}{2}$ millioen, wier toestand niets met lijfeigenschap gemeen had, versmolten. Men doet het voorkomen als of de bevoorrechte *Stenden* vrij waren van de meest geduchte belasting, *Taille* genaamd. Behalve in een klein gedeelte der zuidelijke gewesten, waren alle goederen, zonder aanneming van den persoon des eigenaars, daaraan onderworpen. Zoo heeft men menige noodkreet doen opgaan over *la Corvée*, de verplichting om aan de openbare wegen te arbeiden; schrikbeeld, waarvan de benaming op elken ondragelijken last overgebracht is. De arme landbewoner zal, dikwerf, door onbillijkheid in de toepassing, hieronder gezucht hebben; maar in verscheidene gewesten was gehouden tot arbeid met matige geldopbrengst verwisseld, of kon een dagloonersgezin met tijdbesteding van acht dagen in het jaar volstaan. — Wilt gij nog een voorbeeld hoe men overdreven en vergroot heeft! ik wijs u de Bastille! Wat is er niet al van die staatsgevangenis verhaald; van de menigte slachtoffers die argwaan en gewetenlooze haat en nijd daarin had geworpen; van de akeligheden in den kerker verduurd, van de gruwelen daarin gepleegd! reeds het aanzijn

van deze vrijheidmoordende veste gold voor genoegzame rechtvaardiging van den opstand en vermeerstering voor waardige inwijding van het revolutie-werk. Ik vraag niet naar vorige tijden; ik wil niets ontnemen aan den afschuw die de herinnering aan de *lettres de cachet* en andere dwangmiddelen verwekt. Maar veel waarover de verontwaardiging ontbrandt, was in onbruik geraakt. Dumourier werd op de Bastille in hechtenis gezet. Hoe groot was der gevangen talrijke schaar? negentien, somtijds zeven. Toen, op 14 Juli 1789, het groote feit volbracht was, toen, na verovering van het volktergende kasteel, de rampzaligen die de willekeur ingekerkerd had, zouden verlost worden, wie vond men? van de zeven slachtoffers der vorstelijke of ministeriële wraakzucht vier om valsche wissels, een wegens verkwisting, een om waanzinnigheid; foltertuigen kwamen niet te voorschijn, met hoeveel begeerlijkheid gezocht. — Ook uit ons vaderland wijs ik u eene proeve van gelijke overdrijving, de jammerkreet over de *drostendiensten* in Overijsel. Gij weet hoe van der Capellen hierdoor den eersten steen van het gebouw zijner revolutionaire vermaardheid gelegd heeft. Leest zijn verhoog: „Men is in een eigenlijken zin een *slaaf* van hem, dien men gedwongen is te dienen. De tijd hoe lang, of wanneer, kan het wezen der zake niet veranderen. Sommigen zijn slaven voor hun leven, anderen voor een bepaalden tijd, en onze boeren zijn 't gedurende die twee dagen des jaars, op welken zij, even als de negerslaven in de volkplantingen, om *allerlei* werk, 't verachtelijkste niet uitgezonderd, voor de Heeren Drost en te verrichten, met *straf en boete* *geprest* worden.... Door dezelfde hand geschapen, met dezelfde vermogens van ziel en lichaam begaafd, door dezelfde begeerten genoopt, door dezelfde behoeften geperst, aan dezelfde zwakheden, aan denzelfden dood, aan 't zelfde toekomstig Oordeel onderworpen, en voor het aangezicht van den GROOTEN SCHEPPER van Hemel en Aarde in 't stof kruipende, zijn zich alle menschen onderling gelijk. — Is de fortuin den eenen gunstig, den anderen eene stiefmoeder geweest; is de een de grenzen van het ongemeten rijk der waarheden eene hair

breedte dieper doorgedrongen dan de ander; kan iemand eenige ponden zwaarte meer tillen dan zijn nabuur, dat kan geen wezenlijk onderscheid tusschen hen maken, noch hem, die rijker, kundiger of sterker is, eenig recht geven om zijnen min bedeelden, min kundigen, min sterken natuurgenoot, als zijn eigendom te beheerschen en te gebruiken. — De Natuur, derhalven kent geen *meesters* en *slaven*. — En daar het heil en welzijn van alle de leden des geheelen volks, de eerste, de hoogste wet, de uiterste bedoeling is der maatschappij, zoo kan zij, met geene mogelijkheid, ondersteld worden, eenigen eisch, eenigen toelag, eenige zoo genaamde voorrechten, hoe ook verkregen — hoe lang ook geoefend — te wettigen, waar door de heerschzuchtige, zich zelven boven de wolken plaatsende, zijnen medeburger het stof onder zijne voeten zou doen likken; of waardoor het der nooit verzade hebzucht zou gelukken zich met het zweet van anderen, ja dikwerf van de zulken die zelve onder de nijpendste armoede gebukt gaan, te mogen voeden.” — Tot zoo ver Van de Capellen. Vergunt mij nu de opgaaf der uitgestrektheid van het kwaad met cijfers, wier taal minder wegsleept, maar somtijds meer afdoet. De boeren waren tot deze diensten gehouden twee dagen in het jaar, een handdienst was met vijf stuivers, een wagensdienst met een gulden afkoopbaar. Dit was de ongehoorde geweldenarij, waarbij Filips II, en Vargas, en het lot der negerslaven, en, laat er mij bijvoegen, van de zijde des redenaars, het oproer-stoken in Nederland te pas kwam, althans te passe gebracht werd. Waarschijnlijk zou de gloed van 's mans verontwaardiging bekoeld zijn, indien hij eenige jaren had kunnen vooruitzien; indien hij de gevolgen zijner beginselen aanschouwd had; indien hij, met drostendiensten, de diensten had kunnen vergelijken, weldra, ten behoeve van de dwingelandij zijner Fransche vrienden, aan de rampzalige landbevolking ontperst.

Ook van de *zwaarte* der misbruiken moet ik spreken. Bij gelijke grootte kan een last, naar omstandigheden, zwaar of

licht vallen. In de eerste helft der 18^e eeuw, werd de druk der misbruiken aanmerkelijk verlicht.

Wanneer vooral zijn misbruiken drukkend? Als men in de uitoefening der vermeende rechten met gestrengheid te werk gaat. Het tegendeel had plaats. Nooit was er, althans in praktijk, minder grond om te klagen over dwingelandij en ongelijkheid. De publieke opinie was reeds meesteres. De nieuwe wijsbegeerte gaf reeds den toon. De Koning werd schroomvallig in het gebruik ook van onbetwistbare rechten. De edelen begonnen in de privilegiën, waarop zij vroeger trotsch waren, het schandelijk merk van voorvaderlijke ongerechtigheid te zien. De rijks-grooten bogen voor financiers, letterkundigen hadden grooter macht dan Hertogen en Prinsen. ¹⁾ In maatschappelijke benamingen en vormen mocht er dwang en ongelijkheid bestaan; er was, in de samenleving, veel vrijheid en gelijkheid.

Wanneer vooral zijn misbruiken drukkend? als er geen uitzicht is op bevrijding. Het vooruitzicht kon niet gunstiger zijn. Afschaffing van misbruiken was, zoo niet roeping, hoofdgedachte der Eeuw. Alles zou men herzien, hervormen, zuiveren, volmaken. Vorsten en wijsgeeren verlangden slechts misbruiken te ontdekken, om de wegneming voor te bereiden: groote en kleine filosofen (ieder scribent dong naar filosofische vermaardheid) waren op algemeene zuivering bedacht. De ketenen knellen nauwelijks meer, terwijl ze los worden gemaakt. ²⁾

De toestand van Frankrijk wordt geschilderd, alsof er overal kwijning, achteruitgang en toenemend bederf was. Necker, geen vriend van misbruik of vijand van verbetering, heeft het land zijner keus en inwoning, als nauwelijks met eenig ander

¹⁾ [«Vers le milieu du dix-huitième siècle, les hommes de lettres devinrent les principaux hommes politiques du pays.» Tocqueville, p. 211. — «Les auteurs n'étaient persécutés que dans la mesure qui fait plaindre, et non dans celle qui fait trembler.» p. 233.]

²⁾ [Evenwel is de wenk van Tocqueville opmerkelijk: «Le joug des institutions du moyen âge a paru le plus insupportable là où il était en réalité le moins lourd.» p. 33. Ce n'est pas toujours en allant de mal en pis que l'on tombe en révolution.» p. 269.]

in welvaart en overvloed vergelijkbaar, gemaald.¹⁾ Ik ben gereed dit proza als lierzang te beschouwen en veel op rekening eener dichterlijke vervoering te stellen. Het voornaamste echter is waar en wordt van elders op onwrikbare gronden bevestigd. Ook levert, ten bewijze van het niet zoo gansch verwerpelijke der Fransche monarchie, Burke eene krachtige schildering van haar opmerkenswaardigen bloei.²⁾

Ook in Nederland behoort, zegt men, de bron onzer rampen in de staatsregeling te worden gezocht. Haar ondragelijkheid moest eene staatsomkeering bewerken. Niemand kan meer dan ik betreuren dat de staatsregeling, miskend en verbasterd, vooral door terzijdestelling der gezeten burgerij, alle veerkracht en volksgeest, voor zoover die van politieke instellingen afhankelijk zijn, uitgedoofd en de macht in een steeds kleiner

¹⁾ »Betrachte ich dieses Frankreich, das in den nachtheiligen Schilderungen welche jetzt davon entworfen werden, kaum zu erkennen ist, so sehe ich eine Masse von Wohlstand, vor der selbst die Einbildungskraft staunt; ich sehe eine Bevölkerung die jedes Jahr in merkwürdigem Verhältnisse zunimmt. . . . In Frankreich ist für mehr als 500 Millionen Thaler, mehr als die Hälfte alles gemünzten Geldes in Europa, im Umlauf, es theilt in wenigstens gleichem Verhältnisse mit den übrigen Europäischen Völkern den Handel beider Welten. . . . England allein wagt es, sich mit Frankreich in der Laufbahn der Künste und Wissenschaften zu messen. . . . Gewisz ist, dasz seit langer Zeit der Ruhm und das Glück Frankreichs, seine Siege und sein Wohlstand oft den Neid und beständig die Aufmerksamkeit von ganz Europa erregt haben." Necker, *Gesch. der Staatsv.* I. 137.

²⁾ »To hear some men speak of the late monarchy of France, you would imagine that they were talking of Persia bleeding under the ferocious sword of Taehmas Kouli Khan; or at least describing the barbarous anarchic despotism of Turkey. . . . Facts do not support this resemblance." — Na de toegenomen bevolking en welvaart vermeld en op den geheelen toestand van Frankrijk een blik geworpen te hebben, schrijft hij: »Causes thus powerful to acquire and to retain, cannot be found in discouraged industry, insecure property and a positively destructive government. . . . I behold in all this something which awes and commands the imagination, which checks the mind on the brink of precipitate and indiscriminate censure, and which demands that we should very seriously examine what and how great are the latent vices that could authorise us at once to level so spacious a fabric with the ground. I do not recognise, in this view of things, the despotism of Turkey. Nor do I discern the character of a government, that has been, on the whole, so oppressive, or so corrupt or so negligent, as to be utterly unfit for all Reformation."

kring van stedelijke regenten saamgetrokken had; maar, wanneer ik de jaren vóór 1780 aanschouw, toen langdurige vrede den hoorn des overvloeds over het Gemeenebest uitgestort had; toen men minder om verkrijgen dan om plaatsen van geld in verlegenheid was; toen er een Eldorado, waarop wij met bijkans wanhopige bewondering terugzien, bestond; dan vermoed ik dat de misbruiken niet zoo groot als zij der latere wijsheid voorkomen, geweest zijn. De ondragelijkheid werd niet door hen op wie de last drukte, bespeurd; zij was dikwerf voor de slachtoffers een geheim, van hun ellende onbewust, totdat men ze aangewezen en betoogd had. Zelfs zij welke later door dit betoog uitmunteden, schijnen, terwijl zij het juk droegen, het harde zoo weinig te hebben gevoeld, dat zij veeleer een loflied hebben gezongen op de aangenaamheden van hun toestand. Pieter Paulus betuigde dat het „voor de gemeene zaak allerheilzaamst was, zoo de Stadhouderlijke Regeering op den tegenwoordigen voet tot in de laatste nageslachten mocht blijven standhouden;” en Simon Stijl verklaarde dat „J. de Witt geen denkbeeld kon hebben van eene zoo vreedzame en beminnelijke Regeering als die, waarin wij thans het opperste geluk van ons Vaderland stellen en waarvan het voorbeeld nog heden bezwaarlijk in de geschiedenissen te vinden is.” — Zonderlinge ondragelijkheid voorzeker, aan wier nut en zegen door de keur der revolutionaire staatslieden de hulde van bewondering en dankbaarheid gebracht wordt.

Al ware het getal en gewicht der misbruiken grooter dan mij voorkomt, ook dan nog beweer ik dat zij geenszins de Revolutie voortgebracht hebben.

Uit de gesteldheid van Frankrijk tot de noodzakelijkheid der Omwenteling te besluiten, schrijft Necker, is eene redeneering die door de geheele vroegere historie gelogenstraft wordt. „Je ne sais à quelle époque de l'Histoire de France on n'aurait pas pu présenter une grande insurrection nationale comme une conséquence inévitable des événemens antérieurs. On eût dit, après le Gouvernement féodal, que le peuple,

justement irrité de sa longue servitude, avoit dû reprendre toute son énergie et donner des lois à son tour. On eût dit qu'après les Croisades, lassé des sacrifices dont les prédications monastiques avaient imposé l'obligation, il avoit dû secouer le joug de l'église et briser jusques au frein des opinions religieuses.... On eût dit qu'après les guerres civiles dont la France avoit été le théâtre sous le règne des derniers Valois, la Nation n'avoit pu s'abstenir de reconnoître tous les dangers attachés à la Royauté, à ce rang unique et suprême, qui maintiendrait éternellement les rivalités et les combats des hommes, ambitieux de parvenir au commandement. Enfin, après l'épuisement absolu d'hommes et d'argent, où se trouvoit le Royaume à la mort de Louis XIV, on eût dit pareillement d'une Révolution nationale, qu'elle devoit arriver nécessairement à la suite des orgueilleux projets d'un Monarque entièrement occupé de lui-même, et qui avoit sacrifié la fortune et le bonheur du Peuple au désir d'élever encore un des siens au rang des Rois. Oui, l'on peut, après tous les événemens et avec un esprit médiocre, trouver une cause du présent dans le passé." ¹⁾

Houdt vooral ook in het oog dat de Revolutie, die men als gevolg van ongehoorde verdrukking voorstelt, geenszins door hen die onderdrukt werden, losbrak. Zij is het werk, niet van het Volk, maar van de Aanzienlijken geweest. Aldus in Nederland. De Omwenteling werd door de Regenten tegen den Stadhouder begonnen; totdat, eerst later, ook een gedeelte van het volk door klinkende woorden en zelfs door klinkende munt, opgewonden en met losgelaten toom aan het hollen gebracht werd. Aldus in Frankrijk. De aanval werd, niet door het Volk tegen de bevoorrechte Stenden, maar door de Stenden tegen den Koning gericht; er werd tijd en moeite, onrust en verwarring, ten gevolge der verslapping van het vorsteljk gezag, vereischt om bij het Volk dat, zeide men, geplaagd, getergd, in boeien gekneld, smachtend naar verlossing uitzag,

¹⁾ *De la Révolution Française*, (Paris, 1797.)

de overtuiging van ellende, de behoefte aan verandering, den wensch naar omkeering te doen ontstaan. ¹⁾

Eindelijk, wanneer wij op den aard der Revolutie letten, niet enkel wijziging van staatsvormen, afschaffing van misbruiken, maar verandering der maatschappij, niet enkel *politieke*, maar vooral *sociale* omwenteling, dan blijkt het dat de misbruiken, al waren zij genoegzaam om Revolutie te bewerken, evenwel *zoodanige* Revolutie niet hebben bewerkt. Er zou geen evenredigheid zijn tusschen oorzaak en gevolg, geen analogie tusschen kiem en vrucht.

Quod erat probandum. Nog één woord evenwel over eene redeneering, waarbij, op geheel andere wijs, de omwenteling enkel uit politieke oorzaken afgeleid wordt, in een zeer opmerkenswaardig geschrift. ²⁾ De schrijver is nog onbekend, maar uitstekend, *in paucis praestantissimus*. Ik geef u eene proef zijner schranderheid, uit onze eigen ervaring ontleend. Gij herinnert u hoe men in 1828 overal en ook hier te lande gestemd was. De groote meerderheid was, volgens den geliefden kunstterm en eeretitel, zeer *liberaal*: verontwaardigd over de regeering der Bourbons; over hun dwaas en misdadig pogen om den voortgang en het geluk der menschheid te stuiten; gesticht over de nauwgezetheid waarmee de schaar der vrijzinnigen

¹⁾ »Wenn nun gefragt wird, ob die trostlosen Zustände des Gemeinwesens, ob namentlich die Zerrüttung des dem Ruin entgegeneilenden Staatshaushaltes an sich und nach ihrer materieller Natur so schlimme Schäden waren, dasz daraus nothwendig ein heisser Brand entstehen muszte; so ist zunächst ausser allem Zweifel dasz Frankreich überhaupt nicht arm war, und dasz, wen die Privilegirte Stände in Anspruch genommen wurden, leicht geholfen werden konnte; dasz auch nicht von bitterer Noth und Entblösztheit des mit Steuern belasteten Volkes im Allgemeinen die Rede sein kann. Aber wäre dies auch der Fall gewesen, so kann ein Blick auf Spanien unter Karel II darthun, dasz es wohl noch schlimmere Zustände gegeben und das Volk dennoch in Leiden und Dulden ausgeharrt hat; es kann aus den gesammten Laufe der Geschichte die Lehre entnommen werden, dasz eine Regung der Völker gegen hergebrachte, wenn auch noch so ungerechte, Einrichtungen und Autoritäten nicht ohne geistigen Anstosz Statt findet.« Wachsmuth, *Gesch. Frankreichs in Revolutionszeitalter*.

²⁾ *De nos Réformes* (Leipzig, 1829.)

voor een Charter, welks handhaving hun eenig doel heette, als voor het palladium der vrijheid, in de bres stond; hoog ingenomen met den moed en belangeloosheid eener oppositie, waarvan men niet inzag dat zij weinig te vreezen had en zeer veel te winnen, en die nog niet bekend gemaakt had dat ijveren voor het wettig bestaan der Constitutioneele Monarchie vertooning, comedie-spel was. En hoe liet te dier tijd, de tot mijn verdriet naamloos gebleven schrijver zich uit? Toen de sirenenzang van het liberalisme, bij de vreeselijke vertrapping zijner rechten, begeerig naar een weinig meer vrijheid, tot loon van oprechtheid en trouw, met aandoening gehoord werd, schreef hij: „La royauté devient une simple magistrature, le prince n'est plus qu'un fonctionnaire public, et comme les hommes ne savent borner ni leur ambition, ni leur amourpropre, ils se feront bientôt à l'idée que le prince peut disparaître et que chaque citoyen remplira tout aussi bien sa place. Les bouleversemens, la guerre civile et étrangère, la perte de nos bonnes et braves dynasties, et finalement le despotisme du sabre que nous invoquerons comme un bienfait du ciel, seront les conséquences de ces tristes erreurs. Tout cela s'est déjà vu; mais les révolutions s'oublient, le mal qu'elles ont fait n'a pas frappé tout le monde, les passions sont de toute éternité, et plus d'un exemple de fortune est là, qui peut secrètement faire désirer des commotions.” — Velen onder de ultra-liberalen droomden van de Republiek. „Lorsque nous soutenons que les courans populaires et l'opinion publique nous poussent à des tendances républicaines, nous sommes loin de croire qu'en Europe la république proprement dite puisse s'établir sur les ruines de nos monarchies; mais il n'est pas moins vrai qu'elle peut momentanément éclipser la royauté et troubler l'état pendant quelque temps, au point de supplanter nos dynasties légitimes, pour ensuite, par la force et la marche naturelle des choses, rétablir la monarchie sous des dynasties nouvelles à l'ombre de la tyrannie. Le plus adroit nous gouvernera et nous serons trop heureux d'obéir.” — En wat is er gebeurd! heeft niet de Republiek (wellicht in meer

letterlijken zin dan de Schrijver bedoelde, *momentanément*) van 29 Juli tot op 7 Aug. 1830, de monarchie in de schaduw gesteld en aan de wettige dynastie den voet gelicht? Is niet, door der zaken natuurlijken loop, het eenhoofdig gezag, onder schaduw der dwingelandij, wedergekeerd? heeft niet Lodewijk-Filips den bijnaam van *le plus adroit*, den bij uitnemendheid behendige, verdiend? en is het niet zoo, dat, met uitzondering der radicalen, Frankrijk en geheel Europa over het voortduren zijner feitelijke overmacht juicht? — Vergeeft mij dezen uitstap, om de onbekendheid van het werk, niet overbodig; ten bewijze dat de meening van zoodanigen schrijver omtrent de oorzaken ook der vroegere omwenteling behartiging verdient. Volgens hem is zij, van verzwakking en machteloosheid der bevoorrechte standen het gevolg. Wat was er, in het begin der 18^e eeuw van geestelijkheid en adel, van hun aanmatigingen, van hun macht en invloed? Een naam, een schaduw, een schijn! Hooge geboorte werd niet geteld; ontzag voor den godsdienst was er niet; hoeveel te minder voor haar onwaardige bedienaars! De edelen leefden, hetzij aan het Hof van het overschot der voormalige schatten, hetzij in het afgelegen landkasteel, om den toestand te verbeteren of te verbergen, waarin eigen verkwisting of de weelderigheid der Vaderen hen gebracht had. De aristocratische zuilen van den troon waren innerlijk verteerd. Wat ten schild en wapen gediend had, was blinkend en nutteloos sieraad. Aan het zinken van den adel, aan het gedurig dalen van de macht der Kerk, was de gestadige en verbazende aanwas van den Derden Stand evenredig; zoodat *le Tiers-État*, lang vóór dat Sieyes de volks-onweerstaanbaarheid uitriep, naar overmacht en schier naar oppermacht en alvermogen begon te dingen. De Koning, vroeger door tusschenkomst der hoogere standen tegen de volksdriften beschermd, stond nu, door het wegsmelten der krachten van al wat intermediair was, tegen de ongeregelde en toemellooze bevolking, nagenoeg alleen, om bij de eerste botsing te bezwijken, en de wanorde der democratie te laten heerschen op de puinhoopen van den Staat. — Veel in deze beschouwing is juist. De onbestendigheid van een

Rijk waar, door het wegzinken der aristocratische bestanddeelen, alles effen gemaakt is, de onvermijdelijkheid van wanorde of dwingelandij, wordt terecht met krachtige trekken geschetst. Desniettemin vereenig ik mij niet met de hoofdgedachte. Zelfs deze voortreffelijke schrijver is, door gelijkheid der namen, bij ongelijkheid der dingen, eenigermate misleid. Zijne opmerking geldt van den Staat, zoo als die, na het wegvallen van beter fundament, op de *trias politica* berust; kunstmatige bijeenvoeging van individuen onder driedelig bewind, samengesteld uit hetgeen men monarchaal, aristocratisch en democratisch gelieft te noemen, zóódat elk bestanddeel, indien de machine behoorlijk werkt, schadelijke botsing der twee overigen belet. Neem de aristocratie weg; de troon is weerlooze prooi van het volksgeweld. — Vroeger niet alzo. Neem den adel weg; de Koning, van den machtigen steun der aristocratie beroofd, zou niet met hetgeen wij door democratie verstaan, handgemeen geworden en in onmiddellijke aanraking tot een bandeloos gepeupel gebracht zijn; hij zou ook elders dan bij den adel zelfstandigheid en kracht gezien, weerstand en ondersteuning ontmoet hebben; Provinciën, Steden, Gemeenten, Corporatiën, tweeden ringmuur achter den ingestorten wand; nieuwe Aristocratie; niet minder stevig bolwerk van tusschenlichamen, ter bescherming van volksvrijheden tegen den willekeur des Vorsten, of van de rechten van den troon tegen de woelingen van het Volk.¹⁾

Van het staatsrecht alleen maakte ik gewag. Doch ook omtrent het *volkenrecht* is de vraag niet overtollig: lag daarin wellicht, gedeeltelijk althans, een oorzaak der Revolutie? was

¹⁾ [Uit Tocqueville's *l'Ancien Régime* heb ik gezien, dat de centralisatie, reeds lang vóór het losbarsten van de Revolutie, eene Revolutie, bij den eersten schok, bijkans onvermijdelijk gemaakt had. »Rien, n'était plus organisé pour gêner le gouvernement, rien, non plus, pour l'aider. De telle sorte que l'édifice entier de la grandeur de ces princes put s'écrouler tout ensemble et en un moment, dès que la société qui lui servait de base s'agita."]

misschien heb- en roofzucht zoozeer, ten verderve der Natiën, drijfveer dat er, als in iederen Staat, ook in het staten-stelsel eene ommekeer vereischt werd?

Laat ons, ook hier letten op *beginsel, vorm, misbruik*.

Het *beginsel*. Hetzelfde als in het staatsrecht; heiligheid van recht, gegrond in den wille Gods. Gelijk Souverein bij de gratie Gods geen ijdele klank was, evenmin boven ieder tractaat, het plechtige *In den Naam der H. Drieëenheid*. Stervelingen en zondaars, voor Hem, bij wien geen aanneming des persoons is; stedehouders van den Koning der koningen, geroepen boven anderen tot onderhouding en handhaving zijner wetten, wezen zij elkander, bij het verzegelen hunner beloften, op den God des evangelies die gerechtigheid, vrede, en broederliefde gebiedt; op den Heer der heirscharen, die de raadslagen der boozen vernietigt, machtig is door velen of door weinigen te verlossen, die tot den goddeloozen geweldenaar zegt: „om uw woeden tegen Mij, zal Ik mijnen haak in uwen neus leggen en mijn gebit in uwe lippen;” die niet beschaamd laat worden wie in Christus op Hem vertrouwt, zeer sterke rotssteen en onverwinnbare burcht voor ieder die, vóór en boven alle verbintenissen der menschen, met Hem, God van hemel en van aarde, Potentaat der potentaten, een vast verbond heeft gemaakt.

En nu dit rechtsgevoel, eerbied voor de heiligheid van al wat eigendom is, verplichting om den zwakste, zoodra hij door overmacht bedreigd werd, ter hulpe te snellen, in welken *vorm* werden zij openbaar? Gij weet het; in een stelsel, zoo als ieder systema dat op de waarheid gebouwd is, reeds feitelijk aanwezig, eer het in de wetenschap beredeneerd werd. In het instinktmatig hulpbetoon dat bij gemeenschappelijk gevaar samenvoeging teweegbrengt; in het stelsel van *evenwicht* (*le système de l'équilibre* of *de la balance des pouvoirs*), misschien juister het stelsel der tegenwichten (*des contrepoids* of *des contreforces*) genoemd; ten gevolge waarvan op de onafhankelijkheid of wezenlijke rechten van een Staat, zonder bondgenootschappelijken wederstand in het leven te roepen, geen inbreuk kon worden gemaakt.

Nu de *misbruiken*. — Verstaat men hierdoor de reeks der overtredingen door eerzuchtige Vorsten tegen deze rechtsbeginselen begaan, dan ligt een veeltal grieven voor de hand. Evenwel op den duur hebben, vóór de 18de eeuw, de beginsels getriumfeerd. Zij hebben belet de suprematie eener heerschzuchtige Mogendheid en de vernietiging ook van den kleinsten Staat. Het streven naar oppermacht, hoe menigwerf beproefd, is telkens verijld. Willem I en Maurits hebben, met Elisabeth en Hendrik IV, Spanje bedwongen; de krachtige hand van Richelieu, ook aan Gustaaf Adolf en aan Frederik Hendrik gereikt, verbrak den trots van Oostenrijk; de ontzettende macht en onbegrensde begeerlijkheid van Lodewijk XIV is, na veertigjarigen krijg, dank zij der alliantie van half-Europa en der veerkracht van Willem III, gestuit. Verwonderenswaard is het, zooals von Gentz opmerkt, ¹⁾ dat, in drie eeuwen, niet één Staat te niet ging. Voor de revolutionaire verwoesting van Europa is in de schadelijkheid en schandelijkheid van het voormalige volkenrecht geen oorzaak of beweegreden geweest.

¹⁾ »Es ist gewisz eine merkwürdige Erscheinung dasz im Laufe der drei thatenvollsten Jahrhunderte, unter so vielen gewaltigen Kriegen, so manigfaltigen und entscheidenden Unterhandlungen, so häufigen Schwankungen der Macht, so groszen und umfassenden Revolutionen, in einer so lebendigen Gährung aller gesellschaftlichen, bürgerlichen, religiösen und politischen Verhältnisse, auch nicht ein unabhängiger Staat durch gewaltsame Mittel vernichtet werden könnte. Man sah, obgleich allenthalben von riesenhaften Staatskörpern umringt, weder die *Schweitz* noch *Holland*, noch irgend einen der *teutschen* geistlichen oder weltlichen *Fürste*, noch die geringfügigste der *Reichsstädte*, noch *Venedig*, noch *Genua*, noch die kleinern italienischen Republiken, noch das sich selbst überlassene *Malta*, noch das blühende, aber ohnmächtige *Genf*, zwischen Frankreich und Savoyen gedrängt, noch die *savoyische* Macht selbst, hier von Oesterreich, dort von Frankreich bedroht, noch das von dem spanischen Gebiete auf allen Seiten eingeschlossene *Portugal*, noch nach der ungeheuren Entwicklung und Ausbreitung der russischen und preussischen Macht die *schwedische* oder *dänische* verschwunden. Verschiedene dieser Staaten behaupteten sich allerdings durch eigenen Muth und Kraft, oder durch überlegene Weisheit, oder durch das Gedächtnisz rühmlicher Thaten, wodurch sie in frühern Zeiten zu Unabhängigkeit und Würde gelangt waren. Die meisten aber, wo nicht alle, würden zum groszen Verderben für das Ganze schon längst zu Grunde gegangen seyn, wenn das gemeinschaftliche Interesse Europa's, und die groszen, erleuchteten Grundsätze, nach welchen dieses Interesse so lange verwaltet worden ist, sie nicht gestützt und befestigt hätten.

Noch de beginsels, noch de staatsvormen, noch de misbruiken hebben de Revolutie bewerkt. De beginsels waren onveranderlijke wetten die de Formeerder en Onderhouder aller dingen aan zijne schepselen en onderdanen ten regel voorschrijft; de staatsvormen hadden tot grondtrek onwrikbaarheid van het souverain gezag, voorwaarde van een ruim en onschadelijk genot der vrijheid; de misbruiken, groot en menigvuldig, waren niet menigvuldig en groot genoeg om de Revolutie, aan wier voorbereiding zij dienstbaar werden gemaakt, tot stand te kunnen brengen. — *Un effet sans cause* is eene ongerijmdheid; maar ook ongerijmd is het een gevolg te willen afleiden uit eene oorzaak die daaraan niet geëvenredigd is. De wortel van het revolutionaire kwaad moet dieper dan aan de politieke oppervlakte worden gezocht.

Wellicht vermoedt gij, dat ik niet ongunstig genoeg over het bederf der staatsregelingen en over de kracht der misbruiken denk. Het zij zoo. Gij meent, dat deze misbruiken, op zich zelf, eene omwenteling zouden bewerkt hebben; dat de verontwaardiging der volken menig adellijk slot vernield, menigen priesterstaf verbroken, menigen vorsteliiken zetel omvergeworpen, Europa in burgertwisten en oorlogen zou hebben gestort. Ik onderschrijf het. In de verbastering der Europeesche Staten was aanleiding genoeg om, zoo hervormende wijsheid ontbrak, schrikbarende uitbarsting te bewerken. Maar eene omwenteling is niet *de* Revolutie. Om deze stelselmatige ommekeer van maatschappelijk organisme en gezellig leven, om *deze* Revolutie te doen ontstaan, is meer dan de grootste en talrijkste misbruiken noodig geweest. Eene Omwenteling wier geschiedenis op elke bladzijde de sporen van theoretische ontwikkeling vertoont, heeft een *theoretischen oorsprong*.

Welke zijn de theoriën geweest? hoedanig was haar werking? is zij de bezielende kracht der Historie tot op onzen tijd?

VI.

VERBASTERING VAN HET STAATSRECHT.

Mijne Inleiding heeft, zoo ik wensch, getoond wat de oorzaak der Revolutie *niet* was. Ik heb bestreden dat de Omwenteling, in haar eigenaardige afschuwelijkheid, te wijten is aan een juk, zoo ondragelijk, dat we ons minder te verwonderen hebben over het einde dan over de langdurigheid van der Natiën geduld. Indien in sommige Staten bederf der staatsregeling oorzaak van fellen tegenstand was, ze werd, als een beek in de breede rivier, opgenomen in den revolutionairen golfslag. De Revolutie heeft een eigen leven, uit leerstellingen; uit de *theorie der vrijheid*, welke, aan de hand eener zoogenaamde wijsbegeerte, al wat met de gewaande vrijheid niet overeenstemde, verdrong.

Thans moet ik de theorie zelve beschouwen, voorwerp van hooge ingenomenheid of diepen afkeer. Men acht haar doodelijk of rekent ze onmisbaar voor het geluk van de Volken. De een beweert dat zij gevaarlijk wordt, alleen door verkeerdheden der toepassing; de ander dat verderfelijheid aan het licht komt, zoodra toepassing beproefd wordt. — Ons is het noch om panegyricum, noch om hekeldicht te doen. Aan het historische standpunt getrouw, oordeel ik niet, maar beschrijf. De theorie wil ik nagaan in oorsprong en werking. Mij is het steeds voorgekomen dat het eenvoudig levensverhaal de geloofwaardigste karakterschets bevat. Uit een *biografisch* overzicht

zal duidelijk worden dat het leven dezer theorie voortduurt, en dat ook ons de macht drukt van beginselen, wier ter zijdestelling de eerste voorwaarde is om aan herstel van een vernederd en kwijnend vaderland met vrucht werkzaam te zijn.

Deze levensbeschrijving der theorie is tweeledig, daar zij eerst haar *oorsprong*, vervolgens haar *werking* ten onderwerp heeft.

Oorsprong. — Ik wensch te doen zien dat men in een toestand is geraakt, waarin het revolutionair beginsel van lieverlede de overhand verkreeg; dat de Revolutie-leer geen eigendunkelijk gewrocht is van menschelijk vernuft, maar het natuurlijk organisme van dit beginsel, en dat in de worsteling tegen het historische en onveranderlijke wezen der dingen, de kiem ligt der historie van het revolutie-tijdperk.

Slechts vluchtige omtrekken geef ik, maar ik geef ze *aan u*; daarom, terwijl ik op uw eigen nader onderzoek reken, zal ik, ter aanduiding van den gang mijner redeneering, met de vier volgende punten kunnen volstaan.

I. De *verbastering van het staatsrecht* is aan de opkomst van het revolutie-beginsel bevorderlijk geweest.

II. De *Reformatie* is geen oorzaak der Revolutie.

III. De Revolutie-leer is de openbaarwording van *het ongeloof in stelselmatigen vorm*.

IV. De levensbeschrijving der Revolutie is de geschiedenis der worsteling *van haar beginsel tegen natuur en recht*.

De opkomst van het revolutie-beginsel is met *de verbastering van het Staatsrecht* in verband.

Ik wijs op *a. de wezenlijkheid* der republikeinsche ontaarding; *b. haar oorzaken*; *c. de valsche notie van den Staat*; *d. de algemeenheid* dezer dwaling; *e. haar tweërlei richting*; en, als gevolgtrekking, *f. den invloed* ter voorbereiding van de Revolutie. — Een onderwerp van te meer belang, om de

gehechtheid aan het wanbegrip dat ik vooral bestrijd; de verkeerde opvatting van het wezen van den Staat, vooroordeel ook van onzen tijd, voorwendsel van revolutionaire willekeur en geweld, krachtig beletsel op den weg naar vrijheid en recht.

a. Dat verbastering van het staatsrecht *bestaan heeft*, vordert geen vermoeiend betoog. Wij zijn het eens omtrent den historischen aard der Europeesche Rijken; patrimoniële vorstendommen, heerlijkheden, waarin de alleenheersching, getemperd en beperkt, binnen den omvang van eigen rechten en erfelijk gezag, alleenheersching *heette* en *was*. Wij keuren af dat men deze monarchieën beschrijft als machtige republieken onder éénhoofdig bewind. Deze dwalingen waren aan de dwalingen der bespiegelende wetenschap verwant. Het *jus constitutum* werd verwrongen, om de verkeerde denkbeelden die men zich van het *jus constituendum* gevormd had. Er was een theoretisch staatsrecht, volgens hetwelk iedere staat, onder elken naam en gedaante, rechtens eene gemeenschap, letterlijk *res publica* werd; zoodat, het wezen der monarchie (*res Regis, res propria*, niet *res populi*, niet *res publica*) te niet ging. — Zelfs waar alles monarchaal was, hield men aldus van lieverlede de Republiek voor normalen en wettigen toestand.

b. Hoe is dit mogelijk geweest? Dit zal blijken, wanneer wij de *oorzaken* dezer zonderlinge verandering nagaan. Misschien is de oplossing van het raadsel niet bezwaarlijk, zoodra we acht geven hoe zich in de middeleeuwen de wetenschap gevormd heeft. Haar opkomst in het nieuwer Europa is herleving, voortzetting van het leven der oudheid. Germaansche ruwheid week voor Romeinsche beschaving. Die gezegevierd hadden met het zwaard, hebben voor de meerderheid van kennis en verlichting onder gedaan. Niet slechts werden Romeinsche instellingen en zeden, als gewichtig bestanddeel, met de Europeesche ontwikkeling vermengd; de geest der oudheid werd, bijkans uitsluitenderwijs heerschend op het terrein der bespiegelende kennis. En wat was het natuurlijke gevolg? dat

het tegenwoordige, met het verledene vergeleken, voorwerp van minachting werd. De geleerden leefden in de oudheid; werden met haar denkbeelden en voorstellingen doorvoed; met de *historie*, met de *taal*, met het *recht*, met de *politiek* der oudheid. De oudheid wees, als hadden er nooit monarchieën bestaan, telkens op de republiek.

De *historie*. — Men wendde gaarne het oog van de duistere en verwarde tijden, welke den val van het Romeinsche Rijk vergezeld of gevolgd hadden, af, om in vroeger eeuw op belangrijker of althans bevalliger onderwerpen te zien. Men schoof de dorre voordracht van onwetende en bijgeloovige analisten ter zijde, om zich te verlustigen in de geschiedschrijvers van Griekenland en Rome, zoo gewichtig van inhoud, zoo boeiend in vorm. Deze maakten melding van machtige en bloeiende Rijken, maar wat was het voorname onderwerp hunner geschriften? wat was het, waardoor men aangetrokken, getroffen, tot bewondering en naijver gewekt werd? Immers de levensloop der republieken; Tyrus, gebiederes der zee; Sparta, waar ieder burger krijgsman en ieder krijgsman held was; Carthago, dat, door handel en gezag, de verst afgelegen gewesten cijsbaar gemaakt had; Athene, waar de oorlogsroem door de heerlijkheid der kunst verhoogd, en de olijftak met lauweren bekranst was; Rome, dat allen vroegeren luister door den glans zijner wapenen had verdoofd, een reeks van veelvermogende Staten vernietigd, de halve wereld in ketenen gelegd. Aan de gebreken werd nauwelijks gedacht. Men vergat dat, in die vermaarde gemeenebesten, voor velen burgerrecht en voor zeer velen slaafsche dienstbaarheid was, zelden staatsburgerlijke vrijheid en dikwerf losbandigheid of tirannie, en dat in de historiebeschrijving menigmaal waarheid, maar ook vooral bij redenaars en dichters, ophef en grootspraak geweest was. De voorspoed, het heil, de glorie van republieken werd het voorwerp van eenzijdige beschouwing; in republieken zocht men den model-staat; de volmaking der menschheid onder republikeinschen vorm.

De *taal*. — Het latijn, meer nog dan daarna het fransch

uitsluitend en algemeen, was de spraak der geleerdheid en beschaving, der diplomatie, der briefwisseling, het voertuig, in den Staat en in de Kerk, vooral wat niet populair en (dit stond toen gelijk) triviaal was. Het latijn was voor de germaansche natiën, bij onbekendheid met eigen schatten, onmisbaar. Wie zou, daar een werktuig uit eigen erts nog niet gesmeed was, of althans in zijn ruwen vorm bijkans onbruikbaar geacht werd, zich niet bij voorkeur van een fijngeslepen instrument hebben bediend! Ook de behandeling van staats- en volkenrecht geschiedde altijd in het latijn. Deze algemeenheid van het latijn was voor de ontwikkeling der volken van belang. De kleur der uitdrukking staat tot de vorming der gedachte in verband. Het wezen der dingen werd gewijzigd door het latijnsche koloriet. In het staatsrecht werd overneming der woorden met overneming der velerlei denkbeelden die zich daaraan hechtten vergezeld. De taal had zich onder republikeinschen invloed ontwikkeld; zoo was er, ter aanduiding van politieke vormen, bij schraalheid aan uitdrukkingen op vorstendommen toepasselijk, overvloed van republikeinsche zegswijzen. De gansche terminologie, hoe oneigenaardig en vreemd, werd echter, gemakshalve en om de voorkeur die men aan de Republiek gaf, doorgaans zonder opzet ingevoerd en genaturaliseerd. De Staat, eene monarchie, heette *respublica* of *civitas*; de bevolking, die uit onderdanen bestond, *liber populus*; de stenden, die als vasallen of eigenaars, tot raad- of geldgeving geroepen, onderworpen bleven aan den monarch, de stenden, door wier samenstelling en beraadslaging zelve het denkbeeld van volk, in den republikeinschen zin, uitgesloten werd, kregen den naam van volksvergadering, *comitia*; de domeinen of eigendommen van den Vorst waren *patrimonium populi*, volks- of nationaal-goed; zijn geld *aerarium publicum*, openbare schatkist; de bedieningen door hem ingesteld, *munera publica*, openbare ambten. ¹⁾ — Aan de ver-

¹⁾ »Ainsi l'on prit insensiblement l'habitude d'exprimer par les mêmes mots, des idées ou des rapports absolument opposés, de confondre par conséquent les uns avec les autres, et de tirer de là une foule de conclu-

keerde benamingen knoopte men verkeerde begrippen; zoodat de etymologische beteekenis de historische beteekenis verdrong.

Het *recht*. — De voortreffelijkheid der romeinsche wetten had de natiën door welke het gebied van Rome overheerd werd, tot willige en dankbare leerlingen gemaakt. Eigen overleveringen en gewoonten werden daaraan ondergeschikt. Privaat en publiek recht waren bij de Romeinen nauw vereenigd; aldus werd men, ook door hun rechtswezen, tot republikeinsche voorstellingen gebracht. De hoogste bloei der rechtswetenschap was gelijktijdig met de staatsontaarding onder keizerlijk bewind; zoodat in de schriften der vermaarde juristen de keizer, die alle gewichtige ambten en bedieningen der Republiek in zich had vereenigd, hoofdpersoon, zijn wil het richtsnoer, en zijn gezag het middenpunt was. Deze voorstelling werd op de Vorsten van het nieuwere Europa toegepast. ¹⁾ Vooral, nadat in het Frankische Rijk Karel de Groote den titel van Imperator en Caesar en Augustus aanvaard had, was het alsof de lijn der Romeinsche keizers in hem en zijne nakomelingen voortgezet wierd. Gereede aanleiding dus om den monarch in het licht der Romeinsche inrichtingen te stellen; om het christelijk-germaansche staatsrecht te verwringen; om, voor den aard en de uitgestrektheid van het gezag, regels en voorschriften te ontleenen aan een toestand van achteruitgang en bederf. Maar deze bedorven toestand was republikeinsch. Men mocht in het caesaristische Rome het heilzaam gezag van een opperhoofd, of het heillooze juk van een tyran zien, dit Rome was voortzetting van een gemeenebest onder eenhoofdigen vorm. De macht van den oppermagistraat, op keizerlijken zetel, dragelijk of ondragelijk, naarmate van de persoonlijkheid der regenten,

sions erronées. La corruption du langage, l'imperfection des signes furent de tout temps, et sont encore aujourd'hui la source d'erreurs infinies; au lieu de changer le mot pour l'approprier à la chose, on appliqua de force à la chose le sens du mot impropre dont on se servait pour la désigner." Von Haller, I. 99.

¹⁾ [L'idée avait toujours préoccupé tout le moyen âge allemand que le *saint-empire* est la continuation de *l'empire romain*. Tocqueville, *l'Ancien régime* p. 345.]

was in den grond republikeinsch despotisme, ondersteund door militair geweld. Straks scheen ook de monarch, in de Europeesche rijken, opperbestuurder of tyran van een gemeenebest. Misverstand, dat aanleiding gaf om het hoogste gezag óf, als onbeperkt, telkens te willen uitzetten, óf, in naam der vrijheid, telkens te bestrijden; gevaarlijk misverstand waarbij de vorst, in schijn of althans enkel feitelijk verhoogd, inderdaad en rechtens tot republikeinsche overheid en magistraats-persoon verlaagd werd. ¹⁾

De *politieke wetenschap*. — De Ouden hebben Vorstendom en Gemeenebest niet verward. Eene monarchie noemden zij niet *respublica*, maar *regnum*, *principatus*, *dominatus*. Zij maakten onderscheid tusschen burgers (*cives*) en onderdanen (*subditi*). Wanneer zij onder de keizers van republiek spraken, het was niet uit onbekendheid met het verschil, maar dewijl de staat metterdaad gemeenebest en de macht des keizers een opgedragen of aangematigd gezag was. Doch, ofschoon zij, waar het op nauwkeurigheid der definitie aankwam, de kenmerken van een vorstendom niet voorbijgezien hebben, de wetenschap had bij hen een uitsluitend republikeinsche richting. Geen wonder; want de republiek was bij Romeinen en Grieken, de monarchie bij verachte Barbaren in zwang. Deze werd *pro memoria* in de classificatie opgenomen; evenwel hield de wetenschap zich doorgaans met de vormen welke bij hen, die men beschaafde natiën noemde, bestaan hadden, bezig; alsof enkel aan gemeenebesten aandacht behoorde te worden gewijd. Het hoofdwerk, dat van Plato zoowel als dat van Cicero, over het staatsrecht, heet *de Republicâ*. Zoo was het bij de Ouden. Evenzoo bij hen die hun voetspoor hebben gedrukt. Denkt aan den vermaarden Machiavel. Het oordeel over hem, hoe verschillend, komt hierin overeen, dat zijn invloed, evenzeer

¹⁾ [»La législation nationale fut peu à peu transformée de telle façon qu'elle devint méconnaissable. Elle était remplacée par un, je ne sais quoi, qui était encore germanique par le nom et romain par le fait.... Le droit romain, qui a perfectionné partout la société civile, partout a tendu à dégrader la société politique, parcequ'il a été principalement l'oeuvre d'un peuple très civilisé et très-asservi. Tocqueville, l. 1.]

als zijn kunde en scherpzinnigheid, buitengemeen was. En, hoedanig? immers republikeinsch! Of leefde hij niet in eene republiek? was hij niet met den geest van Rome doortrokken? is niet de studie van Livius zijn oefenschool geweest? is niet zijn *Princeps* (dat is, de burger, door misdaden of verdiensten, van het oppergezag meester) de tiran der oudheid? is dergelijk een prinselijk opperhoofd niet *aliquid praestans et regale in Republicâ*? is het derhalve niet onbetwistbaar, dat ook zijne geschriften, in verband met die zijner beroemde oude leermeesters, tot het republicaniseeren van de wetenschap hebben medegewerkt?

Reeds aldus is het niet onverklaarbaar dat de geleerden, door historische kennis, spraakgebruik, rechtsstudie, staatkunde, op vreemd gebied overgebracht zijn; doch, ook buiten de wetenschap, zijn er oorzaken geweest, waardoor, bij geleerden en ongeleerden, het republicanisme in zwang geraakt is. De verwarring der begrippen is niet enkel aan antieke richting te wijten. Eigen ontwikkeling der Europeesche volken heeft overhelling naar republikeinsche denkbeelden versterkt. Let op den zedelijken invloed en den voorrang, althans tot in de 15de eeuw, van Italië, waar de onafhankelijkheid der steden in het aanzijn van machtige republieken werd bewaard. Op den bloei, het vermogen, den overmoed der steden, wier inwendig en eigen beheer, te midden eener monarchie, alle kenmerken der republiek had, en menigwerf de geheele reeks der wisselingen van een republikeinschen regeeringsvorm doorliep. Op de menigvuldigheid der Corporatiën en Gilden, waar het belang der leden en gildebroeders op gemeenschappelijken voet werd beheerd. Op de verlegenheid der vorsten, door krijg, of geldverspilling, of veelsoortigen tegenspoed, zoodat dikwerf herhaalde toevluchtneming tot de goedwilligheid der onderzaten, medewerkte om den eerbied voor het souverain gezag, door openbaarmaking van financieele afhankelijkheid, te doen verflauwen. Voegt dit alles te zamen; overweegt de vereenigde werking dezer omstandigheden, in verband met den vreemdsoortigen grieksch-latijnschen gang der beschaving, en het zal

u niet raadselachtig zijn hoe een begrip, aan den aard der Europeesche monarchiën vreemd, zich van de algemeene denkwijls heeft meester gemaakt.

c. Ik kom tot den *normalen vorm* en het *kort begrip* van het verbasterde staatsrecht; tot de valsche *voorstelling van den staat*.

Wij kunnen reeds *a priori* den aard en den vorm dezer dwaling ontdekken. Men leefde in monarchiën en droomde van republiek. Verbeelding en wezenlijkheid overeen te brengen, is behoefte van den menschelijken geest. Slechts ééne oplossing van het problema was er, en langs alle de wegen welke de wetenschap insloeg, werd men naar die ééne uitkomst geleid; naar het besluit dat ook iedere monarchie oorspronkelijk republiek is. — Maar hoe kon dit beweren met de historische gesteldheid der dingen worden gerijmd? hoe zou men, bij ondervinding of besef dat menig deel der geschiedenis zich niet alzoo liet verbuigen, de onwettigheid volhouden van het kenmerk en wezen der monarchie? hoe vooral, bij den wensch of de noodzakelijkheid om desniettemin den monarchalen vorm te behouden, de republikeinsche inrichting en geest ter bezieling aanprijzen ook van dezen vorm? Alleen wanneer de welgevallige denkwijls door een woord dat in republikeinsche strekking alle regeeringsvormen omvatte, geformuleerd werd; wanneer het gelukte zoodanig theoretisch begrip te vinden, zoodanige definitie van den staat, waarbij zelfs de monarchie, in den grond der zaak gemeenebest werd, en waaraan, als proefsteen, de rechtmatigheid van elken historischen staat zou worden ter toetse gebracht.

Dergelijke formuul ontwikkelde zich uit de behoefte zelf. De historische wezenlijkheid bezweek onder speculatieve droombeelden, de ervaring werd tot zwijgen gebracht. Aldus verrees de valsche notie van den *staat*, welke, tot op den huidigen dag, schromelijke verwarring en buitensporigheid en ellende bewerkt heeft. Zij is deze: de staat, elke staat, moet als *associatie* worden beschouwd. Gij verstaat mij; ik bestrijd niet dat een staat associatie zijn kan, en dikwerf geweest is: dit

ware soortgelijke eenzijdigheid als ik in anderen afkeur; ik zou dan het wettig aanzijn van elke republiek ontkennen. Dit betreurt ik, dat men het kenmerkend verschil voorbijgezien, monarchale *eenheid* met republikeinsche *vereeniging* verward, *aggregatie* voor *associatie* gehouden, van elken staat een genootschap, eene maatschappij, eene gemeente gemaakt, de monarchie weggeredeneerd, en de rijken van Europa aan tweedracht en ontbinding prijs gegeven heeft.

Zoodra men op deze misvatting in haar corollariën let, ontwaart men hoe zij het aanzijn aan eene geheele revolutionaire theorie geeft. Is de vorst alleenheerscher in een republiek, vanwaar dan zijn gezag? bij opdracht. Van wie? van de meerderheid der burgers. Op hoedanige wijs? bij overeenkomst en maatschappelijk verdrag. Waartoe? om te waken voor het algemeen belang. Op welke voorwaarden? van gemeen overleg en verantwoordelijkheid. Voor hoelang? tot de gunst verbeurd is, of het mandaat ingetrokken wordt.

d. Het gewicht dezer dwaling zal duidelijker worden, wanneer wij letten op haar *algemeenheid*.

De dwaling was voor de beoefenaars der wetenschap een *axioma* geworden. Geen verder onderzoek kwam te pas. Natuurlijk! waar valsche begrippen inslopen, ontbrak het nooit aan scribenten, door wie zij, met praal van redeneering en vertoon van kundigheden, in stelselmatigen vorm gehuld werd. Allerlei systemata werden op den eenigen grondslag gebouwd; niemand had twijfel aan de deugdelijkheid van het ondergeschoven fundament. Het denkbeeld van een *pactum sociale*, staatsverdrag, als levensvoorwaarde van iederen staat, werd zoo zeer hoofdwaarheid, *primum verum*, dat iedereen daarin het punt van uitgang der wetenschap zag. Vooral in de politieke geschriften der 16e en 17e eeuw. Wellicht zijn er uitzonderingen, zoo als Filmer in zijn werk *de Patriarcha*; over 't algemeen waren de geleerden verzwolgen in den maalstroom; „apparent rari nantes in gurgite vasto.” Verwacht geene lastige optelling van namen en boeken. Één voorbeeld zij genoeg. Maar welk een!

van De Groot. Ik verlang niet (wat ook Bilderdijk niet, ten minste niet altijd, heeft gedaan) den roemwaardigen man uit de lijst van hen op wie Nederland roem draagt, te schrappen. Ik wensch hem onder de groote mannen, mits niet onder de kleine afgoden, van Nederland te blijven tellen. Om zijne feilen in de praktijk, waarover men ook meermalen een al te hard oordeel gevelde heeft, vergete men niet dat het licht zijner politieke wijsheid, langen tijd en niet ten onrechte, aan vorsten en volken ten baken verstrekt heeft. Met Haller ¹⁾ breng ik hem hoogen lof. Des te eerder besluiten wij dat, waar hij gedwaald heeft, de dwaling algemeen was. Ook hij is in het misbegrip gevallen. Niet enkel in het geschrift *de Antiquitate Reipublicae Batavae*, waar hij zich, niet publicist, niet jurist, maar, in den geest der Heeren Staten van Holland, genealogist van hun Groot-Mogenden, bijkans duizend jaren vóór dat zij bestaan hadden, betoond heeft. Niet in deze onrijpe vrucht zijner jeugd alleen, maar in het doorwrochte werk waaraan hij zijne beste krachten gewijd en voor een onnoemelijk getal navolgers den weg afgebakend heeft; in het beroemde meesterwerk *de Jure Belli ac Pacis*. Telkens zegeviert het valsche denkkeeld over beter inzichten, waarvan het echter blijkt dat ze bij den schrijver geenszins verloren zijn geraakt. Meermalen vindt men bij hem nauwkeurige begrippen omtrent wezen en oorsprong der monarchie. „Il peut arriver qu'un père de famille, qui possède une grande étendue de terres, n'y veuille recevoir que ceux qui se résoudront à dépendre absolument de lui; ou que quelqu'un, aiant un grand nombre d'esclaves, les affranchisse à condition qu'ils le reconnaîtront pour leur Souverain, et qu'ils lui paieront des tailles et des impôts." Uitdrukkelijk

¹⁾ »Grotius sera difficilement surpassé dans le droit particulier naturel, dans le droit des gens qui n'en est que l'application, et dans le droit criminel.... Ceux qui de nos jours on écrit sur le droit de la nature et des gens ne sont pas dignes de lui être comparés, et quand un sophiste ignorant, comme J. J. Rousseau, croit se débarrasser de lui en disant d'un ton doctoral, qu'il établissait le droit par le fait, on ne peut qu'en sourire de pitié, comme à la vue d'une taupe qui voudrait prescrire au soleil la manière dont il doit éclairer le monde." von Haller, I. 39.

vermeldt hij de *patrimonieele* rijken. „Il y a quelques Rois qui possèdent la Couronne en pleine propriété. Il y a des Souverainetes que l'on possède en pleine propriété, c'est à dire, dont le Souverain est maître comme de son patrimoine. Rien n'empêche qu'un Roi n'ait un droit de propriété sur certains peuples, en vertu duquel il pourra les aliéner, s'il veut." Hij doet opmerken dat, door inwilligingen en beloften van den Souverein, de souvereiniteit zelve geenerlei verandering ondergaat. „*La Souveraineté n'est pas moins Souveraineté, quoique le Souverain, lors de son installation, s'engage solennellement envers ses sujets, ou envers Dieu, à certaines choses qui regardent même le Gouvernement de l'État...* La vérité de ce que je dis, paroît par l'exemple d'un *Père de Famille*, qui a promis à sa Famille quelque chose qui regarde sa direction; car, quoiqu'il doive tenir sa parole, il ne cesse pas pour cela d'être le Chef et le Souverain en quelque manière de sa Famille, autant que le permet le but et la constitution de cette petite Société. Un mari de même ne perd rien de son autorité sur la femme, pour lui avoir promis quelque chose qu'il ne sauroit se dispenser d'accomplir." — Hij verwerpt de meening dat de Souvereiniteit altijd bij het Volk is. „Il faut réfuter l'opinion de ceux qui prétendent que *la Puissance Souveraine appartient toujours et sans exception au Peuple*, en sorte qu'il ait droit de réprimer et de punir les Rois, toutes les fois qu'ils abusent de leur autorité. Il n'y point de personne sage et éclairée qui ne voie combien une telle pensée a causé de maux, et en peut encore causer, si une fois les esprits en sont bien persuadés." — Vragen wij nu hoe dezelfde man, wiens ongemeene scherpzinnigheid aldus in het oog valt, den staat definieert, ook bij hem is de staat een lichaam van vrije menschen vereenigd ten algemeenen nutte.¹⁾ „L'État est un corps parfait de personnes libres, qui se sont jointes

¹⁾ [Over de betrekking van de Groot tot het staatsrecht van de Revolutie zie Stahl's *Geschichte der Rechtsphil.* I. 163—175, gedeeltelijk overgenomen in *Grondwetherziening en Eensgezindheid*, blz. 515—518.]

ensemble, pour jouir paisiblement de leurs droits et pour leur utilite commune." Wat hij souvereiniteit noemt, beruste nu bij één of meer personen, naar de verschillende zeden en volksgewoonten, dit verschil in vorm maakt in het wezen geen verschil; de monarchie is aldus, ook in het systeem dezer hoofdgedachte, wijziging der republiek; elke staat eene associatie, vereeniging van vrije burgers. Zij heeft in overeenkomst haar oorsprong, in algemeen belang haar richting en doel. — Zoudt ge, na deze aanwijzing, uit andere auteurs citaten verlangen, of zijt ge overtuigd dat voor de meesten de waarheid verborgen is gebleven, waar zelfs de Groot ze voorbijzag?

De dwaling was algemeen onder de geleerden, maar niet onder geleerden alleen. Dit laat zich begrijpen. Want, vooreerst, de werking der oorzaken van de ontaarding der politieke voorstellingen was geenszins binnen de studeercellen beperkt; ten anderen, bestond toen, minder dan in onze dagen, scheiding tusschen theorie en praktijk; weshalve de invloed der wetenschap, die zich ten allen tijde een weg ter onderwerping van de maatschappij baant, spoediger bespeurd werd. En inderdaad de valsche notie van den Staat vindt men overal. Bij de wijsgeeren. Gij behoeft slechts de schriften van Locke, die zoovele bewonderaars en navolgers had, open te slaan om hem, bepaaldelijk in zijne *Two Treatises of Government*, aan de geliefkoosde hersenschim hulde te zien brengen. Bij de geschiedschrijvers, de dichters; zij was met de literatuur vereenzelvigd; zij was populair; zij behoorde onder de *loci communes*, met wier prachtige omschrijving de welsprekendheid zich te goed deed. Lessen hieruit ontleend vinden wij zelfs in de schriften van welmeenende geestelijken, door wie Lodewijk XIV omringd was; zelfs in de toespraken bij plechtige gelegenheden tot hem gericht. De Vorst werd, waar er nog een zweem was der plichtmatige vrijmoedigheid van den evangeliedienaar, niet gewezen op den goddelijken oorsprong zoowel van de beperktheid als van den omvang zijner rechten; althans de vermaningen werden met republikeinsche begrippen op

zonderlinge wijze vermengd. Zoo was het met Fénélon; zoo met Massillon. ¹⁾

e. De aard, de algemeenheid, de gevaarlijkheid der dwaling zal nog duidelijker zijn, wanneer op haar *tweeërlei richting* gelet wordt.

De onvermijdelijkheid dezer dubbele richting komt, zoodra men het politieke leerstuk van naderbij gadeslaat, aan het licht. Wanneer de staat voor vereeniging van burgers onder een opgedragen gezag doorgaat, dan wordt gelet òf op het recht van hen die zich vereenigd hebben, en dan is men gereed den vorst, in hoedanigheid van ambtenaar, tot verantwoording en ondergeschiktheid te roepen; òf op het belang des vorsten en de wenschelijkheid van orde en bestendigheid in het bestuur, en dan helt men over om, met versterking van het gezag, lastige wederstreving te bedwingen. Volgens beide gevoelens, is *opdracht* de grondslag van den staat; de een beweert wat de ander ontkent, namelijk dat de opdracht tevens geweest is *afstand*. Waar men van het staatsverdrag ter regeling van het staatsbestier uitgaat, heeft men voor zich losbandigheid of dwingelandij; de keus wordt door neiging, karakter en omstandigheden bepaald.

Vergunt mij u dit aanschouwelijk te maken in twee publicisten, Hobbes en Sidney; land- en tijdgenooten, maar door de gebeurtenissen die zij beleefd hebben, in tegenovergestelden zin, geleid. Verontwaardigd beiden, maar Hobbes over den puriteinschen vrijheidsgeest, die zich niet ontzien had de hand aan den geheiligden persoon des konings te leggen; Sidney over de laaghartige gedragingen van vorsten, die de rechten

¹⁾ Fénélon zeide in zijne *Directions pour la conscience d'un Roi*: »C'est un contrat fait avec les peuples pour les rendre vos sujets; commencerez-vous par violer votre titre fondamental? Ils ne vous doivent l'obéissance que suivant ce contrat, et si vous le violez, vous ne méritez plus qu'ils l'observent." — En Massillon in een predikatie: »Oui, Sire, c'est le choix de la nation qui mit d'abord le sceptre entre les mains de vos ancêtres,... le royaume devint ensuite l'héritage de leurs successeurs, mais ils le durent originairement au consentement libre des sujets."

der bevolking niet geteld en met beloften en eeden gespeeld hadden, waren zij begeerig om de willekeur, de een van de volksdriften, ¹⁾ de ander van het koninklijk gezag, aan den band van politieke instellingen te leggen.

Zie het stelsel van Hobbes; eenvoudig, maar in dien eenvoud ontzettend. Hij gaat van den natuurtoestand uit. De menschen, oorspronkelijk vrij, waren aldus rampzalig door onderlingen strijd. Oorlog was er van allen tegen allen. Om uit die ellende te raken hebben zij een staatsverdrag gesloten; een verdrag waarbij de staat gevormd is. Maar blijven ze nu vrije menschen in die burgerlijke maatschappij? Hebben zij het recht den souverain hunner keus aan den leiband hunner wispelturigheid en driften te houden? Neen voorwaar; dit zou terugkeeren zijn tot de vroegere verwarring; een bestendigen van het kwaad waartegen de maatschappij ten geneesmiddel dient. De opdracht is overdracht, is afstand, is onherroepelijke abdicatie geweest. Het collectief gezag der burgers is, eens voor altijd, in de macht der vorsten geraakt. Merk nu waarheen Hobbes, door de onweerstaanbaarheid eener valsche redeneering, gebracht is. De vorst werd meester van het gezag. En van welk gezag? Niet volgens het historische staatsrecht, door de vrijheden van onderdanen evenzeer als door de rechten van burgers, beperkt; integendeel, van een gezag dat vrije en volledige beschikking heeft over al wat het bereikt. De schijnbaar meest buitensporige is hier de juiste uitdrukking van het stelselmatig betoog. De vereeniging der burgers is de staat; de wil dezer vereeniging, door de uitspraak der meerderheid kenbaar gemaakt, de algemeene wil; en vermits die vrije wil zich in het gouvernement opgelost heeft, geldt voortaan, als ware zij de wil van allen, de willekeur van het bewind. De staat is een verslindend gedierte, *Leviathan*, waarvan de souverain de ziel is, terwijl onderdanen of burgers ledematen

¹⁾ [In tegenovergestelde richting geldt, ook van Sidney, wat Stahl zegt van Hobbes: „Er wurde auf seine absolutistische Lehre auch noch durch einen practischen Beweggrund geführt.“ *Rechtsphilos.* I, 180. — Hierboven, bladz. 21.]

van het monsterachtig geheel zijn. Verbeeld u niet dat hier sprake is van stoffelijk belang. De op- en overdracht is onvoorwaardelijk en alomvattend; eigendom en leven, wil- en zielskrachten zijn ter beschikking van de Overheid; wederstand en afkeuring misdadig; ja zelfs, daar men, opgenomen in de algemeenheid, gerekend wordt ter vorming van den algemeenen wil medegewerkt te hebben, is de afkeuring, waarbij men dus tegen eigen wil en daad protesteert, onredelijk en zinneloos verzet. Het bevel van den soeverein is reeds, dewijl het zijn bevel is, rechtvaardig en wettig; zijn goedvinden is de toetssteen van waarheid en recht. Aldus heeft Hobbes uit het staatsverdrag een despotisme gesponnen, dat, om gedrochtelijke slaafsheid, *servilisme*, het opschrift, *nec plus ultra* verdient.

Nu Algernon Sidney. Grooten roem heeft hij verkregen, als deelgenoot en slachtoffer eener samenzwering, onder de eerbiedwaardigste martelaren der vrijheid geteld. Wij loopen thans minder gevaar door dezen glans te worden verblind; sedert men op de aristocratische overhelling van zijn karakter gelet en ook ontdekt heeft dat deze fiere Engelschman, deze felle vorstenbestrijder, deze belangelooze patroon der vrijheid, met de bereidvaardigheid der baatzucht, van Lodewijk XIV geldelijken onderstand genoot. Wat heeft, in tegenstelling met den despotischgezinden Hobbes, de vrijzinnige Sidney geleerd? Gelijkheid is er in hun beginsel; slechts in de gevolgtrekking contrast. Voorzeker, zegt ook Sidney, de staat is door overeenkomst gevormd; de soevereiniteit is maaksel, creatuur van het volk. Maar nu verder. Zou Hobbes gelijk hebben? Zou het schepsel aan die het geschapen heeft, de wet stellen? Neen; opdracht is geen afstand, de vereeniging, die de macht aan den zoogenaamden soeverein verleent, is en blijft soeverein; met elke eigenschap der soevereiniteit, met het recht om het gezag van den ambtenaar, of zaakwaarnemer, of gelastigde, of rentmeester, of dienaar, te regelen, te beperken, te hernemen, zonder maatstaf dan wat haar belooft. Hobbes heeft het recht der volken, Sidney het recht der overheid vernietigd. Maar, gelijk Hobbes de eechtheid van het vorstelijk gezag,

waarvan hij zich verdediger waant, tegen de valsche munt van despotisch alvermogen verruilt, evenzoo is het bedriegelijke schijn, wat Sidney als vrijheid uitvent. Geene bevestiging der historische vrijheden en rechten, ter beperking van overmacht en geweld; maar eene algemeene vrijheid, die de rechten bedreigt, niet enkel van den souverain, maar van allen, ten behoeve van hen die zich als vertegenwoordigers doen gelden van den algemeenen wil. Langs beide wegen komt men tot dwingelandij, hetzij door vorsten of door factiën uitgeoefend. — Vraagt men hoe dergelijke leerstellingen, waarin zich het merk van ongerechtigheid en ongerijmdheid overal vertoont, opgang hebben gemaakt? Zoodra de valsche definitie van den staat was aangenomen, werd dit onvermijdelijk. In beide schrijvers was, met middelmatige bekwaamheid, logische nauwgezetheid. Aldus levert ons dit tweetal de dubbele reeks syllogismen, welke, naar de dubbele opvatting, waarvoor zij vatbaar is, in de verderfelijke definitie van den staat, als *associatie*, reeds ligt.

Dezelfde strijd heeft de beoefenaars van de wetenschap verdeeld. Niet allen zijn even consequent. Sommigen hebben gewiefeld, en, voor beide uitersten bevreesd, zonder eenheid van beginsel, ten halve in de verderfelijke gevolgen der beide opvattingen gedeeld. ¹⁾ Zoo was Puffendorf, wiens werk, hoewel het menigen lichtstraal bevat, op de onderstelling der *societas civilis* gebouwd is; en die, terwijl hij zich tegen Hobbes verzet, den souverain het recht toekent om, voor het heil van den staat, over eigendom en leven te beschikken. Zoo Boehmer, aan wien weinigen in scherpzinnigheid en kunde

¹⁾ »Les juriconsultes et les publicistes Allemands s'imaginaient qu'il ne s'agissait d'autre chose que d'interpréter le principe nouveau et plausible (de l'existence d'un contrat social), de manière à tranquilliser les Princes et les peuples, et d'éviter, comme ils le disoient de très-bonne foi, les deux excès, du *machiavélisme* qui change les Souverains en tyrans et du *monarchomachisme* c'est-à-dire de l'esprit révolutionnaire, qui fait des peuples les assassins des rois. Mais ils ne réfléchirent pas que l'erreur fondamentale ou la cause de ces deux écueils, se trouvait dans le faux principe même, et non dans les conséquences qui en dérivent."

gelijk zijn, en die, ofschoon hij tegen het staatsverdrag twijfelingen oppert, telkens op grond van het welzijn van den staat, aan het eigen en persoonlijk gezag van den souverain, onder den titel van staatsgezag, eene uitbreiding geeft, die gelijken tred met vermeende staatsbehoefte houdt. — Doch er was ook meer stoutmoedige eenzijdigheid van hen die, bij minder kunde, minder bezwaar hadden. Aldus heeft zich eene dubbele lijn publicisten gevormd (naarmate men de macht, óf der vorsten, óf der volken, voorstond), die zich onderling met de hatelijke benamingen van *machiavellistae* of *monarchomachi* hebben begroet. Alle deze schrijvers, wat ze ook stichteden, hebben op denzelfden grondslag gebouwd; allen hun steunpunt in dezelfde heillooze dwaling gezocht, zoodat ze ook door de menigvuldigheid en hevigheid der twisten, in schijnbare onbetwistbaarheid won. Aldus heeft gang zoowel als oorsprong der wetenschap, invloed der oudheid zoowel als loop der gebeurtenissen in lateren tijd, samengewerkt om aan het begrip van den staat, als *genootschap*, eene kracht te verleenen, thans nog in wetenschap en praktijk openbaar.

f. Nog iets over den *invloed* der verbastering van het staatsrecht op het ontstaan der Revolutie.

Ook hier houde men het onderscheid tusschen de vroegere omwentelingen en de Revolutie bij uitnemendheid in het oog. De invloed op *revolutiën* is groot en onberekenbaar geweest. Van verbastering van het staatsrecht was verbastering der staatkunde, der staatsregelingen, der staten zelve, het gevolg. De gansche historie werd naar verkeerde opvattingen verwrongen; het ware doel dezer kunstbewerking was niet binnen historisch onderzoek beperkt. De zienswijze met betrekking tot het verledene gaf verkeerde richting aan de handelwijze voor het vervolg. In fantasmagorisch zwerven waande men nog getrouw te zijn gebleven aan de historische lijn. Men waande ter handhaving van historische rechten zich in de weer te stellen, terwijl men op de jacht naar droombeelden geraakt was. De ontwikkeling der Europeesche rijken werd door een

heterogeen element gestoord; elke politieke betrekking door misbegrip omtrent den staat vervalscht. De vorsten, die zich opperhoofden van den staat achteten, gingen anders en dikwerf willekeuriger te werk dan indien zij, gelijk te voren, in eigen oog, slechts veelvermogene regenten, uit eigen hoofde, geweest waren. De onderdanen, als burgers eener staatsgemeenschap, voerden hooger toon, omdat de vorst, in hun schatting, niet dan een staatsambtenaar was. De omwentelingen der zestiende of zeventiende eeuw dragen bijkans allerwege dit revolutionnair-republikeinsche merk. Of was het, om met Nederland te beginnen, hier te lande niet onmiskenbaar? Ik weet dat men dikwerf het godsdienstig beginsel voorbijziet; doch wij behoeven, om aan de werking van het geloof recht te doen wedervaren, het oog niet voor de werking ook der wereldsche staatkunde te sluiten. In den geheelen loop der Nederlandsche beroerten, is er gestadige worsteling van het traditioneele en monarchale tegen het speculatieve en republikeinsche. Strijd tusschen de veldwinnende wanbegrippen en het echte wezen en karakter van den staat, reeds in den aanvankelijken wederstand tegen Filips II merkbaar, duidelijker nog in de aanmatigingen der Staten, tegen den Koning niet slechts maar ook tegen Matthias en Anjou, niet het minst tegen Willem I, is daarna, in de merkwaardige jaren van Leicesters bewind, voortgezet en, door de inrichting van het Stadhouderschap, van lieverlede ten gunste van het nieuwe systema beslist. Ook in Engeland had de godsdienst meer invloed dan gewoonlijk door de historieschrijvers erkend werd; doch tevens was er miskenning van den aard der souvereiniteit, overdrijving der volksrechten, idealistische voorstelling van een gemeenebestelijk staatsbeheer. Dit bleek vooral in de omwenteling van 1640, ook in 1688, ook in de wijs waarop, ongeveer een eeuw later, aan de overzijde der zee, de nakomelingen van hen die met de puriteinsche godsvrucht ook algemeen-republikeinsche voorstellingen naar Noord-Amerika hadden overgebracht, zich gedragen hebben in hun dikwerf kwalijk begrepen en kwalijk beschreven strijd. — Wat

zou ik verder aanwijzen wat de gansche toedracht en ontwikkeling der gebeurtenissen u voorlegt? Was die werking algemeen, zij was tevens noodlottig. Er kon in den Staat geen eendracht en harmonie zijn, omdat wederzijdsche eerbiediging van rechten ontbrak. De verscheidenheid van standpunt bracht mede dat, over en weer, door stelselmatig overschrijden van eigen recht, het recht van anderen te niet ging; dat Overheid en bevolking, ieder voor zich, in den grond der zaak, volledige onderwerping begeerde en naar onbegrensde oppermacht dong; dat er onrust was, en gestadige spanning, en onvermijdelijke botsing. De theorie was vijandschap tusschen vorst en onderdaan; daar de onderdaan in den vorst bijkans een geweldenaar, de vorst in den onderdaan bijkans een opstandeling zag. Zoo deze tweedracht niet door overlevering en gewoonte langen tijd geneutraliseerd was, vroeger reeds zou men gezien hebben wat het zinrijk gezegde van Burke, met het oog op de revolutie-begrippen, voorspelt: „De koning wordt uit staatkunde tyran, als de onderdaan uit beginsel rebel wordt.” ¹⁾

Van *revolutiën* sprak ik; maar hoe was het met de groote omkeering van denkbeelden, die het onderwerp is van onze beschouwing? Is de *Revolutie* het gevolg der verbastering van het staatsrecht?

Oppervlakkig is de minste twijfeling vreemd. Immers, zegt men, de revolutionaire theorieën zijn die, welke door u zoo even aangeduid zijn, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, verantwoordelijkheid der overheid, en, zoodra er volksongenoegen is, heiligheid van den opstand. De Revolutie is voortzetting, volmaking van wat in de vroegere omwentelingen was begonnen; algemeenmaking en *populariseering* van wat te voren het *wetenschappelijk* eigendom van het verlicht en beschaafd gedeelte van sommige natiën was. De Revolutie is niet anders dan verwezenlijking der republikeinsche denkbeelden onder constitutioneele vormen; met te niet-doening van al wat vroeger aan volledige toepassing in den weg gestaan had.

¹⁾ »Kings will be tyrans from policy, when subjects are rebels from principle.“

Ik twijfel of dit beweren juist is.

Deze theorieën zijn gepopulariseerd; dit is buiten geschil. Maar hoe? Door de wetenschap alleen? Heeft de studie der geleerden zich van de volksovertuiging meester gemaakt? Of wel zijn de natiën in een toestand geraakt, ten gevolge waarvan de wetenschap zelve, in de uitbreiding en opscherping van de reeds buiten haar verkregen uitkomsten, eene openbaarmaking te meer werd van de algemeene denkwijze? De wetenschap, ten ware zij weerklank van het volksgevoelen is, verkrijgt niet licht populariteit. Indien ze kan gezegd worden de maatschappij te vormen, zij wordt meer nog zelve door de maatschappij gewijzigd en gevormd. Ook op haar is de spreuk toepasselijk: „la littérature est l'expression de la société.”

Mijne twijfeling wordt bevestigd, wanneer ik de *republikeinsche* met de *revolutionaire* theorieën vergelijk. De overeenkomst is treffend, maar gelijkvormigheid is geen gelijkheid. In de 18de eeuw vinden wij terug wat wij in de vorige eeuwen gezien hebben; doch wij ontvangen het, ofschoon in dezelfde gedaante, door een ander beginsel tot hooger en graad van verderfelijheid beziel. Vroeger hadden wij met politieke dwaling, thans hebben wij met sociaal wanbegrip te doen. Vroeger kon de werking, door hooger beginsels, gestuit of ten minste verzacht worden; nu geldt het wanbegrip, met verzaking van den godsdienst, zelf voor hoogste beginsel. Wanneer het stelsel van Sidney of Hobbes, bij analogie of gevolgtrekking, ingreep op de rechten en plichten van burgerlijken omgang en familielevens, werd dit wroeten in de ingewanden der maatschappij als laakbare anomalie beschouwd; zij stuitte af op het instinct en geweten van volken en vorsten. Wat anomalie, wat abnormal was, is, in de Revolutie, wettig en normaal geworden. Het instinct en het geweten zijn toegeschroeid. De *sociale* revolutie heeft niet enkel *politischen*, de *populaire* geworden revolutie heeft niet enkel *wetenschappelijken* grond. Wij zullen nimmer haar wezenlijk karakter begrijpen, zoo we niet in het oog houden dat zij het gewrocht is van eene meer algemeene oorzaak; van eene wereldcrisis, tevens crisis in de geschiedenis

der christelijke kerk; tijdperk van verval en afval, van strijd tegen het Evangelie, op het gebied der wetenschap en praktijk; van systematisch ongelooft, waarvan het merk in eene reeks van politieke stelsels en van gruweldaden geprent is. ¹⁾

De bedenking is wellicht opgerezen of ik niet, bij de verbastering van het staatsrecht, omtrent den nadeeligen invloed der Hervorming een partijdig stilzwijgen bewaard heb. Mannen op wier oordeel ik prijs stel, meenen dat ik over 't algemeen te weinig let op het *democratisch beginsel in de Geneefsche*

¹⁾ Over de *historische staatsvormen*, in haar monarchalen oorsprong (4de lezing) en *caesaristisch-republikeinsche* ontwikkeling, zie ook de *Prolégomènes* van de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, 1er S. Tome I. (2e édit.), p. 76*—94*.

Omtrent de valsche notie van den *staat* (blz. 116—126), is zeer merkwaardig eene beoordeeling der *Mémoires* van Guizot (*Revue des Deux Mondes*, Juin 1859 p. 179—209) door Renan. Daarin toont hij den onberekenbaren en schadelijken invloed der overneming van het antieke staatsbegrip. »L'état ancien est absolu. On partait de cette idée que la communauté peut tout sur ceux qui la composent, qu'il n'y a pas de résistance légitime contre l'état, que l'individu n'a le droit de se développer que selon la loi de l'état." — Dit was l'*idolâtrie de l'état*. Bij Grieken en Romeinen verklaarbaar en gewettigd door het exclusief-nationale der heidensche godsdiensten, ten gevolge waarvan er niet vereeniging slechts, maar ineensmelting van kerk en staat was." — Les publicistes du 16de siècle reprennent.... les principes de l'état à la manière grecque et romaine.... La pure conception de l'antiquité reprend le dessus. L'état redevient souverain absolu.... La vraie cause des révolutions est la *nation de l'état* qui est résultée de l'action combinée de Richelieu, de Louis XIV, de la république et de ce qui a suivi. On ne sortira de l'ère des révolutions qu'en réformant cette idée; on ne réforme l'idée de l'état qu'en la corrigeant par l'idée de la liberté." — Renan ziet echter het karakter van de Revolutie in haar atheïstische strekking en algemeenheid voorbij: »La révolution française ne fut pas un fait général." Vandaar dat hij slechts een politisch misbegrip ontwaart in de logische gevolgtrekking eener anti-christelijke theorie. Het eerste stelt hij met zijne gewone scherpzinnige klaarheid in het licht. De staat werd overneming van »le Césarisme démocratique de l'époque romaine." Doch, op zijn standpunt, ontgaat hem dat deze *cesaristische* staat slechts historisch verschijnsel en regeeringsvorm is, de *revolutionaire* staat daarentegen de incarnatie eener ongelooft-leer, die op staatsvergoding, als *dogma*, nitloopt. »La révolution n'est pas un fait particulier à la France, un fait *gaulois*, comme M. Renan l'imagine, mais le fait le plus universel du monde moderne." *Le parti antirév.* p. 39.]

kerkhervorming; grondslag van een christelijk liberalisme, hemelsbreed verschillend van het liberalisme der ongeloovige filosofie. Zij gaan verder en beweren dat ik, door Von Haller geïnfluenseerd, een legitimistisch stelsel voorsta, dat eerder in *le faubourg St. Germain* dan in het oude Holland thuis hoort.

Verwacht geene uitvoerige zelfverdediging. Beklagenswaard ben ik, zoo veeljarige moeite aan historie en staatsrecht besteed mij tot een politikus gevormd heeft in den bekrompen zin der Frausche legitimisten; tot ijverig voorstander van een stelsel, den vrijen Nederlander onwaard. Apologie zou te ver leiden; ook is, tegen dergelijke aanklacht, de geheele reeks dezer voorlezingen een pleitmemorie. Een enkel woord evenwel over het democratisch kerk-beginsel van Genève en zijn politisch-republikeinsche werking. Hier althans heb ik Von Haller niet tot leidsman.¹⁾

Wat bedoelt men door dit beginsel? Den *consistorialen* vorm, met eenige wijziging ook elders, waar het Calvinisme de overhand had. De kerkinrichting te Genève was niet democratisch, maar veeleer aristocratisch, of beter nog, theocratisch. De Protestanten, ook naar de Calvinistische kerkorde, hebben zich aan de pauselijke tirannie ontrongen, niet om voor de wisselvallige meeningen eener meerderheid te bukken, maar om aan den eenigen Meester onvoorwaardelijk onderdanig te zijn; om, naar het richtsnoer des Bijbels, te leven onder het gezag van Hem die, onzichtbaar, door Woord en Geest nabij, hoofd der Gemeente en Koning zijner Kerk is. Grooten invloed

¹⁾ Ik zou niet durven ontkennen dat misverstand van den aard en het wezen eener Kerk tot de algemeenwording van het republicanisme heeft medegewerkt; maar Von Haller miskent het beginsel der Reformatie, wanneer hij, sprekende over »le système républicain des consistoires ou synodes," zich dus uitlaat: »La nature des choses ne laissa donc qu'un seul parti à prendre; celui d'avoir recours à l'autorité séculière, de reconnaître autant d'églises chrétiennes qu'il y a de souverains temporels, de faire évêques suprêmes, et par conséquent papes, les différens princes, d'introduire enfin, au lieu de la papauté, la César-Papauté, qui place l'église dans la situation la plus précaire, et expose la religion même à n'être plus que le jouet d'intérêts purement temporels."

kan de schijn eener gemeenebestelijke inrichting in een kerkeraad of consistorie niet gehad hebben, daar men, sedert lang en telkens, in corporatiën van menigerlei aard, niet enkel schijn, maar wezen van het republikeinsch beheer ontmoette. De wederkaatsing van een republikeinsch ideaal was zoo menigvuldig, dat de opkomst der consistoriën slechts onbeduidend toevoegsel zijn kon. Reeds Marnix heeft met leedwezen opgemerkt dat de naam der *consistoriën* hatelijk was; doch bij wie en waarom? bij de tegenstanders der Kerk, omdat in hun oog plichtmatig beschermen tegen aristocratische albemoeiing met democratisch oproerstoken gelijk stond.

De grond der aanklacht ligt dieper. Al is de kerkorde vrijgepleit, het Calvinisme blijft verdacht. De republikeinsche geest van het kleine Genève, gelijk het door Calvijn bezielde werd, heeft zich door zijne leerlingen en geloofsgenooten aan andere landen medegedeeld. Republikeinsche richting was er bij de Calvinisten, in de wetenschap evenzeer als in de praktijk.

Ik ontduik de tegenwerping niet. Ik weet wat door Calvinistische geleerden, Languet en Hottoman en anderen, in republikeinschen geest te boek is gesteld. Ik ken de geschiedenis der Hugonoten en Puriteinen; de vraag blijft: is wat men bedoelt, aan het Calvinisme, of aan Calvinisten, aan belijdenis of belijders te wijten?

Aan Calvinisten. Eenigermate; evenwel ten gevolge, niet van kerkgeloof of kerkinrichting, maar van de omstandigheden, waarin zij verkeerde hebben. Zij leefden gedeeltelijk in landen, door politischen invloed, reeds vroeger en zonder hun toedoen gerepublikaniseerd. Zij leefden, vanwege hun geloof, doorgaans in de verdrukking; menigwerf, door vervolging ten bloede toe, tot zelfverdediging genoopt; aldus meer dan anderen gezind om ook in krachtigen weerstand plichtmatige handhaving van volksrechten te zien. Languet en zijne medestanders, geleerden en kinderen van hun tijd, hebben zich, evenmin als roomschgezinde publicisten, van de heerschende vooroordeelen vrijgewaard; doch niet de godsdienst was oorzaak eener dwaling, die zij met de felste vervolgers van hun geloof

gemeen hadden. Dwaling; want ook wij mogen niet bij hen lofwaardig christelijk liberalisme noemen, wat bij anderen, ook naar ons inzien, jammerlijke verwarring van begrippen omtrent de historische betrekking van vorst en onderdaan geweest is.

Niet aan het Calvinisme. Waar de aanklacht het Calvinisme geldt, heeft Calvijn recht van spreken; en wat is het staatsrecht van Calvijn? Burger van Genève, gaf hij aan de republiek de voorkeur; doch hij gaf aan *onderdanen* den raad niet om naar de rechten van *burgers* te staan. In zijn hoofdwerk schrijft hij: „Si ceux qui par la volonté de Dieu vivent sous des Princes et sont leurs *sujets naturels*, transfèrent cela à eux, pour être tentés de faire quelque révolte ou changement, ce sera non seulement une folle spéculation et inutile, mais aussi méchante et pernicieuse.” Wij behoeven slechts onze Calvinistische kerkbelijdenis te raadplegen, waar ook van *koningen* en *prinsen* door God verordend, gewag wordt gemaakt. Doch wat spreek ik van belijdenissen en geschriften? Calvijn was geloovig christen; niemand heeft zich, meer dan hij, met nauwgezetheid gehouden aan de Heilige Schrift. Van hem was geene schriftverdraaiing te wachten, die aan republikeinische misvorming van het staatsrecht voet geeft. Schriftmatigheid was de leus van het Calvinisme in alles. Wanneer wij in onze Calvinistische voorvaderen moed en volharding wenschen te prijzen, laat ons de bron hunner voortreffelijkheid zoeken in hun ongeveinsde godsvrucht, waarbij men, omdat men God vreest, voor aardsche machten, die men om zijnen wil eerbiedigt, onbevreesd is. Laat ons het steunsel hunner zielskracht erkennen in het doorvoed zijn met de zielepijs van Gods Woord, die tegen laaghartigheid evenzeer als tegen hooghartigheid versterkt. Laat ons de onverschrokkenheid, op slagvelden en raadzalen, zoowel als op moordschavotten, afleiden uit hun gewapend zijn met het zwaard des Geestes, met den Bijbel, waarmede men, ter nakoming van de bevelen Gods tegenover medestervelingen, geen gevaar ontziet, geen gevaar kent, bij de belofte: „Zijt getrouw tot den dood en Ik zal u geven de kroon des levens.”

Voorzeker de Calvinistische leer heeft nooit naar republi-
canisme geleid. Niet enkel op de leer, ook op de daad mag
ik mij beroepen. Misschien heb ik reeds te veel toegegeven,
toen ik zeide dat de Calvinisten, om de omstandigheden,
somwijlen tot gevoelens die met de eerbiediging der overheid
niet strooken, verleid zijn. Althans, zoo dit bij sommigen het
geval geweest is, het tegendeel had evenzeer bij anderen
plaats. Ook hier is het noodig voorstellingen, uit de geaccre-
diteerde voordracht der historie ontleend, te herzien. Verwon-
derenswaard, alleen door geloofskracht verklaarbaar was, bij
de aanvoerders der Calvinisten in Frankrijk en elders, geduld,
lankmoedigheid, begeerte naar verzoening, ontwijking van
rebellie, beperking van tegenstand binnen eene zelfverdediging
die met de plichtmatige belijdenis van Gods Woord in verband
stond; te meer opmerkelijk in mannen, zooals Coligny, met
republikeinsche leerstellingen, die hun zeer te stade zouden
gekomen zijn, bekend. Zoo dikwerf de Calvinisten tot het
opvatten der wapenen tegen den vorst werden gedwongen,
ontstond er tegen hen, die zich daartoe, in republikeinschen
geest, onbezwaard achtten, evangelisch verzet van den kant
der zoogenaamde ultra-Calvinisten. Terzijdestelling van het
recht der overheid en wereldsche behartiging van tijdelijk
belang keurden zij af met de uiterste nauwgezetheid. — Zoo
was het in Frankrijk. Teederheid van geweten gaf aan hen
die staatkundig overleg meer dan christelijke nauwgezetheid
ten richtsnoer schenen te hebben, den dubbelzinnigen naam
van *Politieken*. Zoo was het elders, zoo was het ook in Neder-
land, waar het Calvinisme de overhand en de geloofsvervol-
ging overmaat van felheid gehad heeft. En wat zien wij?
Matiging, zelfbeheersching, verzoenlijkheid, en, bepaaldelijk
bij de strenge Calvinisten, weerzin tegen al wat met het gebod
„Alle ziele zij den Machten over haar gesteld onderworpen”
in tegenspraak scheen. Dikwerf waren Jan van Nassau en
Datheen niet te bewegen tot hetgeen zelfs Willem I of Marnix
oorbaar en onberispelijk achtte. Brengt u den naam van
Datheen, beeldenstorm en onlusten te Gent, en onhandelbaar-

heid der Hervormden jegens de Roomschegezinden te binnen. Ik verdedig dergelijke buitensporigheden niet; maar ze waren het gevolg der overtuiging dat God wegruiming der ergernissen, naar het voorschrift van zijn Woord, zoowel van het volk als van de overheid, eischte; gelijk de handelwijs der Schotsche Protestanten met Maria Stuart in verband stond met het denkbeeld dat, in een theocratischen staat (en die was er, meenden zij, rechtens overal) moord en overspel, ook waar het misdrijf door vorsten gepleegd is, volgens de goddelijke wet, moet worden gestraft. De verdediging neem ik niet op mij; doch ijver zonder verstand of een te ver gedreven theocratisme heeft met den invloed van republikeinsche staatsbegrippen niets gemeen. — Maar, zegt iemand, de Acte van Afzwering van 1581, met haar theorieën van den voor het volk geschapen vorst, en wat dies meer zij! Gij vermoedt wellicht dat ik dit bezwaar, als zijnde het moeilijkste, het laatste bijgebracht heb. Integendeel; geen tegenwerping, die ik gemakkelijker wederleg. Wanneer men deze belangrijke Acte, het staatsstuk, de daad, waarvan de onafhankelijkheid der Vereenigde Nederlanden dagteekent, aanvoert, gelijk de Gerlache in 1830, *nemine contradicente*, in de Tweede Kamer, ten bewijze van „le dogme de la souveraineté populaire, *issue en quelque sorte du Calvinisme*”, ¹⁾ is het genoeg te doen opmerken dat de uitdrukkingen waarop men doelt, ten onrechte uit het Calvinisme werden afgeleid. De nauwgezette partij heeft, zelfs na veeljarig lijden, dezen beslissenden stap, niet om het gevaar, maar uit plichtbesef, met leedwezen en bekommring aanschouwd. Streng Calvinisten deinsden hiervoor terug, maar republikeinsche theorieën kwamen, ter doordrijving van de staatsrechtelijke breuk, op den voorgrond. Om den Roomschen, talrijk in den lande, te believen, werd de drangreden die, in het oog der Hervormden, alleen den afval rechtvaardigen kon

¹⁾ *Histoire du Royaume des Pays-Bas depuis 1814 jusqu'en 1830 par de Gerlache* (1839. I. p. 494). — Een werk, voor de kennis der omkeering van zaken belangrijk, doch waarbij een geest des onderscheids te pas komt. (*Archives de la Maison d'Orange-Nassau*), I. (2 éd.) 51*.)

(het weigeren van gewetensvrijheid om God te blijven dienen) in de schaduw gesteld. ¹⁾)

De verdediging der Reformatie ga ik thans beproeven, tegen scherper verwijt. Immers van de Hervorming wordt beweerd, niet enkel dat zij eene republikeinsche richting gesteund heeft, maar dat zij de oorzaak geweest is van *de* Revolutie. ²⁾)

¹⁾ [Vergelijk *Verscheidenheden*, blz. 99, vgg. — »On avoit par ménagement envers les catholiques, omis ou du moins voilé le motif principal, et, à vrai dire, le seul qui rendit l'abjuration inévitable, le refus constant de tolérer l'existence publique des Églises Réformées." *Archives*, 1e Serie, VII. 589.]

²⁾ Tusschen deze beoordeeling van het calvinisme en die van Stahl, ijverig Lutheran, is eene nuance misschien, geen wezenlijk verschil. De loop der omstandigheden bracht meê dat, in de Gereformeerde kerk, de hervorming, zooals Stahl schrijft, »einen entschiedenen politischen Character" aangenomen heeft. Ook is het bekend dat de grondslag der kerkinrichting (»dasz nach unabänderlicher göttlicher Ordnung, *jure divino*, die Christliche Gemeinde der Heiligen die oberste Gewalt in kirchlichen Dingen haben müsse"), vooral waar de kerk aan vervolging van staatswege bloot stond, uitgestrekt werd tot de stelling »dasz die Gemeinde der Heiligen, das Volk Gottes, überhaupt, und daher auch für den bürgerlichen Zustand, von Gotteswegen die oberste Gewalt habe und deszhalb Könige die Gottes Gebot widerstehen, abzusetzen, zu richten und zu strafen befugt, ja verpflichtet sey." *Geschichte der Rechtsphil.* S. 291. — In zoover is het aannemelijk dat ook het Calvinisme of Protestantisme de bron was van »die praktische Wendung und die Energie", waardoor het Natuurrecht op de leer van Rousseau en van de Revolutie uitliep. »Aus dieser Lehre gingen die mächtigen Bewegungen in Schottland und England, ging in England namentlich die Staatsumwälzung hervor, die man, *unbeschadet tiefbegründete Verschiedenheit*, dennoch mit Recht als die Vorläuferin der Fransösischen zu betrachten pflegt." t.a.p. — Doch Stahl, onpartijdig evenzeer als scherpzinnig, vermeldt tevens dat de eigenaardigheid der hervormde kerkorganisatie, met die der Lutherse kerk vergeleken, ook een zeer weldadigen invloed uitoefent op de ontwikkeling van het staatsrecht, en tot de wenschelijkheid van gemeen overleg tusschen vorst en onderdanen leidt. Wanneer van Alleenheersching in den eigenlijken zin spraak is, geeft, volgens hem, de Lutherse kerk »für monarchische Loyalität das stärkste Fundament;" daarentegen ligt in de Gereformeerde kerk de oorsprong van de Engelsche monarchie, van de Noord-Amerikaansche democratie, en van het welbegrepen constitutioneele staatsrecht, dat is van de *aan Gods ordening gebonden* staatsburgerlijke rechtsgemeenschap onder elken regeeringsvorm. De Gereformeerde Kerk, het Calvinisme, moge in strekking *republikeinsch* zijn, het is in beginsel met nadruk *anti-revolutionair*. — »Die ächte reformirte Kirche nach dem Vorgange *Calvin's* ist dem Revolutionären ausdrücklich

entgegen; aber sie neigt zum Republicanischen und pflegt überwiegend das Moment der gesetzlichen Ordnung vor der persönlichen Autorität und dem Bande zu ihr. Die reformirte Kirche hat demnach einen wesentlichen Antheil an Begründung der ächten bürgerlichen und politischen Freiheit der neuen Weltepoche, aber einen nicht minder wesentlichen an Erschütterung der monarchischen Autorität. Aus dem Puritanismus ist die constitutionelle Monarchie Englands und die Democratie Nord-America's hervorgegangen, welche die ganze politische Bewegung in Europa so mächtig bestimmten. Namentlich, was in der constitutionellen Monarchie Englands Bürgerschaft des gesetzlichen, nach öffentlicher Nothwendigkeit geordneten Gemeinwesens ist, und nicht minder, was in ihr Uebermacht der parlamentarischen und zuletzt der Wählermajoritäten ueber die Krone ist, beides ist hauptsächlich das Werk der puritanischen Parthey." *Die lutherische Kirche und die Union* (1859). S. 62. — Ook elders, waar Stahl in zijne analogieën tusschen *puritanisme* en *revolutie*, m. i., misschien te ver gaat, stelt hij, te midden van schijnbare *verwantschap*, de *tegenstrijdigheid* der beginselen in het licht. »Dennoch wäre es ein Irrthum, dasz der Puritanismus schon desselben Geistes sei, wie die Revolution. Nach ihrem innersten Geiste sind Puritanismus und Revolution sich nicht *verwandt*, sondern *entgegengesetzt*. Die Revolution stellt alles auf den Willen des Menschen und zum Zweck des Menschen. Der Puritanismus stellt alles auf Gottes Gebot und zur Ehre Gottes." *Die Parteien in Staat und Kirche*. S. 53. —

Vergelijk, over de schitterende uitkomsten van puriteinsche veerkracht, *Archives de la Maison d'Orange*, S. II. Tome II. p. CXXXIX.]

VII.

HERVORMING. ¹⁾

Ligt in de *Reformatie* de oorzaak der *Revolutie*? Zeer velen hebben dit beweerd.

Bijkans alle Roomschen die waarlijk Roomschgezind zijn. Mannen op het gebied der wetenschap beroemd; de gansche school van de Bonald, le Maître, de la Mennais. Hun rede-neering is aan de onze nagenoeg gelijk. Ook voor hen is de omwenteling niet uit louter stoffelijke oorzaken verklaarbaar. Ook zij zoeken haar oorsprong in de ontwikkeling van ideeën; ook zij beweren dat de revolutionaire theorie niet enkel aan verbastering van het staatsrecht is te wijten. Ook zij betoogen dat de politieke brandstof door het ongeloof werd aangeblazen tot revolutionairen gloed. Maar wie draagt, volgens hen, van dit ongeloof de schuld? De Hervorming. Waarom? omdat zij de souvereiniteit der rede, en alzoo een beginsel van ongeloof en van opstand, op den voorgrond gesteld heeft. Elders ²⁾ heb ik een aantal plaatsen aangehaald uit hunne geschriften; ik vergenoeg mij thans met een citaat uit de la Mennais: „La Réforme ne fut, dès son origine, qu'un système de philosophie anarchique et un monstrueux attentat contre le pouvoir général

¹⁾ [Vergelijk met deze lezing het vertoog *Principe et conséquences de la Réforme*; in *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, 1e Série I. (2e éd.) *Prolégomènes*, p. 94*—118*.]

²⁾ *Archives*, t. a. p. 106*, vv.

qui régit la société des intelligences. Elle fit reculer l'esprit humain jusqu'au paganisme.¹⁾

Dezelfde stelling wordt verdedigd, doch in anderen zin, door al wie zich op den naam van *liberaal* verheft; zoowel pseudo-roomschen, door uiterlijken band aan Rome gehecht, als protestanten, voor wie de kracht en waarde der Hervorming enkel in het protesteerend element ligt. Volgens hen allen is de strekking der Revolutie weldadig, al hebben misbruiken en gruwelen haar afzichtelijk gemaakt; het zonnelicht is niet te miskennen, al is het in de nevelen van den morgenstond gehuld. De Revolutie, ten doel aan doorgaans klein-geestigen laster, heeft menige verkeerdheid weggenomen, menige verbetering bewerkt; zij zal het bij toeneming doen, naarmate zij uitbreiding en regeling ontvangt. Vanwaar deze heilzame richting? De menschelijke geest, van boeien losgemaakt, overwon alle beletselen op den weg naar waarheid en vrijheid. En van wanneer dagteekent die emancipatie? Van den gezegenden tijd der Hervorming, toen de vrijheid van onderzoek het eerste en gewichtigste geloofsartikel werd. — Van dezen gang der redeneering zijn talloze voorbeelden overbekend. Ik noem slechts Cousin en Guizot. De eerste schrijft: „La philosophie indépendante commence avec le seizième siècle, grandit avec le dix-septième, et triomphe avec le dix-huitième. Le seizième siècle est le commencement de la révolution philosophique, faible à la fois, ardente et aveugle, comme tout ce qui commence; le dix-septième l'asseoit et la régularise, le dix-huitième la généralise et la répand. Tels sont les trois périodes de la révolution qui a enfanté la philosophie moderne.”²⁾ — Guizot beweert: „La Réforme est une grande tentative d'affranchissement de la pensée humaine; et, pour appeler les choses par leur nom, une insurrection de l'esprit humain contre le pouvoir absolu dans l'ordre spirituel.... La crise du seizième siècle n'était pas simplement réformatrice;

¹⁾ I. I. p. 111. Telkens maakt hij gewag van „l'intime connexion du Protestantisme avec la Philosophie moderne.” I. 57.

²⁾ *Hist. de la Philosophie du 18e siècle.* I. 61.

elle était essentiellement révolutionnaire. Il est impossible de lui enlever ce caractère, ses mérites et ses vices." ¹⁾ En wilt gij meer lofredenaars, ik noem u allen, die in godgeleerdheid of wijsbegeerte, historie of letterkunde, zonder Christenen in het hart te zijn, van de Hervorming melding hebben gemaakt: alle filosofen die geen christen-wijsgeeren geweest zijn, alle neologen, alle rationalisten; ik noem, om het tegenwoordig belang der zaak, de theologische school die in ons Vaderland, wellicht ook om haar oppervlakkigheid zelve, thans zooveel opgang maakt, de zoogenaamde Groninger-school, die zich niet ontziet vrijheid van onderzoek, zonder perk of maat, als de leus der Hervorming van de zestiende eeuw en als heden-daagsch model, te beschrijven.

De stelling is onwederlegbaar, indien de onderstelling juist is. Dan zie ik ter verdediging der Reformatie geen kans. Berust zij op terzijdestelling van gezag en op vrijheid van onderzoek, dan geldt het gezegde: „Tout système religieux fondé sur l'exclusion de l'autorité, renferme et son sein l'athéisme, et l'enfante tôt ou tard. L'anarchie politique n'est qu'une des faces de l'anarchie religieuse." ²⁾ Er is dan onmiskenbare overeenkomst en verwantschap, zedelijke *analogie* en *genealogie* tusschen het beginsel van Luther en de leer door Voltaire en Rousseau gepredikt, door Robespierre en Marat in praktijk gebracht.

Doch is de hypothese waar? Neen. Het is thans niet moeilijk haar onjuistheid te doen inzien.

Vroeger wel, om de menigvuldigheid en alleenheersching der vooroordeelen op historisch gebied. Nu daarentegen is het tijdperk der Hervorming zoo zeer, door uitgave van stukken en geloofsherleving, toegelicht dat men weldra het misverstand, langen tijd algemeen en verschoonlijk, niet ter goeder

¹⁾ *Cours d'Histoire moderne*, L. 12. p. 18 et 22. [Later (1850) erkent en verklaart hij dat de Hervorming ook nog uit een ander en hooger beginsel ontspruit. „Ce n'était pas uniquement pour secouer un frein, c'était aussi pour professer et pratiquer une foi, que la réforme du 16de siècle a éclaté et persévéré; le mouvement a été, dans son principe, *essentiellement religieux*."]

²⁾ De la Mennais.

trouw zal kunnen begaan. Is dit zoo, dan mag ik mij te minder onttrekken aan het wederleggen eener dwaling, die, onder den vorm van beschuldiging of lofspraak, de Hervorming, van zegen, in vloek der Christenheid zou herscheppen, en die, omtrent oorsprong en geneesmiddel der Revolutie, voorstellingen wettigt, welke met gronddenkbeeld en hoofdbedoeling dezer voorlezingen in tegenspraak zijn.

Let op het *beginzel* der Hervorming, op haar *leer* en op haar *werking*.

Het *beginzel*. — Is het *vrijheid*? De Hervorming, gelijk het Evangelie, predikt vrijheid; maar vrijheid in *onderwerping* gegrond. Onderwerping aan Gods Woord en wet, onderwerping aan elke waarheid uit Gods Woord afgeleid; aan elk gezag van Gods gezag ontleend. Vrijheid ter plichtbetrachting, vrijheid van der menschen willekeur, om den wille Gods gehoorzaam te zijn. — De Hervorming wil vrij zijn van menschelijke traditie, waar deze den Bijbel weerspreekt; vrij van menschelijk bevel, waar dit tegen de bevelen Gods strijdt. Zij wil biddend onderzoek van Gods Woord; niet om de Openbaring voor de Rede, maar om de vermetelheid van het verstand voor het hooger licht der Openbaring te doen zwichten. Wetende dat alle Schrift van God ingegeven is, geeft zij den Bijbel aan allen in de hand, niet omdat zij op der menschen eigen wijsheid rekening maakt, maar dewijl zij op de belofte des Heiligen Geestes vertrouwt, en de natuurlijke mensch niet begrijpt de dingen die des Geestes Gods zijn. De Hervorming wil vrijheid, niet om aan Vorsten of Overheden de wet te stellen; niet om zich politieke voorrechten te verschaffen; niet om de vrijheid te hebben, als deksel der boosheid, maar als dienstknechten Gods. Vrijheid om God te dienen, om den Heer te belijden. Geen vrijheid om in elken staat elk gevoel uit te spreken en aan te prijzen, maar vrijheid om, waar de overheid zich christelijk noemt, de geboden van Christus te onderhouden, of, zoo plichtvervulling belet wordt, naar elders, ter opvolging

van wat de conscientie voorschrijft, te wijken. De Christen weet: „Indien de Zoon u zal vrijgemaakt hebben, zult gij waarlijk vrij zijn.” Vrij van den vloek der wet, vrij van de heerschappij der zonde, vrij van het verderf. Waar over aardse machten spraak is, kent hij eene vrijheid ook in het dienen; vrijheid om, in elke betrekking, dienstknecht van God en, in zijn dienst, dienaar en onderdaan ook van de menschen te zijn. — Is dit beginsel van geloof en gehoorzaamheid twijfelachtig? Is de uitdrukking daarvan in de Schriften der Hervormers of in de belijdenissen der Evangelische kerken dubbelzinnig? Deze laatste althans zijn eenstemmig. Het is geen toetsen van Gods Woord aan het menschelijk verstand, wanneer men verklaart dat geener menschen Schriften bij de goddelijke Schriftuur zijn te gelijken, omdat „alle menschen uit henzelfen leugenaars zijn en ijdelers als de ijdelheid zelve.” Geen aanprijzen van losbandigheid, wanneer men verklaart dat „ieder, wie hij ook zij, schuldig is zich den overheden te onderwerpen en hun te gehoorzamen in alle dingen, die niet strijden tegen Gods Woord.” ¹⁾ ²⁾

Is wellicht de leer der Hervorming, de leer uit den Bijbel ontleend, revolutionair? Ik behoef wel niet, met woordenomhaal, het tegendeel te betuigen. Dit slechts. Ik bedoel niet enkele plaatsen, waar men tot geloof aan Gods Woord en tot onderdanigheid aan menschelijke ordening, om des Heeren wil, opgewekt wordt. Ik heb den ganschen inhoud van het Evangelie, den geheelen geest van bijbelsch onderwijs, in het oog.

¹⁾ *Belijdenis der Ned. Geref. Kerk*, Art. 7 en 16.

²⁾ [Ook thans nog wordt niet zelden, zelfs door geloovige protestanten, aan de Roomsche kerk, bij tegenstelling, geschiktheid ter handhaving van het *gezag* toegekend. — »Le Protestantisme, dit-on souvent, a l'esprit de *liberté*, le catholicisme a l'esprit d'*autorité*. C'est une erreur. On méconnaît ainsi le fondement, le caractère, l'oeuvre de la Réforme. Elle n'a point opposé la liberté à l'autorité, elle a renversé une autorité arbitraire et fausse, en rétablissant l'autorité de la Parole et du St. Esprit." *Le parti antirév.* p. 71. — »Es ist dem französischen Geist, welcher abstracte Allgemeinheiten liebt, gelaßig den Gegensatz zwischen Katholicismus und Protestantismus so darzustellen. So Guizot offer, so besonders Vinet." Luthardt, *Apologetische Vorträge*, 1867. S. 122.]

Een leer die op het volslagen bederf van den mensch wijst, voedt geen zelfverheffing. Een leer die op het voorbeeld doet staren van Hem die gekomen is om te dienen en Zijne ziel te stellen tot een rantsoen voor velen, spoort niet aan om naar onafhankelijkheid en meesterschap te dingen. Een leer die in ootmoedige liefde het kenmerk aanprijst van christelijken wandel, predikt geen losbandigheid. Een leer die ons burgerschap in de hemelen plaatst en ons drijft om, buiten het land der vreemdelingschap, de toekomstende en blijvende stad te zoeken, zal niet met een aardschgezinde drift, welke doorgaans revolutionaire pogingen kenmerkt, doen jagen naar eene volkomenheid van bezit en genot, hier beneden onbereikbaar. De leer des Bijbels, om welke te belijden en te beleven het bloed van de martelaren der Hervorming gevloeid heeft, maakt afkeerig van al wat naar ongeloof en ongehoorzaamheid gelijkt.

Nu de *werking*? — Op de tijden der Hervorming past, wat de Apostel van het woord der waarheid, namelijk des Evangelies, aan de Colossensen schrijft: „het brengt vruchten voort, van dien dag af dat gij gehoord en de genade Gods in waarheid bekend hebt.”

De geschiedenis der Hervorming geeft overvloed van bewijzen aan de hand. Doch, om deze bewijzen te kennen en te waardeeren, wordt eenige studie vereischt. Indien ons in deze dagen, door den voortgang der wetenschap en het populariseeren van haar uitkomsten, groote voorrechten ten deel vallen, wij hebben ook met eigenaardige gevaren uit de populariseering eener gebrekkige of valsche wetenschap te strijden. Daaronder mag ik niet verzwijgen dat de lastertaal van Rome thans, ook in Nederland, de schaamteloosheid der meest duistere tijden evenaart en wellicht overtreft. Ik vrees dat duizendwerf herhaalde leugen dikwerf op welmeenende Protestanten indruk te weeg brengt. Zij gelooven niet alles; er is veel waarvan zij het ongerijmde doorzien; maar er is een en ander waarover men in twijfel raakt; aan de zijde der Protestanten is, zegt men, niet alles even voortreffelijk geweest, en,

zonder verder in de toedracht der zaak te dringen, geeft men zich over aan eene kwalijk begrepen edelmoedigheid, die de schaal doet neigen naar de zijde van den tegenstander en van het onrecht. Ik wensch onpartijdigheid, ik wensch ze volkomen; de meesten uwer weten dat ik over het vergoelijken der misdaden van de Roomschen tijdens de Hervorming mij een scherp en onverdiend verwijt heb berokkend.¹⁾ Ik ben, evenzeer als iemand, voor het „*audiatur et altera pars*,” mits inderdaad de wederpartij gehoord, en, na rijp beraad, het vonnis worde geveld. Ook op het gebied der historie moet de rechter, (bijkans iedereen werpt zich op tot rechter) te werk gaan, gelijk een kundigen en billijken rechter betaamt. Ziedaar wat menigmaal geen plaats heeft. Men hoort niet, of men hoort vluchtig, zonder richtsnoer van eigen beginsels, zonder schat van eigen kennis, beurtelings door elken voorbijaanden indruk overmeesterd; als weleer achtbare leden onzer voormalige dorpsrechtbanken, bij wie, tot hun eigen verbazing, telkens de laatste spreker gelijk had. In onzen tijd, waar men vergeet dat het brood der wetenschap in het zweet des aanschijsns verdiend wordt; waarin men zoo gaarne, door het niet al te diep gaan, genoegelijk studeert; als een landbouwer, die gaarne alles zou doen, behalve graven en spitten; in onzen tijd wordt de gedachte, dat er van weerszijde gedwaald en vergroot is, een reden, niet om naar volledigheid van onderzoek te streven, maar om, met een hooren aan niet-hooren gelijk, in halve bekendheid vadzig te berusten. — Zoo is het, naar ik ducht, bij de menigvuldigheid van den laster, ook met de tijden der Hervorming. Onderzoekt wat latere studie aan het licht gebracht heeft; vergelijkt het, ik zeg niet, met de aanklacht der Roomschen, maar met de meeningen welke in ons midden in zwang zijn, gij zult erkennen dat dikwerf de Protestanten, door onbekendheid met de feiten, de voortreffelijkheid der

¹⁾ [Over deze vergoelijking der misdaden van Granvelle, van Filips II, en van Alva, zie mijn *Antwoord aan Mr. M. C. van Hall* (1844) blz. 70—104, en voorts in 't algemeen, over mijne verhouding tot de R.-Catholieken, o. a. *Narede op vijfjarigen strijd* (1855), bl. 24—34.]

Hervorming, zoo in het karakter der Hervormers als in den loop der gebeurtenissen, te laag hebben geschat.

In *de Hervormers*. — Men heeft te weinig op de gehoorzaamheid, de lijdzaamheid, de lijdelijkheid dezer Christenen gelet. Men heeft van de meesten hunner indrukwekkende figuren van strijdbare helden gemaakt. Waar ze niet, gelijk een Zwinglius, tot het dragen der wapenen werden geroepen, zijn zij enkel geloofshelden geweest. Zij streden, maar met het zwaard des Geestes; zij streden ten bloede toe; maar om, als martelaren, hun eigen bloed te doen vergieten. Hun moed was ootmoed, hun geloofsvertrouwen met nauwgezette plichtbetrachting vergezeld. Zie Luther. Ik begeef mij in geene wederlegging der aantijgingen tegen hem of tegen Calvijn op-eengestapeld, als behoefde men, naarmate de voortreffelijkheid grooter was geweest, des te afschuwelijker laster. Doch ook zij die hooge achting aan de hervormers toedragen, wij zelven, wanneer wij, naar Protestantsche reminiscentiën, het beeld van een Luther ontwerpen, loopen gevaar daarin een trek van werkzaamheid in eigen kracht, van bedrijvigheid, van doordrijving en onbesuisdheid, te leggen, die er alle gelijkenis aan ontnemt. Wanneer Luther den keurvorst van Saksen, die zich onvermogen te zijner verdediging verklaart, het bericht zendt: „Ik zal niet door u, maar gij zult door mij worden beschermd”: wanneer hij, aan zijne vrienden, bekommerd om het gevaar dat hem te Worms wacht, in zijn populair-naïeven stijl ten antwoord geeft: „Ik ga naar Worms, al zouden er zooveel duivels als pannen op de daken zijn,” dan leent somtijds de verbeelding aan dergelijke gezegden een houding en toon, waarbij de uitdrukking van nederig geloofsvertrouwen ons ontgaat. Wij staren op de onversaagdheid van den gedaagde voor den naam van Christus, tegen al wat de wereld machtigs en schitterends heeft, en letten te weinig op den heeten gemoedsstrijd, waarin hij opgebeurd en gesterkt werd door de gedachte: „Ik kan niet anders, God helpe mij.” Wij bewonderen den man die vorsten getrotseerd heeft, en bedenken niet dat we ons zeer oneigenaardig van het woord

trotseeren bedienen, en dat hij steeds, waar gehoorzaamheid aan God het voorschreef of vergunde, tot onvoorwaardelijke onderwerping bereid was. — Één trek. De keizer was gezind de Duitsche vorsten, om de belijdenis van het evangelie, te overvallen; zij wisten het; zij waren machtig hem, door een verdedigend verbond, te stuiten. En waarom niet? Zelfbehoud is plicht; het geldt de zake Gods; hun recht schijnt naar de rijkswetten gewis; Luther, dien de keizer opeischt, moet worden beschermd. Wat raadt Luther zelf? Hij aarzelt; hij vreest met de zaak des geloofs staatsbelang te mengen; de keizer is en blijft de hoogste overheid: hij aarzelt niet meer; hij raadt dat men den keizer, ook waar deze geweld oefent, naar goeddunken late verrichten wat hij eenmaal voor God verantwoorden zal. Zijnentwege zij niemand bekommerd; hij zal voor den keizer verschijnen; wie gelooft, moet weten dat hij, om het geloof, in lijden kan worden gebracht. Wat dunkt u? Misschien ging hij, in nauwgezetheid, verder dan het Duitsch en christelijk staatsrecht voorschreef; hij ging althans niet in een geest van weerspannigheid te werk.¹⁾ Zoo gaarne zou ik u soortgelijke bijzonderheden in het geheugen herroepen; u toonen hoe omzichtig en, wat eigen meening betrof, hoe schroomvallig hij in den geheelen gang van zijn reformatorische werkzaamheid was; dat hij eerst dan met vasten tred vooruitging, wanneer Gods Woord het licht op het pad was, en dat er bij hem geen zelfvertrouwen dan geworteld in geloofsvertrouwen bestond.²⁾ Zoo gaarne zou ik gewag maken

¹⁾ [»Die Kraft dieses Geistes würde gebrochen gewesen seyn, wenn eine Rücksicht ihn gefesselt hätte von einen nicht *durchaus religiösen* Inhalt." Ranke, *Deutsche Geschichte*, I. 478. — »Es ist eine *lutherische Maxime* die ganze Ueberzeugung auszusprechen ohne staatsmännische oder pastorale Klugheit." Stahl.]

²⁾ [Vergeving der zonde en zaligheid, uit vrije genade door het geloof alleen, ziedaar wat het levensbeginsel van Luther en van de gansche kerkhervorming geweest is. Door onvoorwaardelijke en onwankelbare trouw aan de eenmaal erkende evangelie-waarheid, werd hij telkens verder dan hij bedoelde geleid. »Fremd war ihm die Absicht, mit der vorgefundenen Kirche zu brechen. Er wollte mehr nicht, als innerhalb der Kirche das Evangelium frei verkündigen. Gegen seinen Willen würde er Schritt vor Schritt aus ihr herausgedrängt." Stahl, *Der Protestant, als politisches Princip*. S. 79].

van Calvijn, van Knox, wier gelaatstrekken doorgaans, ook onder protestantsche karakertekening, misvormd zijn; maar dit eerherstel is geen werk van een oogenblik; het moet, om volledig en duurzaam te zijn, met eigen onderzoek gepaard gaan. Leest de geschiedenis der hervorming van mijn eerwaardigen vriend Merle d'Aubigné, ¹⁾ waarin het eenvoudig verhaal menig vooroordeel afsnijdt; leest de merkwaardige schriften van Ranke, waarin uit de diepte der navorsching menige lichtstraal verrijst; leest de biografiën van Calvijn door Henry, ²⁾ van Knox door M'crie; leest, zoo gij uit de eerste en zuivere bron verlangt te scheppen, de leerrijke geschriften der Hervormers zelven; gij zult, door de deugdelijkheid uwer oordeelvelling, medewerken om den roem der hollandsche degelijkheid staande te houden of te herwinnen; de revolutionaire trek zal uit de achtbare beeltenissen uitgewischt zijn met uwe eigen hand.

Ik zwijg van vaderlandsche staatslieden en helden, omtrent wier inborst en drijfveeren even zonderling misverstand plaats heeft. ³⁾ Niet enkel het karakter van sommige mensen, het karakter der gebeurtenissen heeft men miskend. De historie verkleurt dikwerf, onder den invloed der veelsoortige verkeerdheden van den bedorven menschelijken aanleg. Wij zijn geneigd de eer der menschen lief te hebben, meer dan de eere Gods. Wat groot is voor de menschen, treft ons meer dan waarin God welbehagen heeft. Deze vooringenomenheid verleidt om in de daden een vrijheidszin, die er niet in lag, te leggen en het ootmoedig-christelijke voorbij te zien, ten einde alleen naar het schitterende den opgetogen blik gevestigd te houden.

¹⁾ *Histoire de la Reformation*; populair en leerrijk in de uitvoerigheid eener door den geestverwant der Hervormers aan de bronnen ontleende beschrijving.

²⁾ [Thans vooral die van Stähelin. (1863). »Als die Grundlage seines Wesens erscheint bei Calvin die logische Anlage und das Gewissen, erfüllt von der rückhaltslosen Hingabe an Gott und in den unbedingten Dienst seines Willens gestellt.«]

³⁾ [Over Willem I zie bijv. *Handboek*, §. 151—154 en *Archives*, Tome VIII. p. XLVIII—LIV.]

Zoo wij valschen tooi en ophef ter zijde gesteld hadden, de verdediging der oorlogen, die de Hervorming vergezeld hebben, zou lichter zijn gevallen. Aan wie zijn deze beroeringen te wijten? aan den afgrijselijken dwang der Roomsche Kerk in verbond met wereldlijk geweld. Zoo de protestanten onrust en krijg hebben gesticht, hij is de twistzoeker niet die den slag des moordenaars, door hem van zich af te stooten, ontwijkt. Hoedanig is, aan de zijde der protestanten, het karakter der worsteling? wij zagen het in ons vaderland; elders was het insgelijks; verzoenlijkheid, vergevensgezindheid, begeerte om bij gehoorzaamheid aan God gehoorzaamheid aan den strengen landsheer te voegen. En wanneer is de tegenstand begonnen? gelijktijdig met onrecht en verdrukking? zoodra er gunstige kans was? neen; in Frankrijk, zoowel als in de Nederlanden, heeft de vervolging, zonder wederstand dan des gebeds en der evangelieprediking, 40 jaren gewoed. Zelfs nadat het aangroeiend getal tot openlijken tegenweer in de gelegenheid gesteld had, zou men in lijdelijkheid volhard hebben, zoo niet de weerstand, in Frankrijk van de prinsen van den bloede, tijdens de minderjarigheid des konings, in Nederland van den Prins van Oranje tegen Alva, een bewijs en teeken opgeleverd had dat de hand des Heeren, na beproefd en getuchtigd te hebben, ter verlossing van zijn volk uitgestrekt werd. Ik zou niet eindigen, zoo ik toonen wilde hoe menige terechtwijzingen vroeger oordeel in later ontdekkingen ontvangt. Nog één voorbeeld, ontleend aan eene gebeurtenis welke over den dageraad der Hervorming een donker floers heeft geworpen; den ontzettenden *Boerenkrijg*, waardoor, weinige jaren na het te voorschijn treden van Luther, een aanmerkelijk deel van Duitschland verwoest is. Tot dusver hebben wij verontschuldigingen bijgebracht, billijk en rechtmatig; opstand en anarchie is met het beginsel der reformatie in strijd; weshalve misbruik en overdrijving, als bijv. de gruwelen te Munster en elders, niet aan de natuur zelve eener goede zaak kunnen worden te laste gelegd. Bij den Boerenkrijg past geen verontschuldiging, maar lofspraak. Het blijkt nu dat de vlam geruimen tijd vóór

de Hervorming gesmeuld had; dat geenszins de evangelieprediking met daden die op razernij uitliepen, in verband stond; dat zoo politische wangevoelens ook christenleeraars tot het vermengen der waarheid uit God met eene richting uit den booze verleid hebben, Luther, door den dollen overmoed te bestraffen, aan het evangelie getrouw en zichzelf gelijk bleef; dat de aangevangen reformatie, wel verre van de bevolking opgeruid te hebben, niet in buitensporigheid, maar wel in billijkheid van sommige der eischen van de fel getergde landlieden, zichtbaar geweest is. Nog meer. Het loopend vuur is door de Hervorming gebluscht. De betuiging van Luther: „zonder ons zou men het oproer niet gedempt hebben,” is geen ijdele ophef. Het ééne woord door de Hervorming weder in de harten geprent: „Alle ziele zij den Machten over haar gesteld onderworpen,” vermocht meer dan de heldhaftigheid der edelen en de krijgsheiren der vorsten. Munzer en de zijnen, schrijft Ranke, hebben het sterkste en zuiverste element van wederstand in de reformatorische opvatting ontmoet.¹⁾

Doch waartoe enkele personen en daden vermeld, alsof er angstvallig naar gronden van verdediging rondgezocht wierd! Wij, aan wie het evangelische beginsel der Reformatie bekend is; wij, voor wie het licht der opgeklarde kennis menigen nevel van laster of vooroordeel of onkunde weggevaagd heeft; wij, die, beter nog dan de Hervormers, in de schijnbare verwarring hunner eeuw, de eenheid van Gods werk en de uitgebreidheid van Gods zegen kunnen opmerken; wij die in de Reformatie de herleving der christelijke waarheid erkennen, door de uitstorting des Heiligen Geestes, zooals die, in gelijke mate, sedert de tijden der Apostelen niet gezien was; wij behoeven en behooren niet langer haar in de nederige houding te plaatsen welke den aangeklaagde, eer zijn onschuld gebleken is, betaamt. Wij mogen en moeten aanwijzen wat zij

¹⁾ »In der reformatorischen Bewegung selbst war das stärkste und in sich wahrhaftigste Element Münzer entgegen.“ Ranke, *Deutsche Gesch.* II. 212.

in de wereldgeschiedenis geweest is. Het vermoeden dat de Reformatie revolutionair was, beantwoord ik aldus:

1. De Reformatie heeft in de zestiende eeuw het revolutionair ongeloof gestuit.

2. Alleen door het verflauwen van den geest der Hervorming, heeft, in de achttiende eeuw, het revolutionair ongeloof de overhand behaald.

Wanneer men de voorstellingen der Roomschgezinden leest, is het alsof de Reformatie het zaad van ongeloof en opstand wierp in een akker zonder onkruid; alsof de beweging der gemoederen op een toestand van rust en orde gevolgd was.¹⁾ Het tegendeel is waar. Zoo er rust was, het was de rust des bijgeloofs, eene doodelijke rust; doch ook die rust was niet ongestoord. Terwijl men van het bijgeloof gewag maakt, vergeet men dat dit, als gewoonlijk, van ongeloof vergezeld was; dat beider werking zich theoretisch en praktisch geopenbaard had, en dat de gesteldheid van Europa, ook in woelziek streven en jagen naar verandering en omkeering, met het onheilspellend gelaat der 18de eeuw sprekende gelijkenis had.

De opkomst en voortgang van het ongeloof is reeds uit de natuur zelve van het bedorven pausdom bewijsbaar; eene God-onteerende kerkverbastering leidt naar ongodisterij. Doch wat wij reeds *a priori* beweren, wordt door den toestand van de zoogenaamde christenheid der 15de eeuw, op droevige wijze gestaafd. Bijbel en openbaring was bijna onbekend. De christelijke waarheden stonden bij geleerden en letterkundigen voor de liefelijke herinneringen uit de Grieksche fabelleer achter. Ook bij een deel der geestelijkheid was het schitterend kleed der ceremoniën te doorzichtig om twijfelarij en godverloochening te bedekken. Behoeven wij naar blijken van het ongeloof te vragen, waar eene kerkvergadering het niet over-

¹⁾ »Malgré des désordres partiels et de légères déviations, l'Europe s'avançoit vers la perfection où le Christianisme appelle les peuples comme les individus, lorsque la Réforme vint subitement arrêter ses progrès, et la précipiter dans un abîme." De la Mennais, I, 23.

tollig achtte de plichtmatigheid te verkondigen van het geloof aan de onsterfelijkheid der ziel?

Het gevolg van zoodanigen toestand was in het staatsrecht openbaar.

In het staatsrecht van het kerkelijk Rome zelf. In het eigenbelang en de oppermacht van den pauselijken Stoel. Gij herinnert u de pauselijke verklaring van de twee zwaarden der Kerk, het geestelijke om *door* haar, het stoffelijke om (in de hand der vorsten en krijgslieden) *onder* en *voor* haar te worden gebruikt.¹⁾ In deze theorie blijft Rome zich gelijk; in de toepassing gaat zij naar omstandigheden te werk; gereed, de dwingelandij der vorsten te ondersteunen, of den oproergeest der volken in beweging te brengen.²⁾ Ik zou wenschen u de ontwikkeling hiervan te toonen in eene sluwe politiek; ik zou u de te weinig bekende theorieën willen voorleggen der Jesuiten, waardoor zij, in het rechtvaardigen en aanprijzen van den koningsmoord, ook aan de volkssouvereiniteit, behoudens oppertoezicht van den Paus, reeds in de 15^e eeuw, gelijk in onzen tijd de la Mennais, hulde hebben gebracht.³⁾ Doch ik bepaal me bij de opmerking dat dit staatsrecht de kiem van het ongeloof in zich bevatte. De souvereiniteit Gods werd verloochend voor de souvereiniteit van den Paus, de stedehouder werd rebel, de godsdienst, afgoderij, en het dienstbaar maken van kerk en staat vereenigd aan overheersching en consciëntiedwang deed een afkeer van godsdienst en een verwerping van gezag ontstaan, waardoor men de vreeselijkste toestanden te gemoet ging.

¹⁾ [»An die Stelle des römischen Rechts ist die römische Kirche getreten. Der Kreis ihrer Macht umfasst nicht bloß die Völker, sie beherrscht auch die Verhältnisse des Lebens und die Gewissen. Sie hat manche Wandlungen erlebt und Veränderungen erfahren; aber in ihren Ansprüchen ist sie sich stets gleich geblieben. — Luthardt, *Apologetische Vorträge* 1867. 125.]

²⁾ [Voorts bijv. de vergelijking door Innocentius III van paus en koning met *zon* en *maan*. »Sicut Luna lumen a sole sortitur, quae revera minor est illo quantitate et qualitate, situ pariter et effectu, sic regalis potestas ab auctoritate pontificali suae sortitur dignitatis splendorem.»]

³⁾ *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* I. (2e éd.) 116*. — [Over de *Empörungslehr* der Jesuiten, Stahl, aangehaald *Grondweth. en Eensgezindheid*, 503.]

Het ongelooft gaf den toon. Met de erkenntis van Gods gezag, gelijk het ten rechtstitel en gedragsregel verstrekt, ging de vastheid van den troon en de waarborg der volksvrijheden te niet. Van de onzekerheid der wederzijdsche rechten was, na het miskennen van de bijbelsche voorschriften, het streven naar zekerheid buiten Gods Woord en het veldwinnen der theorieën van republikeinsche vrijheid en despotische oppermacht het gevolg.

De praktische werking van het ongelooft was, aan het einde der middeuewen, grooter en algemeener dan men gemeenlijk onderstelt. In sommige rijken was een zweem van orde. Maar hoedanig? willekeur en geweld. In Frankrijk een Lodewijk XI, overmachtig door wreedaardige sluwheid. In Engeland een Hendrik VII, die voor de willekeur zijner opvolgers den weg baant. In Spanje en in de Nederlanden een Karel V, die, om de losbandigheid tegen te gaan, zich weinig aan de vrijheden gelegen laat liggen, en de weêrbarstige steden aan band legt. In Duitschland was regeeringloosheid. Aan den keizer werd nauwelijks gehoorzaamheid betoond. Leest hierover Ranke in zijne *Deutsche Geschichte*, een der belangrijkste zijner belangrijke werken. Gij kunt er in zien, kort vóór de Hervorming, schromelijke gisting in de steden, bij de edelen, en onder het landvolk. En niet in Duitschland alleen. De ontkieming van jammer en verderf werd overal zichtbaar. Voor de machten geen eerbied, geen liefde, geen trouw. Bijkans overal ongewisheid der betrekkingen, losgelatenheid der driften, buitensporig jagen naar vrijheid en woeling, zoo niet opstand. Het traditioneele was voorwerp van minachting geworden, verlangen naar groote veranderingen algemeen. De instellingen schenen verouderd, afgesleten, verderfelijk; bouwvallen op wier wegruiming men bedacht was. Voorbereidselen eener nabijzijnde ontbinding werden bespeurd. Zoodanig was de christenheid, onder pauselijke geloofs- en rechtsleer. Niet dat wij dit bij uitsluiting aan Rome verwijten; doch het had althans tegen de krankheid noch behoed-, noch geneesmiddel, en de akeligheid der uitbarstingen, waardoor sommige landen werden

geteisterd, bewijst waarheen de ontwikkeling der anarchische begrippen, zonder buitengewone omstandigheden, zou hebben geleid.

En welke zijn die omstandigheden geweest? Wij zijn gewoon ze in één woord, *de Hervorming*, te omvatten.¹⁾ Te midden van ongeloof en opstand heeft zij het beginsel des geloofs en der gehoorzaamheid geworpen, waaruit heil en orde, door vereeniging van vrijheid en onderwerping, ontspruit. Wij weten hoe op een langdurig martelaarschap een eeuw van religiekrijg gevolgd is; hoe de geest des kwaads, ook op protestantschen bodem, openbaar was in menige wangestalte, ongerijmd van leer en gruwelijk van bedrijf; doch wanneer wij het geheel overzien, wat is de uitkomst? Zelfs onder de bloedige tooneelen, de weldadige en verzachtende werking van het evangelie, die het onmiskkenbaar voortstreven naar eene betere orde van zaken mogelijk maakt. En aan den eindpaal, bij den vrede van Westfalen, heeft Europa een ongekende hoogte van welvaart, orde, en beschaving bereikt. Dit is het werk en de zegen der Hervorming. Vraagt men naar het staatsrecht, ik acht het bewijsbaar dat eene staatsregeling als die van Groot-Brittanje, de vrucht is der Reformatie. Hier te lande ware het juk der aristocratie, zonder de temperende kracht der christelijke zeden en van de patriciërs en van de burgerij, ondragelijk geweest. Doch ik wijs u in het algemeen op het beginsel, waarin de gansche Hervorming opgesloten ligt. Onderwerping aan God heeft het wankelend gezag der overheid geschrraagd; onderwerping aan God de vrijheden der onderdanen met het schild der heiligheid van verkregene rechten bedekt; ²⁾ onderwerping aan God, waaruit de onschendbaar-

¹⁾ [»La Réformation fut religieuse, non seulement par son opposition dogmatique à la religion du temps, mais par son opposition à l'incrédulité, tous les jours plus fière et plus hardie. Au point où en était venu le catholicisme, l'Europe entière allait s'abîmant dans l'impiété; et le sacerdoce romain, bien loin de la retenir, la précipitait." Vinet.]

²⁾ [»Der Protestantismus als politisches Princip hat zwei grosse politische Folgerungen; das selbstständige göttliche Recht der Fürsten und die höhere, politische Freiheit der Völker." Stahl, t. a. p. S. 18.]

heid der van God verordineerde machten, zoowel als de ware verhouding tusschen Staat en Kerk en het geheele christelijk staatsrecht afgeleid werd, heeft de voortwerking van revolutionairen zuurdeesem gestuit.¹⁾ Te weinig evenwel is het gezegd dat het kwaad gestuit is, waar zedelijke herschepping plaats had. Ik waardeer de samenwerking van gunstige omstandigheden, drukkunst, ontdekking van Amerika, herleving der letteren, een gelijktijdigheid kort vóór de Reformatie, opmerkenswaard; doch, evenmin als tijdens Caesar-Augustus, glans van wetenschappen en kunsten of uitbreiding van het Romeinsche gebied, zonder de geboorte van het kind te Bethlehem, den voortgang der verbastering zou belet hebben, evenmin zou, vijftien eeuwen daarna, kunst, of geleerdheid, of wapenroem, of overbrenging van Europeeschen invloed naar overzeesche gewesten, zonder de herrijzing der bijkans verdwenen evangeliewaarheid, afdoende verandering ten goede hebben gebracht. Wij moeten hooger opzien. Wanneer, in de eerste eeuwen onzer tijdrekening, uit Romeinsch bederf en barbaarsche woestheid, eene andere en betere orde van zaken te voorschijn treedt, erkennen wij in dit wonder de wonderkracht van het evangelie en blijkbaren zegen. „Dit is het verbond dat Ik met hen maken zal na die dagen: Ik zal mijne wetten geven in hunne harten.” Evenzoo aan het einde der middeleeuwen. Toen althans was de gesteldheid van Europa geen bevestiging van de leer der *perfectibiliteit*, die zoo begeerig den oorsprong van het licht in de zelfvolmaking der duisternis zoekt. Bijgeloof en ongeloof hadden de instellingen, door het verzaken der waarheid, ontzield. Voortwerken der krankheid zou ondergang der staten, ontbinding der maatschappijen, toenemend bederf der natiën, zegepraal der duisternis geweest zijn. De Heer sprak: Er zij licht, en er was licht! De zon der Gerechtigheid blonk en brak door de wolken;

¹⁾ [Het *droit divin* der wereldlijke overheid, het *bij de gratie Gods*, de zelfstandigheid van den staat tegenover de kerk, ten gevolge van eigen onmiddellijke onderwerping aan God, is de christelijk-protestantsche leer tegenover het ultramontanisme.]

de Hervorming spreidde leven en warmte in alle deelen der verstorven maatschappij; uit de zegepraal der waarheid zag men weldra de voorrechten en zegeningen oprijzen, waardoor het nieuwer Europa, onder veel onvolkomenheid, gekenmerkt is geweest. — Tot hoe lang? Totdat de invloed der Hervorming, door het verflauwen van evangelischen zin, wederom te niet ging.¹⁾

Deze treurige verandering heeft voor het revolutionair ongeloof den weg gebaad.

Hoe dan? Op zeer natuurlijke wijs. Het evangelie, het zout der wereld, door de Roomschen uitgeworpen, is ook bij de Protestanten zouteloos geworden, tot algemeen bederf.

Nemen wij ten voorbeelde het Rijk, waar de Revolutie een alles overweldigend vermogen gehad heeft, *Frankrijk*. Ook dáár heeft de Hervorming op de Roomsche kerk ten goede gewerkt; door ten minste een deel der waarheid weder te voorschijn te brengen en naijver in christelijk liefdebetoon te wekken. Ook in Frankrijk is de Roomsche kerk, eenigermate door de Reformatie gereformeerd. De roemwaardige pogingen van een François de Sales, mogen, even als vroeger in Italië van kardinaal Borromeo, als gevolg der algemeene schok, die de Hervorming gaf, worden gewaardeerd. Het Protestantisme was eene macht in wetenschap en staat. Groot en welverdiend was de naam van kennis en geleerdheid door hervormde academiën behaald. Het nut van dit oorlogvoeren op het veld der redeneering was voor de Roomsche kerk onberekenbaar. Zij werd voor dieper afval behoed en, ook waar ze haar doling niet erkende, in de aanhankelijkheid aan de overgebleven waarheid bevestigd. Het is wellicht niet vermetel te beweren dat, zonder het Protestantisme, geen Bossuet en geen Fénelon

¹⁾ [Die Reformation hat den Geist der Verneinung weit zurückgeworfen... Mehr als dreihundert Jahre brauchte er, um wieder da anzulangen wo er jenes Mal gestanden — nur freilich bereichert mit dem Ertrag der Entwicklung, die er inzwischen durch gemacht." Luthardt, S. 9.]

zou hebben bestaan.¹⁾ Maar de tijd kwam waarin men dragonnades boven argumenten verkoos. De Protestanten werden over de grenzen gejaagd, of tot zwijgen gebracht. Desniettemin scheen in de Roomsche kerk zelve uitzicht op redding. De Hervorming had zich in haar eigen boezem geopenbaard; de verdediging der Vrije Genade, die den wortel der Roomsche wanbegrippen afsnijdt en, met eenvoudigheid aangenomen, de dwalingen van het pausdom bijkans onschadelijk maakt. Om zich tegen den heilzamen invloed van het Jansenisme staande te houden, zou de verbasterde kerk andermaal eene rampzalige zuivering ondergaan. Waar de zinspreuk is *servitus Dei vera libertas*; waar als redmiddel van den verloren zondaar de algenoegzaamheid der genade Gods erkend wordt; waar de oprechtheid van het geloof zich in de overgave van het leven vertoont, moet de vijand zich voor de waarheid buigen, of wel den Heer andermaal kruisigen in het vervolgen zijner belijders. Men deed het laatste. Daar ziet ge den oorsprong van menig verschijnsel, dat voorbereiding was der Revolutie. Van den fellen haat tegen de Jesuiten; van het redeneeren over de politiek, toen gedachtenwisseling over godsdienst niet vergund werd; van toenemend zedebederf en afkeer tegen de geestelijkheid; van de ongeloovige richting der wetenschap, toen zij niet langer in *Port-Royal* een evangelisch tegenwicht had. De Roomsche kerk, na dezen tweeden jammerlijken triomf, werd machteloos. De uitwendige vorm hield stand; uit politieke berekening en met vervolgzieken dwang. Zoodanige kerk kon den voortgang van het ongeloof, dat door haar veeleer gekweekt werd, niet beletten.²⁾

¹⁾ [«C'est à la Réformation, que le dix-septième siècle a dû Bossuet, Fénelon, Pascal, comme il lui a dû Abbadie et Saurin.» Vinet.

Albert de Broglie schrijft van den theologischen strijd tegen de Calvinisten, zoolang het Edict van Nantes werd gehandhaafd: «Cette rude gymnastique développa chez les défenseurs du catholicisme français une virilité morale dont la sève s'est communiquée à la littérature, aux arts, au développement tout entier de cette grande époque.» I. 205.]

²⁾ [«Es ist ein auf ewig merkwürdiges Phänomen, welchen Einfluss die religiösen Bestrebungen Ludwigs XIV auf den französischen, ja auf den europäischen Geist überhaupt hervorgebracht haben. Er hatte die äusserste

Ik behoef u niet de gesteldheid van Spanje, Italië en het Roomschegezinde deel van Deutschland te schetsen. Uitdrijving of verdrukking der Protestanten was de leus en het protestantisme weinig- of nietsbeduidend. Minder overbodig is het u op het Roomsche element in Engeland te wijzen. De Roomschegezinde strekking, die zich heden in het puseysme vertoont en waartoe het veld winnen der remonstrantsche begrippen, zoo het niet gestuit ware, ook de vaderlandsche hervorming zou hebben gebracht, was veelvermogen in de anglikaansche kerk. Ik herinner u hoe de overhelling naar Rome tegenover puriteinsche eenvoudigheid en rechtzinnigheid gezien en onder de voornaamste oorzaken der onlusten tijdens Karel I geteld wordt; hoe diezelfde toenadering, na de restauratie, door den Roomschegezinden Karel II begunstigd en met huichelarij, zedenbederf en onverschilligheid gepaard was; hoe bij de anglikaansche geestelijkheid, minder uit godsdienstigen zin dan uit zucht om haar eigen gezag staande te houden, reactie ontstond; hoe, op den aldus giftigen bodem, de rampzalige oogst kwam der deïstische geschriften, die het ongeloof hebben verbreid. — Aanklacht tegen de Roomschen is geen vrijspraak der Protestanten. Aan hen waren de woorden Gods toebetrouwd; hoe hebben zij dat kostelijk erfgoed bewaard? De opwekking is, in zuiverheid en levenwekkende kracht, kortstondig geweest. Veel verkeerdheid, veel verflauwing was er. De geschiedenis der Protestanten is, gelijk die van het oude godsvolk, van ieder volk en van elken zondaar, verval en achteruitgang, zoodra men niet door Gods Geest opgebeurd, staande gehouden, voortgeleid werd. Reeds in het midden der 16de eeuw had de Reformatie, nauwelijks begonnen, haar top punt bereikt. Reeds toen werd de kracht der Roomschegezinde tegenwerking zichtbaar. Reeds toen begon die herovering

Gewalt angewandt, göttliche und menschliche Gesetze verletzt, um den Protestantismus auszuwurzeln, und selbst alle abweichenden Meinungen innerhalb des Katholicismus zu vernichten; sein ganzes Bestreben war gewesen, seinem Reiche eine vollkommen und orthodox-katholische Haltung zu geben.... Der reprimierte Geist warf sich in eine zügellose Bewegung." Ranke, *Fürsten u. V.* IV. 187.]

waardoor menig gewest, vroeger door den glans der Hervorming verlicht, andermaal door de duisternis van het pausdom bedekt werd. Maar hoe was het, waar de Hervorming het veld behield, hoe in haar eigen kring, met christelijk geloof en geloofsleven gesteld? Droevig voorzeker. Het loste zich bijkans op in polemiëk. Bestrijding der dwaalbegrippen is onmisbaar; maar wee der Kerk, die haar taak met polemiseeren afgedaan acht! Haar strijd ontaard dan in spitsvindig en liefdeloos ophalen van verscheidenheden, met voorbijzage van overeenkomst; de liefde gaat verloren, en, waar de liefde verloren gaat, is het geloof in levensgevaar. Gij kent de eindeloze twisten der Protestantsche wereld, van theologen en van het theologiseerende volk; en, schoon ik het goede en christelijke element, voorzeker hier te lande dikwerf onmiskenbaar, niet misken, zijn ze ook hier geenszins met die overvloeende mate van liefde gevoerd, zonder welke zij schade brengen aan de ziel ook van hem die overwint. De levendigheid van het geloof hield niet gelijken tred met orthodoxe nauwgezetheid; hoe minder levendig het geloof, des te meer gehechtheid aan uiterlijken vorm en verslaving aan letterlijke opvatting van eenmaal aangenomen belijdenisschriften. Vijand der formulieren ben ik niet; des te meer vijand der vadzigheid die ze tot oorkussen, der bekrompenheid, die ze tot steunsel, zelfs tegen den Bijbel, misbruikt. Ik ben voorstander van formulieren; ik erken dat ze noodig zijn, als geloofsuitdrukking en kenmerk der Gemeente, ter handhaving van eenheid en orde. Toen sommige mijner vrienden gemeend hebben, bij het verwoesten onzer Kerk, niet langer te mogen zwijgen, heb ik onder het althans niet voorbarige protest volgaarne en herhaaldelijk mijne naamteekening gevoegd.¹⁾ Des te meer ben

¹⁾ [Het Adres aan de Synode in 1842. Protest (jaren achtereen in velerlei vormen herhaald) tegen een grenzenloos *quâtenus* in het oneindige rekbaar, waarvan de eigenaardige strekking en de logische vrucht thans in een godverzaking, zelfs op kerkelijk terrein onverlet, in het oog valt. Eene, naar den *actueelen toestand* gewijzigde, handhaving van formulieren of belijdenis, als gemeentelijk verband tegenover een opgedrongen kerkvorm (*confessioneel* tegenover *reglementair*), ziedaar wat ik, van 1837 tot heden

ik gerechtigd, zonder vrees voor misverstand, overdrijving te misprijzen. Doof voor het getier van hen die, door losbandigheid, met een ijdel beroep op Gods Woord, de christelijke gemeente onder de dienstbaarheid van elken onchristelijken dienaar der kerk pogen te brengen,¹⁾ mag ik, bij het waardeeren der formulieren, des te vrijmoediger tegen de verkeerde toepassing in vroeger eeuw getuigen. Doode rechtzinnigheid verscheen. Talrijk waren de formulierknechten. De waarheid werd enkel in de formulieren gezocht, Gods Woord vervangen, verdrongen, tot magazijn van bewijsplaatsen verlaagd. Het scheen alsof de leus van de Hervormde kerk tevens de voorwaarde van christelijke betrekking, en het formulier, tot in de kleinste bijzonderheden, het zaligmakend geloof was. Niet op den Bijbel, op het formulier, werd de broederhand gereikt. De hatelijke bejegening is bekend, in Duitschland aan Spener en Franke, in Engeland aan Wesley en Whitefield, in Neder-

(1867), voorgestaan heb. Schier gelijktijdig met de uitgaaf van *Ongeloof en Revolutie*, schreef ik (1847) in de voorrede van *het Recht der Hervormde gezindheid*: »Ik verlang eerbiediging van het geloof der kerk, niet gelijk het zich in de godgeleerdheid der vaderen met dogmatische scherpzinnigheid heeft ontwikkeld, maar gelijk het zich, ook nu, in de harten der geloovigen levendig betoont.»]

*) [Vasthouding aan het kerkrechtelijk beginsel is de voorwaarde van zachtmoedige wijsheid in de praktijk. Aldus ook Stahl.

»Die Kirchenzucht in dem bloß negativen Charakter als Gewissenswahrung der Kirche (sie will nicht Theil nehmen an der Sünde und sie nicht gut heissen) ist eine unabwiesbare Anforderung zu allen Zeiten.“ Met de zoogenaamde leervrijheid »schützt man in der That nicht bloß den Einzelnen in seiner Freiheit, wie man vorgibt, sondern man macht ihm die Kirche zur Sklavin seiner Meinungen und Launen.“ *Ueber Kirchenzucht*, S. 100. Maar: »die Zuchtmittel der Kirche sollen nur eintreten gegen das äußerste Aergernisz, das kein Uebersehen und keine mildere Deutung mehr zuläßt.“ S. 104. »Die Lösung der Schwierigkeit in Bezug auf den Zwiespalt der Geltung der öffentlichen Lehre mit dem individuellen Wissen und Gewissen kann nicht in irgend einer Umgestaltung des Bekenntnisses, einer Festsetzung über seine verschiedene Theile gesucht werden, sondern nur in einer freien und milden rein evangelischen Handhabung desselben... Es darf grundsätzlich so wenig als möglich aufgegeben, er soll thatsächlich so viel als möglich übersehen werden. Das ist Sache der Weisheit des Kirchenregiments.“ *Die Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten*, 2e Ausg. 1862, S. 93.]

land aan meer dan één leeraar der moravische broederschap ten deel gevallen. — Geen land werd, in gelijke mate als Nederland, door de ontfermingen Gods, ten zetel van het Protestantisme uitverkoren en afgezonderd. Eilieve, zegt mij: was op dezen bevoorrechten bodem geloofsijver en liefde minder spoedig dan elders verflauwd? Gij zult wel eens de boetpredikatiën ingezien hebben, wier onafgebroken reeks, van den beginne af der Hervorming, van den evangelischen ernst der godsgezanten, ja, maar tevens van den geringen invloed der beloften en bedreigingen Gods getuigenis aflegt. En daarna, in de eeuw die aan de Revolutie onmiddellijk voorafging? Gij zijt met den stand van kerk en godgeleerdheid en volksleven, in den aanvang der 18de eeuw, niet onbekend. Wat dunkt u? Ik zou ongaarne het goede voorbijzien of verkleinen. Ik weet dat bij onze godgeleerden een schat van wetenschap, en dat er, vooral bij den middenstand, een verheugend overblijfsel van godsvrucht en van zedelijkheid was; maar, wanneer men vraagt naar het geloof dat aan den alles doortrekkenden zuurdeesem gelijk is; wanneer men onderzoekt of het aan eene valsche en verleidelijke en populair gemaakte wijsbegeerte eenigen degelijken wederstand heeft kunnen bieden, dan erken ik dat het tegendeel in het oog valt. Althans, wanneer ik denk aan de uitgewerkte systemata der kerkleer, wier vorm en betoogtrant met den eisch van letterkunde en beschaving weinig overeenstemt; aan de heirlegers van vertoogen en preeken, voor wier deelen en onderdeelen het alphabet van elke oude en nieuwe taal te kort schiet; aan zifterij der woorden, waaronder de kracht des Woords te niet gaat; aan kerkelijke lichtgeraaktheid, waardoor de heiligheid der Openbaring op elken tittel en jota van menschelijke meeningen en vooroordeelen wordt overgebracht; aan dwaze opgewondenheid waarmeê, van alle zijden door de schromelijkste wanbegrippen overvleugeld, men dikwerf aan punten van ondergeschikt belang de levenskrachten heeft gewijd, dan ontwaar ik, in al den orthodoxen ijver en toestel, het zwaard niet meer dat een oordeeler is der gedachten en overleggingen des harten; dan

zijn dit de wapenen niet van den apostolischen krijg, ook in de hand der Hervormers, krachtig door God tot nederwerping der sterkten: dan vraag ik niet langer waarom twijfelarij en zedenbederf bij velen de overhand verkreeg; ¹⁾ dan bevreemt het mij niet, zoo dergelijke doode rechtzinnigheid, in de engten van het kerkelijk terrein verschanst, ook aldaar in de tijden des gevaars krachteloos was.

Oorzaak der Revolutie heeft de Reformatie niet kunnen zijn, vermits zij van een tegenovergesteld beginsel uitging; van objectieve geloofseenheid, niet van de verscheidenheid der subjectieve gevoelens; van de onfeilbaarheid der Openbaring, niet van de oppermacht des verstands; van de souvereiniteit Gods, niet van de souvereiniteit van den mensch. ²⁾ De Reformatie heeft aan de verwarring der middeleeuwen een einde gemaakt en tegen de overheersching van het ongeloof behoed. Door het verminderen en bijkans te niet gaan van haar invloed, werd Europa voor de Omwenteling rijp. Één middel slechts is er van leven en herleving ook voor de volken; het Woord des Levens. Laat ons in de heilvolle werking der Reformatie de vervulling der profetie erkennen: „Mijn Woord zal doen wat Mij behaagt en het zal voorspoedig zijn waartoe Ik het zende.” — Door prediking van het evangelie, als hefboom, is de wereldhistorie aan Gods raadsbesluit dienstbaar. Daarin lag, ook voor de Hervorming, het geheim van haar kracht. Niet in de diepzinnigheid der wijsbegeerte, niet in de bespiegelingen der wetenschappelijke godgeleerdheid, niet in stelselmatig betoog en ijverige polemieken; dit alles is nuttig, noodig, onschatbaar ter voortwandeling op den geopen den weg; maar de weg wordt gebaad door verkondiging van de liefde Gods.

¹⁾ Met de Luthersche kerk in Deutschland was het als hier te lande met de Gereformeerde, „In einen wirklichen und schweren Irrthum auf praktischen Gebiete verfiel sie, als sie eine Periode lang ihr ganzes Streben in die Rechtgläubigkeit oder richtiger Rechtlehrigkeit setzte, statt in der lebendigen Glauben. Das ist die Periode der starren Orthodoxie.“ Stahl, *die Lutherische Kirche*, S. 77.

²⁾ Zie de tegenstelling hierboven, blz. 12, vg.

Het is in de verkondiging dezer liefde dat de sleutel van het heiligdom ligt. Bekeert u en geloof het evangelie; geloof in den Heere Jezus Christus en gij zult zalig worden, gij en uw huis; zijn bloed reinigt van alle zonde; die in den Zoon geloof, heeft het eeuwige leven; deze taal is het, waarvan de Heere zegt: „Ik zal u mond en wijsheid geven, welke niet zullen kunnen tegenspreken noch wederstaan allen die zich tegen u zetten.” Daarin ligt de vreugd en de roem der geloovigen altijd. — Bij het definieeren van christelijk geloof is er menigmaal overdreven nauwgezetheid. Althans ik vermeet mij niet de mate van kennis te bepalen die tot zielebehoud vereischt wordt.¹⁾ Desniettemin zijn er waarheden, wier aanneeming alleen een recht inzicht van de leer der zaligheid geeft, in de geschiedenis der Kerk met onuitwischbare trekken geprent; de onfeilbaarheid der H. Schrift, de godheid van den Zaligmaker, de persoonlijkheid des H. Geestes, het geheele bederf onzer natuur, de voldoening voor onze zonden, de toerekening der gerechtigheid van Christus, de noodzakelijkheid der wedergeboorte en der heiligmaking. Waarheden in het ééne noodige, *Vrede door het bloed des Kruises* samengevat; in de vereeniging met Christus door het geloof, die in onze dagen bij zeer velen ongerijmd mysticisme heet, die tijdens de Hervorming onze eenige troost, beide in leven en in sterven, genoemd werd. Deze waarheden zijn het wier eenzelvigheid, in de symbolische schriften der evangelische gezindten, van de eenigheid des Geestes, in verscheidenheid van vorm en uitdrukking, getuigenis draagt. Deze hebben, niet door kracht of geweld, maar door den Geest des Heeren, in de zestiende eeuw, de wereld die in het booze ligt en den Antichrist van Rome en den Duivel overwonnen, en bij de goederen des eeuwigen levens aan een iegelijk die geloof, voor de volken

¹⁾ [Stahl, waar hij in de kerkleer »die Unterscheidung fundamentaler und nicht fundamentaler Lehren» misprijst, voegt er met treffende juistheid bij: »Für die einzelne Seele ist nichts fundamental als bloß der letzte glimmende Glaubensfunke, den nur Gott versteht und der sich in keinen Artikel formulieren lässt.» — Elders: »die Gemeinschaft der Heiligen ist lediglich gebunden an das verborgene Leben in Christus.“]

onberekenbaren zegen van tijdelijke voorrechten gevoegd. Dat ze nooit verouderd zijn, blijkt, zoo dikwerf het Gode behaagt de wonderen die zijn Geest toen gewerkt heeft, te vernieuwen. De overhand zullen zij behouden: vroeg of laat; eenmaal althans in de openbaring van den Heere Jezus van den hemel met de Engelen zijner kracht. — Doch ik zwijg van de verborgenheden der toekomst, en keer tot de ervaring terug. De verloochening dezer waarheden was oorzaak en begin der Revolutie. Het ongeloof heeft het onverwinnelijk evangelie niet overwonnen; maar, toen het geloof geweken was, bleek het dat doode vormen tegen de vurige pijlen des Boozen een bedriegelijk schild zijn. Toen werd in het onchristelijk geworden christelijk Europa bewaarheid wat de Heiland zegt: „Wanneer de onreine geest van den mensch uitgegaan is, zoo gaat hij door dorre plaatsen, zoekende rust, en vindt ze niet. Dan zegt hij: Ik zal wederkeeren in mijn huis, vanwaar ik uitgegaan ben, en komende vindt hij het ledig, met bezemen gekeerd en versierd. Dan gaat hij heen en neemt met zich zeven andere geesten, boozter dan hij zelf; en ingegaan zijnde wonen zij aldaar, en het laatste van dien mensch wordt erger dan het eerste. Alzoo zal het ook met dit boos geslacht zijn!” — Inderdaad het laatste is erger dan het eerste geweest. Door alleenheersching van het ongeloof was onvermijdelijkheid der Omwenteling daar.

De revolutie-leer is het ongeloof in stelselmatigen vorm. Van gevolgtrekking tot gevolgtrekking, werd men op den weg der rampzaligheid geleid. Voortsnellen naar den afgrond is niet te beletten, na het verbreken der betrekking die aan den Hemel verbindt.

VIII.

ONGELOOF.

Thans zijn wij aan den aanvang der ontwikkeling van mijne hoofdgedachte; namelijk dat de oorzaak der Revolutie in het *ongeloof* ligt.

Met al haar verscheidenheden van theoretische en praktikale richtingen en gedaanten, is de Revolutie gevolg, toepassing, ontplooiing van het ongelooft. Door theoretisch en praktikaal ongelooft werd de filosofie en de revolutie der 18de eeuw gevormd. Eene geheele reeks van dwaalbegrippen en gruwelen *moest* volgen op een reeks van syllogismen, toen eenmaal het ongelooft den boventoon had.

Meent niet dat ik *fatalisme* verkondig. Of was Newton fatalist in het beweren dat, volgens de zwaartekracht, de appel, van den steel losgeraakt, *moet* vallen? Er zijn krachten en wetten, als in de stoffelijke wereld, evenzoo in het rijk der zedelijkheid.¹⁾ Dit onwederstaanbare van den gang der gebeurtenissen neemt de persoonlijke verantwoordelijkheid niet

¹⁾ »Aussi souvent qu'une forte impulsion, donnée à tout un peuple, le tire avec violence des ornières de l'habitude, et le précipite dans la carrière des mouvements, on n'est plus le maître de les arrêter ni de les diriger; il faut que la série de ces mouvements s'exécute, et le remède au mal ne se trouve que dans les développements du mal, qui ne cesse que lorsqu'il a parcouru toutes ses phases. Dans ce sens, on peut dire avec vérité que les révolutions mènent leurs coryphées et leurs auteurs." Ancillon.

weg. Niemand is genoodzaakt voor den afgod zijner eeuw te buigen. ¹⁾ Niet het onvermogen om te wederstaan, de bereidvaardigheid om mede te werken, zal worden ten laste gelegd. ²⁾

Om ons, in dien zin, van de onveranderlijkheid der Revolutie te overtuigen, is een vluchtige blik op den toestand van Europa in de vorige eeuw genoegzaam. Gezag werd met absolutisme, vrijheid met willekeur verward. De staatsregelingen verbasterd, de zeden bedorven, de godsdienst schijnheiligheid of bijgeloof en doode vorm. Wat anders kon men te gemoet zien dan ineensstorting van het ondermijnd gebouw?

Doch in deze algemeene opmerking ligt niet de kern en het doel van mijn betoog. Wat ik verlang te bewijzen is dat in het atheïsme, in de goddeloosheid, in het *zonder God zijn*, de vormkracht ligt van het revolutionaire tijdperk, waartoe ook onze leeftijd behoort. Deze trek is, in wezen en werking, in leer en leven der omwenteling geprent. Uit de ongeloofige natuur der Revolutie bewijs ik de noodwendigheid van haar levensloop, en wederkeerig in den levensloop vind ik het doorgaande merkteeken van den ongeloofigen oorsprong. — Met de levensbeschrijving maak ik nog geen begin; aan biografisch moet nog *physiologisch* onderzoek ³⁾ voorafgaan. Ik wensch met

¹⁾ [Dan geldt het *non possumus* van den christen. — »Ik kan niet anders.» was het woord van Luther en de martelaarsleus. Thans zegt men: »het kan niet anders."]

²⁾ [»Il y a des circonstances où les hommes les plus courageux n'ont aucun moyen de se montrer activement, mais il n'en existe aucune qui puisse obliger à rien faire de contraire à sa conscience." Mme de Stael.]

³⁾ Wat ik door *physiologisch* onderzoek versta, zal wellicht duidelijker zijn, bij de lezing en overweging der volgende merkwaardige regelen van Guizot: »Les faits proprement dits, les événements extérieurs, visibles, sont le corps de l'histoire; ce sont les membres, les os, les muscles, les organes, les élémens matériels du passé; leur connoissance et leur description constituent ce qu'on pourrait appeler l'anatomie historique. Mais, pour la société, comme pour l'individu, l'anatomie n'est pas toute la science. Non seulement les faits subsistent, mais ils tiennent les uns aux autres; ils se succèdent et s'engendrent par l'action de certaines forces, qui agissent sous l'empire de certaines lois. Il y a en un mot une organisation et une vie des sociétés comme de l'individu. Cette organisation a aussi sa science, la science des lois cachées qui président au cours des événemens. C'est la physiologie de l'histoire."]

u de algemeene wetten op te sporen, onder wier heerschappij de achttiende eeuw zich gevormd heeft, ten einde daarna blijke dat ze met deze wetten overeenstemt. Het is mij om de *natuurlijke historie* der ook thans nog toongevende wanbegrippen te doen.

Eer ik mij op het getuigenis der historie zelve beroep, zal de logica u, naar ik acht, aanschouwelijk maken dat het *atheïsme* in den godsdienst, het *radicalisme* in de politiek, niet is overdrijving, misbruik, afwijking, maar gevolg en toepassing van het beginsel dat, namens de oppermacht der rede, den God der openbaring ter zij stelt.

Het karakter der achttiende eeuw ligt, ter beoordeeling, voor ons. Geen al te strenge tijdrekenkundige nauwgezetheid. Ik begin niet met 1700, om met 1800 te sluiten; ik bedoel het tijdperk der wereldhistorische gedaante-wisseling, die, na lange voorbereiding, in 1789 haar geboortejaar had. Welk een onderwerp, hoe belangrijk, hoe moeilijk, voor hoe velerlei zienswijze vatbaar! Ik misprijs wat, voor velen, ook thans nog, voorwerp van bewondering is: hoe licht kan dus het vermoeden tegen mij oprijzen van hoogmoed, van oppervlakkigheid, van eigenwaan, van vermetele geringschatting ook waar hoogschatting betaamt! Ik heb dus meer dan ooit behoefte u te herinneren aan de menigvuldigheid onzer strijdgenooten in vroegeren en lateren tijd, aan de onwrikbaarheid onzer beginselen, aan het historische der beschouwing.

Het is mij niet om eene acte van beschuldiging te doen. Ik verlang billijk vonnis. Ook die eeuw had veel goeds. Geen tijdperk, hoe laag gezonken, was ooit van deugden en talenten ontbloot. Zelfs hebben droevige tijden eigenaardigen luister; want de glans van het voortreffelijke wordt door de duisternis van het omringende verhoogd, de flikkering der sterren door de donkerheid van den nacht.

Doch ik geef nog meer dan dezen weinig beduidenden lof. De 18de eeuw heeft *vergelijkenderwijs* veel dat haar gunstig onderscheidt. Zij behoort althans niet tot de tijden wier vad-

sigheid verachtelijk is. Haar streven was eene poging om zich op te heffen uit het slijk. De geest der eeuw heeft aan de bekrompenheid en dorheid en baatzucht een einde gemaakt, door welke de voorafgaande jaren, ook hier te lande, werden gekenmerkt.

Zij had geen ongelijk naar verbetering te staan. Ook wanneer gij al het overdrevene ter zij stelt, bleef er overvloedig reden van misnoegen over de richting der overheid en de verbastering van den staatsvorm. Overvloedige grond om gewichtige hervormingen, in naam van rechtsgevoel en menschelijkheid, te verlangen.

Zij had, in haar ijver naar verbetering, buitengemeene en, althans in den beginne, belangelooze veerkracht. Alle krachten en gaven, op meer dan gewone wijs, gewekt en gespannen, werden met hooggeklommen geestdrift aan den triumpf, niet van belangen, maar van beginselen gewijd.¹⁾

Aan fraaie woorden en treffende denkbelden ontbrak het niet.

Zij heeft, waar zij in de keus van beginsels mistastte, en van het pad der hervorming op den weg der omwenteling geraakte, verontschuldiging gehad. Immers wat was er geworden van de warmte en gloed der evangelische vroeger in geloofsdaden vruchtbare gezindheid? bekrompen bijgeloof, vervolgzieke huichelarij, traditioneele aanhankelijkheid aan een leer in leerstukken verbrokkeld. Is het miskennen der waarheid niet te wijten, ook aan het tijdperk dat ze onkenbaar gemaakt had?

Verder kan ik in mijne apologie niet gaan. Het beginsel, souvereiniteit van den mensch, onafhankelijkheid van de souvereiniteit Gods, is radicaal valsch. Er was *un élan de l'esprit humain*. Ik voeg er niet bij: „son élan étoit très beau, très

¹⁾ [Ook Guizot, na te hebben gezegd: „Le 18e siècle a prêché le doute, l'égoïsme, le matérialisme,” voegt er, m. i. zeer te recht, bij: „En dépit de sa tendance critique et destructive, c'était un siècle ardent et sincère, un siècle de foi et de désintéressement. Il avait foi dans la vérité, dans l'humanité.... Il s'est abusé, égaré dans cette double confiance.” *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*. II. 425.]

bon, très utile." ¹⁾ Een vaart, die zich aan den vasten bodem der onveranderlijke beginselen ontruikt, om zonder steunpunt in het ijdel ruim der bespiegeling te zweven, eene versnelde beweging van zoo lichtvaardigen aard, vergelijk ik met den vermetelen sprong uit de opperste verdieping, in rampzalig vertrouwen op kunstvlerken gewaagd.

Een gulden eeuw verwachtte men, een ijzeren kwam. Voortgang en beweging wekt minder afkeer dan droomerigheid met enkel stilstand of slenter; men ziet liever vlietend water dan een moeras. Desniettemin energie, kwalijk bestuurd, wordt te heilloozer, naarmate zij krachtiger is; het grootsche van den bergstroom vermindert de ijselijkheid niet der werking waarmee de vernielende stortvloed het land overdekt.

Er was, in godsdienst, zedelijkheid, en staatsrecht, niet vooruitgang, maar achteruitgang. Men roemt de verlichting, *le progrès des lumières*. Ten onrechte. Overvloed van vuurwerk en fakkellicht was er, aan zonnelicht gebrek. Geen menschelijke wijsheid maakt den akker vruchtbaar buiten het licht der zon. ²⁾ De arbeid van verstand en genie, in het voortbrengen van denkbelden en in het vormen van stelsels is ijdel, wanneer men zich aan de stralen der wijsheid die van boven is, onttrekt, en het verschil van vrijheid en onafhankelijkheid, op het gebied der wijsbegeerte, miskent. ³⁾

¹⁾ Guizot, *Cours d'Histoire moderne*, L. 14. p. 39.

²⁾ Men leze de geestige *Parabel* van Claudius over den akkerbouw; toen de wijsgeerige landlieden, van de overtolligheid van »die Einfüsse des Himmels" overtuigd, den akker omheinden en door een gewelf bedekten met een geschilderden hemel. »Und die Saat wollte nicht wachsen! und sie bauten, und pflügten, und düngten, und ackerten hin und her. — Und die Saat wollte nicht wachsen! und sie ackerten hin und her."

³⁾ »Toute force doit être soumise à des lois... Il en est de même pour les forces de l'intelligence. Ses lois, à elle, sont les principes éternels... Les idées, sans les principes, sont un levier sans point d'appui. Les principes, sans les idées, sont un point d'appui sans levier... Il y a entre l'indépendance des esprits, et la liberté des esprits, la même différence qu'entre un vaisseau sans ancre et sans pilote, flottant au gré de tous les vents, et un vaisseau qui marche contre le vent, et même contre les orages et les tempêtes, sous la direction de la boussole, et les ordres d'un pilote éclairé... Relativement aux principes, les sciences morales et politiques

Om den noodlottigen invloed dezer eeuw te schatten, houde men in het oog dat zij zelfs het goede tot kwaad gemaakt heeft.¹⁾ Ik bedoel niet den overvloed van stoffelijke welvaart haar ten deel gevallen, en dien zij, rijk aan beloften en rijker nog in teleurstellingen, niet zelden verspeeld heeft; ik bedoel de denkbeelden van recht, vrijheid, verdraagzaamheid, menschelijkheid, zedelijkheid, waarin, gelijk Satan als een Engel des lichts, de eeuw zich aanvankelijk gehuld heeft. Vruchten, niet op eigen akker, op christelijken bodem geteeld. Alleen in het evangelie vindt men ze in haar echtheid.²⁾ De klassieke oudheid heeft er eene flauwe afschaduwing van. Alleen de evangelieverkondiging gaf daaraan eene populariteit, in de heidensche wereld onbekend. Deze rijke erfenis, door de orthodoxie niet bewaard, is in de macht der wijsbegeerte gevallen. Wat heeft zij er van gemaakt? Ondanks grootspraak, zijn deze schatten, onder haar beheer, te niet gegaan. Geen wonder. Men wilde de gevolgtrekkingen behouden, terwijl men de beginselen verwierp; gelijk men rekt op genot der wateren, wier bron men gestopt heeft, of op schaduw der boomen, na het afsnijden van den wortel. Die rekening is ten allen tijde misrekening geweest. Ook hier; de planten, aan de oevers van den evangeliestroom in heerlijken bloei, moesten, overgebracht in een land droog en zonder water, verdorren. Maar neen; ook aldus is er flauwheid, onjuistheid in de vergelijking; op den giftigen akker der ongodisterij, ontaardden zij in schadelijke gewassen, wier doodelijk venijn zich onder schitterende kleuren en liefelijken wasem verbergt. Tooverwoorden, waarmee de volkomenheid van wijsheid en

ont plutôt souffert que prospéré, sous l'empire des fausses méthodes qu'on leur a appliquées. En voulant les perfectionner, on les a détériorées; en prétendant les asseoir sur la base de la démonstration, on les a ébranlées, et dans le dessein de les approfondir, on est descendu avec elles dans l'abîme du doute, et elles ont disparu." Ancillon.

¹⁾ [„Alle Güter werden zu Uebeln, wenn der Mensch sie ausserhalb Gottes Ordnung eigenmächtig sich aneignet." Stahl.]

²⁾ [„Délivrées d'un funeste alliage, les idées modernes appartiennent à l'Évangile." *Le Parti antirévolutionnaire*, p. 58.]

geluk zou worden te voorschijn geroepen, telkens uitgebazuind, bleven klanken; de uitkomst is het tegendeel der voorspiegeling geweest. Voor recht onrecht, voor vrijheid dwang, voor verdraagzaamheid vervolging, voor humaniteit onmenschelijkheid, voor zedelijkheid zedenbederf.

Ik onderschrijf niet het eindvonnis van Guizot: „S'il fallait se résumer, exprimer une opinion définitive, je me hâterais de dire que le dix-huitième siècle me paraît un des plus grands siècles de l'histoire, celui peut-être qui a rendu à l'humanité les plus grands services, qui lui a fait faire le plus de progrès et les progrès les plus généraux; appelé à prononcer dans sa cause comme ministère public, si je puis me servir de cette expression, c'est en sa faveur que je donnerais mes conclusions”.¹⁾ Ik spreek niet met Cousin van „les développements nouveaux que ce siècle a ajouté à ce que léguaient les siècles précédens”;²⁾ want het afbreken van de schakel der tijden, het onzinnig streven naar eene geheel nieuwe schepping is haar merk. „La maladie, la manie de tout analyser a fait dire du siècle qu'il étoit plutôt raisonneur que raisonnable.”³⁾ De 18de eeuw toont hoe veel, maar ook hoe weinig het menschelijk vernuft, aan zich zelf overgelaten, vermag.⁴⁾ Schijnbare vooruitgang werd door wezenlijk verderf gevolgd; op de ruimste schaal bevestiging, in omgekeerden zin, der belofte: Alle dingen zullen toegeworpen worden dengene, die eerst het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid zoekt.

Aldus vervalt in het beoordeelen van *personen* onbillijke hardheid. Ook van personen geldt: „Il faut les juger d'après

¹⁾ *Hist. moderne*, L. 14. p. 39. — [Later en beter: »Le 18de siècle a été certainement le plus tentateur et le plus séducteur des siècles, car il a promis à la fois satisfaction à toutes les grandeurs et à toutes les faiblesses de l'humanité; il l'a en même temps élevée et énervée, flattant tour à tour ses plus nobles sentiments et ses plus terrestres penchans, l'énivrant d'espérances sublimes et la berçant de molles complaisances.” *Mémoires*, I. 6.]

²⁾ *Hist. de la Philosophie du 18e siècle*, p. 28. [Vergelijk *Handboek*, 3de uitgaaf, § 824, 825, 846.]

³⁾ Ancillon.

⁴⁾ [»Nous vivons à une époque de confusion et d'obscurité morale comme sociale.” Guizot, t. a. p. 304.]

leur date." Er is eene atmosferische bedwelming, voor toerekenbaarheid, bij onwillekeurige dronkenschap vergelijkbaar. Koelheid te midden eener algemeene opgewondenheid, is zeldzaam.¹⁾ Men is gereed aan schrijvers en drijvers der revolutie, aan Montesquieu, Voltaire en Rousseau, ongodisterij en rebellie, aan Robespierre en Napoleon anarchie en despotisme te wijten; te recht; in zoo ver, door woord en daad, een groot deel der verantwoordelijkheid op hen rust; doch zij waren ook werktuigen van den tijdgeest. De schrijvers drukten in woorden uit wat in aller gedachte reeds bestond; tolken meer dan leermeesters der publieke meening; leermeesters, enkel door eene schrede verder, waar buitendien geen stilstand mogelijk was, te brengen. Evenzoo de machthebbers der revolutie. Gedragen door den geest der eeuw, onderworpen aan haar richting, eer voorgangers dan leidslieden; leidslieden althans in een spoor, uit eigen beweging door allen gevolgd; leidslieden zelve geleid, voortgedreven en voortgestuwd.²⁾ Dit moeten wij in gedachtenis houden, om hun karakter niet overmatig te bezwaren, om hunne talenten niet overmatig te verheffen; om aard en verband en kracht der dwaalbegrippen te leeren kennen; en tevens om de verantwoordelijkheid te berekenen van anderen die, ofschoon voor uitersten bevreesd, evenwel hulde brengen aan het beginsel, en aldus, niet enkel voor de dwaling, *quâtenus* hun eigen redeneering en praktijk gaat, maar tevens voor de reeks der dwalingen en verkeerdheden die uit het beginsel voortvloeien, aansprakelijk zijn.³⁾

¹⁾ »Men have been sometimes led by degrees, sometimes hurried into things, of which, if they could have seen the whole together, they never would have permitted the most remote approach." Burke.

²⁾ »On a eu le tort fréquent de trop attribuer aux desseins prémédités des hommes, ce qui n'est que la conséquence et l'effet naturel des choses. — En général les hommes, même les plus forts, ne sont jamais que des instruments à peu près passifs d'une cause supérieure indépendante de leur pensée et de leur volonté propre: placés au milieu du mouvement qui emporte la société, ils le hâtent, mais ne le produisent pas." De la Mennais.

³⁾ [Men moet persoonlijken invloed ook niet al te gering schatten. »L'influence des individus, de leur pensée propre et de leur libre volonté est infiniment plus grande que ne le suppose aujourd'hui l'impertinence philo-

Een der meest gewichtige ook politieke waarschuwingen is het *Principiis obsta!*

Ook de achttiende eeuw is geen tusschenvak dat men overspringen mag. Ik wil de voordeelen niet miskennen of ongebruikt laten, die een orkaan in de zedelijke wereld ook door afbraak bewerkt heeft; maar geenerlei capitulatie is geoorloofd omtrent den bedriegelijken grondslag voor herbouw. Het heil der toekomst ligt niet in wijziging, matiging, regeling van verderfelijke beginsels, evenmin in ijverloosheid en doodsche berusting; maar enkel in het voorstaan van de hoogste waarheid, wier aanneming de *conditio sine quâ non* is om, met afsnijding van het kwade en aanwending van het goede ons door de vaderen overgeleverd, op den eenigen weg te geraken, welke naar het geluk der volkeren leidt.

Na mij, zoo ik hoop, van bekrompen oordeelvelling vrijgepleit te hebben, kom ik tot het betoog dat de Revolutie stelselmatig ongeloof is, evangelieverzaking met den aankeve van dien.

Mijn betoog betreft *godsdiens*t en *politiek* ¹⁾.

La Mennais schrijft: „Il y a des vérités et des erreurs à la fois religieuses et politiques, parce que la religion et la société ont le même principe, qui est Dieu, et le même terme, qui est l'homme. Ainsi une erreur fondamentale en religion est aussi une erreur fondamentale en politique, et réciproquement.” Treffend is in de geschiedenis der Revolutie dit onderling verband. Dezelfde trappen in het bederf van den godsdiens, in de misvorming van het staatsrecht, in de voortwandeling der praktijk. In den godsdiens Voltaire, Diderot, La Mettrie,

sophique de quelques uns de leurs critiques. L'histoire n'est point un drame arrêté dès qu'il commence, et les personnages qui y paraissent font eux-mêmes en grande partie le rôle qu'ils jouent et le dénouement vers lequel ils marchent.” Guizot, t. a. p. II. 263.]

¹⁾ [Nous sommes le parti *antirévolutionnaire*; c. à d. nous combattons la plus fondamentale des erreurs à la fois religieuses et politiques.” *Le parti antirévolutionnaire*, p. 76, sv.]

in het staatsrecht Montesquieu, Rousseau, Condorcet, in de praktijk, Necker, Mirabeau, Robespierre, Marat. ¹⁾

De revolutie-leer is *de religie van het ongeloof*, tot al wat op geloof berust in negatieve betrekking. In de algemeenschap ook eener valsche wijsbegeerte, „rerum divinarum et humanarum scientia.” Letten wij dus, eerst op de *filosofie der 18de eeuw*, daarna op het *staatsrecht*.

Het beginsel dezer wijsbegeerte was de *souvereiniteit der Rede*, en de uitkomst godverzaking en materialisme.

De oppermacht der Rede, als axioma, werd voorop gesteld. Waar de Rede onbedorven geacht werd, kon de openbaring niets *boven* haar bereik, althans niets *tegen* haar uitspraak bevatten. Zoo werd de Rede toetssteen der waarheid. Zoo werd in den Bijbel, met een bloot menschelijken keursteen, het Godewaardige Gods Woord gezocht. Zoo werd dit door het *placet* eener eigendunkelijke wijsheid gehomologeerd en de Heilige Schrift, om heilig te zijn, met het merk van menschelijk goedvinden geijkt. Voor den Christen is hierin reeds aanranding van de rechten Gods, streven naar Godverloochening en zelfvergoding, onmiskenbaar.

Om de werking te berekenen van dezen *rationalistischen* stelregel, herinnert u dat de wijsgeer gelooft enkel wat hij begrijpt, wat hem wijsheid voorkomt, terwijl de apostolische uitspraak is: „De natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn: want zij zijn hem dwaasheid, en hij kan ze niet verstaan, omdat ze geestelijk onderscheiden worden.” ²⁾ Dus verwerpt de wijsgeer en houdt voor dwaasheid alle de waarheden door den Heiligen Geest geleerd. Zoo hij ze niet openlijk weerspreekt en bespot, hij houdt ze voor beelden, zegswijzen, leenspreuken; hij verzacht het harde der

¹⁾ [Wanneer men gewag maakt van *verwantschap van theorie en logische aaneenschakeling van begrippen*, plaatst men noodwendig op één lijn dengene die, wellicht onwetend, de kiem der theorie omdraagt, en den dweper of aterling die voor de schrikkelijke gevolgtrekkingen niet terugdeinst. *Aan de Kiezers*, XIV. 19.]

²⁾ [„Met begrijpen zal 't niet gaan; Neem het onbegrepen aan.” Beets.]

bijbeltaal door uitdrukkingen in zijn oog gepast; hij verwringt de Openbaring of verminkt ze; veelsoortige kunstbewerking vernietigt al wat tot de leer der zaligheid behoort. Ziedaar de noodwendigheid dezer *accommodatie-leer*. Ik treed in geene bijzonderheden. Immers wij weten hoe aldus de godheid van den Zaligmaker goddelijkheid, de zonde zwakheid, het bederf onvolkomenheid, het schuldvolendoenend offer voorbeeldig liefde-betoon, de heiligmaking zedelijke volmaking, de toorne Gods een heilig ongenoegen, het eeuwig verderf van voor het aangezicht des Heeren eene vaderlijke kastijding, en de God der Openbaring aan den God der Natuur, aan den onbekenden God gelijk werd.

Hoe ver gaat dit? Zoo ver als aan ieders individueele opvatting behaagt. Zoodra men wat met het verstand niet kan worden gerijmd, *ongerijmd* noemt, is er geen eindpaal dan eigen willekeur. Gij vergt geen optelling der systemata van het rationalisme en van de neologie. Zij zijn ontelbaar, doch aaneengeschakeld door de voortgaande werking der twijfelarij. Hoe kan het anders? Hoe zou iemand, die de godheid des Heeren, om haar onbegrijpelijkheid, ontkent, niet op den weg zijn om aan al wat in zijne verschijning bovennatuurlijk en wonderdadig is, geloof te ontzeggen; om in het treden op de wateren der zee eene wandeling bij maanlicht aan den oever, in zijn sterven een schijndood, of wel kortaf, met ter zijdestelling van den historischen Christus, in de vier Evangeliën viervoudige verdichting of mythe te zien!

Aldus voert verzaking van de kracht en geest der evangelie-waarheid naar een christelijk deïsme. Laat ons zien of men daar een blijvend rustpunt ontmoet. Men gewaagt van Christus, van God, van zedelijkheid, met ijdel en ophef en nutteloos woordengeschal. Er is een Christus, menigerlei Christus zelfs is er, maar *de* Christus niet meer; een leeraar, een voorbeeld, een hemeling wellicht, opgevoed in hoogere sferen van wijsheid en deugd, geen Zone Gods, geen Middelaar Gods en der menschen. Wat baat dit? „Tous ceux qui cherchent Dieu sans Jésus-Christ ne trouvent aucune lumière qui les satisfasse ou

qui leur soit véritablement utile. Car, ou ils n'arrivent pas jusqu'à connoître qu'il y a un Dieu, ou, s'ils y arrivent, c'est inutilement pour eux; parcequ'ils se forment un moyen de communiquer sans médiateur avec ce Dieu qu'ils ont connu sans médiateur. De sorte qu'ils tombent ou dans l'athéisme, ou dans le déisme, qui sont deux choses que la religion chrétienne abhorre presque également. En Jésus-Christ est tout notre bonheur, notre vertu, notre vie, notre lumière, notre espérance — et hors de lui il n'y a que vice, misère, ténèbres, désespoir, et nous ne voyons qu'obscurité et confusion dans la nature de Dieu et dans notre propre nature."

Maar overdrijft niet wellicht de geloovige en scherpzinnige Pascal, wanneer hij aldus deïsme en atheïsme op één lijn stelt? De belijdenis van het deïsme kan immers, waar ze veel verwerpt, met eerbied voor den overigen inhoud der openbaring gepaard gaan; al miskent ze God, in de wet en in het evangelie, zij vereert Hem in de natuur. — Zelfbedrog dat valsche rust geeft! De openbaring moet, waar de rede zich boven haar verheft, weldra samenraapsel van legenden en fabelen zijn; maar ook de natuur wordt, waar men voor de openbaring blind is, uit natuurkrachten verklaard; de godheid is louter abstractie, denkbeeld, denkbeeldige godheid. Zoo men, om te gelooven, moet begrijpen, wat onbegrijpelijker, wat ongelooflijker dan God! Niet ten onrechte schrijft de la Mennais: „Lorsqu'on vient à examiner de près le système des déistes, on n'y trouve qu'incohérence et contradiction. La nature tient à chacun d'eux un langage différent. Ils ne sauroient convenir d'aucun culte, d'aucun symbole. Forcés de tout accorder à la raison ou de lui tout refuser, les dogmes leur échappent, la morale leur échappe, et, quoi qu'ils fassent, ils sont poussés jusqu'à la tolérance de l'athéisme." Bossuet gaf eene juiste definitie: „le déisme n'est qu'un athéisme déguisé." ¹⁾ — Eene definitie welke de Bijbel reeds gaf: „gij waart zonder Christus; — geen hope hebbende en *zonder God* in de wereld." ²⁾

¹⁾ [Ook Vinet schrijft: »Le déisme n'est qu'un athéisme édulcoré."]

²⁾ Ef. II. 12.

„La morale leur échappe,” is dit waar? moet met het dogmatieke ook het praktikale vervallen? voorzeker. Wij weten en belijden dat er geene christelijke deugdbetrachting zonder levendig geloof in Christus, verbonden aan historische feiten (noem ze al dan niet leerstukken), zijn kan. Ofschoon dit leerstellige bij velen, die eenheid van wortel en stam en vruchten miskennen, in minachting geraakt, weinigen, hier te lande althans, zullen beweren dat het geloof aan God, als grondslag der zedelijkheid, kan worden gemist.¹⁾ Wel is de zedelijkheid voorwerp van hoogachting geweest zelfs voor godloochenaars. Ook zij zullen niet ongaarne zeggen: „l'essentiel de la Religion consiste en pratique; il faut être homme de bien, miséricordieux, humain, charitable.” — Jammer slechts dat deze betuiging niet baat. „L'expérience prouve que, dès que l'on considère la morale indépendamment de la religion, la morale devient aussi problématique que la religion même. La morale du déisme est toute d'opinion, toute de phrases, ainsi que sa doctrine. L'athée n'a qu'un seul devoir, qui est de n'en connoître aucun. Il n'y a proprement, dit un philosophe célèbre, qu'un devoir; c'est de se rendre heureux. On sera libre de tout faire, comme on est libre de tout croire et de tout nier.”²⁾ Plichtbetrachting is er niet meer dan uit welbegrepen eigenbelang, en, waar men aan God niet gelooft, hoedanig kunnen daar de voorschriften van het eigenbelang zijn? De deugd is naam, schijn, *duperie*. Ook gezag en recht, wat is het? een uitvinding der sluwheid van de zwaksten, om den verheven aanleg van het genie aan banden te leggen. „Naturae vivere convenienter oportet;” deze natuurlijke richting strookt met de wijsheid, volgens den

¹⁾ [La morale *indépendante* is het ideaal der hedendaagsche wijsheid. Edoch: „Pour le peuple, la morale séparée de la religion n'est rien, absolument rien. Il ne rattachera jamais solidement l'idée de devoir qu'à l'idée de Dieu... Vouloir donner au peuple de la morale *indépendamment de la religion*, c'est, à mon avis, la plus chimérique des chimères. Au fait, il n'y a ni pour les riches ni pour les pauvres de vraie morale sans religion; toutefois les premiers ont quelques moyens de s'imaginer le contraire; mais cette ILLUSION ne descend pas plus bas.” Vinet.]

²⁾ De la Mennais.

Apostel, niet van boven, maar aardsch, natuurlijk, duivelsch. ¹⁾ „On concilie les devoirs de l'homme avec ses penchans, ou plutôt on fait de ses penchans l'unique règle de ses devoirs.”

Ook de laatste plank die men zou willen aangrijpen, gaat in deze schipbreuk der waarheden te niet. Vruchteloos zou men de onsterfelijkheid der ziel, vruchteloos eenig kenmerkend verschil van goed en kwaad willen behouden. De wijsbegeerte behoudt alleen wat positief is; ze houdt voor positief alleen wat stoffelijk is, wat onder het bereik der zintuigen valt. De Christen gaat blijmoedig lijden en dood te gemoet, niet aanmerkende de dingen die men ziet, maar de dingen die men niet ziet; want de dingen die men ziet, zijn tijdelijk, maar de dingen die men niet ziet zijn eeuwig. ²⁾ Niet alzo de wijsgeer; ook hier, door omgekeerde verhouding, echt revolutionair. Voor hem zijn de dingen welke men niet ziet en die eeuwig zijn, droomerijen; alleen de zichtbare en tijdelijke hebben een wezenlijk bestaan. Zoo spreekt Bolingbroke van „ceux qui prétendent qu'il existe un instinct ou sens moral, au moyen duquel les hommes distinguent ce qui est moralement bon de ce qui est moralement mauvais, de sorte qu'il en résulte une sensation intellectuelle agréable ou pénible. Cela peut, ajoute-t-il, s'acquérir, jusqu'à un certain point, par une longue habitude, et par une sorte de dévotion philosophique, mais d'en faire une faculté naturelle, c'est une fantasque illusion.” — Er blijft niets over dan: „Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij.” ³⁾

Dus wordt men naar den afgrond gesleept. Aan de heerschappij der Rede moet gehoorzaamheid worden betoond. Velen willen zich niet tot elken prijs gelijk blijven; zij aarzelen, en zouden

¹⁾ Jacob. II. 15.

²⁾ 2 Cor. IV. 18.

³⁾ [»Tout point d'arrêt dans le rationalisme est arbitraire.” Renan. — »Une fois qu'on a repoussé la révélation, une fois qu'on ne veut écouter que la raison, le déisme est une lâcheté de la pensée: il faut aller jusqu'au panthéisme.” De Pressensé.]

gaarne op de helling blijven staan. Zij geraken met het beginsel in tegenspraak. „L'inconséquence est toujours la compagne de l'erreur, parce que l'homme ne se détache jamais de toutes les vérités à la fois, et que celles qu'il retient, incompatibles avec l'erreur, le forcent de se contredire inévitablement. On n'évite l'athéisme, où conduit le système, qu'en multipliant les contradictions.”¹⁾ Maar voor dergelijk willekeurig verzet is de eisch der syllogismen te sterk. Tot de kracht der dwaling behoort niet slechts dat zij een element van waarheid opneemt en misbruikt, zoodat de verderfelijke stelling een bedriegelijken schijn heeft. Wegslepend wordt ze vooral ook, omdat de gansche ontwikkeling van een valsch beginsel, zoodra het aangenomen is, betrekkelijke waarheid verkrijgt. Wat velen vermijden, wordt door anderen, als onvermijdelijk uitvloeisel van wat voorafging, verricht. Waar de meesten schoorvoetend en weifelend voorttreden, wordt door anderen gerend; de niets ontziende geestdrijverij is de gezellin der volkomenheid van overtuiging. Hierin ligt het geheim der zegevierende kracht. Waar alles eene zaak werd van opinie, van verstandelijke opvatting, staan alle meeningen gelijk, en de overhand behaalt de zienswijze welke, met de bedorvenheid van het ongeloovige hart, ook den samenhang der redeneering en de onbetwistbaarheid der gevolgtrekking tot bondgenoot heeft. Hoe zou er dan eenige waarheid onaangerand blijven? De hoogste waarheid, die uit God is, blijft immers de grondslag van alle waarheden op het gebied van geloof en zedelijkheid. Loochen den grondslag: de reeks van dwalingen, uit die ééne dwaling voortgekomen, verkrijgt het karakter van waarheid, terwijl elke waarheid onwaarheid, wanbegrip, vooroordeel, bijgeloof wordt.²⁾

¹⁾ De la Mennais.

²⁾ [Recht, zedelijkheid en geloof zijn vooroordeelen, waardoor de vrije loop der algemeene volmaakbaarheid gestremd wordt. Het meest opmerkelijke dezer leerstellingen, en tevens het meest geduchte, is, zoodra men op de bron van het algemeen aangenomen Revolutie-beginsel gelieft te letten, niet haar dwaasheid, maar haar onbetwistbare juistheid. Waar geen geloof is aan den levendigen God, hebben socialisten, communisten, atheïsten, hebben de voorstanders der Republiek met de bloedkleur gelijk. Alleen

Ik zou u thans in de schriften der Engelsche sofisten, in de aanvallen van Voltaire, in de deïstische stellingen van Rousseau, in de ongodisterij van Diderot, in het materialisme van Helvetius, in *l'homme-machine* van la Mettrie, in *l'homme-statue* van Condillac, voortgang, afdaling, hellevaart der ongelooovige wijsbegeerte kunnen aanwijzen; doch ik houd dit voor overbodig. Liever doe ik opmerken dat de ontkenenis der waarheid met werkzamen tegenzin, met niet enkel bespiegelenden haat, met vervolgzieke vijandschap gepaard gaat. De schadelijkheid van evangelie en geloof is, uit het oogpunt der ongelooovige wijsbegeerte, niet twijfelachtig. Ontken de geopenbaarde waarheid, bijgeloof wordt ze dan, het ergste beletsel op den weg naar verlichting en zelfvolmaking. „Les révélations” schrijft Rousseau, „ne font que dégrader Dieu, en lui donnant les passions humaines. Loin d'éclaircir les notions du grand Être, je vois que les dogmes particuliers les embrouillent; que, loin de les ennoblir, ils les avillissent; qu'aux mystères inconcevables qui l'environnent, ils ajoutent des contradictions absurdes; qu'ils rendent l'homme orgueilleux, intolérant, cruel; qu'au lieu d'établir la paix sur la terre, ils y portent le fer et le feu. Je me demande à quoi bon tout cela, sans savoir me répondre. Je n'y vois que les crimes des hommes et les misères du genre humain.” — De leugen is gedwongen de waarheid te haten en te verbannen, dewijl exclusief en onverdraagzaam tegen de leugen te zijn, tot het karakter der waarheid behoort. Het bestaan der waarheid is eene gestadige veroordeeling der dwaling; de leugen moet elk overblijfsel der waarheid in den kring zijner haatdragendheid omvatten. Het deïsme, hoe flauw, is ergerlijk voor den atheïst. Die aan een God, hoedanig ook, gelooft, is, in de schatting van den ongodist, kleingeestige voorstander van kinderachtige en schadelijke begrippen. Van het atheïsme, omdat het alle godsdiensten gelijk stelt, meent

wanneer men deze revolutionaire rechtmatigheid in het oog houdt, wordt het fanatisme verklaarbaar, dat het verwezenlijken dezer leer als de edelste taak, het bestrijden als het strafwaardigste misdrijf beschouwt. *Grondwetherz. en Eensgezindheid*, blz. 51.]

men verdraagzaamheid te mogen verwachten. Ge bedriegt u. Het erkent in elk geloof eene doodvijandin; het verdraagt alleen een geloof dat zwijgt en buigt en zich aan de vormen en voorschriften van het ongeloof onderwerpt; het omvat in de weldaad der algemeene gelijkstelling alleen het geloof dat van veêrkracht en leven ontbloot is. Eene verdraagzaamheid, als van den moordenaar jegens den vijand, dien hij ontzielt. Albrecht von Haller, even anti-revolutionair als zijn kleinzoon, maar die, eenvoudig Christen, het evangelielicht, schitterend in het binnenste zijner ziel, niet in het Vatikaan gezocht heeft, de geleerde en scherpzinnige von Haller zeide reeds in 1759 en 1768: „Nous voyons chez les esprits forts les plus prononcés, un esprit de persécution aussi violent qu'il pourrait l'être chez un dominicain, quoique, *faute d'occasion*, il ne puisse que se répandre en injures. Des zélateurs aussi ardents qu'Helvétius et Voltaire persécuteraient et feraient même couler le sang sur les échafauds, s'ils en avoient le pouvoir.” Burke schrijft: „wie de godsdienst niet bemint, haat ze.” ¹⁾ De haat tegen het evangelie is het kenmerk van de revolutie, haar antichristelijk karakter, geenszins wanneer zij tot buitensporigheid overslaat, dat is, haar eigen spoor verlaat; integendeel, wanneer zij, gebleven in haar spoor, het doel van haar voortgaande ontwikkeling bereikt. Dit merk is aan de omwenteling eigen: zij kan er zich niet van ontdoen. Het is vereenzelvigd met haar beginsel, omdat het tot de uitdrukking en afspiegeling van haar wezen behoort. Het is het teeken van haar oorsprong, het merkteeken der hel. ²⁾

Ik zou u verder kunnen toonen hoe hetzelfde beginsel van

¹⁾ „Religion is among the most powerful causes of enthusiasm. When any thing concerning it becomes an object of much meditation, it cannot be indifferent to the mind. They who do not love religion, hate it. The rebels to God perfectly abhor the author of their being. They hate him with all their heart, with all their mind, with all their soul, and with all their strength. This fanatical atheism left out, we omit the principal feature in the revolution.”

²⁾ [Het atheïsme wordt pantheïsme, menschvergoding, wordt, tegenover christendom en openbaring ten afgod. »Er is een richting die een christendom van eigen vinding voor het Evangelie in de plaats stelt; een denk-

ongeloof in eene diepzinnige of onzinnige wijsbegeerte, in de verschillende takken der wetenschap, en zelfs op het gebied der fraaie letteren, gewerkt heeft; hoe daardoor in de stelsels der duitsche filosofen, in de kritiek van de schriften der oudheid, in de behandeling der historie, zelfs het ontwijfelbare een voorwerp van twijfelarij werd; hoe de letterkunde geëindigd is met den naam van literatuur der wanhoop te verdienen. ¹⁾ Liever evenwel wil ik zijpaden vermijden; u thans ook in het *staatsrecht* de natuurlijke gevolgen van het *zonder God* zijn in de wereld, van de godvergetenheid, wijzen; u ook dáár toonen hoe, als men het verband van Hemel en aarde miskent, de hoogmoedige mensch een machteloze prooi wordt van het verderf.

een droombeeld, en die, nederknielend voor dezen filosofischen afgod, elke geopenbaarde, elke niet door rede of ervaring bewijsbare waarheid verwerpt; die het christendom als eene bijgeloovige dwaasheid veracht; voor wie het een voorwerp, minder nog van spotternij dan van haat is; ja van volkomen en dweepzieken haat, als zijnde deze tot dusver onuitroeibare secte het meest krachtige en dus ook het meest heillooze beletsel van de ontwikkeling der menschheid. De zoogenaamde onzijdigheid lost zich op in de meest verderfelijke eenzijdigheid, ten behoeve van het ongelooft, en loopt op een proselytisme der godsdienst van rede en natuur uit. Zie mijne *Openingsrede der Vereeniging van Christelijk-nationaal schoolonderwijs* (1861).

Veelbetekenend is het slot der verhandeling van Renan over *les historiens critiques de Jésus*. — »L'éternelle beauté vivra à jamais dans le nom sublime du Christ, comme dans tous ceux que l'humanité a choisis pour se rappeler ce qu'elle est et s'enivrer de sa propre image." («Comme tous ceux,» Christus zelfs niet eens *facile princeps* of *primus inter pares*). Het gezamenlijk ideaal uit deze persoonlijkheden ontleend, ziedaar, dus besluit hij, den levenden God. »VOILÀ LE DIEU VIVANT, voilà celui qu'il faut adorer."

Dit wordt de religie der menschheid. — »A l'incrédulité négative et sardonique a succédé une incrédulité qui croit, un athéisme fervent, un matérialisme enthousiaste. L'impiété de nos jours est une religion." Vinet. — Aldus heeft ook het ongelooft zijn *droit divin* en zijne *godsdienst van staat*. De publieke conscientie wordt, voor elken burger, ook boven zijn eigen geweten, de hoogste wet. Vergelijk *Grondwethet. en Eensgez.* blz. 116—121.

»Die Apotheose der menschlichen Gattung ist die spiritualistische Kulteination der Demokratie, ist der innerste Lebensodem der ersten französischen Revolution.... Es ist hier eine *Religion* aufgerichtet, der Kultus des Menschengeschlechts, und wer die Anbetung weigert, der verfällt der Strafe der Vernichtung." Stahl, *die gegenwärtigen Parteien*, S. 187.]

¹⁾ [»Littérature qui, dans plus d'un sens, respire le désespoir." Vinet.]

IX.

ONGELOOF.

(VERVOLG.)

Wij hebben, wat de godsdienst aangaat, gezien dat de oppermacht der Rede uitloopt op ongodisterij; er is geen rustpunt, zoo lang zij niet den afgrond bereikt. Thans wensch ik, in het staatsrecht, te toonen dat men, door de *revolutionaire vrijheid* of souvereiniteit van den wil, naar de diepte van het *radicalisme* geleid wordt.

Analogie der godsdienstige en der politieke quaestie valt in het oog. De overgang is natuurlijk en ongezoekt. „De l'idée chimérique de rendre la raison de chacun indépendante de toute autorité, ou de détruire toute foi quelconque, au projet non moins ridicule d'affranchir les hommes de tout supérieur temporel, il n'y a qu'un pas facile et inévitable. L'association naturelle des idées devait nécessairement faire tirer les conséquences: et par là s'explique aussi comment la lutte contre l'autel et le trône, contre l'Église et l'État, contre les prêtres et les rois, marcha toujours du même pas, conduite simultanément par les mêmes hommes et appuyée sur les mêmes principes.” ¹⁾

Vrijheid van denken, ook van handelen. Oppermacht van het *verstand*, ook van den *wil*. Onbedorvenheid der rede, ook

¹⁾ Von Haller.

van het hart. De mensch uit zichzelf goed; vanwaar dan het kwaad? De mensch uit zichzelf tot weldoen en liefde-betoon geneigd; vanwaar dan dat de maatschappij door het duizendvoudige zwaard der menschelijke driften verontrust en verteerd wordt? Het antwoord der wijsbegeerte is gereed. De oorsprong van het kwaad ligt in de vormen; door verkeerde vormen is de oorspronkelijke rechtheid der menschelijke natuur verwrongen en hebben de neigingen en hartstochten in eene aan den natuurlijken aanleg tegenovergestelde richting gewerkt.¹⁾ Alzoo ligt enkel in wijziging der vormen, in omverwerping van al wat de vrijheid belemmert, in opvolging der neigingen en driften, het middel van herstel en zelfvolmaking voor den Staat.

Gelijk in de waarheid die uit God is, alle waarheid steun vindt, zoo bezit men den algemeenen grondslag van rechten en plichten in de souvereiniteit Gods. Wanneer deze vervalt; wanneer zij verloochend, of, wat nagenoeg op hetzelfde neêrkomt, omdat haar Rijk niet van deze wereld is,²⁾ in den Hemel wordt gebannen, waar blijft dan de oorsprong van het gezag, van het recht, van elke heilige en plichtmatige betrekking in den staat, in de maatschappij, in den huiselijken kring? Welke grond blijft er voor het onderscheid van rang en stand? Welke reden is er waarom ik gehoorzaam en een ander mij gebiedt, de een behoeftig is en de ander rijk? Gewoonte, sleur, misbruik, onrecht, verdrukking. Er is tusschen de menschen, ondanks alle maatschappelijke verscheidenheden, geen wezenlijk verschil. Neem God weg, en de stelling wordt onbetwistbaar:

¹⁾ [»Si le mal n'est qu'un accident, fruit de causes extérieures, et non pas un fait intérieur, inhérent à la nature de l'homme, il appartient à l'homme de l'éviter ou de le réparer.... La vérité, quant à la nature de l'homme, est dans la foi chrétienne; c'est dans l'homme lui-même que le mal réside, il est enclin au mal. Je ne veux point faire ici de théologie; mais je me sers sans hésiter de ses termes, qui sont les plus exacts et les plus clairs; le dogme du péché originel est l'application religieuse d'un fait naturel, le penchant inné de l'homme à la désobéissance et à la licence." Guizot.]

²⁾ [Joh. 18 : 36. »Das Reich Gottes ist nicht aus den Kräften der sich selbst überlassenen menschlichen Natur entstanden." Otto von Gerlach.]

de menschen zijn in revolutionairen zin vrij en gelijk. Staat en maatschappij vallen uiteen; er is een beginsel van ontbinding, dat niet ophoudt, eer de verdeeling op geïsoleerde menschen afstuit, op eenlingen, op ondeelbaren, op *individu's*; een revolutie-term, waarin haar alverwoestend karakter naïef uitgedrukt is. Wat zou men in vroeger dagen van een woordenboek gedacht hebben, waarin de mensch, geschapen naar den beelde Gods, bij voorkeur met den naam van *eenling* of *enkeling* aangeduid, met den titel van *ondeelige* vereerd werd?¹⁾ En echter de benaming is juist. De Staat lost zich op in ondeelbaarheden, in *atomen*, waaruit daarna de Staat, gelijk de wereld naar het bekende stelsel van Epicurus, uit toevallige ontmoeting „*ex concursu fortuito atomorum*” verrijst.

Slooping der zelfstandigheid van elk gezag is, uit het standpunt des ongeloofs, wegneming van een menschontearend misbruik. Uit dat standpunt niet ten onrechte; want het ongeloof kent geen ander dan *menschelijk* gezag. In de ontkenenis van het *droit divin* ligt de bron van het liberalisme en van de geestdrift die er door gewekt wordt. De liberale theorie is aldus met de verhevenheid van onzen aanleg in verband. De mensch vernedert zich, als hij aan een natuurgenooot zich onderwerpt. De mensch is te groot om zich voor den medemensch te buigen, wanneer deze, in eigen naam bevel voert. Deze waarheid, die een diepen blik in den aard van de revolutionaire woelingen doet werpen, is krachtig uitgedrukt door de la Mennais: „L'ange, par sa nature, est-au-dessus de l'homme; cependant l'homme ne doit rigoureusement rien à l'ange. Qu'un ange revête une forme sensible et descende sur la terre, où sera la raison de lui obéir? Je n'aperçois aucun droit d'un côté, ni de l'autre aucun devoir. Tout être créé, est

¹⁾ [»Nos pères n'avaient pas le mot d'*individualisme*, que nous avons forgé pour notre usage, parceque, de leur temps, il n'y avoit pas en effet d'individu qui n'appartint à un groupe et qui pût se considérer absolument seul.” Tocqueville, *L'ancien régime*, p. 148. — *L'individualisme*, qui détruit l'idée même d'obéissance et de pouvoir, ... est la base de la nouvelle politique rationnelle, et le terme inévitable où doit aboutir toute doctrine exclusive du christianisme.” De la Mennais.]

dans une indépendance naturelle de tout autre être créé, et si le plus élevé des esprits célestes venoit, de son seul mouvement, et sans autre titre que sa volonté, dicter des lois à l'homme, et l'asservir à sa domination, je ne verrais en lui qu'un tyran et dans ses sujets que des esclaves. Qu'est-ce donc quand l'homme lui-même s'arroge l'empire sur l'homme, son égal en droit et souvent son supérieur en raison, en lumières, en vertus? Est-il une prétention plus inique, plus insolente, une servitude plus ignominieuse? Certes, je n'hésite point à le dire avec Rousseau: Il faut une longue altération de sentimens et d'idées, pour qu'on puisse se résoudre à prendre son semblable pour maître." ¹⁾

Maar wat dan? Er is een samenleving en een staat; er behoort, zoo wij geen barbaarschheid verlangen, een samenleving en een staat te zijn. Gezag en recht en plicht en ongelijkheid zijn onmisbaar. De historische staat is ontbonden; welnu! hoe wordt de revolutionaire staat gevormd?

Dit vormen en *constitueeren*, dit naar welgevallen scheppen van een staat is eigenlijk een ongerijmdheid. „Une des plus dangereuses folies de notre siècle, est de s'imaginer que l'on constitue un État, ou qu'on forme une société du jour au lendemain, comme on élève une manufacture. On ne fait point les sociétés; la nature et le temps les font de concert: et voilà pourquoi il est si difficile qu'elles renaissent, lorsque l'homme les a détruites, la même action qui a détruit s'opposant à l'action réparatrice du temps et de la nature. On veut tout créer instantanément; tout créer d'imagination, et fondre en quelque sorte, la société d'un seul jet, d'après un modèle idéal, comme on jette une statue en bronze. L'on substitue en tout les combinaisons arbitraires de l'esprit aux rapports nécessaires,

¹⁾ [Daarom is de gelijkheid van allen en de daarmee onafscheidelijk verbonden collectieve *volkssouvereiniteit* levensbeginsel, wortel, *primum verum* of *primum falsum*, in elk geval eerste leerstuk van den revolutie-catechismus." *Aan de Kiezers*, XIII. 8. — De kern der gansche liberale dogmatiek, het leerstuk waarin de geheele theorie vervat is." XIV. 2. — Of de volkssouvereiniteit uitgediend heeft? Zie *Verscheidenheden*, blz. 83—90.]

aux lois simples et fécondes qui s'établissent d'elles-mêmes, quand on n'y met pas obstacle, comme les conditions indispensables de l'existence. Lorsqu'épris de théories chimériques, on a commencé à renverser, on ne doutoit de rien, parce qu'on ne savoit rien; ensuite on croit tout savoir, parce qu'on a beaucoup agi, beaucoup souffert, et qu'après avoir disséqué des peuples tout vivans, pour chercher dans leurs entrailles les mystères de l'organisation sociale, la science doit être complète et la société parfaitement connue. Dans cette confiance, rien n'arrêta, rien n'embarrasse; on constitue et l'on constitue encore; on écrit sur un morceau de papier qu'on est une monarchie, une république, en attendant qu'en réalité on soit quelque chose, qu'on soit un peuple, une nation." ¹⁾ — Zeer juist, maar die ongerijmdheid is de eenige wijsheid der revolutie, bij voortwerking van haar beginsel. Of hoe zou er, wanneer men recht en historie verlaat, ander richtsnoer voor de bouwlieden dan eigenwijsheid en willekeur overig zijn?

Laat ons dan nagaan hoe, naar het revolutionair beginsel, de Staat gevormd wordt.

Hoe de Staat gevormd wordt? hoe tusschen vrije en gelijke menschen op wettige manier vereeniging tot stand komt? Door vrijwillige overeenkomst alleen. Ligt het revolutionair begrip van vrijheid en gelijkheid ten grondslage van uw gebouw, zoo moet gezag en recht *conventioneel* zijn; de staat zal, waar niet van geweld spraak is, geen oorsprong hebben dan het *maatschappelijk verdrag*. Wij vinden hier de dwaling terug, waarin de verbastering der politieke wetenschap voornamelijk bestaan heeft. ²⁾ De dwaling dat *associatie* het criterium van den staat is, zien wij hier, naar het atheïstische beginsel, door het ongeloovige staatsrecht in ruimen omvang en op verderfelijke wijs gevestigd.

Grootendeels aan eigen overweging laat ik het ontrollen

¹⁾ De la Mennais.

²⁾ Zie hierboven, blz. 110, vgg.

van de gevolgtrekkingen dezer leer. Zie hier echter eene proeve van den rijken voorraad. Ik wil eenige stellingen aanvoeren uit het *Contrat Social* van Rousseau; min of meer in stelselmatische orde gebracht. Zijne schriften hadden, meer nog wellicht om het logische van den inhoud dan om het wegsleepende der voordracht, onweerstaanbaren invloed.¹⁾ Dit geschrift is bovenal leerrijk, omdat daarin de kiem van het geheele politiek gedeelte der wijsbegeerte van de 18de eeuw ligt. Bedrieg ik mij niet, zoo zult gij, slag op slag, de gevaarlijkste wanbegrippen erkennen, maar tevens ontwaren dat zij, krachtens het punt van uitgang, het karakter van waarheid bezitten, en dat de hooge toon van den schrijver, niet enkel van groot-spraak en opgeblazenheid getuigenis draagt, maar met rechtmatig besef van onwederlegbaarheid in verband is.

Welke is, volgens Rousseau, de grondslag der samenleving? *Conventie*. „L'ordre social ne vient point de la nature; il est donc fondé sur des conventions.”

Hoedanig is dus elk Gouvernement? *Republikeinsch*. „Tout gouvernement légitime est républicain.” — Gij ziet dat, met ééne pennestreek, maar met onloochenbare gevolgtrekking, de wettigheid van alle Europeesche Rijken, in historischen oorsprong en wezen, vervalst.

De Republiek dus, altijd en vooral. Maar welk eene? De *democratische*, de volksregeering, in den zin der algemeene vrijheid en gelijkheid. Immers wat is de wet? — de *volks-*

¹⁾ [»Der Schriftsteller des Liberalismus im eminenten Sinne ist Rousseau. Bei ihm ist das Princip des altern Naturrechts folgerichtig auf dem Punkt geführt, auf welchem es die vollständige Lehre der Revolution ergiebt und es nichts weiter bedurfte als der Vollziehung. Er geht deshalb der Revolution voraus, ähnlich wie die Erklärung des Physikers dem Experimente. Doch zeigte er sich als schlechten Physiker; denn das Experiment miszlang.“ Stahl, I. 290. — Er brachte das System der Revolution zur Vollendung.“ S. 196. — Vergelijk *Handboek*, § 610 en *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 516, vgg. — »Rousseau a donné à la révolution française son caractère définitif, c'est-à-dire, sa tendance vers l'organisation abstraite, sans tenir compte ni des droits antérieurs, ni de la liberté.“ Renan.]

wil. „Le peuple, soumis aux loix, en doit être l'auteur.”¹⁾

Op welke wijs is dit staatsgezag of deze volkswil beperkt? — *op geenerlei wijs*. „Il est contre la nature du corps politique que le Souverain s'impose une loi qu'il ne puisse enfreindre. Ne pouvant se considérer que sous un seul et même rapport, il est alors dans le cas d'un particulier contractant avec soi-même: par où l'on voit qu'il n'y a ni ne peut y avoir nulle espèce de loi fondamentale obligatoire pour le corps du peuple, pas même le Contrat Social. La volonté générale est toujours droite.”

Welk deel zijner rechten heeft de burger, bij het maatschappelijk verdrag behouden? *geen enkel*; in de volledige overgave zijner rechten ligt het wezen van dit verdrag. — „Les clauses bien entendues du Contrat Social se réduisent toutes à une seule; savoir l'aliénation totale de chaque associé avec tous ses droits à toute la communauté.”

Welke is de betrekking tusschen burger en staat? Het *nec plus ultra* van onderworpenheid en lijdelijkheid. — „Comme la nature donne à chaque homme un pouvoir absolu sur tous ses membres, le pacte social donne au corps politique un pouvoir absolu sur tous les siens, et c'est ce même pouvoir, qui, dirigé par la volonté générale, porte le nom de souveraineté.”

¹⁾ [Hier is geen spraak van de *republiek* of *democratie* als staatsvorm, maar als het corollarium van het revolutionaire dogma der volkssouveriniteit. Zie Stahl, *die gegenwärtige Parteien*, V. XV. — „Le parti *anarchique*,” schrijft Guizot; „je ne veux pas dire toujours le parti *républicain*; je ne ferai pas à la République l'injure de donner son nom à un tel parti.” *Mém.* III. 224. *Hist. Parl.* I. 263. — „Le chaos se cache aujourd'hui sous un mot: *démocratie*... Le grand mal de mon pays, le mal qui est au fond de tous ses maux, c'est l'*idolâtrie démocratique*.” *De la Démocratie en France. 1849*]. Het regeeren der numerieke meerderheid. Zie *Grondwethertz. en Eensg.* blz. 222.

Deze volksregeering is de staatsrechtelijke ongeloofs-formuul. — „Die Aufgabe der gegenwärtigen Zeit ist nicht die Demokratie, sondern der Schutz der Ordnung und Gesittung, der wahren *nationalen* Macht gegen die Demokratie.” Stahl. — Als kanteekening op de uitdrukking *démocratie chrétienne*, van Chateaubriand, schrijft Vinet: „L'épithète de *chrétienne* n'y fait rien; dans une pareille alliance de mots le substantif *dévore* son adjectif.”]

Wanneer kan de staat over het leven van den burger beschikken? Als de staat oordeelt dat zijn dood nuttig is voor den staat. — „Le citoyen n'est plus juge du péril auquel la loi veut qu'il s'expose, et quand le Prince (le Souverain) lui a dit, il est expédient à l'État que tu meures, il doit mourir; puisque ce n'est qu'à cette condition qu'il a vécu en sûreté jusqu'alors, et que sa vie n'est plus seulement un bienfait de la nature, mais un don conditionnel de l'État.”

Vollediger *absolutisme* is ondenkbaar; de vrijheid van den burger *lijfeigenschap*, neen! overgifte beide van lichaam en ziel aan den staat. Maar Rousseau kan niet van dwaling worden overtuigd, wanneer het om een conventioneelen staat te doen is. Zijne sluitredenen sluiten inderdaad; door minder dwang of beter vrijheid zou het stelsel te niet gaan.

Hier is het gedrochtelijke systema van Hobbes terug; hetzelfde soeverein alvermogen; met dit verschil slechts dat het, volgens Hobbes, eigendom van de overheid wordt, volgens Rousseau, eigendom van het volk blijft. „La différence essentielle entre Hobbes et Rousseau ne consiste que dans un seul point. Hobbes, après la conclusion du pacte social, veut que le peuple primitivement Souverain *délègue* tout son pouvoir à un prince ou à un sénat; Rousseau prétend au contraire que le peuple en conserve la pleine et entière possession.”

Laat ons verder gaan. Wat wordt de Overheid, de Regeering? eene opgedragen, tijdelijke, herroepelijke, naar volksbelieven aan elke wijziging ondergeschikte *ambtsbetrekking*. — „Qu'est-ce que le Gouvernement? Un corps intermédiaire établi entre les sujets et le Souverain pour leur mutuelle correspondance, chargé de l'exécution des loix, et du maintien de la liberté tant civile que politique. — Les membres de ce corps s'appellent magistrats ou *rois*, c'est-à-dire *gouverneurs*, et le corps entier porte le nom de *Prince*. Ainsi ceux qui prétendent que l'acte par lequel un peuple se soumet à des chefs n'est point un contract, ont grande raison. Ce n'est absolument qu'une commission, un emploi dans lequel, simples officiers du Souverain, ils exercent en son nom le pouvoir dont il les a faits dépositi-

taires, et qu'il peut limiter, modifier et reprendre quand il lui plaît, l'aliénation d'un tel droit étant incompatible avec la nature du corps social, et contraire au but de l'association."

De regeering is eene plaatsvervangeres die geen eigen bestaan heeft, en die, waar het volk te voorschijn treedt, verdwijnt. — „L'État existe par lui-même et le Gouvernement n'existe que par le Souverain. Ainsi la volonté dominante du Prince n'est ou ne doit être que la volonté générale ou la loi; sa force n'est que la force publique concentrée en lui; sitôt qu'il veut tirer de lui-même quelque acte absolu et indépendant, la liaison du tout commence à se relâcher." — Derhalve „A l'instant que le peuple est légitimement assemblé en corps souverain, toute juridiction du Gouvernement cesse, la puissance exécutive est suspendue, et la personne du dernier citoyen est aussi sacrée et inviolable que celle du premier magistrat, parcequ'ou se trouve le représenté, il n'y a plus de représentant."

Waar blijft de verscheidenheid der Staten? Zij valt weg; tusschen democratie, aristocratie, monarchie, is geen wezenlijk onderscheid meer. Het zijn de vormen waaronder dezelfde volksoppermacht, zonder zelfstandigheid van gezag boven of naast of onder zich, gebied voert. — „Cette personne publique qui se forme par l'union de toutes les autres prenoit autrefois le nom de *Cité* et prend maintenant celui de *République* ou de *corps politique*, lequel est appelé par ses membres *État*, quand il est passif, *Souverain* quand il est actif, *Puissance* en le comparant à ses semblables. A l'égard des associés ils prennent collectivement le nom de *Peuple*, et s'appellent en particulier *Citoyens* comme participant à l'autorité souveraine et *Sujets* comme soumis aux lois de l'État. Le Souverain peut commettre le dépôt du Gouvernement à tout le peuple, ou à la plus grande partie du peuple. On donne à cette forme de Gouvernement le nom de *Démocratie*. Ou bien il peut resserrer le Gouvernement entre les mains d'un petit nombre.... et cette forme porte le nom d'Aristocratie. Enfin il peut concentrer tout le Gouvernement dans les mains d'un Magistrat unique,

dont tous les autres tiennent leur pouvoir. Cette troisième forme s'appelle *Monarchie* ou Gouvernement Royal...¹⁾ Il peut résulter de ces trois formes combinées une multitude de formes mixtes."

Wat wordt er van het *representatief* stelsel? Wel is waar zal in groote staten de vorming van een wetgevend lichaam door volks-afgevaardigden, als behulpzel, worden vereischt; doch eigenlijke vertegenwoordiging is een onding; een andere vorm van slavernij. — „La Souveraineté ne peut être représentée par la même raison qu'elle ne peut être aliénée; elle consiste essentiellement dans la volonté générale, et la volonté ne se représente point: elle est la même, ou elle est autre; il n'y a point de milieu. Les députés du peuple ne sont donc ni ne peuvent être ses représentans, il ne sont que ses commissaires; ils ne peuvent rien conclure définitivement. Toute loi que le peuple en personne n'a pas ratifiée est nulle; ce n'est point une loi. Le peuple Anglais pense être libre, il se trompe fort, il ne l'est que durant l'élection des membres du Parlement; sitôt qu'ils sont élus, il est esclave, il n'est rien."

Gij verwondert u opnieuw over het zonderlinge der Vrijheid op dezen revolutionairen bodem; daar, bij elk verschil van gevoelen, de minderheid onder het onweêrstaanbare en afschuwelijke despotisme der meerderheid geraakt? Geenszins. Rousseau zal bewijzen dat gij te vrijer zijt, naarmate gij in enger ketenen gekneld wordt. Voorzeker, zegt hij, eenstemmigheid was noodig, maar voor één keer slechts. Zij is er eenmaal geweest; want ieder burger wordt gerekend in het *Contrat Social* toegestemd te hebben. Hij toont u hoe met deze hypothese alles, eenvoudig en liefelijk en met volkomen eerbiediging der vrijheid afloopt. — „Il n'y a qu'une seule Loi qui par sa nature exige un consentement unanime. C'est le pacte social; car l'association civile est l'acte du monde le plus volontaire;

¹⁾ [Elke staat is »République à une ou à plusieurs têtes." Lamartine. — De monarchie is de eenhoofdige volkssouvereiniteit. *Grundwetherz. en Eensg.* blz. 21 en 109. — »Dem Liberalismus fehlt der Begriff des Königs." Stahl. Zie o. a. *Verscheidenheden*, blz. 188—192.]

tout homme étant libre et maître de lui-même, nul ne peut, sous quelque prétexte que se puisse être, l'assujettir sans son aveu.... Hors ce contract primitif, la voix du plus grand nombre oblige toujours tous les autres; c'est une suite du contract même. Mais on demande comment un homme peut être libre et forcé de se conformer à des volontés qui ne sont pas les siennes.... La volonté constante de tous les membres de l'État est la volonté générale; c'est par elle qu'ils sont citoyens et libres. Quand on propose une loi dans l'assemblée du peuple, ce qu'on leur demande, n'est pas précisément s'ils approuvent la proposition ou s'ils la rejettent, mais si elle est conforme ou non à la volonté générale qui est la leur;... quand donc l'avis contraire au mien l'emporte, cela ne me prouve autre chose sinon que je m'étois trompé, et que ce que j'estimois être la volonté générale ne l'étoit pas. Si mon avis particulier l'eût emporté, j'aurois fait autre chose que ce que j'avois voulu, c'est alors que je n'aurois pas été libre." — Zijt gij onwillig en oefent men dwang tegen u uit, het is (ô, misken dat liefdebetoon niet!) opdat gij, door onderwerping aan den Algemeenen Wil, een ruim genot van uwe vrijheid zoudt erlangen. — „Afin que le pacte social ne soit pas un vain formulaire, il renferme tacitement cet engagement qui seul peut donner de la force aux autres, que quiconque refusera d'obéir à la volonté générale, y sera contraint par tout le corps: ce qui ne signifiera autre chose sinon qu'on le forcera d'être libre."

De vrijheid is onderwerping aan *de Wet*. Wij zeggen het ook; zoo de wet op erkenning van den hoogsten wetgever en op onderwerping aan zijne geboden, ook in verband met nationale rechten en historische volksoontwikkeling, berust.¹⁾ Maar wij zeggen het niet, zoo de wet de wil, het goedvinden, *le bon plaisir* der meerderheid is: wij zouden, al hadden wij den Bijbel verworpen, door heidensche wijsheid te schande

¹⁾ [Dan geldt het *nolimus Angliae leges mutari*. Dit is (tegen de willekeur en het alvermogen der wet, tegen de revolutionaire *condificatie*) het standpunt der historische rechtsschool. *Adviezen*, I. 372, 383, 423.]

worden gemaakt. ¹⁾ Als de vrijheid het onvoorwaardelijk gehoorzamen aan menschelijk welbehagen is, dan is zij een hersenschim. — Benjamin Constant schrijft: „La liberté peut être perdue malgré le principe de la souveraineté du peuple, ou même par ce principe. M. de Montesquieu, dans sa définition de la liberté, a méconnu toutes les limites de l'autorité sociale. La liberté, dit-il, est le droit de faire tout ce que les lois permettent. Sans doute, il n'y a point de liberté, quand les citoyens ne peuvent pas faire tout ce que les lois ne défendent pas; mais les lois pourraient défendre tant de choses, qu'il n'y aurait encore point de liberté.” — Er is nog eene andere definitie. De vrijheid, zegt men, is de onderwerping aan den Staat. „Servire statui libertas” de zinspreuk. Dit verschilt slechts in uitdrukking, niet in de zaak. Redeneering en ervaring hebben tot dusver niet geleerd dat hier, als bij het „de ware vrijheid is onderwerping aan God,” ²⁾ het accent op het bijvoegelijk naamwoord kan worden gelegd: „vera libertas.” ³⁾

Jammer dat men niet tevens aanwijst hoe, in een staat, waar alles op maatschappelijke overeenkomsten berust, de vernietiging der vrijheid vermijdelijk is. Om de verderfelijke dezer leeringen te kennen, lette men op den samenhang; in

¹⁾ Bij Cicero, als hij van de wetten spreekt, lezen wij stellingen als deze: „Jam vero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quae scita sunt in populorum institutis aut legibus. Etiamne, si quae leges sint tyrannorum, si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hae leges justae haberentur?... Si populorum jussis, si principum decretis, si sententiis judicum, jura constituerentur, jus esset latrocinari; jus, adulterare; jus, testamenta falsa supponere, si haec suffragiis aut scitis multitudinis probarentur. Quae si tanta potestas est stultorum sententiis atque jussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur: cur non sanciant ut quae mala perniciosaque sunt, habeantur pro bonis ac salutaribus? aut cur, cum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo?... Intelligi par est eos qui perniciose et injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint quam politici, professique sint, quidvis potius tulisse quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse vim et sententiam justi et juris legundi.” *De Legibus*, I. 15. 16. II. 5.

²⁾ „Servire Deo vera libertas.”

³⁾ [Narede op vijftjarigen strijd, blz. 13.]

de menigvuldigheid der takken, geve men acht op de eenheid van den wortel. Ziet de werking van het ongeloof, zelfs in samenleving en familieband. Ook deze moet, waar men Gods oppermacht niet erkent, worden geslaakt; want de teederste is tevens de heiligste betrekking. Als het „Eert uwen Vader en uwe Moeder” niet meer geldt, wat zou er overblijven dan eene voorbijgaande band van volstrekte hulpeloosheid en bijkans dierlijke gehechtheid! het meerdere kan enkel conventioneel zijn. Ook lezen wij bij Rousseau: „les enfans ne restent liés au père qu'aussi longtemps qu'ils ont besoin de lui pour se conserver. Sitôt que ce besoin cesse, le lien naturel se dissout. Les enfans, exempts de l'obéissance qu'ils devoient au père, le père exempt des soins qu'il devoit aux enfans, rentrent tous également dans l'indépendance. S'ils continuent de rester unis, ce n'est plus naturellement, c'est volontairement, et la famille elle-même ne se maintient que par convention.” Waar, uit den wil van allen het staatsalvermogen ontspruit, waar het behoud en het welzijn van den Staat de hoogste wet is, zoodat de kinderen staatseigendom zijn en dat de wil ook der vrouw deel van den algemeenen wil is, hoe zou daar niet met recht worden beweerd: „*Les enfans appartiennent à la république avant d'appartenir à leurs parents?* — Maxime qui, traduite en langage clair, signifie qu'on ne reconnaît point d'autorité, de droit paternel; que la société domestique est une chimère, ou au moins un abus qu'on doit réformer; que l'unique objet du mariage est de fournir à l'État des *petits* de l'espèce humaine, qu'il fait élever comme il lui plaît, dont il dispose comme il lui plaît.”¹⁾ — Von Haller verhaalt van een hoogleeraar te Wurzburg: „Il voulut (en 1804) admettre les femmes et les filles comme citoyens actifs dans la corporation souveraine.” Dit is zoo belachelijk niet als het schijnt. Waar het willens onbekend is dat God de Heer de vrouw als hulpe tegenover den man gemaakt heeft, opdat een iegelijk zijne vrouw alzoo liefhebbe als zichzelf en de vrouw den man

¹⁾ De la Mennais.

vreeze; daar is de echtgenoot onze reisgenoot op den levensweg en op den weg des Levens niet meer; daar wordt ze mederegentes of slavin; daar is men veroordeeld, bij het versmaden van de wijsheid en liefde Gods, in de dwaasheid van den filosoof of in de ruwheid van den barbaar te vervallen.

Nog één gewichtig punt, de godsdienst. — Welke zal de regel van den revolutionairen staat zijn? Alle godsdiensten te dulden, zonder zelf eenige godsdienst te hebben; zoo evenwel dat de Staat eerbiediging zijner eigen voorschriften van politiek en zedelijkheid begeert, en elke godsdienst die voor den afgod niet buigt, verbant. Geenszins, wel neen! ter zake des geloofs, maar omdat, naar politieken maatstaf, de leerstellingen die den staat niet passen, antisociaal zijn. Wij kunnen het nageenog *totidem verbis* lezen bij Rousseau: „Les sujets ne doivent compte au Souverain de leurs opinions qu'autant que ces opinions importent à la communauté. Or il importe bien à l'État que chaque citoyen ait une religion qui lui fasse aimer ses devoirs; mais les dogmes de cette Religion n'intéressent ni l'État ni ses membres qu'autant que ces dogmes se rapportent à la morale et aux devoirs que celui qui la professe est tenu de remplir envers autrui... Il y a donc une profession de foi purement civile, dont il appartient au Souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme *sentiments de sociabilité*, sans lesquels il est impossible d'être bon citoyen ni sujet fidèle. Sans pouvoir obliger personne à les croire, il peut bannir de l'État quiconque ne les croit pas; il peut le bannir, non comme impie, mais comme insociable, comme incapable d'aimer sincèrement les lois, la justice, et d'immoler au besoin sa vie à son devoir. Que si quelqu'un, après avoir reconnu publiquement ces mêmes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu'il soit puni de mort.” — Geenerlei stellige godsdienst zal, tegenover de eischen der revolutionaire gezelligheid en deugd, worden geduld. Volgens Rousseau is de zoogenaamde openbaring, welke, volgens hem, reeds zooveel ellende en misdrijf gesticht heeft, een ziekte-verschijnsel op welks uitroeiing men moet bedacht

zijn. — Aldus wordt zijn denkbeeld door een zijner praktische volgelingen, Buonarotti, geformuleerd: „On pensait que les dogmes de l'existence de l'Être suprême et de l'immortalité de l'âme sont les seuls dont la société régénérée soit véritablement intéressée à maintenir la croyance, parceque, disait-on, il lui importe que les citoyens reconnaissent un juge infaillible de leurs pensées et de leurs actions secrètes, que les lois ne peuvent atteindre, et qu'ils tiennent pour certain qu'un bonheur éternel sera la suite nécessaire de leur dévouement à l'humanité et à la patrie. Quant au culte, on voulait qu'il fut borné au respect pour le pacte social, à la défense de l'égalité, et à certaines fêtes publiques. Toutes les prétendues révélations eussent été reléguées, par les lois, parmi les maladies dont il fallait extirper graduellement les semences. En attendant, libre à chacun d'extravaguer, pourvu que l'ordre public, la fraternité générale et le pouvoir des lois ne fussent point troublés.”¹⁾ — En als wij nu den geheelen inhoud van het stelsel te zamen vatten; wanneer we bedenken dat van het welgelukken eene onafzienbare toekomst van heil voor de menschheid te gemoet gezien wordt; wanneer wij hier tegenover stellen het onverbiddelijke der geopenbaarde waarheid, van welke de Revolutie zou kunnen zeggen: „C'est la cognée qui tranche tous mes discours;” zouden wij dan betwijfelen of, ook op dit terrein, vijandschap tusschen het zaad der vrouwe en het zaad des duivels onvermijdelijk zij? Is, in een echt-revolutionairen staat, verdraagzaamheid jegens het levend evangelie denkbaar? Zal

¹⁾ [Evenzoo een der apostelen van het hedendaagsche ongeloofts-evangelie in Duitschland, de hoogleeraar Gervinus in 1848. Eene nationale kerk wier reglementaire onbekrompenheid, met ter zijdestelling van *leerbegrip*, haar boven geloofsverdeeldheden verheft; volgens de kerkrechtelijke hoofdgedachte ook hier te lande in 1865 geopperd (*Studien ter schoolwetherziening*, de Bijlage). En dan verder? Volgens Gervinus is dit zeer eenvoudig. »Der Staat hätte nichts zu thun, als die äussersten eigensinnigen Extreme von der gemeinsamen kirchlichen Verbindung aus zu schliessen..., und allen geheimen Betrieb religiöser Dinge in Associationen und Corporationen zu untersagen; dann aber zu incorporiren, d. h. unter den Schild seiner Sanktion zu nehmen was sich auch nur zu jenem vagsten Bekenntnisse der neuen Kirche verbünde.” *Grundweth. en Eensg.* blz. 119.]

aan de arke Gods veroorloofd worden in verbrijzelende kracht tegenover den Dagon te staan? Van de revolutionaire richting geldt de diepe zin van den dichtregel: „son impiété voudroit anéantir le Dieu qu'il a quitté.” — Alleen door zich tegen God te verzetten, alleen door God te verzaken, alleen door als God en in de plaats van God te willen zijn, alleen door den wensch om, ware het mogelijk, God vernietigd te zien, blijft men, eenmaal op den revolutionairen bodem eener stelselmatige goddeloosheid geraakt, aan zijn eigen beginsel en aan zichzelf, naar de inblazing van den vader der leugenen, gelijk.

Ziedaar enkele trekken uit den staatsrechtelijken catechismus van den voor den strengen eisch der logica niet terugdeinzen den Rousseau. Hij is voor zijne geestverwanten, ook waar ze hem overdrevenheid verwijten, onwederlegbaar.

Er is geen krachtiger middel om de revolutie te bestrijden dan het bewijs dat de valschelijk dusgenaamde *Ultras* gelijk hebben tegen hen die zich op den titel van gematigden verheffen; dat de eersten consequent, de laatsten inconsequent zijn; dat, door de leerstellingen der gematigden, de ultras gevormd en onverwinnelijk worden gemaakt; dat er geen mid-denterm is; dat men op den rotssteen behoort te blijven, om niet op zand te bouwen en om tegen wegzinken in revolutionairen afgrond veilig te blijven staan. Men zal, ter wederlegging reeds veel zijn gevorderd, wanneer het gelukt te doen opmerken dat ook het afgrijselijkste niet dan gevolg is der theorieën waaraan hulde gebracht wordt; dat in deze theorie niet enkel aanleiding, maar kiem ligt van onzin en jammer. Ziehier een drietal voorbeelden: de *verhouding van Montesquieu tot Rousseau*, de *opkomst der Illuminaten*, de *samenzwering van Babeuf*.

Montesquieu was de afgod, Rousseau de schrik der inconsequenten. Is dit billijk? Wat heeft Rousseau verricht dan

voortzetten wat Montesquieu begon? ¹⁾ Wat anders dan eenheid en volledigheid in het stelsel van een minder kloekhartigen voorganger te brengen? Beiden gaan uit van dezelfde premissen; ook Montesquieu verkondigt, of geeft te kennen, dat allen gelijk zijn, dat de wil des volks de hoogste wet is, dat het Gouvernement het goedvinden van de meerderheid behoort te volgen. En, ter verwezenlijking dezer grondtrekken, wat verlangt hij? Een staat, zoo als hij dien, naar eene veelszins antihistorische voorstelling der Engelsche constitutie, uitgemaakt heeft; een kunstgewrocht, eene staatsmachine, waarin hij tusschen drie machten, de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke, onafhankelijkheid en harmonische samenwerking belooft. Niet onaardig en niet onjuist is de satire door Rousseau: „Nos politiques, ne pouvant diviser la souveraineté dans son principe, la divisent dans son objet; ils la divisent en force et en volonté, en puissance législative et en puissance exécutive, en droits d'impôts, de justice, et de guerre, en administration intérieure et en pouvoir de traiter avec l'étranger; tantôt ils confondent toutes ces parties et tantôt ils les séparent; ils font du Souverain un être fantastique et formé de pièces rapportées; c'est comme s'ils composaient l'homme de plusieurs corps dont l'un aurait des yeux, l'autre des bras, l'autre des pieds, et rien de plus. Les charlatans du Japon dépècent, dit-on, un enfant aux yeux des spectateurs; puis jettant en l'air tous ses membres l'un après l'autre, ils font retomber l'enfant vivant et tout rassemblé. Tels sont à peu près les tours de gobelets de nos politiques; après avoir démembré le corps social par un prestige digne de la foire, ils

¹⁾ [»Die liberal-konstitutionelle Theorie (Locke, Blackstone, Montesquieu, Delolme, Rousseau, Aretin, Rotteck, u. s. w.) beruht auf dem Princip der Volkssouveränität (Rousseau); d. i. dasz die oberste Gewalt der Gesamtheit den Einzelnen zustehe, und ist nur zum Theil (je nach der politischen Fraktion) modificirt durch das constitutionelle Princip, d. i. das Postulat eines mechanischen Gleichgewichts der Gewalten (Montesquieu).“ Aldus wijst Stahl (III. 331), op de eenzelveigheid van aard en strekking, ofschoon hij, steeds onpartijdig en edelmoedig, ook aan de verdiensten van Montesquien telkens hulde bewijst. Zie bijv. I 330—349. *Machiavelli und Montesquieu.*]

rassemblent les pièces on ne sait comment." — Deze verdeeling is het gevolg van misbegrip omtrent den aard der volkssouvereiniteit. „Cette erreur vient de ne s'être pas fait des notions exactes de l'autorité souveraine, et d'avoir pris pour des parties de cette autorité ce qui n'en étoit que des émanations." Deze praktijk geeft geenerlei waarborg aan het soevereine volk; het is een halve maatregel; ja minder nog. De theorie wordt in de onjuistheid der toepassing verdrongen, zoo niet vermoord. „Desinit in piscem mulier formosa superne." Was het kortzichtigheid of was het omzichtigheid? Zou het niet kunnen zijn dat Montesquieu, door het ijs te breken, Rousseau in stoutmoedigheid geëvenaard heeft; dat hij te recht door zijne vrienden „*vir magnus quantum licebat*" genoemd is; dat tijdelijke ontveinzing van het ware doel in het belang der nieuwe leer, om haar bij angstvalligen veld te doen winnen, raadzaam gekeurd werd. Hoe dit zij, Rousseau (die, onder de zinspreuk „*Vitam impendere vero,*" alle vrees en schaamte afgelegd heeft) had tegen de halfheid van Montesquieu, gevolg van gebrek aan doorzicht of van sluwe berekening, recht en gelijk.

Mijn tweede voorbeeld is aan de *Illuminaten* ontleend; eene secte, wier voorstanders zich, naar de gewoonte van hen die in het duister zijn, lichtvrienden (elk licht, ook het dwaallicht, is voor hen licht), vrienden van hun eigen licht, *vertichten* bij uitnemendheid, bij uitsluiting zelfs hebben genoemd. Ik behoef u haar ontstaan in het laatste vierde der achttiende eeuw, haar vertakkingen en samenzweringen niet te schetsen; ik wil er geen al te groot gewicht aan hechten; ¹⁾ ik wensch slechts, in haar oorsprong en werking, een natuurproduct, eigenaardig gewas van revolutionairen bodem, te wijzen. Wat was de hoofdtrek? Afbreken, ja, maar niet om weder op te bouwen; door vernietiging der Staten zou tot een met des menschen aanleg alleen overeenkomstigen toestand van volkomen vrijheid

¹⁾ [»Les sociétés secrètes ont été les symptômes de la maladie et non la maladie elle-même, ses effets et non ses causes." Tocqueville.]

en onafhankelijkheid voor elken huisvader worden wedergekeerd. „Ce qui leur appartient en propre, ce qui forme le trait caractéristique de leur système, c'est que, par une conséquence très-juste en elle même, ils regardaient toute création d'État *artificielle* ou *factice*, toute aliénation et délégation de la liberté individuelle, soit en faveur d'un seul ou de plusieurs individus, soit même en faveur de la majorité du peuple, comme autant de folies, dont le seul effet étoit de produire un despotisme sans remède et plus oppressif que l'ancien; c'est que, précisément parce qu'ils envisageaient les États existans, comme des institutions arbitraires, ils voulaient non-seulement les réformer, leur donner une nouvelle base, ou les organiser en forme de république, comme le commun des révolutionnaires; mais les abolir entièrement, les détruire et ramener le prétendu état de nature, état que, malgré quelques dangers ou inconvéniens partiels, ils regardaient comme préférable à la servitude factice née du Contrat Social, et que d'ailleurs ils ne croyaient pas entièrement dénué de société, puisque, suivant leur opinion et suivant l'hypothèse généralement reçue, tout père de famille devait y avoir été prêtre et souverain indépendant.” — Deze leer, onzinnig in strekking, afschuwelijk in uitwerksel, was in verband tot wat voorafging, zoo ongerijmd en afschuwelijk niet. Zij is reactie tegen den gruwelijken onzin van Hobbes en van Rousseau. Wij hebben gezien hoedanigen staat het *contrat social* geeft. Is het vreemd dat een vrijgezinde, boven het samenzijn in zoodanigen kerker, het verbreken der samenleving verkiest, en in het natuurleven een middel zoekt ter ontvluchting van dergelijken dwang?

Het revolutionaire verschijnsel, waarop ik ten laatste gedoeld heb, is van 1796; *de samenzwering van Babeuf*.¹⁾ Als mis-

¹⁾ [»Il ne faut pas suivre cette politique qu'indiquait jadis Babeuf, ce grand-père de tous les socialistes modernes.” Tocqueville. — »Seine Anhänger, die *travailleurs égalitaires*, sind die eigentliche jetzige kommunistische Partei. Sie steigerten seine Lehre noch dahin, dass sie auch die Gemeinschaft der Frauen, also Aufhebung der Ehe und Familie, forderten.” Stahl.]

lukte poging van woelgeesten, wier onzinnig drijven, spoedig gestuit, op den gang der aangelegenheden geen invloed had, is zij in vergetelheid geraakt. Ook de apologie, in 1828 door een hunner, ¹⁾ bracht geen duurzamen indruk te weeg. Nochtans is dit boek, voor de karakteristiek der omwenteling, onwaardeerbaar. De grijze Buonarotti, aan den oever van het graf, treedt op, met jeugdige geestdrift, met onverzwakte overtuiging, als lofredenaar zijner, 32 jaar geleden, zoo hij meent, tot onheil van de menschheid, vrijdelde ontwerpen. Bezwaarlijk zou men ontkennen dat hij zijne schrikverwekkende leerstellingen, voor de rechtbank der revolutionaire logica, gestaafd heeft. Vernietiging van het *eigendom* is de leus. Lieden, die voor dit geloof met vreugde het leven veil gehad hebben, beweren dat, zonder volkomen uitroeijing van dezen wortel der bitterheid, de boom der vrijheid niet kan bloeien. „Babeuf ne balançoit pas à signaler la *propriété individuelle* comme la source principale de tous les maux qui pèsent sur la société. La cause toujours agissante de l'esclavage des nations, est tout entière dans l'inégalité, et tant qu'elle existera, l'exercice de leurs droits sera à peu près illusoire pour une foule d'hommes que notre civilisation ravale au-dessous de la nature humaine. *Detruire cette inégalité est donc la tâche* d'un législateur vertueux.” — Maar hoe? Sommigen dachten het doel, door verdrukking der rijken, bereikbaar. „Un de nous, qui avoit vu la convention nationale pourvoir aux besoins urgens de la patrie, par la taxe des objets vénénaux, par les contributions révolutionnaires et par les réquisitions sur les riches, vantait cette manière d'enlever, ce sont ses propres mots, le superflu qui encombre les canaux trop remplis, pour le rendre à ceux qui manquaient du nécessaire. D'autres proposaient tour-à-tour le partage des terres, les lois somptuaires et l'impôt progressif.” Doch, volgens tolken en hoofden der partij, moest er kortweg, gemeenschap van goed en werk zijn, met verkondiging en toepassing van het beginsel

¹⁾ *Conspiration de Babeuf* par Buonarotti (Brux. 1828).

dat alleen het volk of de staat eigenaar is. „La propriété de tous les biens de la France réside essentiellement dans le peuple Français, qui peut seul en déterminer et en changer la réparation.” Dit zou in de nieuwe staatsinrichting op den voorgrond worden gesteld: „Dans un nouvel ordre social on reconnaissait implicitement que la propriété individuelle, loin d'émaner de la loi naturelle, est une invention de la loi civile, et peut être, comme elle, modifiée ou abolie; ensuite on y posait en principe, que la propriété de tous les biens renfermés dans le territoire national est une, et appartient inaliénablement au peuple, qui seul a le droit d'en répartir l'usage et l'usufruit. Le citoyen n'acquerrait jamais sur aucune chose ce qu'on appelle droit de propriété; il n'aurait que le droit d'usage ou d'usufruit sur les objets dont il serait mis en possession par la tradition réelle du magistrat.” Er zou eene *Communauté nationale* opgericht worden, bij een decreet, waarvan het derde artikel dus luidt: „Le droit de succession *ab intestat* ou par testament est aboli; tous les biens actuellement possédés par des particuliers écherront, à leur décès, à la communauté nationale.” — Het valt licht deze leer met den hatelijken naam van *Lex Agraria* te brandmerken, haar belijders voor verachtelijke anarchisten te houden, en in hunne poging enkel een baatzuchtigen opstand der armen tegen de rijken te aanschouwen; maar dit is de weg niet om nut te hebben van de ernstige waarschuwingen die hier voor de hand liggen, en die, om de vermeerdering van het pauperisme, om de ongenoegzaamheid der middelen waarmee men het bestrijdt, om de, vroeg of laat, zoo gevaarlijke pogingen van Chartisten en Communisten, meer dan ooit behartigenswaard zijn. Hier was geen voorbijgaande opgewondenheid of ijdel dwepen met droombeelden van eigen schepping; maar welberedeneerde en standvastige toewijding aan beginselen, wier juistheid door de tegenstanders, uit eigenbelang, ontkend werd. Zoo gezag en recht conventioneel is, waarom zou er, voor het gezag van den eigenaar en voor het recht van eigendom uitzondering zijn? Zoo het volk, in den Staat geconcentreerd, over alle

deelen van den Staat alvermogenend souverain is, waarom die souvereiniteit in haar vrije beschikking over het zoogenaamd eigendomsrecht beperkt? Er kan geen eigendom zijn dan voor zoo ver de Staat het vergunt. Het toelaten of weigeren van eigendomsrecht is ter beoordeeling van den Staat. Rousseau heeft ook dit reeds geleerd: „On convient que tout ce que chacun aliène par le pacte social de sa puissance, de ses biens, de sa liberté, c'est seulement la partie de tout cela dont l'usage importe à la communauté, mais il faut convenir aussi que le Souverain seul est juge de cette importance.” Robespierre gaf dienovereenkomstig van het eigendom deze definitie: „La propriété est le droit qu'a chaque citoyen de jouir et de disposer à son gré de *la portion de bien qui lui est garantie par la loi.*” De wet, dat is, het goedvinden van de volksmeerderheid, beslist. Indien dit het recht van den Staat is, kan het dan vreemd zijn, is het niet veeleer billijk dat hiervan gebruik worde gemaakt? Is het niet wenschelijk, is het, om het ergerlijk contrast van overvloed en behoefte, niet van dringende noodzakelijkheid, dat door het gansche volk ieder lid van het volk, naar de uitspraak van den nooit feilbaren algemeenen wil, *à la portion congrue* worde gesteld? Kan er eenig middel, beter dan het communisme en dan *l'organisation du travail*, uitgedacht worden om eene financiële ongelijkheid te doen ophouden, waardoor de strekking der politieke vrijheid en gelijkheid tegengewerkt en verlamd wordt? ¹⁾

Ik zou deze voorbeelden eener logische onberispelijkheid kunnen vertalrijken. Ook het barbaarsch verlangen van Diderot „d'étrangler le dernier des rois avec les boyaux du dernier des prêtres,” naar revolutionairen maatstaf beoordeeld, was een zuiver philanthropische wensch. Aldus is er ook zinrijke juistheid in het artikel waarmede Robespierre zijne *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, besluit: „Les rois, les

¹⁾ [»Der Socialismus ist das nothwendige national-ökonomische System der Demokratie, so wie sie zu ihrem eigenen Bewusstsein kommt.“ Stahl, *die gegenwärtigen Parteien*, S. 212.]

aristocrates, les tyrans, quels qu'ils soient, sont des esclaves révoltés contre le souverain de la terre, qui est le genre humain, et contre le législateur de l'univers, qui est la nature." ¹⁾ Doch genoeg reeds. Ik heb getracht te bewijzen dat het beginsel van ongeloof (sovereiniteit der rede en volkssovereiniteit) enkel tusschen radicalisme of despotisme de keus laat. ²⁾ Deze moet, in een tweeledig *nec plus ultra*, de ontwikkeling der revolutieleer zijn, gesteld dat zij vrijen loop heeft.

Gesteld dat ze.... maar hebben wij dan nu den sleutel van het gebeurde? Wel neen; want de theorie heeft nooit vrijen loop; zij ontmoet altijd bezwaren die, opgerezen uit den aanleg en de behoefte van den mensch, verbonden aan

¹⁾ [De *Volkssovereiniteit*, gelijk ze afgeleid wordt uit een *Urrecht des Menschen*, — »diese Rechtsansicht ist das Centrum des Irrthums der Revolution. Denn darauf ruht die Grundstellung der Revolution, dass sie zur Quelle und Masz des Rechts den Willen des Menschen macht und nicht die *Weltordnung Gottes*." Stahl, S. 192. Het is »grundsätzliche Emanzipation von Gott und seine Offenbarung." S. 207. — Deze ontplooiing van het revolutionair beginsel leidt tot eene staatsreligie, die als burgerplicht opgelegd wordt. Hierboven, blz. 202. — Beginsel tegen beginsel. Voor of tegen den Zone Gods. »Il n'y a rien de plus anti-chrétien que les idées, le langage, l'influence des réformateurs actuels de l'ordre social. Si le communisme et le socialisme prévalaient, la foi chrétienne périrait. Si la foi chrétienne était plus puissante, le communisme et le socialisme ne seraient bientôt plus que d'obscur folies." Guizot (1848)].

²⁾ [Gaarne, aan het slot dezer vluchtige schets eener ongeloofs-dogmatiek beaam ik den betrekkelijken lof dien Stahl aan den schroomvalligen, al hebben zij theoretisch ongelijk, gebracht heeft. »Die demokratische Partei, von ihren liberalen Gegnern als die *Partei der Anarchie* bezeichnet, vollzieht an der liberalen eine richtige Kritik. Allein diese wahre Kritik, die sie an der liberalen Partei vollzieht, macht sie darum selbst noch nicht zu einer wahren. Im Gegentheil, da sie die vollständigere energischere Vollziehung des Principes der Revolution ist, so ist sie auch eine grellere und verderblichere Verirrung als die liberale Partei. Allerdings ist Halbheit nichts Gutes, aber die *Konsequenz des Irrthums ist doch noch schlimmer als die Halbheit*." S. 192. — Voorzeker. Slechts houde men tevens in het oog dat door de inconsequenten de weg voor hetgeen zij verafschuwen gebaad wordt. Vandaar het gezegde van Stahl, in zijne vermaarde improvisatie van 15 April 1850: »Ich fürchte nicht die *akute* Krankheit der *Demokratie*; ich fürchte die *chronische* Krankheit des *Liberalismus*. Ich fürchte nicht den *Umsturz*, sondern die *Zersetzung*."]

de natuur der dingen en aan de ordeningen Gods, onoverkomelijk zijn. Die bezwaren maken, met de leer zelve, de twee *factoren* der geschiedenis uit. Derhalve, om, bij conjectuur en zonder voorafgaande kennisneming van de feiten, een bestek van de historie der omwenteling te schetsen, moet er op de ontwikkeling der revolutie-begrippen, doch in hun onvermijdelijke botsing tegen natuur en recht, worden gelet.

X.

DE REVOLUTIE-LEER IN STRIJD MET
NATUUR EN RECHT.

Vrijen loop kan de theorie der omwenteling niet hebben. Veeleer, tegen natuur en historie gekant, ontmoet zij telkens bezwaren, telkens moeilijker te overwinnen, ten laatste onverwinbaar. Want de zon schijnt even helder, al ziet de blinde haar niet. Verzaking der onveranderlijke beginsels kan de leugen niet tot waarheid verheffen. Godverloochening is geen Godvernietiging, geen volmaking van den menschelijken aanleg volgt er op de ontkentenis van het menschelijk bederf. Men kan de historische opkomst en ontwikkeling der Staten, den heiligen oorsprong van recht en gezag, de oppermacht Gods, ook over hen die op aarde Goden en overheden genoemd worden, de betrekking tusschen Kerk en Staat, met wederzijdsche zelfstandigheid en plichtbetrachting; men kan alle deze waarheden uitmaken voor dwaling en vooroordeel; zij zijn en blijven desniettemin grondzuilen van het algemeene Staatsrecht. Dus zal de revolutieleer tegen het geweten, tegen de ware behoefte van den mensch, tegen de wezenlijkheid der staatsvormen en der verkregene rechten en vrijheden, in gestadige worsteling zijn.

En wat is het gevolg? Dat zich tegen de revolutie reactie openbaart. Tegenstand, waardoor de leer van ontbinding en bederf, in het streven naar onbereikbare droombeelden gestuit,

met merkbare afwijking, op zijdelingsche baan raakt. Niet enkel de kracht van het afvlietend water bepaalt de richting van den stroom; ook de weêrstand van bergen en rotsen, wier onverzetbaarheid menige bocht en kronkeling formeert. Daarom, wanneer het ons, niet in het afgetrokkenene, maar in de verwezenlijking, niet *in abstracto*, maar *in concreto*, om de natuurlijke historie der ongeloofsleer te doen is, moeten wij (gelijk we, voor de kennis van plant en dier, bodem en atmosfeer behooren te kennen) evenzoo de valschelijk dusgenaamde idealen in den dampkring der realiteit beschouwen. Om de historische werking der revolutie uit haar theoretische kiem te voorspellen, is het de vraag: welke zal, in het botsen tegen waarheid en recht, de eigenaardige lot- en gedaantewisseling der toegepaste ongeloofsleer zijn?

Een woord over den *Godsdienst* vooraf, daarna uitvoeriger over het *Staatsrecht*.

Thans vragen wij, niet naar de *logische*, maar naar de *historische* biografie. Welke zal de werking zijn van de oppermacht der rede, beginsel van ontkenning en twijfelarij, niet enkel naar den eisch der strenge redeneerkunde, maar in verband met de samenleving en met den menschelijken aanleg?

Let op den aanvang van het kwaad. Geloof aan de onfeilbaarheid der rede wordt niet algemeen, eer geloof in den levenden God in verval is; maar, is eenmaal dit verval daar, dan is het natuurlijk dat het ongeloof weldra op de leerstukken, op de doode brokken van een verstorven geheel, welke men, bij gebrek aan evangelische bezieling, met zorg in theologische tractaten heeft gebalsemd, dat het over die geheele weerlooze schaar van net-gerangschikte lijken de overhand behaalt. Waar de Geest des Heeren niet is, wat zou daar tegen den leugengeest bestand zijn! Achtereenvolgens zal, ondanks de pogingen van hen die gaarne de halve waarheid redden, de gansche waarheid worden gebannen. Geene verborgenheden, geen Christus, geen Bijbel, geen Openbaring, geen God!

Christendom, Jodendom en Deïsme zullen, gelijk in Duitschland onlangs, gezamenlijk als Piëtisme worden gesmaad.

Het menschelijk gemoed kan hierin niet berusten. Onwillig of onvermogen zich tot God te bekeeren, moet het dieper in den afgrond vallen. Doch hoe kan dit, waar men reeds zoo laag viel?

Vooreerst door zich, zoo veel doenlijk, van de gedachte aan al wat goddelijk is, te ontslaan. Afgemat door eindeloozen en vruchteloozen strijd van meeningen en stelsels, door het scepticisme evenmin als door de drogredenen der ongodisterij overtuigd, zoekt de mensch naar waarheid niet langer. De uitroep: *Wat is waarheid!* vroeger ook wel de leus der weetgierigheid of de noodkreet van het beangstigd gemoed, wordt de taal van vadzigen weezin. Evenmin met de dwaling ingenomen als aan de waarheid vijandig, is men jegens beide evenzeer onverschillig. Beide stelt men gelijk; ijvert voor tijdelijk belang en zinnelijk genot; is verdraagzaam voor al wat aan het streven naar aardsche goederen en aardschen vrede niet in den weg is. De tijd der geestdrift voor het ongelooft is voorbij. In eenigerlei geestelijk beginsel is geen belangstelling meer. Bossuet zeide: „Je prévois que les libertins et les esprits forts pourront être décrédités, non par aucune horreur de leurs sentiments, mais parce qu'on tiendra tout dans l'indifférence, excepté les plaisirs et les affaires.” De la Mennais voegt er bij: „Vous l'avez entendu; regardez maintenant autour de vous, et répondez. Qu'apercevez-vous de toutes parts qu'une indifférence profonde sur les devoirs et sur les croyances, avec un amour effréné des plaisirs et de l'or, au moyen duquel il n'est rien qu'on ne puisse obtenir? Tout s'achète, parce que tout se vend, conscience, honneur, religion, opinion, dignités, pouvoir, considération, respect même; vaste naufrage de toutes les vérités et de toutes les vertus. L'extinction absolue du sens moral ne permet pas même qu'on s'intéresse à l'erreur spéculative; on la laisse pour ce qu'elle est, ainsi que la vérité; on n'y pense point, on ne s'en occupe point: ne pouvant anéantir le livre de la nature, qui se déploie magnifiquement à tous les regards, on en efface avec soin le nom

de Dieu, et, se hâtant de tourner les pages qui rappellent le Créateur, on s'arrête uniquement à celles qui nous instruisent des propriétés des corps, et des jouissances qu'on en peut tirer. Toutes les théories philosophiques, toutes les philosophies d'impiété, sont venues se fondre et disparaître dans ce système dévorant; véritable tombeau de l'intelligence, où elle descend seule, nue, également abandonnée de la vérité et de l'erreur; sépulcre vide, où l'on n'aperçoit pas même d'ossemens. — Zeer lezenswaardig is de la Mennais werk *l'Indifférence en matière de Religion*, waar hij deze krankheid der eeuw, verdooving van godsdienstgevoel en waarheidszin, met den gloed zijner welsprekendheid beschrijft. Terecht mocht hij aan den ingang deze woorden plaatsen: „Le siècle le plus malade n'est pas celui qui se passionne pour l'erreur, mais le siècle qui néglige, qui dédaigne la vérité. Il y a encore de la force, et par conséquent de l'espoir, là où l'on aperçoit de violents transports: mais lorsque tout mouvement est éteint, lorsque le pouls a cessé de battre, que le froid a gagné le cœur, qu'attendre alors qu'une prochaine et inévitable dissolution?”

Doch eene andere richting is er, waarin men den gruwel der ongodisterij door een anderen gruwel ontvliedt. Ongeloof leidt naar bijgeloof, godverzaking naar afgoderij: „maak ons goden die voor ons aangezicht gaan.” Men brengt de les van Voltaire in praktijk: „Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer.” Maar hoedanig is die verdichte godheid, afgod, niet van hout en steen, maar van ijdele verbeelding en kortzichtig verstand, van bedorven hart en opgewonden gevoel? Een schrander man schreef in het laatst der vorige eeuw: „het zal met de wijsheid der wereld zoo ver komen, dat, gelijk het nu belachelijk is aan spoken te gelooven, het even bespottelijk zijn zal te gelooven aan een God.” Hij laat eene aanmerking volgen die, in zonderlingen vorm, diepen zin heeft: „Er komt een tijd dat aan het bestaan enkel van spoken geloof zal worden gehecht.” ¹⁾ Zoo ver heeft nu de

¹⁾ »Unsere Welt wird noch so fein werden, das es eben so lächerlich

wijsbegeerte het gebracht: den God der Openbaring heeft ze verloochend om zich voor de verzinsels van het filosofisch brein neder te buigen; voor hersenschimmen, op wie de naam van spooksels niet ongepast is. Gij vraagt voorbeelden? Ik wijs u op de velerlei soorten van onzinnig *mysticisme*, waarin men, na schipbreuk van het geloof, toevlucht gezocht heeft; op het *pantheïsme*, de ketterij bij uitnemendheid der 19de eeuw: ¹⁾ op de hooggeroemde wijsbegeerte, volgens welke de Godheid de hoogste zelfvolmaking van den zich vormenden wereldgeest is; op het *St. Simonisme*, dat (minder in voorbijgeganen vorm dan als blijvende richting opmerkenswaard), in de afschuwelijke leerstellingen der duitsche rehabilitatoren herleeft. Zoodanige monsterachtige wijsheid is, vroeg of laat, het voortbrengsel van het menschelijk vernuft, waar men den God die zich bekend gemaakt heeft, in zijne tweeërlei openbaring, in het Rijk der natuur en in het Rijk der genade, miskent. Dan geldt, met dubbele kracht, de uitspraak van den Apostel: „omdat zij, God kennende, Hem niet als God hebben verheerlijkt en gedankt, zijn zij, zich uitgevende voor wijzen, dwazen geworden; als die de heerlijkheid des onveranderlijken Gods veranderd hebben in de gelijkenis” van beelden, ditmaal niet met handen gemaakt, maar door de bedorven Rede gevormd; zoodat zij in de schepselen hunner inbeelding zichzelf „geëerd en gediend hebben boven den Schepper, die te prijzen is in alle eeuwigheid.”

Ziedaar den afloop der ongeloofstheorie in de godsdienst; een streven naar ongodisterij, dat zich in volledige godvergetenheid, of in ongerijmde voorstellingen der godheid verliest.

seyn wird einen Gott zu glauben, als heut zu tage Gespenster. — Und dann wieder über eine Weile wird die Welt noch feiner werden... Dann — und dies wird das Ende seyn, dann werden wir nur noch an Gespenster glauben. Wir selbst werden seyn wie Gott. Wir werden wissen: Seyn und Wesen überall ist und kann nur seyn — Gespenst.” Lichtenberg. [Denk aan het *Spiritisme*, met zijn *Geistercitiren* en *Todtenfragen*.]

¹⁾ »La véritable hérésie du dix-neuvième siècle, la plus funeste à la religion comme à la civilisation.” Bautain, *Philosophie du Christianisme* (Paris 1835).

Is er dan voor den van God afgekeerden mensch, geene uitredding meer? O ja! doch alleen wanneer het Gode behaagt over het volk; dat in de duisternis wandelt, een groot licht te doen opgaan; bij de menschen is het onmogelijk, maar alle dingen zijn mogelijk bij God.

Thans ga ik over tot wat meer rechtstreeks de *politieke* zijde van het onderwerp betreft. Ik wensch, in de onvermijdelijkheid der tijdperken waarin de eenzelvigheid van het revolutionair karakter openbaar wordt,¹⁾ u reeds *a priori* te doen opmerken, hoe haar levensloop niets anders geweest is dan een gestadig kampen van haar beginsel tegen de onveranderlijke ordeningen Gods.

Er moet een tijdperk van *Voorbereiding* zijn, waarin de revolutie-leer veld wint, waarin zij in de gemoederen *un fait accompli* wordt. Weldra is het uitgemaakt dat elke Staat verrijst uit eene vereeniging van vrije en gelijke menschen, die aan haar creatuur, gouvernement geheeten, last geeft, en wier algemeene wil de eenige wet is. Een voortreffelijk schrijver zegt: „Ces principes frappent tous les gouvernements du caractère d'usurpation et de nullité et sont l'éponge de tous les gouvernements.”²⁾ Deze beginselen van regeeringloosheid, deze anarchieke wanbegrippen worden, als eeuwige beginselen, met onbegrensden eerbied aangestaard. Deze *belijdenis* moet *nageleefd* worden; dit charter der menschheid, door den eigen vinger der natuur in de zielen geprent, moet, in vorming en inrichting der staten, *la charte-vérité* zijn.

Een tweede tijdperk, de tijd der *Ontwikkeling*, is daar. De

¹⁾ [Namelijk altijd het oppergezag van de *numerieke meerderheid*, van den volkswil, als rechtsbeginsel; zoodat het schrikbeeld van haar ongenoegen, van het *Pouvoir Constituant*, als het zwaard van Damocles, elke Regeering bedreigt met de uitoefening der majesteitsrechten van den eigenlijken collectieven Opperreger, die over elken staatsvorm gebied voert.]

²⁾ Dumont, *Tactique des Assemblées législatives* (Paris 1822).

theorie, meesteres der harten, streeft naar meesterschap in de praktijk. Twijfelt gij aan het welgelukken? berekent dan, bij de zwakheid van den wederstand, de uitgestrektheid der eigenaardige kracht. — Waar dergelijke leer veld wint, is het eerst na schromelijk verval. Het echte staatsrecht was met droevig absolutisme verward, de staatsvorm verbasterd, de stof tot misnoegen opeengestapeld, de behoefte naar verandering dringend, de onmogelijkheid van behoud openbaar. Voeg, bij het verdwenen zijn der beginsels, bij het waggelen der instellingen, de natuur eener leer, die den teugel viert aan alle driften, den hoogmoed ten top voert, aan begeerlijkheid en eerezucht de bekoorlijkste vooruitzichten opent, uit al wat waar en goed is, door bedriegelijke overbrenging, schitterenden tooi van deugd en heerlijkheid, als masker, ontleent; vrijheid; verlichting, beschaving, en elken zegen onder ijdel ophef belooft; met terzijdestelling der openbaring, voor haar godsdienst der menschheid in het hart der belijders een fanatisme ontsteekt, dat, ter bereiking zijner oogmerken, geen onderscheid van middelen erkent. Meent ge dat, in dezen stand der zaken, de weinige weifelende vrienden eener waarheid, die onbekend en veracht en hatelijk geworden is, dat de voorstanders van een voor bijgeloof en tyrannie uitgekreten godsdienst en staatsrecht, dat tegenstanders welke men, in het belang der verlichting, haat en vervolgt, een merkbaaren invloed zullen hebben op den gang der begrippen? In waarlijk anti-revolutionairen zin is wederstand niet mogelijk, is nauwelijks poging tot wederstand denkbaar.

Evenwel zal er worsteling ontstaan. Hoe dan? en de ingenomenheid met de beginselen, en de overtuiging omtrent de wenschelijkheid en plichtmatigheid der praktijk is algemeen; vanwaar dan de strijd? Uit het midden der revolutiegezinden zelf. Wij zullen het spoedig ontwaren. Niet de logica alleen is de leidsvrouw van het menschelijk geslacht. Niet enkel juistheid of onjuistheid der syllogismen baart tweedracht. Er is verschil, ook waar op hetzelfde fundament gebouwd wordt.

Er is verscheidenheid der *redeneering*. Niet allen die het

beginsel aannemen, zijn scherpzinnig genoeg om de aaneenschakeling der sluitredenen te verstaan.

Er is, wat minstens evenzeer opmerking verdient, verscheidenheid van *belangen*. Tot op zekere hoogte schijnt toepassing voor allen goed en gunstig; ééne schrede verder, en alles is, voor den eenen te verliezen, voor den anderen te winnen. Strijdigheid der inzichten wordt door strijdigheid der uitzichten versterkt.

Er is eindelijk onderscheid van *karakter*. De een zal terugdeinzen voor de verwarring en gruwelen die hij ziet of te gemoet ziet; de ander zal achten dat dit voorbijgaande kwaad weinig beteekenend is tegenover het goede dat men beoogt.

Derhalve strijd, niet over deugdelijkheid of toepasselijkheid der theorie, maar over wijs en mate en tijdstip der praktijk. Strijd, niet van revolutionairen en anti-revolutionairen, maar van onderscheidene partijen binnen den revolutionairen kring. Sommigen zullen onvoorwaardelijk vooruit willen; anderen alleen in zoo verre dit met hun opvatting van recht en orde, van vaderland of welbegrepen eigenbelang, vereénigbaar is. Aldus tweeërlei richting, die men te recht *le mouvement* en *la résistance* genoemd heeft.

De onvermijdelijke strijd moet telkens heviger zijn. — De warme voorstanders van vooruitgang zullen, naarmate zij nieuwe beletselen ontmoeten, zich te meer genoopt voelen in voortgaande toepassing het redmiddel uit alle zwaarigheden te zoeken. Eerst is het te doen om geleidelijke hervorming der staten, door verlevendiging van hetgeen zij door oorspronkelijke grondgedachten verstaan. Straks begrijpen zij dat de aard zelve der instellingen hinderlijk is; dat het dwaasheid is nieuwe lappen op een oud kleed te willen brengen; dat alles nieuw zijn moet; dat er, na afbraak en na wegruiming van het puin, een platte en ledige grond, *table rase*, een nog geheel onbebouwd erf voor de vrije werkzaamheid van den genialen wetgever behoort te zijn. Waartoe met hervorming den tijd verbeuzeld! om *schepping* is het thans te doen. In staat en maatschappij wordt, niet *reformatie*, maar *revolutie* vereischt. Langs de lijn der telkens meer radikale begrippen,

zal men door alle hinderpalen heen willen dringen, en daar men, na de overheersching van elk beletsel, een ander beletsel ontmoet, wordt elke teleurstelling, na elke overwinning, een reden te meer om aan het altijd onvolledige der toepassing de gestadigheid der mislukking ten laste te leggen. De heftigheid van den aanval klimt door de heftigheid van den weerstand. Met elken voortgang der Revolutie zijn er meer die zich tegen de onvoorwaardelijkheid der toepassing verzetten. Natuurlijk. Door hetgeen aanvankelijk voor weinigen schadelijk was, worden weldra zeer velen getroffen; telkens meer rechten vertreden, telkens meer belangen benadeeld, telkens meer personen in lijden gebracht, telkens meer misdaden gepleegd. De vooruitstrevende richting ontmoet, na elke zege, telkens een nog veel talrijker schaar dan waarop zij zoo even de overhand behield.

Langen tijd moet deze kamp in het voordeel der beweging uitvallen. Immers wat verlangt zij? Slechts de toepassing van den, door allen, met geestdrift erkenden regel. Aldus zijn haar aanhangers sterk, omdat zij door het aangenomen grondbeginsel worden gesteund; de tegenstanders zwak, omdat zij met hun eigen belijdenis in tegenspraak zijn. De zoogenaamde machten en overheden zijn machteloos en aan de beweging onderdanig; zij worden, willens onwillens, gedreven in de revolutionaire richting; zoodra zij wederstreving beproeven, worden zij door anderen verdrongen, die straks, bij gelijke poging, gelijk lot ondergaan. Van kwaad tot erger. Steeds vreeselijker anarchie; niet alleen omdat het losgelaten volk iederen band ondragelijk vindt, maar omdat de revolutionaire vrijheid op ontbinding uitloopt. Nu wordt, ter doordrijving dezer begrippen, regeling der wanorde onmisbaar; vervanging van gezag door geweld; organisatie der anarchie; dictatuur, voor wier onmenschelijk schrikbewind alles buigt of teniet gaat.

Nog één trek. De verwantschap met het ongeloof zal ook in den ijver ter vernietiging van het geloof blijken en de revolutie met een geest der helle, in het vervolgen van godsdienst en deugd, bezield zijn.

Zoodanig is het tijdperk der ontwikkeling in haar losbandigheid en dwingelandij, maar een tijdperk van *reactie* volgt. De zegepraal der beweging duurt niet altijd; de stroom, die dijken en dammen overweldigd heeft, wordt gestuit. Elke schrede die den opgewonden zeloet nader bij het doel schijnt te brengen, toont aan den meer onbevangen beschouwer de onmogelijkheid om het te bereiken. De theorie wordt telkens dubbel streng in haar eischen; totdat ze, door de uitgestrektheid zelve van den heilloozen triomf, voor de telkens aangroeiende tegenwerking bezwijkt. Hoe ver de stelselmatige dwaling voortwoeden zal, is onzeker; maar dat de Revolutie tot staan zal worden gebracht, is gewis. De ingenomenheid met een onvoorwaardelijke toepassing, die zich enkel in jammeren openbaart, gaat eenmaal voorbij. Eene kleine minderheid kan, door dweepzucht en fysieke macht, geruimen tijd de overhand behouden; de tijd komt, waarop het doordrijven onmogelijk wordt, en de kracht der verwoesting voor de kreet van zelfbehoud zwicht. Gelijk de woeste baren, na in de open zee alles wat op de wateren geslingerd werd, verbrijzeld te hebben, zelf breken en verstuiven, zoödra ze de rotsen, welke aan hun overmoed perk stellen, hebben bereikt.

Laat ons zien welke de kenmerken zijn van de zegepraal der Reactie. Verwerping wellicht der revolutionaire leer, om het echte staatsrecht tot richtsnoer te kiezen? Er is niet de minste grond om zoodanige plotselinge ommekeer mogelijk te achten. Wel is het onzinnig voortjagen der praktijk, maar geenszins de leer in discrediet geraakt. Zij blijft waar en goed, de eenige bron van vrijheid en heil. Er is enkel in de toepassing verschil. Volgens de heftigen ging men niet ver genoeg; volgens de gematigden reeds te ver. Wat behoort, nu zij aan het roer komen, tot heil van den staat te worden begeerd? Geen afwijking van het spoor; ook geen achterwaartsche tred, waardoor de progressisten, ter nauwernood overwonnen, al te zeer zouden worden getergd; maar vooral ook geen stap vooruit. Op het bereikte keerpunt wordt de vlag der omwenteling geplant. Allen die deze grenslijn zouden willen

verzetten, worden ultras en vijanden der revolutie genoemd.

Aldus wordt men dubbel inconsequent. Is het beginsel uitnemend, wie is ter uitspreking van het *tot hiertoe en niet verder!* bevoegd? Is het valsch, waarom dan gebleven op een dwaalweg? De Reactie wordt van weerskanten in de engte gebracht. Contra-revolutionair en ultra-revolutionair beiden beroepen zich op beginsels, waaraan het Bewind zelf hulde gebracht heeft. Aan dit Bewind vooral past de zinspreuk: „*Sic volo, sic jubeo, stet pro ratione voluntas.*”

Derhalve wordt men ook nu, tegen wil en dank, tot hevige dwangmiddelen geleid. Laat ons onderstellen dat het aan die factie, welke matiging in haar schild voert, ernst zij gematigdheid te betrachten en de orde, die zij voorstaat, met eene ruime mate van vrijheid in vereeniging te brengen. Gelijk voor de partij der beweging orde, maar eerst vrijheid, zoo is nu voor de vrienden der reactie vrijheid, maar eerst orde, het oogwit. Zij vergeten dat orde, op revolutionair terrein, alleen door prijsgeven der vrijheid gekocht wordt.¹⁾ Geweld is, althans evenzeer als bij onvoorwaardelijken vooruitgang, onmisbaar. Door halve toepassing zichzelven ongelijk, hebben zij geenerlei steun in beginsels; kunnen zich enkel op de omstandigheden, op de noodzakelijkheid beroepen; maar de ondervinding leert dat in dit hoogste beroep de uitspraak, naar gelang van ieders inzichten, verschilt. Zij verlangen eendracht, en eendracht bovenal; maar is ze door geen vereeniging van beginsels of begrippen verkrijgbaar, dan moet eenheid, hoedanig ook, het surrogaat worden van eensgezindheid; dan moet orde geboren worden uit volkomen onderwerping aan het gouvernement. Het is te bevroeden hoedanige staatkunde men hieruit afleidt; eene poliliek die, voor de rechtbank van eigen leerstellingen veroordeeld, haar eenige kracht in stoffelijke hulpmiddelen zoekt; belangen tegen beginselen stelt; de vormen behoudt, maar de leer, voor zoover

¹⁾ [Vrijheid of orde, telkens op de tweede lijn, is dus beurtwisseling van *Revolutie* en *Reactie*. Zie *Adviezen*, I. 198, vg.]

zij nut heeft, te baat neemt, doch, voor het overige, als onbruikbare theorie verguist; tegen logica zelfzucht, tegen opgewondenheid afleiding, tegen geestdrift dwang stelt. Wat moet het gevolg zijn? Immers wederom strijd, te heviger, naarmate de tegenstelling van theorie en praktijk onverdragelijker wordt. Ook in dezen strijd zal telkens de willekeur de overhand behouden. Dezelfde afschrik van een schrikbewind, die de reactie ontstaan deed, doet onvoorwaardelijk in elk behoedmiddel berusten. Om het wederopkomen van wrijving en botsing te beletten, laat men het minste overblijfsel der vrijheid te niet gaan. Zoo als er vroeger vruchteloos verzet was tegen een despotisme, in de volksoppermacht geworteld, zal men nu genoodzaakt zijn te buigen ¹⁾ voor eene autocratie, die het soevereine volk (om de natie, afgefolterd, tegen herleving der losbandigheid te beschermen) aan ketenen legt. ²⁾

¹⁾ [Eene buigzaamheid ook met reactionaire geestdrift. Tocqueville spreekt (1856) van achtingswaardige liën, die enkel op berusting bedacht zijn, »et, ce qui achève de jeter le trouble une sorte d'épouvante dans mon esprit, qui semblent faire du goût de la servitude une sorte d'ingrédient de la vertu"]

²⁾ [Er is ook eene *christelijke reactie*. Eene *terugwerking* op christelijk-historischen, op anti-revolutionairen grondslag. Terugdrijving van het verkeerde, door terugkeering tot de eerste beginselen van waarheid en recht. Die terugtred is vooruitgang. »Quand on a abusé de certaines idées, le progrès, c'est de revenir de l'abus qu'on en a fait." Guizot. — »Es giebt eine gesunde und nothwendige Reaction." Stahl, *Die Parteien*, 334.

Dit is geene *contra-revolutie* (volgens de zinspreuk: »Nous ne voulons pas la contre-révolution, mais le contraire de la Révolution"). Geen tijdelijk palliatief, waardoor enkel in het neutraliseeren der begrippen die de vrijzinnigen voorstaan, een redmiddel tegen de dwaasheden die zij bedreven gezocht wordt. Geene verlegenheidstaktiek die, eenzelvig met de Revolutie, niets anders is dan de eene der twee zich afwisselende richtingen, wanorde en willekeur, waarin haar verderfelijk beginsel voortleeft.

Stahl waarschuwt tegen den *Abweg der Reaction*. — »Die falsche Reaction besteht darin die Aufgaben zu verkennen welche wirklich der Gegenwart obliegen, welche die Revolution nur miszverstanden." t. a. p. »Blos die Revolution niederschlagen ist schon keine gesunde Reaktion, aber entschieden falsch ist es, Gesundes mit jener zu treffen. Es ist die falsche Reaktion, dasz sie nicht blos gegen den Krankheitsstoff, sondern auch gegen die Entwicklungskeime reagirt und dasz sie nicht blosz die Krankheit, sondern auch die Glieder, welche mit ihr behaftet sind, zerstören und ohnmächtig legen will."

Vergelijkenderwijs is zelfs de contra-revolutionaire reactie een noodza-

Men zal mij te gemoet voeren dat ik de trekken van het beeld aan de dwingelandij van Napoleon ontleen. Ik ontken het niet; mits in zoodanige dwingelandij, niet een toevallig verschijnsel gezien, maar de revolutionaire lijn, in omgekeerde, of, laat ik liever zeggen, verborgen richting worde herkend. Te ruime volksvrijheid baart tyrannie. Zoo het noodig ware, ik zou u wijzen op de historie van Rome en Griekenland; gij kent de heerlijke bladzijden van Plato in de *Republiek*, waar hij de natuurlijke opvolging der regeeringsvormen, in logisch verband en naar het leven, afgeteekend heeft. Doch er is hier meer. Geen republikeinsche losbandigheid is met de revolutionaire slooping van elken maatschappelijken band, geen republikeinsche tyrannie met revolutionairen dwang vergelijkbaar. En, zoo er aan deze mijne verzekering omtrent de onvermijdelijkheid, als aan *une profétie après coup*, minder waarde gehecht wordt, vergeet niet dat de meester in het vak, Rousseau, de slavernij als uitkomst van het jagen naar die vrijheid wier ideaal hem voor den geest zweefde, voorspelt. „Voici le grand problème à résoudre en politique: trouver une forme de Gouvernement qui mette la loi au dessus de l'homme.¹⁾ Si cette forme n'est point trouvable, et j'avoue ingénument que je crois qu'elle ne l'est pas, mon avis est qu'il faut passer à l'autre extrémité, et mettre un homme autant au-dessus de la Loi qu'il peut l'être; par conséquent établir le despotisme

kelijkheid en een weldaad (9 thermidor 1794, 18 brumaire 1799, 2 dec. 1851). Maar de kranke geneest aldus niet. De luchtkasteelen der valsche rede-neering zijn voor geen sabelhouw of schrootvuur bereikbaar, en te feller is de innerlijke woeling van het bederf, wanneer het van de oppervlakte naar binnen gejaagd wordt. — »Ce n'est pas par des mesures contrarévolutionnaires qu'on viendra à bout de l'esprit de révolution." Cousin. De beteugeling tergt. »L'esprit de réaction fomenté incessamment l'esprit de révolution." Guizot. — Vergelijk *Le parti anti-révolution*, p. 75. »Il s'agit de revenir aux vérités éternelles. Rien de plus, rien de moins."]

¹⁾ [Een voor den Christen opgelost vraagstuk. Hierboven, blz. 42 vgg. — Van de mannen die, in de zeventiende eeuw, den grondslag voor de verbeteringen der Engelsche Staatsregeling gelegd hebben, schrijft Guizot: »l'Évangile était leur grande charte.... antérieure et supérieure à leur volonté. Ils la respectaient sincèrement et s'humiliaient, malgré leur orgueil, devant cette loi qu'ils n'avaient point faite."]

arbitraire, et le plus arbitraire qu'il est possible. Je voudrais que le Despote pût être un Dieu. En un mot, je ne vois point de milieu entre la plus austère Démocratie, et le Hobbesisme le plus parfait. Car, le conflict des hommes et des loix, qui met dans l'État une guerre intestine continuelle, est le pire de tout les états politiques." ¹⁾ — Voeg er, ter toelichting bij wat de la Mennais schrijft: „Cette liberté à laquelle aspire le libéralisme, il ne saurait l'atteindre, parce que les fausses maximes qui dirigent son action, l'en éloignent nécessairement. En niant la communication du pouvoir divin, il nie la possibilité même d'un pouvoir légitime, et dès lors il est contraint, ou de détruire la société, ou d'accepter la servitude. En niant l'existence d'une loi commune, immuable, universelle, de justice et de vérité, *obligatoire* pour chacun, il nie que le pouvoir, quel qu'il soit, ait d'autre règle que sa pensée et sa volonté, et il est de nouveau contraint, ou de détruire le pouvoir, et avec lui la société, ou d'accepter la servitude." — Waar de goddelijke oorsprong van het gezag miskend wordt, daar blijft, zoolang veerkracht niet uitgedoofd is, geen keus dan het uiterste van losbandigheid of het uiterste van slavernij.

Ook de overmacht der Reactie houdt op. Men vernietigt de beginselen niet, waarvan men de werking tijdelijk bedwingt. Onrecht is voor de reactionaire overheid, ter zelfverdediging, behoefte; met de veerkracht van het geweld klimt weêrzin, verbittering, wrok, felle en doodelijke haat tegen het bewind. De staf des drijvers wordt verbroken. De vrijheid, naar het schijnt, is wederom dáár. Zal het de echte vrijheid zijn? Zal men, bij wederoprichting van den Staat, zich onthouden van de wanbegrippen die zooveel onheil gesticht hebben? Zullen de rechtsbeginselen leiddraad worden van overheid en volk? Immers neen. Of acht ge tijden van regeeringloosheid en

¹⁾ [Te bejammeren is het dat de leerlingen van Rousseau, eer de verwezenlijking van het onmogelijke door hem beproefd werd, niet gelet hebben op zijne alleszins behartigenswaardige les: »S'il y avait un peuple de dieux, il se gouvernerait démocratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes."]

tyrannie, met al den sleep van misdaad en ellende, ter rustige beoefening der wetenschap uitermate geschikt? Zal het algemeen door rampspoed geleid worden tot de bekeering des harten, waarin de meest afdoende anti-revolutionaire kracht ligt? Laat ons met onbevangenheid nagaan, bij de opkomst van een nieuwen dageraad, den aard der heerschende denkwijs. Het echte staatsrecht zal aan den meesten onbekend zijn. Het zal verguisd of, hoogstens, met eervolle melding, onder de categorie der antiquiteiten worden gebracht. De zaak der revolutie heeft, in het tijdperk van bedwang, niet verloren, maar gewonnen. Niet de werking, maar de terugwerking, zegt men, was oorzaak van het doorgestane leed. Het dwepen met onvervulde beloften, onder de gruwelen der ontwikkeling verflauwd, hervat zich. Bij ontstentenis der echte waarheid, omhelst men weder de onechte, wier aanspraak op de hulde der practijk, in verband met de geenszins afgelegde wanbegrippen, niet kan worden betwist. De verstandige en bedachtzame staatsliên, met de restauratie van het staatsgebouw werkzaam, redeneeren aldus: „De theorie is uitnemend; zij alleen komt met de hooge waarde van den mensch overeen. Evenwel niets werd er gezien dan losbandigheid en slavernij. Van waar dit? Ei! het wordt door de bittere ervaring der doorgestane jammeren geleerd. Omdat de toepassing verkeerd was; omdat er overdrijving en buitensporigheid plaats had; omdat dweepzucht en eergierigheid op wijsheid en belangeloozen zin de overhand behaalden. Laat ons niet, om de afdwalingen der menschen, de voortreffelijkheid der leer miskennen; veel-
eer, bij vasthouding aan vrijzinnige begrippen, eene voorzichtigheid voegen, waarvan het gemis tot dusver, door dubbel misverstand, in tweeërlei ellende gestort heeft. Gaan wij met bezadigdheid te werk; bezadigdheid hebben wij noodig om de klippen van anarchie en despotisme te ontzeilen, en, met het kompas onzer theorieën, de haven, waar overvloed van zegeningen ons wacht, te bereiken.” — Redeneering van onwederspreekbare juistheid, indien, o wijze stuurlieden! gij niet, door uwe jammerlijke magneetnaald, lijnrecht naar Scylla of

Charybdis geleid wierdt. Want indien het kompas bedriegelijk en de theorie valsch is, dan geldt voor deze uwe redeneering de spreuk van den Romeinschen dichter: „*incerta haec si tu postules Ratione certa facere, nihilo plus agas Quam si des operam ut cum ratione insanias.*” Gij wilt op verstandige manier dwaas zijn. — Zoodanig is de redeneering; hoedanig het werk? Oude vormen zal men terugroepen, maar met den nieuwen geest bezielde. Men zal opnemen wat vroeger ter zijde gelegd was, uit historischen bodem op revolutionairen akker. Niet ongezind om de revolutie met de nationale ontwikkeling en de eerbiedwaardige herinneringen aan het voorgeslacht te verzoenen, zal men, bij de wederaanknooping van den afgebroken draad der geschiedenis, het historische in de uiterlijkheid der inrichting en in het traditioneele der naamgeving doen bestaan. Ook de gulden middenweg zal in ontzenuwing van de eigenaardige kracht der geliefkoosde wanbegrippen bestaan; zoodat men zich zelven en anderen met schijn paait en aan het opgetogen volk fictiën in de hand speelt. — Een vierde tijdperk dus van *hernieuwde proefneming*; maar dit *juste-milieu*, waarbij de politieke strijd, zooveel doenlijk, binnen den omtrek der representatieve vormen beperkt wordt, is onophoudelijke slingering, waarin men te vergeefs het staats-evenwicht zoekt. Zoodanige toestand kan geene bestendigheid hebben. De begeerte naar vrijheid wordt door vertooning niet bevredigd, maar getergd; de oppositie zal te stoutmoediger, te onverzadelijker zijn, naarmate het bewind, om de onzekerheid zijner rechten, zwakker en toegeefflijker wordt. Wanneer de spanning toeneemt, is men van weërskanten geneigd en bijkans gedwongen zich, waar legale macht te kort schiet, van middelen met de revolutionaire theorie in verband, van een *coup-d'etat*, door noodzakelijkheid gewettigd, of van een volksopstand, de heiligste volksplicht, te bedienen. Zoo gaat men schokken te gemoet, waarbij de vrijheid andermaal te niet gaat, of het wankelbaar gezag ineens stort, en die, naarmate zij geweldiger zijn, veroorzaken dat men (al ware het nu ook eindelijk ten koste van den theoretischen

afgod) reikhalzend naar een einde der gestadige ongestadigheid verlangt.

Acht gij het vreemd? De geestdrift, na zoo lang vruchteloos te hebben geblaakt, bekoelt. Met de waarheid onbekend, met de gevolgen eener voorspiegeling van waarheid al te zeer bekend, zal men, zoo dikwerf onder de leus van beginselen misleid, wantrouwend worden omtrent al wat beginselen heet. Het materialisme wordt de vrucht van herhaalde teleurstelling. Men zal, ook thans, onder voorgeven van wijze behoedzaamheid, van vermijding der uitersten, van een nu eindelijk met volkomen juistheid afgebakend *juste-milieu*, geen stelsel of plan hebben dan algemeene instandhouding, handhaving van het *statu quo*, onbeziens, *quand-même*; een systema dat geenerlei beweging toelaat, *stationair*; voor elke verandering beducht, zonder onderscheid van goed of kwaad, *conservatief*. Vrees voor erger en behoefte aan rustbewaring zal elke hooger inspraak of edeler behoefte doen zwijgen, bevordering van stoffelijke belangen het eenige doel van den Staat zijn. Naarmate de veerkracht der gemoederen, of door vertwijfeling verlamd, of aan het uitsluitend bejagen der voordeelen van handel en industrie gewijd is, wordt geweld minder noodig tot beteugeling van dezen of genen rustverstorenden onverlaat, die de grens der volmaakbaarheid nog eenigszins boven het stof zou begeeren te zien. De boeien zullen minder behoeven te knellen, omdat de slaaf gedwee is. — Zoodanig is het *vijfde* tijdperk.¹⁾ Ik onthoud mij van verdere trekken. Ik wil den schijn van toespeling vermijden. Mijn oogmerk is bereikt, indien ik getoond heb dat het revolutie-beginsel, algemeen geworden, tijdperken doorleeft van *voorbereiding*, van *ontwikkeling*, van *reactie* van *hernieuwde proefneming*, van *moedelooze berusting*.

¹⁾ [»Époque léthargique. Génération fatiguée et comme terrassée, qui n'écouterait qu'à regret ce qui pourrait l'émouvoir et l'induire à faire un effort." Tocqueville.]

Eer ik de reeks dezer perioden in een historisch overzicht u voorhoud, wensch ik nog een oogenblik stil te staan bij de eenzelvigheid van natuur en strekking. Onder alle lot- en gedaanteverwisselingen, is er een doorloopende draad, met de hoofdgedachte der omwentelingsleer in verband; namelijk het *absolutisme van den revolutionairen staat*¹⁾.

Herinnert u den *Leviathan* van Hobbes en het *Contrat Social* van Rousseau. Er is vrijheid en gelijkheid, een maatschappelijk verdrag, een *staat*, welks eenheid berust op het alvermogen van den algemeenen wil. Hoe wordt nu die wil gevormd en geconstateerd? Van onderen op wordt, door middel van het stemrecht, het souvereine volksgezag in een middelpunt belichaamd, vanwaar het, als alvermogend staatsgezag, namens het volk, aan het volk, met verbreking van elken tegenstand, de wet geeft.²⁾ — Dus *almacht* van den Staat; voor staatsrecht behoort al wat recht heet te zwichten; gelijk Bossuet in beteren zin schrijft: „Il n'y a pas de droit contre le Droit.” — *On-deelbaarheid* van den Staat; verscheidenheid der deelen wordt opgelost en versmolten in het geheel. Geen zelfstandig aanzijn tegen den Staat; lijdelijkheid der deelen, wier zelfbeheer rechtens wegvalt. Het zijn afdeelingen, departementen, stem- en kiesdistrikten, administratieve loketten, ter vereenvoudiging van het beheer — *Albemoeiing* van den Staat. Geen onderwerp dat niet binnen het bereik van algemeenen wil en gouvernementale willekeur valt. Over de gewetenszaken zelf strekt zij haar caesaropapistischen scepter uit. Kerk en school zijn inrichtingen van den Staat; de burger, met lijf en ziel den Staat eigen, heeft op onafhankelijkheid geenerlei aanspraak, tenzij

¹⁾ [Een leven, in de geheele reeks zijner gedaantewisselingen, steeds onder vrijzinnigen invloed: *der liberalen burgerkrijg*. Zie *Verscheidenheden*, blz. 227.]

²⁾ [Eene *alvermogende volkssouvereiniteit*, uit vrije en gelijke burgers, en geconcentreerd in een *alles regelend* bewind. — »Der *Absolutismus des Staates* hat seinen Ursprung hauptsächlich darin, dasz man sich von jener höheren (göttlichen) Ordnung über dem Staate löst, in der alle Rechte der Menschen und der Institute ihre Wurzel haben, und den menschlichen Willen, sey es den Einzelwillen, sey es den Gemeinwillen, zum Herrn der Erde macht.” Stahl, III. 158.]

tijdelijk en voorwaardelijk verleend. — *Alleenheerschings* van den Staat; van goed en bloed meester, zooals Odillon Barrot het in 1830, met eene openhartigheid waarvan men later terugkwam, uitdrukte: „la Révolution peut demander le dernier homme et le dernier écu.” — *Atheïsme* van den Staat: want de godsdienst, met beteugeling van al wat naar zelfstandigheid zweemt, moge uit politieke berekening, als nuttig en onmisbaar, worden geduld en beschermd, de Staat zelf kent geenerlei ondergeschiktheid; de spreuk *la loi est athée* is de leus der onvoorwaardelijke volksmacht. Er is dus, in theorie en evenzeer in praktijk, *afgoderij* van den Staat; want aan het Staatsbelang (onder velerlei benaming, van algemeen welzijn, volksheil, nationaal geluk) moet het heiligste en dierbaarste ten offer worden gebracht. *Le salut public* boven al! Aan de menschen meer gehoorzaam dan aan God, is het onverlet Gode gehoorzaam te zijn, in zoover namelijk als zijn wil niet in tegenspraak is met volkswil en Staatsbelang.

Dit is het wezen van dergelijken Staat en de natuur van het gezag.¹⁾ Maar, vraagt gij, hoe is het mogelijk dat eene leer waaruit deze willekeur ontspruit, als theorie der vrijheid uitgebazuind is? Welke waarborgen zijn er, dat deze concen-

¹⁾ Daarin, niet in wat onherroepelijk voorbij is, ligt het gevaar voor onzen tijd. „Ce qu'on est convenu d'appeler l'ancien régime a péri sans retour: mais.... les hommes n'étant plus que des unités égales, sans force quand elles sont isolées et toute-puissantes quand elles s'additionnent au bout les unes des autres, chacun se trouve sans défense devant l'omnipotence capricieuse d'une majorité.... Ainsi se forme peu à peu, au centre de chaque nation un être abstrait et gigantesque qu'on appelle l'État.... Si l'on me dit qu'au sein d'une nation populeuse, comblée de tous les biens de la civilisation nouvelle, l'universalité des suffrages populaires vient de créer une dictature, et qu'un pouvoir, parti d'en bas, va se dresser devant moi avec l'énergie de l'unité, centuplée par la puissance du nombre, je frémis et je sens que c'est là la puissance ennemie à qui la conscience et la dignité humaines ont à disputer l'avenir.” Albert de Broglie, *Questions de religion et d'histoire* (1860), I. p. xii, syv. — La vraie cause des révolutions est la notion de l'état.... On ne sortira de l'ère des révolutions qu'en réformant cette idée; or on ne réforme l'idée de l'état qu'en la corrigeant par l'idée de la liberté.” Renan. — Uitnemend; maar geen ware vrijheid is verkrijgbaar voor wie het ideaal der Menschheid in de plaats van den levenden God stelt. Hierboven, blz. 185.]

tratie, deze suprematie, die zich boven al wat God genoemd wordt, verheft, niet ter verdrukking worde misbruikt? Welke waarborgen? Ieder apologist der revolutie-leer zal het u zeggen. Het geheele systema is een samenstel van waarborgen. Let slechts op den populaireren oorsprong van alle machten. Het is de algeheelheid der burgers van wie de staatswil uitgaat, die op het staatsgezag recht heeft, die zichzelven beheert, wier vrijheid en autonomie het levensbeginsel is van den Staat, wier goedvinden de hoogste wet is; terwijl elk aan wien eenige macht is toebetrouwd en die zich daarvan ter verkorting van de volkssouvereiniteit zou willen bedienen, door de vrijheid van verkiezingen, van drukpers, van publieke meening in toom gehouden, of, waar het noodig is, bedwongen en gestraft wordt.

Deze geruststellende verzekeringen zijn niet verstoken van liefelijken klank, doch er blijft evenwel eenig bezwaar. De kracht van deze waarborgen ligt in de onderstelling van eenheid en deugdelijkheid en regelmatige vorming van den algemeenen wil; eene hypothese welke wederom twee onderstellingen, beide even betwistbaar, ten grondslage heeft. De eene, dat de mensch van nature goed is, dat de voortreffelijkheid van zijn aanleg enkel door bijgeloof en verdrukking onkenbaar gemaakt wordt, en dat de verbreking zijner banden hem met snelle vaart de volmaaktheid ook in het staatswezen zal doen bereiken. De andere, dat er vormen kunnen uitgedacht worden, waarin werking en tegenwerking zoo juist is berekend, dat kwaadwilligen, uit zelfzucht, tot eensgezindheid worden gedrongen. Wilt ge weten wat het ideaal is van den beroemden Kant? Volgens hem behoort de staatkunde eene zóó kunstmatige ineenvlechting der bijzondere belangen met het welzijn van het geheel te bewerken, dat er, zelfs in eene maatschappij van booze geesten, door welbegrepen eigenbelang, orde, rust, en een engelachtige harmonie der duivelen bestaan zou. ¹⁾

¹⁾ »Le grand sophiste de Königsberg a dit très-conséquemment, *que même un Etat tout composé de démons pourrait subsister en paix*, parceque

Wanneer wij het bekoorlijke rijk der willekeurige hypothesen verlaten voor den meer veiligen bodem van stellige waarheid, blijkt terstond de onmogelijkheid der verwezenlijking van deze beloften. Wij Christenen weten dat de mensch uit zich zelven geneigd tot het kwaad is; wij weten dat de vorm door het wezen en niet het wezen door den vorm bepaald wordt, zoodat elke staatsregeling nut of onheil sticht, naarmate der beginsels waardoor zij leeft. Men spreekt van de volkssovereiniteit, maar wat wordt ze? Wij zagen het reeds. Het bestaande wordt ten onderste boven gekeerd, het recht vertreden, de maatschappij gesloopt; eene staatsmachine, met toestel van buizen en trechters, ter opvoering van den Algemeenen Wil naar het centrum, georganiseerd; niet met eenstemmigheid van overtuiging, wèl met overmacht en geweld. De eerste zorg is, in den drang des oogenblik, het ondersteunen van hen die de tolken, de voorstanders, de uitvoerders van den Algemeenen Wil meenen, of althans beweren te zijn. Zoo geraakt weldra, door verwarring en strijd, alles (om niet uit een te vallen) in omgekeerde verhouding. „La souveraineté du peuple a deux faces. Si vous la considérez dans sa formation, elle élève tous les individus, elle en fait des membres du souverain. Si vous la considérez dans son application, elle les écrase, elle les anéantit. Personne n'a de droits vis-à-vis du droit émané de tous.... Des deux faces de la souveraineté du peuple, on en efface une. La formation disparaît. Son application subsiste”.¹⁾ De volkssovereiniteit is, in de toepassing, beurtelings bij elke factie, welke zich boven het soevereine volk verheft. Het Bewind *verneemt* niet, maar *maakt bekend* wat de Algemeene Wil voorschrijft. De Centralisatie is een ijzeren net over de bevolking gespreid; duizendvoudig zamenstel van snaren, dat elken burger bereikt, elk

chaque démon voudrait du moins avoir des garanties contre les autres. Il ne s'agirait, dit-il, que de trouver une organisation qui ne permit à aucun d'eux de nuire aux autres; mais il a oublié de nous donner le plan de cette machine.” Von Haller.

¹⁾ De Gasparin, *Intérêts généraux du Protestantisme Français* (Paris 1843).

eerbiedwaardig medelid van het Souvereine Volk, in het groot marionettenspel, doet draven en dansen op de maat van het Algemeen Bewind. Het volk heeft zaakgelastigden, maar deze mandatarissen, onder de dubbelzinnige uitdrukking van Representanten, gaan te werk, als of de souvereiniteit op hen, het eigendom op den rentmeester, overgedragen was. Zoo doet elke partij die in de wetgeving de overhand verkrijgt; elk bewind verheft zich boven de wetgeving; elke despoot maakt van de twisten in het bestuur en van de zucht naar orde, ter vermeestering der oppermacht, gebruik. Allen achten zich hiertoe gerechtigd en verplicht, wegens den drang der omstandigheden, om het revolutie-beginsel te behouden, of om de verwarring te stuiten waarmede het vergezeld gaat.

Zoodanig is van den vrijheidsboom de voedzame en geurige vrucht. Dit despotisme der vrijheidsleer, dit *absolutisme van den staat*, *a.* vernietigt de individueele vrijheid; *b.* doet de politieke vrijheid te niet gaan; *c.* kent geene grenzen; *d.* is met vaderlandsche en nationale belangen in strijd; *e.* is onvernieligbaar, zoolang de revolutieleer niet uitgeroeid wordt.

a. Het vernietigt de *individueele vrijheid*; rechtens, om het aangenomen beginsel. De maatschappelijke vereeniging zelve, door de valsche wijsbegeerte gevormd, is haar graf. De staat heeft over den geheelen mensch onvoorwaardelijke beschikking. Al wat hij bezit, heeft hij ter leen; eigendom en leven zijn voorwaardelijke giften. Er zal *genot* van vrijheid kunnen zijn, *recht* op vrijheid bestaat niet; het kan den meester behagen de zwaarte van den keten te verlichten, doch er is een gewettigde toestand van politieke slavernij.

Wilt gij zien hoe vernietiging der vrijheid tot het wezen der vrijheidstheorie behoort, geeft dan acht op de hoofdbeginselen van alle revolutionaire staatkunde, als in een kort begrip en Catechismus der Verlichting, in de verklaringen der *rechten van mensch en burger*, samengetrokken; een kunstgewrocht telkens, waarbij men nooit bedoeld heeft deze leerstel-

lingen in ongunstig daglicht te brengen. Welnu! daargelaten dat zoodanige grondwet der grondwetten aan gedurige terzijdelegging zal blootgesteld zijn, in elk dezer stukken, gelijk in elke staatsregeling die er op gebouwd is, gaat de kracht van iedere belofte, reeds door de wijs waarop zij uitgedrukt wordt, te niet. Ik laat een man spreken van ongemeene bekwaamheid, van nabij met de Fransche Revolutie bekend, aan wiens omgang en voorlichting Mirabeau, niet de meesterlijke trekken zijner aangrijpende voordracht, maar wel den zakelijken inhoud van vele zijner redevoeringen te danken gehad heeft; den scherpzinnigen Geneefschen publicist Dumont. Hij zal u toonen, in de *gelijkheid*, in de *vrijheid*, in het recht van *eigendom*, in de vrije *drukpers*, in de *godsdiensvrijheid*, hoe de hooggeroemde Verklaring der *Assemblée Constituante* in 1789, reeds bij de afkondiging zelve van het recht, de kracht en beteekenis van het recht weggecijferd heeft.

Gelijkheid. — „*Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune.* — C'est ici un pas rétrograde, une rétractation frauduleuse. Les législateurs avaient senti confusément qu'ils venaient d'établir l'égalité dans toute sa plénitude. Que font-ils maintenant? Ils viennent parler de *distinctions sociales*, oubliant qu'ils ont aboli toutes les distinctions.”

Vrijheid. — „*Les bornes de l'exercice des droits naturels ne peuvent être déterminées que par la loi.* — Des bornes! Il y a un moment que ces droits étaient illimités et imprescriptibles. Vous me parlez d'une liberté qui était mon droit naturel, et vous me dites maintenant que c'est à la loi seule à régler l'usage de ma liberté. Vous m'avez trop donné et vous m'ôtez trop. Vous avez commencé par établir mon indépendance absolue, et vous me replacez dans une dépendance totale.”

Eigendom. — „*La propriété étant un droit inviolable et sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique . . . l'exige évidemment.*” — Niemand, maar wel, als het noodig is, iedereen mag er van worden beroofd. „Il est manifeste qu'il s'agit de *convenance* et non de *nécessité*.”

Vrijheid van drukpers. — „*Tout citoyen peut parler, écrire imprimer, sauf à répondre de l'abus de cette liberté*, — Qu'entendez-vous par *abus de liberté*? Voilà ce qu'il fallait définir. Jusque-là je ne sais ce que vous me donnez, vous ne le savez pas vous-mêmes. Tout exercice de liberté qui déplaît à ceux qui ont le pouvoir, passe à leurs yeux pour abus. Quelle est donc la sécurité que vous donnez à la nation contre les législateurs futurs? Vous dites, voilà une barrière qu'ils ne pourront pas franchir, mais vous déclarez en même temps qu'il leur appartient de mettre la barrière où il leur plaît.”

Godsdienstvrijheid. — *Nul ne doit être inquiété pour ses opinions même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.*” — Publieke orde, die op een atheïstisch beginsel berust, wordt door verkondiging van den levenden God verstoord of bedreigd. Ook hier ziet men hoe de redactie zelve der veelbelovende formules de nietsbeduidendheid verraaft. „Ce qu'on accorde n'est accordé qu'à une condition qui peut sans cesse l'anéantir. *Troubler l'ordre public* qu'est-ce que cela signifie? Louis XIV n'aurait pas hésité à faire passer cette clause dans son Code. La loi sous son règne excluait sévèrement l'exercice de toute autre religion que la sienne, et défendait la publication de tout écrit en faveur de la religion protestante. Aurait-on pu violer la loi sans *troubler l'ordre public*?”

Dit is het lot des *Droits imprescriptibles, inviolables, sacrés*. Deze rechten, zoo het heet, boven bereik van het bewind, zijn de speelbal van elk gouvernement. ¹⁾ Wat de eene hand geeft, ontnemt de andere hand. De vrijheden worden vertoond, niet verleend. Alles wordt vergund met eene alvernietigende clausuul; alles, voor zoo ver den staat, den collectieven despoot, welbehagelijk is. Gij herinnert u de ergernis van het voor zoo verre onzer kerkelijke twisten; de dubbelzinnigheid

¹⁾ [»Principles, by which they flatter the people with the possession of the theoretical rights of man, all of which they vitiate and violate in practice.” W. Pitt.]

die zich aan de Belijdenis in schijn onderwerpt en inderdaad onttrekt. Zoodanig *quâtenus* hebben wij ook hier. De wetgever verscheurt de banden die hij legt. Ik erger mij niet dat de rechten beperkt zijn; dit ligt in de natuur zelve van ieder recht; de grond mijner klacht is, dat, vroeger door onveranderlijke wetten en inzettingen Gods omschreven en bevestigd, zij nu afhankelijk zijn van het goedvinden van den staat, van den wil der veranderlijke menschen, en dat zij dus in het wezen der zaak, te niet gaan. Vrijheid, voor zoo ver het mogelijk, nuttig, wenschelijk is; voor zoo ver het staatsbelang vergunt; voor zoo ver het met de omstandigheden vereenigbaar is; vrijheid, volledige vrijheid, voor zoo ver uw opperheer, de staat, toestemming verleent; vrijheid, voor zoo ver zij strookt met de belangen en eischen en wenschen en grilligheden van hen die over u gesteld zijn. Onbeperkte vrijheid wordt beloofd; en, bij de uitkomst, is niet vrijheid, maar beperking onbeperkt. Volledige vrijheid, met ééne restrictie, doch waarmee al wat geschonken werd, ontvalt. Volledige vrijheid, behoudens volledige slavernij. — Sommige schrijvers uit later tijd, bijv. Benjamin Constant en Guizot, hebben een behoedmiddel gezocht in *la doctrine de l'individualisme*; bewerende dat er rechten zijn zoo gewichtig, zoo heilig, zoo innig samengevlochten met den aard en de bestemming der menschelijke natuur, dat zij behooren te worden onttrokken aan de oppermacht van den staat. Alleszins waar; jammer dat zij niet tevens getoond hebben hoe men die rechten aan den staat welke er beslag op gelegd heeft, weder ontwingt. Elke toevlucht is ijdel tegen het verband van gevolgtrekking en beginsel. Alleen hart en geweten zijn voor het staatsgezag, heilig niet, maar, zoo lang ze zich niet uiten, onbereikbaar; elk betoog omtrent de billijkheid en onschendbaarheid van rechten en vrijheden lijdt schipbreuk op de eenvoudige rede-neering, zonder welke de revolutionaire staat geen bestendigheid en zelfs geen aanwezen heeft; op de stelling waarmee Rousseau begint; er is eenmaal overgifte van de staatsburgers aan den staat geschied.

Van den kant der vrijzinnigen werd aldus deze belangrijke wijziging vermeld. „Aux droits de l'homme invoqués jadis contre la cour, on opposa les droits de l'individu, si souvent sacrifiés par la société. *La doctrine beaucoup plus profonde de l'individualisme devint la base de la nouvelle politique rationnelle.* L'individu fut en quelque sorte créé élément vivant de la cité, obéissant aux lois qu'elle lui impose, mais n'en reconnaissant d'absolues que celles qui sont justes; se soumettant à toutes les souverainetés, mais n'acceptant comme légitime que celle de la Raison.”¹⁾ Hierop antwoordt de la Mennais: „Tant que la puissance publique contient les résistances particulières, force est bien aux individus de se soumettre aux lois, aux souverainetés établies. Mais il s'agit de savoir s'il en est de légitimes ou qui aient droit de commander l'obéissance. Or, selon la philosophie du siècle, point de souveraineté légitime que celle de la raison. Et comme, en même temps, cette philosophie ne reconnaît de raison que la raison individuelle, donc aussi point de souveraineté que la souveraineté individuelle, chacun est souverain de soi-même dans le sens absolu du mot. Sa raison voilà sa loi, sa vérité, sa justice. Prétendre lui imposer un devoir qu'il ne se soit pas auparavant imposé lui-même par sa pensée propre et sa volonté, c'est violer le plus sacré de ses droits, celui qui les comprend tous; c'est commettre le crime de lèse-majesté individuelle. Donc nulle législation, nul pouvoir possible; et la même doctrine qui produit l'anarchie des esprits, produit encore une irrémissible anarchie politique, et renverse jusque dans ses premiers fondemens la société humaine.”

Vernietiging der vrijheid bestaat onder alle vormen van het

¹⁾ [«La souveraineté de la justice, de la raison, du droit, c'est là le principe qu'il faut opposer à la souveraineté du peuple; et celle-ci se retirera tôt ou tard devant une doctrine qui satisfait pleinement aux intentions véritables comme aux besoins légitimes de la société.» Zoo schreef Guizot in 1821. Één dag, één oogenblik heeft hem proefondervindelijk geleerd wat de soevereiniteit der rede, tot behoud van een troon en tot heil eener natie, tegen de volkssouvereiniteit en haar ontwikkeling vermag. *Grondwetherz. en Eensgezindh.* blz. 343, vgg.]

revolutionaire beginsel. Het alvermogen der volks-souvereiniteit is een doodelijk wapen, waartegen de vrijheid door geenerlei verdeeling of regeling der machten behoed wordt. Benjamin Constant schrijft: „Lorsqu'on établit que la souveraineté du peuple est illimitée, on crée et l'on jette au hasard dans la société humaine, un degré de pouvoir trop grand par lui-même, et qui est un mal, en quelques mains qu'on le place. Confiez-le à un seul, à plusieurs, à tous, vous le trouverez également un mal. Vous vous en prenez aux dépositaires de ce pouvoir, et, suivant les circonstances, vous accuserez tour à tour la monarchie, l'aristocratie, la démocratie, les gouvernements mixtes, le système représentatif. Vous aurez tort, c'est le degré de force et non les dépositaires de cette force qu'il faut accuser. C'est contre l'arme et non contre le bras qu'il faut sévir. Aucune organisation politique ne peut écarter le danger. Vous avez beau diviser les pouvoirs; si la somme totale du pouvoir est illimitée, ces pouvoirs divisés n'ont qu'à former une coalition, et le despotisme est sans remède. Ce qui nous importe, ce n'est pas que nos droits ne puissent être violés par tel pouvoir, sans l'approbation de tel autre, mais que cette violation soit interdite à tous les pouvoirs. Il ne suffit pas que les agents de l'exécution aient besoin d'invoquer l'autorisation du législateur, il faut que le législateur ne puisse autoriser leur action que dans leur sphère légitime. C'est peu que le pouvoir exécutif n'ait pas le droit d'agir sans le concours d'une loi, si l'on ne met pas de bornes à ce concours, si l'on ne déclare pas qu'il est des objets sur lesquels le législateur n'a pas le droit de faire une loi... C'est là ce qu'il faut déclarer, c'est la vérité importante, le principe éternel qu'il faut établir.”

b. Het verlies der *burgerlijke* zal wellicht door aanwinst in *politieke* vrijheid worden vergoed? — Twijfelachtige vergoeding voorzeker. Want elke staat waar de burgerlijke rechten verzekerd zijn, is verkieslijk boven een toestand, schatrijk aan politieke rechten, terwijl, in eigen kring geen vrije levenssfeer

vergund wordt. Doch hoedanig is de politieke vrijheid die dergelijk staatsrecht ons geeft? Alle burgers zijn mede-regenten, ieder is integreerend deel der volkssouvereiniteit. ¹⁾ Dit is vereerend, ²⁾ maar, zoo dikwijls men tot de minderheid behoort, is het voorrecht gering. Zonderlinge vrijheid, welke op het despotisme der *meerderheid* uitloopt. Dit is niet te vermijden. Volkomen en voortdurende eenstemmigheid is ondenkbaar, en wanneer nu de wil der meerderheid drijfveer van het gezag is, zou dan de minderheid in de overmacht der tegenpartij reden van tevredenheid en waarborg van geluk bezitten? Wordt de verdrukking behagelijk, omdat zij van het goedvinden der meerderheid uitgaat? Ook ditmaal heeft Benjamin Constant geen ongelijk: „L'assentiment de la majorité ne suffit nullement dans tous les cas pour légitimer ses actes: il en existe que rien ne peut sanctionner: lorsqu'une autorité quelconque commet des actes pareils, il importe peu de quelle source elle se dise émanée, il importe peu qu'elle se nomme individu ou nation; elle serait la nation entière; moins le citoyen qu'elle opprime, qu'elle n'en serait pas plus légitime.” Ik ga verder en vraag: zal het gezag, in revolutionairen zin, het eigendom der meerderheid, altijd of doorgaans, in haar bezit zijn? Geenszins. Waar de revolutieleer ingang gevonden heeft, is strijd, niet slechts van twee hoofdpartijen, van den heftigen en den gematigden vooruitgang; elke partij is in onderdeelen verdeeld, in schakeeringen van denkwijzen en bedoeling; de bevolking is in politieke meeningen verbrokkeld. Er is dezelfde anarchie der minderheden, dezelfde onmogelijkheid om een algemeen gevoelen te formuleeren, waarvan ook in onze dagen menige representatieve vergadering treffende afspiegeling toont. Er is telkens, ter doorzetting, ter doordrijving, eene

¹⁾ [Over den aard en waardij van dit medelidmaatschap, zie *Toelichting van de spreuk der Revolutie* in mijne *Verspreide Geschriften*, I. blz. 262, vgg.]

²⁾ [Vergeet evenwel niet dat men, ter bescherming ook van de burgerlijke rechten, de politieke vrijheid behoeft. „Les libertés civiles sont des libertés désarmées dont les institutions politiques sont les défenses naturelles et nécessaires.” A. de Broglie, I. 82.]

minderheid, die de overige minderheden (te zamen somtijds de overgroote meerderheid) aan haar fysieke of moreele overmacht onderwerpt. Het is altijd eene fractie, eene factie, eene coterie, een veelvermogend individu, *un homme-pouvoir*, die het soevereine volk vervangt.

Ondanks wisseling van regeeringsvormen en regenten, zal de opperregent, de soverein zelf, het volk, aan den dubbelen band van revolutionaire constitutiën en van revolutionaire overheden worden gelegd.

c. Dit absolutisme is *grenzenloos*. Vroeger was de oppermacht begrens'd, door corporatiën en stenden, door beperktheid van eigen hulpmiddelen, door de onmogelijkheid om ten eigen nutte, op eigen naam, al te groote offers van den onderdaan te vergen. In den revolutionairen staat valt elke beperking weg. „Nous avons détruit les existences individuelles qui pouvoient lutter séparément contre la tyrannie, et je vois le gouvernement qui hérite seul de toutes les prérogatives arrachées à des familles, à des corporations ou des hommes.” ¹⁾ Regelmatige wederstand is er niet meer. Zelfs een kortstondig, zwak en wankelbaar gouvernement heeft, zoo lang het staande blijft, om de vernietiging van het historische samenstel der maatschappij, onberekenbare kracht. Alles is uiteengescheurd of effen, wat vroeger, door uitstekendheid of vastheid, steun- of middenpunt ter handhaving van wettige rechten en vrijheden gaf. Dit staatsgezag heeft overvloed, waar de wettige macht dikwerf gebrek had. Immers beschikt het over het gansche volk, over lijf en erf. De Staat is in het bewind gecentraliseerd, geconcentreerd. „L'État c'est moi,” heeft hier wat meer te beduiden dan onder Lodewijk XIV. ²⁾ — *De Staat ben ik!* kon een vorst of eene soevereine corporatie zeggen, voor zoover aanwezen der dynastie of voortdoring der gemeenschap levensvoorwaarde van monarchie of republiek was. „L'État, c'est moi,” zegt het revolutionair gouvernement; omdat niets van wat onder zijn

¹⁾ De Tocqueville, *de la Démocratie en Amérique*.

²⁾ Hier boven, blz. 67.

bereik en geweld valt, eigen bestaan, of recht, of vrijheid, of wil heeft. Ook gaat het revolutionair gezag niet op eigen naam, maar in naam van het soevereine volk te werk. Al wat het verricht, al wat het vraagt, is ten algemeenen nutte, tot heil en zegen van het volk. Het heeft, ter bemanteling van de meest hatelijke zaken, de meest liefelijke woorden beschikbaar.

d. Dit absolutisme is met alle *vaderlandsche* en *nationale* belangen in strijd. — Zoo de revolutie een hoorn des overvloeds heeft, het is ook ditmaal een hoorn die enkel belofte, teleurstelling en rampzaligheid uitstort. Altijd de belofte op den voorgrond, altijd de vervulling in het verschiet. Altijd Tantalus die, met het water aan de lippen, geen druppel ter lafenis erlangt. Altijd Sisyphus, aan wien de steen, met onbeschrijflijken arbeid opgewenteld, ontrolt, als nagenoeg de top bereikt is. Nooit zoo veel verdrukking als sedert vrijheid, nooit zoo veel vervolging, als sedert verdraagzaamheid aan de orde van den dag is. Aan de woorden *natie* en *vaderland* geen gebrek. Maar wat is natie, wat beteekent vaderland, wanneer men de banden vernietigt der eenheid van geschiedenis, godsdienst, zeden, gewoonten, beginsels, tusschen het voorgeslacht en de nakomelingschap?¹⁾ Weinig baat het den naam van vaderlandsch en nationaal te geven aan revolutionaire beginsels, aan revolutionaire belangen, aan revolutionaire vrijheden, aan revolutionairen burgerzin. Van volksverlichting zal men gewag maken, waar de godsdienst op den achtergrond raakt, en er, bij schemerlicht in het verstand, duisternis in het hart is. — Welbezien, wat is de natie? een zieleneijfer. Wat is het vaderland? een bundertal.²⁾ Wat is de Staat? Het *pays légal*

¹⁾ [»Die Begriffe Vaterland, Nation, bei welchen der Mensch schon in einem nichtgewählten Verbande erscheint, haben keine Stelle in dieser Rechtslehre.« Stahl, I. 280. — *Verspreide Geschr.* I. 194, vgg. 299.]

²⁾ [Verwarring van *volksgeest* en *burgerzin*, van *vaderland* en *staat*, alsof samenwringing onder constitutioneelen vorm met de eenheid van historischen oorsprong en van nationalen wasdom gelijk stond. Dit is »l'idée révolutionnaire et despotique par excellence. Un peuple n'est point une

binnen den kring der kiesbevoegden beperkt. De grondslag der burger-maatschappij is het stemrecht ¹⁾ en het eenige cement der samenleving is het geld. De bevolking wordt in al dan niet kiesbevoegden, in rijken en armen, in gegoeden en proletariën, verdeeld; zelfs de naam van *volksmassa* is een teeken van hoogmoed en verachting. Niet onjuiste benaming evenwel; want rangen en standen zijn het maatschappelijk gebeente, en wat zou er, wanneer dit verbroken is, anders dan een levenlooze klomp, eene massa overig zijn? Belastingsschuldigen en dienstplichtigen ter leverantie aan het bewind. ²⁾ Ook hier mag van de revolutionaire theorie, gevaarlijke verleideres, bij het gevele harer lippen, gezegd worden: „haar wegen zijn wegen des grafs, dalende naar de binnenkameren des doods.”

immense addition d'hommes, tant de milliers, tant de millions, comptés dans un certain espace de terre, et tous contenus et représentés dans un chiffre unique qu'on appelle tantôt un Roi, tantôt une Assemblée. Un peuple est un grand corps organisé, formé par l'union, au sein d'une même patrie, de certains éléments sociaux qui se forment et s'organisent eux-mêmes naturellement, en vertu des lois primitives de Dieu et des actes libres de l'homme." Guizot. — »Eigenlijk kent het liberalisme geen volk dan het soevereine volk, het *zoogenaamde* vrije volk, dat men door politieke vormen in bedwang houdt. Wij daarentegen zijn altijd aan de Natie gedachtig, wier leven zich in den staatsvorm, zoo deze waarlijk nationaal is, openbaart. *Volk en natie*. Natie in liberalen zin is eigenlijk ondenkbaar. De etymologie van het woord *Natie* is er het bewijs van. De liberale staat wordt nooit uit het volksleven *geboren*, altijd door den grondwetgever *gemaakt*." *Parlem. Fragm.* blz. 56. — Over aard en strekking van den liberalen staat, zie hierboven blz. 215.]

¹⁾ [De Natie wordt rechtens overgeleverd aan de willekeur der meerderheid van het kiesbevoegde personeel. Het volk *achter de kiezers* is niet in tel. *Narede*, blz. 119—125. Evenwel dit niet stemgerechtigde volk, al politiseert het niet, lijdt. — Niet door het algemeene stemrecht, maar door eerbiediging van al wat recht is, bouwt men op *nationalen* grondslag. Maar, zegt men, de volkswil, of de wil desgenen die zich voor het volk uitgeeft, maakt *nationaal* wat deze representatie of representant voor *nationaal* uitvent.]

²⁾ Zoo is er »eine Verwandlung des Volkes in jenen unorganischen Teig, den der Wille der Gewaltigen beliebig in diese oder jene Form gieszt und welchen Bonaparte, ein grosser Meister der absolutisch-revolutionairen Staatskunst, sehr richtig in die *matière contribuable* und *conscriptible* einteilte." *Berliner Politisches Wochenblatt*, 1832. — [Over de nationaliteiten zonder hooger beginsel, zie *Nationalité religieuse* (Amst. 1867), p. 10, svv.]

e. Dit absolutisme is *onvernietigbaar*, zoo lang niet tot de oppermacht Gods, alleen genoegzamen waarborg der vrijheid, wedergekeerd wordt. Voor de vrienden der revolutie-leer zijn dwang en geweld onmisbaar, om den voortgang der praktijk, hetzij te verhaasten, hetzij te matigen en te stuiten. Voorloopige toestand slechts, een tijd van overgang, totdat theorie gerealiseerd zij; totdat . . . maar, vermits de verwezenlijking niet mogelijk is, wordt de termijn voor een meer regelmatig beheer aan het *ad calendas Graecas* gelijk; dat heuglijk oogenblik komt nooit, zoodat de despotieke natuur van het gezag onder den naam van provisioneel, bestendig aanwezen verkrijgt. Er kunnen velerlei revolutiën zijn; verplaatsing van het gezag; wijziging en schakeering in den regeeringsvorm; *des révolutions gouvernementales dans la Révolution*; doch na sociale omwenteling wordt sociale restauratie vereischt; ondenkbaar, wanneer ze niet met de erkenning van Gods souvereiniteit begint. La Mennais schrijft: „Dès qu'on n'admet qu'un pouvoir humain, on consacre la servitude; dès qu'on rejette la Loi divine, on rejette tout principe de justice obligatoire, et l'on consacre la tyrannie: dès qu'on sépare l'ordre politique de l'ordre religieux, on se prive de toute garantie imaginable contre l'arbitraire. . . . On voit ici pourquoi le libéralisme, éminemment social, en tant qu'il veut la liberté, est néanmoins, à cause des doctrines qui l'égarent, destructeur par son action. Il repousse le joug de l'homme, le pouvoir sans droit et sans règle; il réclame une garantie contre l'arbitraire qui ôte à l'obéissance sa sécurité: rien de mieux jusques-là; mais, séparé de l'ordre spirituel, il est contraint de chercher cette garantie si désirée, où elle n'est pas et ne peut pas être, dans des formes matérielles de gouvernement. Le vice qui l'irrite et l'inquiète est inhérent à la nature du seul pouvoir qu'il veuille reconnaître. Il le renverse aujourd'hui par un motif qui l'oblige à renverser demain celui qu'il aura mis à sa place; et ainsi sans fin et sans repos.”¹⁾

¹⁾ [Zoo men vrijheden wil, is het vóór alle dingen noodig dat zij met de ware vrijheid in verband staan. De ware vrijheid is die welke niet in

Zoo heb ik u de natuur van het staatsrecht, zoowel der openbaring als der nieuwere wijsbegeerte, getoond. — Om u te doen zien, dat op de wijsheid onzer eeuw, waar zij den oorsprong ook des wetenschappelijken levens miskent, toepasselijk is: „Gij zegt: Ik ben rijk en verrijkt geworden, en heb aan geen ding gebrek! en gij weet niet, dat gij zijt ellendig, en jammerlijk, en arm, en blind, en naakt.” — Om u te doen opmerken dat het dreigend woord behartiging verdient: „Ik zal uwe gerechtigheid bekend maken, en uwe werken, dat zij u geen nut doen zullen: wanneer gij roepen zult, zoo laat hen, die van u vergaderd zijn, u redden! Doch de wind zal hen allen wegvoeren, de ijdelheid zal hen wegnemen!” — Om u en mijzelven te leeren waar de bron onzer eenige wijsheid, waar de grondslag van onzen eenigen roem ligt: „Er is geschreven: Ik zal de wijsheid der wijzen doen vergaan, en het verstand der verstandigen zal Ik te niet maken. Heeft God de wijsheid dezer wereld niet dwaas gemaakt? Doch wij prediken Christus, den gekruisigde, den Joden wel eene ergernis, en den Grieken eene dwaasheid; maar hun, die geroepen zijn, beiden Joden en Grieken, Christus, de kracht Gods, en de wijsheid Gods. Want het dwaze Gods is wijzer dan de menschen, en het zwakke Gods is sterker dan de menschen; maar uit Hem zijt gij in Christus Jezus, die ons geworden is wijsheid van God, en rechtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing; opdat, gelijk geschreven is: die roemt, roeme in den Heer!”

stelselmatige losbandigheid haar levenskracht zoekt, en die begint met onderwerping aan de wetten waarmee het aanzijn en de welvaart van staat en maatschappij in onafscheidelijk verband zijn. *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 188.]

XI.

EERSTE TIJDPERK.

VOORBEREIDING.

Het standpunt onzer beschouwing is dat van den Christen, die nergens in begeert te roemen dan in Christus en dien gekruist; die, in godsdienst, zedelijkheid en recht, in huisgezin of staat, geen wijsheid of waarheid erkent, welke niet met onderwerping van hart en verstand aan de Openbaring begint; die, ook in de historie, niet enkel, met den deïst, de leiding eener Voorzienigheid opspoort en opmerkt, maar, aan de belijdenis van het Evangelie met vastheid van overtuiging getrouw, in de komst en in de zegevierende terugkomst van den Heiland de oplossing der raadsels van de geschiedenis der menschheid erkent en te gemoet ziet; de verschijning van den Zaligmaker liefheeft, omdat hij daarin, met den historieschrijver von Muller ontwaart „l'accomplissement de toutes les espérances, le point de perfection de toute la philosophie, l'explication de toutes les révolutions, la clé de toutes les contradictions apparentes du monde physique et moral, la vie et l'immortalité.”¹⁾

„Een iegelijk, gelijk hij gave ontvangen heeft, bediene hij

¹⁾ *Beschouwingen over Geschiedenis en Staatsrecht*, blz. 99—171 (2e druk, blz. 47—76).

ze aan anderen, als goede uitdeelaars der menigerlei genade van God." Na den arbeid dien ik aan de geschiedenis besteed heb, ware het onverantwoordelijk ook voor mij, zoo ik thans niet van de waarheid die in Christus is, getuigenis gaf, door het betoog dat de geschiedenis der laatste zestig jaren, in de uitgietingen der boosheid, de vrucht en openbaarwording van stelselmatig ongeloof geweest is.

Wij maken nu met het levensverhaal der revolutie, in de vijf reeds aangewezen tijdperken, een begin. Zie hier eenige hoofdpijnen, telkens daarin openbaar.

a. De Revolutie is eenig in haar soort; *b.* had, rechtstreeks of zijdelings, op de gansche christenheid invloed; *c.* vernietigt de grondslagen van het recht; *d.* werd nooit volledig ten uitvoer gelegd; *e.* heeft, in schijnbaren strijd der vormen, steeds haar eigenaardigheid behouden; *f.* vond geen tegenkanting dan in eigen boezem; *g.* verliest tegenover het evangelie haar kracht.

a. De Revolutie, in theoretischen oorsprong en loop, is met geene gebeurtenissen van vroeger tijd vergelijkbaar. — Wisseling van regenten, verplaatsing van gezag, verandering van staatsvorm, *politieke* twist, menigerlei verschil van geloofs-overtuiging hebben, in omvang en beginsel, niets gemeen met eene *sociale* omwenteling, wier natuur tegen elk gouvernement, tegen elke godsdienst gericht is; met eene sociale of liever nog *anti-sociale* omwenteling, die zedelijkheid en samenleving ondermijnt en verwoest; met eene *anti-christelijke* omwenteling, wier hoofdgedachte zich ontwikkelt in stelselmatigen opstand tegen den geopenbaarden God. — De omwenteling der Vereenigde-Nederlanden is er mede vergeleken; ook de omwenteling van Noord-Amerika. Ik beroep mij, voor Nederland, op het meermalen ook door mij gezegde, ¹⁾ voor Amerika, op

¹⁾ » *Vrijheid van christelijke godsdienstoefening* was het voornaamste oogmerk, gelijk verdrukking van het Evangelie de voornaamste oorzaak van

het merkwaardige werk van Baird. ¹⁾ Evenmin mag ik in de Engelsche omwentelingen een wederga der Fransche revolutie erkennen. Vindt gij tusschen de revolutiën van 1688 en 1789 overeenkomst, leest Burke, over de verwantschap in uiterlijken schijn, het contrast in wezen en beginsel. ²⁾ Zelfs met 1640, met de democratische richting en met de tyrannie van Cromwell, is, in de hoofdgedachte, geene vergelijking vergund. ³⁾

den krijg. Het was bovenal om de godsdienst dat de worsteling begon; het was bovenal, somtijds enkel om de godsdienst, dat zij voortgezet werd." *Handboek* §. 131.

¹⁾ En se séparant de la Grande Bretagne et en réorganisant leurs gouvernements respectifs, les États-Unis modifièrent les institutions beaucoup moins qu'on n'eût pu s'y attendre. Le roi, le parlement et la justice britannique se virent remplacés par le président, le congrès et la cour suprême; mais c'était au fond le même système politique, plus l'indépendance." Baird, *de la Religion aux États-Unis d'Amérique* (Paris, 1844).

²⁾ »At both periods, of the restoration (1660) and revolution (1688), the nation had lost the bond of union in their ancient edifice; they did not, however, dissolve the whole fabric. On the contrary, in both cases they regenerated the neficient part of the old constitution through the parts which were not impaired. They kept these old parts exactly as they were, that the parts recovered might be suited to them. They acted by the ancient organised states in the shape of their old organisation, and not by the organic *molecularae* of a disbanded people. At no time, perhaps, did the sovereign legislature manifest a more tender regard to that fundamental principle of British constitutional policy than at the time of the revolution, when it deviated from the direct line of hereditary succession. When the legislature altered the direction, but kept the principle, they shewed that they held it inviolable." *Works* V. 59. [»The present Revolution in France seems to me to be quite of another character and description, and to bear little resemblance or analogy to any of those which have been brought about in Europe, upon principles merely political. *It is a Revolution of doctrine and theoretic dogma.* VII. 13.] — Heeren spreekt van »die sogenannte Revolution von 1688," als van »eine festere Bestimmung von Formen; ohnedem meist alten Formen." *Handbuch des Europ. Staatensystems*. — De Revolutie van 1688 (welke door Willem III, naar waarheid, onder de leus *Je maintiendrai* tot stand gebracht werd) is, in meer dan één opzicht, *Restauration* geweest.

³⁾ No events in history are more commonly considered parallel than the Great Rebellion in England and the French Revolution. None, with certain striking points of resemblance, are in reality more dissimilar to each other." Alison. — [Zie Tocqueville, VI. 381. »Rien ne saurait être plus dissimilable... A mon avis, les deux événements sont absolument incomparables."

Denk aan het woord van Stahl: »Die Freiheit Englands und Amerika's ist durchweht von dem Odem der Puritanen, die Freiheit Frankreichs ist

b. De Revolutie is eene *Europeesche* revolutie, eene omwenteling in de Christenheid.¹⁾ De aandachtige beschouwing der historie bevestigt ook hier wat uit den aard der zaak blijkt. Wel is er, ook bij eenzelvigheid van beginsel en richting, menigvuldig verschil. Sommigen uwer hebben mij gevraagd in hoever ik de opvolging der perioden, zooals ik die *a priori* geschetst heb, bijv. in Engeland terugvond. De loop der omstandigheden was niet eenerlei. Frankrijk en ook Nederland bijv. zijn gerevolutioneerd, en dáár is eene volledige afteekening van het model. Elders had tot dusver de praktijk zoodanigen voortgang nog niet. In Engeland is de Staat en de maatschappij niet ten onderste boven gekeerd; de revolutie is er, door de worsteling tegen het Fransche Jacobinisme, in het opkomen gestuit. Maar ook in Engeland woelt het innerlijk bederf. Voor de handhaving van het traditioneele staatsrecht is geen vaste hand meer; Engeland is rijk aan voorrechten en ongelijkheden door wier aanzijn de revolutie getergd wordt; ook Engeland kan gezegd worden aan het voorportaal der omwenteling te staan.²⁾

c. De Revolutie-leer ondermijnt en vernietigt de grondslagen van het recht. Overal ziet zij in het recht conventie, voortbrengsel van den menschelijken wil; zij stelt in willekeur den steeds wisselbaren oorsprong van het recht. Aldus wordt *wettigheid* door *wettelijkheid* vervangen; *legitimiteit* door *l'ordre légal*.³⁾ „Il est des choses sacrées, inviolables, légitimes, qui,

durchweht von dem Odem der Encyklopädisten und der Jakobiner.“ — Lees ook Guizot: *Pourquoi la Révolution d'Angleterre a-t-elle réussi*, en zie, over de met wetenschappelijke fierheid en kinderlijke eenvoud telkens herhaalde vraag: »of we dan zijn tegen elke Revolutie?“ *Ter nagedachtenis van Stahl*, blz. 26, vgg.]

¹⁾ [»Cette grande révolution se préparait en même temps sur presque tout le continent de l'Europe.“ Tocqueville, IV. p. xi. »Le système révolutionnaire est applicable à toutes les nations. Révolution, pour ainsi dire, *cosmopolite*.“ Mallet du Pan.]

²⁾ [Sedert 1847 is Engeland, blijkens in- en buitenlandsche politiek, verder.]

³⁾ [»Der Gegensatz gegen die Volkssouveränität und sohin die politische Grundwahrheit ist der Grundsatz der Legitimität, d. i. des Ansehens be-

placées sous l'égide de la justice universelle, ne doivent jamais changer et ne peuvent être sacrifiées par aucun pouvoir humain. C'est le principe de la légitimité dans sa plus haute universalité. — Il n'y a point de justice universelle; il n'y a rien de sacré, d'inviolable, de légitime; toutes les lois peuvent être changées au gré de la volonté du souverain, et le souverain, c'est le plus fort; tous les droits peuvent être sacrifiés à l'intérêt public, et l'intérêt public, c'est ce qu'il nous plaît d'appeler ainsi. Voilà le principe de l'illégitimité ou de la révolution dans toute sa grandeur gigantesque." ¹⁾

d. De revolutionaire theorie is nooit verwezenlijkt. — Deze stelling wordt, zonder uitzondering, door de historie gestaafd. Haller schrijft in 1816 over de proefnemingen in Frankrijk en elders: „Dans la réalité il n'y avait ni contrat social, ni souveraineté du peuple, ni division des pouvoirs, mais seulement une lutte des partis pour s'emparer de l'autorité suprême." Onloochenbaar is ook in 1846: „Toute tentative faite pour réaliser le système philosophique a complètement échoué." De theorie is niet verwezenlijkt, omdat verwezenlijking eene onmogelijkheid was. „Elle a échoué, parce qu'elle *devait* échouer; parceque le système lui-même est faux, impraticable, contraire à la raison, et parce que la force toute-puissante de la nature s'opposait à sa mise à exécution." ²⁾

Ja, zegt men, maar dit mislukken is uit overdrijving, uit het niet rijp zijn der volken, uit een samenloop van ongunstige omstandigheden, uit persoonlijke dwalingen en misstappen ontstaan.

stehender gesetzlicher Ordnung und Obrigkeit. Der Gedanke der Legitimität und der Obrigkeit von Gott ist *nichts weniger als absolutistisch*. Gerade das Gegentheil." Stahl, *die Revolution und die constitut. Monarchie*. (1849) S. 19. — *Grundwetherz. en Eensgez.* blz. 338, vgg. 472.]

¹⁾ *Journal des Débats*, A° 1819.

²⁾ [„Es ist das grosse Zeichen und Gericht über die Revolutionstheorie, dass ihre Verfassungen nicht bloss keine Dauer hatten, sondern fast alle gar nicht einmal zur Realisirung kommen konnten. Es ist keine Konstitution Frankreichs, um den celebren Ausdruck zu gebrauchen, eine Wahrheit geworden." Stahl, III. 364.]

Er is geen *overdrijving*, maar *toepassing* geweest; toepassing, doorgedreven met terzijdestelling van menschelijkheid, maar langs den afgebakenden weg. Zelfs heeft de gruwelijke praktijk nog op verre na niet het toppunt, laat mij liever zeggen, den afgrond eener zuivere en volledige ontwikkeling bereikt. „On ne peut pas dire que des principes aient été étendus trop loin, exagérés ou mal appliqués, dès que les conséquences se déduisent rigoureusement des prémisses, et si les règles sont bonnes, elles doivent, comme les lois de la nature, se confirmer et se justifier toujours davantage par leurs résultats et par leurs effets. Non, il n'est pas vrai que ces principes aient été exagérés; mais tout a échoué, parce qu'ils sont faux. Il serait au contraire facile de prouver que précisément les conséquences les plus désastreuses, celles qui faisaient frémir plus d'un partisan du système, ne découlaient que trop rigoureusement des principes et qu'il serait encore résulté bien plus de maux et d'horreurs, si le coeur et un sentiment naturel à l'homme, moins mauvais que les systèmes dominans, ne se fussent de temps à autre révoltés contre les erreurs de l'esprit pour en arrêter l'application.” ¹⁾

De volken, zegt men, waren *niet rijp*. — Zonderling voor-geven! Onder het bazuingeklank van vooruitgang en verlichting, zou men veeleer aan de spreuk gedacht hebben: „aut nunc aut nunquam.” — Zoo dit hoogverlichte geslacht, dat aan de menschheid de les geeft, niet rijp is, wanneer bid ik u! zullen de volkeren rijp zijn! Gij schildert mij eene theorie welke de volmaking van den mensch in samenleving en staat belooft, en wanneer ik mij verblijd, wanneer ik de verwezenlijking der belofte verlang, wijst ge mij op een verre toekomst en, eischt ge dat de vrucht, om van de koesterende stralen invloed te hebben, vooraf rijp zij. Ik dacht dat ze, door uw nieuwerwetsche zonnenschijn, tot rijpheid zou worden gestoofd. Rousseau schrijft: Zoo er een Goden-volk ware, dan zou er eene volksregeering zijn. Een zoo volkomen regeering, „un

¹⁾ Von Haller, I. 326.

gouvernement si *parfait*," is voor menschen ongeschikt. ¹⁾ Ik zou eer zeggen, *un gouvernement si imparfait*. De voortreffelijkheid eener leer is immers evenredig aan de zwarigheden die zij overwint. In de proefondervindelijke bevestiging van het „toen wij dood waren door de misdaden, heeft Hij ons levend gemaakt met Christus," in den groei en bloei der zedelijkheid op den bodem der evangelische dogmatiek, lag steeds het bewijs van goddelijke kracht. Doch, wanneer de aardsche wijsheid de orde omkeert en zegt: „Laten de natiën eerst goed zijn en dan zal ik aan haar verbetering werken; wees levendig en dan eerst zal ik u levendig maken en de vrucht mijner lessen worden gezien, dan is dit belijdenis van onvermogen en tegenspraak van het voorgespiegeld uitzicht. Dan zeggen wij met te meer vrijmoedigheid: Nimmer zullen de volkeren rijp zijn om heil te vinden in deze, reeds om haar beginsel zelf, heillooze leer.

Maar in omstandigheden, in personen, ligt, naar men beweert, oorzaak en schuld. Aldus miskent men, onder allerlei uitvluchten, de eigenaardigheid van den wortel. Met gelijk recht kan men aan de dorheid van den bodem, aan de onbestendigheid van het weder, aan de vermenigvuldiging van het schadelijk gedierte, aan de onbekwaamheid van den wijngaardenier wijten dat men van doornen geen druiven en van distelen geen vijgen ontvangt. Met gelijk recht kan men de deugdelijkheid van den boom roemen, waarop nooit dan doodelijke vruchten werden geplukt. Men beklagt zich over omstandigheden, ook wanneer alle omstandigheden gunstig zijn geweest. Men beklagt zich over de afdwalingen der menschen, en vergeet dat, onder den invloed der revolutie-begrippen, de vrije keus binnen de verscheidenheid van dwaalwegen beperkt is.

e. Overal is *eenzelvigheid* van het revolutie-beginsel. — Ingenomenheid met anarchie die vrijheid genoemd wordt, of met een willekeur, die zich als krachtvol en schitterend bewind

¹⁾ Hierboven, blz. 196.

aanprijst, of met representative vormen, waaronder zich het streven naar een onbereikbaar evenwicht verbergt. *Jacobinisme*, *Bonapartisme*, *Constitutionalisme* ¹⁾ zijn takken van denzelfden boom, voortzetting der lijn, waarop het beginsel, om het woord van Göthe te gebruiken, zich een *ligne spirale* een spoor van zelfvolmaking gevormd heeft. Geen drie richtingen zijn het, ééne en dezelfde driedledige richting. ²⁾

Mij dunkt dat deze opmerking licht, niet enkel over gebeurtenissen, maar ook over personen verspreidt. — Wij ergeren ons over de kameleontische loopbaan van hen die, eerst Jacobijnen, daarna Bonapartisten, eindelijk opposanten tegen elk wettig bewind zijn geweest. Terecht, voor zoover misdadige drift, eergierigheid en baatzucht zich in elken plooi weet te wringen. „Aux époques de révolution il apparaît toujours une race d'êtres pervers, à qui le mal plaît, et qui l'aiment pour lui-même; ils ne respirent à l'aise que sur les ruines, et, quand la puissance leur est laissée, le crime sort de leur âme, comme la lave déborde du cratère. D'autres occupés seulement de ce qui leur est personnel, et indifférens à tout le reste, fomentent le désordre pour y chercher des chances favorables à leurs intérêts. Vendus à quiconque les veut payer, aujourd'hui ils demanderont dans un club la tête des rois, et demain on les verra, à genoux aux pieds du plus vil tyran, adorer ses caprices et légitimer ses forfaits.” Inderdaad, maar deze karakterteekening door de la Mennais is niet van algemeene

¹⁾ „Die constitutionelle Monarchie nach ihrer wahren Bedeutung ist ein *sittlicher Fortschritt*.” Stahl. — Zij heeft niets gemeen met het *constitutionalisme*: d. i. de leer van verdeeling en tegenwicht, waarin het koningschap zich in de *uitvoerende macht* oplost.

²⁾ [Over het woord van Göthe zie *Beschouwingen over Staats- en Volkenrecht* (2e uitg.) blz. 55. „Das Characteristische derjenigen Gesinnung welche gegenwärtig die Mehrzahl der Europäischen Menschheit beherrscht, bleibt immer der Glaube an einen über allem vorhandenen Rechte stehenden, *absoluten Staat*. Die drei Hauptformen, der Republikanismus, Constitutionalismus und Imperialismus ruhen im Grunde auf denselben Principien, wie verschieden auch immer die Auszenseite seyn möge. Wo es den Kampf gegen die Wahrheit galt, haben die Anhänger der drei Schulen daher stets zusammengehalten, wie heftig sie sich auch nach erfolgtem Siege angefeindet.” *Berl. polit. Wochenblatt*. 1832.]

toepasselijkheid. Daar zijn er wier overtuiging met de wijzigingen der revolutie-praktijk inderdaad gelijken tred hield, en die steeds, met denzelfden ijver voor hetzelfde doel, verwezenlijking der revolutionaire theorie, werkzaam geweest zijn. Wij ergeren ons over menigen staatsman die, buiten het bewind, door vrijzinnigheid heeft geschitterd en straks, zelf in het bewind geraakt, door willekeur uitblonk. Somwijlen, ik herhaal het, niet ten onrechte; somwijlen is gebrek aan rechtschapenheid en goede trouw onmiskenbaar; doch wij zouden in onze verdenking te ver kunnen gaan; want nu en dan voorzeker waren deze ten allen tijde in den dienst der revolutionaire leer bruikbare liën, in het schijnbaar onverantwoordelijke en dubbelhartige hunner houding, getrouw aan eene theorie, die, in haar gedaantewisselingen verleidelijk is en blijft. — Wij ergeren ons over hen die, met dezelfde bereidvaardigheid aan alle Gouvernemen ten dienstbaar, nooit tegen het afleggen van een eed of tegen het aanvaarden van een aanzienlijk en winstgevend ambt bezwaar hadden. En ook hier zeg ik: In menig geval is uwe verontwaardiging billijk; doch laat ons in het oog houden de gewijzigde begrippen omtrent staat en bewind. Altijd was er een voortleven van den revolutionairen staat. De velerlei revolutiën waren verplaatsing van het revolutionair gezag, terwijl het bestuur telkens, als uitvloeisel van den re chtens oppermachtigen wil der meerderheid, aangemerkt werd. Het gouvernement (niet, gelijk te voren, een vorst of soevereine corporatie, met wier zelfstandig aanzijn de staat behouden werd of te niet ging) was voorbijgaande belichaming van den staat, van het soevereine volk; dienaar der natie, zaakwaarnemer van het land. Het strijden voor of tegen een gouvernement werd eene quaestie over personen, afgedaan zoodra de overmacht, in naam van het Algemeen, beslist had; zoodat gehechtheid aan een verdreven bewind, wel verre van prijzenswaardige trouw en volharding, vooroordeel, zoo niet landverraad werd.¹⁾ Aldus

¹⁾ [*Vaderland* en *Natie* worden als eenzelve met de gouvernementale staatseenheid beschouwd. — Het is dan *l'écroulante unité du pouvoir*

placht Talleyrand te betoogen, dat hij, in het dienen en verlaten van elk Gouvernement, altijd den lande getrouw en zichzelf gelijk bleef. „Comme la grande génération à laquelle il appartenait, il aimait sincèrement sa patrie et avait toujours conservé de l'attachement pour les idées de sa jeunesse et les principes de 1789, qui ont survécu chez lui à toutes les vicissitudes des événements et de la fortune. Il s'entretenait sans aucune gêne des gouvernements qu'il avait servis et quittés. Il disait que ce n'étaient pas les gouvernements qu'il servait, mais le pays, sous la forme politique qui, dans le moment, lui semblait convenir le mieux, et qu'il n'avait jamais voulu sacrifier l'intérêt de la France à l'intérêt d'un pouvoir.”¹⁾ Ik laat daar of de verontschuldiging op den sluwen egoïst, die haar aldus systematiseerde, toepasselijk is; maar dat deze echt-revolutionaire beschouwing op veler handelingen grooten invloed had, is ontwijfelbaar.

f. Onder menigvuldigen strijd was er nooit strijd tegen *het Wezen* der Revolutie. — Vele pogingen golden voor anti-revolutionair en waren het niet. Er was geen krijg dan burger-en broederkrijg, gestadige worsteling der revolutionairen onder elkander. Men heeft de valsche theorie aangetast in haar ontwikkeling, nooit in oorsprong en wortel.²⁾ Ook niet in de wetenschap. Von Haller schrijft: „Il faut le dire par respect pour la vérité; les attaques des savants n'étaient ni assez solides, ni assez complètes, et manquaient surtout d'un corps solide et méthodique, qu'il fallait opposer à la fausse. Le même défaut me semble commun aux nombreux écrivains qui,

central intronisée comme symbole de l'unité nationale.” Guizot, *Mém.* III. 217. — Begripsverwarring, waardoor van lieverlede men het *vaderland* in elk tot stand gekomen *gouvernement* zag. Vergelijk hierboven, blz. 40 en 245, vgg. Aldus was de eed slechts de verbintenis telkens aan den bestaanden vorm van den georganiseerden volkswil, en werd de trouw aan elk gevallen bewind, ook aan de meest nationale dynastie, kleingeestige plichtverzaking en misdrijf.]

¹⁾ *Verspreide Geschriften*, I. 124, vgg. (1831).

²⁾ Mignet, *Etudes et portraits politiques*.

pendant la révolution française, combattaient ou cette révolution même, ou ses principes et ses conséquences. N'employant contre le système philosophique que les armes de l'histoire, ils ont bien montré que le contrat social n'avait jamais existé, mais sans prouver qu'il ne *pouvait* ni ne *devait* exister. Ou bien ils n'ont attaqué que les conséquences dangereuses, non les principes eux-mêmes; les funestes fruits, non la racine même de l'erreur. Enfin ils ne surent pas non plus établir un autre système satisfaisant à tous égards, propre à expliquer l'origine, la nature et l'exercice du pouvoir souverain d'une manière légitime et complète, et à présenter les choses telles qu'elles sont, sous leur vrai point de vue. Ils avertissaient de se garder du poison, mais sans offrir un antidote efficace." Men deed als de onbekwame geneesheer, die de verschijnselen bestrijdt, en de oorzaak der ziekte niet kent.

g. Ongeloof is het beginsel, het geneesmiddel ligt dus *in het geloof*. — Er is geen reden voor moedeloosheid, zoo lang het proefhoudend geneesmiddel niet beproefd is en bij de hand ligt. Men verbreke den revolutionairen cirkel; men bekeere zich tot God, wiens waarheid alleen tegen de kracht van den leugen bestand is. Zoo iemand deze gewichtigste les der historie meer voor gemoedelijke verzuchting dan voor raadgeving der staatkunde houdt, hij vergeet dat het vermogen van het evangelie om orde en vrijheid en welvaart te bewerken, door de wereldhistorie gestaafd is. Hij bedenke dat al wat den mensch nuttig en heilrijk is, door de vreeze Gods bevorderd, door de verloochening Gods tegengewerkt wordt. Hij bedenke vooral dat de revolutionaire theorie ontvouwing der ongeloofskiem was, en dat de giftige plant, door geloofsverzaking gekweekt, in de atmosfeer van geloofsherleving verkwijnt en verstikt.

Alsnu overgaande tot het historisch overzicht, behoud ik dezelfde verdeeling die ik in den zuiver-logischen gang der

revolutie-begrippen aanwees: *voorbereiding* (tot 1789), *ontwikkeling* (1789—1794), *reactie* (1794—1813), *hernieuwde proefneming* (1813—1830), *moedeloze berusting* (1830—1845).

Dikwerk zal ik wijzen op FRANKRIJK. De ziekte had daar, meer dan elders, onbelemmerden loop. Des te meer moet ik nogmaals waarschuwen tegen de beschouwing der Revolutie als eene *nationale*, enkel of vooral uit het lichtzinnige *Fransche* volkskarakter of exceptioneele omstandigheden verklaarbare krankheid. Het tegendeel is waar.¹⁾ De ziekte is meer epidemisch dan besmettelijk geweest. Overal was, sedert lang, woeling en gisting. In Frankrijk heeft het vuur zich een uitgang geopend, maar de geheele bodem was vulkaniek. De langdurige overmacht der Fransche wapenen moet grootendeels worden verklaard uit de algemeenheid van het revolutionair bederf. Zelfverdediging tegen het Fransch-revolutionair geweld was ijdel, omdat anti-Franschgezindheid, door ingenomenheid met het op Franschen bodem aangevangen experiment, op den achtergrond geraakte, en de Europeesche revolutie in de Fransche bij uitnemendheid haar afdruksel vond. De omwenteling is geenszins aan de *Fransche natie* te wijten: zij was het werk van eene *factie*, van eene *secte*, van eene *philosophische school*, welke, met de onwederstaanbare kracht van het centraal bewind, *de natie* en *elke natie*, naarmate zij gerevolutioneerd

¹⁾ [»Au fond, la révolution française, qu'on prend toujours comme un fait général de l'histoire du monde (Hegel lui-même a commis cette erreur), est un fait très-particulier à la France, un fait gaulois, si j'ose le dire, la conséquence de cette vanité qui fait que le Gaulois supporte tout, excepté l'inégalité des rangs sociaux, et de cette logique absolue qui le porte à réformer la société sur un type abstrait, sans tenir compte de l'histoire et des droits consacrés." Renan, *Revue des deux-mondes* 1853. XIV. p. 519, Geestig meer dan waar. Zie hierboven, blz. 111.

Als men de echte beginselen loslaat, komen ter ontwikkeling van de valsche leer, de hartstochten en de logica overal in het spel. Nog in 1848 schrijft Tocqueville: »Nous sommes au milieu d'une révolution générale des peuples civilisés, et je crois qu'aucun d'eux à la longue n'y échappera." *Corresp.* II. 141. — »Il n'y a qu'une révolution qui dure encore et qui n'est pas près de finir." 198.]

werd, onder het juk der opvolgende personificatiën van haar beginsel gebracht heeft.¹⁾

Het standpunt der meeste schrijvers over de Fransche omwenteling, is aan de revolutionaire theorieën ontleend. De werken van Thiers en Mignet, voortreffelijk in vorm, het eene als doorlopend verhaal, het ander als ineengedrongen schets, bepleiten de revolutie, zelfs in de gruwelen, volgens hen, voorwaarde van haar triumpf; zij verzwijgen of misvormen de redeneeringen en bewijsstukken der tegenpartij.²⁾ Aan Necker en Mme de Stael werd (vele jaren is het geleden) door Heeren een eerste rang toegekend;³⁾ in vader en in dochter is eene zeer sterke tint van anglomanie onmiskenbaar. De geschiedenis van Wachsmuth⁴⁾, met den stempel van een flauw liberalisme, is tot aan het Consulaat, belangrijk; de Restauratie daarentegen is behandeld met een eenzijdigheid die naar een hekel-

¹⁾ »Depuis 1789 presque aucune des crises qui ont eu lieu en France n'a été désirée par la nation." Mme de Stael. — Altijd en overal was *de Natie* slavin der woordvoerders van het *Souvereine Volk*.

²⁾ Eene zeer uitgewerkte beoordeeling der werken van Thiers in de *Quarterly Review* (1845, n°. 76, p. 521—583) is alleszins geschikt om de overtuiging te geven van hetgeen in den aanhef gezegd wordt: »In the 14 Octavo Volumes of his Histories there is not one single page, hardly one line, of sincere and unadulterated truth." — De uitgave van de geschiedenis der Omwenteling was a booksellers speculation on the state of political parties in France; a branch of the general conspiracy against the elder Bourbons; a paradoxical apology for the old Revolution, and a covert provocation to a new one." — »Thiers portrait flatters the Revolution by altering the details; Mignets coarser and colourless hand falsifies the outline." [Dit uiterst merkwaardig artikel is mede opgenomen onder de *Essays on the early period of the french revolution* bij J. W. Croker (London 1857). Wellicht heeft niemand de gebeurtenissen en karakters der Fransche revolutie, van 1789—1794, met zoo veel nauwkeurigheid bestudeerd als deze te weinig bekende Engelschman, lid van het parlement en van wien Guizot getuigt: »De tous les champions du vieux torysme anglais, ... c'est lui qui m'a le mieux représenté et fait comprendre son parti. ... J'ai beaucoup appris, dans ses entretiens, sur l'état de la société anglaise et l'histoire de son pays." *Mémoires*, V. 164.]

³⁾ »Unter der Fluth französischer Schriften stehn die von Necker und seiner geistreichen Tochter oben an."

⁴⁾ *Geschichte Frankreichs in Revolution-Zeitalter*, in de verzameling van Heeren en Ukert.

schrift, met eene oppervlakkigheid die naar de kroniek achter den almanak gelijkt. De geschiedenis van Europa, van 1789 tot 1815, door Alison, munt uit door studie en zedelijken ernst, ofschoon hij de Revolutie te zeer met een strijd over democratischen staatsvorm verwart. Schlosser¹⁾ levert gewichtige bijdragen ter bestudeering van de Revolutie; ofschoon onbekendheid met het evangelie²⁾ zich in scheefheid van inzichten en scherphheid van uitspraken verraadt.³⁾

De voorbereiding der Revolutie is tweeërlei; naarmate op *Europa*, of op *Frankrijk* gelet wordt. Laat ons nagaan, eerst hoe in geheel Europa de revolutie-geest veld won, daarna, hoe vooral in Frankrijk, lang vóór 1789, staatsomkeering onvermijdelijk werd.

Omtrent Europa zal ik kort zijn. Reeds uit het vroeger

¹⁾ *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts und des neunzehnten bis 1815.* Heidelberg, 1836.

²⁾ »M. Schlosser affirme que le côté historique est le côté faible de l'Évangile (il faut donc, ou que la vérité ait des côtés faibles, ou que l'Évangile ne soit pas la vérité); au lieu que nous croyons que la destinée de l'Église de Christ, exposée dans les Écritures, règle, jusqu'à la fin des siècles, les destinées du genre humain." *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I. S. Tom. VII. p. XLV.]

³⁾ [Zie voorts hierboven, in de Voorrede, de vermelding der werken van Lamartine en van Louis Blanc. Het oordeel van Croker over de historische kritiek van den eersten (over L. Blanc spreekt hij, zoo ver ik weet niet) is zeer ongunstig. »All through his history he embroiders his narrative with numerous anecdotes, for which he gives and for which my tolerably extensive reading of revolutionary history supplies no authority. Of the inaccuracies and, in fact, the falsehood of many of these anecdotes we have abundant and indisputable evidence." t. a. p. p. 428. — Sedert 1847 zagen talrijke geschriften (een boekertij op zich zelf) betreffende de Fransche Revolutie het licht. Ik noem slechts *Mémoires et Correspondance de Mallet du Pan*, *recueillis par Sayous*, Paris 1851, eene gewichtige bijdrage uit de nalatenschap van dezen voortreffelijken anti-revolutionairen publicist; v. Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1796* (Dusseldorf, 1859), en last not least den onwaardeerbaren arbeid van Tocqueville in *l'Ancien régime*, vooral ook in de talrijke fragmenten uit zijne helaas! onafgewerkte beschouwing van de revolutie zelve (1789—1815) medegedeeld.]

opgemerkte over den aard en van het historische en van het revolutionaire staatsrecht, blijkt dat de theorie, meesteres geworden, voorbereiding en aanvang zijn zou van een geweldige ommekeer. Dit slechts heb ik te bewijzen, dat waarlijk de valsche filosofie, van zoovele onheilen zwanger, opkwam, bijval vond, meesteres werd. Aan wien onzer is dit onbekend? Het is zichtbaar overal en in alles. Met het versterven van den levensboom, door de Hervorming weder in den Europeeschen akker geplant, was de grond ter opneming van het doodelijke zaad bereid. Aan de nieuwe leer werd spoedig en godgeleerdheid en staatsrecht en letterkunde en opvoeding dienstbaar. Met dezen zuurdeesem werd het gansche deeg doortrokken. Bijkans geheel Europa was, bij het uitbreken der Fransche Revolutie, voor omwenteling rijp. Menig voorspel werd in kleinere staten vertoond. Bijkans overal was het meerendeel van hen die uitmunten door bekwaamheid en zielenadel, revolutiegezind. ¹⁾ Algemeen toepasselijk is wat Mme de Stael van de Fransche omwenteling schrijft: „Il faut attribuer la révolution à tout et à rien: chaque année du siècle y conduisoit par toutes les routes.”

Wilt gij echter uit de Europeesche physionomie één trek, dan kies ik de denk- en handelwijs der Vorsten. — Zij hadden bijkans allen in de nieuwe wijsbegeerte een geloof, welks oprechtheid en levendigheid uit getrouwe opvolging van haar voorschriften bleek. Dit moge vreemd schijnen; het is te ver-

¹⁾ „A new era seemed to have dawned upon the world... It was not merely the factious, the restless, and the ambitious, who entertained these opinions, they were shared by many of the best and wisest of men; and in England it might with truth be said what an eloquent historian (Botta) has observed of Europe in general, that the friends of the French Revolution comprised at that period the most enlightened and generous of the community.” Alison. [»Audessous de tous les grands mouvements qui agitent les esprits, se trouvent toujours des menées cachées. C'est comme le sous-sol des révolutions. Mais le changement des idées qui a fini par amener le changement dans les faits s'est opéré au grand jour par l'effort combiné de tout le monde, écrivains, nobles et princes, tous se poussant hors de la vieille société, sans savoir dans quelle autre ils allaient entrer.” Tocqueville, VI. 187.]

klaren, en uit de geestdrift, welke bij sommigen op eigen belang de overhand had, en uit het lokaas dat, ook voor hen, den angel der valsche begrippen verborg. Hun eigen en zelfstandig gezag was op verre na zoo groot niet als de macht welke, met sluwe berekening of ter goeder trouw, door hen aan de theorie van het revolutionair staatsalvermogen kon worden ontleend. Belangrijk zijn hierover de aanmerkingen van von Haller. De filosofen of sophisten waren met de grooten der aarde op vertrouwelyken voet. „On sait qu'en Espagne les ducs d'Aranda, d'Alba, et de Villa-Hermosa, ministres du Roi, en Portugal le trop fameux Pombal, et en Italie plusieurs autres grands seigneurs, figuraient parmi les adeptes et les protecteurs des sophistes français. En Danemarck le roi Christian VII, en Suède Gustave III, tombé depuis sous un fer assassin, et avant lui sa mère Ulrique, en Pologne le roi Stanislas Poniatowski, et en Russie l'impératrice Cathérine II, étaient en correspondance intime avec les philosophes français et donnaient l'assentiment le plus entier, sinon à leurs doctrines politiques, du moins à leurs doctrines antireligieuses.” — Verleidelijk was de voorstelling van het onberekenbaar gewin. „On sut présenter aux Souverains les nouveaux principes philosophiques, comme propres à étendre leur pouvoir et à les affranchir de toutes les bornes que la justice naturelle et les conventions positives y avaient mises jusqu'ici. Quoique d'un côté il soit beau et agréable d'être *seigneur* et maître, et de commander, en son propre nom, en vertu de son propre droit; de l'autre il est aussi *quelquefois* avantageux de paraître en qualité de *fonctionnaire* ou d'*employé* suprême, de réunir le pouvoir personnel et le pouvoir délégué; et d'agir, en cas de besoin, en vertu d'un prétendu mandat que personne toutefois ne peut ni commenter ni révoquer. L'employé est payé; la volonté supposée et le service de son maître sont une excuse toujours prête pour ses actions quelconques: l'intérêt personnel et les injustices de tout genre se couvrent du manteau de ce qu'on appelle le *bonheur du peuple*. Du moment où les princes se donnent pour les premiers employés de la

nation, leurs guerres aussi deviennent des guerres nationales, leurs dettes se changent en dettes nationales, leurs besoins en besoins de l'État; la conscription, les impôts arbitraires, et tout autre genre de service forcé, se justifient très-commodément par l'idée d'un établissement public et de la souveraineté du peuple; les droits privés et les conventions faites avec des individus ou des corps, n'ont plus aucune valeur, dès que tout doit se rapporter aux prétendues fins de l'État, à l'intérêt de la majorité, ou à la volonté présumée du peuple, que l'on donne même pour la source de toute justice. Voilà le langage de la sirène, avec lequel on a séduit et fait tomber dans l'abîme des princes crédules. Mais les flatteurs se gardaient bien de leur montrer le côté opposé de ces principes, suivant lesquels on peut aussi destituer un employé, le renvoyer ou réduire son traitement; bien moins encore, leur disait-on que le peuple, ce souverain imaginaire, en viendrait naturellement à vouloir donner des ordres à ses serviteurs, à décider de la guerre et de la paix, à diriger en un mot par lui-même ou autrement les intérêts qu'on disait être les siens.... C'est ce qui explique comment on a vu de nos jours des princes puissans, égarés par les principes du droit public philosophique, saper eux-mêmes la base de leur autorité et creuser l'abîme qui devait les engloutir." — Later komen wij op het volkenrecht, nu bedoel ik slechts het inwendig beheer. De revolutionaire phraseologie werd algemeen. „Le système politique du philosophisme, l'idée contre nature d'une autorité dérivant du peuple, se répandit partout dans les vingt dernières années du 18e siècle; elle s'enracina plus ou moins dans presque toutes les têtes; elle dominait presque exclusivement dans la haute comme dans la petite littérature. De loin en loin on entendait encore çà et là quelques paroles de vérité prononcées avec faiblesse et timidité, comme une voix expirante dans le désert. Le langage du système s'introduisit peu à peu jusque dans le style des chancelleries, où cependant les anciennes locutions, les anciennes dénominations, empruntées de la nature, auraient dû se conserver avec le respect le plus sacré. Au lieu de ce

langage antique et paternel, plein d'énergie et de cordialité, pénétré du sentiment de son droit et du droit des autres, on n'entendit plus parler dans les lois et les ordonnances des princes, publiées pendant les trente dernières années du 18e siècle, que d'associations civiles, d'autorité déléguée par le peuple, de pouvoirs législatif et exécutif, de serviteurs de l'État ou de fonctionnaires publics, de finances de l'État, de biens de l'État, de but des gouvernements, de destinées du genre humain, de citoyens de l'État, de constitutions et d'organisations, de devoirs des souverains, de droit des peuples, etc., expressions et locutions qui, sorties des écoles de la philosophie moderne, devaient nécessairement augmenter la confusion générale des idées, et détruire insensiblement jusqu'au souvenir des anciens et véritables rapports." — Woorden brengen daden te weeg. Door geene heiligheid van verkregen rechten en historische vrijheden teruggehouden, hoofden van een staat, waarvan nu, ook volgens hen, het theoretisch kenmerk in het absolutisme der volkssouvereiniteit lag, gingen de gekroonde plaatsvervangers van het soevereine volk met revolutionair alvermogen aan het werk. Algemeene regularisatie, centralisatie en codificatie was aan de orde van den dag. Het despotisme, ongeoorloofd en hatelijk uit eigen hoofde, deed, in naam van vrijheid en verlichting, en ten algemeenen nutte, zich als plichtmatig en liefelijk voor. Ik zou hoofdpersonadieën in dezen wedstrijd kunnen schetsen; bij de Portugeezen Pombal, vijand der geestelijkheid, van wien Schlosser zelf getuigt dat hij met zijne philosophische hervorming geen minderen afschuw verdient dan een Danton of Marat;¹⁾ in Rusland, de overspelige moordenaars, door de Parijsche vrienden als Semiramis van het Noorden begroet. Waarom toch? Wellicht ook omdat zij den snedigen of koddigen inval had te Moscou, uit alle standen, uit alle talen, uit alle godsdiensten, eene vergadering samen te roepen, ter vorming van een

¹⁾ »Die schauderhaft Rache Pombals würde allein hinreichen ihn und seine philosophische Reformation eben so verabscheuungswürdig zu machen als einen Danton und Marat.«

Algemeen Wetboek; vergadering die bijeen kwam; die vanwege de keizerin eene Instructie, erbarmelijk opkooksel der wijsheid van Montesquieu en Rousseau ¹⁾ ontving, en die geen levens-teeken achterliet dan de benoeming van vijftien commissiën voor constitutie, financiën, krijgczaken, wetgeving, enz. enz.; commissiën na zevenjarigen arbeid, mede onverrichter zake huiswaarts gekeerd. In Pruisen gaf Frederik II, met philosophie ingenomen en met filosofen bevriend, een fikschen stoot aan den vrijzinnigen vooruitgang; ofschoon hij, op praktisch terrein, ook wel met anti-philosophische veerkracht be-deeld was. Zijn opvolger, speelbal van Illuminaten en Jacobijnen, Frederik Willem II, nauwelijks op den troon, dacht zijn volk op eens gelukkig te maken, door een algemeen wetboek in vier deelen, naar philosophischen zin. In Oostenrijk ziet ge Jozef II, den echten kweekeling der wijsbegeerte, die het zoo goed meende, die van eigen denkbeelden zoo goeden dunk had, die van de weldadige strekking der ongeloovige philosophie zoo overtuigd was; die, in de liefderijkheid zijner bedoeling om anderen gelukkig te maken, voorschreef en gewapenderhand opdrong wat voor hemzelve en dus ook, nietwaar? voor allen christelijk en godsdienstig genoeg was; in vernietiging der stenden en slooping van aloude inrichtingen de eerste voorwaarde tot opbouw zag; die volkseigenaardigheden en wetten, en gewoonten, in den smeltkroes meende te kunnen werpen, en die, ten slotte, na weinige jaren, de landen, welvarend en bloeiend aanvaard, achterliet in verwarring, burgerkrijg, en afval, zoodat de dood van den

¹⁾ »Pitoyable fatras d'un amateur qui voulait débiter et faire valoir, sous le nom de l'impératrice, sa sagesse empruntée de Montesquieu et de Rousseau." Von Haller, I. 210. — In deze *Instruction de S. M. impériale à la commission réunie pour dresser le projet d'un nouveau Code* leest men: »Un code renfermant toutes les lois, doit être un livre de médiocre grandeur, que l'on puisse acheter comme un catéchisme, pour un prix modique et savoir par coeur." — Ondertusschen »remarquez que l'instruction seule, renfermant une espèce de table de matières, contenait déjà près de 300 pages."

despotieken projectmaker een algemeene heilmaar en het nauwelijks tijdige redmiddel was.¹⁾

Genoeg om te herinneren dat de Vorsten en Overheden, in bijna ieder land aan de spitse der beweging, *à la tête du mouvement*, hebben gestaan. Napoleon heeft de opmerking gemaakt, die aan elken opmerkzamen beschouwer in het oog valt; „omwenteling in Frankrijk, wordt altijd, vroeger of later, door omwenteling in Europa gevolgd.”²⁾ Natuurlijk, omdat, ook reeds in de dagen der voorbereiding, de beweging Europeesch was, zoodat zelfs, hier en daar, in Nederland bijv., de nauwelijks bedwongen losbarsting aan 1789 voorafging.

Mij blijft nog over, meer bepaaldelijk van de *Fransche* revolutie, te bewijzen dat ze sedert lang voorbereid was. Is dit betoog niet afgedaan werk? Na het van Europa gezegde, is er geen grond om te onderstellen dat Frankrijk exceptioneel was. Vooral omtrent Frankrijk geldt het gezegde van Mme de Stael: „Toutes les paroles et toutes les actions, toutes les vertus et toutes les passions, tous les sentimens et toutes les vanités, l'esprit public et la mode, tendaient également au même but.” Evenwel eenige toelichting schijnt niet overtollig. Wel is waar, de bekrompenheid van inzicht is geweken, welke aanleiding en oorzaak verward heeft. Menigeen erkent: „La Révolution de France est une des grandes époques de l'ordre social. Ceux qui la considèrent comme un événement accidentel, n'ont porté leurs regards ni dans le passé, ni dans l'avenir. Ils ont pris les acteurs pour la pièce; et, afin de satisfaire

¹⁾ [„Wir sehen den gekrönten Menschenfreund, wie ihn seine Zeit zu nennen liebte, nicht bloß gemeinschädliche Vorrechte des Adels oder des Clerus willkürlich zerreißen, sondern auch den tiefsten Grund des menschlichen Daseins, Religion und Sprache und Heimathsgefühl, mit nackter Gewaltsamkeit antasten.” V. Sybel, I. 165. — De leer der volkssouvereiniteit was de belijdenis van elk die zich vleide meester of orgaan te kunnen blijven van den Souverein. *Verscheidenheden*, blz. 104, vgg. De vorsten niet alleen waren schuldig; zij hebben ook toen »treu ihr Zeitalter representirt,” t. a. p. S. 330.]

²⁾ [Of, zoo als Metternich het uitdrukt: »Quand la France est enrhumée, l'Europe éternue.”]

leurs passions, il ont attribué aux hommes du moment ce que les siècles avaient préparé." Doch vraagt men wat de schrandere vrouw zelve, en menigeen met haar, ook thans nog door het voorbereidend werk der eeuwen bedoelt, het is voorbereiding, niet van het jacobinisme, maar van eene zegenrijke taak; om instellingen, verouderd en verbasterd, naar den eisch van het gezond verstand en tot heil der natiën, te hervormen. Met voorbijzage van den aard der valsche theorieën, beweert men dat er, tot 1789, een gestadige richting naar een wenschelijk doel was, waarvan men eerst later, door misverstand, afweek. Aldus wordt men, misschien zonder het te weten of te willen, tot verwringen der historie verleid; zoodat men de ware *toedracht*, het eigenlijke *karakter*, het betreffelijk *gewicht* der gebeurtenissen miskent.

Ten voorbeelde der misvatting van de *toedracht* zij het beweren dat Lodewijk XVI zich tegen de wenschen en behoeften der bevolking met halsstarrigheid verzet, of althans met te weinig bereidvaardigheid zich daarin gevoegd heeft.

Het is niet mogelijk baanbreker der Revolutie te zijn met meer welwillenden ijver dan deze jeugdige Vorst. De helft zijner regeering is gestadig vooruitloopen op de wenschen der revolutionairen geweest.¹⁾ Mignet schrijft: „Il succomba par ses tentatives de réforme.... Son règne jusqu'aux États-Généraux, ne fut qu'une longue entreprise d'améliorations.”²⁾ Begeert gij uitvoeriger in het lichtstelling, gij vindt ze in het eerste deel van het door mij aangeprezene duitsche werk;³⁾ doch reeds is vluchtige beschouwing genoegzaam. Hoedanig waren zijne raadslieden? Ik vermeet mij niet de talenten of verdiensten van Malesherbes, Turgot en Necker in de weegschaal te leggen; dit alleen zeg ik: zij waren van ganscher

¹⁾ [»Es würde ein Buch für sich allein erfordern, wollte man die Reformbestrebungen von der Thronbesteigung Ludwig's bis zum Ausbruche der Revolution im Einzelnen darstellen." v. Sybel, I. 33. — Vergelijk Tocqueville, *l'Ancien régime*, p. 288.]

²⁾ *Histoire de la Révolution Française* (5e édit. Paris, 1833), I. 16.

³⁾ Hiervoor, blz. 90.

harte revolutiegezind. Malesherbes was een driftig voorstander der nieuwe filosofie. Turgot erkende geen recht van corporatie, zoodra het hem aan het algemeen nut schadelijk voorkwam. ¹⁾ Evenzoo schrijft Necker dat het algemeen welzijn, dat is het voordeel der meerderheid, richtsnoer der staatkunde behoort te zijn. ²⁾ Necker kent slechts in zoo ver eene heilzame vrijheid, als zij met het algemeene welzijn overeenkomt. ³⁾ Turgot beweert dat maatregelen ten bate der natie, zelfs tegen de meening der vertegenwoordigers van haar vrije keuze, moeten ten uitvoer worden gelegd. ⁴⁾ Ik kan de reeks der koninklijke edicten niet inlasschen. Meest opmerkenswaard is het vernielen van tallooze verordeningen, sedert eeuwen met de eigendomsrechten van gewesten en steden in verband. ⁵⁾ De algemeene karakters trek is: Alles nieuw maken; alles inrichten *à la Rousseau*; streven naar uitwissching van provinciale verscheidenheden, naar revolutionaire ondeelbaarheid, naar hervorming der monarchie, met behoud der koninklijke firma, in een revolutionair gemeenebest. Zoo werd Lodewijk XVI, bedaard en bescheiden, tot soortgelijke handelingen als de woelzieke en eigenwijze Jozef II overgehaald. Der revolutiegezinden bondgenoot was hij, met voortvarendheid, totdat hem, bij het ervaren der schadelijkheid van reformatorsch geweld, de smartelijke betuiging ontviel: „Het despotisme deugt niet; zelfs niet om een volk te dwingen gelukkig te zijn.” ⁶⁾

Dat het *karakter* der gebeurtenissen miskend wordt, blijkt uit hetzelfde voorbeeld. Lodewijk XVI zag weldra, in weerzin en weerstand, de vrucht van zijn ijver, en toen hij nu, aan Jozef II ongelijk, zich op de baan der willekeur niet verder begaf, in welk licht meent gij dat zijne prijselijke bedacht-

¹⁾ *Geschichte der Staatsv.* I, 162. — [»Turgot ébaucha en quelque sorte la révolution.” Jules Simon, *La liberté politique*, p. 122.]

²⁾ *Gesch. d. Staatsv.* 179.

³⁾ *I. l.* 183.

⁴⁾ *I. l.* 233.

⁵⁾ *I. l.* 100.

⁶⁾ »Le despotisme, à ce que je vois, n'est bon à rien, dût-il forcer un grand peuple à être heureux.”

zaamheid voorkomt? Hij had de kracht niet, schrijft Mignet, „de soumettre les privilèges aux réformes.” Over dit gebrek aan veerkracht wordt uitgeweid, alsof het om terechtwijzing van een verachtelijken hoop volkverdrukkers te doen was. Men vergeet dat de zoogenaamde tegenstand der geprivilegeerden uit het krenken van hunne rechten ontstond; dat, in de taal der revolutionairen, alles privilege heet wat niet past in het stelsel der nieuwerwetsche gelijkheid, en dat schennis der privilegiën rechtstreeks of zijdelings het geheele volk trof.¹⁾

Vergunt mij nog een ander voorbeeld. Ik bedoel het algemeen overleg dat aan de samenkomst der Nationale Vergadering voorafging. Tot dien tijd toe was, zegt men, de houding van hen die reikhalzend naar wijziging uitzagen onberispelijk. Het was *le mouvement sublime de 1789*. Van hervorming was er spraak, niet van omwenteling. „La révolution de 1789 n'a eu pour but que de régulariser les limites qui, de tout temps ont existé en France.”²⁾ En vraagt gij waarop dit beweren steunt? op de Instructiën door de kiescollegiën van Adel, Geestelijkheid en Derden Stand voor de Afgevaardigden opgesteld. Deze, zegt men, getuigen allerwege van echt-monarchalen zin. Zelfs in een uiterst merkwaardig *Appel contre la division des opinions* (in 1831 stuksgewijs geplaatst in *la Gazette de France*), in dit meesterlijk overzicht der Revolutie, lees ik eene uitbundige lofspraak der eensgezindheid van 1789, voor de handhaving van verkregen recht en historischen staatsvorm. „Quand on jette les yeux sur les cahiers de ces assemblées qui se tinrent simultanément dans toute l'étendue de ce royaume, on est pénétré d'admiration pour la sagesse

¹⁾ Schlosser, die niet anti-revolutionair is, schrijft: »Das Volk hielt am Alten und despotische Regenten und Minister stürzten es um. Der dem Volke von Natur eigne Sinn für Recht und Herkommen, der leider bei jeder Revolution gekränkt werden musz, wenn etwas dauerhaft wohlthätiges bewirkt werden soll (ik laat dezen tusschenzin geheel voor rekening van den schrijver), empörte sich gegen doctrinäre Gewalthätigkeit, wie gegen brutale; daher der Widerstand gegen Pombal, Joseph II., Struensee, Gustav III. Nicht blos die Privilegirten stritten gegen die genannten Minister und Fürsten, sondern *das Volk*.”

²⁾ Mme de Stael, I. 145.

profonde, pour l'esprit d'ordre et d'équité qui présida à leurs délibérations: unité de vœux, harmonie presque merveilleuse dans l'indication des mêmes abus et des mêmes réformes, unanimité de sentimens et de conduite; voilà ce qu'on trouve dans les cahiers de ces assemblées locales; partout même amour, même reconnaissance pour le père commun des Français, même respect pour les droits acquis, pour les principes fondamentaux de la société. On a peine à comprendre qu'un tel accord dans les vœux et les expressions ait pu se manifester au sein d'assemblées si diverses, de populations si distantes; là, toutes les classes sociales s'entendirent pour le bien de la patrie, tout les intérêts se confondirent dans l'intérêt général, abnégation absolue des uns, déférence, cordialité des autres, confiance de tous dans les vertus et dans l'équité du monarque; voilà ce qui se lit à chaque ligne dans ces monumens de la sagesse et du bon esprit du peuple. On ne trouve rien, dans les cahiers des assemblées de bailliages, qui ne soit français, qui ne soit national, qui ne soit inspiré par le patriotisme le plus vrai et le plus pur, qui n'eût réalisé pour la France un grand perfectionnement social, qui n'eût ouvert pour elle une ère de liberté, de repos et de bonheur." — En wanneer wij de cahiers in de hand nemen, hoedanig is de hooggeroemde gemoedsstemming der kiesgerechtigden? Men wil de *monarchie*, maar welke? De historische of de revolutionaire? Een koning soeverein der onderdanen, of dienaar van het soevereine volk? Ziet wat eenstemmig in de cahiers van den Adel gezegd wordt: De koning is de *eerste beambte* en in het bezit eener hem *toebetrouwde* macht. ¹⁾ Wilt gij soortgelijke staaltjes van aanhankelijkheid aan het historische staatsrecht? De Natie moet worden geraadpleegd over al wat voor haar van gewicht is; de wetgevende macht behoort aan de Natie, de uitvoerende aan den Vorst: de Derde Stand verlangt dubbele vertegenwoordiging en hoofdelijke stemming. ²⁾

¹⁾ Zie hierboven, blz. 180.

²⁾ [Zoo onjuist is het beweren: »Van de denkeelden van Rousseau vindt men in de cahiers geen sporen; zij beginnen pas te werken wan-

Het volgend oordeel, in zijn laconischen vorm, is niet te streng: „De cahiers waren eene tweeledige oorlogsverklaring; van de drie Stenden aan den Vorst en van den Derden Stand aan Adel en Geestelijkheid.” ¹⁾

Overdreven *gewicht* wordt, door het voorbijzien van de hoofdzaak, aan *bijzaken* gehecht.

Ditmaal heb ik een aantal voorbeelden, op ééne bladzijde van een publicist en staatsman, vroeger zeer, en niet ten onrechte, vermaard, in wiens veel gelezene schriften menige behartigenswaardige opmerking voorkomt. Den begaafden Ancillon bedoel ik ²⁾. Aldus schrijft hij:

„Bien loin que la révolution doive être jugée nécessaire, on peut alléguer une foule de choses qui, par leur présence ou par leur absence, l'auraient prévenue ou lui auraient donné une autre direction. De ce genre sont: a, l'appel fait en

neer de omwenteling reeds aan den gang is.” — Tocqueville schrijft: „Ces cahiers, dont les originaux forment une longue suite de volumes manuscrits, resteront comme le testament de l'ancienne société française, l'expression suprême de ses désirs, la manifestation authentique de ses volontés dernières.” *L'Ancien régime*. — De uiterste wil, ja, maar tevens, dunkt me, „le programme de la société nouvelle,” door welke het tegenovergestelde van wat de natie toen nog wilde, tot stand komen zou. Immers ook bij Tocqueville leest men: „Quand je viens à réunir ensemble tous ces vœux particuliers, je m'aperçois avec une sorte de terreur que ce qu'on réclame est l'abolition simultanée et systématique de toutes les lois et de tous les usages ayant cours dans le pays; je vois sur le champ qu'il va s'agir d'une des plus vastes et des plus dangereuses révolutions qui aient jamais paru dans le monde.” p. 221.]

¹⁾ „Wurden die Forderungen der drei Stände erfüllt, so sah sich der König zugleich aller wesentlichen Vorrechte der ueberlegenen Gewalt, und aller nothwendigen Mittel zu ihrer Erhaltung beraubt; er ward aus dem Herrn der Unterthan seines Volks. Konnte der dritte Stand die Wünsche in seinen Cahiers in Beziehung auf die beide ersten Stände durchsetzen, so stand das Schicksal dieser ganz in seiner Gewalt, und seine Aeuszerungen lieszen ihnen wenig Schonung hoffen. Dem Wesen nach waren die Cahiers eine Kriegserklärung der vereinte drei Stände gegen den Monarchen, und zugleich eine Kriegserklärung des dritten Standes gegen Adel und Geistlichkeit. *Gesch. der Staatsv.* II. 263.

²⁾ [„M. Ancillon, publiciste, historien, moraliste et philosophe, sans beaucoup d'originalité ni de puissance dans ces diverses carrières, mais partout judicieux, clairvoyant et conciliant.” Guizot, *Mém.* IV. 19.]

quelque sorte à tous les Français de débattre les formes de la représentation; *b*, le long intervalle placé entre la convocation des États-Généraux et leur réunion; *c*, le doublement du tiers; *d*, la réunion ordonnée à Versailles, près du volcan de Paris, au lieu de la faire à Blois, à Tours, à Compiègne, ou dans telle autre ville; *e*, la timidité de la Cour, qui l'empêcha de décider les grandes questions, avant que les députés eussent eu le temps de s'entendre et de se concerter. La déclaration du 20 juin, donnée le 5 mai, changeait tout l'état de la France." ¹⁾

Ancillon wil niet dat, voor Juni 1789, de Revolutie onvermijdelijk geweest zij. „Dire que la Révolution était nécessaire, c'est dire que la faiblesse du Gouvernement et l'audace criminelle de l'Assemblée étaient nécessaires et inévitables. Saisisse qui pourra et voudra ce point de vue, aussi contraire à la liberté qu'à la dignité de l'homme, et qui l'avilit, en l'absolvant de tout ce qu'il fait, et de tout ce qu'il supporte." Volgens Ancillon is dit een menschvernederend standpunt, waarbij verantwoordelijkheid wegvalt. Ik houd de omwenteling voor onvermijdelijk; doch protesteer tegen de gevolgtrekking. Dit gevoelen heeft niets met het fatalisme, ²⁾ niets met verontschuldiging van misdaad of misdadigers gemeen. Of is er niet geschreven? „Het is noodzakelijk dat de ergernissen komen; doch wee dien mensch door welken de ergernis komt." Omdat eene verleidelijke dwaling, op den al te vruchtbaren akker van het menschelijk hart, zich in rijken oogst van wanbegrippen en wanbedrijven openbaart, vervalt de schuld en toerekenbaarheid niet. Al ben ik onvermogen om het kwaad te belletten, nooit ben ik verplicht aan hen wier beginselen ik afkeur, hulp of hulde te brengen.

Van de onweerstaanbare overmacht der eenmaal in werking

¹⁾ *Nouveaux Essais*, I. 98. — [»Soortgelijke beschouwing geeft hij ook in een zeer opmerkelijk overzicht *Ansicht der französischen Revolution*, aan het einde van zijn geschrift *Ueber Souveränität und Staats-verfassungen* (1816), S. 76—102.]

²⁾ Hierboven, blz. 165.

geraakte beginselen niet overtuigd, zoekt Ancillon de oplossing enkel in de daden van hen die, in naam althans, aan het bestuur waren en vergeet in hoedanig een atmosfeer men geraakt was. In gewone tijden is het alleszins waar: Weifeling is aanmoediging van rebellie, gedeeltelijke concessie uit zwakheid het zekerste middel om, met zelfvernedering, tot volledig toegeven genoodzaakt te worden. Maar het was voorwaar geen gewone tijd. Zij van wie men dergelijke standvastigheid verlangt, hoe konden zij, kinderen hunner eeuw, die bezitten! Al ware zij hun, door nauwelijks verklaarbare uitzondering, ten deel gevallen, hoe zouden zij in de mogelijkheid geweest zijn hun wil, met den wil bijkans van allen in tegenspraak, te doen gelden! Men verge van niemand onwrikbaren gang, wanneer algemeene bedwelming in de lucht is; en, zoo één enkele den atmosferieken invloed wederstaat, men vleie zich niet dat, onder het driftig geschreeuw en onzinnig voortwoelen van allen, die ééne (tot verontwaardiging van elkeen, bezadigd en nuchteren gebleven) boventoon en overmacht verkrijgt. De opmerking van Mme de Stael, omtrent het onvermogen van Lafayette is juist. „Quelle que fût son opinion politique, s'il avait voulu s'opposer à l'esprit du temps, son pouvoir eût été brisé. Les idées régnaient à cette époque, et non les individus. La terrible volonté de Bonaparte lui-même n'aurait pu rien contre la direction des esprits.” En zou dan een geslacht dat de begrippen van Montesquieu en Rousseau, als politiek evangelie, had ingezogen, zich door daad of beslissing, door wijze overlegging of fijne kunstgreep van het Hof, hebben laten terughouden in den loop der omwentelingstheorie?¹⁾

Men had de Staten-Generaal moeten bijeenroepen, *als in* 1614. — Uitmuntend, maar ondoenlijk. Op dien voormaligen

¹⁾ [Ancillon klaagt over »l'audace criminelle de l'Assemblée” en over »la foiblesse du gouvernement”, vooral omdat de Staten-Generaal zich als nationale vergadering geconstitueerd hadden. Maar ook hier vergeet hij den grondtoon van al wat er plaats had. Zou, uit het standpunt der heerschende leer, een andere houding der vergadering haar niet, als jammerlijke zwakheid, zou een verzet des konings hem niet, als *audace criminelle*, toegerekend zijn?]

voet was de koning alleenheerscher, de onderdanen werden enkel gehoord, toestemming werd enkel voor subsidiën gevraagd. Meent men dat de openbare meening, van haar overmacht bewust, met zoodanige bespotting van haar eischen, tevreden zou gesteld zijn? — Men had zich voor het verdubbelen van het getal afgevaardigden uit den derden stand, *le doublement du tiers*, behooren te wachten, waarvan hoofdelijke stemming en dus overmacht van het democratisch beginsel, onafscheidelijk was. Voorzeker, niets kon wenschelijker zijn dan de beraadslaging door iederen stand afzonderlijk te doen geschieden, of althans, in de vereenigde vergadering, te zorgen dat de derde stand door Adel en Geestelijkheid overstemd wierd. Dit schrandere overleg had slechts één gebrek; de rekening dat één minder is dan twee, was te duidelijk, te eenvoudig; ook de derde stand had arithmetica geleerd. Nu Geestelijkheid zoowel als Adel voorwerp van minachting was; nu iedereen wist dat, volgens de staatkunde, zoo men achtte, van het gezond verstand, het getal representanten evenredig aan het getal gerepresenteerden behoort te zijn, zou nu de derde stand, door getal en theorie in het bezit eener onweêrstaanbare kracht, lijdelijk berust hebben in regelmatig overstemd worden, door eene geringe en gehate minderheid, vergeleken met het gansche zielencijfer nauwelijks in tel? Mme de Stael schrijft: „Si l'on n'avait pas accordé légalement une double représentation au tiers, on savait, à n'en pas douter, qu'irrité de n'avoir pas obtenu ce qu'il demandait, il aurait envoyé aux états-généraux un nombre de députés beaucoup plus considérable encore; la mode était dans ce sens; c'était le résultat de tout le 18e siècle.” De overlevering streed, zeide men, tegen recht en reden, tegen de becijfering, grondslag van het natuurrecht. „D'une part,” schrijft Thiers, „on faisait valoir les anciennes traditions, de l'autre les droits naturels et la raison.”

Volgens anderen zou men, niet door onverzettelijkheid, maar door overvloed van toegeeflijkheid, Frankrijk hebben gered. Mme de Stael zegt: „Les États-généraux s'annonçaient

sous les plus heureux auspices. . . Sans doute, il restait encore de grands sujets de discorde entre la nation et les privilégiés, mais le roi était placé de manière à pouvoir être leur arbitre, en se réduisant de lui-même à une monarchie sagement limitée." Eilieve, *une monarchie sagement limitée* zou tegen omwenteling behoed hebben! Maar welke is de beteekenis dezer uitdrukking? Ook het adverbium *sagement* is voor verscheidenheid van uitlegging vatbaar. Het streven der toenmalige wijsheid was, niet meer naar beperkt gezag van den vorst, wèl reeds naar onbeperkt gezag van het soevereine volk. — Thiers acht de concessiën vruchteloos, omdat zij te laat en ten halve geschied zijn. „On avait promis à la Nation les états-généraux, elle demanda que le terme de la convocation fut rapproché; le terme rapproché, elle y voulut la prépondérance: on la lui refusa, mais en doublant sa représentation, on lui donna le moyen de la conquérir. Ainsi donc on ne cédait jamais que partiellement, et lorsqu'on ne pouvait plus lui résister; mais alors ses forces étaient accrues et senties, et elle voulait tout ce qu'elle croyait pouvoir. Une résistance continuelle, irritant son ambition, devait bientôt la rendre insatiable. Mais alors même, si un grand ministre, communiquant un peu de force au roi, se conciliant la reine, domptant les privilégiés, eût devancé et rassasié tout à coup les prétentions nationales, en donnant lui-même une constitution libre; s'il eût satisfait ce besoin d'agir qu'éprouvait la nation en l'appelant tout de suite, non à réformer l'état, mais à discuter ses intérêts annuels dans un état tout constitué, peut-être la lutte ne se fût pas engagée." — Inderdaad, waar reden tot misnoegen is, geve men, uit vrije beweging en zonder uitstel, gehoor aan billijken wensch; te krachtiger wordt men tegen onbillijken eisch. Men bevredigt de driften door tijdige en volledige gift; men tergt ze door halve toegeeflijkheden uit dwang. Ik heb geenerlei aanmerkingen tegen deze les dan alleen, dat men in 1789 te strijden had tegen een leer, volgens welke al wat de natie verlangde haar onbetwistbaar recht scheen, al wat zij verkreeg *un à-compte*, gedeeltelijke

afdoening eener onbetaalbare schuld. Verzadiging is niet denkbaar, omdat de revolutie-geest eene alverslindende kracht heeft; overvloed van water is ongenoegzaam voor het bodemlooze vat.

Volkomen juist is de opmerking van Mme de Stael: „En examinant la conduite de Louis XVI, on y trouvera sûrement des fautes, soit que les uns lui reprochent de n'avoir pas assez habilement défendu son pouvoir illimité, soit que les autres l'accusent de n'avoir pas cédé sincèrement aux lumières du siècle; mais ses fautes ont été tellement dans la nature des circonstances, qu'elles se renouvelleraient presque autant de fois que les mêmes combinaisons extérieures se représenteraient.”

Nog een uitvlucht is er: de feilen van Lodewijk XVI moeten, zegt men, op rekening der *omstandigheden* worden gesteld.¹⁾ In andere omstandigheden zou de uitkomst beter zijn geweest. Neen, gunstiger omstandigheden konden er niet zijn, of liever, in den toenmaligen dampkring, werden alle omstandigheden ongunstig. Aan eene theorie, van de gemoederen meesteres, wordt alles ondergeschikt en dienstig.

Deze heerschappij der wanbegrippen was onloochenbaar; de geschiedenis zou te voorschijn brengen wat, in de sfeer der gedachte, reeds tot stand gebracht was. Uit dit oogpunt moeten de gebeurtenissen, in oorsprong, aard en gewicht, worden gewaardeerd. — Bij voorbeeld:

Zoo had het vermaarde vlugschrift van Sieyes over *le Tiers-Etat*, met vraag en antwoord: „Qu'a-t-il été? rien. Qu'est-il? tout. Que demande-t-il à être? quelque chose;” onberekenbaren invloed. Doch waarom? Als kort begrip der sedert lang toegejuichte redeneeringen over de volksoppermacht.

Zoo is, omtrent de samensmelting der stenden, de uitdrukking van Mme de Stael inderdaad niet te sterk: „Ce décret étoit la révolution même.” — Maar deze afkondiging der revolutie, dit verdwijnen der bevoorrechte stenden, was het begin der toepassing eener leer die reeds gezegevierd had.

¹⁾ I. 49.

Zoo heeft het wedijverend stormloopen op de privilegiën, in den beruchten nacht van 4 Aug. 1789, verbazende gevolgen gehad, doch deze algemeene vernietiging was de voltrekking van een sedert lang uitgesproken vonnis.¹⁾

In 1789 moest wel de voltooide voorbereiding door ontwikkeling worden gevolgd. Ook Ancillon erkent: „La révolution fut consommée sous le rapport des principes, le jour où le tiers-état se déclara Assemblée nationale; la révolution fut consommée sous le rapport des moyens, le jour où le peuple prit la Bastille. Le premier, la souveraineté du peuple fut décrétée, le second, la force de la populace fut employée. Or toute la révolution n'est que le développement de ce principe et de ce moyen, qui devait amener la souveraineté de la populace.” Hij dagteekent de onvermijdelijkheid der revolutie van het decreet waarbij de nationale vergadering zich gevormd heeft;²⁾ maar vergeet dat ook dit bij uitnemendheid

¹⁾ [Telkens is het: ware dit of dat, hetzij gebeurd of niet gebeurd, de revolutie ware gestuit. De voorbeelden zijn talloos. — *Had* Lodewijk XVI slechts geluisterd in 1775 naar Turgot, die eene *enkel raadgevende* volksvertegenwoordiging verlangde! *Antwoord*: »On ne pourrait méconnaître davantage la portée d'une mesure et l'esprit de son temps. Il est souvent arrivé, il est vrai, *vers la fin* des révolutions, qu'on a pu faire impunément ce que Turgot préposait, et, sans accorder de libertés réelles en donner l'ombre. Mais *au début* d'une révolution ces entreprises échouent toujours et ne font qu'enflammer le peuple sans le contenter.” Tocqueville IV, 228. Hierboven. blz. 253. — *Had* de hertog van Brunswijk in 1792 zijn manifest niet uitgevaardigd, de troon zou niet zijn gevallen! *Antwoord*: »Nach den Aussagen der Zeitgenossen machte es auf die französische Bevölkerung fast gar keinen Eindruck. Gerade dasz es so völlig wirkungslos blieb, ware in Miszgeschick vom höchsten Belange.” Von Sybel, I. 501.]

²⁾ [*Van dien tijd af* moest, ook volgens Ancillon, de losgelaten revolutie haar loop hebben. »Von dem Augenblick an, wo der König der National-Versammlung das Daseyn gab, ereignete sich alles Folgende von selbst, und *muszte sich gerade so ergeben*.... Die Revolution artete *nicht durch Zufälligkeiten* aus, sondern sie war, von ihrem Beginne an, eine schreckliche Ausartung des dem Menschen inwohnenden Vervollkommenstriebes, eine rasende Uebertreibung aller Gefühle und aller Begriffe, und besonders das Resultat eines gewaltigen Misgriffes, eines grossen, immer wiederkehrenden Grund-Irrthums. Denn sobald die National Versammlung aus den Trümmern der General-Stände allmächtig hervorgegangen war, trat mit ihr, und in ihr, als vermeintliches Princip des Lebens, das Princip des politischen Todes auf, als Grundlage des zu beginnenden Werks, die Mine die es

onvermijdelijk was; dat de theorie der volksoppermacht van de gemoederen door den geest der eeuw meesteres, in het streven naar den eigenaardigen staatsvorm niet kon worden gekeerd. Onvermijdelijk is de uitbarsting van den vulkaan, reeds lang eer het berggevaarte vaneen wordt gescheurd. Onvermijdelijk was de revolutie, reeds lang eer ze begon; de revolutie met stelselmatige toepassing van de wijsbegeerte des ongeloofs; met misdrijven en moordtooneelen en verwoesting, met zelfvergoding en aanbidding van de rede op de puinhoopen van den alouden staat. — Dit kon, bij de overmacht der valsche filosofie, worden voorspeld. En het is voorspeld. Bijv. reeds in 1770, werd, vanwege de geestelijkheid, aan den koning gezegd: „L'impieté en veut tout à la fois à Dieu et aux hommes. Elle ne sera satisfaite que lorsqu'elle aura anéanti toute puissance divine et humaine. Elle précipitera la France dans toutes les horreurs de l'anarchie et y fera naître les plus étranges révolutions.” — Opmerkelijk was, in het begin van 1789, eene bijzonderheid door Lacretelle medegedeeld. In eene predikatie voor het hof te Parijs in Nôtre-Dame, sprak de redenaar deze profetische woorden uit: Uwe tempelen, o Heer! zullen verwoest worden; uw dienst vernietigd, uw naam gelasterd. De lofliederen U ter eer, zullen voor de schandelijke zangen der losbandigheid moeten wijken; en op deze zelfde heilige aan U gewijde plaats zal eene vloekwaardige godes op den troon worden gezet om de hulde der aanbidding te ontvangen.” ¹⁾

nothwendig sprengen muszte; *es erhob ihr mächtiges Haupt die VOLKSSOUVERAENITAET*, dieser alles zermalmende Riese, der das Gebäude, welches er tragen sollte, gleich beim Entstehen zerstörte, und was auf ihm ruhen sollte, in einer beständigen Bewegung erhielt.” S. 81.]

¹⁾ »Le père Beauregard, ex-jésuite, qui avait prêché le carême à la cour, prononça, d'une voix tonnante, ces paroles, dont les sacrilèges violences d'Hébert et de Chaumette firent depuis une si étonnante prophétie: »Oui, vos temples, Seigneur, seront dépouillés et détruits, vos fêtes abolies, votre nom blasphémé, votre culte prosrit. Mais qu'entends-je, grand Dieu! que vois-je? aux saints cantiques qui faisaient retentir les voûtes sacrées en votre honneur, succèdent des chants lubriques et profanes! Et toi, divinité infâme du paganisme! tu viens ici même prendre audacieusement

Zoo moest in 1789 gebeuren wat gebeurd is; en gij zult, tegenover het beweren van Ancillon omtrent het aannemen van den eigenaardigen titel *nationale vergadering*, uw zegel hechten aan het kernachtig gezegde van Mignet: „De Staten-Generaal hebben eene omwenteling afgekondigd, die reeds gemaakt was.” ¹⁾

la place du Dieu vivant, t'asseoir sur le trône du Saint des Saints, et recevoir l'encens coupable de tes nouveaux adorateurs.”” *Hist. de France pendant le 18e Siècle par* Lacretelle.

¹⁾ »Les États-Généraux ne firent que décréter une révolution déjà faite.”
I. 36. — [»Als König Ludwig XVI die Reichstände berief, da war bereits die Revolution im nationalen Bewustseyn vollständig vollbracht.” Stahl. III. 360. — »Sobald die öffentliche Meinung... in dem Reichstage ein Organ ihrer Kraft erhielt, brauchte sie nur ihren Willen zu erklären, ja die vorhandene Thatsache nur auszusprechen, und der alte Staat fiel rettungslos in seiner eigenen Fäulnis zusammen.” Von Sybel.]

XII.

TWEEDE TIJDPERK.

ONTWIKKELING (1789—1794).

Als ik de periode der ontwikkeling, de vijf jaren, 1789 tot 1794, zoo rijk aan jammeren en misdaden, overzie, vind ik daarin de trekken allen terug, die ik uit den aard van het revolutie-beginsel, voor dit tweede tijdperk afgeleid heb. Overeenstemming omtrent het zegenrijke der revolutie-leer; twist over graad en wijs der toepasselijkheid; voorwaartsche beweging, te midden van telkens heviger strijd; losmaking van zedelijken en wettigen band; verslaving onder het ijzeren juk van een steeds geweldiger revolutionair-centrale kracht.

Geen treffender bewijs van de verderfelijkeit der leer dan dat ze in natuurlijken en onbedwongen loop, tot zoodanige verwarring en gruwelen geleid heeft. — Doch wordt de kracht dezer bewijsvoering door velen erkend? O neen. Reeds omtrent het tijdperk der voorbereiding hebben wij gezien hoe men aan deze of gene gebeurtenis, aan de feilen en misgrepen van enkelen toeschrijft, wat met den alles van lieverlede overheerschenden en overweldigenden invloed der dwaalbegrippen in verband stond. Evenzoo ziet men ook later den doorloopenden revolutionairen draad der historie voorbij. Zelfs tot op den

huidigen dag beweert menigeen wiens meening gezag heeft, dat de omwenteling, in beginsel heilrijk en tot op 1789 in het rechte spoor, door gebrek aan staatsbeleid en velerlei andere toevalligheden van het oorspronkelijke doel afgeweken en, door tegenstand, tot overdrijving, ja, tot de razernij van het schrikbewind gebracht is. ¹⁾

¹⁾ [Ten voorbeelde noem ik St. Marc-Girardin. In zijne *Souvenirs et réflexions politiques d'un Journaliste* (Paris, 1859) vindt men een opstel getiteld; *Mirabeau, Louis XVI, Marie Antoinette, ou des origines et des obstacles du gouvernement représentatif en France en 1789*. Dit (p. 348—501) is *une Étude sur la Correspondance entre le Comte de Mirabeau et le Comte de la Marck, pendant les années 1789, 90 et 91*, (uitgegeven door de Bacourt in 1851). Ter karakteriseering en wederlegging van het vertoog zal ik, dunkt me, met één citaat en met ééne aanmerking kunnen volstaan. »Donnez à l'honnêteté de Louis XVI plus de décision, au courage de Marie-Antoinette plus d'ascendant et plus de suite, à Mirabeau plus d'estime et de considération, à ses adversaires moins de haine, à ses rivaux moins de vanité, à M. de la Fayette la prévoyance politique, à Barnave, en 89, l'expérience politique qu'il eût en 1791, aux honnêtes gens enfin, pour agir, de 92 à 94, le courage qu'ils eurent tous pour mourir inutilement; faites seulement un seul de ces changements, dont aucun certes n'est impossible, vous changez la marche des événements, et la Révolution touche à son but dès ses premiers pas. Rien n'est fatal dans les révolutions; tout dépend des hommes." — Ziedaar de kern van het opstel. Maar nu ook ééne aanmerking op ééne enkele, de gewichtigste wellicht, dezer eventualiteiten. Geef Mirabeau meer crediet; Frankrijk, zegt men, ware gered. Hoe dan? Omdat hij een vriend van de *monarchie* was. Voortreffelijk, maar van welke? »Je crois", schrijft St. Marc-Girardin, »que Mirabeau voulait sincèrement la *monarchie* et, à mes yeux, le Mirabeau des *notes secrètes*, est le vrai Mirabeau." p. 384. Maar nu open ik de *Correspondance* die aan de *Étude* ten grondslag strekt en ik zie dat zelfs de graaf de la Marck over eene van die *notes secrètes* schrijft: »Cet homme, malgré ses sentiments monarchiques, paraissait ne pas prévoir que sa théorie, mise en pratique, aurait infailliblement enseveli le trône sous les débordements de la démocratie." p. 145. — Mirabeau was tegen »l'abaissement systématique du *pouvoir exécutif*." Dit is zoo; hij zou veeleer systematische versterking der *uitvoerende macht*, dat is eene *krachtige regeering* op democratischen grondslag, hebben gewild. In zoover zeg ik met St. Marc-Girardin: »Ainsi une royauté forte, mais une royauté qui procède de la révolution de 89, voilà la doctrine de Mirabeau." Doch een zoodanig koningschap is de koninklijke *dictatuur*, het *imperialisme*, de gecentraliseerde en *geneutraliseerde* of *geïscamoteerde* democratie. Daarvoor was het te vroeg.

Evenzoo meent ook v. Sybel telkens dat er nog op het keeren van den stroom eenige kans bleef. Wat de ontwikkeling ten eenenmale onvermijdelijk maakt, het is, in Juli 1789, Neckers onbekwaamheid (I. 82), daarna de feilen der nationale vergadering (I. 123), de onderteekening der constitutie

Laat mij dan nu, van het begin der Nationale Vergadering tot aan de opkomst van het schrikbewind, aantoonen.

Vooreerst, dat de toevalligheden waarop gedoeld wordt, grootendeels zelve gevolg der omwentelingsleer geweest zijn, en niet zoodanigen invloed gehad hebben, als men daaraan toeschrijft;

Ten anderen, dat de afgrijselijkheid der Revolutie voortgezette toepassing der valsche philosophie was.

In een maandblad dat, om verschheid van inzichten en degelijkheid van bewerking, een voornamen rang onder onze tijdschriften bekleedt, las ik dezer dagen een belangrijk artikel, van iemand die meer dan gewone kennis ook van de nieuwere geschiedenis aan den dag legt.¹⁾ Wat vond ik daar, omtrent hetgeen ons thans bezig houdt? „Niet de vrijzinnige beginselen die in 1789 aller hoofden en harten vervulden, zijn de oorzaak geweest der latere dwaasheden en gruwelen der revolutie. Daaraan was vooral de handelwijze der beleedigde aristocratie, hare zelfzucht, hare hardnekkigheid, hare oneerlijkheid schuld. Wellicht ware het aan de mannen der Fransche omwenteling gelukt de grondslagen hunner constitutie te bevestigen, had niet de dubbelhartigheid des konings, de dolzinnigheid van adel en geestelijkheid, en vooral de ongeroepene tusschenkomst der vreemde vorsten een storm verwekt, waarop bij de afreize niet te rekenen viel.” — Welaan, ziedaar drie hoofdpunten van aanval, waarop ik gaarne den strijd aanneem. Had, dus beweert men, de koning eenige vastheid van karakter gehad, waren adel en geestelijkheid minder onverzettelijk geweest, hadden de mogendheden zich in de aangelegenheden

van 1791 door den koning (275), de slapheid van de meerderheid der conventie (322), de flauwheid der mogendheden (345), enz. Doch vanwaar dat niemand (ook der bekwaamsten en sterksten) in die jaren, ter betuiging, bekwaam of sterk genoeg was?

¹⁾ [Het tijdschrift is de *Gids*, de schrijver Mr. Gerrit de Clercq, die, bij langer leven, niet enkel in talenten, maar wellicht ook in verdediging van hetgeen hij als jongeling bestreed, een waardige zoon van mijn onvergetelijken vriend Willem de Clercq zou geweest zijn.]

van het Fransche volk niet dwaselijk gemengd, het groote werk zou met philosophische bedaardheid, met philanthropische zachtaardigheid voortgezet en voltooid zijn; de stroom zou geen vreeselijke verwoestingen aangericht, zou in liefelijke beken verkwikking, vruchtbaarheid en zegen hebben verspreid.

Aan *Lodewijk XVI*, aan de *Aristocraten*, aan de *Coalitie*, is het te wijten dat het opgaand zonnelicht, nauwelijks aan de kimmten ontzezen, in bloed en tranen is ten ondergegaan, kortom, dat 1793 op 1789 gevolgd is.

1. De dubbelhartigheid des konings. — Ze werd hem menigmaal door vijanden en beulen ten laste gelegd, doch de aard der tegenstrijdigheden van zijn gedrag is, nu althans, genoeg openbaar om vrij te waren tegen dit verwijt. De beklagenswaardige vorst, meestal toegeeflijk, is, nu en dan, waar eer en plicht en godsdienstige nauwgezetheid het gebod, weigerachtig geweest; maar deze ongelijkheid vindt niet slechts in de toenemende onredelijkheid der eischen haar oplossing; zij is bovendien verklaarbaar uit de reddeloosheid waarin men, door de overmacht der revolutie, altijd gebracht wordt; zoodat men in het wanhopig alternatief van vruchteloos verzet en even vruchteloze toegeeflijkheid geraakt. Zoo er bij Lodewijk XVI dubbelhartigheid was, zij is soortgelijk aan die, waarmee men aan den struikroover, naar gelang van omstandigheden, of het pistool voorhoudt of de beurs prijs geeft. Maar, neen! hij heeft niets verricht dat naar wederstand geleek. Zoo men van dubbelhartigheid gewaagt, het was de dubbelhartigheid van den weerlooze die, nu eens ter linker- en dan weder ter rechterzijde zich wendt, eer de moordenaar hem het mes op de keel zet. Meer schijn heeft de klacht over de zwakheid van den monarch; een vorst, prijselijk in menig opzicht; geschikt om den scepter met waardigheid te voeren, in elken, behalve in zijn eigen leeftijd. „L’histoire dira de lui, qu’avec un peu plus de force d’âme, il eût été un roi unique” ¹⁾. Hij

¹⁾ Mignet, I. 359.

was niet bedeed met die moed en veerkracht, waarin toen het eenige redmiddel lag.

Ontbrak het hem aan persoonlijken moed? Ik betwijfel, ik ontken het. Geen lafhartigheid was het, toen hij, voor de vierschaar van het souvereine volk gedaagd, den kring zijner opgeworpen misdadige rechters met rustigen blik overzag; ¹⁾ het verwijt van het bloed des volks te hebben vergoten met de waardigheid der verguisde onschuld van zich afwierp; ²⁾ toen hij, onder smaad en lijden, een grootheid van ziel openbaarde, te luisterrijker bij het verdwijnen van vorstelijken glans. Geen lafhartigheid, toen een opgeruid gepeupel, ten getale van dertigduizend, de heffe des volks, gewapend, tot in den omtrek van het Hof, tot aan, tot in de vorstelijke binnen-kameren drong, om de koninklijke sanctie af te persen op een revolutionair decreet, en de koning in oogenschijnlijk levensgevaar, onder het geraas en getier eener menigte, reeds aan moorden gewend, tot geen antwoord was te brengen dan: „Ce n'est ni la forme, ni le moment de l'obtenir de moi.” Geen lafhartigheid, toen hem de vastheid van tred en houding naar het moordschavot niet begaf; toen hij aldaar, met eene stem die tot aan het uiteinde van het wijduitgestrekte plein gehoord werd, den volke toeriep: „Ik sterf onschuldig; ik vergeef hun die oorzaak van mijn dood zijn; ik bid God dat Hij nimmer mijn bloed aan Frankrijk in rekening brenge.” Die, levend en stervend, zoodanige standvastigheid betoont, moge geen krijgsman zijn, maar bezit een moed niet minder dan dien van menig oorlogsheld. ³⁾ — Doch, zegt iemand, ondanks deze onversaagdheid was er gebrek aan zedelijke kracht; Lodewijk wist niet, door gebruik der militaire macht,

¹⁾ »Sa dignité, sa contenance tranquille, dans une aussi grande infortune, touchent tout le monde.” Thiers.

²⁾ »Ses réponses avaient toujours été mesurées. Mais à cette interpellation, vous avez fait couler le sang du peuple au 10 août, il s'écria d'une voix forte: »Non, Monsieur, non, ce n'est pas moi!” Thiers.

³⁾ [»Courageux pour sa propre vie, timide comme un enfant pour celle de ses sujets et de ses amis, il eût l'héroïsme de la résignation, qui convenait à l'héroïsme de la bonté.” Mallet du Pan, I. 403.]

door standvastigheid in maatregelen die de overmacht konden verleenen, de revolutie te stuiten. Zou krachtiger tegenstand gebaat hebben? Treffend is de opmerking van Mme de Stael, dat Karel I, juist langs den tegenovergestelden weg, tot dezelfde uitkomst gebracht is. „Beaucoup de personnes ont attribué les désastres de la France à la faiblesse du caractère de Louis XVI, et l'on n'a cessé de répéter que sa condescendance pour les principes de la liberté a été l'une des causes essentielles de la révolution. Il me semble donc curieux de montrer à ceux qui se persuadent qu'il suffisait en France, à cette époque, de tel ou tel homme pour tout prévenir, de telle ou telle résolution pour tout arrêter; il me semble curieux, dis-je, de leur montrer que la conduite de Charles I a été, sous tous les rapports, l'opposé de celle de Louis XVI, et que pourtant deux systèmes contraires ont amené la même catastrophe: tant est invincible la force des révolutions dont l'opinion du grand nombre est la cause!" ¹⁾ — Wat baat eene krijgsmacht die het gehoorzamen verleerd heeft! „La force, la force, s'écrient ces hommes qui croient s'en donner, seulement en prononçant ce mot. Mais en quoi consiste la force d'un souverain, si ce n'est dans l'obéissance de ses troupes? Or l'armée, dès 1789, partageait en grande partie les opinions populaires contre lesquelles on voulait l'employer." Lodewijk XVI was de man niet, maar wie zou de man geweest zijn, ik zeg niet, om, met het zwaard in de hand, een woesten hoop van opstandelingen uitéén te doen stuiven, maar om de revolutie te bedwingen in haar geweldigen aanloop? „Quand la plus énergique volonté des temps modernes," schrijft Mme de Stael, „celle de Bonaparte, se serait trouvée sur le trône, elle se serait brisée contre l'opinion publique au moment de l'ouverture des États-Généraux." Den troon staande te houden kon de vorst niet; het hoogste wat hij vermocht, was zich te

¹⁾ [»Il y a des circonstances qui enlacent tous les mouvements d'un homme dans un tel piège que, quelque direction qu'il prenne, il tombe dans la fatalité de ses fautes ou dans celle de ses vertus." Lamartine, *Hist. des Girondins*, Brux. 1847. I. 25.]

begraven onder de puinhoopen van zijn paleis. Doch er is hier meer dat behartiging verdient. Ik ontken niet dat in de houding en in de maatregelen van Lodewijk XVI somtijds verregaande schroomvalligheid en twijfelmoedigheid openbaar zijn; maar wat is de reden dat men hetzelfde gebrek aan veerkracht, dezelfde weifeling en besluiteloosheid, bijv. in een vorst, nazaat van heldhaftige voorvaderen, in den stadhouder Willem V, ¹⁾ terugvindt? Is het enkel gelijkheid van omstandigheden, is het enkel overeenkomst van karakter? Vanwaar dan al weder dezelfde noodlottige zwakheid, toen de gelegenheid tot weerstand oneindig gunstiger was, bij een Karel X, en zelfs, wat meer beteekent, bij een vorst dien wij gekend en hooggeacht en liefgehad hebben, en die, in moeilijke tijdsgewrichten, onverschrokkenheid en onverzettelijkheid aan den dag gelegd had? ²⁾ Het was omdat geen hunner steunpunt in onwrikbare rechtsbeginselen had; omdat geen hunner zelf vrij was van die begrippen, volgens welke de vorstelijke wil buigen moet voor den volkswil. Ancillon schrijft: „Louis XVI a méconnu une grande vérité, que l'on peut regarder comme la base de la morale des Rois, c'est que les droits du trône sont fondés sur ses devoirs, et que, renoncer aux premiers, c'est se libérer des autres. Consciencieux comme il l'était, il se serait montré moins facile, s'il avait été pénétré de ce grand principe. Mais il sacrifia son autorité, comme s'il s'était agi de quelque chose qui lui fût personnel; de manière qu'il ne lui en resta bientôt plus, non seulement pour sa sûreté personnelle, mais pour celle de l'État.” ³⁾ Dit geldt van alle vorsten die voor de revolutie-leer gezwicht hebben. De bewustheid van recht en plicht was er niet; zij aarzelden in het gebruik der middelen van zelfbehoud; het beschermen van den troon scheen hun een voorstaan van regeeringsvorm, van dynastie, van persoonlijk belang; zij vreesden den naam van

¹⁾ [*Handboek*, § 683.]

²⁾ [In 1830. — Nog sterker voorbeeld in 1848. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 40.]

³⁾ *Nouveaux Essais*, I. 96.

despoot en tyran te verdienen, door eene houding welke, tot heil der volken, aan vorsten zou gevoegd hebben.¹⁾ Zoo draagt de omwentelings-leer zelve de schuld der aarzeling en zwakheid waaruit men, ten onrechte, haar telkens herhaalde overwinningen verklaart.²⁾

2. Onberaden wederstreving der bevoorrechte *stenden*, dus beweert men verder, was het bederf der goede zaak. „Les malheurs de la révolution sont résultats de la résistance irréflechie des privilégiés à ce que vouloient la raison et la force.”³⁾

Adel en geestelijkheid, dit ontken ik niet, hebben, door vasthouding aan bijgeloof en onverdraagzaamheid, later vooral door ongeloof en zedeloosheid, tot de opkomst en den invloed der valsche begrippen medegewerkt.⁴⁾ Wellicht was, in de zwaarte van hun lijden, de zwaarte hunner schuld en de rechtvaardigheid der goddelijke vergelding zichtbaar. Doch ook dan nog is het ongerijmd de ontaarding der revolutie aan hun

¹⁾ [Eene schroomvalligheid lofwaardig uit het oogpunt van revolutionaire rechtzinnigheid. Zie hierboven blz. 240.]

²⁾ [Over soortgelijke algemeene gemoedsstemming in lateren tijd en ook hier te lande, *Grondwetherz. en Eensgez.*, blz. 39—44. — De ongerijmdheden zijn niet ongerijmd; integendeel, zij nemen, als gevolgtrekkingen, het karakter aan van juistheid en onwederlegbaarheid, voor elk die het valsche beginsel waarvan zij de ontwikkeling bevatten, voor waar houdt. In die betrekkelijke waarheid ligt het geheim van de kracht, zelfverloochening en geestdrift dergenen, die ze met overtuiging belijden; het geheim ook van de *zwakheid en weifeling* van hen door wie ze, in tegenspraak met de theorieën waaraan zij zelf hulde betoond hebben, worden ter zijde gesteld.]

³⁾ Mme de Stael, II. 322.

⁴⁾ [Ook om der onpartijdigheidswille, plaats ik niet ongaarne het getuigenis van Tocqueville: „Je ne sais si, à tout prendre, et malgré les vices éclatants de quelques-uns de ses membres, il y eût jamais dans le monde un clergé plus remarquable que le clergé catholique de France au moment où la révolution l'a surpris, plus éclairé, plus national, moins retranché dans les vertus privées, mieux pourvu de vertus publiques, et en même temps de plus de foi: la persécution l'a bien montré. J'ai commencé l'étude de l'ancienne société plein de préjugés contre lui; je l'ai finie plein de respect.” *L'ancien régime*, p. 176. — Zie evenwel hierboven blz. 141. Ook was het niet aan de Christelijke liefde der Roomsche geestelijkheid te danken, zoo de vervolging van Protestanten (van de leeraars, zelfs tot der dood toe) eerst kort vóór de revolutie ophield.]

wederstand te wijten. Het is de redeneertrant van den wolf in samenspreking met het lam.

Nemen wij aan dat er wederstand geweest zij; was het een misdrijf van hunne voorrechten niet goedschiks afstand te hebben gedaan? Die voorrechten waren ook rechten. Gesteld dat ze in de overgifte achterlijk geweest zijn, indien dergelijk een onwil of uitstel den toorn wettigt, is ook de doodslager onschuldig, omdat het slachtoffer, terwijl het van zijne goederen beroofd werd, niet lijdelijk bleef.

Doch laat ons nagaan of de onderstelling juist is.

Het tegendeel is waar. De bevoorrechte stenden hebben de omwenteling begonnen. „Ce sont les parlemens, les nobles et le clergé qui, les premiers, ont voulu limiter l'autorité royale.¹⁾ La plupart des hommes de talent, parmi les anciens gentilhommes, avaient adopté le parti populaire.²⁾ Les privilégiés ont eux-mêmes commencé les premiers, et avec courage et raison, l'attaque contre le pouvoir royal.”³⁾

Zij hebben dit met bereidwillige zelfopoffering gedaan. — In de cahiers van 1789 vinden wij, als eenstemmigen wensch van adel en geestelijkheid, vernietiging van finantieële voorrechten en gelijkheid der belastingen voor allen. In de beschrijving van de algemeene geestdrift der nationale vergadering in den avond van 4 Aug. 1789, leest men: „Chacun s'élance à la tribune pour abdiquer ses privilèges. La noblesse donne le premier exemple; le clergé, non moins empressé, se hâte de le suivre.”⁴⁾ Zelfs toen het wegnemen hunner goederen en het vervolgen hunner personen in vollen gang was, heeft weerstand zich geruimen tijd bijkans enkel in weezin geopenbaard. Dit lag ook in den aard der zaak; het vermogen ontbrak om, als zij geprotesteerd hadden, iets meer te verrichten.

Doch, zegt men, het groote kwaad ligt in hun onberaden vertrek. Door koning en vaderland voorbarig te verlaten,

¹⁾ Mme de Stael, I. 125.

²⁾ t. a. p. I. 297.

³⁾ t. a. p. 47.

⁴⁾ Thiers.

hebben de emigranten aan de zaak die zij voorstonden, onberekenbare schade gebracht.

Voorbarigheid was er, volgens Mme de Stael, bij elk die vóór 1792 uitweek. „Plusieurs écrivains politiques ont accusé l'émigration de tous les maux arrivés à la France. Il n'est pas juste de s'en prendre aux erreurs d'un parti des crimes de l'autre; mais il paraît démontré néanmoins qu'une crise démocratique est devenue beaucoup plus probable, quand tous les hommes employés dans la monarchie ancienne, et qui pouvaient servir à recomposer la nouvelle, s'ils l'avaient voulu, ont abandonné leur pays.” Doch, aan de vraag of van het langer blijven gunstiger gevolg kon worden verwacht? moet, dunkt me, een andere vraag vooraf gaan; was langer blijven mogelijk voor hen waarvan hier spraak is? — Zij zelve getuigt: „L'on doit distinguer l'émigration volontaire de l'émigration forcée. Après le renversement du trône en 1792, lorsque le règne de la terreur a commencé, nous avons tous émigré, pour nous soustraire aux périls dont chacun était menacé. L'émigration de 1791, au contraire, n'étant provoquée par aucune espèce de danger, doit être considérée comme une résolution de parti.” Eilieve! wèl in 1792, niet in 1791, was er gevaar. De verontschuldiging begint waarschijnlijk, eerst en juist, met den eigen dag waarop zij vertrok.

Vóór 1792 *aucune espèce de danger*. — Ziet hoe spoedig de historische waarheid, als de eigenliefde in het spel is, zelfs bij hen die ze beleefd, zelfs bij hen die er deel aan gehad hebben, in vergetelheid geraakt. Vóór 1792 was men ongedeerd en veilig! Reeds twee jaren vroeger, reeds van de samenkomst der Staten-Generaal af, was er toenemende verwarring en regeeringloosheid. Aan de nationale vergadering, werd door een van haar comité's, op 3 Augustus, niet van het jaar 1792, maar van het jaar 1789, gezegd: „Les propriétés, de quelque nature qu'elles soient, sont la proie du plus coupable brigandage; de tous les côtés les châteaux sont brûlés, les couvents détruits, les fermes abandonnées au pillage. Les impôts, les redevances seigneuriales, tout est détruit; les lois sont sans

force, les magistrats sans autorité; la justice n'est plus qu'un fantôme qu'on cherche inutilement dans les tribunaux." — Mme de Stael beweert: „Après le 5 et 6 Oct. 1789 Mounier et Lally quittèrent l'assemblée et la France: une juste indignation leur fit commettre cette erreur; il en résulta que le parti modéré fut sans force." Geenszins; hun partij werd niet machteloos, omdat zij vertrokken; zij vertrokken, omdat hun partij machteloos was. In een brief van Lally-Tolendal leest men: „Il a été au dessus de mes forces de supporter plus longtemps l'horreur que me causoit ce sang, ces têtes, cette reine presque égorgée, ce roi, amené esclave, entrant à Paris, au milieu de ses assassins, et précédé des têtes de ses malheureux gardes. Ces perfides janissaires, ces assassins, ces femmes cannibales, ce cri de *tous les évêques à la lanterne*, dans le moment où le roi entre dans sa capitale avec deux évêques de son conseil dans sa voiture. Un coup de fusil que j'ai vu tirer dans un des carrosses de la reine. M. Bailly appelant cela *un beau jour*. L'assemblée ayant déclaré froidement le matin qu'il n'étoit pas de sa dignité d'aller toute entière environner le roi. M. Mirabeau disant impunément dans cette assemblée que le vaisseau de l'État, loin d'être arrêté dans sa course, s'élanceroit avec plus de rapidité que jamais vers sa régénération. M. Barnave riant avec lui, quand des flots de sang couloient autour de nous. Le vertueux Mounier échappant par miracle à vingt assassins, qui avoient voulu faire de sa tête un trophée de plus. — Voilà ce qui me fit jurer de ne plus mettre le pied dans cette *caverne d'anthropophages*, où je n'avois plus la force d'élever la voix, où depuis six semaines je l'avois élevée en vain. Moi, M. Mounier, et tous les honnêtes gens ont senti que le dernier effort à faire pour le bien étoit d'en sortir." ¹⁾ Meer dan genoeg reeds, of, is er nog meer noodig, dan stel ik tegen Mme de Stael een getuige, voor haar althans onwraakbaar, en van wien ze bijkans een onfeilbaren afgod gemaakt heeft, haar eigen vader.

¹⁾ Bij Burke, V. 145.

Necker, van de emigratie vóór 1792 gewag makende, verklaart: „Il étoit connu, parfaitement connu, que la plupart des gentilshommes sortis de France avoient été contraints à cette mesure, pour s'affranchir d'insultes, et pour échapper aux violences personnelles dont l'incendie de leurs châteaux, le pillage de leurs propriétés et tant d'autres excès étoient devenus les avantcoureurs: on devoit, en songeant à eux au nom de la Nation, ne pas tenir à dessein dans l'oubli l'oppression qu'ils avoient éprouvée. On devoit, avant d'imputer à crime capital leur séjour hors de France, assurer au dedans leur sécurité.” ¹⁾ Eindelijk levert zij zelve soortgelijk citaat: „Les déclamations démocratiques avec lesquelles on réussissait à la tribune, se transformaient en mauvaises actions dans les provinces: on brûlait les châteaux, en exécution des épigrammes prononcées par les orateurs de l'assemblée, et c'était à coup de phrases que l'on désorganisait le royaume.” — Waar brandstichting en moord aan de orde van den dag is en heftige oproerstokerij zich in tallooze wanbedrijven vertoont, zij het vergund de volledige veiligheid die aan de uitgewekenen ten deel zou gevallen zijn, en waarop haar aanklacht berust, in twijfel te trekken.

3. Doch hun dwaling, hun misdrijf is niet in hun vertrek op zichzelf gelegen, maar hierin dat zij zich tegen het Vaderland van *vreemde hulp* bediend hebben. Dit brengt ons tot het derde en laatste punt van onderzoek; namelijk of, door de ongeroepen tusschenkomst der mogendheden, door haar samenspanning of *coalitie*, de arbeid der staathervormers in verkeerde richting gebracht is?

Later, waar ik van het volkenrecht gewag maak, over den aard en het overleg dezer coalitie iets meer. Thans dit slechts. Eene factie welke, van het bewind meesteres, de heiligste rechten miskent, de ware volksstem ten onder houdt, de ware volksbelangen aan eigen belang opoffert, is niet de natie, niet

¹⁾ *De la Révolution française* (Paris 1859) II. 187.

de vertegenwoordigster van het vaderland, dat zij verdrukt en onteert. Er kunnen omstandigheden zijn, waardoor het inroepen van buitenlandsche hulp vaderlandsliefde wordt. ¹⁾ In Frankrijk hebben ze bestaan. Den nabuur, al wordt hij niet in huiselijk krakeel gemengd, zal men niet aarzelen in te roepen, als er brand is in de woning, of als een der huisgenooten dief en moordenaar wordt. De tusschenkomst was niet ongeroepen; zij werd niet enkel door de emigranten gevraagd, ze werd verlangd door allen in wie het voortleven moest worden erkend van den historischen en wettigen staat. Tusschenkomst zou, ook ongeroepen, wettig geweest zijn; evenals binnentreden der woning naast u, ter blussching van een vlam, door baldadigheid ontstoken en die uw eigen woning bereikt of bedreigt. Er is eigenlijk geene interventie geweest. Daargelaten wat de mogendheden hadden behooren te verrichten, is wat zij gedaan hebben, niet twijfelachtig: zij hebben, ter zelfverdediging gedwongen, den krijg gevoerd; en, terwijl men de hevigheid der revolutionairen aan den oorlog, door buitenlandsche onbezonnenheid ontstoken, verwijt, hebben de revolutionairen zelve, ter bereiking hunner oogmerken, den oorlog begeerd en bewerkt. ²⁾

¹⁾ [In de vereenzelving van *vaderland* en *gouvernement* werd juist, tengevolge der algemeenheid van de valsche theorie, de aard en beteekenis der worsteling over de grondslagen van staat en samenleving miskend. Zie hierboven, blz. 213, 216. — »On fait la guerre à une *faction antisociale* et non pas à la *nation française*." Mallet du Pan, I. 286. — On entend les factieux accuser les émigrés français de s'armer contre leur *patrie*. Contre leur *patrie*! Elle serait donc dans ces conventicules sanguinaires, dans ces corporations de brigands qui ont assujetti la France épouvantée! Elle appartiendrait à quelques scélérats soutenus d'une populace corrompue à laquelle ils ont transmis le nom du peuple!" I. 312. — Zeg dan ook dat de Fransche *réfugiés* hier te lande, in den strijd tegen Lodewijk XIV, opstandelingen tegen den koning en verraders van hun vaderland zijn geweest. — In Frankrijk was er (al werd dit door de mogendheden telkens miskend) een *burgerkrijg*. — *La guerre civile* en France était le seul moyen de *salut*." Mallet du Pan, I. 407. Ook Mirabeau begreep dit.]

²⁾ [Zie, over de Europeesche diplomatie in haar jammerlijk bedrijf, de doorlopende voorstelling bijv. van von Sybel, *Geschichte der Revolutionszeit*. Vooral ook van denzelfden schrijver *Die Erhebung Europas gegen Napoleon I.* (München 1861), S. 1—5. Over 1789—1815 heeft de hartstochtelijke

Nu nog enkele voorbeelden hoe men, ook in dit tijdperk, ¹⁾ door buitensporig waardeeren van *bijzaken*, den aard der revolutie en de onweerstaanbaarheid van haar geweld voorbijziet.

Ware slechts Mirabeau niet gestorven! — Zou dan waarlijk de vaart gestuit zijn door langer leven van Mirabeau? ²⁾ Zijn toestand was reeds, zoo dikwerf hij zich verzette, medelijdenswaardig. „Mirabeau inspirait, pour la première fois, quelque estime, et l'on ne pouvait même s'empêcher d'avoir pitié de la contrainte imposée à sa supériorité naturelle. Sans cesse, dans le même discours, il faisait la part de la popularité et celle de la raison: il essayait d'obtenir de l'assemblée un décret monarchique avec des phrases démagogiques, et souvent il exerçait son amertume contre le parti des royalistes, alors même qu'il voulait faire passer quelques-unes de leurs opinions; on voyait manifestement qu'il se débattait toujours entre son jugement et son besoin de succès.” ³⁾ Toen hij stierf, had hij den weg van het Capitool naar de tarpejaansche rots bijkans

vervalsching der historie zich afgespiegeld in eene »unabsehbare Masse von Gerüchten, Einbildungen, Mythen und Tendenzlügen... In zahllosen Büchern las man, dasz die Revolution bis 1791 milde und menschlich gewesen, dann aber hätten die Höfe von Wien und Berlin sie mit einer bewaffneten Intervention heimgesucht, und dadurch die Franzosen nach innen in wilde Leidenschaften versetzt und nach auszen zu beispiellosen Anstrengungen und Siegen genöthigt — so dasz alle blutigen Frevel der Schreckenszeit und alle Ausschreitungen der spätern Kriegsherrschaft nur das Erzeugnisz des ungerechten Angriffs der Coalition von 1792 gewesen.... Alle jene Thesen ohne Ausnahme sind eine Entstellung der Thatsachen, eine völlige Umkehr der Wahrheit. Der Krieg wurde 1792 nicht von Deutschland, sondern von der französischen Revolution begonnen. Der Englische minister Pitt hielt Jahre lang an der Neutralität, that alles den Frieden zu bewahren, und suchte auch nach der französische Kriegserklärung unaufhörlich zum Frieden zurückzugelangen... Diese Thatsachen sind heute der Geschichte zu völliger Sicherheit gewonnen, aus den ächtesten Quellen, aus den im Laufe der Ereignisse selbst entstandenen Depeschen, Acten und Correspondenzen. Es ist nicht möglich an irgend eine Stelle noch einen Zweifel dagegen zu erheben, und wie sie sehen, ist hiemit die Gesammtansicht der groszen Weltbewegung vollständig verwandelt.“]

¹⁾ Hierboven, blz. 245.

²⁾ Hierboven, blz. 255.

³⁾ Mme de Stael, I. 351.

ten einde gebracht; zoo hij langer geleefd had, de kracht ook zijner welsprekendheid zou onvermogen geweest zijn tegen begrippen, aan wier natuur en strekking zijn vroegere overmacht ontleend was. Laat het genie van dezen aristocratischen daemagoog onvergelykbaar geweest zijn, ook hij zou een voorbeeld te meer hebben geleverd dat de revolutie, in jeugdige verschheid, ook voor het genie te sterk is. Thiers erkent dit. „Le génie lui-même a besoin des circonstances. Que le jeune Bonaparte, par exemple, se fût offert en 1789, même avec ses talents et sa gloire, pour saisir la société française, tendant alors de toutes parts à se dissoudre, parceque les éléments en étaient devenus incompatibles, il aurait eu beau la serrer dans ses bras puissants, ses bras d'homme n'auraient rien pu contre les forces de la nature.” ¹⁾ En Mignet zegt: „Mirabeau mourut à propos. Il roulait dans sa tête de vastes desseins; il voulait renforcer le trône et consolider la révolution, deux choses bien difficiles en pareil temps.” ²⁾

De constitueerende vergadering heeft, uit kwalijk begrepen edelmoedigheid, eene noodlottige dwaasheid begaan, door te verklaren dat geen van haar leden in de volgende vergadering zitting mocht hebben. Zoo kwamen er nieuwe menschen, wien het, op hun beurt, om eigen werk, om nieuwe wetten en inrichtingen te doen was. Waren de leden der constitueerende vergadering in de nationale conventie verkiesbaar geweest, zij zouden de constitutie, hun eigen werk en troetelkind, hebben beveiligd. „Une assemblée nouvelle ne s'attacha point à consolider son oeuvre, et la révolution qu'il fallait finir, fut recommencée.” ³⁾ Ook Mme de Stael zegt: „Les constituans seraient peut-être encore parvenus à sauver la France, s'ils eussent été membres de l'assemblée suivante.” Ik reken het

¹⁾ *Histoire du Consulat*, I. 20. [»Napoleon lui-même, quarante ans plus tôt, venait trop tôt pour sa gloire. Vinet. — Zie ook hierboven, blz. 279.]

²⁾ I. 180. [»Son génie avait devant celui de la révolution.” Lamartine. — »Désormais les masses étaient tout et les hommes rien.” St. Marc-Girardin. — »Ein günstiges Geschick endigte sein Leben, als sein Beruf unmöglich geworden war.” Von Sybel.]

³⁾ Thiers.

overtollig de geringe beteekenis te betoogen der eventueele herkiezing ¹⁾ van eenige leden eener vergadering die Frankrijk, door organisatie, gedesorganiseerd had. Tegen het gezag der rijkbegaafde schrijfster roep ik haar eigen gezag in. „Quelle confiance dans la stabilité d'un tel ouvrage! — La majorité de l'assemblée fit une constitution comme un traité entre deux partis, et non comme une œuvre pour tous les temps. Les auteurs de cette constitution lancèrent à la mer un vaisseau mal construit, et crurent justifier chaque faute en citant la volonté de tel homme, ou le crédit de tel autre. Mais les flots de l'Océan, que le navire devait traverser, ne se prêtaient point à de tels commentaires. — L'assemblée constituante a toujours cru, bien à tort, qu'il y avait quelque chose de magique dans ses décrets, et qu'on s'arrêterait, en tout, juste à la ligne qu'elle aurait tracée. Mais son autorité, sous ce rapport, ressemblait à celle du ruban qu'on avait tendu dans le jardin des Tuileries, pour empêcher le peuple de s'approcher du palais: tant que l'opinion fut favorable à ceux qui avaient tendu ce ruban, personne n'imagina de passer outre; mais, dès que le peuple ne voulut plus de la barrière, elle ne signifia plus rien.” ²⁾

Wilt gij een blijk hoe vooringenomenheid de meest scherpzienden verblindt? Mme de Stael beweert dat de vergadering met eenige veerkracht de herschepping zou hebben ten einde gebracht. „Si l'assemblée constituante avait joint à cette noble indifférence pour les attaques de ses adversaires, dont l'opinion publique la vengeait, une juste sévérité contre tous les écrits et les rassemblemens qui provoquaient au désordre; si elle s'était dit, qu'au moment où un parti quelconque devient puissant, c'est d'abord les siens qu'il doit réprimer, elle aurait gouverné avec tant d'énergie et de sagesse, que l'œuvre des

¹⁾ [Ook is *verkiezbaarheid* nog geen *verkiezing*. »It is morally certain that none but the more violent demagogues would have had the slightest chance of reelection.... In times of such popular excitement every new election must always make matters worse.” Croker, p. 318.]

²⁾ I. 421.

siècles se serait accompli peut-être en deux années." Is het dan eene onbekende zaak dat de vergadering, alvermogenend tegenover den koning, maar tegenover den eisch van het toon-gevend beginsel nietsvermogenend, alleen ter doordrijving en geenszins ter beteugeling crediet had! Alles scheen toen nog, zegt ze, gemakkelijk; zooveel eenheid der gemoederen, zooveel begunstiging der omstandigheden was er. Zoo de constitueerende vergadering zich tegen de opstokers met waardigheid verzet had, de grootsche taak der vereeniging van vrijheid en orde ware misschien binnen twee jaren volbracht. Meer nog. ¹⁾ „L'on ne peut s'empêcher de croire que la fatalité, qui doit punir en tout l'orgueil de l'homme, s'y est seule opposée: car tout semblait facile alors, tant il y avait d'union dans les esprits, et de bonheur dans les circonstances.” ²⁾ Vergelijk zoodanig eene, aan een tijdgenoot nog bijgebleven, illusie met het getuigenis der historie: ³⁾ is er grooter contrast denkbaar dan tusschen die woorden en de toenmalige gesteldheid? — Vooral, zegt men, door de binnenlandsche woelingen der *royalisten* en *aristocraten*, is de revolutie ontaard. Dan is het vreemd, nietwaar? dat Frankrijk, trots de zuiverende werking van emigratie en guillotine, altijd met onzinnige voorstanders van *l'Ancien régime* besmet was! De beteekenis der woorden had men verleerd. Koningsgezinden en aristocraten van den ouden stempel zou men te vergeefs hebben gezocht, maar royalist was elk die een koning wilde, al ware het als naam-koning, als ambtenaar en onderdaan van het volk. Van Sieyes, schrijft Thiers: „Il était de bonne foi quand il disait que la monarchie ou la république étaient la même chose, puisque la différence n'était pour lui que dans le nombre des magistrats chargés de l'exécution.” Aristocraat was elk, die wegens zijn afkomst niet tot den middenstand, de *bourgeoisie* behoorde, weldra elk, die niet onder de aristocratie van het janhagel, de *sans-culottes*, geteld werd.

¹⁾ I. 225.

²⁾ t. a. p.

³⁾ [Vergelijk over de jammeren der regeeringloosheid, reeds in 1790, bijv. Von Sybel, I. 210, vgg.]

De revolutie was, van 1789 tot 1794, voortgezette praktijk der valsche philosophie. Zij *is geenszins door tegenstand tot overdrijving gebracht*. — Er was geen noemenswaardige tegenstand, er was geen overdrijving.

Geen tegenstand. Namelijk in den zin welke hier bedoeld wordt; alsof de revolutie, die kalm en rechtvaardig op eigen baan voortgewandeld zou hebben, door gestadige tegenwerking opgewonden, getergd, toornig en woedend gemaakt wierd. „La bienveillante révolution de 1789 était devenue la sanglante révolution de 1795 par les provocations continuelles d'ennemis insensés.” ¹⁾ — Neen, tegenwerking, waar ze bestaan heeft, was het gevolg van noodweer; het werk van revolutiegezinden, wien de revolutie te ver ging, en die op zelfbehoud bedacht waren; zij heeft, in de eerste jaren, weinig of niets te beduiden gehad. ²⁾

Geene overdrijving. — De omwenteling heeft het eenmaal ingeslagen spoor niet verlaten, maar met getrouwheid gevolgd.

Zoo elke wijziging van het bewind, elke gebeurtenis die aan eenig onderdeel der revolutionaire factie overwicht gaf, eene schrede verder op de lijn der ontwikkeling geweest is; zoo de aaneenschakeling der daden in volkomen analogie was met de aaneenschakeling der begrippen; dan zeg ik: Één van beiden; erken in de afschuwelijkheid der toepassing de veroordeeling der leer, of laat aan de nauwgezette plichtbetrachting der revolutionaire orthodoxie het zegel ook van uwe goedkeuring worden gehecht. Ook hier behoort men te hebben *le courage*

¹⁾ Thiers, *Histoire du Consulat*, IV. 573.

²⁾ [Onweerstaanbaar was bijna telkens, van 1789 tot 1794, het overwicht der felste partij. Telkens was er minder een *strijd* dan eene *slachting*. Van de revolutionaire drijvers in 1789 en 1790 schrijft Burke: „They have met in their progress with little, or rather with no opposition at all. Their whole march was more like a triumphal procession than the progress of a war. — Not one drop of *their* blood have they shed in the cause of the country they have ruined. — Their cruelty hat not even been the base result of fear. It has been the effect of their sense of perfect safety, in authorising treasons, robberies, rapes, assassinations, slaughters and burnings throughout their harassed land.” V. 87—89.]

de son opinion. Ook hier geldt: „Ubi semel verecundiae fines transieris, gnaviter oportet esse impudentem.” Kies voor of tegen; doch misprijs niet wat van uwe nooit volprezen theorie het wettig gevolg is.

De juistheid der gevolgtrekking blijkt, gedurende dit vijfjarige tijdvak, in de *stellingen* die verkondigd en in de *middelen* die aangewend zijn. De leer is telkens met meer nauwgezetheid *toegepast*, de toepassing is telkens met meer plichtmatige *veerkracht doorgezet*.

Gelieft slechts te letten op de gebeurtenissen, waarin de revolutionaire *stellingen* zich hebben belichaamd. Ik kies er vijf: *a.* de vorming eener algemeene soevereine vergadering; *b.* de uitvaardiging der constitutie van 1791; *c.* de stichting van een gemeenebest; het doodvonnis des konings; den val der Girondisten, waarmee het schrikbewind opkomt.

a. De vorming eener algemeene en soevereine vergadering. — Eener *algemeene* vergadering. Dit gezamenlijk beraadslagen der stenden was aan vernietiging der oude staatsregeling gelijk. Burke zag in de afzondering der stenden den waarborg van vastheid in het staatsbestuur en van wederkeerige beteugeling van onrecht. Nu was er versmelting zonder organisch of regelmatig verband. ¹⁾ Ongerijmd, volgens hem, was het, op grond dat 24 millioen boven 200,000 de overmacht behooren te hebben, in den Derden Stand de bijkans volledige vertegenwoor-

¹⁾ „The French have made their way through the destruction of their country, to a bad constitution, when they were absolutely in possession of a good one. They were in possession of it the day the states met in separate orders. Their business, had they been either virtuous, or wise, or had been left to their own judgement, was to secure the stability and independence of the states, according to those orders, under the monarch on the throne. It was then their duty to redress grievances.... They destroyed all the balances and counterpoises which serve to fix the state and to give it a steady direction, and which furnish sure correctives to any violent spirit which may prevail in any of the orders. These balances.... they rashly destroyed, and then they melted down the whole into one incongruous, ill connected mass.” V. 9.

diging der natie te zien; alsof de inrichting van den Staat een problema enkel der rekenkunst was.¹⁾ Ik geef het toe dat het verkeerd is, dwaas, onzinnig; maar het komt desniettemin overeen met de leer die den eenigen grondslag der vertegenwoordiging in het getal der vrije en gelijke burgeren stelt. — Er werd eene *souvereine* vergadering gevormd. Voorheen, ja, waren de representanten, uit den aard der zaak en naar de wetten des lands, aan instructiën gebonden, en vermochten niet zich willekeurig van ruggespraak te ontslaan. „Selon la constitution du royaume, le roi reconnaissait à ses sujets réunis en assemblées de bailliages le droit de délibérer sur la réforme des abus, d'exprimer leurs vœux sur les changemens que le temps avait rendus indispensables, de demander les lois et les institutions qu'ils croyaient utiles à la société. Ce sont ces droits de tous les Français que les députés aux états-généraux usurpèrent en se déclarant assemblée constituante; ils se sont ainsi, de leur propre autorité, substitués à leurs commettans; ils ont agi sans droit et sans mandat; ils ont fait ce que ferait un avocat qui, chargé de défendre les clauses d'un contrat, disposerait à son gré des droits, de la volonté, de la propriété de son client.”²⁾ Dit is waar; namelijk wanneer men de veranderde denkwijze voorbijziet; doch deze ongerechtigheid, deze aanmatiging, dit misbruik van vertrouwen was, getoetst aan den aard en den eisch der algemeen geworden begrippen, rechtmatig en gepast. Naar den algemeenen wil werd immers gezocht; er moest dus voor den afwezige een zaakwaarnemer zijn; wie beter dan zij in wier keus zich die wil aanvankelijk geopenbaard had! Deze zelfverheffing kwam overeen met de volksbegeerte naar eene nieuwe staatsregeling; het was eene overwinning op hen die de revolutie in haar wieg zouden hebben gesmoord. — De geheele richting der eeuw wees naar

¹⁾ „It is said that twenty-four millions ought to prevail over two hundred thousand. True; if the constitution of a kingdom be a problem of arithmetic. This sort of discourse does well enough with the lamp-post for its second: to men who *may* reason calmly, it is ridiculous.” V. 100.

²⁾ *Appel contre la division des opinions*, p. 5.

deze eenheid der vertegenwoordiging van het souvereine Volk. De gedaantewisseling der Stenden in eene nationale vergadering was dus overeenkomstig met de voorschriften eener theorie, naar wier aanvankelijke verwezenlijking sedert lang smachtend uitgezien werd. Het wanbedrijf werd, als plichtbetrachting, gepleegd. Was er vrijspraak noodig, ze werd met dankbare geestdrift verleend.

b. De constitutie van 1791. — Deze in beginsel reeds democratische staatsvorm werd doorgedreven tegen den zin van zeer velen, voor wie, leerlingen van Montesquieu, overneming van de Engelsche staatsregeling, en vooral een *Hoogerhuis* en het *veto* des konings plechtanker scheen. De schriften van Necker en van zijne dochter zouden, indien geestrijkheid der voordracht het niet belette, vervelend worden om de gedurige herhaling dezer jammerklacht. „Quelle différence,” schrijft Necker, „je l’ai dit, je le redirai, puisque j’y pense toujours; quelle différence, si, au lieu de laisser errer et divaguer sans fin tant de parleurs politiques, tant de commençans, tant de novices, on eût chargé un simple Greffier de monter à la Tribune, et d’y lire d’une voix de Stentor, la Constitution Britannique. ¹⁾ On eût ouvert ensuite la discussion sur les diverses modifications que cette Constitution pouvoit exiger, et en elle même, et dans son application à la France.” ²⁾ In die dagen althans was al wat naar dergelijk plan geleek onuitvoerbaar. „Les chefs de ce parti auraient voulu faire la révolution par accommodement, et introduire en France un gouvernement représentatif tout fait, celui d’Angleterre.... Ce qu’ils ne voyaient pas c’était le peu d’à-propos de leurs idées dans un moment de passions exclusives. La lutte était commencée, la lutte qui devait faire triompher un système, et non amener un arrangement.” ³⁾ Nabootsing zou weinig hebben

¹⁾ [De wensch naar zoodanige *praelecture* bewijst niet dat de Fransche anglomanen eene diepe studie van het Engelsche staatsrecht hadden gemaakt. Deze voorlezing (waarschijnlijk van de geheele reeks der antecedenten sedert eeuwen her!) zou inderdaad een onbegonnen werk zijn geweest.]

²⁾ *De la Révol. Fr.* II, 109. ³⁾ Mignet, *Histoire de la révolution.* II, 109.

gebaat. De vorm is niet het wezen, en de schors is de kern niet. Ook was dergelijk een vorm, aan het samenstel der eeuwen ontleend, ter belichaming van den revolutiegeest ongeschikt. Ik prijs de staatsregeling van 1791 niet; ellendig broddelwerk, politiek onding; een aantal artikels zijn niets dan waarborgen van onuitvoerlijkheid. Doch zij is getrouwer afdruksel der theorie dan al wat Necker en zijne vrienden uit Engeland zouden hebben overgenomen. Haar eenvoud „een koning uitvoerder van den volkswil” had de voorkeur: „un peuple qui déclare sa volonté, un roi qui l'exécute, paraissait la seule forme légitime de Gouvernement.” ¹⁾ Ongerijmd was verbreking der volkseenheid, door eene kamer van aristocraten! Ongerijmd het *sic volo, sic jubeo* der oppermachtige natie, aan het *veto*, aan den ambtenaar-koning te onderwerpen! „Il était ridicule, en effet, en reconnaissant la souveraineté nationale, de vouloir lui opposer la volonté unique du roi.” ²⁾

c. *De stichting van het Gemeenebest.* — De staatsregeling, de *democratie royale* van 1791, meer revolutionair dan de mislukte nabootsing van den Engelschen staatsvorm, was echter, in haar stoutmoedigheid, nog veel te schroomvallig. „Conserver le roi et le dépouiller de ses prérogatives nécessaires, était le parti le plus absurde et le plus condamnable de tous.” ³⁾ Er was geen koningschap meer. „*La nation veut, le roi fait*: les esprits ne sortaient pas de ces élémens simples, et ils croyaient vouloir la monarchie, parce qu'ils laissaient un roi comme

¹⁾ Thiers, I. 114.

²⁾ [Deze ommekeer der verhouding, deze *onderdanigheid* van het koningschap was conform met de theorie. — „Es ist durch diese Verfassung von 1791 die Lehre Rousseau's im wesentlichen verwirklicht.” Stahl, III. 363. — Diejenigen welche die Monarchie überhaupt noch wollen, müssen doch zum allerwenigsten das von ihr wollen, dasz eine selbständige Macht da sei gegen Uebersturz der Volksvertretung.” *Die Revolution und die constitut. Monarchie*, S. 41. — Naar de leer der Volkssouvereiniteit moet »der Staatsorganismus so eingerichtet sein dasz die numerische Mehrheit überall unfehlbar ihren Willen durchsetze.” S. 81.]

³⁾ M_m^e de Stael, I. 316. — *Absurde*; daarom is, wat ze elders schrijft, zeer onjuist: „L'assemblée législative renversait la monarchie avec des *sophismes*.” II. 42.

exécuteur des volontés nationales. La monarchie réelle, telle qu'elle existe même dans les états réputés libres, est la domination d'un seul, à laquelle on met des bornes au moyen du concours national. . . . Mais dès l'instant que la nation peut ordonner tout ce qu'elle veut, sans que le roi puisse s'y opposer par le *veto*, le roi n'est plus qu'un magistrat. C'est alors la république avec un consul, au lieu de plusieurs." ¹⁾ „Il y avait", zoo als Mme de Stael het uitdrukt, „une république plus un roi." — „La république était dans les opinions sans y être nommée, et on était républicain sans le croire." ²⁾ Aldus ontstond de vraag: waartoe een koning? Welk nut is er te wachten van een kostbaren, naar de wenken der volksvergadering bewegelijken, automaat? Is er eene civiele lijst noodig ter bezoldiging van een griffier? Waartoe langer aan een machtelloozen vorst eene hulde die, getoetst aan de zuivere theorie, ergernis wordt? Geen overblijfsel van vroegere tyrannie, al ware het slechts in naam, worde geduld! — Afkondiging der Republiek, wel verre van plotselinge ommekeer, was dus slechts ééne schrede verder op de revolutiebaan. Het was een optreden van de ware firma, met terzijdestelling van den *prêtenom*. Sinds lang reeds was de republiek er; zij voerde den scepter ook in het vorstelijk paleis; de koninklijke vlag was nog niet naar beneden gehaald. Dit is op 10 Aug. 1792 geschied.

d. Het doodvonnis van den Koning. — Velen, wier geweten niet door het brandijzer der revolutionaire sophismen toegeschroeid was, zouden gaarne het slachtoffer hebben gered; zij hadden van koningsmoord afschuw. Doch, naar revolutionaire zienswijze, zou in de uitkomst van het ontzaglijke rechtsgeding blijken of de omwenteling was wettelooze opstand, willekeurig wijzigen van den staatsvorm, of wettige vernietiging van onderdrukking en geweld, in naam der beleedigde mensch-

¹⁾ Thiers, p. 114.

²⁾ Thiers. — [»Pétion, dans sa réponse à Robespierre, déclare que, lorsqu'on entreprit l'insurrection du 10 août 1792, il n'y avait que cinq hommes en France qui voulussent la république." De Barante, *Hist. de la Convention*, I. 209.]

heid. De straf des konings zou bekrachtiging zijn der philosophische spreuk: „C'est un crime de régner.” Wierd de koning vrijgesproken, dan werd de republiek schuldig verklaard. Robespierre had gelijk: „Louis ne peut être jugé; il est déjà condamné; il est condamné, ou la république n'est point absoute.” ¹⁾ Dit begreep men; met de kroon moest het hoofd van den kroondrager vallen. Voorzeker 21 Januari 1793 zou onder de hooge feestdagen der omwenteling worden geteld!

e. De val der Girondijnen. — Wellicht heeft men hun talenten en voorzeker hun karakter en hunne bedrijven te zeer geroemd; hunne daden zijn grootendeels wandaden geweest. Vooral mag het medelijden niet doen vergeten dat, naar den maatstaf welken zij, zoolang het hun goed dacht, zoolang het hun goed was, hadden gebruikt, de Jacobijn gelijk had. Zij begeerden dat het democratisch beginsel niet lager zou afdalen dan den burgerstand. Vanwaar eene beperking, welke naar eigenbaat geleek? Waarom aan eenig deel der bevolking het deelgenootschap geweigerd eener politieke bevoegdheid, waarop het gepeupel, evenzeer als de middelklasse, aanspraak en recht had? „Ce parti ne fut dans la révolution qu'un parti de passage de la classe moyenne à la multitude.” ²⁾ Niet geheel onjuist is wat Buonarotti schrijft: „En général les Girondins ne voulaient pas de l'ancien régime dans toute sa laideur; mais ils ne voulaient pas non plus que le nouveau allât jusqu'à les confondre avec ce qu'ils appelaient le bas peuple, et les

¹⁾ [»Robespierre may have been sincere in voting the death of the king ... Confessing that the death of the king was not a question of law, but of state policy, which required his death.” Croker, p. 363.]

²⁾ Mignet, I. 218. [Lamartine heeft deze partij geïdealiseerd. »Hij zong den moed, den kamp, den dood der Girondijnen.” Een correctief van dit heldendicht of monsterpamflet levert de volgende meer historische karakterteekening door Croker: »Indeed, of all the actors in the whole tragedy of the revolution, there are none whom we regard with so much scorn as the selfish, cruel, cowardly, and imbecile faction of the Gironde. They never exhibited any energy but against the vanquished — nor any touch of humanity till they themselves were in danger. A timid flock of praters and intriguers, weathercocks and trimmers, who were base enough to arrogate the merits of crimes which they had not committed, and who skulked and cowered under the storm they had raised.” p. 352.]

dépouillât de cette supériorité qui leur était si profitable. Que la France fût gouvernée monarchiquement ou républicainement, ils ne s'en inquiétaient guère, pourvu qu'eux et les leurs demeurassent les possesseurs et les dispensateurs des faveurs qui émanent de la puissance et que la souveraineté du peuple ne fût, en réalité, qu'un mot heureusement inventé, pour mieux assurer la soumission et l'obéissance du public aux lois par eux imaginées et exécutées." ¹⁾

Er is dus in de *stellingen* welke de overhand gehad hebben, geen afwijking, geen overdrijving, geen bloote opvolging, zonder eenheid van beginsel en strekking; maar wel eene benadering, telkens meer, van het doel der wijsbegeerte in het staatsrecht; deelgenootschap van allen aan een bestuur welks goedvinden voor algemeenen wil geldt.

Evenmin was er buitensporigheid in de *middelen* waarvan men zich, ter doordrijving bediend heeft. Noch in den *aard*, noch in de *wijs* waarop ze gebruikt zijn.

De *aard* der middelen. — De Revolutie heeft telkens, *a.* een revolutionair alvermogen georganiseerd; *b.* uitsluiting van andersdenkenden gewild en, *c.* waar ze door *l'ordre légal* werd belemmerd, zich van elken band, ook der eigen wetten en

¹⁾ *Conspiration de Babeuf*, I. 20. [Ook Von Sybel schrijft: »Ungebundenheit der Einzelnen und Gewaltthätigkeit der Massen, Nichtbeachtung des Rechtes und Beseitigung des Eigenthums, Emancipation des Fleisches und Herabwürdigung der Religion. in all diesen Bestrebungen stimmen die Girondisten mit Robespierre und Marat überein.... Sie bleiben in diesen Richtungen genau so lange, bis sie durch die Dolche, welche sie gegen das Königthum in Bewegung gesetzt, das eigene Leben bedroht sehen; dann sind sie mit einem Schlage verwandelt, kämpfen für Ordnung, Gesetz und Eigenthum, und gehen zu Grunde, weil sie auf einem ihnen so fremden Boden sich nicht zu bewegen wissen, und der Anarchie durch ihre frühere Thaten selbst die Dämme abgetragen haben." I. 324. — Dat de schrijver er op laat volgen: »Sie erlagen nicht der logischen Stärke ihrer Gegner," is mij onverklaarbaar, al voegt hij er bij: »sondern der sittlichen Consequenz ihres eigenen Unrechts, in dessen Folgen sie unwiderruflich verstrickt waren." Immers is het juist deze *sittliche Consequenz*, die in de *volte-face* namens de *logica*, niet-ontvankelijk maakt. — »La Gironde était véritablement contre-révolutionnaire, suivant les termes de sa propre logique. C'est ce défaut de position qui l'a perdue." Nodier, *Souvenirs*, p. 121.

staatsregelingen, ontslagen geacht. — Aldus was er, geen onttrekking, maar onderwerping aan het beginsel; geen *anomalie*, maar *analogie*.

a. De staat was ontbonden. De nieuwe staat, doorsneden in departementen en gemeenten, werd van boven af beheerd. Het land werd met volksvergaderingen of clubs overdekt, wier middenpunt, gelijk van het algemeen bestuur zelf, de hoofdstad Parijs was. Uit dit centrum werd het staatslichaam, naar den wenk van hen die aldaar de overhand hadden, in beweging gezet. Er was dus in de hoogste mate *centralisatie*. Met haar eigenaardig raderwerk; „une assemblée souveraine, un pouvoir exécutif dépendant de cette assemblée, une administration fortement organisée, un personnel innombrable nourri et entretenu par la France, et une capitale qui recèle dans son immense population des instruments intelligens ou aveugles, pour préparer par des journaux et accomplir par *des journées* tout ce qui est nécessaire au maintien de la domination.”¹⁾ Deze centraliseerende almacht komt, in aard en onbeperktheid, met de revolutie-leer overeen²⁾; is er onafscheidelijk van; het eenige middel in een uitgestrekt land, ter constateering en uitvoering van wat algemeene wil is of heet.

b. De vastheid van dergelijk *ordre légal* steunt op uitsluiting van allen die zich niet vereenigen met het beginsel. Begrijpelijk is de klacht over dit exclusivisme. „Les droits n'avaient de valeur que pour les méchans, ils n'étaient que des abstractions pour les bons, puisque la première condition attachée à la jouissance de ces droits était de ne s'en servir que pour le mal; aussi, bien qu'elle eût déclaré que la presse était libre,

¹⁾ *Appel*, p. 9.

²⁾ Van het revolutionair gezag in 't algemeen geldt wat Burke van de *Assemblée Constituante* schrijft: »The power of the British house of commons, direct or indirect, is indeed great. — The power, however, of the house of commons, when least diminished, is as a drop of water in the ocean, compared to that residing in a settled majority of your national assembly. That assembly, since the destruction of the orders, has no fundamental law, no strict convention, no respected usage to restrain it. — No thing in heaven or upon earth can serve as a control on them.” V. 97.

quiconque eût écrit pour la défense de l'ordre et de la vérité aurait subi la mort sans procès; bien qu'elle eût proclamé le respect des personnes et des propriétés, les propriétés et les personnes éprouvaient les atteintes de ses lois et les attentats de ses sicaires; bien qu'elle eût établi en maxime l'indépendance des tribunaux, elle avait dans les rues des tribunaux supérieurs, qui eussent condamné et exécuté eux-mêmes les magistrats qui auraient jugé selon la justice. Bien qu'elle eût institué des administrations municipales et départementales, qui devaient être nommées par la généralité des citoyens, les vrais citoyens n'approchèrent point de ces élections qui devinrent le partage des révolutionnaires, en sorte que toutes ces proclamations de droits, toutes ces institutions établies au nom de la liberté, ne servirent qu'à favoriser l'organisation d'une puissance monstrueuse, à multiplier partout les agens de sa tyrannie, à concentrer le pouvoir suprême dans les hommes dévoués à sa cause, et à consommer l'esclavage de la France. C'est que la liberté n'est pas une théorie, elle est un fait: la sécurité est indispensable à l'exercice des droits des citoyens; la première condition de cette sécurité est dans les principes, dans l'esprit d'ordre et de justice, dans le caractère moral du gouvernement, sous la surveillance duquel ces droits peuvent s'exercer. On ne descend pas dans l'arène contre des ennemis félons quand les juges du camp sont leurs complices." — Buiten eenigen twijfel kon dit met de algemeenschap der plechtig afgekondigde rechten niet overeen worden gebracht; doch, voor als nog, was deze onrechtvaardigheid onmisbaar. „Summum jus summa injuria." Verlangt men de zegepraal van de revolutionaire vrijheid, dan geve men geene wapens aan hen door wie het oorlogstuig tegen deze vrijheid zou worden gebruikt. ¹⁾ De revolutie kan het heil der menschheid enkel door het *intermezzo* eener onverdraagzaamheid, die naar volledige verdraag-

¹⁾ [Ook hier te lande in 1795 maakten de *patriotten* alleen het stemgerechtigde volk uit. — Met den geest der revolutie kunnen zij alleen die ze lief hebben, bezielde zijn. Aldus is het, op dit politiek terrein, eene spreuk van volkomen juistheid: „Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis."]

zaamheid den weg baant, bewerken; zij hecht dus haar zegel aan dit systema van uitzondering, waardoor de vrijheid privilegie en de tegenpartij weerloos slachtoffer wordt.

c. Ondanks de centralisatie en haar machtige werking, ondanks het exceptioneele, waardoor de natie binnen den kring der revolutie-gezinden beperkt werd, heeft de revolutie telkens in haar eigen staatsregelingen hinderpalen ontmoet. De staats-machine, hoe voortreffelijk, kon echter door kwalijkgezinden worden verlamd, of zelfs tot een verkeerde strekking misbruikt. Dan mocht er bij het centraal bewind geenerlei schroomvalligheid zijn; geen ontrouw en verraad aan de groote zaak, zelfs niet uit overdreven nauwgezetheid, worden gepleegd. Dan was de aanwending van *coups d'État*, van buitengewone en extra-legale maatregelen, aan de orde van den dag. Was dit verzaking van beginsels? Integendeel. Bij een beroep op het hoogste beginsel, naleving van het welzijn van den staat en behoud der Omwenteling, werd elke schijnbare onregelmatigheid, waardoor het trouwelooze of weifelende bewind omvergeworpen werd, als geoorloofd, als plichtmatig, als prijsenswaardig begroet.

En nu de *wijs* waarop deze middelen worden gebruikt. Uit het oogpunt der leer is, ook hier wederom, elk verwijt onbillijk en ongepast. Immers de uitgestrektheid der veerkracht kent geen maatstaf dan de uitgestrektheid der behoefte; het is dus om convenientie te doen, om een subjectief gevoelen; om eene conscientievraag, waarbij verstand en hart niets te beantwoorden heeft dan dit: of, naar innige overtuiging, welke niemand kent dan de dader zelf, de daad die hij voor heeft, noodig of nuttig in het belang der omwenteling zij. Al zijn de revolutionairen doorgaans in vijandschap tegen de Jesuïten, er is geen erger en vollediger jesuïtisme dan uit het revolutionair beginsel ontspruit. De verontschuldiging, de rechtvaardiging, de heiliging van elk middel ligt in *het welzijn van den staat*; waar dit tot drijfveer en richtsnoer verstrekt, wordt het onrecht recht en brengt men, uit plichtbesef, aan den afgod

waarheid en billijkheid en menschelijkheid ten offer.¹⁾ Aldus is de koelbloedigheid verklaarbaar waarmee de ergste gruwelen gepleegd zijn: de vastheid van overtuiging, de geestdrift waarmee de vooruitstrevende partij het vonnis der vernietiging over wat haar in den weg stond, uitsprak. Alles werd verdienstelijk en lofwaardig, in verband met den eisch der staatsburgerlijke idolatrie. Zoo werd koningsmoord, niet een rechtsgeding, maar een maatregel van nationale voorzienigheid. Robespierre sprak: „Il n'y a point ici de procès à faire; Louis n'est point un accusé, vous n'êtes point des juges, vous n'êtes et ne pouvez être que des hommes d'État. Vous n'avez point une sentence à rendre pour ou contre un homme, mais une mesure de salut public à prendre, un acte de providence nationale à exercer.”²⁾ Zoo was de vogelvrijverklaring der Girondijnen voor de eenheid van het bewind onmisbaar: „Avant le 31 mai le pouvoir était nulle part, ni dans le ministère, ni dans la commune, ni dans la convention. Il était naturel que le pouvoir se concentrât, dans une situation aussi extrême et au moment où l'on ressentait le besoin de l'unité et de la promptitude d'action.”³⁾ „Le peuple de Paris porta l'effroi dans l'âme des députés infidèles et les força à livrer à la justice nationale les chefs de leur complot. La liberté de la convention fut violée pour sauver celle du peuple; le pouvoir des mandataires fut comprimé pour faire respecter la souveraineté nationale dont la majorité d'entre eux se jouait impudemment.”⁴⁾ Zoo was de afgrijselijkheid eener in koelen bloede gepleegde slachting van honderden in de gevangenen het eenig behoedmiddel tegen contra-revolutionair overleg. Let op de gewaande verhevenheid van standpunt waaruit Buonarotti de vrij spraak verkondigt, de lofspraak, over deze moordenarijen

¹⁾ [»Il suffisoit de donner pour prétexte à toutes les violences *le salut public*. Les révolutionnaires n'étoient plus que les prêtres d'un dieu Moloch, appelé l'intérêt de tous, qui demandoit le sacrifice du bonheur de chacun.” Mme de Stael, II. 33, 147.]

²⁾ Mignet, I. 346.

³⁾ t. a. p. II. 27.

⁴⁾ *Conspiration de Babeuf*, I. 22.

op kolossale schaal. „De vrais républicains n'eussent pas tant déclamé contre ces exécutions terribles, mais irréparables des 2 et 3 septembre 1792, évidemment résolues dans l'intention d'affirmer la révolution, et suites déplorables des hostilités patentes et cachées des ennemis de la liberté, et des dangers graves et imminents dont le peuple français était alors menacé!” Zoo was het met de geheele reeks van maatregelen, waardoor men telkens aan wie scheen terug te deinzen voor de barbaarschheden der revolutionaire plichtsbetrachting, het heft uit de hand sloeg. Kon en mocht dit worden verzuimd? ¹⁾ „Les factions, sous les trois premières assemblées nationales, s'efforcèrent d'arrêter l'élan du peuple français vers son affranchissement total, et de fixer la révolution aux systèmes politiques qu'ils jugeaient les plus favorables à leurs passions ou les plus conformes à leurs doctrines. Elles nuisirent à l'établissement de la liberté, beaucoup plus que l'opposition ouverte des classes privilégiées, parcequ'elles trompèrent le peuple en empruntant le langage du patriotisme.” ²⁾

Maar, zegt iemand, van weerskanten werden telkens revolutionaire middelen gebruikt; vanwaar dat telkens de aanval op het bewind gelukt is? Omdat de aanvaller recht had; omdat hij consequent was op de lijn der onvoorwaardelijke toepassing van het algemeen erkend beginsel: omdat aan deze rechtzinnigen, zoolang zij voorwaarts streefden, de kracht der revolutionaire waarheid, op de weifelende ketters het overwicht gaf. De tegenstanders waren, door verloochening van eigen leer en gedrag zwak; de onverbiddelijke doordrijvers waren, om de aaneenschakeling der begrippen, sterk. Telkens was de numerieke minderheid tegen eene telkens aangroeiende meerderheid overmachtig. Van waar dit? Omdat die meerderheid, in haar verzet tegen de vreeselijkheden der praktijk (wegens haar wederrechtelijk opkomen tegen den eisch van het aangeboden beginsel) een soort van conscientie-bezwaar had. In den

¹⁾ t. a. p. I. 20.

²⁾ t. a. p. I. 8.

triumf van een somtijds onbeduidend aantal coryfeën was de voortduring eener algemeene aanhankelijkheid aan de revolutie-leer blijkbaar. Mme de Stael spreekt van „les crimes dont la nation s'est souillée:" ten onrechte; de natie had aan de misdaden der omwenteling geen schuld. ¹⁾ Het was een *laissez-faire* van hetgeen doorgaans tegen haar wil en dank geschied is. Wat kon de natie verrichten, in eenlingen verbrokkeld, in afdeelingen gerangschikt, en door organisatie aan banden gelegd! Met eene meerderheid van slechts 26 stemmen werd Lodewijk XVI gevonnist in eene vergadering van 721 leden, waar het votum voor de rechters zelven kwestie van leven en dood was. Zoo het beroep op het vrije volk vergund ware, een nationaal zegel zou niet aan het doodvonnis gehecht zijn. Afkeuring, afkeer van vele maatregelen der Conventie was nationaal; de tegenstand tegen onverbidde bloedgeierigheid bereikte somtijds eene hoogte waarop zegepraal gewis scheen. Vanwaar dat elke poging der welgezinden, der gematigden, der overgroote meerderheid, nutteloos bleef? Niet enkel om gemis van eenheid en samenwerking; bovenal om gebrek aan overtuiging van de deugdelijkheid der zaak waarvoor men in de bres sprong; er was heimelijke bewustheid dat men aldus aan eene theorie die men niet had afgezworen, ontrouw en schadelijk werd. ²⁾

Één ding, zegt men, kan niet ontkend worden; namelijk dat de stroom der omwenteling verder gegaan is dan aanvankelijk iemand had bedoeld. — „La révolution de 1789 avait voulu l'abolition de la féodalité, la réforme de notre état

¹⁾ Zie haar eigen getuigenis; hiervoor, blz. 273.

²⁾ [»Nichts ist sicherer als dasz die Revolutionäre (1792) nur eine *Minderheit* in der Nation bildeten." Von Sybel, I. 406. — Van de keuzen voor de Nationale Vergadering schrijft hij: »Es ist ein schlagender Beweis für die *thatsächliche Schwäche* der demokratischen Partei dasz sie bei den Wahlen in ganz *entschiedener Minderheit* blieb." I. 322. — Het zijn weinigen »welche die *willenlose* Masse der Abgeordneten wechselnd mit sich fort-reissen." Telkens was er bij die »*willenlose* Leuten" slechts »im besten Falle eine *schwächliche Defensive* en daartegenover »eine desto entschlossener Lust zum *Angriff*." S. 323. — Zie verder S. 423 en *passim*.]

social, la suppression des abus introduits sous un régime arbitraire, et la réduction du pouvoir absolu de la royauté, par l'intervention de la nation dans le Gouvernement. C'étaient là ses vœux véritables. Tout ce qui avait excédé cette limite, avait dépassé le but, et n'avait entraîné que des malheurs." ¹⁾ Niemand bijna heeft, in den beginne, heerschappij van het Jacobinisme, omkeering van den troon, verlaging van het vorstelijk gezag gewenscht; niemand aan staatsomkeering gedacht. — Dit erken ik. Men heeft in illusiën geleefd. — Vóór 1789 verzekerde het parlement van Parijs den koning dat hij van de bijeenroeping der Staten-Generaal niets had te vreezen dan een al te milden ijver wellicht in te gemoetkoming aan de behoeften van den troon. ²⁾ Eerst, bij de opening der Stenden, dacht men enkel aan wegneming van misbruiken, door onderling overleg. Daarna werd de constitutie van 1791 gerekend een werk dat den toets der eeuwen zou doorstaan; in de vergadering werd gezegd: „trois années de travaux ont détruit quatorze siècles d'abus, et ont préparé des siècles de bonheur." Zoo ging men, keer op keer, in zoete droomen vooruit. Zoo kwam men verder dan bij den aanvang iemand mogelijk zou hebben gedacht. ³⁾ — Men is afgeweken van het voorgestelde doel. Dit erken ik: maar wat zeg ik, erkennen! ik beweer het, ik beroep mij op dit krachtigste bewijs in mijn betoog. Niet de wil der menschen, de kracht der beginselen heeft getriumfeerd. De mensch, al vleit hij zich over het *in zooverre* der beginselen meester te zijn, wordt tegen wil en dank medegesleept. Het jaar 1793 is gekomen, niet omdat de revolutionairen het voorzien of gewenscht hadden, maar omdat het in de ontwikkeling lag der begrippen wier zegepraal in 1789 beslist was.

¹⁾ Thiers, *Hist. du Consulat*, V. 88.

²⁾ »Your parliament of Paris told your king that in calling the states together, he had nothing to fear but the prodigal excess of their zeal in providing for the support of the throne." Burke, V. 86.

³⁾ [»On ne va jamais plus loin que quand on ne sait pas où l'on va," vaait dit admirablement Robespierre. Ch. Nodier, *Souvenirs*, p. 51.]

Nog heb ik niets van het *Schrikbewind* gezegd. Ik bespaar voor afzonderlijke beschouwing het tafereel van een tijdsbestek waarin onder menigvuldigheid der vormen (*variis modis atrociter fit*) de dood het eenig regeeringsmiddel was. Nergens levert de ijselijkheid van de praktijk, ter veroordeeling van de theorie, een zoo verpletterend bewijs. Doch ook hier vooral verschanst men zich achter vermeende buitensporigheid en overdrijving; alsof niet bij uitnemendheid deze episode eener nauwelijks ooit geëvenaarde onmenschelijkheid getrouwe voortzetting geweest ware van het stelselmatige experiment. Laat mij nu doen zien dat het laatste bedrijf met het gansche treurspel in gruweldaden homogeen was; dat het, wel verre van een wan-klank, veeleer, in deze harmonie der hel, een zuiver accoord en eene waardige *finale* gevormd heeft.¹⁾

¹⁾ [Het schrikbewind kan gerekend worden een aanvang te nemen met de nederlaag der Girondijnen (1 Juni 1793), waardoor Robespierre over-machtig en weldra (27 Juli) in *le Comité du Salut Public* gebracht werd. — "It is true that the whole revolution was a system of Terror, to which Robespierre contributed no small share, but we are now speaking only of that period in which it began to assume that character of *systematic and organised cruelty* which is commonly, and justly we believe, attributed to his individual temper and influence." Croker, p. 372.]

XIII.

SCHRIKBEWIND.

Nog blijft ons ééne periode der revolutionaire ontwikkeling ter beschouwing over; de laatste, de vreeselijkste, de leerrijkste; waarvan de naam reeds het merk levert van de afschuwelijke regeeringstaktiek of eigenaardig staatsrecht, het *Schrikbewind*. Ik behoef u niet, van den val der Girondijnen tot den val van Robespierre, van 1 Juni 1793 tot 27 Juli 1794, deze politieke hellevaart te schetsen. „Il semble qu'on descende comme le Dante de cercle en cercle jusqu'au plus bas des enfers.”¹⁾ Voor mijn doel zal het genoeg zijn, wanneer ik dit ééne duidelijk maak; namelijk dat gij hier geen exceptioneel tijdvak en geen exceptioneele menschen, maar het *nec plus ultra* der practische ontplooiing van een valsch beginsel aanschouwt.

Het smalen op het Schrikbewind, alsof het zonder verband ware tot wat voorafging, dergelijk een verontwaardiging zelfs bij geestverwanten en wegbereiders, is verklaarbaar enkel uit de verblindheid der revolutionairen omtrent de gevolgen hunner eigen dogmatiek. Sedert 1789 waren alle regeerende partijen eigenlijk schakeeringen slechts van dezelfde partij. Elke schakeering, elke *nuance* der zelfde kleur zag telkens in wie haar

¹⁾ Mme de Stael, II. 118.

verdrong, vijanden die haar werk verstoorden, en niet, leerlingen en navolgers, thans op hun beurt leidslieden geworden, door wie, met vaster tred, de taak overgenomen werd. Men dacht gematigd te worden, wanneer men inconsequent en machteloos werd. Men ergerde zich over de gevolgtrekking van wat men zooeven zelf gepredikt, en over de uitkomst van wat men zooeven zelf verricht had. Dit was de verhouding der Anglomanen tot de Constitutioneelen; van deze tot de Girondijnen, van deze tot de Jacobijnen. Dit werd weldra de verhouding van allen, tot de laatstgekomene fractie die, steeds in dezelfde richting verder ging dan allen. Door den stroom dien zij gemeend hadden te kunnen leiden, overweldigd, vergaten ze bijkans onderlingen haat, om vijandschap en verontwaardiging en afkeer, vooral ook om verantwoordelijkheid op de terroristen over te brengen. Onheilen en gruwelen waren veroorzaakt, omdat, zeide men, de terroristen den weg verlaten hadden dien men tot dusver gevolgd had. Het tegendeel is waar. De beginsels waren dezelfde welke, ik zeg niet enkel de Girondijnen, maar die, veel vroeger reeds, de Constitutioneelen, Mirabeau, Necker, Turgot, ja de goedhartige koning zelf, in welgemeenden hervormingsijver, als richtsnoer hadden erkend. Ten voorbeelde neem ik de leus, ook en vooral van het Schrikbewind; onvoorwaardelijke behartiging van het algemeene welzijn. Mme de Stael wil somtijds in deze vlag den stelregel alleen der mannen van 1793 zien. „L'arbitraire sans bornes était leur doctrine; il leur suffisait de donner pour prétexte à toutes les violences le nom propre de leur gouvernement, *le salut public*: funeste expression, qui renferme le sacrifice de la morale à ce qu'on est convenu d'appeller l'intérêt de l'état, c'est-à-dire, aux passions de ceux qui gouvernent!”¹⁾ Maar die regel was niet nieuw; was van den beginne af regel voor allen, ook voor hen die zij verontschuldigt, prijst, verheerlijkt; ook voor Necker, ook voor Mme de Stael zelve. Elke redeneering was op dezen regel, op staatsvergoding, gebouwd.

¹⁾ II. 145.

Ik zoek naar geen voorbeelden, waar alles voorbeeld en er bijkans geene uitzondering was. Vóór 1789, toen menigeen, in de theorie nog niet doorkneed, tegen opheffing van eigendomsrechten opzag, zeide reeds Turgot, ter doordrijving van wat hem oorbaar dacht: „dergelijke vragen hebben tot een hooger orde van zaken betrekking: het geldt hier de rechten der natuur en het welzijn van het algemeen.” In 1790, zeide Camille Desmoulins, „qui avait l'âme douce et tendre,” (eene zachte en teedere ziel, volgens Mignet) ¹⁾ dat er geen rust wezen zou, eer men in de 83 departementen de aristocraten (namelijk elk die niet even ver als hij zelf ging) aan den lantaarnpaal opgeknoopt had; hun zou geen onrecht geschieden, vermits zij tegen het onvervreembare recht der natie op zelfregeering ²⁾ in opstand waren geraakt. Algemeen welzijn, recht der natie, behoud der republiek en der omwenteling waren steeds de drijfveeren door welke de gang van het raderwerk der verdelgung verhaast werd. — Er was gelijkheid van *beginsels*; was er in de *handelingen* verschil? Wanneer men van het schrikbewind gewag maakt, is het somwijlen, alsof er te voren een wandelen enkel op het pad van onschuld en menschlievendheid geweest was. Dit is het getuigenis niet der waarheid. Er was gestadige opklimming eener; noem het dweepzieke onverbiddelijkheid of voor niets terugdeinzende boosheid. Op den eersten trap reeds had men eene vroeger ongekende hoogte van geweldenarij bereikt; er is voor de Girondijnen geen krans te vlechten, omdat zij theoristen van nog feller praktijk, de Jacobijnen, tot opvolgers gehad hebben. ³⁾ Necker schrijft dat niemand in de Girondijnen toekomstige tegenstanders van wandaden zou vermoed hebben „lorsque la plupart d'entr'eux, membres de l'Assemblée Législative, provoquaient la journée du 20 juin, la journée du 10 août et la déchéance du Roi; lorsqu'ils cherchaient à tromper le Peuple, lorsqu'ils

¹⁾ II. 38.

²⁾ [Tegen, zoo als Ch. Nodier het uitdrukt, *le principe accablant de la souveraineté du peuple.* *Souvenirs*, p. 121.]

³⁾ Hierboven, blz. 286.

préparaient son aveugle fureur, lorsqu'ils poursuivaient à outrance les émigrés et les prêtres, et lorsqu'ils montrèrent tant d'indulgence pour les inventeurs de la glacière d'Avignon et pour le célèbre Jourdan, le plus grand scélérat de ce tems-là." ¹⁾ De hooggeroemde Roland was zoo roemwaardig niet, toen hij in 1792 aan de barbaarsheid der septembri-zeurs de verzachtende benaming van *excès*, *effervescence*, *agitation* gaf. „Les Girondins étaient presque tous distingués par leurs talents, et ils se trouvaient (en 1793) à la tête du parti le plus sage, le plus éloigné des mesures violentes et tyranniques; mais en grande partie ils étaient ces mêmes Députés, qui, dans l'Assemblée Législative, en possession du crédit populaire, avaient renversé la Constitution monarchique de 1791. Ils avaient préparé, décidé la journée du 10 août et les précédentes. Chose remarquable, très-remarquable dans l'ordre moral; ils succombèrent en 1793 sous les mêmes coups et par les mêmes manoeuvres, les mêmes armes offensives dont ils avaient fait usage en 1792 pour perdre Louis XVI et pour déterminer sa déchéance." ²⁾ Wat Necker van hen zegt, geldt ook van de geheele reeks der overwonnelingen, in de niet-ontvankelijkheid ter zake van hun beklag: „L'échelle montante des forfaits et des crimes émanés de la révolution a établi des reproches graduels qui se sont métamorphosés en mérites de comparaison, et la plupart de ces mérites, s'ils eussent été seuls et sans parallèle, n'auraient pu recueillir aucune louange, bien moins encore aucun tribut d'estime." ³⁾ — Chateaubriand merkt terecht op: „La Terreur commença par les assassinats privés et désordonnés de 1789, 1790, 1791, 1792, pour arriver aux assassinats publics et réguliers de 1793." ⁴⁾ De regelmatigheid in het misdrijfplegen is het sidderingwekkend kenmerk van het Schrikbewind. Voorwaar, het was geen tijd van volkomen regeeringloosheid. „Ce régime, qu'on appelait anarchie, était une dictature épouvantable." ⁵⁾ Wanorde en

¹⁾ II. 318.

²⁾ II. 321.

³⁾ t. a. p. II. 319.

⁴⁾ *Études historiques*, I. Préf.

⁵⁾ Mignet, II. 60. — [Jamais une autorité plus forte n'a régné sur la

weifeling te doen ophouden was het doel en het gevolg dezer afgrijselijke dictatuur. Les décenvirs furent les plus impitoyables, parcequ'ils furent les derniers." Zij wilden, niet een anderen weg opgaan, maar op denzelfden weg, tot aan het einde vooruitgaan. Één weg is er geweest, één met bloed geteekend spoor; zoo als Necker voorspeld had. „Ce sont des tâches de sang qui nous serviront de guides; et les trophées du crime, les autels dévoués aux furies, seront les pierres numéraires qui marqueront notre route." — De verontwaardiging moet, niet met den laatsten, maar met den eersten mijlpaal beginnen.

Gelijk men gaarne het Schrikbewind voorstelt als een onverklaarbaar verschijnsel, zoodat de afschuwelijkheid der omwenteling alleen uit een excentrieke beweging ontstaan is, even zoo beschrijft men de terroristen, als zedelijke wangedrochten. Het afgrijzen van personen strekt aldus tot vrijpraak der theorie.

Ik spreek niet van allen. De psychologie der omwenteling is in verscheidenheden rijk. Ellendelingen zijn er geweest, bij wie bloeddorst en eigenbaat den toon gaf, wien het minder om verwezenlijking van begrippen dan om botviering aan begeerlijkheden en driften te doen was, en op wie de naam van monster en van duivel in menschengedaante ten volle toepasselijk is; Collot d'Herbois, Carrier en menig ander. Velen ook heeft vrees om het slachtoffer van eigen oogluiking te zijn, *la peur*, tot wreedheid geleid; „il fallait être guillotiné ou guillotineur!"¹⁾ Wat men eerst om zelfbehoud en met weêrzin gedaan had, werd gewoonte, behoefte, ja zelfs verlustiging en genot. Zoo was het met Barrère, een der verachtelijkste onverlaten. „Barrère dont les discours habituels à la

France. — »C'est bien à tort qu'on a qualifié d'anarchie ce gouvernement." Mme de Stael: II. 121. — Het was de vrucht der wanbegrippen waarvan Guizot schrijft: »Ces rêveries et ces passions sociales ont toujours porté et porteront toujours, par tout où elles pénétreront, l'anarchie tyrannique au lieu de la liberté et le chaos au lieu du progrès." *Mémoires*, III. 97.]

¹⁾ Mignet, II. 51.

convention tendaient à lui déguiser sa servitude, était un des plus souples instruments du comité; il ne tenait au régime de la terreur ni par fanatisme, ni par cruauté. Ses mœurs étaient douces, sa vie privée irréprochable, et il avait une très grande modération d'esprit. Mais *il avait peur*; et, après avoir été royaliste constitutionnel avant le 10 août, républicain modéré avant le 31 mai, il était devenu le panégyriste et le co-partageant de la tyrannie décemvirale." ¹⁾ Zoo met een der gruwelijkste handlangers van het geweld, in wiens naam een zonderlinge ironie ligt, le Bon: „Jeune, d'un tempérament assez frêle, il était naturellement doux. Dans une première mission, il avait été humain; mais il reçut des reproches du comité, et il fut envoyé à Arras, avec l'ordre de s'y montrer un peu plus révolutionnaire. Pour n'être pas en arrière de la politique inexorable des comités, il se livra aux excès les plus inouïs: il mêla la débauche à l'extermination; il eut toujours en sa présence la guillotine qu'il appelait *sainte*, et fit sa compagnie de bourreau qu'il admettait à sa table." ²⁾ Om niet van barmhartigheid te worden verdacht, werd men moordziek. — Zoo was het evenwel niet met Danton, niet met Marat, niet met St. Just, niet met Robespierre; zoo was het met de voornaamste leidlieden van het Schrikbewind niet ³⁾.

Laat mij, *a.* eenige inlichtingen geven omtrent hun *karakter*, *b.* daaruit afleiden *het geheim hunner kracht*; *c.* bewijzen dat hun gedrag, naar revolutionairen maatstaf, *prijzenswaard* was; *d.* in *Robespierre* de verwantschap toonen der sofisten die de theorie verkondigd, met de geweldhebbers die ze ten uitvoer hebben gelegd.

a. Omtrent het *karakter* zal het genoeg zijn, zoo ik herinner dat boosaardigheid of begeerlijkheid niet hun eenige, zelfs niet hun voorname drijfveer geweest is.

¹⁾ II. 66.

²⁾ Mignet, II. 115.

³⁾ [„Les dogmes politiques, si ce nom peut convenir à de tels égaremens, régnoient alors et non les hommes." Mme de Stael, II. 142.]

Danton achtte geen middel ter voortzetting van de revolutie te sterk. „Audacieux, ardent, avide d'émotions et de plaisirs, il s'était jeté vivement dans la carrière des troubles et il dut briller surtout les jours de terreur. Prompt et positif, n'étant étonné ni par la difficulté ni par la nouveauté d'une situation extraordinaire, il savait juger les moyens nécessaires, et n'avait peur ni scrupule d'aucun. Il pensa qu'il devenait urgent de terminer les luttes de la monarchie et de la révolution, et il fit le 10 août. En présence des Prussiens, il pensa qu'il fallait contenir la France et l'engager dans le système de la révolution, il ordonna, dit-on, les journées horribles de septembre.”¹⁾ De overtuiging der plichtmatigheid en verdienstelijkheid zijner gruweldaden verliet hem niet, toen hij zelf, voor de revolutionaire rechtbank gebracht, straks ter dood zou worden geleid.²⁾ „Danton, dit le président, l'audace est le propre du crime; le calme est celui de l'innocence.” — „A ce mot Danton s'écrie: „L'audace individuelle est réprimable sans doute; mais cette audace nationale dont j'ai tant de fois donné l'exemple, dont j'ai tant de fois servi la liberté, est la plus méritoire de toutes les vertus. Cette audace est la mienne; c'est celle dont je fais ici usage pour la république contre les lâches qui m'accusent. Lorsque je me vois si basement calomnie, puis-je me contenir? Ce n'est pas d'un révolutionnaire comme moi qu'il faut attendre une défense fraude... les hommes de ma trempe sont inappréciables dans les révolutions... c'est sur leur front qu'est empreint le génie de la liberté.” — Treffend voorbeeld hoe men zich eene zedelijkheid *ad hoc*, waarbij de misdaad verdienstelijk wordt, gevormd had. Evenwel beoogde Danton wellicht meer democratische gelijkheid dan verwezenlijking van theorieën, waarin hij minder dan sommigen zijner medestanders ingewijd was. „Danton n'était qu'un chef politique, tandis que les autres étaient de véritables sectaires.”³⁾

Een *sectaire*, een dweper was inzonderheid *Marat*. — Ondanks de gemeenheid en woestheid waarmeê hij zich wendde

¹⁾ Thiers. IV. 169.

²⁾ t. a. p. II. 115.

³⁾ Thiers, VI. 361.

tot de heffe van het volk, werd hij door ééne gedachte, het drijven naar een volledig radicalisme, bezielde. Thiers schrijft: „Il est le plus étrange de cette époque si féconde en caractères. Jeté dans la carrière des sciences, il voulut renverser tous les systèmes; jeté dans les troubles politiques, il conçut tout d'abord une pensée affreuse, une pensée que les révolutions réalisent chaque jour, à mesure que leurs dangers s'accroissent, mais qu'elles ne s'avouent jamais, la destruction de tous leurs adversaires. Marat, voyant que, tout en les condamnant, la révolution n'en suivait pas moins ses conseils, que les hommes qu'il avait dénoncés étaient dépopularisés et immolés au jour qu'il avait prédit, se regarda comme le plus grand politique des temps modernes, fut saisi d'un orgueil et d'une audace extraordinaires, et resta toujours horrible pour ses adversaires, et au moins étrange pour ses amis eux-mêmes. Il finit par un accident aussi singulier que sa vie, et succomba au moment même où les chefs de la république, se concentrant pour former un gouvernement cruel et sombre, ne pouvaient plus s'accommoder d'un collègue maniaque, systématique et audacieux, qui aurait dérangé tous leurs plans par ses saillies.”¹⁾

Ik noemde ook den jeugdigen *St. Just*, die, 25 jaren oud, als geloofsverwant en werktuig naast Robespierre, naast den terroristischen Mahomet gestaan heeft. — Ook hier moet ik mij vergenoegen met u op de zeer juiste opmerking te doen letten; hij ging allen in stoutmoedigheid te boven, omdat hij allen in vastheid van overtuiging achter zich liet. „Il avait un visage régulier, à grands traits, d'une expression forte et mélancolique, un œil pénétrant et fixe; des cheveux noirs, plats et longs. Ses manières étaient froides, quoique son ame

¹⁾ [»Marat trägt nur die untersten Volksschichten auf seinem Herzen, was über den Proletariern steht, hat keinen Anspruch auf seine Sympathie, und selbst die Liebe für diese unterste Volksschicht erfüllt ihn weniger, als der Hasz gegen die höheren Schichten. Sein ganzes Streben ist nichts als Rache und nichts als Blutdurst.“ Stahl, *die gegenw. Parteien*, S. 186. — Iets meer nog was hij dan *un fou sanguinaire* et *un charlatan de place*, (de Barante, *Hist. de la Convention*, I. p. IX). Hij was *de verpersoonlijking der ochlocratie*.]

fut ardente. Simple dans ses habitudes, austère, sentencieux; il marchait sans hésitation à l'accomplissement de son système. A peine âgé de vingt-cinq ans, il se montrait le plus hardi des décemvirs, parcequ'il était *le plus convaincu* d'entr'eux. Passionné pour la république, il était infatigable dans les comités, intrépide dans ses missions aux armées, où il donnait l'exemple du courage, partageant les marches et les périls des soldats.... Sa politique le rendait plus redoutable encore que ses croyances populaires. Il avait beaucoup d'audace, de sang-froid, d'à-propos et de fermeté. Peu capable de pitié, il rédigeait ses mesures de salut public en formules, et mettait de suite les formules à exécution. La victoire, la proscription, la dictature, lui paraissaient-elles nécessaires, il les demandait aussitôt. A la différence de Robespierre, il était un véritable homme d'action." ¹⁾

Ik kom tot den leidsman bij uitnemendheid, de ziel van het Schrikbewind, ROBESPIERRE zelf. — Hij was, zegt men, een vloekwaardig instrument van den afgrond, schandvlek der menschheid, die eigenlijk den naam van mensch niet verdient. „Peut-être importe-t-il à l'honneur de l'humanité de le considérer comme un être hors de la nature, et avec lequel, même par l'étude et par l'observation, on ne peut avoir aucun rapport." ²⁾

Ons, die de eer der menschheid niet in verduistering der waarheid begeeren te zoeken, betaamt het geenszins, onder dergelijk voorgeven, een historisch onderzoek te schuwen. Toen het Terrorisme bezweek, beijverde vriend en vijand zich om het zeerst de verantwoordelijkheid en schuld op den eenigen Robespierre te leggen; ³⁾ maar, wat in veiliger tijd door een der voornaamste conventioneele gezegd werd: „procès jugé, mais non plaidé," is eene alleszins opmerkenswaardige wenk. Steeds was en bleef, om de herinnering aan *le régime de la*

¹⁾ Mignet, II. 63.

²⁾ Necker, II. 329.

³⁾ „The scapegoat of the Revolution." Croker, p. 399.]

Terreur, de indruk omtrent het hoofd der terroristen in hooge mate ongunstig; losbandig en zedeloos mensch, wreedten volksmenner, godloochenaar die, door vertooning van zedelijkheid en stoïcijnsche onverwrikbaarheid, zoowel als door schitterende talenten, den rang verkreeg welken misdaad, vereenigd met genie, in dagen van verwarring en van opgewondenheid der hartstochten, bereikt.

Geen enkele trek van dit portret gelijkt. Robespierre was niet een zedeloos mensch. Vergelijkenderwijs muntte hij door ingetogenheid uit. Zijne onbaatzuchtigheid was voorbeeldig. Hij werd te recht de onomkoopbare genoemd; de nalatenschap van den dictator beliep 460 franken.¹⁾ Hij geloofde aan de deugd, aan de onsterfelijkheid, aan God; hij was deïst. „Il était déiste, ainsi que St. Just. Or, être déiste et le dire tout haut, c'était être très-religieux pour ces temps-là.”²⁾ Er is geen grond om te onderstellen dat hij wreed van inborst geweest is. Hij bezat geene talenten waaruit zijne meerderheid en langdurige overmacht kan worden verklaard; niet vergelijkbaar met Mirabeau, in sommige opzichten wellicht beneden Danton. Lafhartig nam hij, in dreigend gevaar, de vlucht. Hij bezat geen uitstekende redenaars gave. Klein van gestalte, had hij in voorkomen, stem noch gelaat, niets dat ontzag kon verwekken.³⁾ En deze man, zonder buitengewone gaven, heeft zich tot eene hoogte van dwingelandij kunnen verheffen, waarvan de geschiedenis nauwelijks wederga kent! — „Robespierre était la plus grande renommée populaire d'alors; il était en quelque sorte le modérateur de la république et le dictateur de l'opinion.”⁴⁾ Onder republikeinsche vormen heeft hij een willekeur uitgeoefend,

¹⁾ *Conspiration de Babeuf*, I. 22.

²⁾ Cormenin, *Orateurs parlementaires*, p. 245.

³⁾ „Rien n'était écrit en caractères physiques sur cette puissance tout intérieure; il était le dernier mot de la révolution, mais personne ne pouvait le lire.” Lamartine. — Evenwel hebbe men van Robespierre ook niet te geringen dunk. „He must have been a man of considerable abilities, well educated, a tolerable writer, an effective speaker, and, at least a clever party tactician.” Croker, p. 306.]

⁴⁾ Mignet, II. 43.

zelfs onder oostersche alleenheerschings bijkans zonder voorbeeld. ¹⁾ Van waar dit?

Velen houden dit raadsel voor onoplosbaar. De hekeldichter Barthélémy zegt: „Après avoir lu et médité cent volumes sur lui, je n'ai jamais pu comprendre ni son pouvoir, ni sa popularité, ni le secret de son influence sur les masses. Il paraît qu'aux époques inexplicables il faut des moteurs inexplicables.” ²⁾ Voor velen is Robespierre onbegrijpelijk, vooral dewijl hun, om hem te begrijpen, vooraf een recht begrip van eigen dwaling ontbreekt. Laat mij beproeven of ik, met den sleutel welken zij missen, kan toonen waarin voor hem, voor St. Just, voor Marat, het geheim lag der kracht waaraan Frankrijk, willens onwillens, gehoorzaamheid betoond heeft.

b. De oplossing ligt in het geloof aan de revolutionaire theorie. Laat ons acht geven op de *oprechtheid* hunner overtuiging, op de *natuur* der leer, en op de *sympathie*, waarvan zij het voorwerp geweest is.

De *oprechtheid* der overtuiging zagen wij in Marat en St. Just. Zij is evenzeer bij Robespierre onmiskenbaar. Dit was den scherpen blik van Mirabeau niet ontgaan, die, toen er nog weinig op hem gelet werd, uitriep: „deze man gelooft alles wat hij zegt.” ³⁾ Niemand was minder huichelaar dan hij. Zeer ten onrechte noemt hem Mme de Stael *hypocrite*. „Il soutenait les thèses les plus absurdes avec un sang-froid qui avoit l'air de la conviction.” ⁴⁾ „Meer naar waarheid schrijft zij: Robespierre n'était ni plus habile ni plus éloquent que les autres; mais

¹⁾ [„The Terror grew in frightful intensity in a gradual and exact proportion to the increase of Robespierre's personal authority. We are aware of the fallacy in ordinary affairs of the argument *propter quia post*, but in this case the steps of Robespierre were followed so exactly and invariably by the stream of blood that we cannot relieve our mind from the conclusion that they must have been cause and consequence.” Croker, p. 373.]

²⁾ *Douze journées de la Révolution*.

³⁾ Wachsmuth, I. 159.

⁴⁾ II. 141.

son fanatisme politique avait un caractère de calme et d'austérité qui le faisait redouter de tous ses collègues. Il y avait quelque chose de mystérieux dans sa façon d'être, qui faisait planer une terreur inconnue au milieu de la terreur ostensible que le gouvernement proclamait." ¹⁾ Een trouw aan eigen overtuiging, welke hem ook voor de laatste en ergste gevolgtrekking, al zou hij alleen staan, ²⁾ niet terugdeinzen liet, een onbaatzuchtigheid die alleen op den triomf der leer zag, gaven hem natuurlijk overwicht op hen die halverwege bleven staan, en die zich vleiden aldus het terrorisme te kunnen stuiten, waarvan het grondbeginsel door hen beaamd werd. ³⁾ In de eerste vergadering, toen men allerlei proefnemingen op het tapijt bracht, kwam hij terstond met volkomen gelijkheid van politieke bevoegdheden te voorschijn, als alleen overeenkomstig met de rechten van den mensch. „Tous les citoyens, quels qu'ils soient, ont droit de prétendre à tous les degrés de représentation. Rien n'est plus conforme à votre déclaration de droits, devant laquelle tout privilège, toute distinction, toute exception, doivent disparaître. La constitution établit que la souveraineté réside dans le peuple, dans tous les individus du peuple. Chaque individu a donc droit de concourir à la loi par laquelle il est obligé, et à l'administration de la chose publique, qui est la sienne." Het geloof alleen gaf hem die

¹⁾ II. 140.

²⁾ [»Par son isolement même, il prouvait sa force et en conquérirait davantage sur les esprits indécis." Lamartine.]

³⁾ »Gerade sein fester und unerschütterlicher Glaube an die politische Theorie der Revolution, die Consequenz, welche ihn auch vor den äussersten und letzten Folgerungen aus seinen obersten Grundsätzen nicht zurückschrecken liess, und die antike Uneigennützigkeit seiner Ueberzeugung stellten ihn hoch über alle seine Gegner, und verschafften ihm ein natürliches Uebergewicht über die, welche auf halbem Wege stehen blieben und durch schwachmüthige Inconsequenz dem Terrorismus entgehen zu können glaubten, deren unentwickelten Keim ihre Principien in sich beschlossen." *Berliner Politisches Wochenblatt*, 1832. 99. En verder: »An Robespierre zeigt sich die grosse Wahrheit; dass im Laufe der Revolution auf die Dauer immer die consequenteste Parthei den Sieg über die minder consequente davon trägt, und das schneller oder langsamer *jeder* Grundsatz *alle* seine Früchte trägt."

veerkracht in woord en daad, waardoor men de overmacht boven hen die *weifelen*, omdat ze *twijfelen*, verkrijgt. Elke gewichtige gebeurtenis der omwenteling was eene schrede nader bij het punt, waarop hij van den aanvang af gestaan had; zoodat hij telkens won in aanzien en invloed, omdat telkens meer zijn systema de overhand kreeg. Toen men de hoogte zijner overtuiging bereikt had, werd hij de natuurlijke toongever der zegevierende partij: de gansche kracht van het radicalisme werd aan den boven allen uitstekenden radicaal dienstbaar. Zijn triumpf, door list en geweld bevorderd, werd niet enkel door list en geweld behaald; zij was het gevolg eener onverzettelijkheid en eenheid van strekking die, zelfs aan een persoon van middelmatige begaafdheid, boven allen de meerderheid gaf. ¹⁾ Zoo men dit *obstination* wil noemen, is de aanmerking van Mignet juist: „Il fut une preuve qu'au milieu des troubles civils ce n'est pas avec son esprit qu'on fait sa fortune politique, mais bien avec sa conduite, et que la médiocrité qui s'obstine est plus puissante que le génie qui s'interrompt.” ²⁾

Om den oorsprong en den aard der kracht van Robespierre en de zijnen te waardeeren, lette men op de *natuur der leer*. Zij hadden het leven gewijd aan eene wereldbeschouwing, volgens hen, niet enkel waar en goed en nuttig en zegenrijk, maar het eenige en onfeilbare middel om, spoedig en overal, het einde van ramp en onheil, het begin van onverstoorbaar geluk te bewerken. Wij weten hunne theorie. Dat de aarde, door alle tijden heen, een tooneel van ellende geweest is, ten gevolge van geweld en huichelarij; dat vorsten en priesters in verbond zijn getreden om de rampzalige volken naar lijf en ziel in den boei van overmacht en bijgeloof te knellen;

¹⁾ »So grosse Gerechtigkeit man der Aufrichtigkeit seiner Ueberzeugung widerfahren lassen mag, — dennoch fehlten ihm schlechthin alle Elemente zu einen grossen und aussergewöhnlichen Charakter.“ *Berl. Polit. Wochenbl.*, t. a. p.

²⁾ I. 323. [»Robespierre s'obstinait aux chimères, comme aux vérités.“ Lamartine.]

dat eene menschvernederende predikatie van bederf en onmacht het middel geweest is om, onder de vaan van recht en zedelijkheid, ten behoeve van weinigen, de menschheid in een kunstmatigen vorm te wringen, die alle vrije beweging en ontwikkeling belemmert. Van daar zooveel en zoo veelsoortig ongeluk en lijden; van daar overheersching en slavernij, rijkdom en armoede, onrust, twisten, oorlogen, tallooze smarten en wanbedrijven, uit wier aaneenschakeling de geschiedenis der wereld bestaat. Eene philosophische wedergeboorte uit deze jammerlijke verbastering zou, door haar koesterenden gloed, dezen toestand doen ophouden. Nu reeds was er een licht in de duisternis ontstoken: nu reeds waren in vergetelheid geraakte rechten wederom te voorschijn gebracht; de opvolging van de voorschriften der wijsbegeerte, en dit alleen, zou vernietiging van vooroordeel en tyrannie, vestiging van vrijheid, waarborg van welvaart, van overvloed, van ware beschaving en hooger levensgenot, ja, trapsgewijs, herschepping en volmaking van het menschelijk geslacht zijn. Nijd en twist zou worden gesmoord, het geluk van iedereen met het nut van allen overeenstemmen; er zou vrede wezen op aarde, waarheid, gerechtigheid, onderlinge liefde, gehoorzaamheid aan de voorschriften der natuur, niet door het beteugelen, maar door het bevredigen van begeerlijkheden en driften, wederkeerig hulpbetoon, broederschap; er zou in de plaats van rampzaligheid, zaligheid zijn. Thans kon geschieden wat in de tijden der onwetendheid niet mogelijk was. De gelegenheid was daar. In Frankrijk kon de grootsche taak worden aangevangen en voltooid. Welk een vooruitzicht! de weldoeners van het Vaderland, van Europa, van de wereld te zijn! de heerschappij eener leer te vestigen die, eenmaal geplant, onuitroeibare wortelen schieten en de volheid van haar weldaden aan de laatste nageslachten overbrengen zou! — Verplaatsen we ons in de gemoedsstemming waarin men zich verbeeldt het apostolaat van zoodanig evangelie ontvangen te hebben; eerst dan kunnen wij ons eenig denkbeeld vormen hoe de kracht der belijders door den inhoud der belijdenis, door hun geest-

drift, of laat mij het eigenlijke woord gebruiken, door hun geestdrijverij verhoogd werd. „Ils avaient au plus haut degré le fanatisme de certaines théories sociales.”¹⁾ Wij behoeven of behooren dit fanatisme niet voor uitzinnigheid te houden. Het was veeleer van opwinding vrij; het steunde, niet op bedwelming der hartstochten, maar op redeneering van het verstand; het was de ondergeschiktheid aan eene leer, wier logenachtige wereldherscheping men voor ontwijfelbaar aanzag; zoodat grootendeels uit het besef eener hogere roeping het zelfbehagen in het misdadig plegen, de koelbloedige onverbiddelijkheid der revolutionaire energie, ontstaan is.

Voor al moge we niet vergeten dat deze gemoedsstemming strookte met de algemeene denkwijze. De voordracht der theorie, als panacé der menschheid, als middel om de aarde in een *paradijs* te herscheppen, had men zich uit veelgelezene schriften, sedert bijkans een halve eeuw, eigen gemaakt.²⁾ Elk beroep op deze nieuwerwetsche wijsheid, ten gevolge der verloochening van de waarheid die uit God is, onwederlegbaar, vond weerklank in de harten; raakte eene teedere snaar, met de roersels van het gemoed in verband; gaf een schok waardoor iedereen geëlectriseerd werd. Men leefde in een voor de revolutie sympathetischen dampkring. Daarom was langen tijd zelfs het terrorisme onverwinbaar. Het Schrikbewind had gunsten voor duizenden ten lokaas; het hield duizenden door geweld in bedwang; maar vooral in de aantrekkelikheden der revolutionaire verwantschap, in de *Wahlverwantschaften* der ongeloofovertuiging, in de conscientie der logica, welke zijnen aanhangeren ter aanwuring, zijnen vijanden ter ontmoediging verstrekke, ligt de reden zijner onwederstaanbare kracht.

c. Ik heb mij den weg gebaad om de handelwijze van Robespierre en de zijnen in het ware licht te stellen. Als men

¹⁾ Mignet, II. 60.

²⁾ [„Nos pères en 1789 ont été condamnés à passer des perspectives du Paradis aux scènes de l'Enfer. Dieu nous garde de l'oublier!” Guizot.]

hun karakter en drijfveer in het oog houdt, eerst dan is men in de mogelijkheid ter verklaring van hun alvermogen en ter waardeering van hun gedrag. Zijn hier louter gruwelen, zonder eenheid van beginsel of oogmerk, dan is het betamelijk over deze ijselijkheden te zwijgen, en een verfoeielijke bladzijde der Historie, waaruit we geen voordeel kunnen trekken, over te slaan. Dit is zoo niet. Het gedrag dezer coryfeën was, zelfs in het meest afgrijselijke, getrouwe toepassing der revolutiebegrippen en, naar dien regel, *lofwaardig* gebruik van revolutionaire kracht.

Wanneer men zich verwachtingen eener gulden eeuw van menschendeugd en menschenheil voorspiegelt, zou dan niet een gloed van verontwaardiging oprijzen tegen hen wier wederstand de verwezenlijking van dergelijken zegen, het stuiten van onrecht en onheil belet? Zou niet, met vermeerdering der bezwaren, de toorn en verbittering tegen baatzuchtige onverlaten klimmen? Zou behoud en zege der omwenteling met hun bloed te duur worden betaald? Zou men zich niet telkens met de vraag geruststellen van Barnave: „leur sang était-il donc si pur?” Zou men in de lange reeks van zoogenaamde wandaden niet veeleer billijke straf zien; voorwaarde der overwinning, voorbijgaand en vergelijkenderwijs weinig beteekenend kwaad?

De wreedheid der revolutionaire dwepers noemt men voorbeeldeloos en ongehoord en met de neigingen van den menschelijken aanleg in strijd. Ik waag niet een blik te werpen in de diepste schuilhoeken van het bedorven hart. Ik onderzoek niet hoe ver de waardschatting van den aan zich zelf overgelaten mensch voor het leven van anderen gaat, waar eigen leven bedreigd, eigen wensch of eigen bedoeling gedwarsboomd of tegengewerkt wordt. Ingenomenheid met dwaalbegrippen, tot de gewichtigste onderwerpen voor hart en leven in betrekking, heeft, bij soortgelijke geestdrijverij, soortgelijk welbehagen en ijverig volharden in de boosheid ten gevolge gehad. Geen wonder, waar men, onbekend met het ware christelijke

geloof, ook de plicht van christelijke liefde en lijdzaamheid niet kent; zoodat men, onbewust van de belofte: „niet door kracht of geweld, maar door mijn Geest zal het geschieden, spreekt de Heer,” elk wapen goed acht ten dienste van de beginselen die men belijdt. In de keus der middelen geen onderscheid van goed en kwaad te erkennen, is het eigenaardig kenmerk, niet van het Jesuitisme, niet van het Jacobinisme, maar van elke dweperij. Zij streeft naar vernietiging van wat haar belemmert; zij kent geene wroeging; elk misdrijf is in de kroon van haar goede werken een parel te meer. Zoo heeft de valsche profeet, in naam van den eenigen God, verwoesting te vuur en te zwaard over de halve wereld gebracht. Zoo heeft Rome in koelen bloede, onder lofzang en gebed, de Protestanten vermoord. Wij sidderen, wanneer een Marat de slachtoffers der volkswraak bij tien- en honderdduizenden verlangt; ook de zestiende eeuw kent soortgelijke bloedkreet. De vermaarde Languet bracht aan roomsch-katholiken het schrikkelijke der straoefeningen om der religie wil onder het oog; maar, zegt hij, „zij antwoordden terstond dat men niemand behoort te sparen, wanneer het de openbare rust geldt; zoo twee of driemaal honderdduizend menschen wierden gedood, binnen dertig jaren zou dit verlies door de geboorten worden vergoed; ik huiverde er van.”¹⁾ — Gij bemerkt het, hier was zelfs geen kwalijk begrepen godsdienstijver, maar zucht naar vrede, orde en rust. En wilt gij van deze woede der rustgierigheid een voorbeeld naderbij; ik herinner mij dat, na 1830, menigeen, door wien de moed der Polen en de trouwhartigheid der Vendeërs en de zelfopoffering der Spaansche Carlisten geroemd werd, desniettemin, om de orde in Europa en het geldelijk crediet van Nederland, reikhalzend naar het bericht van hun volkomen ondergang uitzag. Om den afgrond der omwenteling te dempen, was men gereed

¹⁾ »Statim respondebant nemini esse parcendum, quando agitur de publica tranquillitate, et si ducenta aut trecenta millia hominum interficiantur intra triginta annos posse plures renasci. Cohorrescebam ad tales voces.” *Epistt. secretae*, I. 72.

er gansche bevolkingen in te zien werpen. — De mannen van het schrikbewind werden door vergelijkenderwijs edele beweegredenen geleid. Men heeft mij wel eens euvel geduid ¹⁾ dat ik een landsheer treuriger gedachtenisse, dat ik Filips II, om zijne roomsche wanbegrippen, uit liefde onbarmhartig genoemd heb. ²⁾ Evenwel het is zoo. Aldus was er, ook bij de revolutionairen, philanthropische onmenschelijkheid. Een hunner heden-daagsche lofredenaars zegt: „La conscience profonde qu'ils se dévouaient pour le triomphe de la morale universelle et pour la sainte cause de l'humanité, rendit nos pères capables de cette volonté de fer. Ils enseignèrent que tout devait être sacrifié à cette morale.” ³⁾ Wreedheid is niet altijd wreedaardigheid; strengheid is dikwerf onmisbaar. De heelmeeester moet eene vaste hand hebben ter genezing van de wond; vooral niet, uit onzinnig medelijden, een bedorven lid sparen, bedervend voor het gansche lichaam. Kortstondig en heilzaam is de smart. Zoo zou het met den pijnlijken overgang der omwentelingsperiode ook zijn. Robespierre zeide: „het is nog geen tijd om het goede te verrichten.” Later, later, later; eenmaal althans, zou het Fransche volk uitmunten door vereeniging van zachtmoedigheid en kracht; „par des mœurs douces, énergiques, sensibles et inexorables pour la tyrannie et l'injustice.” St. Just verblijdde zich nu reeds in opgetogenheid over de aannadering van den tijd waarop ieder ongestoord de vruchten van zijn akker zou genieten. „Il ajournait le bonheur de la France à l'époque où chacun, retiré au milieu de son arpent avec sa charrue, passerait doucement sa vie à le cultiver.” ⁴⁾

¹⁾ [Zie mijn *Antwoord aan Mr. M. C. van Hall*. (1844, blz. 70—140).]

²⁾ „Hors de l'Église de Rome il n'admettoit pas la possibilité du salut: donc il falloir contraindre à y entrer; il falloir sauver les âmes par le supplice du corps; il falloir être, en quelque sorte par charité, inexorable et cruel. Dès lors on ne sauroit être surpris, en examinant l'administration de ses États, de rencontrer partout des marques, disons mieux, des flots de sang, de ce sang innocent que rien n'efface.” *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I. (2e Éd.) p. 156*.

³⁾ Buchez by Wachsmuth, II. 302.

⁴⁾ [„On commence par une pastorale, on finit par des proscriptions.

Men zegt: zij waren geen regenten, maar anarchisten; staatslieden niet, maar beulen. Doch dan blijft de vraag: van waar dit? En de oplossing ligt voor de hand: het was om de onwrikbare nauwgezetheid hunner revolutionaire orthodoxie in leer en in praktijk.

De leerstellingen die men, en niet ten onrechte, anarchiek noemt, waren, van den beginne af, met algemeene goedkeuring, als waarheden van den eersten rang, uitgebazuind. Het verschil, bij zooveel overeenstemming was, dat de Jacobijnen begeerden, niet voor sommigen of velen, maar voor allen, voor het gansche volk, wat hun naaste voorgangers, de Girondijnen, enkel aan den middenstand, aan de gezeten burgerij, aan de *bourgeoisie*, en althans niet aan de *sans-culottes*, zouden hebben verleend. Zij meenden geen vrijheid te hebben om, waar het algemeene welzijn sprak, schroomvallig te zijn. De staatsregeling die zij ontwierpen, was in overeenstemming met hun belijdenis en beloften. „La loi constitutionnelle de 1793 établissait le pur régime de la multitude; non seulement elle reconnaissait le peuple comme la source de tous les pouvoirs, mais encore elle lui en déléguait l'exercice. Une souveraineté sans bornes; une mobilité extrême dans les magistratures; des élections immédiates auxquelles chacun concourait; des assemblées primaires qui se réunissaient sans convocation, à une époque fixe, qui nommaient les représentants et contrôlaient leurs actes; une assemblée nationale annuellement renouvelée, et qui n'était, à proprement parler, qu'un comité des assemblés primaires, telle était cette Constitution.” ¹⁾ Buonarotti

Aux mains de tous ces rêveurs il y a du sang. Ces hommes, victimes d'une fausse éducation, sont des fanatiques, et qui dit fanatiques dit bourreaux et martyrs. Ceux qui ne voient que les bourreaux font de ces gens d'abominables scélérats; ceux qui ne voient que les martyrs en font de grands hommes. De toute façon, c'est les placer trop bas ou trop haut. Que leur exemple nous serve, en nous apprenant où l'on va quand on prétend refaire le monde par la violence.” Laboulaye, *Hist. d. États-Unis*. III. 12.]

¹⁾ Mignet, II. 12.

schrijft: „la Constitution de 1793 ne répondit pas complètement aux vœux des amis de la liberté: on regrette d'y trouver les vieilles et désespérantes idées de la propriété.” Hij ontkent evenwel niet dat het toppunt der volkomenheid nagenoeg bereikt was. De Terroristen hadden tegenover de Girondijnen gelijk. „La Gironde était véritablement contre-révolutionnaire, suivant les termes de sa propre logique. C'est ce défaut de position qui l'a perdue. Les Montagnards sont de cruels logiciens, mais les Girondins sont des sophistes.” ¹⁾

Meer eigendunkelijk bewind is ondenkbaar, doch deze zoo-genaamde willekeur was stelselmatig gebruik der middelen die de revolutie aan de hand gaf: centralisatie, uitsluiting der tegenpartij, maatregelen van extra-legalen aard. ²⁾

Centralisatie. — Alle machten waren vereenigd in *le Comité de salut public*. Nooit was de naam van schrikbewind meer verdiend. Mignet beschrijft dit alvermogen der onbarmhartigheid aldus: „Ainsi fut créée cette puissance terrible, qui dévora d'abord les ennemis de la Montagne, qui dévora ensuite la Montagne et la Commune, et qui ne finit qu'en se dévorant elle-même. Le comité disposait de tout, sous le nom de la convention, qui lui servait d'instrument. C'était lui qui nommait et destituait les généraux, les ministres, les commissaires-représentants, les juges et les jurés; c'était lui qui frappait les factions; c'était lui qui avait l'initiative de toutes les mesures. Par ses commissaires, les armées et les généraux étaient sous sa dépendance, et il dirigeait d'une manière souveraine les départements; par la loi des suspects, il disposait de toutes les personnes; par le tribunal révolutionnaire, de toutes les existences; par les *réquisitions* et le *maximum*, de toutes les fortunes; par la convention effrayée, des décrets d'accusation contre ses propres membres. Enfin sa dictature avait pour appui la multitude qui délibérait dans les clubs, gouvernait dans les comités révolutionnaires, dont on payait

¹⁾ Ch. Nodier, *Souvenirs*, I. 122.

²⁾ Hierboven, blz. 288.

la coopération par un salaire journalier, et qu'on nourrissait avec le *maximum*." ¹⁾ Maar dit albeheer, dit dictatoriaal gezag was revolutionair; het alvermogen der volkssouvereiniteit, opgenomen in het gouvernement; het ideaal eener snelle en volledige ten uitvoerlegging van den algemeenen en nationalen wil.

Uitsluiting der tegenpartij. — De vijanden der revolutie werden ter zijde gesteld, in den kerker geworpen, gedood. Natuurlijk; het genot der rechten van den mensch kan niet aan allen worden verleend, eer de Staat door tijdelijken dwang, tegen contra-revolutionaire ontwerpen in veiligheid gebracht is.

Extra-legale maatregelen. — Geheel het schrikbewind is een doorlopend *Coup d'état*, een vervangen van *l'ordre légal* door eene dictatuur, waarbij de gansche constitutie van 1793, pronkstuk van revolutionair vernuft, in het belang dezer constitutie zelve, geschorst werd. Men was verplicht met inachtneming der omstandigheden, met een geest des onderscheids, te werk te gaan, om niet, uit voorbarigheid en overdreven nauwgezetheid, de vrijheid in de waagschaal te stellen. Uitstel van vrijheidsbedeeling was plicht. Uitstel alleen kon voorbereiding eener onschadelijke ten uitvoerlegging van de constitutioneele voorschriften zijn. Dit begrepen de scherpzinnigsten. „Ils savaient qu'avant de conférer au peuple l'exercice de la souveraineté, il fallait rendre général l'amour de la vertu; substituer le désintéressement et la modestie à l'avarice, à la vanité et à l'ambition, qui entretiennent entre les citoyens une guerre perpétuelle....; ils savaient que les mesures coactives et extraordinaires, indispensables pour opérer un si heureux et si grand changement, sont inconciliables avec les formes d'une organisation régulière; ils savaient enfin, et l'expérience n'a que trop justifié leur manière de voir, qu'établir, sans ces préliminaires, l'ordre constitutionnel des élections, c'est abandonner le pouvoir aux amis de tous les abus, et perdre à jamais l'occasion d'assurer la félicité publique." ²⁾ Il eût été de

¹⁾ II. 30.

²⁾ *Consp. de Babeuf*, I. 33.

la dernière imprudence de laisser un moment la nation sans directeur et sans guide." ¹⁾ St. Just zeide: „dans les circonstances où se trouve la république, la constitution ne peut être établie; elle deviendrait la garantie des attentats contre la liberté, parcequ'elle manquerait de la violence nécessaire pour les réprimer." ²⁾ „Le parti montagnard," schrijft Mignet, „au lieu de la plus extrême démocratie, avait besoin de la dictature la plus resserrée. La constitution fut suspendue aussitôt que faite, et l'on maintint, en le renforçant, le gouvernement révolutionnaire jusqu'à la paix." ³⁾

Doch zegt men, voor een moordenaarsbent als het schrikbewind, is geen verontschuldiging genoegzaam. — Dergelijk beweren bewijst dat men de rekbaarheid van de apologetische formule *het kan niet anders* niet kent. Geen misdaad zoo groot waarbij ze te kort schiet. De lof der systematieke moordenarijen ligt juist hierin dat ze systematiek waren; een, ten uitvoerlegging van de wet der noodzakelijkheid, treurig, maar onvermijdelijk beding; „la triste nécessité de l'état de passage." Het is onbillijk tegen plichtbetrachting te velde te trekken. „Un médiocre discernement suffit pour démêler dans ses déclamations la rage de parti qui les a dictées; et, pour peu que l'on juge sans passion, on est forcé de convenir que l'amour de la patrie et le sentiment des devoirs les plus impérieux déterminèrent, après une trop longue et très-funeste patience, les amis de l'égalité à user de sévérité envers ses incorrigibles ennemis. — La justice et la nécessité de l'institution révolutionnaire étant reconnues, il ne s'agit plus d'examiner jusqu'à quel point l'autorité qui la dirigeait, porta la rigueur dont elle fut forcée de faire usage; il importe seulement de savoir si elle répondit au but pour lequel elle avait été instituée." ⁴⁾ — *Au but.* Het doel maakt alles goed. Wat is er dan van verontschuldiging spraak, terwijl, naar revolutionairen maatstaf, de aanwending der revolutionaire kracht veeleer toejuiching

¹⁾ I. I. 132.

²⁾ I. I. II. 12.

³⁾ Mignet, II. 29.

⁴⁾ *Consp. de Babeuf*, I. 49.

en dankbaarheid verdient! Noodzakelijkheid was er; niet enkel in den zin van *necesse erat*, maar van *oportebat*; het betaamde aldus; het was, voor de menschheid behoefte; daaraan bevorderlijk te zijn heilige plicht. Niets mocht worden ontzien, waar de Revolutie op het spel was. Nu verplaatse men zich in 1793. De tegenwerking had zich dermate, ten gevolge van het Jacobinisme uitgebreid, dat ze bijkans onbedwingbaar scheen. Het meerendeel der bevolking zag smachtend uit naar het einde van een met elken dag ondragelijker toestand. Onderwerping en lijdelijkheid vingen aan voor weêrzin, misnoegen, woeling, openlijke wederstreving en opstand te wijken. Ontzaglijk was de crisis, na 31 Mei van dat jaar. De mishandeling der Girondijnen werd het sein eener beweging ten voordeele van een minder bloeddorstig beheer; meer dan zestig departementen grepen naar de wapens tegen de parysche dwinglandij: de heldhaftige landbevolking der Vendée sloeg de krijgsheiren der Jacobijnen op de vlucht. Vijandelijke legers waren van alle zijden tot aan en over de grenzen getrokken. Aan half Europa had het Gemeenebest den oorlog verklaard. Als ware binnen- en buitenlandsche krijg niet genoeg, in de Conventie zelve kwam verdeeldheid. Ommekeer scheen nabij. Welnu! Door de standvastigheid en volharding van weinigen, is het revolutionaire Frankrijk uit dezen voorbeeldeloozen samenloop van ongunstige omstandigheden gered. Deze weinigen deden wat onmogelijk scheen; gelijktijdig aan de Federalisten, aan de Vendée, en aan de vreemde mogendheden het hoofd te bieden; Frankrijk tot eenheid en hun tegenstanders in de vergadering tot stilzwijgen en gehoorzaamheid te dwingen; met behoud van revolutie en revolutionairen zegen, de kolossale staatsmacht in het aanzijn te roepen die, jaren achtereen aan het sidderend Europa de wet gaf. Meent ge dat het aan zachtheid zou gelukt zijn, te midden der losgelatenheid van alle driften, de Natie, tot haar zelfbehoud, in boeien te slaan, om met een vastgeketend Frankrijk de Coalitie te verpletten? Zij hebben zich van deze grootsche taak kunnen kwijten, enkel omdat zij de middelen in verhouding tot den eisch van

het oogenblik hebben gebracht. — Ik ben de lofredenaar niet dezer mannen; doch, naar de leer der revolutie, hebben zij een lofrede verdiend, en is er geen reden van verwondering over het *à-plomb*, waarmede men, voor al wat er ijzingwekends geschied is, een takje te meer in dezen lauwerkrans vlecht.

Is het om het gansche stelsel te doen? St. Just zegt: de republiek is de vernietiging van al wat zich tegen haar verzet. „Citoyens, vous avez voulu une république; si vous ne vouliez pas en même temps ce qui la constitue, elle ensevelirait le peuple sous ses débris. Ce qui constitue la république, c'est la destruction de tout ce qui lui est opposé.”¹⁾

Klaagt iemand over de verbazende lichten in manschappen en geld, de Staat beschikt immers, naar welgevallen, over lijf en goed der burgers. „Une fois déclaré que la France entière, hommes et choses, appartenait au gouvernement, ce gouvernement, suivant le danger, ses lumières et son énergie croissante, pouvait tout ce qu'il jugerait utile et indispensable.”²⁾

Hebt gij, teerhartige! tegen schavotten bezwaar, is u de guillotine *en permanence* een gruwel; vindt gij kanon- en schrootvuur, het werpen van duizenden in de rivier, het ombrengen van grijsaards, vrouwen en kinderen, het uitmoorden van geheele landstreken vloekwaardig; meent gij dat men het slagzwaard met te ver gedreven forschheid gehanteerd heeft; wacht u, door bekrompenheid van inzicht of overmaat van gevoeligheid, de verhevenheid voorbij te zien der gedachte van hen die, om der menschheid wille, de stem der mensche-lijkheid hebben gesmoord. Leert van Thiers een billijk oordeel te vellen: „Il fallait satisfaire la colère révolutionnaire par de grandes et terribles exécutions.” Zoo het u gevalt den revolutionairen toorn voor laaghartig en onmenschelijk te houden, welnu, verandert dit iets in de noodzakelijkheid der zaak? „Le gouvernement devait subir ces mauvaises passions, puis-

¹⁾ Mignet, II. 48.

²⁾ Thiers, V. 145.

qu'elles étaient inséparables de l'énergie qui sauve un peuple en danger." ¹⁾)

Onredelijk en ondankbaar is het, waar alles buitengewoon was, een gewonen maatstaf te gebruiken, ter veroordeeling dergenen die Frankrijk en de menschheid hebben gered. „Jamais aucun gouvernement ne prit à la fois des mesures ni plus vastes, ni plus hardiment imaginées; et, pour faire un reproche de leur violence à leurs auteurs, il faudrait oublier le danger d'une invasion universelle. Aujourd'hui une génération, superficielle et ingrate, critique ces opérations, trouve les unes violentes, les autres contraires aux bons principes d'économie, et joint le tort de l'ingratitude à l'ignorance du temps et de la situation. Qu'on revienne aux faits, et qu'enfin on soit juste pour des hommes auxquels il en a coûté tant d'efforts et de périls pour nous sauver." ²⁾) Ook de gansche worsteling was een krijg tusschen de oude en de nieuwe orde van zaken en begrippen, „Le Comité de salut public se livra aux plus terribles exécutions. Les armées se bornent à tuer sur le champ de bataille; il n'en est pas de même des partis qui, dans les situations violentes, craignant de voir renaître le combat après la victoire, se précautionnent contre de nouvelles tentatives par des rigueurs inexorables. L'usage de tous les gouvernements étant d'ériger leur conservation en droit, ceux qui les attaquent sont pour eux des ennemis tant qu'ils combattent, des conspirateurs dès qu'ils sont vaincus, et ils les tuent ainsi au moyen de la guerre et au moyen de la loi. — Le gouvernement dictatorial frappa dans ce qu'ils avaient de plus élevé, tous les partis avec lesquels il était en guerre." ³⁾) — De slachtingen, ook op het schavot, waren bevorderlijk aan de overwinning, naar de onschuld der slachtoffers wordt in den krijg niet gevraagd. ⁴⁾)

¹⁾ Thiers, t. a. p. — [»C'était une inconséquence grossière que de se révolter contre ces volontés tumultueuses, qui n'étaient, en dernière analyse, que l'expression de l'omnipotence des peuples, une fois qu'on l'avait instituée." Nodier, I. 121.]

²⁾ Thiers, t. a. p.

³⁾ Mignet, II. 24.

⁴⁾ [»Le tribunal révolutionnaire ne juge pas des accusés, il abat des

Mijne gevoelens zijn u bekend. Het schrikbewind heeft Frankrijk verdedigd, ongeveer als de tijger het hol, waarin dit ondiër zijn prooi bergt. „Dire que la convention a bien fait ce qu'elle a fait, parcequ'elle l'a fait pour sauver la révolution ou le principe révolutionnaire d'une ruine imminente, c'est une erreur énorme et barbare! c'est immoler les droits de la justice et de l'humanité à une divinité inconnue qu'on appelle révolution, à laquelle il faut tout immoler, la France, la vie des Français, leurs richesses, leur industrie, leur gloire, parcequ'il faut sauver la révolution! on ne défend que ce qu'on possède; or, je ne sache pas que la liberté, dont la France jouissait sous la convention, valût la peine d'être défendue. Elle défendit la France, à peu près comme le tigre défend l'entrée du repaire où il cache sa proie” ¹⁾. Uitnemend gezegd; maar dit oordeel is dan alleen rechtvaardig, wanneer men de Godes, welke revolutie heet, zelf niet aanbidt. Zoo men de theorie bemint, waaruit het Jacobinisme noodwendig ontspruit, dan verloochene men de begrippen en daden zijner geloofsgenooten niet; dan erkenne men, dankbaar, de diensten en verdiensten van hen die, met het leven van anderen, ook eigen leven veil gehad hebben. Over veelsoortigen aanval kon de zege behaald worden, alleen door een ijzeren wil, in geloofsonwrikbaarheid gegrond. „Les montagnards, animés seuls d'une passion forte, d'une pensée unique, le salut de la révolution, éprouvant cette exaltation d'esprit où l'on découvre les moyens les plus neufs et les plus hardis, où l'on ne les croit jamais ni trop hasardeux, ni trop coûteux, s'ils sont salutaires, devaient déconcerter, par une défense imprévue et sublime, des ennemis lents, routiniers, décousus, et étouffer des factions qui voulaient de l'ancien régime à tous les degrés, de la révolution à tous les degrés, et qui n'avaient ni accord ni but déterminé.” Zij hebben vol-

ennemis.” »Qu'est ce que la guillotine?” s'écrie Camille Desmoulins: »un coup de sabre appliqué par la main du bourreau!” Il avait raison; mais quelle condamnation pour les hommes qui ont fait un pareil abus de la justice!” Laboulaye, t. a. p. I. p. 164.]

¹⁾ Desmarets, *Etudes-critiques de la Révolution*, bij Wachsmuth, II 302.

ledige vrijheid en gelijkheid gewild; dit doel hebben zij niet bereikt: doch, zonder hen, zou men althans niet zoo ver gekomen en wellicht achteruit gegaan zijn. De roem van het streven blijft, ook waar de kracht te kort schiet. Alleszins juist is de opmerking, dat velen onder de Berg-partij, eer door hartstocht dan door verhevenheid van denkbeelden, werden geleid („la plupart se décidèrent par passion plutôt que par génie”); weshalve de voorkeur boven de Girondijnen toekomt, alleen aan dengene onder de Bergmannen, bij wien de eenige drijfveer koelzinnige berekening der eischen van de revolutionnaire politiek was. „On ne pourrait mettre au-dessus d’eux que celui des montagnards qui se serait décidé pour les moyens révolutionnaires, par politique seule et non par l’entraînement de la haine” ¹⁾. — Zoodanig een schijnt Robespierre te zijn geweest, martelaar der gelijkheid ²⁾.

d. In dezen dweepzieken moordenaar en martelaar blijkt de verwantschap van *filozofie* en *praktijk*. Let slechts op de treffiende overeenkomst der handelingen van *Robespierre* met de leerstellingen van *Rousseau*. — Hier zij nog, ten slotte, eenige meerdere uitvoerigheid vergund.

Afkeer van elk *mezzo termine* is karaktertrek in Rousseau. Hij wil te meer zuiverheid en volledigheid der toepassing, naarmate hij van de heerlijkheid der beginselen levendiger overtuigd is. Maar godloochenaar is hij niet, vijand van zedelijkheid en deugd is hij niet, voor zachte en teedere aandoeningen is hij niet onvatbaar. Zijne verontwaardiging ontbrandt bij de troosteloosheid van een atheïsme, dat alle deugd, door de berekeningen van het eigen belang, vernietigt. Zijne geschriften ademen een soort van weemoed en weekheid, van *sentimentaliteit*, met een diep leedgevoel over verval en ellende en met uitzichten omtrent het naderend heil eener herboren menschheid in verband.

¹⁾ Thiers, V. 43.

²⁾ „Illustre martyr de l’égalité,” schrijft Buonarotti. *Conspir. de Babeuf*, I. 25.

Robespierre is de kweekeling van dezen meester, is de copie van dit model ¹⁾).

Gij herinnert u het radicalisme van Rousseau, zijn staatsrechtelijken afgod; *het soevereine volk*, dat geen overheid, maar zaakgelastigden, geen vertegenwoordigers, maar lasthebbers kent. Stel daarnevens, of de constitutie van 1793, grootendeels van Robespierre afkomstig, of wel zijn ontwerp eener verklaring van rechten. Gij vindt er een gouvernement, veranderlijk maaksel en werktuig van het volk. „*Le peuple est le souverain: le gouvernement est son ouvrage et sa propriété; les fonctionnaires publics sont ses commis. Le peuple peut, quand il lui plait, changer son gouvernement et révoquer ses mandataires. La loi est l'expression libre et solennelle de la volonté du peuple. La loi doit être égale pour tous*” ²⁾).

Voor Rousseau is *het welzijn der associatie* de hoogste wet. Ook Robespierre heeft, op zijn voetspoor, geen maatregel, voor het behoud van den Staat noodzakelijk, ongeoorloofd gekeurd. „Il serait facile de démontrer par des citations sans nombre, que les sophismes les plus grossiers des plus fougueux apôtres de la terreur, dans les circonstances les plus révoltantes, n'étaient que des conséquences parfaitement justes des principes de Rousseau” ³⁾).

Rousseau was zeer ingenomen met de instellingen der Ouden. Ook St. Just. „Ils voulaient changer les mœurs, l'esprit et les habitudes de la France; ils voulaient en faire une république

¹⁾ [»L'on s'imaginait que rien n'était plus facile que de constituer non pas seulement un gouvernement, mais une société. C'est la société tout entière qu'on voulait refondre. Pour cela il suffisait d'écrire une constitution. L'erreur venait de ce que la France avait pour législateurs des écoliers qui n'avaient que trop bien appris les leçons de leur maîtres. Ces maîtres c'étaient Rousseau et Mably. Quand on ouvre le *Contrat Social*, on est tout étonné d'y voir la théorie de la révolution. De 1790 à 1795 Rousseau aurait pu dire: »Voilà mon *Contrat Social* qui passe!» Ce sont ses idées qui ont inspiré nos législateurs.” Laboulaye, t. a. p. III. 9. — »Robespierre était une utopie philosophique en action. Sa politique était rédigée dans le *contrat social*.” Lamartine.]

²⁾ *Conspir. de Babeuf*, I. 28.

³⁾ Benjamin Constant, *Cours de Politique constitut.* I. 170.

à la manière des anciens. La domination du peuple, des magistrats sans orgueil, des citoyens sans vices, la fraternité des rapports, le culte de la vertu, la simplicité des manières, l'austérité des caractères; voilà ce qu'ils prétendaient établir" ¹⁾. Zij zouden spartaansche onthouding, stoicijsche zelfgenoegzaamheid hebben verlangd. Het was geen spotternij, toen men, op den eisch van Robespierre, het decreet nam: „que la justice et la probité étaient à l'ordre du jour." Het was geen ijdel voorgeven, maar overtuiging, toen Robespierre aldus rechtvaardigheid en eerlijkheid aan de orde van den dag stelde en een breede lijst gaf der deugden, waarvan hij het ontluike op den gereinigden bodem te gemoet zag. „Nous voulons substituer dans notre pays la morale à l'égoïsme, la probité à l'honneur; les principes aux usages; les devoirs aux bienséances; l'empire de la raison à la tyrannie de la mode; le mépris du vice au mépris du malheur; la fierté à l'insolence; la grandeur d'âme à la vanité; l'amour de la gloire à l'amour de l'argent; les bonnes gens à la bonne compagnie; le mérite à l'intrigue; le génie au bel esprit; la vérité à l'éclat; le charme du bonheur aux ennuis de la volupté; la grandeur de l'homme à la petitesse des grands; un peuple magnanime, puissant, heureux, à un peuple aimable, frivole et misérable; c'est-à-dire toutes les vertus et tous les miracles de la république à tous les vices et à tous les ridicules de la monarchie. Nous voulons, en un mot, remplir les vœux de la nature, accomplir les destins de l'humanité, tenir les promesses de la philosophie, absoudre la providence du long règne du crime et de la tyrannie. Que la France, jadis illustre parmi les pays esclaves, éclipsant la gloire de tous les peuples libres qui ont existé, devienne le modèle des nations, l'effroi des oppresseurs, la consolation des opprimés, l'ornement de l'univers, et qu'en scellant notre ouvrage de notre sang, nous puissions voir au moins briller l'aurore de la félicité universelle" ²⁾.

Robespierre was *deïst*; de belijdenis van Rousseau is ook

¹⁾ Mignet, II. 61.

²⁾ *Conspir. de Babeuf*, I. 37.

de zijne geweest. Het was niet enkel kunstgreep der politiek toen, op zijn aandrang, het feest ter eere van het Opperwezen gevierd werd. Het was verwezenlijking der burgerlijke godsdienst, door Rousseau noodig gekeurd: „Les dogmes de la Religion civile doivent être simples, en petit nombre, énoncés avec précision, sans explications, ni commentaires, l'existence de la Divinité, puissante, intelligente, bienfaisante, prévoyante et pourvoyante, la vie à venir, le bonheur des justes, le châtiement des méchants, la sainteté du Contrat Social et des Loix" ¹⁾. Ook bij deze gelegenheid had hij, als geloofsverwant van Rousseau, aanspraak op den voorrang die hem verleend werd. „Robespierre, leur chef à tous, consulté sur toutes les matières, ne prenait la parole que dans les grandes occasions. Il traitait les hautes questions morales et politiques; on lui réservait ces beaux sujets, comme plus dignes de son talent et de sa vertu. Le rôle de rapporteur lui appartenait de droit dans la question qu'on allait traiter. Aucun ne s'était prononcé plus fortement contre l'athéisme, aucun n'était aussi vénéré, aucun n'avait une aussi grande réputation de pureté et de vertu, aucun enfin, par son ascendant et son dogmatisme, n'était plus propre à cette espèce de pontificat. Jamais occasion n'avait été plus belle pour imiter ce Rousseau, dont il professait les opinions" ²⁾.

Er was overeenkomst, zelfs in den stijl. „On retrouvait dans son style quelque chose de l'humeur âpre et sombre de Rousseau. Robespierre a laissé de très-belles pages, les pages les plus empreintes de spiritualisme et de sensibilité qui soient des presses de la Convention" ³⁾. Het ontbreekt, noch bij hem, noch bij St. Just, aan die levendigheid en warmte van gevoel, welke men doorgaans bij Rousseau aantreft, waardoor deze wellicht nog wegslepender is dan door de logische juistheid zijner redeneering, en die, evenmin in hem als in zijne verweerders en navolgers, veinzerij was.

Verwezenlijking van „*Jean Jacques'* ideaal", niet minder en

¹⁾ Rousseau, *Contrat Social*, 186. — Hierboven, blz. 181.

²⁾ Thiers, VI. 91.

³⁾ Ch. Nodier, I. 124.

ook niet meer, was het oogmerk zijner dictatuur. Houdt men dit in het oog, dan eerst is de worsteling der partijen, die, met zijn ondergang, op een begin van reactie uitliep, in haar schijnbare zonderlingheid, verklaarbaar. Robespierre, in 1794, had het op drieërlei tegenstanders gemunt: de Hébertisten, de Dantonisten, en de meerderheid zijner ambtgenooten in *le Comité de Salut Public*. Deze vijandschap op leven en dood was, bij hem, geen gevolg van willekeur of luim, was met de zedelijke herschepping die hij beoogde, in verband. Ellendelingen als een Hébert, een Chaumette, een Anacharsis Cloots, waren doldriftige voorstanders ook van ongodisterij; zij waren het door wie het zinnebeeld der godverzaking, onder den naam van Godes der Rede, met heiligschennenden optocht, tot in de christelijke kerkgebouwen, geleid werd ¹⁾. Dit nu kon Robespierre niet dulden; aan afschaffing van de christelijke godsdienst wilde hij bevorderlijk zijn, maar vereering van het Opperwezen rekende hij onmisbaar voor den staat ²⁾. Om die vereering als burgerplicht te doen erkennen, was de wegruiming dezer onverlaten een heilzaam voorbereidsel. Evenmin mocht hij voet geven aan het verlangen van hen die, door overmaat van gruwelen, tot mededoogen, wellicht tot wroeging gebracht waren, eer nog de omwenteling volkomen gezegevierd had. O neen! door onwrikbaarheid der overtuiging, evenzeer tegen opwelling van barmhartigheid als tegen aanklacht van het geweten veilig, deed hij Danton en Camille Desmoulins, en de voornaamsten van hun aanhang, wegens deze voorbarige gematigdheidsvlaag, op het schavot boeten. Zoo wist hij, ter linker- en ter rechter, al wie hem hinderlijk was, te vellen; geenszins evenwel in den blinde, naar willekeur en zonder doel. Van nutteloos bloedvergieten had hij een afkeer. „Que vous restera-t-il,” zeide iemand die in zijn geest sprak, „quand

¹⁾ Hierboven, blz. 258.

²⁾ [»J'ai entendu souvent ridiculiser la déclaration du peuple français, qui reconnaissait l'Être-Suprême et l'immortalité de l'âme. Pour l'apprécier, il faut prendre la peine de se transporter au temps. Rien n'était plus. C'est donc ici la pierre angulaire d'une société naissante.” Nodier, I. 130.]

vous aurez démoralisé le supplice?" Zijn laatste bedrijf was het beramen van een aanval tegen zijne mederegenten, wien het om ter dood brengen uit wraak, uit eigenbaat, uit de aandrift van een kannibaal, te doen was. Bezwijkende tegen gruweldaders, erger dan hij zelf, viel hij, eenigermate als offer voor een aanvankelijken terugkeer tot een minder barbaarsch, of consequent-filozofisch, regeeringsbeleid. Daags vóór dien val, den 8^{en} thermidor, in zijne vermaarde rede (niet ten onrechte „un long codicille *in articulo mortis*" genoemd) gebruikt hij uitdrukkingen, wier oprechtheid ik althans niet zou durven ontkennen: „Ceux qui nous font la guerre, ne sont-ils pas les apôtres de l'athéisme et de l'immoralité? — Eh quoi! je n'aurais passé sur la terre que pour y laisser le nom d'un tyran! — Un tyran! Si je l'étais, ils ramperaient à mes pieds, je les gorgerais d'or, je leur assurerais le droit de commettre tous les crimes, et ils seraient reconnaissants! Qui suis-je, moi que l'on accuse? un esclave de la liberté, un martyr vivant de la République, la victime encore plus que le fléau du crime. Otez-moi ma conscience, je suis le plus malheureux de tous les hommes." — Dit beroep op het geweten, tot in de ure des doods, deze goede trouw der stelselmatigheid kenmerkt den man, in wien, meer dan in eenig ander, de omwenteling zich had belichaamd ¹⁾; gelijk Rousseau ze, vooral in *le Contrat Social* en in *la Confession de foi du Vicaire Savoyard*, voorgeteekend had ²⁾.

Deze jaren, van 1789 tot 1794, in afschuwelijkheid onvergelykbaar, zijn ook bij uitnemendheid leerrijk.

Hier leert men hoe het ongelooft te meer ontplooiing en

¹⁾ [»La révolution incarnée, c'est Robespierre avec son horrible bonne foi, sa naïveté de sang, et sa conscience pure et cruelle" Nodier. — »Zoo was er spraak van de *deugd* van Robespierre," wegens zijn onwrikbaarheid, *l'incorruptible* genoemd.]

²⁾ [Verder dan Rousseau wilde hij niet gaan. Hij bezweek, toen hij gepasseerd werd, in de worsteling tegen terroristen van gruwelijker soort, wier schijnbare *zegepraal*, door de onbedwingbaarheid van den algemeenen

overmacht aan het menschelijk bederf geeft, naarmate het schitterende fragmenten van christelijke waarheid, met verloochening van den Christus, in zich opneemt. Alsdan vertien-dubbelt de wasdom van het giftige zaad, dat zich in honderd-voudige vrucht openbaart. Hier geldt de uitspraak: „Indien het licht dat in u is, duisternis is, hoe groot zal de duisternis zelve zijn!”

Aldus ziet men ook de ijdelheid van het beweren dat de revolutie het uitwerksel, enkel van opgewondenheid over misbruiken, is. Er was, bij de voornaamste leidslieden geen opgewondenheid dan die met overgaaf aan het valsch beginsel in verband stond; er was wegslependheid, niet der hartstochten, maar der syllogismen. Zoo dergelijk een opgewondenheid oversloeg zelfs tot een soort van razernij, het was om den wederstand tegen de volledige ten uitvoerlegging van theorieën; niet om vasthouding aan misbruiken, waarvan, toen althans, geen zweem overig was. Van waar dat evenwel de voortduring van misbruiken beweerd werd? omdat de godsdienst der openbaring, omdat het wettig gezag, omdat de ongelijkheid der stan-

afschuw, *nederlaag* werd. — »Le 9 thermidor a été fait contre Robespierre, dans l'intérêt de la terreur." Nodier, I. 64. — Hij zocht naar een keerpunt. Hij zelf werd het slachtoffer van zijn *tot hiertoe en niet verder!* maar de aanvankelijke reactie, die hij bedoeld had, heeft getriumfeerd. »Parceque," schrijft Nodier, »la nation, fatiguée d'oppression et de massacres, ne comprenait plus de coup-d'État qui ne dût être le signal de son affranchissement." I. 143. — Hier was reeds (al mislukte de proef) een voorspel der loopbaan van Bonaparte. »Médiocre peut-être, mais exhaussé par l'opinion et les événements, Robespierre comprit les avantages de sa position et de sa fortune, comme Bonaparte dut les comprendre un peu plus tard. Robespierre n'était pas parvenu au temps de souscrire un concordat avec *le pape*, il le fit avec *le ciel*... Cet homme qu'on charge aujourd'hui de toutes les iniquités, comme la victime piaculaire des anciens, ose proférer le nom de DIEU et rappeler à l'âme son immortalité, parmi les saturnales sauvages d'une société ivre et délirante qui a érigé l'athéisme en culte." t. a. p. I. 65, 130. — »He (we know not who it was) took no unfair view either of Maximilian's character or of that of his successor, who called Bonaparte *Robespierre à cheval*, — a military Robespierre, — and it is probable that if Robespierre, in the crisis of his fate, had possessed or employed military talents, the *Ninth Thermidor* might have been an *Eighteenth Brumaire*." Croker, 306.]

den, omdat het eigendomsrecht, omdat, naar revolutionairen maatstaf, deze grondslagen der maatschappij de gevaarlijkste misbruiken zijn. Neem in uwe gedachten weg al wat *gij*, en te recht, *misbruik* noemt; ga verder en verbeeld u een Utopia, een staat, waar, bij verschil van rangen en bedrijf, onderlinge liefde en eensgezindheid heerscht; waar de geestelijke geen wereldlijk belang kent, waar de adel uit enkel *edelen* gevormd is, waar de Vorsten engelen zijn; zorg voor opruiming van al wat tot misnoegen grond of aanleiding geeft, desniettemin zal de maatschappij, door u gereinigd, in de schatting van den revolutionair (omdat zij de ongeloofsleer verloochent) een Augiasstal zijn, alleen door een stroom van menschenbloed voor idealistische zuivering vatbaar.

De bestudeering dezer jaren stelt de familie-betrekking en geestverwantschap van ongelooften en omwentelingsgezinden, de eenheid van het beginsel en de soldidariteit der schuld in een helder licht. De geslachtlijst der dwaalbegrippen en de geslachtlijst der wandaden hebben wij opgemaakt: laat ons nu ook het verband van gedachte en daad in het oog houden; laat ons niet vergeten dat bespiegeling naar beoefening leidt. Neemt men de onderwerping aan het van Gods wege geopenbaarde weg, dan is de slagboom gevallen tegen al wat onze zinrijke taal in het ééne woord *godvergetenheid* omvat. Lasterlijk is de aanklacht tegen Luther, dat hij stamvader is van sofisten en radicalen, voorganger van Voltaire en Marat. Waarom lasterlijk? omdat onvoorwaardelijke overgaaf, niet aan de rede, maar aan de Heilige Schrift, het begin van wedergeboorte en hervorming, zoowel voor zijne eigene ziel als voor de kerk, was. Des te meer treft dit verwijt eener heillooze ongeloofsverwantschap elken protestant die, heterogeen van Luther en van Calvijn en van elken Christen, de kracht der godzaligheid verloochent, of de wijsheid van Boven voor wijsheid van beneden ter zij stelt. — Zoo Robespierre de hoofdgedachte van Rousseau op het gebied des praktischen levens heeft overgebracht en ontwikkeld; zoo de leer van Rousseau uit gevolgtrekkingen van beginsels, die Montesquieu verkondigd

had, is gevormd; zoo de vrijheid en gelijkheid, waarin Montesquieu een punt van uitgang zoekt, uit de miskenning van de hoogste waarheid en van den hoogsten wetgever als corrolarium opkomt; dan ligt de schuld bij hen, door wie het geloof aan de Openbaring geschokt werd; dan rust de zwaarste verantwoordelijkheid, niet op hen die voor droombeelden hebben geijverd, maar op hen die deze hersenschimmen der waanwijsheid hebben doen ontstaan; die, in het volle genot van den evangeliezegen, zich tot de afgoden eener eigen schepping hebben gewend. De afval van Hem die gezegd heeft: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven,” is de oorzaak der Revolutie; de werkzame belijdenis van den eenigen Redder is het middel van herstel en behoud.

Dit zag men, onder de bedwelming en ijhoofdigheid der revolutiekoorts, in 1794 niet. De reactie was dáár ¹⁾. De ingenomenheid, niet met de dwaalleer, enkel met de onvoorwaardelijke toepassing, was voorbij ²⁾.

¹⁾ Hierboven, blz. 235, vgg.

²⁾ [Zoogenaamd eerherstel, zelfs van het schrikbewind, is voorbereiding en voorbode der uitbarsting van 1848 geweest. Denk aan het werk van Lamartine: »vermeetele, die den storm al spelend dus ontketent, en, reeknende op den mensch geen driften mederekent.” — Guizot schrijft: »Les Girondins et les élans de la politique oratoire ou poétique obtinrent les honneurs de l'apothéose.” Niet de Girondijnen alleen. »Des républicains fanatiques, admirateurs immobiles de la république une et indivisible de 1793, asservis aux traditions de la Convention nationale, persistaient à célébrer les odieux et aveugles tyrans de cette époque, comme les sauveurs et les plus grands hommes de la France.” Les révolutionnaires firent éclater sans réserve leur admiration pour les plus tyranniques et sanguinaires chefs de la Convention nationale, Danton, Robespierre, St. Just.” *Mém.* VIII. 529, svv.

Deze vrijspraak en verheerlijking (daargelaten menigerlei onjuistheid en overdrijving) is, uit het oogpunt van den radicalen beoordeelaar, niet ongerijmd. Nader en onpartijdig onderzoek heeft telkens meer het bewijs geleverd dat er, onder deze afgrijselijke figuren, onvervaarde kweekelingen der filosofie geweest zijn, die, wegens hun vermeende roeping om den hemel op aarde te brengen, in het spoor eener onvoorwaardelijke plichtsbetrachting, voor het gebruik ook van *helsche* middelen niet terug hebben gedeinsd.

Nergens is dit duidelijker aangewezen dan in de 14e en 15e van Stahls akademische voorlezingen S. 177—197. — Dit slechts, ten proeve, over Robespierre.

Na de schildering van den nijd en de woede van Marat, als den tegenwoordiger en aanhitzer van een, ter vernietiging van al wat tot een hooger stand behoort, moordziek gepeupel, (hierboven blz. 304) gaat Stahl dus voort: »In nicht geringerem Grade, nur in anderer Weise äussert sich diese Gewaltsamkeit da, wo die demokratische Partei durch den idealeren Zug einer Apotheose der menschlichen Gattung bestimmt ist. Dies ist die spiritualistische Kulmination der Demokratie, ist der innerste Lebensodem der ersten französischen Revolution. Ihr Representant ist ROBESPIERRE. Hier äussert sich die Gewaltsamkeit der Demokratie nicht in jener rohen Weise als pöbelhafte Wuth und Leidenschaft, sondern als *Fanatismus einer Idee*. — »Es ist hier eine Religion aufgerichtet, der Kultus des Menschengeschlechts und wer die Anbetung weigert, der verfällt der Strafe der Vernichtung. Hier gilt nicht Mord und Plünderung, sondern nur das *priesterliche Opfer der Guillotine*.... Hieraus entspringt jene trunkene Wuth, die den Menschen abschlachtet zur Verherrlichung der Gattung.... Es sind das die Orgien der Revolution."

Treffend is ook het *résumé* zijner beschouwing. »Die demokratische Partei, wie wir sie in den neunziger Jahren in voller Entfaltung ihres Principes gesehen, leerte den Kelch der Revolution bis auf die Hefe. Sie war die absolute Offenbarung des Principes der Revolution: die vollständige Emancipation des Menschen von der höheren Macht über ihm, der Titanenkampf gegen gottgesetzte Ordnung unter dem glänzenden Schein eines Reichs der allgemeinen Menschenliebe (Over den aard dezer *liefde* zie *Grondwetsherz. en Eensgez.* blz. 157—164). Sie ist denn auch die absolute Vollendung der Wirkungen der Revolution. Wenn das demokratische System dauernd zur Herrschaft gelangt, ist das Ende die tiefe Nacht der Barbarei, die ihre schweren Flügel über die Völker legt. — Seitdem die arabischen Horden den Westen Europa's überflutheten und seitdem die Hunnen im Osten einfielen, hat der europäischen, der christlichen Civilisation nie solche Gefahr gedroht, als zu dieser Zeit, da die Macht der Demokratie entfesselt ist, und die Gefahr ist um so grösser als der Feind nicht wie damals ein äusserer ist, sondern in unsern Eingeweiden wohnt und wühlt."]

XIV.

OVERZICHT.

1794—1845.

Wat ik, aan het einde van het wintersaizoen, kan verrichten, bepaalt zich bij vluchtige afbakening van een weg, waarvan bewandeling niet vergund is. Ook aldus zal ik trachten te doen uitkomen hoe de gebeurtenissen, van 1794 tot op onzen tijd, door den draad der revolutie-begrippen aaneengeschakeld zijn. Ik wijs u, eerst op de *reactie*, die in het *imperialisme* haar toppunt bereikte, daarna op den, schijnbaar, meer *historisch-constitutioneelen* staatsvorm, met de zoogenaamde *restauratie* in 1814 ter baan gekomen; eindelijk op het *parlementarisme* der *revolutie van 1830*, kiem en kern van den toestand waarin Europa zich nog bevindt.

1. Met Robespierre valt ook het Schrikbewind. De logica zwicht voor het menschelijk gevoel. Gematigdheid en orde komen op den voorgrond. „Heureuse catastrophe, qui termina la marche ascendante de la révolution, pour commencer sa marche rétrograde” ¹⁾. De moderaten worden meester van het gezag.

¹⁾ Thiers, VI. 353.

De zege was behaald door eene uitbarsting van nationalen weerzin, voor de radicale partij te sterk. Desniettemin bleef men revolutiegezind. Niemand dacht aan verzaking der theorie. De leer werd, in beginsel, steeds hoog gewaardeerd ¹⁾.

Zonder af te wijken van het spoor, zou men nu eenigszins teruggaan. Geen wonder! want vooruit streven is ondenkbaar, als men, met afgevalen blinddoek, gekomen is aan den rand van een afgrond. Dan is stilstaan, zoo niet terugdeinzen, voorwaarde van behoud. Dan moet er wederstand worden geboden aan hen, die nog met blindheid zijn geslagen; dan moet hun onzinnig voortrennen worden gestuit.

In de bepaling van dit standpunt ging men naar *willekeur* te werk. — Waarom, juist hier de grenslijn? waarom niet een weinig verder? waarom niet een weinig minder ver? De keus was eene zaak van convenientie, van behoefte, van belang; kortom van omstandigheden, zonder richtsnoer dan eigendunkelijkheid.

Het Bewind richtte zich telkens, kon het anders? naar den toetssteen zijner eigen wijsheid. Het hield al wat van de demarcatielijn afweek, of voor *ultra*-revolutionair, of voor *contra*-revolutionair. Natuurlijk; want het beweerde en waande zelf den grensmaal van het bereikbare te hebben bereikt. „Medio tutissimus ibis.” Het achtte zich in de bepaling van het *juste-milieu* onfeilbaar. Medicijnmeesteresse der natie, zou de Regeering voortaan juist die mate van vrijheidsdrank uitreiken, welke voor den veegen Staat nuttig en verdragelijk was.

Zoodanig bewind was *door de omstandigheden krachtig*. — Omdat er, bij reikhalzing naar rust en orde, afkeer, zoowel van den voormaligen toestand (*l'ancien regime*) als van het schrikbewind was. Omdat tusschen zijne tweeërlei vijanden de onderlinge vijandschap even fel bleef; zoodat het tegen de eene helft, beurtelings of ook gelijktijdig, de wederhelft tot bondgenoot had. Omdat het, in het middenpunt gezeteld, over de uitgestrekte hulpmiddelen der centralisatie gebod.

¹⁾ [»La France, qui avait cessé d'aimer la république, était restée profondément attachée à la révolution.” Tocqueville, V. 280.]

Door beginselloosheid zwak. — Tegen redeneering niet bestand. Alle partijen leverden tegen dergelijk *status quo* beklag in. Met zijn *huc usque!* stond het bewind tegen alle schakeeringen van *citra* en *ultra*. Het had geen eigen steun dan in de nuance, waarvan het de uitdrukking was. Elke vrijheid, in *l'ordre légal* opgenomen, stemrecht, drukpers, associatie, was een wapen te meer om de regeering te bestrijden, in een, door tijdelijke verzoening, gemeenschappelijken aanval. Men spaarde somtijds wel het bewind, uit noodzaak, wanneer er dwang, met bereidwilligheid, wanneer er gevaar was; doch zoodra de band ietwat minder knelde, of de vrees voor ommekeer ietwat minder dreigde, werd de wederzijdsche oppositie des te heftiger. Des te zorgelijker werd de toestand van het gouvernement.

Met de *behoefte aan versterking* zocht en vond het den onmisbaren steun, alleen in de overmacht van *materieele kracht*. Het was gedrongen zich boven alle beginselen te verheffen; theorieën en volksdriften aan band te leggen, door alle maatregelen en kunstenarijen van sluwe dwingelandij; steun te zoeken in militaire macht, in het vleien van eergierigheid en baatzucht, in het beurtelings believen van strijdige meeningen en gevoelens; in geweld, naar mate de tegenstand ernstiger werd. Dit is het lot der *moderaten*; ze zijn, meer dan allen, ter handhaving van hun steeds wankelbaar gezag, *immoderaat*. „Dans toute révolution où il y a nécessairement deux partis, il s'en forme bientôt un troisième aux dépens des deux autres . . . Les deux partis extrêmes savent nettement ce qu'ils veulent; le parti moyen ne peut pas même le savoir, parceque l'opinion qu'il se fait, formée des deux autres, est nécessairement indécise, même quand ceux qui la professent, seraient des hommes décidés . . . C'est précisément à ce parti, qui se croit modéré, parcequ'il est mitoyen, qu'il n'est pas permis d'être modéré et de poser les armes, parcequ'il doit se défendre contre deux rivaux, dont chacun veut l'entraîner de son côté. Lorsqu'il est menacé, il est violent comme deux, parcequ'il est violent contre deux” ¹⁾.

¹⁾ *Gazette de France*, 29 déc. 1840.

— Alzoo werd, door dezen eigenaardigen eisch, de tirannie het onmisbaar behoedmiddel tegen een *iteretur* van de gedrochtelijke doordrijving, die van 1789 tot 1794 den boven-
toon had ¹⁾.

Van 1794 tot 1814, zijn de wijzigingen van het gouvernement niet anders dan gestadige versterking van willekeur en dwang.

Nemen wij het vijftal jaren dat aan Napoleon voorafging; *a.* de Conventie, tot aan de nieuwe Constitutie; *b.* het Directoire, tot Oct. 1797, toen deze staatsregeling, door tusschenkomst der krijgsmacht, bijkans te niet ging, en *c.* daarna, tot het in 1799, op een wenk van den nog jeugdigen César, uit een stoof.

a. De Conventie. — Lofwaardig was zij in het verbreken van het juk der bloedgierige comités. Booswichten werden gestraft, de constitutie van 1793 onuitvoerlijk verklaard, de club der Jacobijnen gesloten, vrijheid van drukpers verleend. Maar tevens werd het revolutionair bewind gehandhaafd én tegen de drijvers der ontwikkeling, die men voor *anarchisten*, én tegen de voorstanders eener achterwaartsche beweging, die men voor *partisans de l'ancien régime* en koningsgezinden uitkreet. Men wilde zich stellen „entre les deux partis, sans en favoriser aucun” ²⁾.

Met deze onpartijdigheid was geen der partijen gediend. Van daar de opstand der Jacobijnen van 1 *prairial* (20 Mei 1795), toen het opgeruid gepeupel, in de vergadering gedrongen, na een der representanten vermoord te hebben, aan de overigen de wet poogde te stellen. Van daar de opstand van 13 *vendémiaire* (5 Oct. 1795), waarbij de Parijsche burgerstand, over de willekeur der conventie geërgerd, naar de wapenen greep. De voorsteden, waarin het ochlocratisme zich bij voorkeur had genesteld, werden overweldigd, en de stem der Parijzenaars, die op contra-revolutionairen terugtred bedacht waren, door het kanon tot zwijgen gebracht. — „La position

¹⁾ Hierboven, blz. 205, vgg.

²⁾ Mignet, II. 176.

dans laquelle se trouvait la France contribua beaucoup à cette victoire. On voulait, dans ce moment, une république sans gouvernement révolutionnaire, un régime modéré sans contre-révolution. La convention était une puissance médiatrice. Cette situation lui donna, autant que ses propres dangers, le courage de la résistance et la victoire" ¹⁾).

De veertien maanden der conventie, na de eenheid en alles verbrijzelende veêrkracht der *terreur*, waren „la véritable époque de l'anarchie" ²⁾. Thans zou deze regeeringloosheid ophouden. Daarvoor kwam het *Directoire* ter baan ³⁾. Om zich de oppermacht niet te laten ontwringen, werd, door den gewijzigden staatsvorm, de partij die een meer afdoenden slagboom tegen het radicalisme begeerde, gesterkt. Aan orde werd, meer dan aan vrijheid, gedacht. „Les tyrans s'alarment, ils menacent de nouveau; ils veulent se reposer, ils veulent, pour cela même, conserver l'empire qui est leur refuge; ils prennent position sur la frontière du mal, ils s'y retranchent; ils s'entourent de canons et de troupes soldées, ils organisent une sorte de gouvernement métis avec une intention d'unité: c'est la troisième période de l'empire révolutionnaire; elle produisit le *Directoire*" ⁴⁾).

Verloochening van de revolutie kon het doel niet zijn ⁵⁾. Wat begeerde men dan? een waarborg tegen die heillooze vereeniging der machten in ééne vergadering, waaruit grondslag en werktuig ontstaan was voor eene jacobijnsche dictatuur. Welaan; thans zou voor afscheiding worden gezorgd. Geen grenzenlooze macht meer van een Robespierre, die de zwakke gemoederen der volksrepresentanten overheerscht. In de nieuwe staatsregeling twee kamers en een uitvoerend bewind. — Het constitutioneel recept scheen doeltreffend; de bedoelingen waren goed; de ijver werd door aanvankelijke herleving van

¹⁾ Mme de Stael, II. 146. ²⁾ Hierboven, blz. 308.

³⁾ [Edoch: „le Directoire ne put jamais conduire les affaires. Il occupa le gouvernement, mais ne gouverna pas. Tout son règne ne fut qu'une anarchie tempérée par la violence." Tocqueville.]

⁴⁾ *Appel contre la division des opinions*, p. 13.

⁵⁾ [„Ce gouvernement était une coterie de régicides." Tocqueville, V. 261.]

vertier en welvaart bekroond. Vergelijkenderwijs had men het tamelijk wel. „En six mois le directoire releva la France de sa déplorable situation” ¹⁾.

Van waar dat het woelen evenwel niet ophield? dat ook het Directoire gedwarsboomd, belemmerd, bedreigd, aangerand werd? Omdat stoffelijke welvaart geen voldoening geeft aan politieke uitzichten en driften. Omdat, voor de terroristen, de constitutioneele inrichting te hatelijker werd, naarmate zij, om haar verdragelijkheid, meer kans had bestendinging te worden van wat zij verderfelijk hielden voor den staat en onteerend voor de menschheid. Omdat zij, die eene minder revolutionaire staatsregeling wenschten en aan wie de herinnering van het oude stamhuis dierbaar en levendig bleef, jacobijnen en royalisten van velerlei soort en gehalte, de vrijheid van beraadslaging en van drukpers, de voorrechten en waarborgen van *l'ordre légal*, niet ongebruikt lieten ²⁾. De gisting werd door uitbarstingen gevolgd. De radicale samenzwering van Babeuf werd, onder de muren van Parijs, in het bloed der hoofdaanleggers gesmoord. Doch dit niet alleen. De *militaire macht* kwam telkens meer in het spel tegen de regelmatige werking der constitutioneele vrijheid. Door de verkiezingen, de dagbladen, de vrijmoedige taal der gedeputeerden, scheen de oppositie de overhand te zullen verkrijgen; er was verdeeldheid in het Directoire zelf. De revolutie liep gevaar. Geen nood! Augereau werd door Bonaparte gezonden naar Parijs. Nadat eene genoegzame krijgsmacht binnengerukt was, werden de verkiezingen vernietigd, de journalen der tegenpartij verboden; de schrijvers en gedeputeerden, die men lastig keurde, verbannen naar onbewoonbare streken in het doodelijk klimaat der west-indische moerassen; de directeuren die verdacht waren, redde-

¹⁾ Mme de Stael, II. 166.

²⁾ [„Les deux partis extrêmes, les jacobins et les royalistes, attaquèrent le directoire, chacun à sa manière.” Mme de Stael, II. 161. — Voor koningsgezind *en partisan de l'ancien régime* gold ieder die een vorst begeerde uit het oude stamhuis; hetzij (wat zeldzaam was) naar absolutistischen trant, hetzij als opperhoofd of marionet in eene *démocratie royale*, naar de veelsoortigheid der opvattingen, van Mei 1789 tot 10 Aug. 1792.]

den zich ter nauwernood met de vlucht. De revolutie van 18 *fructidor* (4 Sept. 1797) bewees, vooreerst, dat de constitutioneele toestel een schijn, ten anderen, dat een despotisme, door janitzaren gehandhaafd, het wezen der zaak was ¹⁾.

c. Dit bewijs was echter niet genoegzaam om nieuwen tegenstand te beletten. Met de willekeur zou de verbittering stijgen. De schennis der vormen had ze niet vernietigd. Andermaal trachtte elke partij langs wettelijken weg, *voies légales*, het doel te bereiken. Het Directoire, wist zich, noch tegen de vijandige coalitie, noch tegen de misnoegde parijsche burgerij en fransche bevolking, met waardigheid staande te houden. Jacobijnen en royalisten beurden het hoofd op; daarentegen was er, bij het gros der natie, warschheid van binnen- en buitenlandschen krijg; vrees voor royalistische reactie of voor de rampzaligheden van 1793 in gewijzigden vorm. Men zag om naar krachtiger arm. Had het aan despotisme ontbroken? neen, maar aan de veêrkracht van een despoot. De 18e *brumaire* (9 Nov. 1799) was daar, en Napoleon verscheen ²⁾.

Men heeft zijne geschiedenis en lotgevallen dikwerf enkel

¹⁾ [»A partir du 13 vendémiaire (1795) on ne peut plus gouverner sans l'armée. Bientôt après on ne peut plus gouverner que par elle. Parvenue là, elle voudra gouverner elle-même. Ces faits s'engendrent. L'armée était, à vrai dire, la révolution debout et sous les armes. Quand elle criait encore, avec une sorte de fureur: Vive la république! c'était un défi à l'ancien régime dont les amis criaient: Vive le roi! Au fond elle ne se souciait nullement des libertés publiques." Tocqueville, V. 292.]

²⁾ [Ook na den val van Robespierre, hield steeds de *Revolutie* de tegen haar worstelende *Natie* in bedwang. »La rupture entre le parti militaire et la république directoriale aurait éclaté plutôt, si ces deux intérêts rivaux n'avaient senti le besoin d'ajourner leurs divisions, et de s'unir provisoirement contre les efforts que faisait la France pour rentrer dans l'ordre social." Fiévée.]

Aldus werd, bij de vrees voor erger, het smachten, althans naar orde en rust en eensgezindheid, hoedanig ook en zelfs ten koste der *rijheid*, *nationaal*. »Le gros de la nation cherchait une issue. Les partis eux-mêmes, décimés, refroidis et las, aspiraient à pouvoir se reposer enfin un moment dans une oppression quelconque, pourvu qu'elle fût exercée par un neutre et pesât sur leurs rivaux autant que sur eux-mêmes. Ce trait achève le tableau. Vers la fin de 1799 surtout, on sentait de toutes parts l'approche d'une révolution." Tocqueville, V. 293.]

of vooral uit zijne persoonlijkheid verklaard; zijn macht toegeschreven aan de zeldzaamheid van talenten, zijne dwingelandij aan de grenzenloosheid van heerschezucht, zijne veroveringen aan het onverzadelijke van eergierigheid, zijn val aan het ongeëvenaarde van overmoed. De betrekkelijke waarheid dezer opmerkingen is onbetwistbaar, doch vergeet niet dat de eigenaardigheid, ook dezer overmachtige figuur, met de biografie der Revolutie in het nauwste verband is. Hij was het tegenbeeld van Robespierre. Gelijk deze niets ontzien had om op de *revolutie*-lijn te blijven, evenzeer is onvoorwaardelijk voortstreven in de lijn der *reactie* voor Napoleon, hoofdoorzaak van macht en geweld en onvoldaanheid en ondergang geweest.

Ik begeer niets af te dingen op de bekwaamheden van den man die aan Europa de wet gaf; op de onverzettelijkheid van zijn wil, op het exceptioneele van zijn militair en organiseerend genie; doch de spoedige aanwas en de uitgestrektheid zijner macht was het gevolg, meer wellicht nog van omstandigheden dan van talenten; het werk vooral ook van de reactionaire kracht, die in hem een middenpunt van werking verkreeg. Algemeen was het smachten naar orde en rust. Allen kwamen tot hem. Elke factie wilde hem tijdelijk voor meester en beschermer, uit vrees voor haar tegenpartij, en als een overgang tot betere dingen, dat is, tot eigen triumpf. Frankrijk wilde veerkracht in het beheer. Oppositie was impopulair. Men was minder voor verlies der vrijheid dan voor verstoring der orde beducht ¹⁾.

¹⁾ [Het laat zich begrijpen dat de doortastende veerkracht van Bonaparte, als redding van den schier reddeloos geworden Staat, met opgetogenheid begroet werd. »La république n'avait été qu'une *servitude agitée*. Il est difficile de se figurer dans quel excès de fatigue, d'apathie, d'indifférence ou plutôt de mépris pour la chose publique, un effort si long, si terrible et si vain, avait jeté les âmes. La nation tremblait au mouvement de son ombre. Le matin on craignait une restauration, le soir un retour vers la terreur. Beaucoup avaient peur de montrer leur peur, et ce ne fut qu'après la crise du 18 brumaire qu'on put juger, à l'étendue de leur bien-être et à l'excès de leur joie, quel abîme de pusillanimité la révolution avait creusé dans ces âmes amollies." Tocqueville, V. 272, sv.

Ook volgens Stahl, was hier verdienstelijkheid, geen onrecht. »Napoleon

Als van zelve rijst de vraag op: zoo men zich vrijwillig aan Napoleon onderwierp, waarom werd hij een dwingeland?

Niet uit eigen verkiezing. Geweld was of werd, ook voor hem, voorwaarde van zelfbehoud. De partijen, naar verademing hijgend, waren bereid zich willekeur te getroosten, maar voor een tijd; zij waren niet onwillig geweest zich te buigen, edoch wat buigt, breekt niet, en richt zich, als de nood voorbij is, weder op. Zij vingen dus aan zich op nieuw te vertoonen, zoodra de vrees voor erger begon te wijken; zoodra het bleek dat Napoleon niet gezind was den weg voor anderen te banen; zoodra, door bestendiging van het Consulaat en meer nog bij de oprichting van het Keizerrijk, de oorlogsman, van wien zij zich gaarne als hefboom, elk voor eigen systema, zouden be- diend hebben, heerscher in eigen kracht, beletsel, ja zelfs, naar de illusiën hunner opgewondenheid, het eenige beletsel hunner wenschen en uitzichten werd. Weldra bleek het dat de man, van wien menigeen herstel van het koningschap te gemoet zag, veeleer naar Cromwell geleek; de verbolgenheid veler

hat die Revolution nicht gemacht, er hat nur die Anarchie die er vorfand, bewältigt. Die Rettung aus dieser Anarchie ist seine Mission von oben, ist sein Titel zur Gewalt. Der Brumaire war nicht Umsturz einer legitimen befestigten Verfassung, sondern Gründung einer Autorität in dem Chaos der einander zerstörenden Verfassungs-strebungen. In der Republik war darum seine Gewalt eine rechtmässige, berufene, wohlgegründete, mit nichten eine Usurpation. Sie begann erst unrechtmässig zu werden, da er ein erbliches Reich auf die Revolution gründen wollte." III. 563.]

»Au 18 brumaire," schrijft in 1842, de graaf Molé, die Napoleon van nabij gekend had, »il y avait au fond des âmes le desir ardent d'une halte, d'une trêve du moins avec des théories, des essais dont il ne restait que des ruines et dont on n'attendait plus rien. La France, alors décidée comme aujourd'hui à conserver et maintenir tous les grands résultats de sa révolution, refusait de remonter vers le passé, et ne sentait que dégoût, que profonde défiance pour tout ce qu'on avait tenté, depuis 1789, de substituer à ce qui était détruit; elle implorait comme expédient le despotisme, et son état social ne lui permettait pas de se représenter le despote sous une autre forme que celle d'un soldat. Nous ne pouvions pas plus nous passer du génie de Napoléon que de son épée; c'est devant lui que l'oeuvre de dissolution, poursuivie par le dixhuitième siècle, s'arrêta." — Er waren er, zegt hij, die, bij den aanvang van het Consulaat, »en l'aidant à réparer tant de maux, à faire oublier tant de crimes, à détrôner tant d'orgueilleux mensonges, à réhabiliter tant d'éternelles vérités, croyaient embrasser une sainte et généreuse croisade."

vrienden van het vorstelijk stamhuis verhief zich tegen dezen eigendunkelijken plaatsvervanger van de Bourbons. Teleurgesteld en bedwongen, beriep menig voorstander der revolutiebegrippen zich, tegen de overmacht van het zwaard, op theorieën voor welke de geestdrift, door overmaat van jammeren wél bekoeld, maar niet gesmoord was. Met syllogismen waren dergelijke eischen niet wederlegbaar. Tegen de vijandige redeneering dezer ongelijksoortige partijen was Napoleon, evenmin als de Conventie, evenmin als het Directoire, met woorden alleen bestand. De een wilde een constitutioneel bewind als in 1791, de ander jacobijnsche losbandigheid, een derde de verdrevene dynastie. Elke meening vond kracht, of in het fanatisme voor leerstellingen, of in de sympathieën der natie, of in een edelaardige zucht naar ware vrijheid, die ook thans te dikwerf met losbandigheid verward werd. De macht van Napoleon, eerst aan iedereen, als steunpunt voor eigen ontwerp, welgevallig, zou weldra, als slagboom, aan allen hatelijk zijn. De vijandschap, naarmate het gezag meer in zijn persoon geconcentreerd was, werd persoonlijk. Waar andere middelen te kort schoten, werd de hoop gevestigd op den afschuwelijken bijstand van *machine infernale* of moordenaarsdolk.

Wat nu? de Bourbons terugroepen? Lamartine heeft er fraai over gezongen ¹⁾, maar was de toestand zoodanig dat door Napoleon, indien hij gewild had, de rol van Monk had kunnen worden gespeeld? Althans, zegt men, uit eigen hoofde kon hij, met afwering van dwaalbegrippen, naar de echte beginsels van het voormalige staatsrecht, eene wezenlijke monarchie stichten ²⁾. Eilieve, kon hij dit? Het was de meening en raad-

¹⁾ »Ah! si rendant le sceptre à des mains légitimes,
»Plaçant sur ton pavois de royales victimes,
»Tes mains des saints bandeaux avaient lavé l'affront!
»Soldat vengeur des rois! plus grand que ces rois même,
»De quel divin parfum, de quel pur diadème,
»L'histoire aurait sacré ton front?"

²⁾ [Mme de Stael (II. 325) had een ander denkbeeld. »S'il avait établi sincèrement et dignement la constitution angloise en France, sans doute il serait encore empereur." — Zie soortgelijken trek van anglomanie in haar vader Necker, hierboven, blz. 287.]

geving van den scherpzinnigen politicus, twaalf jaren zijn vrijmoedigen correspondent, Fiévée¹⁾. Ik zou mij kunnen bepalen bij de opmerking dat zelfs de machtigste alleenheerscher machteloos is ter fatsoeneering van den tijdgeest, en dat allereerst Napoleon zelf zich van de beslommeringen der regeering had moeten ontslaan, om, onder leiding van Fiévée, een voorbereidend onderwijs te gaan ontvangen. Maar, wat meer zegt, de voormalige orde van zaken, tot in haar diepste grondslagen ten onderste boven gekeerd, te herstellen (de doode te doen herleven) was ondenkbaar²⁾. Welnu, indien voortzetting van den historischen staat, onder een uit de revolutie ontsproten gezag, evenmin als onder het aloude vorstenhuis, mogelijk was, wat bleef er over? Wel zegt de liberaal-constitutioneele school; wat hem overbleef? hulde doen aan de begrippen van vrijheid, de regeering inrichten naar de constitutie; waarheid en leven brengen en houden in de staatslichamen die het tegenwicht van zijn gezag behoorden te vormen; de drukpers loslaten, zich onder de wet, in plaats van boven de wet stellen. Schoone ontwerpen inderdaad; losmaking van het gedrocht, zoo even,

¹⁾ [Op verlangen van Napoleon, zond Fiévée hem, schriftelijk en rechtstreeks, politieke beschouwingen, waarin buitengemeene schranderheid aan eene, in die dagen voorzeker zeldzame, vrijmoedigheid gepaard is. In den vorm van Nota's. De afspraak was: «Je ne vous adresserai que des notes telles que je les ferais pour moi; vous saurez qu'elles sont pour vous, et vous resterez maître de n'en prendre que la part qui vous conviendra.» — Misschien is er nauwelijks een tweede voorbeeld van een dergelijke zoo lang volgehouden betrekking. De verzameling is een schatkamer van staatkundige wijsheid: *Correspondance et relations de J. Fiévée avec Bonaparte, 1802 à 1813*. Paris 1836.]

²⁾ [Fiévée schrijft: «Il s'agit (et de tous les intérêts il n'en est pas de plus grand) de savoir si le pouvoir d'un seul se sera élevé au-dessus de tous les partis et même de toutes les libertés, pour faire triompher les doctrines de la Révolution, ou pour rendre à l'expérience des siècles toute son autorité.» II. 277. — De beginselen van 1789 waren te sterk om, toen reeds, in hun ontwikkeling te worden gestuit. Om, toen reeds, den grondtoon der eeuwen boven den grondtoon der eeuw te kunnen stellen. — Napoleon was «le despote, fils et dompteur de la révolution;» volgens Guizot, *Mém.* I. 68. — Bedwinger, ja, maar zóó dat hij zijn eigen macht tegenover Frankrijk en Europa, ontleende aan de kracht die hij bedwong, en die, in zijn persoon, als alleenheerscher, als veroveraar, en als verbreider en profeet (*propagateur*) der revolutie-leer, gecentraliseerd werd.]

met toejuiching van gansch Frankrijk, aan ketenen gelegd. Zijne weigering steunde op ervaring en gezond verstand. De scherpheid van zijn blik doet te meer de verblindende uitkomsten der onverbeterlijken die, zwevende in den liberalen dampkring, waanden dat, als de drukpers ontboeid wierd, het Vaderland zou gered zijn! „Ce sont les hommes de 1791 qui veulent revenir, Roederer, Mounier et autres. On composerait les grands corps de tous ces hommes, de Lafayette, de Latour-Maubourg. Eh bien! ces deux-là m'ont écrit, au sujet du consulat à vie, qu'ils disaient oui, à condition que *la liberté de la presse* serait rétablie. Jugez maintenant ce qu'on peut espérer de ces hommes, qui sont toujours à cheval de leur métaphysique de 1789. La liberté de la presse! je n'aurais qu'à la rétablir, j'aurais de suite trente journaux royalistes et quelques journaux jacobins. Il me faudrait gouverner encore avec une minorité, une faction, et recommencer la révolution, tandis que tous mes efforts ont tendu à gouverner avec la nation” ¹⁾. De staatkunde van Napoleon behield het merk van reactionairen oorsprong. Op zijn standpunt, was het natuurlijk en prijzenswaard dat hij afkeer van ideologie had; dat hij de Vergaderingen, bestemd om hem te bedwingen, liever zelf bedwong; elke instelling tot lijdelijk werktuig van zijn eigen wil, elke in naam vrij gebleven stem tot weêrklank herschiep; dat hij, zoo veel mogelijk, openbaarheid, in bijeenkomsten, of geschriften, belette; geen enkel middel, noch politie, noch conscriptie, noch centralisatie, noch zelfs de godsdienst ²⁾, ongebruikt liet om volledige autocratie te vestigen en te versterken.

Deze *autocratie* over eene republiek, dit eenhoofdige bewind, zeer ongelijk aan wezenlijke monarchie; deze dictatuur, dit samenvloeien van alle machten onder één despoot, was onvermijdelijk gevolg der revolutie-leer; haar toepassing, zoo als ze, om de omstandigheden, zich als eenig redmiddel voordeed. Er was van de revolutie-leer geen verzaking, verre van dien!

¹⁾ Wachsmuth, III. 241.

²⁾ [Eigenlijk; „la Nation (l'État) c'est moi.”]

veeleer een naar de behoefte eener volstrekte alleenheersching gewijzigd gebruik. Niemand heeft zich meer dan Napoleon op de volkssouvereiniteit beroepen. Denk aan de plechtige afkondiging in den *Moniteur*: „le premier représentant de la Nation, c'est l'Empereur; car tout pouvoir vient de Dieu et de la Nation” ¹⁾. Denk aan de vertrouwelijke aanbeveling om het decreet over willekeurige opsluiting in staatsgevangenissen, bittere kost voorwaar! met een smakelijke saus van liberale denkbeelden te overgieten. „Il faut deux pages de considérans qui contiendront des idées libérales.” Men heeft dergelijke zorg om zich met het volksgezag in verband te stellen voor veinzerij, bijkans voor spotternij gehouden. Ten onrechte. Dit beroep was oprecht; hierin lag de oorsprong zijner kracht. Dit beroep was rechtmatig en juist. Het volk was soeverein; de keizer de eerste vertegenwoordiger van het volk; op hem was het alvermogen, uit den boezem der natie, overgedragen door den volkswil. Hij was in het bezit hiervan, met gelijk recht als de gansche reeks der revolutionaire gouvernementen; met meer recht, omdat, uit verwarring en ellende, de onmisbaarheid was gebleken van het eenhoofdige bewind. Derhalve heeft de tiranny van Napoleon, als voortbrengsel der revolutieleer, niets dat ons kan bevreemden; niets dat hem, wanneer we de leer goedkeuren, mag worden ten kwade geduid. Dwang was noodig, om hernieuwing van gruwelen te vermijden, om rust te handhaven, om het uitzicht op verwezenlijking der revolutie-begrippen te behouden. Het algemeene welzijn bestond nu in het ten onder houden der partijen, ten behoeve van orde en rust. Al het hiervoor noodige was billijk, rechtmatig,

¹⁾ [Als Aanhangsel der volkssouvereiniteit, werd ook *le droit divin* niet versmaad. In den door den keizer medegeredigeerden catechismus voor de roomschgezinden leest men: »D. Que doit-on penser de ceux qui manqueraient à leur devoir envers notre empereur? R. Selon l'apôtre St. Paul, ils résisteraient à l'ordre établi de Dieu même et se rendraient dignes de la damnation éternelle.” — »Sous le règne de Napoleon I (schrijft d'Haussonville, in zijn merkwaardig werk *l'Eglise romaine et le premier Empire*) le chapitre relatif au quatrième commandement s'étend prodigieusement, et prend les plus singuliers développemens.”]

prijzenswaard. Enkel naar de wet der *noodzakelijkheid* mocht uitspraak worden gedaan; het al dan niet aanwezig zijn dezer noodzakelijkheid werd door het individueel gevoel van den geweldhebbenden beschermheer beslist. ¹⁾

Niet enkel als machthebber, niet enkel als tyran, ook als veroveraar, was Napoleon kind der Revolutie. Hij werd, zegt men, door onverzadelijke eergierigheid verteerd; elke overwinning werd hem ten prikkel tot verdubbeling zijner ongeëvenaarde veerkracht. Het zij zoo; het is zoo; maar, ook buitendien, door den aard der hem toevertrouwde macht, zou hij, tegen wil en dank, tot oorlogen en veroveren gedwongen en voortgezweept zijn. Om de innerlijke rust te handhaven was geweld noodig; om het geweld dragelijk te maken, krijg. Minder zou de keten knellen, als ze met lauweren bedekt wierd. Frankrijk zou, voor het gemis der vrijheid, door het verslinden van Europa, schadeloos en tevreden worden gesteld. „Bonaparte avait besoin de la guerre pour établir et conserver le pouvoir

¹⁾ [„Par Napoléon s'accomplit l'oeuvre que la France invoquait vainement depuis la fin de la Terreur, la réaction de la Révolution par elle-même contre elle-même; c. à d. la consolidation de ses principales conquêtes avec l'abandon de quelques unes de ses plus légitimes promesses et de ses plus belles espérances." Guizot, *Hist. Parl.* I. Introd. p. 33. — „Dans cette phase, la première place, la place unique appartient à Napoleon. Il a reconstruit en France la charpente sociale.... Il rappela et remit en haut ce qui est naturellement en haut.... Il réhabilita en France le pouvoir méconnu, abattu, humilié, dégradé, tour à tour et quelquefois tout ensemble odieux et ridicule dans le cours de la Révolution.... Le pouvoir reparaisait et se relevait à l'horizon, à mesure que Napoléon lui-même s'élevait. Il était le *pouvoir personnifié*." t. a. p. — In hem herleefde, tegenover een beginsel van anarchie, *le principe d'autorité*. — Kon er door Napoleon meer worden verricht? Was hij tegen den tijdgeest opgewassen? Zou het mogelijk voor hem geweest zijn zelf de valsche staatsleer te verbannen, door wier kracht alleen hij alvermogend was en bleef?

Onwedersprekelijk is de opmerking van Fiévée; „Quand on gouverne après de longs troubles civils, on ne doit pas oublier que, si les doctrines qui ont détruit le passé restent et ne sont contenues dans leurs effets que par la puissance d'un homme, elles reprendront bientôt leur premier ascendant." t. a. p. I. 55. — Napoleon wist dit ook wel („Je suis le *signet*" hierna, blz. 349); maar bovendien wist en ondervond hij dat, ter uitroeijing eener diepgewortelde denkwijz, de macht ook van den machtigste te kort schiet.]

absolu. Une grande nation n'aurait pas supporté le poids monotone et avilissant du despotisme, si la gloire militaire n'avait pas sans cesse animé ou relevé l'esprit public. Les avancements continuels dans les divers grades, auxquels toutes les classes de la nation pouvaient participer, rendaient la conscription moins pénible aux habitans de la campagne. L'intérêt continu des victoires tenait lieu de tous les autres; l'ambition était le principe actif du gouvernement dans ses moindres ramifications; titres, argent, puissance, Bonaparte donnait tout aux Français à la place de la liberté. Mais, pour être en état de leur dispenser ces dédommagemens funestes, il ne fallait pas moins que l'Europe à dévover" ¹⁾).

Naarmate de natiën proefondervindelijk met deze taktiek der afleiding bekend raakten, naarmate men begreep dat, in het volkenrecht, de fabel van den vratigen Polyfeem gespeeld werd, en dat het grootste voorrecht bestaan zou „in het laatst van allen te worden geslacht”, kon Europa niet gezind zijn zich naar dezen eisch der onverzadelijkheid te voegen. Uitbreiding van aanval moest uitbreiding van tegenstand ten gevolg hebben; oorlog, telkens op uitgestrekter schaal, verplichtte den Keizer tot vermeerdering der lasten welke, in manschappen en in geld, van de rampzalige bevolking geveerd werden. De behoefte aan krijgsmacht werd verdubbeld, naarmate het land uitgeput werd. Teleurstelling en misnoegen maakten verzwaring van het juk noodig; aldus werd, door overmaat van lijden, de ingenomenheid met vrijheidstheorieën wederom levendig gemaakt. — Men zoekt de reden van Napoleons val in den krijg van het spaansche schiereiland, in het continentaal systema, in den oorlog tegen Rusland; inderdaad zijne handelwijze is gedurig meer onvoorzichtig, onrechtvaardig, onzinnig geweest; doch wij moeten tot de oorzaak opklimmen. Als voor het *Comité de Salut Public* gestadige werking der guillotine, evenzoo was gestadige schittering van het oorlogszwaard levensvoorwaarde van dit nieuwe

¹⁾ Mme de Stael, II. 476. — [«Pour gouverner la France en maître absolu, il donnait à la France l'Europe pour esclave. Le despotisme est à ce prix.» Guizot.]

soort van schrikbewind. Napoleon was gedoemd vooruit te streven langs een weg naar den afgrond en vermocht niet de toepassing der spreuk te ontwijken: „Tollunter in altum, ut lapsu graviore ruant” ¹⁾. Door het revolutionaire zijner stelling, vroeger alvermogend geworden, werd hij nu machteloos; omdat tusschen den autocraat en de onderworpingen geen band dan dienst- en schatplichtigheid was; omdat de duurzaamheid van dezen band aan de bestendigheid zijner zegepralen hing; omdat hij, tegen de afgefolterde fransche bevolking, gelijk tegen de fel getergde natiën van Europa, als de gehate vertegenwoordiger van tyrannie en overheersching, alleen stond.

Met hem bezweek de reactie, nadat zij bijkans het *nec plus ultra* van haar rampzalige loopbaan scheen te hebben bereikt ²⁾.

2. De val van den geweldenaar was de verbreking van het geweld; doch, met het aanlichten van een nieuw tijdperk, was de opkomst der revolutie-leer, die met vrijheidszin verward werd, en de begeerte om andermaal het naleven van haar voorschriften te beproeven, wederom daar.

¹⁾ [»Vestig op de daden en lotgevallen van Napoleon het oog. Wat willekeurig schijnt, was het, in zeker opzicht, ganschelijk niet; de erfgenaam der Jacobijnen werd, tot herstel en behoud der orde, gedwongen het Souvereine Volk, waarvan hij zich zoo gaarne representant noemde, in schitterende ketenen te slaan, en, misschien uit eigen aandrift, maar zeker *par nécessité de position*, telkens vooruit te streven, op den weg van overheersching en dwingelandij; totdat hij, te midden van Frankrijk en tegenover Europa, alleen stond en, als het eenige beletsel van algemeene vrede en vrijheid, in ballingschap geleid werd.” *Grundwetherz. en Eensgez.* blz. 214. — *Handboek*, § 913—924.]

²⁾ [Van waar anders, dan uit den aard van de radicale staatsleer, is het verklaarbaar dat er (in stede der getemperde monarchie, in 1789 eigenlijk begeerd; hierboven blz. 248), in 1791 eene *démocratie royale* was, in 1792 eene republiek, in 1793 een schrikbewind, in 1795 een willekeurig beheer, weldra een militair gouvernement, een consul, een keizer, een tiran?

Vergelijk Stahl over het *Imperialisme*, als »die absolute Monarchie auf Grund der Revolution.” III. 454. vgg. »Ihr Wesen ist die Gründung der ganzen Staatsordnung auf mechanische, statt organische und sittliche Kräfte.” — Ook zijne rede van 24 April 1855. — »Die Tradition des alten Kaiserreichs ist nicht der *Friede*, sondern die *Eroberung*, und ist nicht die *Konservation*, sondern die *Propaganda der Ideen der Revolution*. Das

Hernieuwde proefneming ¹⁾ is het begin, hernieuwde teleurstelling het kort begrip, en vooral het einde, van dit vijftien-

Kaiserreich war die Vernichtung der alten Grundlagen der Gesellschaft, Aufrichtung gouvernementaler Allgewalt auf den Boden revolutionärer Nivellierung. Es war die Revolution mit Ausnahme der Anarchie, aber auch mit Ausnahme der Freiheit; es schloz alle Freiheit aus, die echte der legitime Ordnung, wie die unechte der Revolution."

Omtrent het *rehabiliteren* en *idealiseeren* van het *napoleontische Frankrijk*, dat in de laatste jaren het panegyricum van het *jacobijsche Frankrijk* verving, zie *Narede*, blz. 73, vg.

Aan den anderen kant wachte men zich van, enkel of vooral, aan den *persoon* te wijten wat, in den levensloop der Revolutie, haar eigenaardige vrucht was. Wanneer door *idéologie* de philosophie van Rousseau c. s. verstaan wordt, dan had Napoleon in 1812, gelijk: »C'est à l'idéologie qu'il faut attribuer tous les malheurs de la France." Laat deze valsche wijsbegeerte de atmosfeer zijn der gedachten; straks vindt ge, in het spoor van Robespierre geraakt, het keerpunt slechts in de politiek van Bonaparte. »Quand les idées libérales dominent, les idées napoléoniennes arrivent, l'abîme appelle un autre abîme. Le système de Bonaparte est héritier direct et légitime du système jacobin." *Le parti antirév.* p. 48.

Spreek met Royer-Collard van *le monstrueux despotisme* de l'Empire; zeg met den generaal Foy: c'était la carcasse politique de Constantinople;" betreur met Guizot (t. a. p. 39) »les emportemens d'une ambition sans limite et d'un despotisme sans frein." Verklaar met Thiers, op de laatste bladzijde van het laatste (20e) deel van *le Consulat et l'Empire*: »Le jeune héros plein de génie, ce sage, après quelques années devenu fou, fou d'une autre folie que celle de 1793, mais non moins désastreuse, immolait un million d'hommes sur les champs de bataille, attirait l'Europe sur la France qu'il laissait vaincue, noyée dans son sang." Breng op rekening van het *individu* zooveel u billijk voorkomt; maar geef op de les der geschiedenis acht, en vergeet niet dat de reactie, welke het beginsel vasthoudt en de toepassing bestrijdt, *geweld* van binnen en *afleiding* naar buiten behoeft, telkens weer en telkens meer, als voorwaarde der haar opgelegde taak.

Thiers zelf doet opmerken waarom de machtige regent tot het verleen van vrijheid buiten staat was. »Les amis de la liberté reprochent à Napoléon de ne l'avoir pas donnée à la France. En partageant leurs sentiments, nous croyons qu'ils se trompent. Sous le rapport politique, en effet, il était impossible que Napoléon devint un organisateur définitif, car la forme de notre gouvernement devait varier encore bien des fois sous le vent des révolutions, et la France, tantôt inclinant vers le pouvoir quand elle venait de souffrir des agitations de la liberté, tantôt inclinant vers la liberté quand elle venait de souffrir des excès du pouvoir, la France est allée flottant depuis trois quarts de siècle entre le despotisme et l'anarchie, comme un pendule déplorablement agité."]

¹⁾ Hierboven, blz. 208 vg.

jarig tijdperk (1815—1830). Van waar dit? omdat dezelfde weg naar dezelfde uitkomsten leidt. ¹⁾

De jaren der bevrijding waren een treffend oogenblik in de geschiedenis der volken ²⁾. Wanneer de gerichten des Heeren op aarde zijn, leeren de inwoners der wereld gerechtigheid. Met den haat tegen Napoleon was (na leed, strijd, en uitredding) geestdrift voor de zaak van godsdienst en vaderland en vrijheid ontwaakt. Om het wegvallen van beletselen, in den storm met wortel en tak uitgeroeid, was het tijdstip voor christelijk-nationale staatkunde, voor toepassing van onvergankelijke waarheden in nieuwe vormen, niet ongeschikt. Ik vermeet mij niet de grondlijnen van dezen wederopbouw te trekken ³⁾. Als eerste voorwaarde, afzwering van het revolutiebeginsel en onderwerping aan hooger dan menschelijke wet; bevestiging aldus van het gezag, en eerbiediging der verkregene rechten van vroeger en later tijd. Die voorwaarde ontbrak. Wèl zou voortaan de godsdienst in eere zijn; wèl zou men de lessen der ervaring te baat nemen; wèl zou er in de staatsregelingen een christelijke en historische tint of vernis zijn; maar de christelijk-historische beginselen als richtsnoer te erkennen, dit gold, ook nu, voor ongerijmd en verderfelijk bij de machthebbers en schriftgeleerden en wijzen der eeuw. Napoleon was, zeide men, stichter van zooveel onheil, omdat

¹⁾ [Niet ten onrechte had Napoleon voorspeld: „Après moi, la révolution, ou plutôt les idées qui l'ont faite, reprendront leur cours. Ce sera comme un livre dont on ôtera le *signet*, en recommençant la lecture à la page où on l'avait laissée.”]

²⁾ [Door de oordeelen Gods hadden de natiën verootmoediging en opzien naar den eenigen Redder geleerd. Er was bij velen terugkeer tot het Evangelie, eene christelijke opwekking (*Réveil*). — Niet van Duitschland alleen gold: „Die nationale Erhebung unseres Volkes (1813) ist vor Allem eine religiös-sittliche Erhebung und Erneuerung gewesen. Alle groszen Zeugen jener Zeit sind erfüllt von diesen Bewusstsein, dass der Grund der Freiheit und Grosze Deutschlands in der Tiefe des Gemüths, in dem religiösen Glauben und der sittlichen Erneuerung gelegt werden müssen. Die Männer der Religion standen im Bunde mit dem nationalen Geiste, und die Männer der nationale Idee waren zugleich tief und innig religiös.” Luthardt, I, 127.]

³⁾ Zie evenwel *Handboek*, 2e uitgaaf, § 971 vgg.

hij de leer welke hem ten zetel verheven had, miskend en, als een ondankbare zoon, in de revolutie zijn eigen moeder vermoord had. Napoleon was, gelijk Robespierre, een man des bloeds en des gewelds. Welnu, de vrijheid, waarvan 1789 de dageraad geweest was, werd nu des te dierbaarder, om de menigvuldige ellende welke, op het misbruik van haar naam en op het beletten of belemmeren van haar zegenrijke werking, gevolgd was.

Waarom had de Revolutie, ondanks haar voortreffelijkheid, droevigen afloop gehad? Omdat ze, zeide men, telkens *te ver* ging. Zij had, door het oude al te zeer te verachten, het staatsgebouw van grondslagen beroofd; daarna werd ze, beurtelings, in tweeërlei zin buitensporig. Het Jacobinisme, door vrijheid zonder orde, het Bonapartisme, door orde zonder vrijheid, hadden vrijheid en orde hatelijk gemaakt. De ervaring waar-schuwde thans om, met vermindering van droevige bijpaden, weder te keeren en te blijven op den in 1789 ingeslagen weg.

Gewijzigde hervatting der revolutie, geen dolzinnig *radicalisme*, maar liefelijk *liberalisme* (het radicalisme in zijn ontwikkeling gestuit!) zou voortaan de leus zijn.

Aldus bleef het valsch beginsel in eer. Op de almacht der centralisatie, als meest kostbare vrucht der Omwenteling, stelde men hoogen prijs ¹⁾. De eenige vraag was: bij wie het *pouvoir*

¹⁾ [De *Restauration* is de voortzetting der *Revolutie* geweest. Napoleon, *tyran* in eene republiek, werd (dewijl men in de monarchieën slechts liberale republieken zag) beschouwd als een *monarch*, die misbruik van het gezag had gemaakt. Nu scheen het dat een vorst aan zijne bestemming voldeed, als het ware, wanneer hij een goede Napoleon werd. Aldus werden de napoleontische instellingen bewaard en bleven de liberale begrippen in zwang." *Ned. Ged.* III. 35. — Onder de verwarring van denkbelden, zelfs bij de wederoprichting van den troon zichtbaar, wordt zeer te recht ook opgeteekend: «le mot de *légitimité*, présenté comme exclusivement applicable aux droits de la royauté, l'idée de *pouvoir constituant* attaché au principe monarchique et à l'homme qui représentait temporairement ce principe; la nécessité d'une *charte octroyée* pour déterminer les formes de la société nouvelle." *Appel*, p. 20. — Tegen het *pouvoir constituant* des konings verhief zich weldra dreigend le *pouvoir constituant* van het souvereine volk.

Niet 1793, niet 1791, maar het guldenjaar 1789 werd regelmaat; *Rousseau*

constituant berustte? door wie de staatsmachine, met haar ingewikkeld raderwerk en onweêrstaanbare drijfveeren, zou worden bestuurd? wie een gezag zou hebben, waaraan Vaderland en Natie ter willekeurige beschikking overgeleverd zijn zou?

Onder *monarchale firma*. Aan de vorsten werd, in den geest der filozofische theorie, de bevoegdheid toegekend, om het historisch aanzijn der Natie in den vorm, die hun goeddacht te brengen, en, waar het noodig bleek, te wringen. De vrijheidszin der volken werd met het representatief systema gepaaid, aan de herinneringen, zoo gezegd werd, der voormalige Stenden en aan de voortreffelijke staatsregeling van Groot-Brittanje ontleend. De nabootsing was caricatuur, waarin het samenstel der vrijheden, gelijk dit uit natuur en geschiedenis verrijst, onder vertoon van politieke rechten, opgelost en weggegoooid werd ¹⁾. Constitutioneele kamers, met historische benamingen versierd, waren voortzetting van de revolutionaire vergaderingen sedert 1789. In het middenpunt van den Staat zou, door welberekende werking van verschillende machten, heilrijk evenwicht zijn; men voorzag niet, wat evenwel te voorzien was, dat dit evenwicht, na slinging en botsing, verbroken zou worden; dat er geweld en verdrukking, in naam, of der vrijheid, of der openbare rust en veiligheid, telkens zou ontstaan. Het was ook nu weder ontwikkeling of reactie; losbandigheid of bedwang ²⁾. „Il était démontré que la restauration

de leermeester niet, maar *Montesquieu*, met zijn splitsing en evenwicht. Hierboven, blz. 183.

»La Restauration ne fut guère qu'un changement de personnes, au profit du libéralisme émancipé, un retour de l'ancienne dynastie, pour continuer l'œuvre de 1789; le gouvernement des Bourbons appelé, bon gré mal gré, à régner avec les institutions révolutionnaires et d'après le système libéral... La charte, interprétée d'après le sens libéral, c'était encore au fond, comme sous l'Empire, la république, la démoncratie centralisée, la souveraineté du peuple, sous des formes parlementaires que Napoléon avait amorties et que, de bonne foi, on voulait vivifier." *Le parti antirév.*, p. 38.]

¹⁾ [Over de nabootsing van middeleeuwsche toestanden, die en voorbij, en ook in onzen tijd niet benijdenswaard zijn, zie *Ter Naged. v. Stahl*, blz. 10. — Over de navolgbaarheid en onnavolgbaarheid der engelsche staatsregeling, *Grondwetherz. en Eensgez.* (blz. 349—353.)]

²⁾ Het vorstelijk gezag, met het tweeslachtig charter aan zwakheid of

n'avait plus que deux alternatives devant elle: le triomphe complet de l'école démocratique, qui faisait aboutir la Charte à la souveraineté parlementaire, au la réaction violente de l'école despotique, qui opposerait l'arbitraire à l'anarchie, la tyrannie à la licence, la force brutale au désordre" ¹⁾). Voor beteugeling was de dynastie, omdat ze van terugkeer naar *l'ancien régime* verdacht werd, te zwak ²⁾). Zoodanig was het einde van een, om de gezindheid der europeesche volken in 1813 ³⁾), gunstig begin. Zoodanig, onder aankweeking van politieke kunstenaarij, de vrucht van veelbelovenden bloesem. Zoodanig, indien men onder *koningen* allen wier invloed op wetenschap en praktijk veelvermogend is, omvat; de verwezenlijking van het gezegde: zoo dikwerf de koningen onzinnig zijn, wordt het volk gestraft. „Quidquid delirant Reges, plecutuntur Achivi."

De geschiedenis der Restauratie is gestadige zelfverdediging van het gouvernement tegen de gevolgen der theorie. De

willekeur krank, is onophoudelijk, door revolutionaire toegeeflijkheid of reactionairen dwang, aan het voorbereiden en verhaasten van eigen ondergang werkzaam geweest. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 214.

¹⁾ *Gazette de France*, 29 déc. 1840.

²⁾ [Ook voor 1813, en voor latere jaren, mag gelet worden op het oordeel van Mallet du Pan in 1799. „Ses espérances," schrijft Sayous, „reposaient tout entières sur les peuples qui, selon lui, s'étaient montrés si supérieurs aux gouvernemens; c'est aux nations qu'il entendait s'adresser bien plutôt qu'aux cabinets," I, 271. — Vergelijk bijv. de zelfopoffering der Spaansche natie met de regeering van Ferdinand VII, of den duitschen volksgeest in 1813 met de geschiedenis van het congres van Weenen of van den Duitschen Bond.]

³⁾ [*L'ancien régime* was een spooksel (hierboven blz. 223), dat in *la comédie de quinze ans* een groote rol gespeeld heeft. „On ne refait pas le passé." — Reeds in 1795 schreef Mallet du Pan: „Il est aussi impossible de refaire l'ancien régime que de bâtir S. Pierre de Rome avec la poussière des chemins." Zinspelend, op eene, onder een centraliseerend bewind, *geïndividualiseerde, geïntomiseerde* maatschappij (hierboven, blz. 165). Bovendien het regeerend Huis was onbekwaam voor al wat naar een forschen maatregel geleek; in die hand *telum imbelli sine ictu*. — „Après ce qui c'est passé en France depuis 1789, le despotisme est impossible aux princes de la maison de Bourbon; une insurmontable nécessité leur impose les transactions et les ménagemens; et s'ils tendent de pousser les choses à l'extrême, la force leur manque pour réussir." Guizot, *Mém.*, I, 95.)

liberale denkbeelden waren eene flauwe copie der jacobijnsche begrippen met eenzelvigheid van beginsel en strekking. De monarchie, volgens het charter, was revolutionair gemeenebest. Onder eenhoofdig bewind, zou men voor een slechten, ditmaal een beminnenswaardigen regent hebben; een Vorst, geen tiran. Men vergat dat, op revolutionairen bodem, ook de wettige vorst onweêrstaanbaar of onbeduidend is; dat hij, of autocraat, of slaaf en slachtoffer wordt. Met geen namen of redeneeringen, met geen consessiën of overleg, zou men bestand wezen tegen het beginsel waaraan men hulde gebracht had. Eenigen tijd zou er verademing zijn, omdat het liberalisme de tusschenkomst der mogendheden vreesde en, onder den ijzeren scepter van het voorafgaande tijdperk, aan onderwerping gewend was. Natuurlijk echter dat de kiem, geworpen in eigenaardigen grond, ontkiemen en uitbotten en opgroeien en vrucht dragen zou. De strijd was onvermijdelijk tusschen de tweeërlei uitlegkunde van het charter, naar monarchalen vorm of radicalen eisch. De theorieën, met künstig overleg naar den achtergrond geschoven, traden van lieverlede weer op den voorgrond. Wat voor den een vorstelijk octrooi was, werd voor den ander bilateraal contract, of eenvoudige lastbrief. Vruchteloos was een stelsel van beurtelings overhellen (*bascule*) naar de linker- of rechterzij. De koning stond tegenover de zoogenaamde volksvertegenwoordiging weerloos. In telkens enger kring, werd hij gedreven naar het punt der noodlottige keus tusschen lijdelijke overgaaf en geweld. — De strijd werd ten nadeele van Karel X beslist, en 1830 was doorhakking van den onoplosbaren knoop in 1815 gelegd. ¹⁾

Wankelbaarheid en val van het bewind was, zegt men, gevolg enkel van de dwaze staatkunde der Bourbons. — Zij

¹⁾ [De beste poging om het constitutioneel stelsel met het koningschap overeen te brengen is die der zoogenaamde *doctrinaires* (Royer-Collard, Guizot, enz.) geweest. Stahl III 357; vg. — Doch ook zij waren van aanrakingspunten met het liberalisme niet vrij. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 343, vgg.]

waren bij de natie in minachting geraakt. — Door de vreemde mogendheden aan Frankrijk opgedrongen, hadden zij niets vergeten en niets geleerd. — Steeds was hun politiek anti-liberaal; hun bestuur voor welvaart en vrijheid nadeelig. — Door geweld en meened hebben zij hun eigen ondergang bewerkt.

Niet één dezer verwijten heeft genoegzamen grond. De herstelling van het aloude stamhuis was niet impopulair; veeleer werd ze door het volk grootendeels met opgetogenheid begroet. ¹⁾ De mogendheden hebben, althans niet ten gunste der wettige dynastie, partijdigheid betoond. ²⁾ De Bourbons hebben de les van vergeven en vergeten zoo vlijtig beoefend, dat ze meer malen de belangen van vaderland en dynastie onder den invloed hunner vijanden hebben gebracht. Minister van den in 1815 teruggekeerden koning was de koningsmoordenaar Fouché. De staatkunde van Lodewijk XVIII was steeds vrijzinnig, en in de uitgifte van het charter, en in de ontbinding der royalistische kamer van 1815, wegens haar bestrijding der centralisatie met den aankleve van dien. Niet minder in de handhaving, zoolang doenlijk, van het ministerie Decazes, dat dezen maatregel aanried en doordreef. Karel X en de bekwame staatsman die hem ter zijde gestaan heeft, Villèle, ³⁾ werden

¹⁾ [»Dans la redoutable crise de 1815, le rétablissement de la maison de Bourbon était la seule solution naturelle et sérieuse. . . . Sous l'égide d'institutions mutuellement acceptées, on pouvait en attendre les deux biens dont la France avait le plus pressant besoin et qui lui manquaient le plus depuis vingt-cinq ans, la paix et la liberté. Grâce à ce double espoir, non seulement la restauration s'accomplit sans effort; mais, en dépit des souvenirs révolutionnaires, fut promptement et facilement accueillie en France. Et la France eut raison, car la restauration lui donna en effet la paix et la liberté." Guizot, *Mémoires*, I 81.]

²⁾ [»C'est vraiment une absurde injustice de s'en prendre à la restauration de la présence de ces étrangers que l'ambition insensée de Napoléon avait seule amenés sur notre sol et que les Bourbons pouvaient seuls en éloigner par une prompte et sûre paix." Guizot, *Mém.*, I, 29.]

³⁾ [»Il avait pratiqué, pendant six ans, le gouvernement constitutionnel sous un prince et avec des amis qui passaient pour le comprendre assez, peu et ne l'accepter qu'à regret. Il a préservé son parti des fautes extrêmes qui, après lui, devaient amener sa ruine." Guizot, *Mémoires*, I, 286]

zeer ten onrechte van een voorbedachtelijk streven naar ommekeer van den regeeringsvorm verdacht. Nooit heeft Frankrijk, sedert 1789, in gelijke mate welvaart en vrijheid gehad. De Ordonnantiën, zelfs wanneer men de aanhaling van art. 14 van het charter ten eenemale verkeerd acht, ¹⁾ behoorden tot dezelfde categorie als *le 18 fructidor* en *le 18 brumaire* en de geheele reeks der staatsgrepen of *coups-d'état*, waarmeê, sedert 1789, schier elke wijziging van gouvernement tot stand kwam. ²⁾

Men mag aannemen dat, ook voor Karel X, de handhaving van het charter ernst is geweest. ³⁾ Daarentegen was het meerendeel der wederpartijders onoprecht; met het charter ingenomen, slechts in zoo ver men daarin een steunpunt vond om, door logische gevolgtrekking, eene nieuwe omwenteling te bewerken. Onder betuiging van liefde voor het charter, werd vijftienjarige comédie gespeeld. ⁴⁾

3. Nog met een enkelen trek wijs ik op den aard en de uitkomsten der Revolutie van 1830. Ik betwist niet, veeleer beweer ik, dat bij de meeste drijvers oprechtheid en goede trouw was. Ook zij wisten niet dat vrijzinnigheid vrijheid ver-

233. — St. Marc-Girardin schrijft in 1859: «Si je jugeais aujourd'hui M. de Villèle, je dirais qu'il n'a pas été seulement *un bon intendant*, comme nous le répétons alors avec une impartialité dénigrante, mais que ça a été l'homme qui, sous une royauté dont le tort était de vouloir rester ancienne, a eu le plus l'esprit de la société nouvelle. Ce n'était pas un ministre libéral, mais un ministre moderne." *Souvenirs d'un Journaliste*, (Paris, 1859) p. 16.]

¹⁾ «Le Roi est le chef suprême de l'État. Il fait les réglemens et ordonnances nécessaires pour l'exécution des lois et la *sûreté de l'État*."

²⁾ [Zie *Handboek* (2e uitgaaf), § 990. — Over het misdadige van een staatsgreep, uit een *anti-revolutionair* standpunt, zie o. a. mijn vertoog *Over het ontwerp van wet op het onderwijs* (1857), blz. 149, vg.]

³⁾ [«En formant le cabinet du 8 août 1829, ni le roi Charles X, ni le prince de Polignac ne méditaient, à coup sûr, la violation de la Charte et les ordonnances de Juillet." Guizot.]

⁴⁾ [Van lieverlede wordt over de Restauratie een billijker oordeel geveld. Het is, vergelijkenderwijs, een tijd van welvaart, vrijheid, ontwikkeling geweest. «*Illibérale en apparence, elle inaugure parmi nous la liberté, elle*

nietigt; ook zij maakten zich en anderen nog diets dat vrijheid het natuurlijk gevolg is van liberale begrippen; zij waren, ook

ouvre une période d'éveil politique et d'esprit public. La Restauration fonde le vrai développement intellectuel de la France au 19e siècle, et reste une époque chère à tous ceux qui pensent d'une manière élevée." Renan. — Belangrijk is het de verwijten van Guizot, waar hij, als minister, in 1830 en later, tegen de Restauratie polemiseert, te vergelijken met het meer onpartijdig oordeel van denzelfden historiekennner en staatsman, na 1848, in zijne *Mémoires* zoowel als in het overzicht, dat aan zijne *Histoire parlementaire* voorafgaat (*Trois générations*).

In den strijd der eerste jaren na 1830, was ook Guizot niet spaarzaam met de aanklacht van *meineed*. »Notre révolution a été faite contre le *parjure*." In zijne gedenkschriften evenwel zachter: »Le Roi lisait et relisait l'article XIV, y cherchant avec une inquiétude honnête le sens et la portée qu'il avait besoin d'y trouver. En pareil cas, on trouve toujours ce qu'on cherche." I. 374.

De liberale begrippen hadden, reeds in 1814, den boventoon. Lamemais had (A^o. 1827) geen ongelijk: »La Charte, c'est la république; des lois complémentaires en harmonie avec la Charte ne peuvent donc être que des lois essentiellement républicaines, qui développent le principe démocratique des institutions, et le fassent pénétrer par mille canaux divers, jusque dans les dernières branches de l'administration publique. De là une opiniâtre résistance du pouvoir, qui ne se soutient devant la démocratie légale que par le despotisme administratif. Il combat pour sa vie contre les conséquences inflexibles de l'ordre qu'il a lui-même créé; ce qui donne à ses adversaires toute la force de la logique, comme ils ont déjà la force des choses, la force de l'opinion, la force des passions, tandis qu'il s'affaiblit de jour en jour par l'apparence d'une mauvaise foi très-éloignée de ses intentions véritables." Aldus in het geschrift, dat ook op het lot van het Rijk der Nederlanden zooveel invloed gehad heeft (*Handboek*, 2e uitg. § 1045), *Des progrès de la Révolution et de la guerre contre l'Église*. — Wel mocht de eerste zinsneê der voorrede zijn: »Que la France et l'Europe s'acheminent vers des révolutions nouvelles, c'est maintenant ce que chacun voit."

Het mag niet onopgemerkt blijven dat, ook in de latere voorstelling van Guizot, het *revolutionair* karakter der crisis van 1829—1830 te zeer op den achtergrond raakt. Volgens hem, zou de Juli-uitbarsting veroorzaakt zijn door den hardnekkigen weerstand des konings tegen de *conditio sine qua non* van een constitutioneel gouvernement, opgenomen, met bescheidenheid, zegt hij, in het adres van de kamer der gedeputeerden (Mei 1830). Namelijk aldus: »La Charte fait, du concours permanent des vues politiques de votre gouvernement avec les vœux de votre peuple, la condition indispensable de la marche régulière des affaires publiques." Te weinig doet hij uitkomen dat de eisch van gemeen overleg, van een beslissend overwicht der volksvertegenwoordiging op den gang der politiek, slechts een begin was, een *à-compte* op hetgeen straks, naarmate van den vooruitgang der geheele revolutionaire legermacht (sedert lang reeds achter de *doctrinaires* in aantocht) achtereenvolgens zou worden begeerd; met deze hoofdgedachte:

na al hetgeen sedert 1789 gebeurd was, onvatbaar voor het betoog, dat juist de vasthoudendheid aan de leer de verwezenlijking der beloften telkens belet had. Dus waren zij gedrongen, ook nu, in bijkomstige omstandigheden de oorzaak van teleurstelling te zoeken; in het karakter eener dynastie, welke, zeiden men, om aloudheid van gezag en erfrecht, geschiktheid evenmin als gezindheid scheen te hebben om zich naar volksgezag en volkskeus te voegen. Het geloof aan de theorie hield stand. De schuld lag bij Robespierre, bij Napoleon, en nu, zeiden men, bij de Bourbons. Hun verdrijving zou het middel zijn en het was de voorwaarde om een echt-liberaal gouvernement te verkrijgen. De langgedreigde slag werd geslagen, zoodra door de uitvaardiging der Ordonnantiën, zich gelegenheid voordeed. De koning, zoo het heette, eenige bewerker van het kwaad, werd over de grenzen gebracht. Welaan, hoe zou men nu, verlost van die onverdragelijke Bourbons, het heil der natie bewerken? Hier was het gevoelen wederom tweërlei. Ontwikkeling der revolutie-begrippen en felheid eener voorwaartsche beweging was aan de orde van den dag, doch gelijktijdig ook de weêrslag, een stelselmatig verzet. Zoo was er, ook nu, het sedert 1789 telkens terugkeerend en onvermijdelijk antagonisme *le Mouvement et la Résistance*. Op verre na niet allen wilden vooruitgang. Velen meenden dat men reeds te ver, zeer velen dat men althans ver genoeg was. Bij het te voorschijn treden van radicale denkbeelden en eischen, was te Parijs,

onderwerping van het koningschap, als voorbereiding van de republiek. Sedert lang reeds waren de woelingen der republikeinen, bonapartisten, anarchisten, in vollen gang.

Guizot zelf erkent dat er wel grond was voor hetgeen de broeder van den onthoofden koning in 1830 te gemoet zag: »La Révolution et la République lui apparaissaient, à chaque instant, comme deux fantômes menaçants.» Met redeneeringen uit het dogma der volkssoevereiniteit bestreden, zou hij weldra tot overgaaf van elk zelfstandig gezag, ten verderve van volk en land, verplicht zijn. — In het uitvaardigen der ordonnantiën ging hij aanvallenderwijs te werk, zegt men. O ja! doch het was een aanval, soortgelijk aan dien van Oostenrijk, eerst in 1859 tegen Victor-Amadeus, daarna in 1866 tegen Bismarck. Het was omdat hij, lijdelijk gebleven en aldus omsingeld, weldra, zelfs ter verdediging, onvermogen zijn zou.]

van waar de stoot uitging, ontsteltenis bij den vermogenden middenstand algemeen. Onverwijld was er slechts ééne hoofdgedachte; namelijk hoe men, met behendig overleg, het duizendhoofdig monster weder leggen zou aan den onvoorzichtig losgemaakten band. De *actie* der laatste dagen van Juli 1830, werd door de *reactie* der eerste dagen van Augustus gevolgd. De voorstanders van stilstand, of zelfs van terugtred, wisten hunne zaak te bepleiten met schijn van waardigheid en recht. Immers was handhaving van het Charter en dit alleen, ¹⁾ het motief der losbarsting van den rechtmatigen volkstoorn. Dit oogmerk was ten volle bereikt. Thans was er eene revolutiegezinde dynastie; het Charter zou voortaan in meer vrijzinnigen geest worden toegepast. Niets meer kon worden verlangd. Zoo onhandigheid en onwil der Bourbons mistrouwen gekweekt had, de bekwame en vrijzinnige hertog van Orleans was het algemeen vertrouwen allezins waardig; zoo het Charter, reeds in de uitgave van 1814, als palladium der vrijheid geroemd was, in deze editie althans, door de kritiek van 1830 gezuiverd, verkreeg men een meer dan genoegzamen waarborg. — Ééne tegenwerping evenwel. Nadat de koning en de naaste erfgenaam beiden vrijwillig afstand hadden gedaan, waarom het erfrecht in een kind geëerbiedigd, in den Hertog van Bordeaux? Omdat de ijzeren wet der *noodzakelijkheid*, om der omstandigheden wil, zonder geheele terzijdestelling van het geboorterecht, tevredenheid met een *ten-naasten-bij*-handhaving voorschreef. ²⁾

¹⁾ [*La Charte, toute la Charte, rien que la Charte* was langen tijd het veldgeschrei geweest.]

²⁾ [»Je regarde le gouvernement de juillet, non comme *quasi-légitime*, mais comme pleinement légitime, comme le gouvernement le plus légitime dans son origine, car il a été l'oeuvre de la raison publique et de la *nécessité*." Zoo spreekt Guizot (*Hist. Parl.* II. 189. Zie ook I. 147, 161, enz.). Doch, in het meermalen (zie bijv. blz. 131) aangehaalde merkwaardig artikel *Philosophie de l'histoire contemporaine* door Renan, leest men: »La résistance au coup-d'état de juillet fut, au point de vue constitutionnel, d'une parfaite légitimité. Les ordonnances portaient atteinte au pacte fondamental de l'état.... Mais si la résistance était légitime, jusqu'à quel point convenait-il de la pousser?.... La lutte devait être une *résistance*, non une *révolution*."]

Nu eerst, nu eindelijk, zou in Frankrijk het toppunt van vrijheid en geluk bereikt worden. — Dit was de belofte, ook

»De tous ceux qui essayèrent de donner la théorie d'une situation dont le malheur était précisément d'être en dehors des théories, M. Guizot fut sans contredit celui qui déploya le plus d'ingénieuse perspicacité. Pour justifier l'acte hardi par lequel les droits de la branche aînée furent transférés à la branche cadette, il invoque la *nécessité*. Cette nécessité était réelle, mais un tel principe impliquait de graves conséquences. L'avantage de la royauté héréditaire est précisément d'écarter ces dangereuses conjonctures où un homme peut se présenter comme *nécessaire* et seul capable de sauver un pays. Si c'est par condescendance pour la révolution triomphante et par égard pour l'opinion que l'on se croit obligé à une dérogation aux lois fondamentales de l'état, ne sent-on pas quel principe de faiblesse on introduisait par là dans le régime nouveau?.... L'avènement de Louis-Philippi inaugura dans les questions de droit constitutionnel le dangereux régime de *l'à-peu-près*, déchira le pacte d'unité de la nation, accoutuma les Français à répondre par un sourire superficiel, quand on leur parle de questions de principes, et enracina cette opinion que les chartes, les traités, les constitutions, tous les sermens, en un mot, ne sont bons à respecter que tant qu'on n'est pas assez fort pour les violer." — In deze dubbelzinnigheid van het »*parceque of quoique Bourbon*» was reeds, zoo als Renan het uitdrukt, voor de nieuwe regeering eene *blessure au coeur*.

Later (1863) schrijft Guizot: »C'eût été certainement un grand bien pour la France, que sa résistance se renfermât dans les limites du droit monarchique," doch, voegt hij er bij, »Il y a des sagesse difficiles, qu'on n'impose pas, à jour fixe, aux nations et que la pesante main de Dieu, qui dispose des événements et des années, peut seule leur inculquer." — Voorzeker, in de hartstochtelijkheid van het oogenblik, was het strenge erfrecht niet houdbaar; misschien was het reeds veel, dat het niet geheel ter zij gesteld, dat het, zooveel doenlijk, nageleefd werd. Maar, wanneer Guizot laat volgen: »Partie du trône, une grande violation du droit avait réveillé et déchainé tous les instincts ardents du peuple;" wanneer hij daaruit de afwijking van het erfrecht afleidt en die op rekening van den koning alleen stelt, dan mag niet onopgemerkt blijven dat de geleidelijke ontwikkeling van het liberalisme uitliep, sedert jaren, en na den val van Villèle, met verhaasten tred, naar eene *démocratie royale*, als voorlooperes van eene *radicale republiek*. Lodewijk-Filips met Guizot heeft de taak overgenomen waarvoor Karel X te onhandig of te zwak was. Het Juli-bewind is insgelijks weggevaagd. Het achttienjarig uitstel eener revolutie, als in 1848, ware niet mogelijk geweest zonder de uitbarsting van 1830, zonder de ontsteltenis daardoor veroorzaakt, en zonder de geweldige maatregelen, waardoor, dien ten gevolge, de anarchieke bewegingen in Parijs, Lyon en elders, met toejuiching van het gros der natie, werden gestuit.

Voorts houde men, als de liberalen tegen Karel X zoo fel zijn, steeds in het oog (blz. 352) dat de staatsgreep-politiek, volgens het *vrijzinnig* staatsrecht (met de volkssoevereiniteit tot grondslag en het algemeene welzijn tot richtsnoer) niet *exceptioneel*, maar *normaal* is.]

van hen die, door de radicalen gevolgd en voortgestuwd, aan de spits der beweging hadden gestaan. Gij weet hoe de belofte vervuld is. Na overvloed van vrijheidlievende betuiging, weldra willekeur, verplettering van elken tegenstand, een *cynisme des apostasies*, tot dusver zonder weergâ. De burgerkoning, hoofd van een parlementair gouvernement, gesteund door den burgerstand, de burgerwacht en het leger; eene theorie van *l'ordre légal et constitutionnel*, ten gevolge waarvan de Regeering, ter zelfverdediging, naarmate der omstandigheden, deed wat ze goed vond. De fraaie terminologie van le *Roi-citoyen*, *la charte-vérité* en *la monarchie entourée d'institutions républicaines* was geen beletsel. Lodewijk Filips, door wien men van de vermeende tiranny van Karel X zou worden bevrijd, zeide niet, maar deed, wat Rehabeam gezegd had: „mijn vader heeft uw juk zwaar gemaakt; maar ik zal boven uw juk nog daartoe doen; mijn vader heeft u met geeselen gekastijd; maar ik zal u met schorpioenen kastijden; mijn kleinste vinger zal dikker dan mijns vaders lendenen zijn.” — Hij zette de regeering voort, met een veerkracht waarvan bij zijn voorganger geen schaduw geweest was; hij verrichtte wat een Karel X niet doen kon. Scherp en juist was het gezegde van Berryer in 1832, toen de vergadering den koning, wegens het dempen van den parijschen opstand, zou gaan gelukwenschen en een ambtgenoot hem glimlachend vroeg, „en gij, wat doet gij?” „ik schrijf aan Karel X dat zijne ordonnantiën ten uitvoer gelegd zijn”. ¹⁾ — Geen wonder, zoo dit contrast van belofte en gedrag, van woord en daad, verontwaardiging verwekte, die zich openbaarde in telkens vernieuwden toeleg tot omverwerping van het bewind en tot vermoordding van een koning, aan wien men een trouweloos smoren van vrijheid en vrijheidszin verweet.

Billijk is de afschuw tegen opstand en moord. Billijk doorgaans, maar niet altijd. Onbillijk, wanneer men zelf het bewind voert, krachtens een beginsel, dat opstand tot de heiligste

¹⁾ »J'écris à Charles X que ses ordonnances sont exécutées.”

der plichten en neêrvellen van den dwingeland, dat is, van elke overheid die zich niet onder het volksbelieven buigt, tot de roemrijkste zelfopoffering maakt. Wanneer wij de Republikenen, na 1830, met heldhaftigheid den dood zien te ontmoet gaan (om eene theorie, toen verloochend door hen die vroeger ze verkondigd hadden, als voorwaarde der volmaking van de menschheid) dan is niet tegen hen vooral de verontwaardiging. Onvergetelijk is mij hoe ik te moede geweest ben, in 1836 te Parijs, in de vergaderzaal der Pairs, bijkans naast Alibaud; toen hij zich, als martelaar der vrijheid, als geestverwant van Harmodius en Aristogiton, tegen rechters beroemde, waarvan de meesten, nog kort geleden, als opposanten, de begrippen vergoed hadden, voor wier naleving zij gereed waren over den, bij ieder die hem gekend had, geliefden jongeling het doodvonnis te vellen. Laat ons de dweepzucht die hem en anderen bezielde heeft, niet aan de leerlingen alleen, maar ook aan de leeraars, en vooral aan de leerstellingen wijten, en ons niet verwonderen, indien, door zoo verregaande schennis van beginselen die men geprezen, van beloften die men gedaan, van rechten die men, vrijwillig en met schijnbare geestdrift, erkend had, de verbolgenheid van argelooze en misleide discipelen gewekt werd.

Doch was er inderdaad, in de handelingen van Lodewijk-Filips en van zijne raadslieden, een samenweefsel van kwade trouw? zou hij willekeurig gezag begeerd hebben? zou Guizot of zou Thiers geen ander doel dan een overdreven bevoorrechting van den middenstand en de oppermacht van haar vorstelijken stedehouder hebben gehad? is er dan, in hun liberalen ophef, misschien bedriegerij, schijnheiligheid, enkel begeerte naar hooge staatsbetrekking? Ik ben van het tegendeel overtuigd. Zij deden wat, naar de behoefte van het oogenblik, te doen viel; somwijlen althans, met weêrzin. Het ministerie Lafitte had de grenzen eener volslagen verwarring bereikt, eer door Casimir-Périer de staatkunde van bedwang en afschrik ingewijd werd. Verplaatsen we ons in Augustus 1830. Één mocht het denkbeeld van allen geweest zijn; deze *pensée* werd

door een ganschen nasleep van *arrière-pensées* gevolgd. Twee hoofdpartijen stonden tegen elkaâr. De strijd begon. Aan den eenen kant begeerte en eisch, aan den anderen kant vrees en weigering om voorwaarts te gaan. Uit angst voor al wat ultra-liberaal en jacobijnsch was of scheen, nam het bewind, met gretigheid, elk middel ter levensverlenging te baat. Gelijk Napoleon, zoo waren de raadslieden van Lodewijk-Filips en hij zelf van oordeel dat de tijd om vrijheid te verleenen niet daar was; dat de weg naar vrijheid eerst door willekeur zou worden gebaand. En was dit oordeel onjuist? of behoorden zij misschien aanmoediging te verleenen aan den dollen overmoed, die het gepeupel opruide, en die de fransche natie tegen het vredelievend Europa in het harnas zoude hebben gejaagd? was het raadzaam halve maatregelen te nemen, waardoor men met gewisheid ten ondergang geleid werd, of behoorde men onverwijld bedacht te zijn op een tegenstand, evenredig aan deforschheid van den aanval? De onmisbaarheid eener onverbiddelijke politiek alleen verklaart hoe eene op zich zelf laakbare palinodie weêrklank en bijval in de gemoederen vond. Het was, omdat in de overtuiging van het bewind door velen gedeeld werd; omdat de gezeten burger, die geen smaak in volledige gelijkheid van rechten of in gemeenschap van goederen had, tot het monopoliseeren der omwenteling, door kieswetten en soortgelijke grepen van gouvernementale kunst, genegen en bereid was. Het was ook omdat Lodewijk-Filips, al ware hij van de niet gewone talenten, die hem ten deel zijn gevallen, ¹⁾ verstoken geweest, als natuurlijke beschermer tegen

¹⁾ [Lang heeft Lodewijk-Filips uitnemend gemanoevreerd. — »Wäre nicht den Französen das Glück geworden, das regierungsklugste Haupt Europa's zum Könige zu bekommen, so möchte man sehen wohin dort die parlamentarische Regierung führen würde. Es hat aber dieser König dort die enorme Aufgabe, nicht bloß zu regieren trotz des Widerstandes, sondern auch noch den Schein zu behaupten als regiere er nicht. Dessenungeachtet hat der König einen Willen und einen mächtigen Willen. Das beruht aber nicht auf der Konstitution, sondern es beruht (auszer der bekannten konstitutionellen Mitteln) auf der Persönlichkeit des Königs, auf der Ungeschlossenheit der Parteien und Koterien, und vor Allem auf der Furcht vor neuen Erschütterungen, dem jetzigen Grundmotiv der begüterten

anarchie, onberekenbare kracht zou gehad hebben. Het was vooral, omdat het geloof aan de onbedriegelijkheid der theorie verdween, omdat het vermoeden van de onuitvoerlijkheid der theorie veld won; omdat aldus menigeen met napoleontischen weêrzin tegen al wat den schijn van ideologie had, vervuld werd. Handhaver voortaan van de tot stand gekomen feiten en van de bestaande orde van zaken, hoedanig ook, verviel de woelzieke liberaal in moedelooze berusting.

Meent iemand dat Frankrijk zich, na de schokken van 1830 en volgende jaren, in bloeienden en veelbelovenden of althans dragelijken toestand bevindt, hij gelieve dan in het oog te houden dat uitwendige welvaart tegen den prijs van rechten en vrijheden al te duur betaald wordt. Zijt ge even als ik, van oordeel dat er, minder dan te voren, reden van beklag is, bedenkt dat zachtmoedigheid met lijdelijkheid in verband is. Het juk kan verlicht worden, waar moed en kracht is gebroken en men aan buigen en bukken gewend is. Let op een staatsinrichting, waar het kiesrecht de Natie onder eene niet zeer talrijke geld-aristocratie brengt; ¹⁾ vergelijk dit met den eisch

Bevölkerung, Stahl, III. 383. — De reden waarom dit alles niet gebaat heeft, laat zich niet korter of beter uitdrukken dan in het ééne woord t. a. pl. »Der König steht mit seiner ganzen Verfassung auf dem Krater der Volkssouveränität." Eene zeer onveilige standplaats!

Ook de verdiensten der raadsliden van den koning moeten niet klein worden geacht. Zie *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 216 vgg. — Renan schrijft: »Disons le bien haut, pour ne pas être injuste envers un roi auguste, une famille accomplie, des hommes éminens, ce gouvernement a donné à la France les dixhuit meilleures années que notre pays et peut-être l'humanité ait jamais traversées."

Gunstig is het oordeel, ingelijks van Stahl, over de *doctrinaires*. »Die gewöhnliche Beschuldigung, dass sie eine unhaltbare richtige Mitte behaupten ist unbegründet. Die Doctrin hat ein geschichtliches Element aufgenommen das der fibrigen Fractionen des neuen Frankreichs fremd ist. Sie ist eine grosze Berichtigung falscher Meinungen, ein groszer Fortschritt zur wahren Erkenntnis. Aber die tiefere sittliche und vollends die religiöse Grundlage der Staatsverfassung gewährt auch sie nicht, wenigstens nicht in wissenschaftlicher Begründung." I. 257. vgg. (Ook reeds in de tweede uitgaaf, 1847). — Vergelijk *Grondwetherz. en Eensgez.* p. 244.]

¹⁾ »Nach das Wahlgesetz vom 19 April 1831 giebt es in Frankreich etwa 174.000 Wähler, d. h. der 189ste Theil des souverainen Volkes hat das Recht die Representanten dieses souverainen Volkes zu ernennen, und

der vrijzinnige theorie en met het radicalisme van Rousseau. Vergeet vooral niet een eigenaardig soort van regeeringsmiddelen, als bijv. de September-wetten en de reeks der fortén die Parijs omsingelt. Let ook op de wetgevende vergadering, die, zoodra ernstig gevaar zich voordoet, ter afwering van het gevaar, tot alles, ook op reactionairen trant, volkomen bereid is. ¹⁾

De toestand van Frankrijk is nu, in 1846, dragelijk; waarom? dewijl men zich niet langer over verlooehening ergert, van wat vroeger hoog gewaardeerd werd; dewijl men rust meer dan vrijheid bemint; dewijl men vrede, ook ten koste van het recht, lief heeft; dewijl men de vrijheid, ten lange leste voor een woord zonder beteekenis houdt. Wat is waarheid? wat is vrijheid? Ziedaar de laatste vrucht van het liberalisme, dat de mensch, na de vrijheid verloren te hebben, zelfs geen liefde tot de vrijheid, zelfs geen geloof aan de vrijheid behoudt! ²⁾

De Revolutionairen, vooral zij wier toestand van privaat eigendom en individueelen luister, geen oorzaak van twijfel-

von den übrigen dreiszig Millionen desselben ist nicht weiter die Rede." *Berl. polit. Wochenblatt*, 1836.

¹⁾ [Guizot roemt zeer de betrekkelijke zachtheid van de regeering, sedert 1830. »Le gouvernement a pratiqué la politique de la résistance avec les seules armes de la liberté, sans recourir à aucune loi d'exception, à aucune violence, à aucun silence, vivant sans cesse en face de la publicité, de la discussion, de la responsabilité, et respectant, au milieu du combat, tous les droits, toutes les libertés de tous ses ennemis." *Trois générations*, p. IX. Evenwel zie ik niet dat er, na zooveel meer dan vóór 1830, nauwgezetheid betoond is. *L'état de siège* en, ondanks de meesterlijke apologie (*Mém.* III, p. 310 svv.), de September-wetten, deze en dergelijke maatregelen, wier noodzakelijkheid ik niet durf betwisten, waren van tamelijk forschen aard. — Merkwaardig is ook wat Renan omtrent het verbod van *associatie* herinnert. »Plus frappés de l'abus que du droit, les hommes pratiques, dans leurs accès d'ardent égoïsme, réclamaient des mesures répressives contre ce qui les effrayait. Deux mois après la révolution de juillet, on déclara parfaitement en vigueur les deux articles 291 et 294 du code pénal... Je ne pense pas qu'aucune nation de l'antiquité ni du moyen-âge ait jamais connu une loi aussi tyrannique. Cet article-là, appliqué durant un demi-siècle, suffirait pour éteindre dans une société toute initiative intellectuelle ou religieuse." *T. a. pl.*]

²⁾ [Guizot heeft, vóór en na 1848, met het oog op het in 1830 gebeurde, veel schoons gezegd over de revolutie van 1688, *le gouvernement parlemen-*

moedig beklag geeft, troostten zich met een onwankelbaar vertrouwen op de toekomst. Thiers, die niet onder de mis-

taire en wat dies meer zij. Maar dit alles is bijzaak. De sleutel der geschiedenis, ook van dit achttienjarig tijdvak, ligt in *den voortdurenden strijd tegen de Revolutie*. Voor Guizot c. s., gelijk voor iedereen, was het ondoenlijk op den duur den gang der theoretische ontwikkeling te stuiten, waaraan de schok van 1830 een nieuwe veerkracht bijgezet had. *Résistance* was de zinspreuk in het kort begrip der politiek. Alleen in den schrik der Julidagen, in de vrees voor anarchie, lag de verdragelijkheid van reactionair bedwang. Vrees voor erger is, in 1830 en daarna, de eigenlijke steun van den waggelenden zetel geweest. Wanneer de laatste dam tegen de anarchie ernstig bedreigd werd, snelden zelfs de meeste vijanden ter hulp; in schijnbare zwakte lag wezenlijke kracht, maar eene kracht enkel aan de omstandigheden ontleend. Daarom kon en moest de Juli-regeering wortel schieten, zoolang bijkans iedereen haar val te gemoet zag; daarentegen in een oogwenk bezwijken, toen bijkans iedereen, zoo slechts de koning gespaard wierd, op haar bestendigheid gerust was.

In 1836 reeds schreef Tocqueville: »La nation a été horriblement tourmentée, elle jonit avec délices du repos qui lui est enfin donné; mais l'expérience de tous les temps nous fait connaître que ce repos même peut devenir funeste à ceux qui la gouvernent. A mesure que la fatigue des dernières années cessera de se faire sentir, on verra les passions politiques renaître: et si, pendant le temps où il est fort, le gouvernement n'a pas redoublé de prudence et ménagé avec grand soin toutes les susceptibilités de la nation, on sera tout surpris de voir quel orage se soulèvera tout-à coup contre lui." VII. 148. — Treffend is ook de wenk van Royer-Collard in 1837. »Ni l'ordre social, ni le gouvernement ne sont assis. Tout s'écroulerait au premier choc. Il est vrai qu'on ne voit pas dans les natures actuelles de main capable de l'imprimer. Mais il n'est pas toujours besoin de marteau contre des édifices mal construits, un coup de vent peut suffire." t. a. p. 158. »Een windvlaag! zoo was het. Want ziet, Eén nacht, één uur, één oogenblik, één schot, Gevallen is de slag, geworpen is het lot!" De stam der Orléans is weggevaagd, »En, bij het siddren van den grond, Een fransch gemeenebest op nieuw aan de aard verkond!" — Tengevolge van een verboden gastmaal. »Un misérable enfantillage, un dîner qu'il aurait dû être permis de faire à la seule condition de ne pas gêner la voie publique suffit pour anéantir le fruit de tant de nobles travaux, et pour ouvrir un abîme dont nous sommes loin encore d'avoir entrevu la profondeur." Renan.

Zeer mogelijk is het dat Guizot te zeer op het *pays légal* gelet, te uitsluitenderwijs den middenstand heeft begunstigd. Hij zelf heeft het herhaaldelijk ontkend. Tocqueville heeft het beweerd. Vóór 1848; zie bijv. het opstel *de la classe moyenne et du peuple*; IX. p. 514 vgg. Na 1848. »Tous les droits, tout le pouvoir, toute l'influence, tous les honneurs, la vie politique tout-entière était renfermée dans le sein d'une classe extrêmement étroite; et au-dessous rien. Eh bien, voilà ce qui me faisait croire en janvier 1848 que la révolution était à nos portes." T. a. p. p. 548. — Ook Thorbecke zoekt de oorzaak van den Februari-storm in het al te beperkte

deelden behoort, heeft een taai geduld, en sluit zijne Geschiedenis der Omwenteling met de uitspraak: „la liberté n'est

kiesrecht. »Guizot had Frankrijk in handen, zoo hij de macht, waartegen hij het koningschap verdedigde, had weten te leiden. Maar orde was in zijn zin wederstand tegen, niet regeling van de vrijheid. Dat de fransche vertegenwoordiging op breeder grondslag moest worden gevestigd, daarvoor is geen ander bewijs noodig dan dat het fransche gouvernement, uit de verstandigste hoofden en meest geoefende talenten samengesteld, van de nationale stemming geheel onkundig was. Het lot van Guizot is een treffend voorbeeld dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet veranderen ligt. Hij heeft het tijdstip gemist, om de kern der natie, die tusschen hem en de Republiek stond, door uitbreiding van het staats-burgerschap naar voren te brengen." (*Historische Schetsen*, blz. 169). Ik betwijfel de juistheid dezer uitspraak. Het is zeer mogelijk dat Guizot wél zou hebben gedaan door, in 1847 of vroeger, het initiatief te nemen, en dat, door zoodanig regeeringsbeleid, het gezag zich nog eenigen tijd zou hebben gehandhaafd. Maar men make ook hier onderscheid tusschen aanleiding en oorzaak. Uitstel is geen afstel. Het voortduren van onderaardsche gisting maakt een uitbarsting onvermijdelijk. Niet deze of gene wijziging van den regeeringsvorm, maar verwezenlijking, zooveel doenlijk, der theorieën van 1789 was, sedert lang, wederom het oogmerk. Dit »zooveel doenlijk" verkreeg ruimer omvang, naarmate schijnbaar het gevaar van onrust en ommekeer week. — Ook ligt geenszins, in de revolutie van 1848, het bewijs dat de regeering met de nationale stemming onbekend was. Nooit was er treffender voorbeeld dat eene centralisatie, waarvan de daden zich vereenigen in eene hoofdstad als Parijs, de omverwerping van een gouvernement mogelijk maakt, *bij verrassing*. Ook tegen wil en dank der natie. Al is het dat zij, na de tot stand gekomen ommekeer, teneinde regeeringloosheid te ontgaan, zich ter verdediging van de orde (dat is, van *le gouvernement existant*) met de veerkracht van gedwongen noodweer, bereid toont. »De là ce type fatal sorti de nos révolutions, l'homme d'ordre, comme on l'appelle, prêt à tout subir, même ce qu'il déteste. Dans un état de faiblesse et de corruption une minorité décidée suffit pour renverser le pouvoir établi. Le lendemain de ces sortes de surprises, l'esprit conservateur est en quelque sorte leur complice; car, se laissant égarer par un faux calcul et ne se piquant pas de chevalerie, il trouve plutôt son compte à les accepter qu'à les combattre. Ainsi, en voulant le repos à tout prix, il perd justement ce qu'il voulait acquérir par le sacrifice de son honneur et de sa fierté." Renan. — De onstuimigheid der nationale reactie bewees dat het Februari-bedrijf geen nationale revolutie was.

Daarbij vergete men niet dat vóór 1848 wellicht de minste concessie, als steunpunt ter verkrijging van meer en altijd meer, zou misbruikt zijn. Hoe dan! zegt men. Daarna heeft, zelfs *le vote universel*, ter bevestiging van de orde gediend. Voorzeker *daarna*; doch gelief te letten op hetgeen tusschentijds geschied is; op de Februari-dagen, op den Juni-burgerkrijg in de hoofdstad, op den bloedigen staatsgreep van 2 Dec. *cum annexis*. Misbruik, zelfs der meest losbandige vrijheid, is niet te vreezen, wanneer al

pas venue, elle viendra." Thans, twintig jaren later, heeft hij voorzeker tot het afleggen van dezelfde hartsterkende belofte den moed. Geen geschikter liedeken is er voor het in slaap wiegen der bedrogene Menschheid. Doch wij, mijne vrienden! wien het, niet om insluimeren, maar om ontwaken te doen is, veroorloven ons te vermoeden dat de vrijheid, aldus, nooit komt. Nooit, zonder afzwering van het revolutie-beginsel en terugkeering tot het Evangelie. — Merkwaardig is het getuigenis van Guizot in 1836: „Les efforts de notre époque ont essuyé beaucoup de mécomptes: les espérances étaient immenses, démesurées; elles ont été loin de se réaliser complètement; on n'a pas obtenu pour le genre humain tout le bonheur qu'on s'était promis. Alors je ne sais quel découragement, quelle froideur s'est emparé des coeurs. Après de grands travaux et de grands résultats pour l'amélioration du sort de l'humanité, il semble aujourd'hui qu'on n'a rien accompli, qu'on n'espère plus rien. Cet amour de l'humanité, qui a tant honoré notre époque, a fait place à une timidité glacée; plus de dévouement, plus d'espérance, plus d'ambition pour cette grande et sainte cause. Ne croyes pas que pareil découragement atteigne jamais la charité chrétienne, cet amour qui s'adresse à l'âme de l'homme et à sa destinée éternelle, plutôt qu'à sa condition sur la terre. Là les prétentions, bien que plus hautes, sont moins vastes et moins orgueilleuses; une âme réformée, sauvée, suffit pour combler l'espérance et soutenir le courage du Chrétien. C'est à ce foyer que doivent venir se réchauffer de nos jours les coeurs attiédís. C'est à l'esprit religieux qu'il sera donné de rallumer le flambeau de l'amour des hommes, de diriger de nouveau, vers le bien de l'humanité, des efforts ardents et dévoués, de ranimer enfin parmi nous cette confiance, cette soif, cette espérance d'améliorations qui sont la vie du genre

wat bij rust en orde belang heeft, in de bevestiging van het gezag, hoedanig ook, het eenige middel van behoud ziet. Dan is de vrijheid even daardoor aan band. Dan is het algemeene stemrecht bij uitnemendheid *gouvernementaal*. »Le vote universel fonctionne admirablement dans un cercle de fer." Vrijheid, in de revolutie-leer geworteld, is voor geen andere regeling vatbaar.]

humain. Service immense que notre temps appelle et que l'esprit religieux peut seul lui rendre." ¹⁾

Alleen uit herleving van christelijke liefde en evangelischen zin kan tegen het ongeloof genoegzame kracht worden ontleend. Door het geloof in den Zoon des levendigen Gods alleen, is *de* Revolutie verwinbaar. ²⁾

¹⁾ *Discours du 28 Avril 1836 à la Société Biblique Protestante de Paris.* [Later heeft Guizot zelf erkend dat in de antichristelijke wanbegrippen de oorzaak ook zijner eigen teleurstellingen ligt. Onder de vele merkwaardige plaatsen zie bijv. *Mém.* VI. 345—351 en 359 sv. — Dit o.a. »Nous avons vécu et agi, de 1840 à 1848, en présence et sous le feu de plusieurs fausses idées. Contemporaines de notre grande révolution, nées dans son berceau ou de son souffle, ces idées qu'il s'agissait de combattre étaient encore, dans la plupart des esprits, implicitement admises et liées à sa cause." — Elders: Nous nous sommes laissés endormir par les apparences de l'ordre. Il peut arriver que l'ordre règne à la surface société et qu'en même temps les idées corruptrices, les sentimens pervers se répandent au fond." *De nos mécomptes et de nos espérances* (1855).]

²⁾ [De ideën waarin het wegsleepende der filosofie lag, waren van christelijken oorsprong; heilzaam, in zoo ver ze aan het Evangelie waren *ontleend*, verderfelijk, omdat ze daaraan werden *ontscheurd*." Hierboven blz. 152. — Ook in Frankrijk wordt dit, gelijk door Guizot, bij toeneming door mannen van naam en invloed erkend. In de beschouwing van het modelcijfer 1789 is, dien overeenkomstig, wijziging en ommekeer merkbaar.

Bijv. St. Marc-Girardin schrijft: »Ces grandes maximes de justice, d'égalité, de liberté, que la société française avait apprises dans l'école chrétienne, elle voulait les rapprendre dans l'école philosophique. Mais je ne peux pas ne point regretter qu'il ait toujours manqué à l'esprit du 18e siècle, à l'esprit de 89, la vertu qui vivifie et consolide les grandes doctrines, c. à. d. la foi religieuse, cette vertu, et, à vraiment parler, cette force que lui eussent donnée ou les protestants ou les jansénistes, ou Fénélon, et que n'a pu lui rendre le déisme éloquent et presque chrétien de J. J. Rousseau."

»*Presque chrétien.*" In dit *bijna* christelijke, in dit *schijnbaar* christelijke, ligt het bij uitnemendheid *anti-christelijke* der revolutionaire filosofie, der moderne richting. In de *Verscheidenheden van Staatsrecht en Politiek* (1850) heb ik eenige treffende wenken desaangaande medegedeeld van den, door geleerdheid, scherpzinnigheid en zachtmoedige wijsheid, vermaarden Berlijnschen hoogleeraar Neander; in eene voorrede ter aanbeveling van een der merkwaardigste geschriften van Vinet (*Du Socialisme considéré dans son principe*). — Daar leest men o. a. dit:

»Freilich das Christenthum hat, durch die Schuld Derer, die sich zu demselben bekennen, ohne dasz es in ihnen wahrhaft Fleisch und Blut geworden, lange nicht genug gethan. Was nun auf wahre und gesunde Weise aus dem Christenthum hätte hervorgehen sollen, tritt als *Karikatur gegen das Christenthum auf*. Was im Zusammenhange mit dem Christenthum weltaufbauende und weiterhaltende Macht ist, wird, von der Wurzel

desselben losgetrennt, im Krieg mit allem Bestehenden, aller gesunden geschichtlichen Entwicklung, allem frischen eigenthümlichen Leben auftretend, nur *eine Macht wilder Zerstörung*, welche, wenn sie nicht durch die höhere Gewalt des Christenthums zurückgehalten und überwunden wird, die europäische Menschheit zur *Barbarei* zurückführt. Wir können die drohende Gefahr nicht für grosz genug halten, wir stehen am Rande des Abgrundes, in den jene finstere Gewalt, die wir bezeichnet haben, Alles hineinzureiszen droht." — Neander voegt er de vermaning bij: »Es ist für Jeden Zeit, sich zu besinnen, Busze zu thun, und in dem Kampf, auf eine feste und entschiedene Weise, Parthei zu nehmen, Alles daran zu setzen." Want, schrijft hij: »Es bereitet sich die grösste Schlacht vor, die je in den Jahrbüchern der Geschichte verzeichnet worden. Niederlage oder Sieg bestimmt den fernerer Gang der Weltgeschichte."

Over deze *quasi christelijke-antichristelijkeid*, over dit ongelooft, dat *bij uitnemendheid christelijk* verlangt te heeten, over dit kenmerk der moderne wijsheid, in haar pantheïstische evangelie-bestrijding, vergelijk o. a. *Grondwetherz. en Eensgez.* blz. 155, vgg. en *Ter Naged. v. Stahl*, blz. 105, vgg.

XV.

BESLUIT.

Ten besluite, enkele gedachten over 1. het *Volkerenrecht*,
2. de *teekenen des tijds*, 3. *het Vaderland in het revolutietijdperk*,
4. *eigen roeping en plicht*.

1. Het *Volkerenrecht*. — Vraagt gij naar de *theorie*, gelijk ze van lieverlede veld won? Zij is op dezelfde grondbeginselen als het revolutionaire staatsrecht gebouwd.

Ziet hier het kort begrip dezer diplomatieke wijsheid, waarmee we van Grotius en van Puffendorf en van den ganschen omslag der folianten en quartynen van vroeger publicisten ons kunnen ontslaan. — Wat de volkssouvereiniteit voor een land is, dat is, voor de wereld, de souvereiniteit der menschheid. Ook op dit uitgestrekter gebied bestaat, tegen den algemeenen wil, geen heiligheid van tractaten of van verkregen recht. Het welzijn van Europa of het heil der wereld is de eenige toetssteen. En vermits nu de meening ook over dit algemeene welzijn, over dit *salut public* in cosmopolitischen omvang, verschilt; vermits ook deze algemeene wil geen voor onfeilbaar erkenden woordvoerder heeft, lost zich ook hier de wil van allen in de willekeur van sommigen op; in het goedvinden van hen die de overmacht hebben. Bij verschil van gevoelens heeft altijd ééne

meening gereedelijk de voorkeur; namelijk die welke het meest overeenkomt, of met de eigen theorie, of met het belang van hen, wier kracht van overreding op het zwaard, op het geschut, op het *droit canon*, rust.

Vraagt gij naar de *praktijk*? Zij is in het gedrag van *Frankrijk* en van de *overige Mogendheden* zichtbaar.

Van *Frankrijk*. — Let op al wat tot aan den val van het Keizerrijk, dat is, zoolang Frankrijk eene volkomen suprematie had, geschied is. Uit het revolutionaire standpunt bezien, wordt rechtmatig en prijzenswaard, en de toon en houding der conventie, en het verbond der volken tegen de vorsten, en het verspreiden van het vuur der vrijheid, en het in bescherming nemen van revolutionaire bewegingen in alle landen, en het streven naar verbroedering der wereld, onder protectoraat van het fransche volk. Ook de handelwijs van Napoleon kwam met den eisch der theorie overeen. De geheele wereld immers had bij later ontwikkeling van de Revolutie, belang; ter voorbereiding strekte de onderwerping der partijen aan het napoleontisch bewind. Om die soort van eendracht te verkrijgen en te behouden, was oorlog, zegepraal, verovering onmisbaar; dit stelsel, eenmaal aangenomen, was voor beperking niet vatbaar, zoolang, om dezelfde reden, dezelfde behoefte bestond. ¹⁾

De werking der revolutionaire leerstellingen is evenzeer kenbaar in het gedrag der overige Mogendheden. Tot 1813 (met uitzondering van Engeland) was het voorzeker niet antirevolutionair.

Ik wijs u op het tijdperk der *voorbereiding*. — Reeds hier ontmoeten wij de staatkunde, welke, door *convenientie* en zucht om zich te *arrondissieren* geleid, tegen spelen met tractaten geen bezwaar heeft. ²⁾ Van toen af dagteekent het roofverbond, waardoor Polen verscheurd werd, en de verraderlijke houding tegen het ottomannische rijk, waarbij uitbreiding, minder van

¹⁾ Hierboven, blz. 344, vgg.

²⁾ *Handboek*, § 587, 606.

het Evangelie dan van aangrenzende staten, bedoeld werd. De warme vrienden der fransche sofisten waren ijverige voorstanders en aanleggers dezer diplomatieke schelmstukken; Catharina II, Jozef II, Frederik II; de laatste te praktisch om zich niet achter vroegere beginsels en vormen te verschansen, zoodra hij ondervond of voorzag dat de rechten of belangen van Pruissen of van het Duitsche rijk, in gevaar werden gebracht.

Ontwikkeling. — De vreeselijkheid der revolutie is door de Mogendheden bevorderd, niet uit overmaat, maar uit gemis aan anti-revolutionaire politiek. Waarom zijn de ontwerpen en pogingen der vorsten en staatslieden vrijdeld? omdat zij zelf met de vrijheidsleer ingenomen waren; omdat zij de revolutie, in oorsprong en wezen, goedgekeurd, enkel in de gevolgen en in hetgeen men buitensporigheden noemde, hebben tegengewerkt; omdat zij in het revolutionair bewind, niet eene opgeworpen macht, maar Frankrijk, niet eene misdadige *factie*, maar een *wettigen staat* gezien hebben. ¹⁾ Al het overige was gevolg dezer opvatting. Het was niet vreemd meer dat men vertegenwoordigers en voorstanders van den historischen staat, dat men slachtoffers van onrecht en geweld, voor oproerlingen of bekrompen aanhangers eener wegwerpelijke staatsinrichting

¹⁾ [Zie hierboven, blz. 278, en vg. *Handboek*, § 750, 803. — Treffend zijn, ter aanwijzing van de verderfelijkeit der Europeesche politiek tegenover de Revolutie, de geschriften van Burke, o. a. zijne *Lettres on a regicide Peace* (1796); vooral de derde: *On the genius and character of the French Revolution, as it regards other Nations*. — Daar leest men: "My ideas and my principles led me, in this contest, to encounter France, not as a STATE, but as a FACTION.... The faction is *not local* or territorial. It is a *general evil*.... In the distinctness of their views, the Jacobins are our superiors. They saw that in its spirit, and for its objects, it was a *civil war*, and as such they pursued it. It is a war between the partisans of the antient, civil, moral, and political order of Europe against a *SECT of fanatical and ambitious atheists*, it is a sect aiming at universal empire and beginning with the *conquest of France*." — Dezelfde beschouwing bij v. Gentz en Mallet du Pan. Zie ook Thorbecke: *Over de verandering van het algemeen statenstelsel van Europa* (Leiden 1831). "De revolutiegeest bleef ook in de Diplomatie zich zelven getrouw.... Hij is de onverzoenlijke vijand van burger- en volkenstaat." Blz. xi].

hield; dat de deerniswaardige toestand van Lodewijk XVI zaak enkel van persoonlijk belang of monarchalen vorm werd; dat elke tusschenkomst de gedaante van oorlog tegen Frankrijk verkreeg. Van daar het steunen, niet op de onveranderlijkheid der beginsels, maar op de wisselbaarheid der omstandigheden; de wensch naar triumf der minst hevige, en even daardoor zwakste, revolutionaire partij; het gebrek aan eenheid en veêrkracht uit miskennen der natuur en der uitgestrektheid van het gevaar; het ontaarden van een krijg, waar belangeloosheid voorwaarde van triumf was, in baatzuchtige speculatie ter vergrooting van eigen gebied; ¹⁾ de ontrouw en het verraad aan de fransche royalisten, zoo dikwerf hun bondgenootschap nadeelig of nutteloos scheen; een gruwel die in de vereeniging der Franschen, door landsgevaar en nationaal belang, rechtmatige straf vond. Van daar de flauwe, matte, kleingeestige, laaghartige diplomatie, wier vrucht en welverdiende straf in het aanblazen van den revolutie-gloed en in het ondergaan eener reeks van nederlagen bestaan heeft. ²⁾

Niet beter was de *Reactie*. — De onderwerping van half-Europa aan fransch geweld is grootendeels aan dezelfde wanbegrippen te wijten. De schrandere mannen door wie Groot-Brittannië bestierd werd, begrepen dat de gekroonde Jacobijn tot onophoudelijken krijg verplicht en gezind was. ³⁾ Elders

¹⁾ [»It would answer no great purpose to enter into the particular errors of the war. *The whole was but one error.*” Burke. — Al wat *profijtelijk* scheen, was welkom. »There could be no tie of *honor*, in a society for *pillage*. The partition of Poland offered an object of *spoil* in which the parties might agree.”]

²⁾ [»A sure destruction impends over those infatuated princes who, in the conflict with this new and unheard of power, proceed as if they were engaged in a war that bore a resemblance to their former contests.” Burke.]

³⁾ [»In 1799 en vroeger begreep ook Pitt, wat Burke, reeds in 1790, voorspeld had; de verderfelijke van het jacobinisme, onder elken staatsvorm: »We are not in arms against the opinions of the closet, nor the speculations of the school. We are at arms with armed opinions.” June 1799. »How did one discover that the *jacobinism* has all vanished and disappeared, because it has all been centered and condensed into one man, who was reared and nursed in its bosom, whose celebrity was gained under its auspices, who was at once the child and the champion

vleide men zich dat hij de revolutie-temmer was, met wien men zich, door secularisatie en inlijving, over de verdeeling van Europa in groote arrondissementen, zou kunnen verstaan. Geen wonder dat Napoleon aldus, representant der omwenteling, van beschermer en scheidsrechter, spoedig verdrukker en opperheer werd. Coalitiën van den beginne af, ja! dit is zoo; doch wien is de treurige historie dezer kortstondige vereenigingen onbekend? de lijdelijkheid van elk, zoo lang het recht van anderen, niet het zijne aangerand werd; het gretig medewerken, waar men kans zag, al was het door spanning met de revolutionaire vrienden, op een deel van onrechtvaardigen buit; het heulen van Oostenrijk met Bonaparte, toen het België losliet en Holland prijs gaf, zich verblijdde in de vernietiging van Venetië, om te berusten in de slooping van het Duitsche rijk, en, voor de schandelijkheid van zoo veel onrecht, in de smakelijkheid van den toegeworpen brok schade-loosstelling vond; de loosheid en baatzucht en lafhartigheid van Pruissen; de dienstvaardigheid van Duitsche vorsten, satrapen van den geweldenaar, te buigzamer voor den tiran, om, door zijne gunst, op hun beurt tirannen te zijn van hun eigen volk. Er kon geen duurzame coalitie zijn, zoolang menig-een, door zich tot in het stof en in het slijk te buigen, het slagzwaard van den overheerscher dacht te ontwijken. Geen doeltreffend verbond, eer het bleek dat de gestadige vermeerdering van het Napoleontisch geweld, in de aangelegenheden zelfs van persoonlijk eigenbelang, voor allen, voor koning en daglooner, verderfelijik werd. Toen is het egoïsme zelf de drijf-veer tot edelmoedigheid geworden; het zelfbehoud der vorsten dwong hen, om, gewekt door den vrijheidskreet der volken, tegen den gevreesden overveldiger, een kamp op leven en dood, te beproeven en, onder blijkbaren zegen Gods, ten einde te brengen.

of all its atrocities and horrors? Our security in negotiation is to be this *Buonaparte*.... Jacobinism is allowed formerly to have existed, because the power was divided. Now it is single, and it no longer lives. This discovery is new." Febr. 1800.]

En wat is er van 1815 tot 1830 gebeurd? De strekking der gouvernementen om elkander de hand te bieden ter gematigde toepassing van liberale begrippen, is grondslag geworden ook van het volkerenrecht. Ik zwijg van het Heilig Verbond. De beschouwing van eenige fraaie alexandrynen is voor mijn betoog overtollig; het Heilig Verbond heeft Europa geenszins tegen onheilige maatregelen in veiligheid gesteld. De noodlottige liberale willekeur is openbaar in het zonderling, onrechtmatig, somtijds hemeltergend overleg, dat de natiën, als koopwaren of als kudden, verdeeld en verruild heeft. In de wijs waarop vrijheid en gezag, door liberale constitutiën, verdween. In de congressen en gewapende interventieën, om opstanden te dempen waarvan men zelf de zaden gelegd had; ¹⁾ en, om bij deze punten van aanklacht er nog één uit velen te voegen, in de aanmoediging welke de Europeesche diplomatie steeds aan de liberale partij in Frankrijk verleend, en waardoor ook zij 1830 voorbereid en bewerkt heeft.

De voortzetting van deze politiek ligt in de ergerlijke tooneelen, waarvan wij sedert toeschouwers en gedeeltelijk slachtoffers zijn. De Juli-omwenteling was een geweldige schok, dien de diplomatie niet gewenscht had; doch er was, uit het liberale standpunt, geen reden, geen recht, geen kracht om haar te bestrijden. Dezen opstand, dien men onvermogen was te bedwingen, was men, met wedijverende overhaasting, gezind en bereid te erkennen. Onverwijld immers kon het gewrocht

¹⁾ [Over interventie zie hierboven blz. 278. »Die *Nichtintervention als Grundsatz* ist irrig; aber die Intervention darf doch nur in seltenen Fällen eintreten." Stahl, III, 15. — Na 1830, werd *niet-interventie* door het fransche gouvernement ten regel gesteld. Een woordenspel; want dit verbod van hulpbetoon was reeds zeer krachtige interventie, ten voordeele der europeesche propaganda. Een spelen met beginsels; want straks zou worden geïntervenieerd, als het door en voor Frankrijk oorbaar gekeurd werd. »Le gouvernement français de 1831 était bien résolu à se mêler de ce qui se passerait chez ses voisins si les intérêts de la France étaient évidemment et gravement compromis." Guizot, *Mém.* II. 291. — Niet onaardig is de apologie: »Les principes généraux ont presque toujours le tort de ne pas l'être assez pour embrasser tous les faits et convenir à tous les cas; aussi sont-ils d'ordinaire des *armes de discussions* plutôt que des *régles de conduite*."]

eener overmatige rebellie, als gewijzigde voortzetting van den omvergeworpen staat, opgenomen worden in de Europeesche maatschappij, wierd slechts de driekleur niet als sein van algemeenen opstand tegen de gouvernementen gebruikt en gewapenderhand ondersteund. Aan de gematigde partij werd de hand gereikt. Behoud van den vrede was de grondslag eener Alliantie, welke in gemeenschappelijk belang waarborg van oprechtheid en duurzaamheid had. Lodewijk-Filips was *le Napoléon de la paix*. In zijn persoon, in de bevestiging van zijn gezag, was de vraag naar beteugeling of loslating der revolutie geconcentreerd. Om hem te steunen, werd elke maatregel goed. Zoo werd convenientie richtsnoer. Zich telkens voegen naar het *fait accompli*; van belemmerende vriendschap met den machthebber van gisteren ontheven, met den heden-daagschen machthebber in verbintenis staan; den burger-koning in de rij der vorsten begroeten; aan het revolutionaire Frankrijk toegang en dus overwicht in de Conferentie van Londen verleenen; de rechten en belangen der getrouwe Nederlandsche bevolking aan de eischen van het oproerig België ten offer brengen; Spanje prijs geven aan den innerlijken krijg, dit alles werd onvermijdelijk. Koers houden naar den Parijschen windwijzer, was voortgang op het sedert vele jaren ingeslagen pad. Kon en kan het anders, zoolang, door gebrek aan deugdelijken grondslag, telken male met den val van het te Parijs opgeworpen contra-revolutionair staketsel, welvaart en beschaving van Europa op het spel schijnt! ¹⁾

2. Men vraagt, met het oog op de toekomst, naar *de teekenen des tijds*. Niet ten onrechte. Wie eenigszins helderheid van

¹⁾ [Vereenzelviging van de *Fransche Natie* met het *revolutionair governement*, stelselmatige verwarring van *staat en factie*, van *volk en secte* (hierboven, blz. 371 vg.) is het bewijs geweest van den triump der Revolutie in het volkenrecht. Het was een onvermijdelijk uitwetsel der sympathie voor de begrippen wier verwezenlijking in 1789 beproefd werd. Ten gevolge van den geheelen loop der ongeloovige wetenschap, was in Europa de vrijzinnigheid algemeen. Een antirevolutionair als Burke, stond, in zijn

voorzicht wil verkrijgen, schiete geen wiken der verbeelding aan, om in het onmetelijke rijk der gissing onvruchtbare

verzet tegen het *beginsel*, bijkans alleen. Zoo desniettemin bijval hem van zeer velen te beurt viel, is dit verklaarbaar enkel uit de verontwaardiging, zelfs van de voorstanders der theorie, tegen de afgrijselijkheden reeds der aanvankelijke praktijk (hierboven, blz. 276 vgg.). Tegen de zoogenaamde overdrijving. Het bestendig ideaal, telkens illusie, was de gematigde toepassing eener wijsbegeerte, wier uitnemendheid, dacht men, door de harmonie van orde en vrijheid zou worden gestaafd.

Ingenomenheid met het *beginsel* bracht telkens adhaesie meê aan het dienovereenkomstig in Frankrijk tot stand gekomen *feit*. Telkens waren de Mogendheden bereidvaardig tot een feitelijk erkennen, dat met *zedelijk consolideeren* van het gouvernement gelijk stond. De ontwikkeling eener betere en nationale orde van zaken werd aldus onmogelijk gemaakt. De fransche natie werd *overgeleverd aan het revolutionair gouvernement*. Het revolutionaire gouvernement werd *tegenover het buitenland genationaliseerd*.

Frankrijk, vroeger reeds zoo ontzaglijk, was nu doorgaans onweerstaanbaar. Om eigen kracht niet alleen (ten gevolge ook der toegenomen centralisatie verdubbeld), maar vooral ook om geestverwantschap. Europa was, theoretisch, aan het revolutionaire Frankrijk geassimileerd. Vrede was gevaarlijker nog dan krijg. Zoolang men in de toepassing achterlijk bleef, zoolang men met den modelstaat in revolutionaire plichtsbetrachting niet gelijken tred hield, gaf Frankrijk voorbeeld en toon. — Vg. *Handboek*, 3^e uitg. § 841 en 842.

Wijduitgestrekt waren de gevolgen van deze europeesche populariteit der ideeën van 1789. Immers, zoodra men in beginsel homogeen was, werd elke revolutie in Frankrijk een wijziging, slechts van *regeeringsvorm*, dus een vraagstuk van zuiver *binnenlandsche* politiek. Daarbij kwam geen bedenking van het buitenland te pas; eerbiediging veeleer der *actueele* belichaming van den souverainen volkswil, in 1799, in 1830, in 1848. Geen deernis dan ook voor den machthebber van gisteren, thans balling en, zoo hij zich verzet, rebel.

Adhaesie niet slechts, maar ondersteuning was er. Uit welbegrepen eigenbelang om het vuur te dempen, uit vrees eener nieuwe losbarsting, in Frankrijk, en dan ook elders. Handhaving van al wat bovenop raakt. Zonder aanzien des persoons. Want, aan het bewind gekomen, wordt elke partij, zelfs de meest radicale, *le parti de l'ordre*; ze wordt gouvernementaal, vergelijkenderwijs en *par nécessité de position*, antiradicaal en reactionair.

Uitnemend, *pourvu que cela dure!* Doch één van beide. Of de reactie is te zwak, en dan volgt 1830 en 1848; een oorlog der *propaganda*, zelfs tegen wil en dank van het fransche gouvernement. Of de reactie is sterk genoeg, doch waardoor? omdat ze in glansrijke afleiding steun zoekt. Dan wordt, op napoleontischen trant, «la guerre l'antidote de l'anarchie,» zelfs wanneer men «l'Empire, c'est la paix!» tot leus neemt.

Van 1815 tot 1848, is er doorgaans nog een overblijfsel van eerbied voor rechtsbeginselen geweest. Sedert had de revolutie wederom, in het

reizen te doen; hij brenge veeleer de waarschijnlijkheid van hetgeen wij tegemoet gaan met de zekerheid van hetgeen wij nu reeds aanschouwen, in verband. Ik althans vermeet

volkenrecht, vrijen loop. Vroeger was Europa op betengeling van franschen overmoed bedacht. Zelfs in het wijzigen van tractaten, bleek nog dat daaraan althans eenige verbindende kracht toegekend werd. Sedert niet meer. Eerst liet men begaan. Thans wedijvert men in de loopbaan der ongerechtigheid. »*The crowning trait in the policy of Bismarck is to attack the revolutionary influence of France in Europe by acts more revolutionary than her own.*» Zie *Parl. Stud. en Sch.* II. 383.

De volkssouvereiniteit (in de laatste jaren vooral onder den valschen titel van *nationaliteit*) is de wortel van het hedendaagsche volkenrecht. Voortreffelijk zijn de wenken hierover van Albert de Broglie, kleinzoon van Mme de Stael, in het onlangs uitgekomen opstel *Diplomatie de la révolution* (*Revue des deux Mondes*, 1 Févr. 1868). Namens den voorgewenden volkswil, worden straks alle rechten en tractaten de uitdrukking slechts van den voorbijgaanden luim eener onnipotente bevolking, gelijk ze, in haar gouvernement vertegenwoordigd, heden goed vindt, wat ze morgen wellicht terugneemt. Aldus wordt kwade trouw stelselmatig en bedriegerij normaal. »Autant vaut dire sans plus de façon que le régime de la souveraineté populaire est le régime de la déloyauté systématique et de la perfidie en permanence. Que Dieu alors préserve la terre de ces souverains anonymes et irresponsables, qui, affranchis de tous les freins de la faible humanité, n'ayant ni renommée à perdre ni conscience à mettre en paix, se portent au devant du parjure aussi bien que du crime sans craindre l'infamie ni le remords!»

Met billijken afschuw van een stelsel, dat op wettiging van elk diplomatiek misdrijf, op een *grande latrocinium*, uitloopt, eischt de edelmoedige schrijver regularisatie van de volkssouvereiniteit. Hij begeert onderwerping, ook van deze, gelijk van elke aardsche oppermacht, aan de eischen van recht en goede trouw. Vruchteloze wensch! Immers die regeling is juist in strijd met het *primum verum* der revolutie; met losbandigheid van een volkswil, die oorsprong van het recht is, die geen wet boven haar eigen wet kent, die zich, ook van de soevereiniteit Gods, onafhankelijk stelt. Daarom (zoolang dit collectief absolutisme, naar de leer van het *contrat social*, normaal is) blijft het alternatief tusschen twee soorten van dwingelandij. Of het welbehagen van één persoon, »qui concentre dans sa personne toute la souveraineté populaire,» en doet wat Napoleon deed; of de willekeur, die de Broglie zoo juist als kernachtig beschrijft: »le despotisme illimité d'une majorité de hasard dominée par une minorité criminelle. — Altijd bedriegelijk woordenspel en huldebetoon. Slavernij der bevolking onder een staatsalvermogen, uitgeoefend telkens in naam van *de natie*, en in qualiteit van het *souvereine volk*. — »Bonaparte ou Bismarck,» zegt de Broglie, »ce qu'il faut condamner partout, c'est l'hypocrisie qui fait sortir l'oppression des peuples de l'hommage exagéré rendu à leur souveraineté même.»]

mij geene profetie dan die in de aanwijzing ligt der reeds nu zichtbare hoofdtrekken, waarvan richting en werking door de omstandigheden gewijzigd, maar geenszins te niet kan worden gedaan. — Onder deze hoofdtrekken tel ik *a.* de kracht der *conservatieve* begrippen, *b.* den voortgang van het *radicaal* beginsel, *c.* de woelingen der *roomsche* kerk, *d.* de herleving van *christelijk* geloof.

a. Veel is er dat rust en eendracht, of althans *conservatie* der tegenwoordige staatsinrichtingen voorspelt. Afgematheid bij het herdenken aan de worstelingen van den revolutie-tijd; verdriet in theorieën, welke teleurstelling en jammer hebben gebaard; vrees voor beroeringen, waardoor welvaart en crediet verloren kan gaan; ingenomenheid tegen eene oppositie, dikwerf masker van baatzucht en middel tot omkeering van den Staat; overmacht van een albeheerend gouvernement, dubbel krachtig om het streven enkel naar stoffelijke welvaart, dat dagelijks meer in de hoogere en middelbare standen karaktertrek wordt.

b. Het kan ons echter niet ontgaan dat weerzin tegen theorieën voornamelijk op gronden van eigenbelang rust. Doch, wanneer wij lager afdalen en op de volksmassa het oog gericht houden, zou er dan ook niet dáár een eigenbelang zijn, waaruit veeleer liefde en geestdrift voor *radicale* begrippen kan ontstaan? Met de losmaking van velerlei banden heeft de Revolutie spanning tusschen rijken en armen geboren doen worden, welke, om den gestadigen aanwas van het pauperisme, telkens onrustbarender gedaante verkrijgt. Te meer, omdat, bij het toenemen van verlichting zonder hooger licht, de minvermogenden, wellicht rijk aan kundigheden en zeker aan beginselen arm, door een onderwijs, waaraan de christelijke gehalte ontbreekt, meer dan te voren vatbaar voor de prediking van verderfelijke leerstellingen zijn. ¹⁾ En wanneer men dan op den voortgang

¹⁾ [Over het *Socialisme*, als de staathuishoudkunde der Revolutie, zie hierboven blz. 191—194. — Deze leer, die veld wint, is *a.* »appel énérgique,

van *Communisme* en *Socialisme* het oog slaat; op ongodisterij en menschvergoding, in Duitschland en elders aan de orde

continu, immodéré aux passions matérielles de l'homme; *b.* attaque, tantôt directe, tantôt indirecte, mais toujours continue aux principes mêmes de la propriété individuelle; *c.* confiscation de la liberté humaine, une nouvelle forme de la servitude;" — ziedaar, volgens Tocqueville, de trekken der radicale *oeconomia politica*. IX. 559, vgg. — Hij zelf sprak in 1848 de Revolutie en de democratie vrij van socialistische strekking. »La révolution de février doit être chrétienne et démocratique, mais elle ne doit pas être socialiste." Edoch de schrandere redenaar die zich, toen, als lid der constituerende vergadering, een illusie opdrong, zal spoedig hebben ingezien dat de apologie ongegrond was en de wensch onvervulbaar, omdat sedert 1789 juist dat ééne noodige, het *christelijke*, ontbrak. Ook hier komt de vraag op *christelijk* of *antichristelijk*? neêr. — Chalmers gaf les en voorbeeld. »We look on the good moral condition of human beings as hopeless, save by the instrumentality of religion — and then, this being admitted, those temporal blessing wick form the unfailing inheritance of a virtuous and well-taught peasantry, the diffused comfort and sufficiency wick are the sure attendants of a people's worth along with a people's intelligence, should be regarded as exemplifications of the Scripture sayings, that if we seek first the kingdom of God and His righteousness, all other things shall be added unto us, and that godliness hath the promise of the life wick now is, as well as of that which is to come." — Leerrijk zijn over de *Arbeiterfrage* de geschriften van Freiherr v. Ketteler, bisschop van Mainz; »Alle volkswirtschaftliche Bestrebungen, die sich von der sittlich-religiösen Grundlage dieser Frage entfernt haben, reissen die Kluft zwischen Reichen und Armen immer weiter und führen die grosze Masse der Menschen, die dem besitzlosen Arbeiterstande angehören, einem Zustande der Entbehrung der nothwendigsten Lebensbedürfnisse entgegen, der nicht nur an sich eine Unmenschlichkeit ist, sondern auch endlich zu jenen furchtbaren inneren socialen Kämpfen zwischen Armuth und Reichthum führen musz, wie sie uns in den Staaten der alten Welt zur Zeit ihrer Auflösung entgegengetreten." *Deutschland nach dem Kriege von 1866* (1867). S. 221.

In de oplossing dezer sociale vragen ligt, ook voor de botsingen met het buitenland, de sleutel der toekomst. Sedert 1789 was voor geheel Europa de innerlijke toestand van Frankrijk, in verband met de revolutionaire theorie, beslissend. Het was een zinrijk gezegde van Mallet du Pan, toen hij tegen de bekrompen politiek der emigranten en der meeste staatslieden opkwam. »Ce n'est pas à nous à diriger l'intérieur, c'est lui qui doit nous diriger." II. 179. — Na 1830 zeide Guizot: »La question réside véritablement dans notre *état intérieur*. C'est du dedans de la France, du sein de son gouvernement, que nous viendra la paix ou la guerre; elle ne nous viendra pas d'ailleurs." *Hist. Parl.* I. 206.

Naarmate de revolutiegeest ook andere Staten bij toeneming bezielt, is deze aanmerking thans van meer algemeene toepasselijkheid. Innerlijke gisting zal, even als in 1789—1792, sterker zijn dan alle berekeningen

van den dag, en daarin stelselmatige voortzetting ziet van het door Robespierre en Babeuf onafgedane werk, herhaalde poging om, door volledigheid der toepassing, de verwezenlijking van droombeelden, wier najaging reeds zooveel onheil wrocht, te bewerken; wanneer men bedenkt dat deze leerstellingen, voor hen die overvloed hebben dreigend, te vleiender voor onvermogenen en behoeftigen zijn; dat ze, uit het ongeloovig standpunt onbetwistbaar, de geschiktheid hebben om een fanatisme te ontsteken, te lichter ontvlambaar, omdat het door uitzicht op verzadiging van driften en begeerlijkheden aangevuurd wordt; dan blijkt het dat er reden van ongerustheid bestaan; dan doet zich de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid, de onvermijdelijkheid van nieuwe uitbarstingen aan ons voor; dan ontwaren wij dat, ofschoon de verwezenlijking der idealen van den godverloochenenden mensch onoverkomelijke beletselen in de natuur zelve der dingen ontmoet, de vernieuwing der proef, al weder, met verdubbelde hevigheid en op uitgestrekter schaal, naar alle soort van schrikbewind en despotisme zou kunnen brengen. Dan is de vrees zoo ongerijmd niet voor tooneelen van verwarring, plundering en moord, bij wier tragischen afloop de geschiedenis der Fransche revolutie bijkans als eene liefelijke Idylle zal worden beschouwd. ¹⁾

c. De vermeerderende werkzaamheid en aanmatiging van het *Pausdom* is niet ter bemoediging geschikt. Wat heeft men te denken van den ijver in de Roomsche kerk? is die enkel aan bijgeloof te wijten, of is het ook loffelijke ongeloofsbestrijding en overgebleven gehechtheid aan het Evangelie? zijn de bewegingen in Duitschland, onder veel gebrekkigs, voor teeken van betere dingen? kunnen de verliezen welke Rome in sommige landen ondergaat, als tegenwicht der aanwinsten elders in rekening worden gebracht? — Zooveel is bij al dit

der diplomatie. De merkbaar gewijzigde verhouding der Staten van Europa, sedert 1866, is ook voornamelijk wellicht het gevolg der woelingen van het liberalisme in Pruissen. Zie v. Ketteler, S. 20—28.]

) Uitdrukking van het *Berliner politisches Wochenblatt*.

onzekere zeker, dat verjeugdiging van het Papisme met terugkeering van op den achtergrond geraakte jammerlijke bijgeloovigheden gepaard is; dat, waar Rome gebied voert, vervolging, naar tijdsomstandigheden gewijzigd, gezien wordt; dat zij tot hernieuwing van vroegere schriktooneelen den wil heeft; en dat er voor haar in den aard en geest onzer tijden kans van overmacht ligt.¹⁾ Bij de algemeene behoefte aan religie, hoedanig ook, kan verbeelding, smaak en geweten in slaap worden gewiegd, zelfs door eene gedaante van godsdienstigheid, welke vrijheid van denken en ook van handelen verleent. Aldus zou, juist wegens het overgebleven verband met onuitroeibare herinneringen der christenheid, het ultramontanisme, wellicht meer dan eenig ander kerkgeloof, de geschiktheid hebben om, na toegenomen ontaarding, eenmaal, door verbintenis van Jesuitische en Jacobijnsche meeningen en belangen, de algemeen-burgerlijke godsdienst, *religion civile*, te worden, voor den Staat noodig, en die elke dienst van God in geest en in waarheid, rustverstorend en dus strafwaardig, in het belang van den Staat, als onverdraagzaam en onverdragelijk, verbant.²⁾

¹⁾ [Zie hierover en over de vereeniging van Papisme en Bonapartisme, *Narede op vijfjarigen strijd*, blz. 27—34.]

²⁾ [Nooit is, om de waardeering der uitnemendheid van de Reformatie, de christelijke betrekking op de roomschgezinden, tegenover het ongelooft, bij mij in vergetelheid geraakt. Sedert 1829 zijn de blijken hiervan in schier elk mijner geschriften. Liefst verwijs ik naar de *Beschouwingen over Staat en Volkenrecht* (1834), *Het recht der Herv. gezindheid* blz. 169—176, de *Narede op vijfjarigen strijd* (1855) blz. 24—34 en *le Parti anti-révolution* (1860) p. 61—75. — De Revolutie is vijandig tegen elken evangeliebelijder. »Siegt die Macht dieser Zeit, Unglaube und Gotteshasz, dann werden die gläubigen Katholiken und die gläubigen Protestanten Hand in Hand das Schaffot besteigen.» Stahl. — »N'allez pas croire que le catholicisme soit seul en cause, que lui seul excite des colères et que la guerre ne soit faite qu'à lui. C'est le christianisme lui même, la foi chrétienne tout entière, sous toutes ses formes, qu'on se promet d'ameantir. Sans être dans leur foi ni moins zélés, ni moins ardens, les protestants éclairés et sincères ne croient plus que l'antechrist et l'église romaine soient une seule et même chose.» Bij deze woorden van Vinet schreef ik: »L'antechrist c'est le scepticisme philosophique. Il sape le christianisme, il détruit la religion. Dans le naufrage de la foi et le chaos de la pensée il fait disparaître jusqu'à la croyance

d. Ook van de herleving van *christelijk geloof* sprak ik; even onloochenbaar als heugelijk verschijnsel. Door de gansche Christenheid wordt, in de laatste dertig jaren, wederaanneming bespeurd der waarheden, welke, onder den invloed der valsche wijsbegeerte, voorwerp waren van verwaarloozing en minachting, zoo niet van vijandschap en spotternij.¹⁾ Doch wij zien

en Dieu." Un écrivain allemand résume exactement son opinion et la mienne: »So viel antichristische Züge das Papstthum auch an sich trägt und einen so bedeutenden Factor im antichristischen Reich dasselbe auch abgeben mag: Das Papstthum is nicht der Antichrist." *L'Empire Prussien* (1867) p. 28. — De vraag naar mogelijkheid van assimilatie met eene aan de christelijke kerk bij uitnemendheid vijandige macht, zal afhankelijk zijn van de uitroeiing of ontwikkeling van hetgeen aldaar door *anti-christische Züge* in het Pausdom bedoeld wordt.

Vernedering van het Pausdom is niet altijd winst voor het evangelie. En het *jozefisme* in Oostenrijk, en in Frankrijk *les libertés gallicanes* (naar de opvatting van onzen tijd, aan staatsvermogen dienstbaar) hebben een gevaarlijker strekking dan het *ultramontanisme* dat, onder pauselijke alleenheersching, onafhankelijkheid der kerk voorstaat. Dit is het oordeel ook van Tocqueville: »L'église peut être asservie quand le pape devient un despote absolu qui commande directement en toutes choses, sans rencontrer d'obstacle dans les libertés générales ou locales des fidèles. C'est la tendance de nos jours. Mais il y a une autre forme de la servitude de l'église, qui consiste à placer tellement cette dernière dans les mains de l'État, qu'elle devienne un pur *instrumentum regni*. Il n'y a rien à mon sens de plus redoutable et de plus détestable au monde que cette servitude-là. Je vous avoue que j'aime encore mieux l'asservissement de l'Eglise à son chef spirituel, et en ce sens la séparation exagérée des deux puissances, que la réunion des deux dans les mains d'une dynastie laïque." VI. 352, sv.

Over *la religion civile*, als Staatskerk, naar den stelselmatigen eisch van het radicalisme, zie de wenken en waarschuwingen van Naville, gedeeltelijk opgenomen in de bijlage van mijne *Studien en Schetsen ter schoolwet-herziening* (1865), blz. 132—154. »L'État organisera un établissement qui, par respect pour la liberté de pensée et l'égalité civile, mettra à la base de l'Eglise la négation même du fondement à la fois rationnel et historique de toute communauté religieuse." — Eene *nationale kerk*, met de *verloochening van alle geopenbaarde waarheid* ten hoeksteen. Dit is »l'élément de *théocratie panthéistique* que les systèmes socialistes essayent de développer." Vinet, *Questions ecclésiastiques*. p. 455.]

¹⁾ [Ook onder de roomschgezinden mogen wij het niet voorbijzien. Een voorbeeld van onpartijdigheid geeft Guizot, *Méditations sur l'état actuel de la religion chrétienne* (Paris 1866). »Au sein de l'Eglise catholique de France, à travers les obstacles, les oscillations, les déviations, les fautes qui s'y rencontrent, le réveil chrétien est évident." p. 189. — Van haar, zoowel als van »le protestantisme français" getuigt hij: »Il y a progrès

ook de werking der wanbegrippen, die zich van vele protestantsche kerken meester hebben gemaakt. ¹⁾ Waar het rechtzinnige geloof te voorschijn treedt, blijft nog de vraag: is het, in den evangelischen zin van leven en liefde, rechtzinnig? is het, waar tegen de wereld gestreden moet worden, krachtig om op de menigvuldige zwakheden en den tragen onwil der Christenen zelve de overhand te behouden? Het voegt mij niet wat wij hier en elders aanschouwen aan dergelijke vragen ter toetse te brengen. Ook is van dit christelijk element wel het aanzijn, de natuur, de strekking, maar geenszins de eigenlijke hoeveelheid en de juiste verhouding, tegenover de andere bestanddeelen der tegenwoordige wereldcrisis, bekend. ²⁾

de foi chrétienne, progrès d'oeuvres chrétiennes, progrès de science chrétienne, progrès d'influence chrétienne." "Que les ennemis du christianisme ne s'y trompent pas; ils lui font une guerre à mort, mais ils n'ont pas affaire à un mourant." T. a. p. — Evenzoo een duitsch geleerde: "Der christliche Geist ist in der Gegenwart von einer Klarheit und Stärke, wie nur selten vordem. Man darf nur den Ernst der theologischen Arbeit betrachten, oder die Predigt der Gegenwart mit denen der Vergangenheit, oder die grosse Rührigkeit auf dem praktischen Gebiete und die opfervollen Arbeiten der äusseren und inneren Mission mit früheren Zeiten vergleichen, um zu erkennen dass der christliche Geist eine Macht ist." Luthardt, *Apolog. Vortr.* 1864 S. 1.]

¹⁾ [Wij zien. In 1845. — En hoe was het daarna? Vergelijk o. a. het vlugschrift: *Is er geen oorzaak?* 's Hage 1864.]

²⁾ ["Der nicht-christliche Geist ist auch eine Macht wie nie zuvor.... Früher bildete die Macht der *kirchlichen Sitte* noch einen Damm gegen die Geister der Verneinung, aber vor dem Strom der neuen Zeit brechen diese Dämme der festen Formen der Ueberlieferung immer mehr zusammen. Sodann waren die Angriffe früher mehr sprunghaft, jetzt sind sie systematisch.... Seit jenen Angriffen des französischen Geistes in den Tagen Voltaires hat die Verneinung des Christenthums eine Schule durchgemacht, die philosophische Schule des deutschen Geistes, und ist zu einem System geworden, welches sich an die Stelle des Christenthums zu setzen den ernsthaften Versuch macht." Luthardt t. a. p. — Voeg daarbij eene scheiding van Staat en Kerk, die op vijandschap eener humanistische staatskerk tegen alle geopenbaarde waarheid uitloopt. "A l'incrédulité négative et sardonique a succédé une incrédulité qui croit, un athéisme fervent, un matérialisme enthousiaste. L'impiété, de nos jours, est une religion. Lasse de démolir, elle bâtit, rassasiée de dissoudre, elle organise. Ses adeptes forment une Église. Jamais le mal ne fut si audacieux, car, chose horrible! il est convaincu. Il se fait fort de tous les mauvais penchans qu'il érige en principes, et de toutes les misères auxquelles il promet un terme et une vengeance." Het was in 1845 reeds, dat Vinet dit schreef!]

Het kan zijn dat, door het radicaal beginsel, zonder in evangelisch geloof noemenswaardigen wederstand te ontmoeten, voor een tijd, een volledige triumpf worde behaald. Het kan zijn dat we, met meer uitbreiding dan in de eeuw der Hervorming, zonder gevaarlijke spanning en botsing, reformatie van geloof en zeden tegemoet gaan. Het kan zijn, en deze kans schijnt in *le calcul des probabilités* den voorrang te hebben, dat wij leven in een *temps d'arrêt*, in een stationairen toestand, die tevens voorbereiding en overgang is; zoodat de gisting van allerlei begrippen en de reeds dreigende houding van strijdige beginsels de aannadering verkondigt en bewerkt eener worsteling tusschen licht en duisternis, waarvan de wereldhistorie tot dusver, in omvang en felheid, de wederga niet gekend heeft. Ook hier, bij zooveel twijfelachtigheid, ligt de vastheid in de Heilige Schrift. Het licht van Boven doet niet alleen in de gebeurtenissen van den vervlogen tijd de vervulling zien der raadsbesluiten Gods; het schittert (gelijk de straal in het onweder de zwarte wolken van een scheurt) op de duistere paden der toekomst, als uit de verborgenheden van hoogere sferen, ons te gemoet. Wij weten wat *voorspeld* is: toeneming van het bederf, algemeenheid van den afval, menigvuldigheid der verzoeking; werking desgenen die zich vertoont als een engel des lichts; de verdrukking van hen die aan den Heer getrouw zijn; benauwdheid der tijden; zekerheid, in den bangsten nood, der meest onverwachte verlossing; zegepraal der geloovigen, wanneer Hij wien zij lief gehad en gediend hebben, den ongerechte verdoen zal, door den geest zijns monds, en te niete maken, door de verschijning zijner toekomst¹⁾.

3. Genoeg, misschien te veel reeds (wij loopen hier zoo licht gevaar in vermetelheid te vallen) over de teekenen des tijds.

¹⁾ [Voorspellingen, die men te somber en bijkans onzinnig waande, schijnen thans zoo ongerijmd niet meer, en werden aanvankelijk reeds op treffende wijs vervuld. — Zoo bijv. Niebühr in 1830: »Das Ende vom Liede wird Despotismus auf den Ruinen. Wer da glaubt es sey von Frei-

Nog iets, ten derde, over de vraag. *Welken invloed heeft het revolutie-beginsel in Nederland gehad?*

Het is een beweren aan onze nationale ijdelheid welgevallig, dat wij, door eigen voortreffelijkheid voor revolutionaire gruwelen bewaard, door vreemde tusschenkomst en overmacht tot revolutionaire dwaasheden verleid zijn. Dit is een, om de behoefte ook der natiën aan zelfkennis, schadelijk zelfbedrog. Aan geloofsverzaking, te schandelijker naarmate Nederland meer bevoorrecht was, hebben ook wij de vernedering en

heit die Rede, ist ein Thor: Formen halten nichts mehr, wir werden den Despotismus segnen, wenn er unser Leben schützt, wie die Römer den des Augustus segneten. Es bilde sich Niemand ein, dasz wenigstens freie Constitutionen daraus hervorgehen würden: es wird sehr schnell zu einem absoluten militairischen Despotismus führen, der sich schwerlich auch nur so viel wie der Napoleonische mit atüßeren Form geniren wird." *Lebensnachrichten von Niebuhr* (Hamburg, 1839), III. 271, 275. Zoo schreef de schrandere historie-kenner. Na 1848 wees men niet ten onrechte op *l'ère des Césars*," op het uit de democratie verrijzend *Césarisme*; hierboven blz. 341. — In 1861 schrijft Stahl: »Die Signatur der Weltlage is der ungeheure Abfall vom Glauben an Gottes Offenbarung und dadurch von Gehorsam gegen alle gottgesetzte Ordnung."

Evenwel Tocqueville schrijft: »Je suis réellement persuadé qu'au delà de cet horizon où s'arrêtent nos regards, se trouve quelque chose d'infiniment meilleur que tout ce que nous voyons. J'ai la conviction que notre société est fatiguée, épuisée, si vous voulez, mais non pas caduque: elle est malade, mais elle a une constitution vigoureuse. Je crois sincèrement que toutes les comparaisons qu'on fait entre nous et le monde romain sont fausses. Le christianisme, les lumières modernes, l'énergie latente qui se réveille à chaque instant, l'absence de l'esclavage, les liens de patrie, tout est différent. Il n'y a rien de plus trompeur que les analogies de l'histoire. Non, il y a autre chose dans notre avenir que la Rome des Césars, et parceque je ne vois pas le jour nouveau qui doit s'élever, je ne crois pas aux ténèbres." (*Corresp.* II. 406). — Hier is, wat hem zelden gebeurt, Tocqueville wellicht te optimistisch. In de aanwijzing van historische analogieën kan zeer licht worden gedwaald; dit is zoo; doch onloochenbaar is het dat de eigenaardigheid van een beginsel telkens in de gevolgtrekking, en de eigenaardigheid van hetzelfde zaad telkens in dezelfde vrucht openbaar wordt. Ook wij weten dat, verder dan onze gezichteinder reikt, een toekomst ligt, die onze aanschouwing en bevattning overtreft; maar tevens is het ons niet onbekend dat het doorworstelen van de duisternis aan den zonne-opgang moet voorafgaan, en dat wij desaangaande het *profetisch woord* hebben, dat zeer vast is. Zoo als de dichter zegt: »De orakels spreken: Die Schriften, aan wier woord geen tittel mag ontbreken. Voorzegd, de donkere nacht, voorzegd, HET MORGENLICHT!"

ellende, die het streven naar grootheid en volksheil buiten God gehad heeft, te wijten. De invloed der revolutionaire geschriften is krachtiger ten verderve dan de overmacht der revolutionaire wapenen geweest. Het is zoo, van 1795 tot 1813, liepen wij de gansche baan der reactie, aan de leidband of keten onzer vriendnabuurlijke beschermheeren, af; maar wat hebben wij, voor en na, toen we van uitwendige banden vrij waren, verricht? we draafden uit vrije beweging in hetzelfde gareel rond. Nederland heeft, van 1780 tot 1787, het tijdperk zijner eigen revolutionaire ontwikkeling gehad, eer in Frankrijk de losbarsting plaats had. Zoo de voortzetting van het vergevorderde werk niet, evenzeer in 1795 door de Franschen als in 1787 door de Pruisen, met argumenten waartegen niet te redeneeren viel, gewapender hand belet was ¹⁾, het zou te bezien staan of de aaneenschakeling der syllogismen zich niet in een schrikbewind vertoond, of ook wij niet onzen Robespierre en onzen St. Just, die het bloeden uit de goudaderen en het verbrijzelen der Oranje-ressorts en het ophangen van de hoofden hunner tegenpartij verlangden ²⁾, aan het roer van staat zouden gezien hebben. In 1813 riepen wij Oranje terug; maar, wanneer we, met terzijdestelling van zooveel dat dezen ommekeer heugelijk maakt, ons bij de wijziging van den regeeringsvorm bepalen, dan was het, als of de erfgenaam van het stamhuis, dat de Heer zelf in vroegere dagen ten wachter over godsdienst en vrijheid gesteld heeft, terug kwam, om den revolutionairen zetel te beklimmen, door de uitdrijving van Napoleon vacant; om eene grondwet te verleenen waardoor, in uitlegging en praktijk, aan Rousseau, althans aan Montesquieu, hulde gebracht werd; terwijl men de kracht van het gezag stelde in een centraliseerend

¹⁾ [*Handboek*, § 771a en § 772.]

²⁾ Uitdrukkingen van een der bekwaamste hoofden der heete omwentelingsgezinden van 1795, Valckenaer, in een brief die een treffend blijk is van het bestaan, ook in Nederland, eener beredeneerde *terroristische* gezindheid. Deze karakteristieke epistel is opgenomen in het belangrijke werk: R. J. Schimmelpenninck *en eenige gebeurtenissen van zijn tijd*. 's Hage en Amst. 1845. I. 52—62.

beheer en de weldaad der vrijheid in eene vergadering, gevaarlijk lichaam voor den vorst, of kostbare overtolligheid voor het volk. Begrijpelijk is het alzoo dat we, lijdelijk en zonder merkbaren, althans zonder werkzamen weêrzin, in de opgedrongen vereeniging met België berust hebben; in dat zamenkneden van tweeërlei bevolking, waarbij de liefde voor het liberalisme wel blind moet geweest zijn, om niet in eenheid het onoverkomelijk beletsel van eendracht, in dit gedwongen huwelijk, waar de *incompatibilité d'humeur* openbaar was, de onvermijdelijkheid der scheiding, in de constitutie van 1815 de voorbode der revolutie van 1830 te zien. Den koning, indien hij tot christelijk-historische staatkunde ware te bewegen geweest, zou het niet aan constitutioneele waarborgen en wellicht, bij de liefde en trouw van een groot deel der Belgische bevolking, niet aan physieke overmacht hebben ontbroken; doch ook hij vermocht niet zich aan de boeien van opvoeding en tijdgeest te ontwringen. Kunstgrepen der verlegenheid nam hij te baat, en aldus werd hij, door beurtelingsche werking van vruchteloze concessiën en ijdele dreigementen, tot die volslagen machteloosheid gebracht, waardoor Nederland, om het vooruitdringen der radicale partij, al ware de opstand te Parijs achtergebleven, in verwarring en regeeringeloosheid en scheuring en burgerkrijg zou geraakt zijn. Doch ik mag de verantwoordelijkheid niet uitsluitend laten rusten op een vorst, wiens verdiensten ik gewaardeerd, wiens persoon ik lief gehad heb. Nederland is medeplichtig geweest. Schoon ik gaarne al het loffelijke prijs dat, in 1813, of 1830, of 1831, ter bevrijding of bescherming van den Vaderlandschen grond, tot roem onzer wapenen op eigen of vreemden bodem, verricht is, mag ik niet ontveinzen dat wij, door de heerschende wanbegrippen bedwelmd, in droomerige en apathieke tevredenheid over eigen bedaardheid, in vergelijking met andere volken, voortgesluimerd hebben; totdat wij, ofschoon wakker geschud door de Belgen, in het drietal jaren dat aan den opstand voorafging, eene lijdelijkheid en vadzigheid, eene ondergeschiktheid hebben betoond, deels uit toegenomen slapheid van

den volksgeest, maar grootendeels ook uit matheid en meêgaandheid van het hier te lande heerschend liberalisme verklaarbaar. Let slechts op de gemoedsstemming, waarin wij, sedert het Fransche juk verbroken werd, hebben verkeerd. Wij hebben ons doorgaans in onze politieke vaart, goedschiks en met welbehagen, aan het sleeptouw laten binden der partij, aan welke bij afwisseling de eer der gematigde vrijzinnigheid toegekend werd. In 1813 zouden ook wij eene Constitutie hebben, gelijk andere volken; in 1815 dachten ook wij, de vereeniging met België zou, wanneer slechts onze hoogere bekwaamheid en wijsheid den boventoon had, onschadelijk zijn ¹⁾. Van 1815 tot 1830 hielden wij voor goeden ernst al wat te Parijs door de politieke comedianten vertoond werd; niet zelden werd aan de potsierlijkheden der harlekijnen ons handgeklap verspild. In 1829 was Lafayette onze held; in Juli 1830 werd over de verdrijving der onverbeterlijke Bourbons, onder wier dwingelandij de argelooze liberalen te lang gezucht hadden, gejuicht. Natuurlijk dat we uit hetzelfde standpunt eigen aangelegenheden bestuurd, een redmiddel uit eigen ongelegenheden gezocht hebben. Niet uit beginsel, maar uit zelfverdediging tegen onbroederlijke broeders, uit belang en noodzaak, was het noordelijk deel van het Rijk der Nederlanden vrijzinnig en schroomvallig. De kiemen van weêrstand waren, ook hier, genoeg geworteld en ontkiemd om voor het

¹⁾ [Dat, van *la réunion intime et complète*, zelfs mannen als Falck en D. J. van Lennep zich de bestendigheid van een rijk der Nederlanden (met welgevallen over het *quorum pars magna fui*) konden voorspellen, is een treffend bewijs hoe de illusien van het liberalisme ook de scherpzinnigsten onzer staatslieden hadden verblind. Vergelijk Thorbecke, *Historische Schetsen*, blz. 177, vgg. — In 1830 herhaalde Bilderdijk het menigwerf door hem gezegde: »Moesten wij uit de tegenwoordige samenstelling en organisatie onzes Vaderlands dit alles niet voorzien? God had ons van de zuidelijke gewesten afgezonderd, en dit wrocht onzen bloei en sterkte: waarom moesten wij door een heterogene verbinding grooter willen zijn? Waarom ons met de papierij en fransche denkwijze van die provinciën vereenigen?» *Brieven* V. 337. Over de vraag of het doel op andere wijs bereikbaar ware geweest, zie mijne bijdrage ter beantwoording van de vraag: *welke behoort de betrekking van België tot Holland te zijn?* in de *Nederl. Gedachten*, III. n° 34—40.]

gezag bedenkelijk te kunnen worden; de ontrouw van België was ter versterking van de trouwhartigheid in Holland niet overtollig. De loop der zaken, voor en na 1830, was het gevolg der dubbele werking van overhelling naar het liberalisme en van reactie tegen den overmoed der Belgen. Toen de theorie van volkssouvereiniteit en maatschappelijk verdrag, van ondergeschiktheid des konings aan de vertegenwoordiging, der vertegenwoordiging aan de publieke opinie en aan den algemeenen wil, weder opgewarmd werd, geraakten wij, met minder veerkracht, in dezelfde stelling als de mannen van het jaar 1789 tegenover de Girondijnen, en deze tegen de Jacobijnen, en elke schroomvallige tegen elke doldriftige partij. Wij zouden, door de liberale faktie, waarmee zich de Roomsche voor een tijd verbonden en geassimileerd had, weldra, blijkens de beraadslagingen in de Tweede Kamer, overstemd, overvleugeld, overmeesterd zijn geworden, indien niet een in zoo verre heilzame schok te gelijk de verbintenis met België en dezen band van ultraliberale overheersching verscheurd had. Evenmin hebben we ons te bevreemden over hetgeen onze binnen- en buitenlandsche staatkunde (met den tijdgeest en de publieke meening, ook ten onzent, homogeen) sedert gedaan en niet gedaan heeft. Ook hier was men overtuigd dat Karel X, door verdwazing en meineed, de kroon verbeurd had; dat op de strenge eischen van het erfrecht niet angstvallig behoefde te worden gelet; ook hier was men gereed Lodewijk-Filips dank te betuigen, dat hij door bedwang der radicalen, den algemeenen krijg belette. Geen wonder dat men, zonder uitstel of beraad, de reactionaire partij in Frankrijk gehuldigd, en zelf soortgelijke staatkunde gevolgd heeft. Men kende geen vrijheid dan de vrijzinnige vrijheid, niet bondgenoot, maar onverzoonlijke vijandin van recht en gezag. Ontwikkeling der constitutioneele instellingen scheen gevaarlijk, althans ontijdig en ongepast: al wat gedaan of toegezegd werd, had de strekking om de opgewondenheid tot bedaren te brengen en in het *statu quo* te berusten. Aldus hebben wij den wasdom aanschouwd van eene *conservatieve* richting, voor vele misbruiken, ook wel

voor constitutioneele vormen, maar geenszins voor burgerzin en nationale veerkracht, voor waardigheid naar buiten, voor welvaart en wezenlijke eendracht, en allermint voor de financiën, conservatief. Dit stelsel van *behoud* is voortzetting der revolutie; behoud van den revolutionairen toestand; despotisme van den revolutionairen staat, in den vorm eener revolutionaire autocratie ¹⁾.

4. Vergunt mij te besluiten met een woord over de *roeping van den evangeliebelijder*; over de taak van hen die, onder de heerschappij der dwaalbegrippen, met betere beginselen bekend zijn.

Zoo ik niet van uwe welwillendheid overtuigd ware, ik zou hierover, niet zonder huivering, wenken en gedachten in het midden kunnen brengen; vermits, bij zoo teedere stof en gedwongen beknoptheid, men gevaar loopt in een apodictischen toon, vooral ten uwen opzichte onvoegzaam, te vervallen. En echter heb ik geen vrijheid achter te laten wat ons vooral behoort ter harte te gaan. Evenzeer als een iegelijk uwer, heb ik een afkeer van wat in de oratorie der oudheid, als een *genre* op zich zelf, het spreken om vertooning te maken, geroemd wordt ²⁾. Zoo ik gewenscht heb u, langs het pad der historie, met het licht van het evangelie, door de verschillende tijdperken der revolutionaire overmacht te voeren; het was mij minder om de wandeling zelve dan om haar einde, om het punt waarhenen zij ons gebracht heeft, te doen. Het nut der geschiedenis van de laatste tijden gaat grootendeels ver-

¹⁾ [Over het *conservatisme*, zonder christelijk-historischen grondslag als inconsequente fractie van het liberalisme, en over de *conservatieven* die, »hoe conservatief ook, *verloren laten gaan* en zelf medewerken om *verloren te doen gaan* al wat, ook volgens hen, *behoudenswaard* is," zie bijv. *Aan de Kiezers* II. 5, vgg. VI. enz. enz.]

²⁾ »Genus quod graece *ἐπίδειξις* nominatur, quod quasi ad inspicendum, delectationis causa, comparatum est." Cicero, *Orat.* 11. — Een der uitleggers voegt er bij: »nam *ἐπίδειξις* est oratio ostentandae eloquentiae et artis causa conscripta."

loren, indien men het verband tot de geschiedenis ook van de laatste jaren miskent; indien men niet in het oog houdt dat, ook ten deze, alles gevolg en overgang en aaneenschakeling is.

Om te weten wat ons, in den ernst dezer tijden, te doen staat, behoort op, a. *de behoefte aan verbetering*; b. *de machtheeloosheid der revolutiebegrippen*, c. *de kracht der christelijke beginselen* te worden gelet ¹⁾.

a. *Behoeftte aan verbetering.* — De gesteldheid van het vaderland is bedroevend. Wat verlangt men? vrede en rust *quand-même*. Rust zou, meent men, bedreigd worden door de vrije werking der constitutioneele lichamen; ook heeft deze werking een anders moeilijk verklaarbaren graad van onbeduidendheid bereikt. Er is, zeide ik meermalen ²⁾, *revolutionaire autocratie*. — Onnoodig is de betuiging dat ik geen hatelijke miskennis of ongegrond verwijt, maar enkel de aanwijzing

¹⁾ [De volgende bladzijden zijn geschreven, ook met toespeling op het kort te voren verworpen voorstel eener grondwetherziening, die, weinige jaren later in de hoofdomtrekken, edoch onder *fransche revolutie-vlag*, haar beslag kreeg. In 1848 is de schrik drijfveer geworden der politiek. Onder den indruk der vermeende onweersaanbaarheid van het te Parijs zegevierend radicalisme, kwam, door gebrek aan beginsels en dus ook aan veerkracht, eene verandering van staatsvorm en regeerend personeel tot stand, die door zeer weinigen begeerd werd. (Zie de staats hervorming van 1848 in de *eigenaardigheid van haar drijfveer* geschetst: *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 1—59). Veel scheen in Januari dwaas en buitensporig wat, zes weken daarna, als politieke wijsheid omhelsd werd; men prees, als het ééne mogelijke, wat kort te voren onuitvoerlijk en ongerijmd heette. Eene zeer geringe minderheid gaf raad en toon en wet.

Toen, en sedert bijkans een eeuw, had Nederland, ten gevolge van den invloed der ongeloofstheorie, Frankrijk tot model. In vroeger tijd, met den standaard van het evangelie, was het voor andere natiën ten voorbeeld. »La Hollande a été la mère de la liberté moderne; l'Angleterre s'est mise à son école, quand elle a voulu constituer son gouvernement. Ce fut sur la Hollande que l'Amérique jeta les jeux, quand elle institua le congrès." Laboulaye, *Histoire des Etats-Unis* (1866).]

²⁾ Bijv. in de *Bijdrage tot herziening van de Grondwet* (1840). — Wij verlangen een koningschap waarbij, door het overwicht der kroon en den invloed der volksvertegenwoordiging, gemeen overleg tot stand komt. — »Das Naturgemässste, Normale ist es, dasz der König die *Macht* habe, und das Parlement den *Einfluss*." Stahl. — Een eisch van uitnemende juistheid in ons land. Geen Souvereiniteit van Oranje is van echte gehalte, die niet in de nederlandsche vrijheid haar kracht zoekt.

bedoel der natuur van een uit de omstandigheden en denkbeelden van onzen tijd voortgevloeid gezag. Wij leven eigenlijk niet in eene monarchie, evenmin in een gemeenebest; veeleer onder een centraliseerend albeheer, dat men, of zelf vasthoudt, of gemakshalve tusschen hooge staatsbeambten verdeelt. Wij leven onder het alvermogen van een eenhoofdig revolutionair bewind, *jure* op velerlei, *facto* op geenerlei wijze beperkt. Meent ge dat ik te veel zeg? beantwoordt zelven de vraag: hoedanig is, tegenover het hoofd van den staat, waar het de volksrechten betreft, de zelfstandigheid der ministers? Wat dunkt u van de houding der Tweede Kamer en van haar volharding in eenmaal geuite wenschen? zoudt ge kans zien de eigenlijke kracht te berekenen, in dertigjarige loopbaan, door de Eerste Kamer aan den dag gelegd? welke is, naar uw oordeel, de waarborg van het *de Raad van State* gehoord? vindt gij de autonomie der gemeenten en gewesten, voor vrijheid en ontwikkeling onmisbaar, op volledige wijs met de eenheid van den staat in overeenstemming gebracht? Wellicht is, wat ik bejammer, een thans noodzakelijk kwaad. Zelfs kan wegens de omslachtigheid van het raderwerk, het verlamd zijn van sommige springveeren wenschelijk worden geacht. Dit slechts beweer ik, dat onvoorwaardelijke begeerte naar rust zich in de lijdelijkheid en in de zelf-neutraliseering der staatsmachten openbaart. De rust zou gestoord worden, wanneer gewichtige vraagstukken, die tot verschillende beschouwingen aanleiding geven, te berde wierden gebracht. Van daar dat men minder op behandelen dan op niet-behandelen van levensquaestiën bedacht is, en dat wie op het onderzoek zou willen aandringen, gevaar loopt, al wierd hij door zuivere vaderlandsliefde geleid, van heethoofdigheid en onruststokerij te worden verdacht. Gij weet hoe het met kerk, school, armwezen, hooger en lager onderwijs, lijfstraffelijke wetgeving, stem- en kiesrecht, en vele andere belangrijke zaken gesteld is; gij weet hoe weinig, hoe traag, en in vele opzichten hoe ganschelijk niet, aan een doen ophouden der algemeen erkende verwarring zorg en moeite besteed wordt; gij weet dat voortdurend verzuim

voortdurende verergering te weeg brengt; dat het aan den gang blijven der huishouding van staat en de uitsluitende behartiging van stoffelijke belangen geen waarborg van bestendigheid geeft, en dat de gesteldheid van het vaderland, om niet tot bederf over te slaan, verbetering behoeft ¹⁾.

b. Is men *bij machte* eene verandering ten goede te bewerken? wat zal het middel ter verbetering zijn? zal het geleverd worden door het gematigd, en in zijne gematigdheid wegstervend, liberalisme, dat, voor als nog, de overhand heeft? ach neen! het is onvermogen die behoefte te vervullen. Het kent geen beginsel dan welks toepassing leidt tot de verkeerdheden waartegen voorziening vereischt wordt. Waar het om tegemoetkoming aan den afgetobden kranke te doen is, loopt elke nieuwe behandeling op mishandeling uit, op palliatieven zonder geneeskracht, op waarborgen, waarbij men, onwillig, in den ouden sleur raakt. In de werkeloosheid, ook der vrijzinnigen, is eigen moedeloosheid bij toeneming openbaar.

Doch ik vergis mij. Moedeloosheid heeft zich niet van allen meester gemaakt. Er zijn liberalen bij wie de wanhoop geen post vat; volgens wie stilstand aan eigenbaat of lafheid is te wijten; die, was hunne hand vrij, de hand aan het werk zouden slaan; die verlevendiging der constitutioneele instellingen verlangen, die radicale herziening der grondwet ten doel hebben, en uit wier hoofd en hart een van alle zijden bezienswaardig ontwerp van echt-liberalen staatsvorm, met ontbindbare kamers en verantwoordelijk ministerie en rechtstreeksche verkiezingen, op het papier gevloeid is ²⁾. Ik breng gaarne hulde aan dezen goeden wil. Ik zou niet durven ontkennen dat hun project boven den tegenwoordigen staatsvorm de voorkeur verdient. Doch, na wijziging der vormen, zou het wezen der zaak geene verandering ondergaan. Met behoud van

¹⁾ [Aldus in 1845. Vergelijk den toestand in 1861. *Ter Naged. v. Stahl*, blz. 23. — En in 1868? *circumspice*.]

²⁾ [Over aard en strekking van het voorstel van Thorbecke c. s. Zie *Verscheidenheden over Staatsrecht en Politiek*. blz. 272—283.]

den wortel van het kwaad, is geen herstel denkbaar, dat radicaal, dat is, uit anderen wortel afgeleid zij. Er zal verandering van geweldhebbers zijn met instandhouding van het geweld; hetzelfde despotisme van den revolutionairen staat; dezelfde ongodisterij der wet; dezelfde miskenning van den hoogsten Wetgever en Koning; dezelfde onderwerping van de kerk aan den staat; dezelfde centralisatie, tegelijk zwaard en schild van het bewind; dezelfde willekeur, ook in al wat tot verkregene rechten en eigenaardige zelfstandigheid behoort.

Het komt mij voor dat ik tot nader aanwijzing van het onvermogen dezer mannen der toekomst en der belofte verplicht ben. Wilt ge vernemen waarom? Ik twijfel of de partij der beweging, voor het oogenblik, kans op groote voordeelen heeft. Algemeen begrijpt men dat een wankelend gebouw, alleen door onbewegelijkheid, nog eenigen tijd kan blijven staan; het gouvernement vindt aldus een steun, waarbij het schier al wat der regeering welgevallig is, zonder tegenspraak, althans zonder tegenstand, zou kunnen verrichten. Zij, door wie nog een overblijfsel en schijn van oppositie gevormd wordt, zullen stof hebben, meer tot een klaag- dan tot een triumfzang. De herinnering is niet overtollig dat de oorzaak van dit onvermogen dieper dan in den onwil der menschen, dat ze in de strekking hunner eigen beginselen ligt. Waar is het onderpand hunner fraaie beloften? Ik mistrouw de oprechtheid niet der betuiging; doch ik wijs op zoo velen, wier oprechtheid evenmin twijfelachtig scheen, en die, aan het bewind gekomen, zich van de macht die zij voor de vrijheid begeerd hadden, tegen haar bediend hebben; ik toon de oorzaak van die gedwongen trouweloosheid en afval in de kracht der begrippen, door welke ook de hedendaagsche staathervormers worden geleid. Zij verwonderen zich dat er, voor al wat, weleer en onlangs nog, geestdrift of althans ijver en aandacht wekte, geen belangstelling is; dat hun stem geen weerklank vindt; dat het geroep om grondwetherziening, vóór weinige maanden in de Tweede Kamer bijna als de klank eener oorlogstrompet gehoord, gedurig meer naar de nauwlijks verneembare zucht van een

zieltogende gelijkt. Gevoelen zij dan niet dat het vaderland iets meer dan flauwe uitzichten eener wijziging van het constitutioneele lapwerk behoeft? ¹⁾ meenen zij dat dorst naar recht en waarheid gelescht wordt, door eene vertooning als die van 1840; door inlassching van eenige artikels in eene grondwet? zijn zij onbekend met de verbazende vorderingen eener uitlegkunde, die den regel „ieder ketter heeft zijn letter,” op politieke ketterijen in de interpretatie ook van grondwetten in praktijk brengt? verwachten zij dat er even lang lichtgeloovigheid wezen zal bij de slachtoffers der politieke experimenten als er, ondanks het verergeren der kwaal, zelfvertrouwen bij de heelmeeesteren is? De vrijheid met ophet beloven, dit kunnen zij; de vrijheid geven, dit kunnen zij niet ²⁾. Zoo ze wisten wat vrijheid beteekent, zouden zij, minder ijverig voor bijkans afgesletene vormen, meer nauwgezet zijn in hetgeen tot de eerste en, waar men door geen valsche theorieën verblind wordt, tot de onmiskenbare elementen van ware vrijheid behoort. Onder de treurige verschijnselen van onzen tijd ken ik er, zoo de diepte van den afgrond moet worden gepeild, geen met de toenemende verstomping van het rechtsgevoel vergelijkbaar. Er is nog wel eenige zucht voor de omwerking van kieswetten; er worden nog wel architecten gevonden, ter levering van een politiek papier-gebouw of kaarten-huis, bereid; doch vrijheidszin, waarbij men, niet eigen macht en willekeur, maar eerbiediging der rechten ook van anderen ten doel heeft, is er bijkans niet meer: de snaar welke door het onrecht in beweging gebracht werd, is gesprongen, en de algemeene onverschilligheid, bij de vertreding der heiligste

¹⁾ [»Quel est le moyen de rendre un pays libre? Est-ce de lui donner une constitution libérale? Non; c'est de lui donner les mœurs de la liberté.” Jules Simon, *de la liberté civile* (Paris 1867). — »Eene Grondwet hoe voortreffelijk ook, is niets meer dan een vorm.” *Nederl. Ged.* 1829. Een vorm dien de vrijzinnigheid, ter ontfutseling van historische en ook grondwettige rechten en vrijheden, maar al te dikwijls heeft overmeesterd. *Parl. Stud. en Schetsen* II. 347.]

²⁾ Zie bijv. over het recht van vereeniging, *Adviezen*, I. 306. Over de vrijheid van onderwijs, al wat wij hebben beleefd, tot op den huidigen dag.]

rechten, zoolang men zelf in het bezit blijft van levensgenot, bewijst den doodelijken invloed eener valsche theorie op de edelste aandoeningen van het menschelijk hart. — Ter verduidelijking, ter rechtvaardiging, kies ik twee overbekende voorbeelden, de Hervormde Kerk en het Onderwijs; dewijl ze mij, door opzettelijk onderzoek, van nabij bekend zijn. — De *Kerk*. Ik treed in geene theologische geschillen; ik spreek niet van de eigendunkelijkheid waarmede in 1815, de kerk van regeeringswege georganiseerd is; maar dat, wanneer zoodanige organisatie ter vestiging van het alvermogen van hen die aan de leer der kerk ontrouw zijn, gestrekt heeft; wanneer de macht van het gouvernement gebruikt is om de opleiding der toekomstige leeraars te brengen onder vijanden van hetgeen, volgens de leer der kerk, de leer der zaligheid is; dat alsdan aan de getrouwe belijders, reeds aldus schromelijk verongelijkt, het samenkomen tot onderlinge godsdienstoefening, langen tijd onvoorwaardelijk verboden, thans, in den regel, enkel op voorwaarde van hun eigen kerk te verlaten, vergund is ¹⁾; dit noem ik overmaat van onrecht, mogelijk alleen wanneer bij de meesten het rechtsgevoel uitgedoofd is, en de vrijheid hun, zoo niet een gevaarlijke, een lastige en ijdele klank is. — Het *Onderwijs*. Ik spreek niet van de verderfelijke richting die in het openbaar schoolwezen, minder naar het oorspronkelijke doel dan naar gewijzigde toepassing der wet van 1806, de overhand heeft: ik ben niet voornemens hier de meening te bestrijden, die, om tegen de roomschgezinden ons te beschermen, het Woord waarop de vaders gesteund hebben, uit de scholen verbant: maar dat, wanneer aan zoodanig systema, niet enkel begunstiging en voorrang, maar overheersching toegekend wordt, aan hen voor wie een ander soort van opvoeding gewetenszaak is, het recht ontzegd wordt, op eigen kosten, voor zich en anderen, ter kwijting van hun geweten, eene schuilplaats in bijzondere scholen te hebben; dat een besluit ²⁾, ter gemoet-

¹⁾ Besluit van 9 Jan. 1841. — Zie bijv. *Adviezen*, II. 285, vgg. en *Grondwetherz. en Eensg.* blz. 403—468 (*kerkelijk staatsrecht*).

²⁾ Besluit van 2 Jan. 1842. [Zie over de schier ongelooflijke wijs waarop

koming uitgevaardigd, vier jaren achtereen, met steeds vermeerderende willekeur, in tegenspraak met den vorstelijken wil kan worden geïnterpreteerd, en dat, ondanks ernstig beklag van een aanmerkelijk getal onzer landgenooten, weinigen de moeite nemen naar de zaak onderzoek te doen; dit noem ik in ons land een teeken der tijden; een bewijs der verharding, waartoe men, door langdurig spelen met woorden en beginsels, gebracht is. Maar tevens zie ik hierin een blijk hoe weinig wij te hopen zouden hebben van de overmacht der vrijzinnigen, bij wie, gelijk in 1844, ook thans nog eene, naar hun inzien, voorbeeldige grondwet in de maak is. Ik heb recht aan die verdienstelijke kunstenaars te zeggen: ik bewonder uwe onvermoeidheid, en wellicht ook uwe talenten, in het vervaardigen, ten minste in het afteekenen, van een werktuig om drenkelingen te behouden; maar ik bid u, terwijl ik in het water lig, reik mij even de hand! Ik ben overtuigd dat ge ons zeer lezenswaardige proeven en schetsen leveren zult, die ik gaarne, met keurigen omslag, in mijne verzameling van politieke alchymistery zal laten prijken; doch laat ook uwe tijdgenooten een weinig van de vrijheid genieten welke gij zoo ruimschoots voor de nakomelingschap bereidt! — Ik heb recht mij te beklagen, wanneer, door hen die op zoo hoogen toon van vrijheid en grondwet gewag maken, bij soortgelijke ergernis een ergerlijk stilzwijgen bewaard wordt ¹⁾. Evenwel de verontwaardiging,

de gunstige bepaling in ongunstigen zin toegepast werd: *Stukken betreffende de afwijzing eener bijzondere school der 1^e klasse te 's Gravenhage.* (s Hage 1844.) Voorts de rubriek *Lager onderwijs in Adviezen*, en al wat verder, te vergeefs tot nu toe, geschreven of gezegd werd.]

¹⁾ [Die het veeljarig zwijgen der coryfeeën van het liberalisme tegenover dezen conscientie-dwang in het oog houdt, zal, naar ik mij vlei, de vrijheid erkennen van hetgeen ik, ten jare 1862 in de Kamer teruggekeerd, mij veroorloofd heb aan Thorbecke te doen opmerken: »Wij hebben beiden, ongeveer dertig jaren, gestreden voor de vrijheid van onderwijs. De minister schreef daarover menige uitnemende bladzij. Mijne geestverwanten hebben, door weerstand aan kleingeestig staatsmonopolie, de zaak voorgestaan op praktisch gebied. De minister vooral heeft de vrijheid van onderwijs in de grondwet gebracht; aan mijn vrienden vooral is het te danken dat die vrijheid daarin kwam, niet als corollarium eener theorie,

rechtmatig en billijk, zou overdreven en onbillijk kunnen zijn. Immers ben ik geneigd te onderstellen dat onze tegenstanders in de verdrukking om der godsdienstwille geen welbehagen scheppen, indien ze hun niet bij uitnemendheid te pas kwam. Ik acht dat zij gaarne vrijheid, met hunne beginsels vereenigbaar, zouden verleen; maar zij ondervinden dat elke vrijheid, niet ten dienste hunner inzichten gemonopoliseerd, hun meesterschap bedreigt. Dit maakt hen telkens, ook tegen de inspraak van hun gemoed, aan de voorschriften van het liberalisme getrouw. Het valt niet te ontkennen dat elke maatregel van eigendunkelijkheid, hoe afkeurenswaard, evenwel in de denkbeelden van staatseenheid en staatsoppermacht en staatswelzijn en staatsbehoud, verontschuldiging en rechtvaardiging vindt. Neen! voorstanders der liberale begrippen, al mochten zij den wil bezitten, zijn onvermogen mij te schenken wat ik behoef; wat ik eisch, wat tot mijne rechten als burger, als Nederlander, als Christen, behoort ¹⁾. Zij gaan naar het voorschrift te werk van eene der tallooze secten, wier verscheidenheid telkens naar de eenheid van despotiek gezag voert. Zij maken te zamen de voortzetting uit van tweeërlei richting der revolutie-leer; ontwikkeling, die het onuitvoerlijke begeert ten uitvoer te leggen; reactie, die op bedwang van het onbedwingbare, op gewetensdwang, bedacht is; terwijl beide vasthouden aan een beginsel, dat, onuitputtelijk in belofte, zelf het onoverkomelijk beletsel van verwezenlijking, zelf de bron van gestadige teleurstelling is ²⁾.

niet als opgedrongen door meer of min revolutionairen en buitenlandschen invloed, maar als eene eigen vrucht van nederlandsche vrijheidsliefde en godsdienstzin." *Parl. Fragment.*, blz. 11.]

¹⁾ [In het classieke land der vrijheid (*Adviezen*, II. 326, vg.) behoorden althans de vrijheden, ter christelijke plichtbetrachting onmisbaar, niet te worden ontzegd. Menige bladzijde onzer jongste historie toont dat de Nederlandsche Maagd, sedert zij niet meer op de H. Schrift steunt, het beschermen van vrijheid verleerd heeft. *Ter Naged. v. Stahl*, 24.]

²⁾ [Het komt mij voor dat conservatieven en radicalen (wier vaderland-lievende bedoeling, uit hun oogpunt, ik gaarne waardeer), door de onweersaanbaarheid van het gemeenschappelijk beginsel en aan den standaard van 1789 getrouw, in de miskennis zoowel van de rechten der kroon, als van de vrijheden der natie, homogeen zijn. *Parl. Fragment.*, blz. 184.]

Waar het de roeping der Christenen geldt, wijs ik op de kracht van het *christelijk beginsel*.

De laatste verschansing tegen de waarheden die wij voorstaan is dat het theoretische begrippen zijn, zonder nut voor de praktijk. Een beweren, waarbij men uitgaat van de niet zeer aannemelijke onderstelling, dat tusschen denken en handelen geen verband is.

Wij zijn, zegt men, in het staatsrecht, ijverige en gestrenge recensenten, wier eigen opstellen men vruchteloos te gemoet ziet. Wel nu, „Fungar vice cotis, expers ipsa secandi” ¹⁾. Ook reeds wederlegging der valsche begrippen heeft zeer groot nut. Het is een niet geringe weldaad, wanneer men den wandelaar waarschuwt tegen een dwaalspoor; den arbeider tegen het verspillen der krachten aan ijdel werk; den hongerige en dorstige tegen het uitwegen van geld voor wat geen brood is, tegen het uithouwen van gebroken bakken, waaruit het water wegvliet. De waarschuwing zelve is drijfveer tot onderzoek naar den goeden weg, naar de voedzame spijs, naar de frissche wateren eener levendige bron.

Doch het christelijk-historisch beginsel leidt ook meer rechtstreeks naar politieke winst. De waarheid van een beginsel blijkt ook in het rekbare der toepassing. Zij is velerlei en ik zal niet, in de bijzonderheden, u een utopia schetsen. Wanneer ik op restauratie het oog heb, is het mij niet te doen om terugkeering tot verouderde vormen, om plotselijke omkeering van den maatschappelijken toestand, om miskennis der rechten van allen, ten behoeve eener partij. Maar, door de ervaring en het eeuwigblijvend Woord der Openbaring geleerd en geleid, beweer ik de onveranderlijkheid van waarheden, wier verzaking tot dwaalbegrippen gevoerd heeft, waarvan het onvermogen en de verderfelijheid dagelijks meer in het oog valt. Eene, naar de omstandigheden gewijzigde, toepassing van het christelijk staatsrecht is de ware behoefte van onzen tijd.

¹⁾ »Ook de slijpsteen is nuttig, al snijdt die zelf niet.»

Is dergelijk een toepassing mogelijk? Waarom niet? het niet-praktikale zou alleen uit de *beginsels* zelf, uit de *omstandigheden*, of uit de *personen* ontstaan.

Uit de *beginsels*? Hoe dan? Elke waarheid is praktikaal, en op zich zelve, en dewijl zij met andere waarheden in verband is. De waarheid, ook in het staatsrecht, heeft onberekenbare kracht, omdat men haar grondslag of afdrukkel en wederkaatsing overal terugvindt; in het evangelie, in het rechtsgevoel, in de geschiedenis der oudheid of der nieuwere volken, in de lotgevallen van het vaderland, in de historie vooral van die tijden waarin men ze opzettelijk en stelselmatig bestrijdt. Onderwerping aan de waarheid is de eenige ware praktijk. De vermaning van Cassandra was praktikaal, ofschoon ze in den wind geslagen en Troje aldus aan de verdelging prijs gegeven werd. De voorschriften van recht en menscheijkheid waren praktikaal onder Robespierre, de vrijheid der ingezetenen en de onafhankelijkheid der volken onder Napoleon; de verkondiging van het evangelie is praktikaal, ook waar zij enkel tegenstand wekt; de aanprijzing der anti-revolutionaire waarheden praktikaal, ook waar het revolutie-beginsel de overhand behoudt ¹⁾).

Maar de *omstandigheden*! zegt men; door deze kan evenwel de praktijk uwer praktikale beginselen worden belet. Voorzeker, indien wij door praktijk eene spoedige en aldus ook voor ons zelf profijtelijke, overwinning verstaan. Doch, ook bij ongunst der omstandigheden, kan er getuigenis afgelegd worden; dit voortdurend getuigenis zelve is reeds krachtige praktijk. De prediking der gerechtigheid is, onder het voortduren der ongerechtigheid, niet overtollig; de taal van hem die zich tegen den alvermogens dwingeland verheft, gaat niet verloren, omdat hij zelf slachtoffer zijner edele vrijmoedigheid wordt. Doch wij behoeven de kracht van onze beginselen niet tot zoodanig protest te beperken. Gereedelijk erken ik dat er een tijd geweest is, waarin men weinig meer dan dit kon verrichten; doch ik zou niet durven beweren dat dit, na onze

¹⁾ [Adviezen, I. 17, 93.]

bevrijding van het Fransche juk, dat dit in 1813, in 1815, in 1830, in 1840 ¹⁾ het geval was. Ik geloof veeleer dat er, reeds bij den heugelijken ommekeer van negentienjarig lijden, en dat er daarna, bij elke crisis, gelegenheid was, door terugkeering tot betere begrippen, wezenlijke verbetering te bewerken. Zoo men die begrippen gekend en gewaardeerd had, zou men niet genoodzaakt zijn geweest zich zóó onvoorwaardelijk over te geven aan het revolutie-beginsel, een zóó bouwvallig rijk der Nederlanden te stichten, de dierbaarste herinneringen der natie zóó geheel ter zijde te leggen; men zou niet alles verkregen hebben, maar er zou niet zooveel verloren zijn geraakt ²⁾.

¹⁾ [Voeg er thans bij: in 1848, in 1856, in 1866.]

²⁾ [Weldra, na 1848, in de landsvergadering gebracht, heb ik, in en buiten de Kamer, het vormen, of laat mij juister zeggen, het tot plichtmatige werkzaamheid brengen eener reeds bestaande *christelijk-historische* en, dien ten gevolge, *antirevolutionaire partij* beproefd. Zie mijne Adviezen en het betoog: »de *antirevolutionaire partij* hier te lande, in haar beginsel en kracht." *Grondwett. en Eensgez.* blz. 61—138.)

Of dit mij eenigermate gelukt is?

Twintig jaren na het schrijven van *Ongeloof en Revolutie* (1865), schreef ik: »De uitnemendste publicisten van onzen leeftijd, Guizot, Stahl, de Tocqueville, een Christen als Vinet, hebben herinnerd, wat ook onze eigen geschiedenis leert, dat de Christenen, ijverende voor de vrijheid om God te dienen, tevens en even daardoor, als stichters van de voortreffelijkste regeeringsvormen, het zout der maatschappij geweest zijn. En wij, wier voorbeeld en invloed, wier trouw aan de christelijk-historische richting, ter bezieling van den constitutioneele staat, ter overwinning van de vrijzinnigheid door de vrijheid, had kunnen en had moeten strekken, wat deden en wat doen wij? Niets. We cijferen ons weg; we maken ons kleiner: we zijn, omdat ons streven geen hooger ideaal kent, een *coterie* in de Kerk, meeloopers of *parias* in den Staat. Wij klagen allereerst en heftigst over Thorbecke, en dan over de Tweede Kamer, en dan over de vrijzinnigen, en dan over de Roomschen, en dan over wat niet al, en wij vergeten te klagen over ons zelf, over eigen lijdelijkheid, lauwheid, lafheid. Wij verdienen wellicht in dubbele mate het verwijt dat ik mij in de Tweede Kamer tegen de conservatieven, die het onbeantwoord lieten, heb veroorloofd: van te zijn, niet, »un parti politique actif," maar jammerend aanschouwer, »presque toujours spectateur désolé, n'exerçant pas sur les affaires l'influence qui lui appartient." — Ik eerbiedig, al begrijp ik ze niet, de gemoedsbezwaren van enkele vrienden, als ware uitoefening van het staatsburgerschap medeplichtigheid aan de Revolutie; doch, aan hen die geenszins deelen in dit bezwaar en volgens wie de grondwet geen politieke geloofsbelijdenis voorschrijft, maar alleen tot nauwgezette naleving

Ik mag het antwoord niet ontwijken op de vraag wat ik omtrent de geschiktheid van het oogenblik denk. Ik houd het niet voor gunstig. IJdele hoop en fraaie voorspiegeling baat niet. Onnoodig is het ook te herhalen dat we leven in een tijd van verslapping; eene crisis, heilrijk voor het kranke lichaam, hebben wij, binnen kort niet te wachten. Wij beloven u geen volledigen, geen spoedigen, geen lichtverkrijgbaren triumpf. Niemand houde zich bezig met anti-revolutionaire

van haar bepalingen verbindt, aan hen moet ik onder het oog brengen dat het bijkans volslagen gemis aan publieken geest, aan staatsburgerzin, dat de onverschilligheid voor de *publieke* zaak, waarmee men de toekomst van Nederland aan het ongeloof overlaat en overgeeft, dat die karaktertrek, ook van het christelijk-algemeen onzer dagen, hoogst zorgwekkend en met *zelfzucht*, de gestadige vijandin ook van den christen, in onloochenbaar verband is. We worden, zeide ik meermalen, hier te lande, in staat en in kerk, door individualistische miskenning van den meest eenvoudigen eisch van vaderlandsche en christelijke plichtsbetrachting verteerd; doch het is niet enkel wetenschappelijk dwaalbegrip dat ik hierdoor versta. Al zijn we voor de *individualistische theorie* niet ten onrechte beducht, laat ons vooral waken tegen het *individualisme* van eigen hart, dubbel groeikrachtig, omdat het wortelt in de gebreken van onzen landaard en van onzen leeftijd. Beter dan met eigen woorden, zal ik meedeelen wat ik bedoel en gevoel, in de taal van een schrijver aan wien ik onder mijne geliefdste auteurs een eersten rang toe ken, van de Tocqueville, waar hij van de praktische wijsheid eener ontzenuwde maatschappij deze karakterschets geeft: »L'individualisme est un sentiment réfléchi et paisible qui dispose chaque citoyen à s'isoler de la masse de ses semblables, et à se retirer à l'écart avec sa famille et ses amis; de telle sorte que, après s'être ainsi créé une petite société à son usage, il abandonne volontiers la grande société à elle-même." De vaderlandsliefde lost zich op in huisvaderlijk familiezwak. *Aan de Kiezers*, XX. 19.

Verre van mij evenwel deze soort van philippica, die tegen den individualist-egoïst gericht is, toepasselijk te maken op elk, die liever in onopgemerkten kring zijn kracht aan evangelischen arbeid besteedt. Veeleer waardeer ik den voor mij althans beschamenden ijver van menigeen die, zonder zich in eenig strijdgewoel te mengen, door eigen werkzaamheid onberekenbaar nut sticht. In zoo ver alleen moet ik het afkeuren, als het somtijds met principieelen afkeer van al wat naar politieke en kerkelijke partij zweemt, vergezeld is. Want, onder de oorzaken van onze machteloosheid, reken ik vooral ook het stelselmatig *individualisme*, waardoor men, ten gevolge van misbegrip omtrent *kerk* en *staat*, beiden, van lieverlede, aan de ongeloofstheorieën prijs geeft. — Zie hierboven, blz. 50, alsmede het vertoog: »Over de schadelijke werking der *individualistische theorie* in het politiek overleg zichtbaar," in mijne beschouwingen over het ontwerp van wet op het lager onderwijs. 1857.]

politiek, indien hij het heil des vaderlands begeert enkel op een weg langs welken de wandelaar voor eigen wenschen en belangen bevrediging vindt; maar, hebt ge van dergelijk een kleingeestigheid afkeer, laat ons dan opmerken wat trouwens in het oog valt, dat het aan gelegenheid ter plichtvervulling niet ontbreekt. Of is het verkondigen van beginsels een weinigbeteekenend werk? Geloofst gij dat er, ik zeg niet enkel in de geschriften, maar in de gesprekken der 18^e eeuw, geringe kracht ter voorbereiding van de Revolutie lag? Er ligt ook thans in vrijmoedige belijdenis uwer overtuiging een vermogen, waarvan de werking alleen aan Hem, die den wasdom geeft, bekend is. Wij hebben lang genoeg gesproken en geschreven, hoort men somwijlen; de tijd van handelen is daar! als of spreken en schrijven geen handelen was, en alleen de zaaier niets deed. Ik erken dat die aansporing ook een gezonden en veelbeteekenenden zin heeft; wanneer ze ons wijst op de noodzakelijkheid om niet bij bespiegeling te blijven, waar beoefening vergund is. Laat ons getrouw zijn, een iegelijk op eigen post; laat ons bedenken dat, zoo het ons niet gegeven wordt groote dingen te verrichten, de ergste ontrouw in de kleinste zaken kan worden gepleegd; dat, zoo de prediking *daad* mag heeten, ook de daad *predikt*; laat ons, bij de zeer geringe opofferingen waartoe wij voor als nog geroepen worden, ter plichtsbetrachting en zelfverloochening in het oog houden dat de heerschappij der waarheid veld gewonnen heeft door getuigen die de kracht hadden om, waar het noodig was, getuigen tot in den dood, in den meest praktischen zin, martelaars te zijn.

Onmogelijkheid der toepassing kan het gevolg worden van de gezindheid en handelwijs der *personen*, òf omdat zij de beginsels niet kennen, òf omdat veerkracht ontbreekt om ze in beoefening te brengen. Zou wellicht het laatste bij ons het geval zijn? Zelfverheffing wordt dikwerf, somtijds zeer ten onrechte, somtijds zeer te recht, aan Christenen te laste gelegd; dit is zeker dat, zoo het bedorven hart hoogmoedig maakt, de waarheid naar verootmoediging leidt. Naarmate wij meer

kennis bezitten, valt het contrast van weten en doen meer in het oog. Hoe meer kracht er in de belijdenis erkend wordt, des te waarschijnlijker komt het onvermogen op rekening van den belijder. Wat mij betreft, *habetis reum confitentem*. Doch zelfbeschuldiging, wanneer zij oprecht is, bepaalt zich niet bij ijdel beklag. Beter is het elkander op den eenigen springader te wijzen, waaruit al wat wij ter bekrachtiging behoeven, mildelijk vloeit. Niet in het rijk der bespiegelingen eener hoogdravende wijsheid ligt de oorsprong dezer levensfontein, maar aan den voet van den kruispaal, door de barmhertigheid van God onzen Zaligmaker tot levensboom gemaakt. — Gij kent nu de gedachte waarop al wat ik tot u gesproken heb neerkomt; dat de Revolutie het gevolg is der revolutie-leer en die leer zelve het gevolg der evangelie-verwerping. De evangelische waarheden, wier onmisbaarheid nooit treffender dan in hun gemis bleek, zijn geene mysteriën, waarin men, door diepzinnigheid of lichtzinnigheid eener menschelijke filosofie, ingewijd wordt; het zijn de verborgenheden welke de Heer den nederige en zachtmoedige bekend maakt; de waarheden welke, even stellig als eenvoudig, in de Heilige Schrift uitgedrukt zijn: vrede door het bloed des kruises; een offer waardoor het rantsoen voor velen betaald is; verandering des harten, zichtbaar in de werkzaamheid der liefde en in het licht der goede werken; voorwerp der veelsoortige bestrijding, doch waarvan de Zaligmaker zegt: „Ik dank U, Vader! Heer des hemels en der aarde! dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt ze den kinderkens geopenbaard.” De kinderlijke aanneming dezer dingen is de eerste voorwaarde om de verborgenheden der wetenschap te leeren verstaan. Van mij hebt gij geen geringschatting te wachten van eenigen arbeid waaraan de wereld gewoon is, en met recht, uitstekende waarde te hechten. Veeleer ben ik overtuigd dat, voor zoo ver we, door aanleg, studie, maatschappelijke betrekking, er toe worden geroepen, wij verplicht zijn, op het veld der wetenschap en staatkunde, wat onze hand vindt om te doen, met alle macht te verrichten: maar tevens

wordt in mij de overtuiging dagelijks vaster, dat al ons zwoegen vruchteloos blijft, zoolang, door de staketselen van menschelijke wijsheid, de koesterende zonneschijn van den akker geweerd wordt. Laat ons, wat de wereld, zoo niet verderfelijk, althans klein acht, niet verachten. Veel wat de wereld groot acht, is klein; veel wat ze klein acht, is groot. „Tracht niet naar de hooge dingen, maar voegt u tot de nederige.” Naar de nederige zich te voegen is het middel om ook wat de wereld het hoogere noemt, te verkrijgen en te bewerken. Indien wij, bewust dat verstandelijke overtuiging omtrent de waarheid van het evangelie ons te beurt is gevallen, desniettemin een kleine kracht en machteloosheid ontwaren, die ons dikwerf bedroeft en ontmoedigt, laat ons, met biddenden ernst, onderzoeken of, al dan niet, de vonk ontbreekt, die het doode en dorre samenstel der godgeleerdheid levend en vruchtbaar maakt. Het geloof overwint de wereld. Om de wereld te overwinnen, is het noodig vooraf in ons eigen gemoed de overleggingen ter neder te werpen, en alle hoogte, die zich verheft tegen de kennis Gods, en alle gedachten gevangen te leiden tot de gehoorzaamheid van CHRISTUS. Laat ons in het oog houden dat, aan de kreet „kom mijne ongeloovigheid te hulp!” het „ik geloove, Heer!” voorafgaat. Laat ons nooit vergeten dat geenerlei werkzaamheid in de schatting van den Kenner der harten waardij heeft, indien ze niet geheiligd wordt door de tweërlei bede „wees mij zondaar genadig!” en: „mijne ziel kleeft aan het stof; maak mij levendig naar uw Woord.”

REGISTER.

- Aanzienlijken in Frankrijk mede oorzaak der revolutie. 92.
- Aartsvaderlijk gezag. 37.
- Absolutisme. In de vroegere Europeesche monarchie. 62. — volgens het *contrat social*. 183. — Van den revolutionairen staat. 214. — Uitgesloten door de legitimiteit. 233.
- Accommodatie-leer. 165.
- Acte van afzwering (A° 1581). 126.
- Afgoderij. 200. — Van den staat. 120, 171, 215, 298.
- Albemoeiing van den staat. 214.
- Aleenheersching van den staat. 215.
- Almacht van den staat. 214.
- Alternatief van *droit divin* en *contrat social*. 49.
- Analogie is er niet tusschen reformatie en revolutie. 12, 131. — *A.* der godsdienstige en der politieke quaestie. 163, 173.
- Anarchie. 179, 224. — Het schrikbewind was geen *a.* 300.
- Ancien régime. 215, 337, 352.
- Anglicaansche kerk. 147.
- Anglomanie. 189, 283, 288, 300, 342.
- Antichrist. 383.
- Antichristelijkheid. 368.
- Antirevolutionaire beginsels. 36—58.
- Antirevolutionaire partij. 163.
- Apostolaat van het radicalisme. 310.
- Aristocraten in Frankrijk ten jare 1789, 266, vgg.
- Aristocratie. 75, vgg.
- Arithmetica in het staatsrecht. 256, 282.
- Arrondisseeren in het volkenrecht. 371.
- Associatie niet het kenmerk van elken staat. 44.
- Atheïsme. 157, vgg., 166, 171. — *A.* der Revolutie. 121.
- Atomen. De revolutionaire staat uit *a.* gevormd. 175.
- Autocratie. Verwarring van *a.* en monarchie. 33. Revolutionaire *a.* 393.
- Barbaarsheid. Revolutionaire. *b.* 369.
- Beginselen. Antirevolution. *b.* 36—58. — Kracht van *b.* 294, 301. — *B.* der hervorming 132.
- Begrijpen. 164.
- Belijdenis (*Confessioneel* tegenover *reglementair*). 149.
- Belijdenisschriften. 149.
- Belofte. Revolutionaire *b.* onvervuld. 221, 226.
- Biografie der revolutie; logische. 101; historische. 198.
- Bijbel. 17.
- Bijgeloof. 141.
- Bijna-christelijk. 368.
- Bijzaken in de geschiedenis der revolutie te hoog gewaardeerd. 276.
- Boerenkrijg. 139.
- Bonapartisme. 237, 374, 383.

- Burgerkrijg. De revolutie een *b.* in Frankrijk. 275.
- Burgerlijke rechten. 223.
- Burgerlijke godsdienst (*religion civile*). 195, 382, 384.
- Cahiers van 1789. 252.
- Calvinisme. 123, 126.
- Calvinisten. 125, 147.
- Caricatuur van het *droit divin*. 42. — Het aan het christendom ontleende treedt als *c.* tegen het christendom op. 368.
- Catholicisme (*R.*) 133. *i. f.* 134.
- Catholieken. 135, 383.
- Centralisatie. Revolutionaire *c.* 41. — in Frankrijk voorbereid onder de monarchie. 97. — ijzeren net. 217. — verpletterende staatseenheid. 238, 288, 315.
- Cesarisme. 121. — Zie *Imperialisme*.
- Cesaristisch Rome. 105, 121.
- Cesaropapie. 55, 122.
- Christelijk. Misbruik van het woord. 179. — *C.* individualisme. 60.
- Christendom. De revolutie alleen door het *c.* verwinbaar. 5, 368. — Herleving van christelijk geloof. 383.
- Christen op politiek terrein. 7, 400.
- Christus. 165.
- Classieke studiën. 20.
- Coalitie der mogendheden tegen de Fransche revolutie. 265, *vg.* — Jammerlijk overleg. 274, *vgg.*
- Codificatie. 183.
- Communisme. 191, *vgg.*, 379, *vgg.* — *C.* alleen door het christendom wederlegbaar. 195.
- Concessiën. 258.
- Confessioneel. 149.
- Conscientie der christenheid. 37, 58. — De publieke *c.*, boven eigen geweten, de wet. 172. — *C.* bezwaar van weifelende revolutiebestrijders. 203, 292. — *C.* der logica. 348.
- Consequent-zijn. 195, 307. *i. f.*
- Conservatieven in Nederland. 391.
- Consistoriën. 122.
- Constituant (*pouvoir*) 202, 351.
- Constituëeren. 176.
- Constitutie. 176.
- Constitutionalisme. 237.
- Contrat social. 178, *vgg.*, 209, 214, 323, 327.
- Contra-revolutionair. 207, *vgg.*
- Convenientie in het volkenrecht. 371.
- Conventioneel gezag. 177.
- Corporatiën. 107.
- Coterie. 224.
- Coup-d'État. Het schrikbewind een doorlopend *c. d'E.* 316.
- Critiek van de democratie over het liberalisme en *vice versa*. 195.
- Déclaration des droits. (1789). 219.
- Déisme. 166, *vg.* 168.
- Democratie der geneefsche hervorming. 121. — *D.*, als dogma der volkssouvereinit. 179, 205, 235. — *D.* regeeringsvorm niet voor menschen. 209.
- Démocratie royale. 337.
- Democratisch beginsel der geneefsche kerkhervorming. 121.
- Despotisme der Fransche koningen niet onbeperkt. 84. — *D.* in de volksoppermacht geworteld. 208. *D.* volgens Rousseau. 210. — *D.* der meerderheid. 224. — In 1799 een zegen. 338.
- Deugd een schijn, waar de godsdienst wegvalt. 167. — De *d.* van Robespierre. 327.
- Dictatuur van het schrikbewind. 300. *d.* van Napoleon. 344.
- Diplomatie machteloos tegen de fransche revolutie. 275, 371, *vgg.* — De *d.* der revolutie. 377.
- Diplomatieke schelmstukken. 371, *vg.*
- Dynastie. Nationale *d.* 239.
- Doctrinaires. 353, 363.
- Dogma. Scheiding van kerk en staat, als *d.* 51. — Staatsvergoding, als *d.* 121. — *D.* der volkssouvereiniteit. 178.
- Dogmatiek. Evangelische *d.* 236. — Ongeloofs*d.* 155—196.

- Droit divin. 42—49. door het protestantisme gehandhaafd. 49. *i. f.* — De ontkenning is de bron van het liberalisme en van de geestdrift die er door gewekt wordt. 175. — Ook de volkssouvereiniteit heeft haar *dr. d.* 344.
- Droits sacrés. 220.
- Dwaling. Waarin haar kracht ligt? 169.
- Dweepzucht. 298.
- Electici. 29.
- Eed aan velerlei gouvernement. 238.
- Eenling (individu) 293.
- Eenzelvigheid van het revolutiebeginsel. 236, 297, vgg.
- Eeuw. De 16e *e.* 131. — De 18e *e.* 152, 157—161. — Haar filosofie en staatsrecht. 163, vgg. — Grondtoon der *e.* 20, 23. — Gulden *e.* 300.
- Elementair tevens *fundamenteel*. 58.
- Emigratie. Fransche *réfugiés*. 275. Emigranten in 1789 en later. 271, vgg.
- Eminent hoofd. 61.
- Engelsche constitutie. 189, 351.
- Erfzonde. 174.
- État. »L'État c'est moi!« volgens Lodewijk XIV. 63. — In revolutionairen zin. 214, 226.
- Etymologische beteekenis verdringt de historische. 105.
- Evangelie. 152. — De hoogste wet. 210. — Uitgeworpen of zouteloos. 146. Ideeën aan het *e.* ontleend. 160, 368. *i. f.*
- Evenwicht der machten. 97.
- Exclusivisme der revolutionairen. 288.
- Factie. 225. — Met natie verward. 274, vg. — Het revolutionaire Frankrijk eene *f.* 372, 377.
- Faits accomplis. 39, 376.
- Familie-verband vervalt door de revolutie. 185.
- Fanatisme (revolutionair). 310, 331.
- Fatalisme. 155, 255.
- Feiten. Beginsels zijn *f.* van den hoogsten rang. 13. — Verband der *f.* 156.
- Filanthropie. 367. Onmenscheilijkheid der revolutionaire *f.* 313.
- Filosofen. Hooge toon der moderne *f.* 23.
- Fysiologie der historie. 156.
- Formulier-rechtzinnigheid. 149, vgg.
- Fransche protestanten. 146.
- Fransche natie. Vóór 1789. blz. 83, vgg., 377.
- Fransche revolutie niet aan de *fr. natie* te wijten. 241. — Schrijvers over de *fr. r.* 242, vgg.
- Geestelijkheid. — Roomsche *g.* in Frankrijk vóór de revolutie. 270. — Door het protestantisme tegen verder afwijking behoed. 88. — werkt mee tot de opkomst van valsche begrippen. 270.
- Gehoorzaamheid uit onderwerping aan God geboren. 47.
- Geloof. Strijd van *g.* en ongelooft, *passim*. — eenzelvigheid van het christelijk *g.* 153. — *g.* aan de revolutie-begrippen. 306.
- Gelijkheid en vrijheid. 179, 219.
- Gematigdheid. 377. *i. f.*
- Gemeenebest. 37, 61.
- Gemeente of vorstendom. 61. — *G.* der heiligen. 127.
- Genie behoeft de medewerking der omstandigheden. 277.
- Geweten. Zie *conscientie*. — Gewetensvrijheid der kerk. 150.
- Gezag. 36, vg. — De vrijheid niet tegenovergesteld aan, maar geworteld in het *g.* 133. — Elk *g.* ontleend aan Gods *g.* 132. — Het ongelooft kent geen ander dan schelijk *g.* 175. — Zie *principe d'autorité*. — *G.* in de kerk. 56.
- Godsdienst en politiek. 165. — *G.* van staat. 49, vgg. — *G.* ook van het ongelooft. 57, 186.
- Godvergetenheid. 329.
- Gouvernement. Het revolutionair *g.* belichaming van het soevereine volk. 238, 275, *i. f.*
- Gratie. Souvereiniteit bij de *g.* Gods 47, 144.
- Grondwet. 395. — Voorstel van *g.* herziening in 1845. 394.

- Groninger-school. 131.
- Guillotine, als oorlogsinstrument. 319, vgg. — als een altaar. 331.
- Haat tegen de waarheid. 170. — *H.* tegen het Evangelie. 171.
- Halfheid heeft betrekkelijke waardij. 195.
- Heidensche wijsheid. 20. — *h.* staatsbeschouwing. 121.
- Heilig-verbond. 375.
- Helle-geest der revolutie. 205.
- Hemel op aarde! 311, 324.
- Hervormde gezindheid. 150.
- Hervormers der 16e eeuw. 136.
- Hervorming. 129—154. — beginsel, 132, leer, 133, werking, 134. — Geneefsche *h.* 122—127.
- Het kan niet anders! 157, 317, vgg.
- Historie met het revolutionaire prisma bezien. 19.
- Historische staatsvormen. 59—79.
- Humanisme. 57, 172.
- Ideaal van het liberalisme, telkens illusie. 376.
- Ideologie. 349.
- Illuminaten. 189.
- Imperialisme. 331, 348.
- Imperium in imperio. 40.
- Indifferentisme. 56, 199.
- Individu. 176.
- Individualisme, 176. — christelijk *i.* 57. — *doctrine de l'indiv.* 220, vg. 402, vg.
- Individuele vrijheid. 217.
- Interventie. 274. — Niet-interventie. 374.
- In zoo verre. 294. — Zie *quatenus*.
- Isolément der 18e eeuw. 24. — Een *i.* dat kracht geeft. 308. *i. f.*
- Jaar 1789, 60, 93, 157, 252, 351, 367.
- Jaar 1793, 292, 319.
- Jaar 1799 (18e *brumaire*). 341, 337, 340.
- Jaar 1815. 60.
- Jaar 1830. 363.
- Jaar 1848. 363, vg., 394.
- Jacobinisme. 231, 234, 298, 312, 350, 373.
- Jansenisten. 367. *i. f.*
- Jesuiten. 141, 290, 313, 382.
- Joséfisme. 251, 254, 356.
- Juli-omwenteling. 355—364, 375.
- Juste Milieu. 211, vgg. 333.
- Kameleontische loopbaan. 235.
- Keizerrijk. Zie *Césarisme*.
- Kerk en staat. 49, vgg. — Nederl. hervormde *k.* was tegen caesaropapie. 55, vgg. — Tucht in de *k.* 149. Nationale ongeloofsk. 187, 384.
- Kerkrechtelijk beginsel. 149. *i. f.*
- Kiezers. Volk achter de *k.* 227.
- Kinderen staatseigendom. 184.
- Koelbloedigheid. Revolutionaire *k.* 290, 322.
- Koningschap. Erfelijk. 70, 102. — revolutionair. 265, 286.
- Koningsmoord. 152, 288, 347.
- Landsheer. 70.
- Landverraad. 236.
- Latijn. Strekt ter verbastering van het staatsrecht. 104.
- Leeken. *L'État-laïque*. 57.
- Leerstukken. 197.
- Legaliteit. — *Pays légal*. 226, 233, 288, vg. — *Ordre l.* 363.
- Legitimisten. 122.
- Legitimiteit. 46, 233, 350.
- Liberalisme met de verhevenheid van onzen aanleg in verband. 175. — *L.* tegen elk gezag. 228, 182, *i. f.* 195, *i. f.* — *L.* in Nederland. 389.
- Libertés gallicanes. 380.
- Logica. 169, 204, 241, 286, 314.
- Logische verwantschap. 164, 171, 286, 288.
- Luthersche kerk. 151.
- Maatschappelijk verdrag. Zie *Contrat Social*.
- Maart- en meivelden. 66.
- Machiavellisme. 116.

- Macht. Alle *m.* van God verordineerd. 43, vgg. — Gods stedehouderes en dienaars. 45.
- Machten. Zie *evenwicht*.
- Marionet. De koning in eene *démocratie*. 337.
- Martelaar. 320.
- Materialisme. 169.
- Matiging. 5.
- Meerderheid. Despotisme der *m.* 224, geen recht. 225.
- Menschheid. 172.
- Menschelijkheid. 318.
- Menschvergoding. 172.
- Mezzo termine*. 321.
- Middelen. Revolutionaire *m.* 281, 289. De revolutie heiligt de *m.* 292, 311.
- Middeneeuwen. 89, 152, 350.
- Minderheid. Soms tijds oppermachtig. 224, 293.
- Misbruiken, niet enkel of vooral oorzaak der revolutie. 80—128.
- Moderaten doorgaans *immoderaat*. 334.
- Moderne wijsheid. 57, 369.
- Moed der onderwerping. 268.
- Monarchie. De aziatische *m.* 74, vg. De europeesche *m.* oorspronkelijk patrimonieel. 31. — Later getemperde *m.* 60—74. — Het republikeinsche, ook in de *m.* 77. — *M.* geen autocratie. 33. — De nederlandsche *m.* 77.
- Mouvement* tegenover *résistance*. 205, 245. — *m. sublime* de 1789. 248.
- Mysticisme. 201.
- Natie. 226. — Misbruik van het woord. 226, vgg. 239. — *Laissez-faire* der *n.* 292. — De natien onder het juk. 338.
- Nationale kerk. 57, 385.
- Nationaliteit. 378.
- Natuur. 176. De revolutie-leer in strijd met *n.* en recht. 197—233.
- Natuurlijke historie der wanbegrippen. 152.
- Natuurrecht. 127.
- Nederlandsche regeeringsvorm. 78, 92.
- Nemini me mancipavi*. 34.
- Non possumus*. 151, 255.
- Noodzakelijkheid. Revolutionaire *n.* 345.
- Numerieke meerderheid. 201.
- Ochlocratie. 303.
- Omstandigheden. Invloed der *o.* 233, 260, 401.
- Onderwijs. 396.
- Ongeloof. 155—196. — Alleen door het geloof verwinbaar. 240. — Religie van het *o.* 163. — De volksregeering de staatsrechtelijke ongeloofsformuul. 179, *i. f.*
- Ongerijmdheden. Wanneer onwederlegbaar? 270.
- Ongodisterij. Praktikale *o.* 6.
- Onrijpheid. Vermeende *o.* der volken voor de revolutionaire theorie. 228.
- Ontwikkeling. Tijdperk der revolutionaire *o.* 202, 263—295.
- Onverschilligheid. Zie *indifferentisme*.
- Oorlog voor Napoleon onmisbaar. 346, vgg.
- Opdracht van het gezag. 113.
- Oppermacht binnen de sfeer van haar eigen recht. 42. — *O.* der rede. 156.
- Oprechtheid van revolutionairen. 297.
- Orde, saamgevluchten met vrijheid. 207. — *O.* op revol. terrein. 207. Publieke *o.* 220. — Elk gouvernement *le parti de l'ordre*. 376. *L'homme d'ordre*. 364.
- Organisatie van den arbeid. 194.
- Orthodoxie. 153, 160, 405.
- Orthodoxisme. 148, vgg.
- Oudheid. Geschriften der *o.* 20. — Beschamend voor de christenen. 57, 160. — De *o.* bij de revolutionairen geëerd. 324.
- Overdrijving met *ontwikkeling* verward. 5. — Het radicalisme geen *o.* 158, 171, maar *toepassing*. 234. — Ook van 1789 tot 1794 geen *o.* 260, vgg., 376.
- Overheid. Haar verantwoordelijkheid. 51.

Overmacht. 369.

Pantheïsme. 171. — De krankheid dezer eeuw. 200. — Pantheïstische evangeliebestrijding. 368, 384.

Partij. De felste de sterkste. 280. *i. f.*

Parijische windwijzer. 376.

Patrimonieele rijken. 31, 61, vgg.

Patriotten in Nederland. 289.

Pauperisme. 191.

Pausdom. 140, 383.

Personen. Oordeel over *p.* 162, 235. Hun roeping. 403. — Invloed door den tijdgeest begrens. 256.

Phraseologie. 105. — Revolutionaire *p.* 256, 280.

Piëtisme. 198.

Politiek en godsdienst. 165.

Politieke belijdenis. De grondwet schrijft geene *p. b.* voor. 392.

Politieke wetenschap. Bij de ouden. 106. — *P.* schrijvers. 20.

Populariseering van de revolutiebegrippen. 119, vg.

Port-Royal. 147, 367. *i. f.*

Praktikaal. 400.

Praktijk. Verwantschap van filosofie en *p.* in Robespierre. 322.

Principe d'autorité verpersoonlijkt in Napoleon. 171.

Propaganda der revolutie. 171, 348, 377.

Proselitisme der godsdienst van rede en natuur. 172.

Protestantisme. Als politiek beginsel 144. *i. f.* — Zie *Hervorming* en *Reformatie*.

Psychologie. Revolutionaire *p.* 300, vg.

Puriteinen. 56, 127, vg., 233.

Puseysme. 146.

Quasi-christelijke antichristelijkheid. 367.

Quatenus. Kerkelijk *q.* 150. — *Q.* van eigen willekeur en praktijk. 161, 207. — Vrijheid *q.* 221. Beginselen *q.* 294.

Radicalisme. 174. Keus tusschen *r.* of despotisme. 194.

Rationalisme. 157, 165.

Reactie. Christelijke *r.* 208. — Tijdperk van revolutionaire *r.* 205, vgg. 332—348. In Napoleon haar *nec plus ultra*. 348.

Rede. 165. Souvereiniteit der *r.* 222.

Reformatie en revolutie. 11, 153. Zie *Hervorming*.

Regeering. De revolutionaire *r.* verdwijnt, als het volk te voorschijn treedt. 181.

Recht. Het *r.* historisch. 39. Het romeinsche *r.* werkt mede ter verbastering van het staatsrecht. 105.

Rechten van den mensch. 6.

Rechtsgevoel. Verstomping van het *r.* 396.

Religie. Van het ongelooft. 154.

Republiek of monarchie. 61. — Republieken der oudheid. 61, 74, vg., 103. — Elke staat, volgens de revolutie, *r.* 179. — *R.* een *prête-nom* der revolutie. 285. — In hoe ver behoort elke staat een openbaar karakter te hebben, eene *res publica* te zijn? 33. *i. f.*

Résistance (la). 204, 365. — In 1830? 349.

Restauratie (1815—1830). 347—355.

Réveil. 349, 384.

Revolutie. Verplaatsing van het gezag of wijziging van den regeeringsvorm. 4. — *R.* van 1572. 235. — *R.* van 1640. 118, 237. — *R.* van 1688. 118, 236.

Revolutie (De). Stelselmatige ommekeer van beginsels en ontplooiing van het ongelooft in wetenschap en praktijk. 4. — Hoofdlijnen van haar biografie. 235—245. Eenig. 235. — Europeesch. 120, 237, 246. Sociaal. 93, 235. — Theoretisch. 99. — Antihistorisch. 13. — Antichristelijk. 171, vg., 235. — Nooit verwezenlijkt. 236. — Nooit in haar wezen aangetast. 239. Zij duurt nog voort. 241, *i. f.*, 366. — In de fransche *r.* belichaamd. 241. — Niet aan de fransche natie te wijten. 242. — Schrijvers over de fr. *r.* 242, vg.

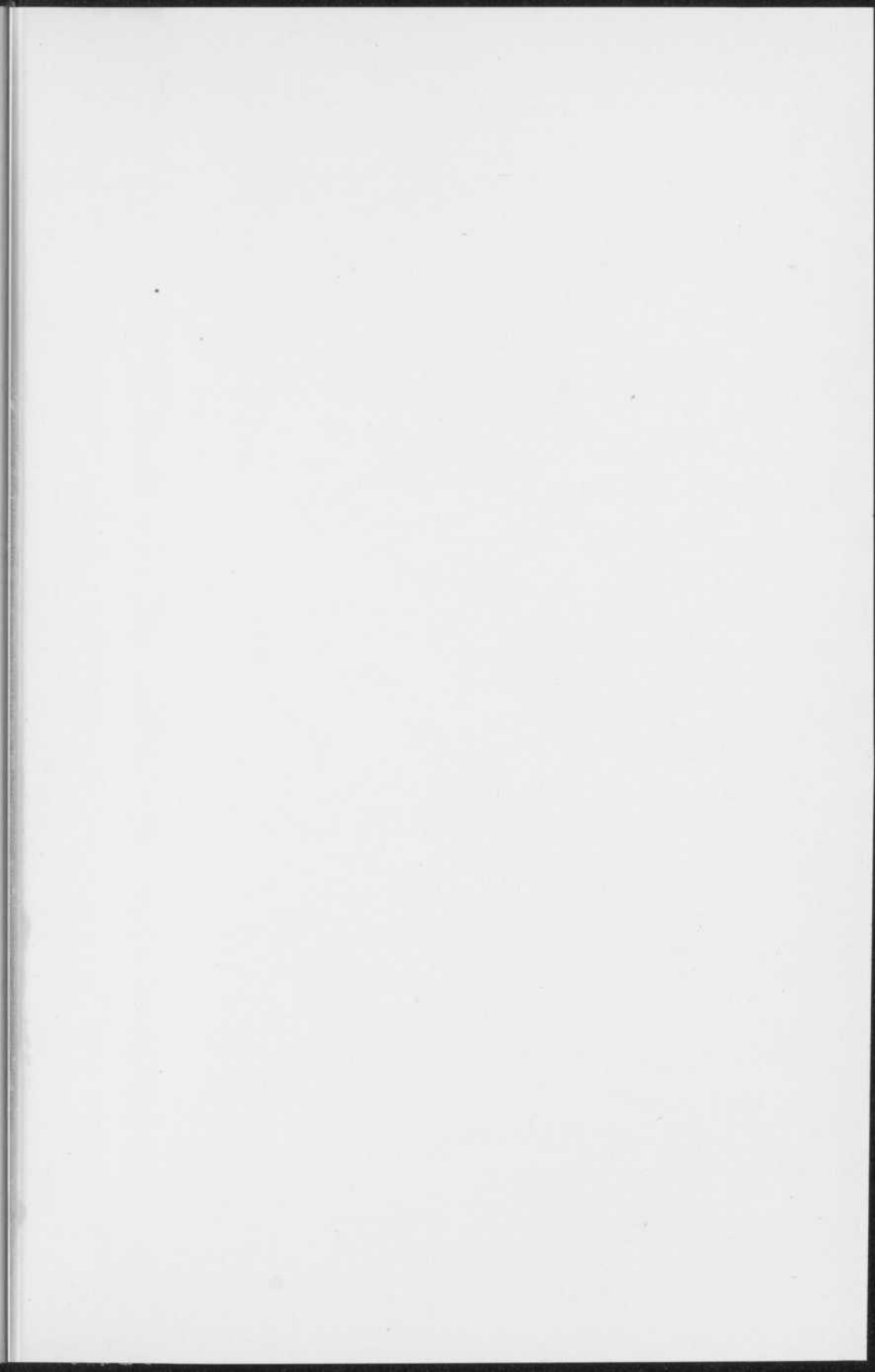
- Levensverhaal der *r.* 242—365.
— *R. v.* 1789 lang voorbereid.
243—262. — De *r.* van 1789—1815.
263—347. — De *r.* van 1815 tot
1830 (restauratie). 347—355. —
De *r.* van 1830—1848. 355—365.
— De *r. v.* 1848. 364.
- Revolutie-beginsel in Nederland, 386,
vgg.
- Revolutie-begrippen. 4. *passim*.
- Revolutie-geest, 372. Zie *factie, secte*.
- Rome. 382.
- Roomschgezinden. 29, 129.
- Salut Public*. 215, 290, 297. — In
cosmopolitischen omvang, 370.
- Scepticisme. 4.
- Schakeeringen derzelfde partij sedert
1789. 224, 296.
- Schepping. 203.
- Schrikbewind. Het revolutionaire *s.*
296—331.
- Secte. De revolutionairen eene
dweepezieke *s.* 372, 377.
- Socialisme, 85, 194. — Staatshuis-
houdkunde der revolutie. 334.
- Socratische school. 22.
- Sofisten. 21—58.
- Souvereine vergadering alvermogen
281, 292.
- Souvereiniteit, in de sfeer van eigen
recht, absoluut. 62. — *S.* der rede,
222. Zie *volkssouvereiniteit*. — *S.*
der menschheid. 370. Souvereini-
teit van Oranje, 389, *t. f.*
- Spiritisme. 201. *2*
- Staat. Grondtrekken. 36. — Niet
conventioneel. 31. — Begrip van
den *s.* bij den ouden. 120. —
Valsche notie van den *s.* 52, 109—
116, 121, 160, vgg. — Absolutisme
van den revolutionairen *s.* 212,
vgg. — Vereeniging van kerk en
s. 49—57.
- Staatseenheid door centralisatie. 238.
- Staatsgreep. 289, 355, 360.
- Staatsmachine. 41, 217, 289.
- Staatsregeling. De engelsche *s.* 292.
Zie *anglomanie*.
- Staatsrecht. Verbastering van het
s. 100, vgg.
- Staatsreligie. Zie *staat*. — Revolu-
tionaire *s.* 194.
- Staatsverdrag. 109, 183. — Zie *con-
trat social*.
- Staatsvergoding. 121, 298.
- Staatsvormen. De historische *s.* 59—
79. Eenzelvigheid der revolutio-
naire *s.* 182, 223.
- Stedehouderes. De overheid Gods.
s. 45, 49.
- Steden. De republieken der oudheid.
s. 63, 80.
- Stemrecht. Algemeen *s.* wordt grond-
slag der burgerlijke maatschappij.
228. — Zeer gouvernementaal,
doch wanneer? 369.
- Stenden vroeger in den staat 41, *2*
72, vgg. — De bevoorrechte *s.*
hebben, in Frankrijk en elders,
de omwenteling begonnen. 271. —
Zie *subsidiën*.
- St. Simonisme. 200.
- Studien. Classieke *s.* 20.
- Subsidiën door de stenden aan den
Vorst. 74.
- Table rase*. 194.
- Teekenen des tijds. 378.
- Tegenwerking van de revolutie. 280.
- Terminologie. 105.
- Terrorisme. De geheele revolutie *t.*
295. — Waarom zoo lang onver-
winbaar? 312. — *T.* in Neder-
land. 387.
- Terugwerking, ook op christelijk-
historischen grondslag. 208. —
Zie *reactie*.
- Theocratie. 42, 49.
- Theorie. 2, 99, 100, 211. — Revolu-
tionaire *t.* 119.
- Tiers-État*. 95, 259.
- Tijdperken. Afteekening van de *t.*
der revolutie. 201, vgg. — Histo-
risch overzicht. 241—369.
- Tractaten tegen de volkssouvereini-
teit niet bestand. 371, 378.
- Uitstel van vrijheidsbedeeling. 318.
- Ultras. 188, 206.
- Ultramontanisme. 49, 57, 144, vg-
383.

- Vaderland in revolutionaren zin. 226, 239, 275.
- Vaderlandsliefde. 402, vg.
- Veranderlijkheid van politieke gedragslijn. 237.
- Verantwoordelijkheid der revolutionaire leidslieden. 161, 330.
- Verdeeldheid der machten. 189, vg. 222.
- Vereeniging. Republikeinsche *v.* 109. — *V.* van kerk en staat. 49, vgg.
- Verjaring. 39.
- Verkregen recht. 371.
- Verscheidenheid der staten. 181.
- Vervolging. 170. — *V.* der protestanten. 270, *i. f.* 292.
- Verwantschap der begrippen. 163, 168.
- Verzet. Lijdelijk *v.* 48.
- Volk, geen kudde aan den herder dienstbaar. 37. — *V.* Gods in puriteinschen zin. 127. — Het *V.* is anti-revolutionair. 251. *i. f.* — *V.* in revolut. beteekenis. — Zie *Natie*.
- Volkenrecht vóór de revolutie. 96, gg. — Daarna. 370—377.
- Volksgeest met *burgerzin* verward. 226.
- Volkssoevereiniteit kern der liberale dogmatiek. 176, 179. — Wortel ook van het revolutionaire volkenrecht. 377. — Alvermogen. 223. — Alvernietigend. 260. — Heeft tweeërlei gedaante en loopt uit op volksverdrukking. 217, 378.
- Vooroordeelen. Recht, zedelijkheid, geloof *v.* naar radicale schatting. 168, *i. f.*
- Voorspellingen. 94, 168, 386.
- Vrouw, staatsburgeresse. 186.
- Vrijheid in onderwerping aan de wet gegrond. 132, 184. — Met orde in onafscheidelijk verband, 207. — De ware *v.* onderwerping aan God. 185. — Geen *vrijheden* dan uit die *v.* afgeleid. — *V.* voor zoo ver. 220.
- Waarheid. Een element van *w.* geeft aan de dwaling kracht. 169. — Wat is *w?* 199.
- Wanhoop. Literatuur der *w.* 173.
- Weifelen. 308.
- Welzijn (Algemeen). 214, 290.
- Wetenschap. Degelijke *w.* 9.
- Wet, in revolut. zin, het goedvinden der meerderheid. 184. — Er zijn onderwerpen buiten bereik der menschelijke *w.* 223.
- Wettelijkheid. 233.
- Zachtmoedige wijsheid. 150.
- Zachtzinnigheid der mannen van 1793. 297.
- Zalving der vorsten. 46.
- Zamenleving. Werking van het ongelooft op de *z.* 185.
- Zedekunde in het geloof geworteld. 49. — *Z.* zonder godsdienst. 167.
- Zedelijk-consolideeren van het onrecht. 377.
- Zedenbederf vóór de revolutie. 81.
- Zelfstandigheid der overheid tegen de theocratie. 49, *i. f.* — *Z.* der kerk. 54.
- Zelfvergoding. 164.
- Zelfzucht. 402.
- Zielebehoud. 15.
- Zonde. 174.
- Zonder-God-zijn* de vormkracht van het revolutionaire tijdperk. 156, 164, 171.

AANGEHAALDE SCHRIJVERS.

- Alison. 243, vg.
 Alphen (H. van). 24.
 Ancillon. 159, 254, vgg.
Appel contre la division des opinions. 251.
 Baco. 22.
 Bacourt (de). *Étude sur Mirabeau.* 264.
 Baird. *De la religion aux États-Unis.* 236.
 Batain, *Philosophie du Christianisme.* 201.
 Benedictijners. 69.
 Benjamin-Constant. 220, 222, 224.
Berliner politisches Wochenblatt. 28, 38, 227.
 Bilderdijk. 32, vgg., 389.
 Blanc (L.). *Histoire de la Révolution.* x, 243.
 Bolingbroke. 168.
 Bonald (de). 5, 129.
 Bossuet. 147, 166.
 Broglie (A. de). 214, 223, 378.
 Buonarotti, *Conspiration de Babeuf.* 186.
 Burke. 25, vg., 90, 119, 371, 376.
 Calvijn. 55, 133, 138.
 Chalmers. 54, 380.
 Chateaubriand. 64.
 Claudius. 158.
 Clercq (G. de). 265.
 Costa (I. da). xiv. 386. *i. f.*
 Croker, *Essays on the french revolution.* 242.
 Cousin (Victor). 130.
 Dumont, *Sophismes anarchiques.* 218.
Evangelische Kirchenzeitung (Berliner). 18.
 Fénélon. 113, 147.
 Fiévée, *Correspondance avec Bonaparte.* 28, 342.
 Gasparin (Agénor de). 223.
 Gentz (von). 29, 57, 98, 371.
 Gerlache (de). *Histoire du Royaume des Pays-Bas.* 126.
Geschichte der Staatsveränderung in Frankreich unter Ludwig XIV. 85.
 Groot (H. de). 22, 45, vgg.
 Grote, *History of Greece.* 22.
 Guizot, 20, 69, 220, 363, vgg., *passim.*
 Haller (Albrecht von). 105, 122, 171.
 Haller (C. L. von). *Restauration der Staatswissenschaft.* 30, vgg., 122.
 Heeren. 78, 236.
 Hobbes. 114, 180.
 Kant. 215.
 Ketteler. (von) 378, vg.
 Kluit. 69.
 Laboulaye. 302, 392.
 Languet. 123.
 Lamartine, *Histoire des Girondins.* xi, 286, 330, 341.
 Lamennais. 29, 130, 141, 166, *passim.*

- Leibnitz. 22.
 Le Maitre. 29.
 Luthardt, *Apologetische Vorträge*. 141, 146, 378.
 Luther. 18, 137, vg., 329.
 Mably. 64.
 Machiavel. 106.
 Mallet du Pan, *Mémoires*. 243, 382.
 Marc-Girardin. 264.
 Massillon. 104.
 Merle d'Aubigné, *Histoire de la Réforme*. 138.
 Mignet. 64, 242, *passim*.
 Montesquieu. 189, vg., 329, 351.
 Moreau, historiograaf van Frankrijk. 69.
 M'crie over Walter Scott. 56.
 Muller (von). 234.
 Naville. 382.
 Neander. 369.
 Necker. 89, 243.
 Niebühr. 384.
 Nodier (Ch.), *Souvenirs de la Révolution*. 298.
 Numan (Star). 30.
 Pascal. 165.
 Radowitz (von), *Gespräche aus der Gegenwart*. IX.
 Ranke. 140, 143, 148.
Réformes (De nos). 93.
 Renan. 26, 120, vg., 241, 356, 363, vgg.
 Rougemont (de), *les Individualistes*. 57.
 Rousseau. 178, 189, 208, *passim*. — Alles inrichten à la R. 284. — Robespierre kweekeling van R. 322, 324, 327.
 Schlosser, *Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts*. 243.
 Sidney. 115.
 Staël (Mme de). 242, *passim*.
 Stähelin, *Leben Calvins*. 138.
 Stahl. IX, 30, *passim*.
 Stijl (Simon). 91.
 Sybel (von), *Geschichte der Revolutionszeit*. 242, 265, 274.
 Thiers, *Histoire de la Révolution*. 242.
 Thorbecke. 374, 380.
 Tocqueville, *passim*.
 Trigland. 56.
 Vinet. 51—57, 20, 369, *passim*.
 Wachsmuth, *Geschichte Frankreichs im Revolutions-Zeitalter*. 242.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 01424 6924

